

నా యోగు క

(స్వీయ చరిత్ర)

“హరిదాన జ్ఞుడు”

శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు

సంపాదకుడు

ఆచార్య శ్రీ యస్వీ జోగారావు

ప్రధాన ముద్రణార్థ ప్రదాతలు

(1) అహమదాబాద్ ఆంధ్రమహాసభ సభ్యులు
అధ్యక్షులు : జి. యమ్. రామారావు

(2) శ్రీమాజేటి ముత్యాలు, గుంటూరు

ప్రకాశకుడు

కైర్రా ఈశ్వరరావు

నర్వస్వామ్య సంకలితము

ప్రాప్తిస్థానము
శ్రీమతి U. సావిత్రమ్మ
C/o కర్రా ఈశ్వరరావు
4-2-13 చంద్రమౌళినగరు
గుంటూరు-2

మూల్యము : ఇరువది రెండురూపాయలు

ముద్రణ

పి. రామకృష్ణమూర్తి
మేనేజింగ్ డైరెక్టర్
వెల్ కలెక్షన్స్ ప్రైవేట్ లిమిటెడ్
2వ లైను, బ్రాడీపేట, గుంటూరు-2

విషయ సూచిక

1. మధుర సరస్వతి
2. ప్రకాశకుని భూమిక
3. సంపాదకీయము
4. వంశావళి
5. పీఠిక
6. నా యోజుక
7. పూజాపుష్పములు
8. యశశ్చంద్రికలు
9. దానభారతి ప్రచురణ ప్రోత్సాహకులు
10. మాండలికపదార్థ ప్రదీపిక
11. శుద్ధపత్రిక
12. అనుబంధములు
  ౧. దాసుగారి సూక్తులు
  ౨. నారాయణదాస జీవిత పంచాంగము
  ౩. నారాయణదాస గ్రంథావళి

మధుర సరస్వతి

కవిసమాఖ్య కళాప్రపూర్ణ పద్మభూషణ
డాక్టర్ శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ
[ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వాస్థానకవి
జ్ఞానపీఠపురస్కారగ్రహీత]

వితతి సగర్భమౌ వెలుగు విస్ఫుటమౌ మతిచే మఱిన్ వికా
రితమయి వేదశాస్త్ర సుపరీత పురాణ నవేతిహాస సం
గతిః గవి గూడఁ దొల్లటి సగర్భ్యత మానక యుజ్జ్వలత్సర
స్వతి యయి సర్వశాస్త్ర పరిషత్ప్రథమాకృతియై వెలుంగుచున్,

అవిదీతముల్ మఱెన్నియొ మహాకళలందున లీనమై మఱిన్
జవులుదముంపఁ జేయునవి సాగెన్ మెట్లవు ఖండకాలమున్
నవము స్వరాకృతిం జనిన నాదము వేదము శారదాంబుదో
దృవమయి వాన వెన్నెలలు పంటలు తీర్చినయట్లు సాగఁగా.

క్రతువులు చేసి స్వర్గమున కంటె విమేష నజీవముక్తిగా
ప్రతను రసానుభూతి గల బిందుర కావ్య విశిష్ట శిల్ప స
త్కృతి రచనాంగ భూతమగు రీతి కవిత్వ మనేకరాగ సం
గతమును భావ రాగ రస గానము శారద గర్భరూపముల్.

లయ గతి తాళ భేద పదిలక్ష్యముగాఁ గను ఖండకాలమున్
రయ విచలత్తురంగమ తరంగములై చను రీతిగాఁగ స
న్నయముగ మోదణయి యగు నాట్యము భారతి వేరు రూపుగా
నయి బహుభిన్నవై భవ ననాథముగాఁ బొలుపొందు నిచ్చుటన్.

ఈ యభిలమునందుఁ బరమేశ్వరుఁ డెట్లు నిండియుండెనో
యా యభిలము నచ్చి తనయందున నుండెన యాదిభట్టనా
రాయణదాసులో హరికథాకృతి భారతి సర్వశిల్పవి
ద్యాయుతి సంస్కృతాంధ్రముల యాకృతియై పెరిమూర్తులై మఱిన్.

భూ మి క

“సహజ సంగీత సాహిత్య కోవిదులు, మహాకవి సార్వభౌములు, బహుభాషా వేత్తలు, భావ, రాగ, తాళ, స్వర, శబ్ద, ప్రబంధ, కల్పనా సమంచిత పంచముఖీ శ్వర స్తోత్ర సహస్రావధానదురీణులు, స్వవిరచిత నానావిధానేక సంస్కృతాంధ్ర కావ్యోత్తమ సంపాదిత సంపూర్ణ యశశ్చంద్రికాధవళిత దశదిశావకాశులు, హరికథా గాన వాగను శాసనులు, భాగవతశిఖామణులు, హరికథా గాయకులకు భుక్తిముక్తులను ప్రసాదించిన నిత్యానందమూర్తులు, కాత్యాయనీ కటాక్ష విభవ లబ్ధ జ్ఞానధనులైనై మోక్ష సామ్రాజ్యమలంకరించిన- “హరిదాస.” జగద్గురు” శ్రీ మదజ్ఞానాది భట్టనారాయణదాస “స్వీయచరిత్ర యిది. చిత్రముగా దాసవర్యుల జీవితచరిత్ర ముప్పదిసంవత్సరములకే పరిమితమయి వున్నది. దానికి కారణములు. సంపాదకీయములోను, పీఠికలోను వివరింప బడినవి. శ్రీ నారాయణ దాస ప్రియశిష్యులగు శ్రీ నేతి లక్ష్మీ నారాయణ భాగవతార్థగారు, తమ సద్గురువులను పై విధముగా చిత్రీకరించుకొని, సదా మననముచేసుకొని స్వగృహములో దాసుగారికి నిత్యపూజ చేసుకొందురు. వారు ఏచేటా జరుపు జయంతులు, వర్ధంతుల కరపత్రములలో పై విధముగా ఒకమాత్రానా తీసివేయక సంబోధించితేగాని వారికి తృప్తివుండదు. సంక్షిప్తముగా చెప్పవలెనన శ్రీనారాయణదాస శేషజీవితముపైన చెప్పిన గుణగణములతో నిత్యచర్యగా పరిగణింప బడినది.

శ్రీ దాసుగారు సంకల్పించిన తన జీవితచరిత్ర బాల్య యౌవనదశలయిన ముప్పది సంవత్సరములకే. ఇదియు శ్రీ జయంతికామేశము పంతులుగారి కోరికచే చెప్పబడినది. “లోకులచే నేనెఱింగినదియు, నా స్వయముగా తెలిసినదియు మది యానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దానివివరించెద. బాల్యయౌవనదశలను గల యనుభవము నన్ను గూర్చియు లోకము గూర్చియునే దెలిసిన మట్టుకు వ్రాసెద” అని దాసుగారు ప్రారంభములో చెప్పుకొనిరి ఆయన అడిగినది అది పాడినది పాటగా జనులు సంతోషపడుట దైవామృగహము. ఈ కారణజన్ముడు చిన్ననాటినుండి జీవితాంతము వరకు నిత్యము ఆత్మారాముడై నిత్య తృప్తితో నిర్భయముగా జీవితము, లీలగా, భేద మోదముల కతీతుడై గడిపిన మహాభాగుడు.

ముప్పదియేటవరకు వ్రాసుకొన్న స్వీయచరిత్ర అనేక చిత్ర విచిత్ర సంఘటనలతో గూడుకొని చదువరుల ఉత్సాహము ఇనుమడింపజేయునదై వను, మన దుర

దృష్ట వశాత్తు, మిగతా పూర్ణాయుర్దాయ జీవితము శ్రీ దాసుగారి లేఖనినుండి వెలువడలేదు. అందువలన అలోటు కొంతవరకు సరిదిద్దుటకే మాకు లభించిన, అనేకులు వ్రాసిన పద్య సంకలనము పూజాపుష్పములుగా, అప్పటప్పటి వార్తాపత్రికలలో ప్రచురింపబడిన విశేషములు సేకరించి, రెండు అనుబంధములుగా ప్రచురించితిమి. వీటినుండి చదువరులు శ్రీ దాసుగారిని కొంతవరకు భావించి తృప్తిచెందవచ్చును. శ్రీ వావిలాల వారి పీఠికలోను ఆచార్య జోగ్గావుగారి సంపాదకీయములోను, శ్రీ వారి జీవితచరిత్ర గురించి వివరింపబడినది తనుక నేను వేరే ఇంతకంటె చెప్పవలసిన అగత్యములేదు.

ఈ పుస్తకము ఈ రూపమున అచ్చొత్తించుటకు ప్రధానకారణభూతులు. 1) అహమదాబాద్ ఆంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులైన శ్రీ గంటి మహాపాత్రుని రామా రావు గారు. వీరికి దాస భారతీ ప్రచురణలు అందజేయగా అవిచూచి, నాకృషికి సంతోషించి, తానుగూడ ఒక పుస్తకము వేయుటకు సహకరించెదనని నాకువెంటనే రు 2.000/. ఆంధ్ర మహాసభ సభ్యులను సంప్రదించి పంపగా నేను కార్యోన్ముఖుడనై తిని. వారికి నా హృదయపూర్వక ఆభినందనలు. 2) ఇటులనే గుంటూరు పురప్రముఖులు శ్రీ మాజేటి ముత్యాలుగారుగూడ నాకృషిని ఆభినందించి ఉదార బుద్ధితో నాకు ఆర్థిక సహాయమును చేసిరి. వారికి నా ధన్యవాదములు. ఈ గ్రంథ మింత సుందరాకృతితో వెలువడుటకువీరిద్దరు ప్రధానులు. ఇంతియేకాక, మరియొక ప్రధాన వ్యక్తి, విజయనగరం నెర్లిమర్ల జూబ్ మిల్లులో ఆఫీసరుగావున్న శ్రీ అయ్యగారి కామేశ్వరరావుగారు, నాతో పూర్వ పరిచయము లేకపోయినా, శ్రీ దాసుగారికి బంధుకోటిలోని వారవుటచే, వారు స్వయముగా తన భూరి విరాళమొసగి, మరికొంత మంది విజయనగర పౌరులచే గూడ ఆర్థిక సహాయము వచ్చునట్లు చేసిరి. వారికి గూడ నా హృదయ పూర్వక ఆభినందనలు. ఈ ముగ్గురి వ్యక్తుల సహాయ సహకారములతో ఈ పుస్తకము ఈ రూపముగ వెలువడినదని మరియొకమారు మనవి చేయుచున్నాను. దాస భారతీ ప్రచురణకు సహాయపడి, ప్రోత్సాహ పరచిన వారి పేరులు, పుస్తకము చివర ఇచ్చివున్నాను. వారి అందరికి నామనః పూర్వక నమస్కారములు.

ఈ పుస్తకమునకు తమ అమూల్యమైన, సమగ్రమైన పీఠిక అందించిన శ్రీ వావిలాల సోమయాజులవారికి, దీనికి సంపాదకులై, దాసభారతీ ప్రచురణలకు

అనేక విధములుగా తోడ్పడుచు నలహాలనిస్తూ, నన్ను ముందుకు నడిపించుచున్నట్టి మిత్రులు, అచార్య యస్. పి. జోగరావుగారికి కృతజ్ఞతాభివందనములు.

ఈ మారు, ఈ పుస్తకము అచ్చొత్తించు భారము, వ్రాత ప్రతిరోనితప్పులు దిద్ది, పూపులు చూడడముకూడ చేసిన మా గురువులు బ్రహ్మశ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రిగారు, శ్రమకోర్చి, తమ అమూల్య కాలమును నా కొరకు, దానభారతీ ప్రచురణకు వినియోగించి, మాకు అమిత సహకారము నందచేసినందుకు వారికికూడ శా ప్రణామములు.

దీని అవిష్కరణ విజయనగరములో మహారాజా సంస్కృతకళాశాలలో, దాని ప్రధానాధ్యక్షులగు శ్రీ మానావ్రగడ శేషశాయిగారు, విజయనగరపు ప్రముఖుల సౌజన్యముతో శ్రీ నారాయణదానవర్ధంతి నాడు ఏర్పాటుచేయబడినది. శ్రీ నారాయణదాసుగారిమీదవున్న గౌరవముతో, వారి నివాసస్థలమైన విజయనగరములో ఈ పుస్తకావిష్కరణ ఏర్పాటవడమనునది చాల సంతోషింపదగిన విషయం. ఈ అవకాశము కలుగచేసిన శ్రీ శేషశాయిగారికి నా నమస్కారములు.

అనేక పనితొందరులున్నప్పటికి, విద్యుదవరోధము నైతము లక్ష్యము చేయక, పూపులుగూడ చదివి సకాలములో సర్వాంగసుందరముగా ఈ పుస్తకమును ముద్రించి అవిష్కరణకు విడుదలచేసినందుకు, వెల్ కంప్రెస్ (Pvt). Ltd. వారిని, మేనేజింగ్ డైరెక్టరు శ్రీ పి. రామకృష్ణమూర్తి మహోదయులను మనసారా అభినందించుచున్నాను.

గుంటూరు }
13-1-76 }

కర్రా ఈశ్వరరావు

హరిదాస జగద్గురువు

“దాసు వారాయణువకు నీకందు, వీని
దాసులెల్లడ గల హరిదాసులెల్ల”

— ఉరువతి వెంకట కృష్ణలు

గురుపూజ : శ్రీ నేతి లక్ష్మీనారాయణ భాగవతులు

Prof. S. V. Joga Rao M. A., Ph. D.

Head, Dept. of Telugu, A. U. P. G. Centre, GUNTUR.

President, Guntur Dt, Writer's Co. Op. Society.

[Formerly Professor, Leningrad University.]

సంపాదకీయ భూమిక

ఇది లోక మెరిగిన యొక అలోక సామాన్యుని అత్యోదంతము, అంతరంగ సంగీతము. సంగీత నృత్య సాహిత్య త్రికళాకుళల త్రిదశేంద్రులైన వారి పూర్ణ పురుషాయుష జీవితమున చిత్రముగా విది మొదటి ముప్పదేండ్లకే పరిమితమైనది. “స్వయముగ చెప్పవలసిన అగత్యమున్నంతటి తన జీవితకథను మాత్రమే స్వీయ చరిత్రకారుడు వస్తువుగా స్వీకరింపవలయును; అన్యయైన జీవితకథను ప్రదర్శించు పని జీవిత చరిత్రకారునిది.” అను నభిప్రాయము గల అదేశద్రిమ్మరి సరస్వతీ ప్రథితి ప్రచారకుని శేషజీవితము స్వయముగను వార్తా పత్రికల మూలమునను ఆమూలచూడముగ దేశమంతయు నెరిగినదే. మొదటి ముప్పదేండ్ల జీవితసన్నివేశ ములే వారికి దప్ప లోకమునకు దెలియనివి. అందుకే “నా యెఱుక” నామకరణ మన్వర్థ మగుచున్నది.

ఆంధ్రమున స్వీయచరిత్ర ప్రకటనమునకు వీరేశలింగముగారే ఆద్యులైనను తద్రచన కాద్యు లీ అదిభిప్తే యని పెద్ద లనగా విన్నాడను. అ. నా. దాస జీవితచరిత్ర 237 వ పుటలో అట్లే యున్నది.

ఈగ్రంథమున బాలదాసు యొక్క పాండిత్య పరాశ్రమము, తద్విజృంభలబ్ధవిజయములతోపాటు ఆయనలోటుపాట్లనుగూడ కొంకలేదు. స్పష్టముగ గుర్తింపగలము. ఆయన వానిని బాహాముగ చాటుకొనుటకు జంకలేదు, ఆ సత్యవిష్ణు అపూర్వము. దయ్యపు కంటిని పేలగించియే పెద్దయనునట్లు లోకమున కాచిన్ననాటిగాలి షికారులే గాని కాలక్రమమునవయః పరిపాకవశమున జీవుని అనలైన సంస్కారము పాదవల ఫలితముగ పరిణతినందిన భవ్యవ్యక్తిత్వము భావపావిత్ర్యము కన్పట్టవు, వట్టవు. శరత్కాలపు చెలమజల తేటనుతేరిచూడక ప్రావృట్టాల జంజాల పానము చేయుట వంటిదిది. అనునిత్య మనస్సన్యాసియై, విరంతర స్వస్వరూపాను సందాన ప్రవీణుడై విశ్రేయ సోదర్కసాధనార్హ పాదేయ మాత్రగాంధర్వధూర్వహుడై విషధయోగ్యుడైన దాసు నరుడై దిగివచ్చి నారాయణుడై దివికేగెను. దాససంజ్ఞ తనపేరి చివర ఆయనకోరి

తగిలించుకొన్నది. హరికిదాసుగాని హరిదాసులకు స్వామి ఆయన. ఆయనకు వ్యసనము లేమి? ఆకనమున మననము లేమి, నీటిని నిప్పుంటునా? నిప్పును చెదలంటునా? అట్టి కారణజన్మల స్వభావపు సహదులు మన అవగాహన కొలబద్ధం కందునవిగావు. “కూరుల జన్మంబు సురల జన్మంబును నేఱుల జన్మంబు నెవరి కెఱుక?” అని యొక నమస్కారముచేసి యారకుండుట లెస్స.

ఆయన భక్తికోసము బ్రదికినాడు - తిండికోసము కాదు.

రుచికోసము తిన్నాడు - ఆకలికోసము కాదు.

అందముకోసము స్త్రీ నారాధించినాడు - భోగము కోసము కాదు

కళకోసము కళావతి నాదరించినాడు - కామము కోసము కాదు.

ఆస్తిక్య ప్రచారమునకై ధర్మప్రబోధమునకై హరికథను చేపట్టినాడు - హరికోసము కాదు, ఫిరి కోసము కాదు.

కథారక్తికై కలమును పట్టినాడు, గాత్ర మెత్తినాడు - గజ్జెకట్టినాడు - కళ్ళవలని యశస్సుకోసము కాదు.

ఆ మహామహాడు బ్రదుకు గూనమున వేసుకొన్న బాటయే వేరు - ఆ నడిచిన పాదకయే వేరు - అనితర సాధ్యమా తీరు - అపాటి యీ పాటి వారికి దురవగాహ మాజోరు.

ఇక ఈ గ్రంథము స్వరూపమింపుక. చారిత్రక గ్రంథమే కాని వట్టిచప్పిడి సౌజ్ఞిపిండి తత్త్వముగాదు దీనిది. ఇందలి కొన్నికొన్ని సన్నివేశములు రసపేళలములు. కథారక్తియేకాదు, అపురూపములైన ఉపమాద్యలంకారములతోడి కల్పనలు, వర్ణనలు నడుమ నడుమ కవితా కల్యాణికి సేసలు వెట్టినవి, చందన చర్పలు చేసినవి. పలుకుల కులుకులు పలుకు తొయ్యలి కాకుమడుపు లందిచ్చినవి, ఏటికోళ్లెత్తినవి. ఒక నవల హాయిలతో నవలా యొయారముతో నడచినది. గ్రంథము గ్రంథమంతయు. కుడువబోవుచు కూరల రుచులు మీ రడుగనేల? మేము నుడువనేల? వలసిననారు మా వావిలాల వారి రత్న పేటికను పీఠికను జూచుకొనుడు. అందులో గ్రంథసుందరి వాలకముల లాంగుషాప్సేగాక క్లోజప్పులును గలవు, ‘కుమారధూర్జటి బిరుదాంచితులు శ్రీ సోమయాజులుగారు. ఆ ధూర్జటియు నీ ధూర్జటియు మాధురీ మహిమకు వాసికెక్కినవారు. ఆ మాధురీ మహిమవారి మాటలో నున్నది, మనసులో

నున్నది. జీవిత వైచిత్రీ పరిశీలనమున నున్నది. శతాదీక, సాహిత్యస్రష్టరి నడుమ సహస్రకీరణులువారు. “నా యెరుక” గురించి - “ఎద్దాని వినిన నెరుక సమగ్రంజై యుండు” నద్దాని వినదలతురేవి యిదిగో కుమార ధూర్జటి పీఠిక.

ఆ నడుమ సత్రికలలో పరంపరగా నిందలి కొన్ని ఘట్టములు ప్రకటితము లై నవి కాని గ్రంథము నేటి దనుక అచ్చమొగము చూడకుండుట యబ్బురము. నా ప్రోత్సాహముతో దీని ప్రచురణకు నడుము కట్టిన కార్యదక్షులు దాసభారతీ ధరసోస ముకు రాయమాణములు సహృదయ సమాట్టలు శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారు. వారికి నా సాధువాదములు.

ఈ గ్రంథము దాసవాగ్వినిస్సృతము - ఎవరిదో వ్రాయసము. ముద్రణము నను కొన్ని పొరపొచ్చెములు దొరలినవి. విజ్ఞులు సవరించుకొనగలరు.

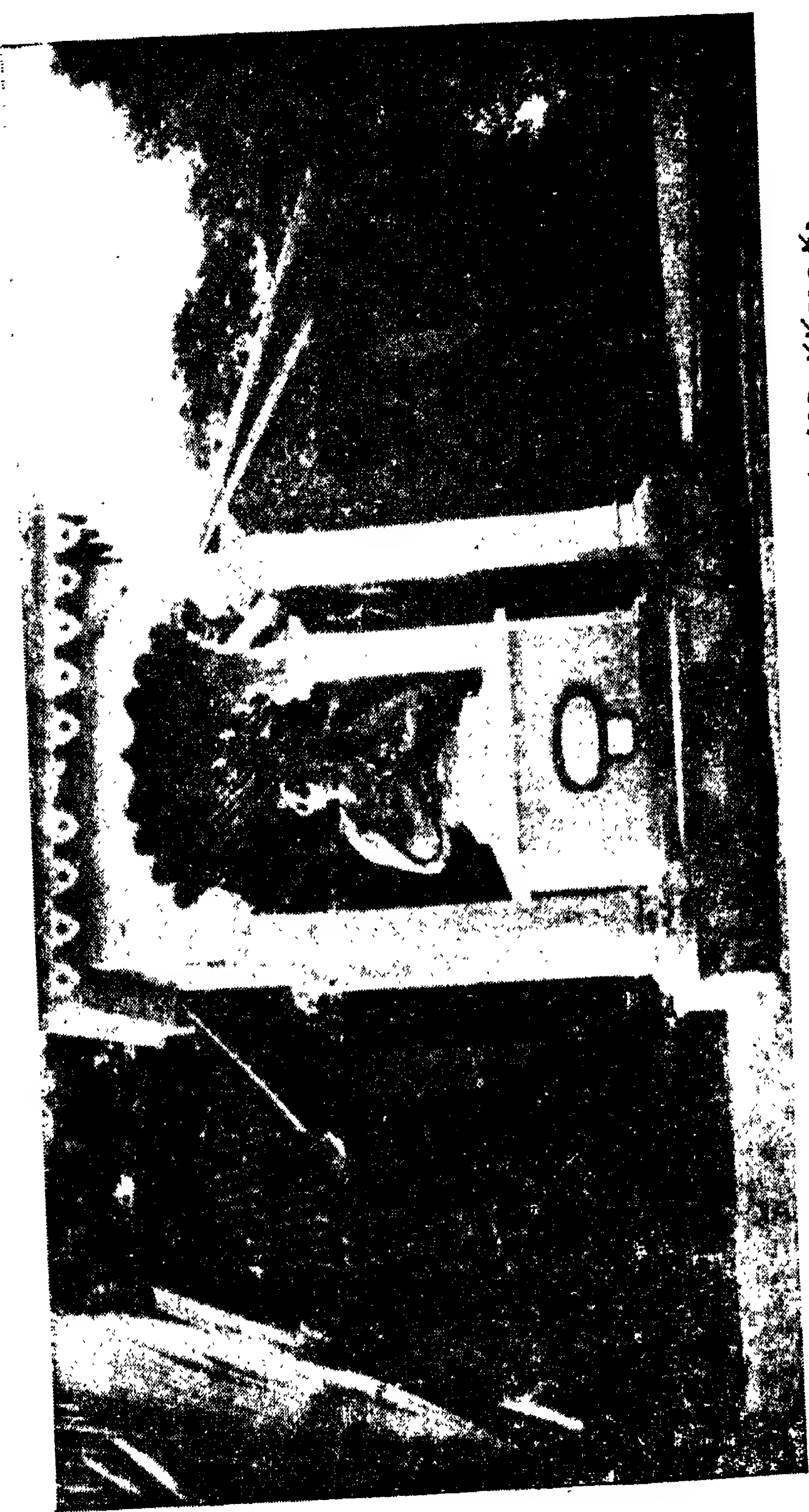
గ్రంథాంతమున దాస జీవిత పంచాంగము, గ్రంథావళి దాసుగారి సూక్తులు, పూజాపుష్పములు, యశశ్చంద్రికలు మొ॥ అనుబంధములు గలవు. అవియన్నియు జిజ్ఞాసువుల కవశ్యముపాదేయములు. వాని వలన దాసుగారి వ్యక్తిజీవిత సారస్వత జీవితముల గురించిన సమగ్ర దర్శన మేర్పడుట కవకాశమున్నది. జీవితమునందలి నివిధ వయస్సులు, దశలు, సన్నివేశములకు సంబంధించిన అనేకచిత్రములిందు పొందు పరుపబడినవి. ఆ యక్షరములు నీ ఆరేఖ్యములు నాలోక్యమగు దాసుగారి బహిరంతర బంధురమూర్తిని సాక్షాత్కరింపజేయగలవు.

గుంటూరు }
10,1.76 }

యస్వీ జోగారావు

నాయవి నాల్గు మోములవునాయెటు ముద్దిడె ? దంచు నల్వ యా
ప్యాయముగ హసింపఁగ, 'అనంతముఖన్ నను నెట్లు ముద్దిడం
బోయదొ : యంచుఁ జెల్వినగ - 'ముద్దిడెదన్ గను'మంచు నల్వ నా
రాయణదాసు గాఁగఁ ద్రపనందు సరస్వతికిన్ నమస్కృతుల్.

—యస్వీ జోగారావు.

విజయనగరపుర ప్రజభక్తితో వియ్యమందిన మహావిగ్రహుండు

ప్రథమపీఠాధిపతి దాసుగారికోసమవతరించిన విజయరామగాన కళాశాల

పీఠిక

కుమార ధూర్జటి శ్రీ వావిలాల సోమయాజులు

౧

“నా యెఱుక” సర్వతోముఖ ప్రతిభా విజ్ఞాన ప్రపూర్ణులు, సంగీత సాహిత్యరత్నాకరులు, “హరికథాకర్తృ కాలక్షేప పితామహ” బిరుదాంకితులు, ప్రసాదిత హరిదాసజన జీవనులు, ప్రముఖాంధ్ర మహాపురుషులు, కారణజన్ములు, చిరస్మరణీయులు అయిన శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారి స్వీయచరిత్ర.

ఆధునికాంధ్రసాహిత్య యుగకర్తలుగా పేరెన్నికగన్న శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులుగారు సి. వై. చింతామణి ప్రభృతులైన మిత్రప్రముఖుల ప్రోత్సాహముతో ఆత్మకథారచనమునకు పూనుకొంటిననియు, ‘తెలుగుభాషలో స్వీయచరిత్ర’ రచనకిది ప్రథమప్రయత్న’మనియు తమ గ్రంథావతారికలో చెప్పియున్నారు. దీనినిబట్టి స్వీయచరిత్ర రచనాభాగీరథులు కందుకూరి వారనిపించును.

“తెలుగులో స్వీయచరిత్రలు లేవనియు, అట్టి వానిని తాము వ్రాయవలయుననియు దాసుగారికి తోచెను. అంతట తన చరిత్రము ముప్పది యేండ్లవరకు దాసుగారు వ్రాసిరి. ఇంతలో వీరేశలింగం పంతులుగారి స్వీయచరిత్ర ప్రథమభాగము బయల్పడెను. దాసుగారు

తాము వ్రాయుచుండిన స్వీయచరిత్రము నాపివేసిరి” — అని శ్రీ నారాయణదాస జీవితచరిత్రకారులు (పే. 237) తెలిపినారు. శ్రీ వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర ప్రథమభాగము 1903లో చింతామణి ముద్రాణాలయమున ముద్రణనొంది ప్రకటితమైనది. దీనినిబట్టి ప్రకటనదృష్ట్యా శ్రీ కందుకూరివారి స్వీయచరిత్రకు ప్రాథమ్యమున్నను, రచనదృష్ట్యా శ్రీ ఆదిభట్లవారి ఆత్మపరిచయమే” [‘నా యెఱుక’] తెలుగున పుట్టిన తొలి స్వీయచరిత్ర అనవలసియున్నది. ఆదిభట్లవారే ఆత్మకథాభగీ రథులు ; వారి ‘నా యెఱుక’యే ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్ర రచన.

శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు పార్వతీపురమున కెనిమిది మైళ్ళ దూరముననున్న సువర్ణముఖీనదీతీరమందలి అజ్జాడ గ్రామములో రక్తాక్షి శ్రావణ శుద్ధ చతుర్దశి బుధవారమునాడు [31-8-1864] అవతరించిరి. కారణజన్ములైన వీరు బాల్యమాదిగ శక్రధనువువలె శబలిత కాంతులతో శోభిల్లిన సహస్రమాస జీవితమును గడపి, సర్వప్రయోజనములను సాధించి 2-1-1945లో నిర్మాణమొనర్చిరి. పూర్ణపురుషాయుష జీవులైన ఈ మహనీయుల తొలి ముప్పది సంవత్సరముల జీవితచరిత్ర [1864 - 1897] ‘నా యెఱుక’ అను స్వీయచరిత్రకు కథావస్తువు.

1903 లో శ్రీ వీరేశలింగంపంతులు స్వీయచరిత్ర ప్రకటితమగుటకును శ్రీ దాసుగారు తమ స్వీయచరిత్రను ఆపివేయుటకును గల సంబంధము అతర్కితోపనతము; కేవలము కాకతాళీయము. తెనుగున స్వీయచరిత్రలు లేనిలోపమును తీర్చుటకై ‘నా యెఱుక’ను రచింప నుద్యమించిన శ్రీ దాసుగారు శ్రీ వీరేశలింగంపంతులుగారి ఆత్మకథా ప్రకటనతో ఆలోపము తీరినదిగదా యని భావించి, తమ స్వీయచరిత్రను ఆపివేసిరనుట అంగీకరింపదగినదికాదు. శ్రీ కందుకూరివారి స్వీయచరిత్ర రచనానామణీయకమునగాని, సత్యార్థ ప్రకటనా వైశిష్ట్యమునగాని తమరచనకంటె మిన్నగ సాగినదనుటచే వెఱచి ఆపివేసి రనుట అపచారము.

(శ్రీ) దాసుగారు మొదటినుండియు 'నాయెఱుక'లో తమ ముప్పది సంవత్సరముల జీవితమునే నిక్షేపించ నుద్దేశించినారు. తొలుత ప్రకటితమైన (శ్రీ) కందుకూరివారి స్వీయచరిత్ర (శ్రీ) దాసుగారిని పునరాలోచనకు పురికొల్పి, తమ మొదటి ఉద్దేశమును దృఢతరమొనర్చుటకు తోడ్పడియుండును. "ముప్పదియేండ్ల జీవితకథతోనే తమ స్వీయచరిత్ర నేల ఆపివేసి" రని ప్రశ్నించినపుడు (శ్రీ) నారాయణదాసుగారు ఇట్లు చమత్కారముగ సమాధాన మిచ్చిరట!

"ఎవ్వని చరిత్రమైనను ముప్పదియేండ్లు వఱకే లోకమెఱుగవలయును. ఆపైని అనవసరము ముప్పదియేండ్లవరకే సుగుణముండును. ఆపైన పేరాసయు, అసంతృప్తియు పెచ్చురేగిపోవును. దైవత్వము నశించును. దేవతల నందుకే త్రిదశు లన్నారు. ముప్పదియేండ్లు దాటిన మీదట నందరు రాక్షసులే."

ఇందు (శ్రీ) దాసుగారు వెల్లడించిన అభిప్రాయములలోని సత్యాసత్యము లెట్లున్నను స్వీయచరిత్రకు వారు మొదటినుండియు ఉద్దేశించిన వస్తువు తమ ముప్పదియేండ్లు జీవితకథ మాత్రమే అని ప్రస్ఫుటమగుచున్నది. 'ముప్పదియేండ్లు దాటిన మీదట అందఱు రాక్షసులే' అన్న (శ్రీ) దాసుగారి భావము ప్రముఖాంగ్ల సాహితీవేత్తలలో నొకడును, విశిష్టభావుకుడు, చమత్కారచతురుడైన జార్జి బెర్నార్డ్ షా వెలిబుచ్చిన "Every gentleman over forty is a scoundrel" అన్న ఛలోక్తిని స్మృతికి తెచ్చుచున్నది.

'నాయెఱుక'ను (శ్రీ) దాసుగారు తమ ముప్పదియేండ్ల జీవితకథతోనే ముగించుటయందలి సామంజస్యమును మరొకరీతిగ భావింపవచ్చును. గురుముఖతః విద్యలార్జించువారు, ఆగురువర్యులిచ్చు ప్రోత్సాహదోహదములతో విజృంభించి ఇంటగెలిచిన పిమ్మట రచ్చగెలుచుచు జీవితవిజయపరంపరలను చేకూర్చుకొందురు. 'స్వశక్తితో విద్యలార్జించువారు, పరంపరాగతములైన ప్రోత్సాహదోహదములు సహజముగ

సంప్రాప్తింపనందున వ్యతిక్రమమార్గమున స్వైరవీరవిహారము లొనర్చి తొలుత రచ్చగెలిచి తదుపరి ఇంటగెలిచి విజయపరంపరలను చేకొందురు. శ్రీ దాసుగారు రెండవకోవకుచెందిన ప్రతిభావంతులు. విద్వాంసులందలి స్పర్ధాసంశయములు హేతువులుగా స్వస్థానమునం దేర్పడిన వ్యతిరేకతలవలన వీరికి ఆరంభదశలోనే ఆత్మప్రభువులైన ఆనంద గజపతుల ఆదరగౌరవములు లభించలేదు. అందుచే వీరు ప్రథమమున మైసూరు పర్యంతము పరస్థానములందు విద్యాజైత్రయాత్రలొనర్చి, దిగ్విజయ గౌరవధన్యులై, కీర్తిప్రతిష్ఠలతో తిరిగివచ్చి విజయనగర ప్రభువుల ఆహ్వానసత్కారము లందుకొనిరి. ఇట్లు “సర్వత్రాపూజ్యత” “స్వస్థల విజయ పరితృప్తి” లభించినదశ శ్రీ దాసుగారి ముప్పదియేండ్ల వయసుతో ముగిసినది. శిష్యశిక్షార్థము ప్రదర్శింపవలసిన సమస్త ముఖ్య లక్షణములుగల వారి ప్రౌఢవ్యక్తిత్వము ఈ వయసునకు పూర్ణముగ రూపొందినది. లోకమునకు మార్గదర్శకములుగ వెల్లడింపదగిన జీవితానుభవములన్నియు వారికీ కాలమునకే చేకూరినవి. ఈ సమస్త విశేషమును ‘నాయెఱుక’ రచనకు పూనుకొనుటకుముందే సింహావలోకన మొనర్చి యుండుటవలననే శ్రీ దాసుగారు తమ స్వీయచరిత్రకు ముప్పది సంవత్సరముల జీవితకథనే వస్తువుగా పరిమితమొనర్చి స్వీకరించియుండురు. శ్రీ దాసుగారి ముప్పదియేండ్ల జీవితచరిత్రను వెల్లడించుటకు అనేక హేతువులదృష్ట్యా వారే యోగ్యులు. అది స్వీయచరిత్ర రూపమున ప్రదర్శితమగుటయే సముచితము, పరమప్రయోజనకరము. శ్రీ దాసుగారు తరువాత గడపిన ఏబది సంవత్సరముల జీవితము ఎంతగ రసవంతము, పండితపామరజన సమ్మోహకరము, లోకజ్ఞతాప్రదర్శకము నైనదైనను క్షుణ్ణమార్గమున మందాకినీ మహనీయతతో కొనసాగినది. కావున దానిని వారే చెప్పవలసిలేదు. భావికాల జీవితచరిత్రకారునకు, లోకమునకు విడిచిపెట్టవచ్చును. ఉచితజ్ఞులైన శ్రీ దాసుగారట్లే యొనర్చిరి. శిష్యులెన్నడైన ఆ ఏబది సంవత్సరముల జీవితవిశేషములనుగూర్చి

ప్రశ్నించినపుడు వారు “అందుకు లోకమే ప్రమాణమని దాని రచన లోకమునకే విడిచిపెట్టినది” - అని సమాధానమిచ్చినట్లును వినికెడి. “స్వయముగ చెప్పవలసిన అగత్యమున్నంతటి తన జీవితకథను మాత్రమే స్వీయ చరిత్రకారుడు వస్తువుగా స్వీకరింపవలయును. అన్యమైన జీవిత కథను ప్రదర్శించువని జీవితచరిత్రకారునిది” - ఇది అనుభవజ్ఞులైన శ్రీ దాసుగారు సాహిత్యోపాసకులకిచ్చిన అమలిన సందేశము. జీవిత చరిత్రను ప్రదర్శించు విషయమున ఇట్టి పరిణతదృష్టి గల శ్రీ దాసుగారి స్వీయచరిత్ర ‘నా యెఱుక’.

౨

‘నా యెఱుక’ స్వీయచరిత్ర అను సాహిత్య ప్రక్రియకు చెందిన కృతివిశేషము. వైషయికముగ స్వీయచరిత్ర, జీవితచరిత్ర ఒకేజాతిలోనివి. ఇవి ఆత్మకర్తకమును, అన్యకర్తకములై యుండుటయే ముఖ్యవిభేదము. శిల్ప విషయమున రెంటియందును వైధర్మ్యములకంటె సాధర్మ్యములే విశేషము. రెంటికిని మహాపురుషజీవితముపై నుదయించు ప్రణయ గౌరవములే ప్రధానోద్బోధకములు. స్థూలదృష్టికి రెండును జీవితచరిత్రలు. ఈ ఇరు తెగల కృతులు చెప్పినవారును జీవితచరిత్రకారులు.

“ఉదాత్త జీవనుల జన్మమువలె ఉత్తమజీవితచరిత్రకారుల జన్మమును అరుదు.” “జాన్సను లెందఱో ఉండవచ్చును; బాస్విలు లెన్నఱో గాని ఉదయింపరు” - ఆంగ్లభాషలోని ఈ జిజ్ఞాసాత్మక వాక్యము జీవిత చరిత్రకు అర్హులైన వ్యక్తుల ఆధికమును, ఉత్తమ జీవితచరిత్రకారుల అతిశయమును వేసోళ్ళ చాటుచున్నది.

జీవితచరిత్రకారునకు మహాపురుష జీవితమునకు సంబంధించిన సత్యాంశకథనము ముఖ్యలక్ష్యము. కావ్య నాటకాది ప్రక్రియలను చేపట్టినవారివలె నితఁడు విషయకల్పనలకు ఆసక్తి వహింపరాదు. సత్య ప్రియులైన పాఠకలోకమును తృప్తిపరచి గౌరవానురాగములను చూరగొనుటకై ఇతఁడు గుణదోషములను రెంటిని యధాతథముగ

ప్రదర్శింపవలయును. సౌందర్యోపేతముగ సత్యాంశకథన మొనర్చిన గాని ఇతని కృతి సాహిత్యసృష్టి కాజాలదు. సత్య సౌందర్యముల రెంటిని సమన్వయించుకొన్న జీవితచరిత్రల విషయముననే "Biography is a literary work of art rivalling sculpture itself" అన్న విమర్శకవాక్యార్థము చెల్లదగియున్నది. ఇట్టి సత్యసౌందర్య సమన్వయమును సంపాదించని యెడ జీవితచరిత్ర కేవలచరిత్ర రచన అనియో, కేవల సౌందర్యసృష్టి అనియో అనిపించుకొనును. ఉత్తమ జీవితచరిత్రకారుడు మహాపురుష జీవితమునకు సంబంధించిన సత్యాంశములతో వినిర్మితమైన పంజరాకృతి నాధారముగ గ్రహించి, కళాకుశలుడై, నిత్యసౌందర్య పరిశోభితమైన జీవత్ప్రతిమను గండరింపవలయు నన్నమాట! జీవితచరిత్ర ఇంతటి బృహద్భారనిర్వహణముతో గూడినదియు, క్లేశకరము, శ్రమసాధ్యమునైన దగుటవలననే అసిధారానృత్యమగుచున్నది. జీవిత చరిత్రలనుగూర్చి యొనర్చిన ఈ జిజ్ఞాస స్వీయచరిత్రలకును అన్వయించుట సత్యము.

అత్యంత ప్రాచీనకాలముననే పాశ్చాత్యదేశములకు ప్రాచీన గ్రీకు రోమను జీవితచరిత్రల నిబద్ధమొనర్చి యిచ్చిన గ్రీకు జీవితచరిత్ర కారుడగు ప్లూటార్క్ మహాశయుడు [క్రీ. శ. 64-120] జీవితచరిత్ర కారులు పాటింపవలసిన ప్రధాన సూత్రములనెల్ల నిర్దేశించి యిచ్చినాడు. కాని అవి ఆతనితోనే విస్మృతములై నవి. జీవితచరిత్ర రచన మరల మధ్యయుగమునందు పుణ్యపురుష జీవిత ప్రశస్తులతో (Panegyrics of Saints) పునః ప్రారంభమైనది.

అయినను 19వ శతాబ్దిలోని మహారచయితలైన జాన్సన్, బాస్వెల్, సథీ, కార్లయిల్, ప్రౌడే, మెకాలే, ఆబట్ల తీవ్రకృషివలన గాని జీవితచరిత్రకు ఒక సాహిత్యశాఖగా నెలవ్రుకొను అవకాశము లభింపలేదు. ఈ రచయితలు తమ పాత్రల గుణములను మాత్రమే స్వీకరించి రచన సాగించుటవలన వీరు వ్రాసిన జీవితచరిత్రలు వీరపూజను ప్రోత్సహించునవై నవి. ఈజాతి జీవితచరిత్రలకు కార్లయిల్ మహాశయుని

“హీరో అండ్ హీరో వర్షిష్” చక్కని ఉదాహరణము. వీరి పాత్రలు భయగౌరవములను పొందగలిగిన దేవతాప్రతిమలైనవేగాని, సమకాలీన సహజీవనులై ప్రజల అభిమానానురాగములను పొందలేక పోయినవి.

ఇట్టి సినిమా 20-వ శతాబ్దమున పాశ్చాత్య జీవితచరిత్రను సముద్ధరించి, పునరుజ్జీవనమును కల్పించి, బహుముఖీన వైభవ వికాసములను ప్రసాదించిన ఉత్తమరచయితలు ఎ. జి. గార్డనర్, లిట్టన్ స్ట్రాచీ ఎమిలి లుడ్విగ్, ఆండ్రూమారా ప్రభృతులు. జీవితచరిత్రల మూలమున విషయబోధన మొనర్చుటకంటె, చిత్తాహ్లాదనమును చేకూర్చుటయే ('delight than teach') ముఖ్యాశయముగా 'ప్రాఫెట్స్, ప్రీవ్స్ అండ్ కింగ్స్' (1908) 'పిల్లర్స్ ఆఫ్ సొసైటీ' వంటి ఉత్తమజీవితచరిత్రములను రచించి ఎ. జి. గార్డనర్ ఆంగ్లదేశమున సూతన శకారంభ మొనర్చినాడు. లాయడ్ జార్జ్ మొదలు చార్లీ చాప్లిన్ వఱకుగల అపూర్వవ్యక్తులను ఇతడు భయసంకోచములులేక యథార్థరూపములలో దర్శించి ఆ యా పాత్రలను మానవాతీతులనుగా కాక సమకాలీన సామాజికులనుగా ప్రదర్శించినాడు.

లిట్టన్ స్ట్రాచీ 1918లో “ఎమినెంట్ విక్టోరియన్స్” రచనతో ఆధునిక జీవితచరిత్రకు స్వయంసంపూర్ణత నొసగి సకలప్రపంచసాహిత్యకుల దృష్టి నాకర్షించినాడు. ఇతడు పూర్వులవలె పాండిత్యప్రదర్శనకై అసంఖ్యాకముగ పాత్రల జీవితాంశములను సేకరించి వెల్లడించుటయెడ మిక్కిలి మక్కువను ప్రదర్శింపలేదు. పాత్రల ఆంతరికవ్యక్తిత్వమును తేజోవంతముగ బహిర్గతమొనర్పగల అల్పాంశములతోనే ఇతడు వ్యక్తిత్వోన్మీలన మొనర్చినాడు. సమకాలీన ప్రజలచే మానవాతీతులుగ పరిగణితులు, పూజితులునైన విక్టోరియానాటి స్త్రీపురుషశ్రేణులందీతడు సామాన్యులలో కన్నట్టు దోషములను సహితము దర్శించి వెల్లడించుటకు వెనుదీయలేదు. ఖారటూంపీదుని మద్యపానవ్యసనిగను,

కార్డినల్ మానింగును సదా భావవైక్లబ్యునిగను రూపొందించుట ఇందుకు నిదర్శనము. ఇతడు చిత్రించిన ఫ్లారెన్సునైటింగేల్ ప్రజానీకము ఊహాతూలికలలో మనోభిత్తికలపై తీర్చిదిద్దుకొన్న అశ్వనీదేవతలను బోలిన అమరకాంతకాదు; ధైర్యసాహసములతో ప్రబలప్రభుత్వమును ప్రతిఘటించి, “సైనిక వైద్య సేవ (Army Medical Service) యందున్న దోషములను తొలగించుటకై పోరాడి విజయమును చేకొన్న వీరనారి. స్త్రాచీపాత్ర లెల్లరు బలదౌర్బల్య గుణదోషయుతులైన మానవులేకాని అందీయందని ఛాయామూర్తులుగాని, దిగ్భ్రమగొల్పు తేజోమూర్తులుగాని కాదు. స్వీయచరిత్రరచనయందు నూతనశకారంభ మొనర్చిన ఈతని తరువాతి కృతియైన “క్వీన్ విక్టోరియా” యందును ఇతడు విక్టోరియారాజ్ఞిని, ఆమె భర్తను, మెలోరన్ ప్రభువువంటి అగ్రవర్గముల వారినైనను ప్రదర్శించుటకు పూనుకొనలేదు. ఇతడు స్త్రీజననైజదోషములైన ఆత్మప్రామాణ్యము, ప్రగల్భత, కార్మశ్యములతో విక్టోరియారాణిని, అట్లే ఇతరదోషములతో ఆమెభర్తను, మెలోరన్ ప్రభువును ప్రదర్శించినను ఈ పాత్రలుగాని, లోపయుతములుగ ప్రదర్శితములైన ఇతని ఇతరపాత్రలుగాని శోభారహితములని భావింపరాదు. ఇతని పాత్రలన్నియు పటిష్ఠములై పాఠకులదృష్టి నాశ్చర్యకరముగ నాకర్షింపజాలియున్నవి. విచిత్రమైన ఒక విడంబనధోరణి లేదా అవక్షేపధోరణి (Mocking strain) లిట్టన్ స్త్రాచీ రచనారీతికి జీవాతువు. ఇతనినుండి ఉద్బోధమునొందిన ఆధునిక జీవితచరిత్రకారులలో మఱొక “క్వీన్ విక్టోరియా” చెప్పిన ఎడిత్ సిల్వెల్, శ్లాఘనీయముగ “అక్బరు”ను రచించి యిచ్చిన లారెన్సు బినియన్, “పామెర్స్టన్” కృతితో ఘన విజయమునుగైకొన్న ఫిలిప్ గాయెడ్జెల్లాలు ప్రముఖులు.

ఎమిల్ లుడ్విగ్ అను జర్మను జీవితచరిత్రకారుడు, మహాపురుష వ్యక్తిత్వమును అసాధారణభావనాశక్తితో ఒడుచుకొని, కవితోద్వేగము, అతీంద్రియతలను ఊతగా జీవితచరిత్ర రచన యొనర్చినాడు.

పాత్రలనుగూర్చిన ఊహాచిత్రములతో బయలుదేరి, పురావస్తుశాలలందు అనుగుణమైన సాధనసామగ్రి నెన్నుకొని లుడ్విగ్ బిస్కార్క్, గెథీ, ది సన్ ఆఫ్ మాన్, త్రి టిటన్స్, క్లియోపాత్రా మొదలైన జీవితచరిత్రలను చెప్పి పదప “విలియంII” “నెపోలియన్” లను రచించినాడు. జీవితాంశముల బాహుళ్యమువలనను, సర్వాంశములకు నెత్తి చూపిన అసంఖ్యాక నిరూపణములవలనను మొదటి రచనలందు పాత్రో స్థిలనమును కొంతగ మరుగుపరచినట్లు కన్పించినను ఇతడు “విలియంII”, ‘నెపోలియన్’ లలో విషయ విస్తృతిని, ప్రామాణ్య ప్రదర్శనములపై ప్రీతిని విసర్జించి సముజ్వలముగ పాత్రలను చిత్రించుటలో సిద్ధహస్తతను సంపాదించినాడు. విశ్వవిఖ్యాతి నార్జించియిచ్చిన “నెపోలియన్” [1925] ఎమిల్ లుడ్విగ్ జీవితచరిత్రరచనయందు ప్రత్యేకముగ సాధించిన చిత్త చిహ్నత్వము, ఆలేఖ్యప్రాయమునగు కథాకథన స్వభావము (Impressionistic and Pictorial Nature of Narration), సముజ్వలముగ ద్యోతకమగుచున్నది. ఆబట్ రచించిన ‘నెపోలియన్’ కంటే నితని ‘నెపోలియన్’ జీవితచరిత్ర వేయిమడుగుల విశిష్టరచనగా కీర్తి కెక్కినది. బైరన్, షెల్లీ మహాకవుల జీవితచరిత్రలు కథావస్తువులుగా “బోరన్”, ‘ఏరియల్’ అన్న అనితరసాధ్యకృతులను జెప్పి, ఆధునిక జీవితచరిత్రకు అత్యధిక ప్రజానురాగమును చేకూర్చిన ఫ్రెంచిరచయిత ఆండ్రూమారా. పాత్రనుగూర్చిన నిశితదర్శనము గలవాడగుటవలన నితడు ‘బోరన్’ లో బైరనుచిత్రమును సత్యసమ్మతముగను, చిత్రాకర్షకముగను ప్రదర్శించినాడు. షెల్లీమహాకవి జీవితచరిత్రను చెప్పనపుడు ‘ఏరియల్’లో ఆండ్రూమారా పూర్వరచనారీతిని పరిహరించి, సముజ్వలమైన సూతన రచనాశిల్పము ననుసరించినాడు. ఇందు ఈతడు నిరూపించిన మార్గమును విమర్శకలోకము ‘ఆఖ్యాయికా ప్రాయ జీవితచరిత్ర’ (Fictional Biography) అని వ్యవహరించినారు.

‘నా యెటుక’ శ్రీ నారాయణదాసుగారు స్వయముగ చెప్పకొ

నిన జీవితచరిత్ర. ఉత్తమకథకులై అశేషజనానీకము నానందాబ్ధిలో నోలలాడించిన శ్రీ ఆదిభట్లవారి జీవితచరిత్రలో ఉత్తమజీవితచరిత్ర లందు కన్నట్టు సమ స్తులక్షణములును సమన్వయమునొందినవి. 'నా యెఱుక' సత్యసౌందర్యముల సమేళనమని సర్వత్ర నిరూపించుకొని నది. 1903కు పూర్వమే పుట్టినను 'నా యెఱుక'లో శ్రీ నారాయణ దాసుగారు రూపొందించుకొన్న వారి వ్యక్తిత్వము ఆధునిక జీవితచరిత్ర కారులు ప్రీతిపడినదియును, జనానురాగగౌరవములను చూరగొన జాలినదియునై న గుణదోష మిశ్రమగు మానవమూర్తి యేకాని, పూర్ణ సద్గుణ పుంజమై వీరపూజను ప్రోత్సహించు దేవతామూర్తి కాదు. ఆధునిక జీవిత చరిత్రకారులకు అన్నివిషయములందును అగ్రగామియు, మార్గ దర్శకుడునైన లిట్టన్ స్ట్రాచీ రచనామర్మములన్నియు నాతనికి రెండు దశాబ్దులకు పూర్వమే తమ జీవితచరిత్రను చెప్పకొనిన శ్రీ దాసుగారి 'నా యెఱుక'లో కన్నట్టుట వారి ప్రజ్ఞాపాటవమునకు, సహజ సాహితీ శిల్పనై పుణికి ప్రబల సాక్ష్యములు. తుదకు స్ట్రాచీ అనుసరించిన విడంబన ధోరణి (Mocking strain) సహితము 'నా యెఱుక' యందు తావు చేసికొనినది. శ్రీ దాసుగారు అక్కడక్కడ తమ్ముగూర్చి చెప్పకొను వరకే ఈ అవశ్యేష ధోరణిని పరిమిత మొనర్చుకొనుటలో ఔచిత్యమును పాటించిరనుట సత్యము. పాత్రోన్మీలన వేళలందు కొన్ని యెడల లుడ్విగ్ విధానము 'నా యెఱుక'లో కన్నట్టుట ఆశ్చర్యకరమైన అంశము. జీవిత కథనమునందు 'నా యెఱుక' అనేక రసవద్దట్టుములలో ఆఖ్యాయికా ప్రాయముగ సాగి, ఆంధ్రూమారా రచనలను తలపింపజేయుచు, ఇట్టి రచనాసౌందర్య విశేషమును 20వ శతాబ్ది ప్రారంభమునకు పూర్వమే దర్శించి ప్రదర్శించిన శ్రీ నారాయణదాసుగారికి కై మోడ్పు లర్పింప జేయుచున్నది. పరికించినకొలది శ్రీ నారాయణదాసుగారి 'నా యెఱుక' యందు జీవితచరిత్రరచనకు సంబంధించిన సర్వశిల్పవిశేషములును ఏదో ఒక తావున దర్శనమిచ్చి తీరుననుట అతిశయోక్తి కాజాలదు.

మహాపురుషుల సారవిజ్ఞేవిత వైవిధ్యము, సాధించిన ఘనకార్య వైవిధ్యము, ఆదర్శప్రబోధములు రసబాహుళ్య, రామణీయకతాది గుణవిశేషములు గౌరవానురాగములను కల్పించి జీవితచరిత్రరచనకు ప్రోత్సాహకములగుచున్నవి. వివిధ జీవితరంగములలో పొందిన విశిష్ట విజయములను, స్వీయగుణవర్తనలను, సాక్షిభూతులై భావించినపుడు ఉదారచరితులకు గలిగెడు స్వాభిమానము, స్వీయాదర్శాభివృద్ధి నాసించి ఒనర్పదలచిన శిష్యశిక్షణాసక్తి, పరులు అపార్థమొనర్చుకొని జీవిత చరిత్రలం దెట తమ్ము సత్యేతర స్వరూపముతో ప్రదర్శించి ప్రయోజనావాప్తికి భంగపాటు కల్పింతురో అను భయసంశయాదులు స్వీయ కథా రచనోద్బోధకములు, ఆత్మకథాజనన హేతువులు నగుచున్నవి.

ఆత్మపరిచయ మొనర్చుటయం దాస్థ వహింపకుండుట భారతీయులకును, వారిలో అంతర్భాగమైన ఆంధ్రులకును నైజగుణము. “తన్నుగూర్చి వ్రాసికొనునపుడు ఈశ్వరముఖమును జూచి సత్యమునే చెప్పబూనినను, సమకాలమువారు ఆత్మస్తుతిగనో, పరనిందగనో చేకొని భావింపవచ్చు”నని స్వీయకథారచనమునకు మొన్న మొన్నటివరకు మన వారు చిత్తప్రవేశమును కల్పింపలేదు. అందుచే “పూర్వుల కంతగా రుచింపని” ఈ సాహిత్యప్రక్రియాస్మష్టికి భారతీయులకెట్లా ఆంధ్రులకు నట్లే పాశ్చాత్యులు మార్గదర్శకులు కావలసివచ్చినది.

త్రిపా సంశయములు కారణములుగా పాశ్చాత్యులందును సాహసికులైన ఏస్వల్పసంఖ్యాకులలో తప్ప ఆత్మకథారచన నితరులదరింపలేదు. అందువలన వారిదేశములోను జీవితచరిత్రలవలె స్వీయచరిత్రలు పృథు సంఖ్యలో పుట్టలేదు. “I feel greatmen should tell the story of their lives., therefore I am telling mine” అన్నాడు మధ్యకాలమునాటి ఇటాలియను మహాశిల్పి సెలిసి. ఈ అభిప్రాయము స్థూలదృష్టికి అహంభావపూరితముగ తోచినను ఒక చిరతరసత్యమును

వెల్లడించుచున్నది. లోకోపకారబుద్ధితో చెప్పకొన్న ఇతని స్వీయకథ శిల్పసాధకులకేకాక, సకలకళాజీవులకును దుర్గమదేశములందు వెలుగు బాటలను జూపుచున్నది. తుదకు శృంగారశూరుడైన 'కాసనోవా' ఆత్మకథయును (Adventures of casanova) మానవ మనస్తత్వమునకు మనోజ్ఞముకురమై చిత్తాహ్లాదనమును, జ్ఞానబోధనము నొనర్చుచున్నది. పాత్రలు స్వయముగ చెప్పికొనునవగుటచే ఇట్టి స్వీయచరిత్రలు ఎట్టిశంకలకు తావీయక గాఢముగ విశ్వసింపబడుచు నధికప్రయోజనమును చేకూర్చుచున్నవి.

'నా యెఱుక' అనుపమములైన ఆత్మవిశ్వాసప్రత్యయములుగల సర్వతోముఖప్రజ్ఞాశాలియగు శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారి ఆత్మకథ. "లోకులచే నేనెఱింగినదియు, నా స్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయాశాసనదశలను గల యనుభవము నన్నుగూర్చియు, లోకము గూర్చియు నే తెలిసిన మట్టుకు వ్రాసెద" అని వారు స్వీయచరిత్రను ఆరంభించినారు. ఈ వాక్యములనుబట్టి వారు ఏ దృష్టిలో స్వీయచరిత్రరచనకు పూనుకొనినదియును యును, అందుకు వేనిని ప్రమాణములుగా గ్రహించినదియును తెలియుచున్నది. శ్రీ దాసుగారి అనుభూతిలో కొంత లోకులచే నెఱిగిన దున్నది. ఇందధికభాగము బాల్యమునకు జెందినదై యుండును. వారు తమకు మూడేండ్ల వయసునుండియు కలిగిన జాగ్రత్స్వప్నానుభూతులలో మూడువంతులు జ్ఞప్తియందున్నవారు. స్వానుభూతి విజ్ఞానమును పరుల నుండి విన్నదానితో సమన్వయ మొనర్చుకొని శ్రీ దాసుగారు ఆత్మపరిచయ రచనమొనర్చి రన్నమాట!

సంగీతసాహిత్య నాట్యావతారులైన శ్రీ నారాయణదాసుగారు ఆంధ్ర నేరస్వతికి సమర్పించిన నవరత్నోపహారమిది. ఇది శ్రీ దాసుగారి అసాధారణ వ్యక్తిత్వ నికేతనమున కెత్తిన రజ్యత్పతాక. నిత్యార్జిత

కళాజీవనులైన వారు శిష్యకోటి యెడగల అనన్య వాత్సల్యాభిమాన ములతో అనుగ్రహించి యిచ్చిన జీవితమార్గదర్శిక. వర్ధమాన కళాకారులకు సంశయభీరుతను [Decido Phobia] పోదోలి భూరితరోపదేశము నీజాలిన గీతామహోపనిషత్తు. చిత్రవిచిత్రానుభవములకు శేషధి. లోకానుభవ విజ్ఞతలకు మణిమంజూష. రసవద్భావ భాషా సారభ్యములతో రసికలోకమును రంజింపజేయు ప్రసవసముద్దకము.

౪

ఆంధ్రసాహిత్యమునందు తొలి స్వీయచరిత్రగా ఉదయించినను “నాయెఱుక” స్వీయకథా శిల్ప నైపుణ్యములనెల్ల పుణికిపుచ్చుకొనినది. ఇట్టి శిల్పశక్తి బహుభాషాకోవిదులైన శ్రీ దాసుగారికి పరభాషలలోని ఆత్మకథాగ్రంథములను పఠించుటవలన చేకూరినశక్తికాదు. స్వోపజ్ఞము. సరససాహిత్యకులు, శ్రోతల హృదయతంతులను మీటి ఉట్టుతలూగింప గల ఉత్తమకథకులునైన శ్రీ దాసుగారికి స్వీయచరిత్ర ప్రక్రియను ప్రత్యేకముగా నేర్వవలసినపని యేమున్నది ?

“ఉద్యోగపూరితమైన మనస్సునందు ఉత్సాహావళమున దోచు వింతయూహలకు యథోచితమగు నక్షరసందర్భములనుగూర్చుట రచన” అని శ్రీ దాసుగారు నిర్వహించినారు. “నాయెఱుక” ఈ నిర్వచనము నకు తగిన లక్ష్యమై సర్వరచనారామణీయకములను సంతరించుకొని చక్కని ఆత్మకథగా అవతరించినది.

“నాయెఱుక” యందు శ్రీ ఆదిభట్టవారు తమ జీవితమందలి సత్యకథాంశములను సౌందర్యపరిష్కృతములుగావించి ప్రదర్శించినారు. శ్రీ నారాయణదాసుగారిని స్వీయకథా రచన కున్ముఖులను గావించిన ప్రబలహేతువులలో జనరంజకమైన వారి జీవితమునందలి రసరామణీయ కత సంతర్ముఖులై గమనించుట యొకటి. స్వీయచరిత్రకు పూనుకొనిన పిమ్మట నీ సౌందర్యసంపాదనకై తమ జీవితమందలి ఏ ఘట్టముల నే

దృష్టితో ప్రదర్శింపవలయునో శ్రీ దాసుగారు చక్కని సింహావలోకన మొనర్చి వాని నెన్నుకొన్నట్లు 'నా యెఱుక' సర్వత్ర సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. 'నా యెఱుక' యందు శ్రీ ఆదిభట్లవారు ప్రస్తరించిన ఆత్మజీవిత సన్నివేశములన్నియు సౌందర్య సమున్మిషితములు.

ఆత్మకథారచయిత తన జీవిత సన్నివేశములను చిత్రించునపుడు దేనికదియే విలక్షణము, సుందరమునై యుండియు పూర్ణకథలో నొదిగి పోవుచు దాని వైలక్షణ్య, రామణీయకములను పోషించునట్లు జాగరూకత వహింపవలయును. శ్రీ అజ్ఞాడవారు తమ జీవిత ఘట్టములను కథించునపుడు వానిని వ్యష్టిగను, సమష్టిగను, పోషించి 'నా యెఱుక' యందు అంగాంగీభావ సంయోగమును సంపాదించి సముచితమైన నిర్మాణసౌందర్యమును (Structural Beauty) ప్రదర్శించినారు. కామేశముపంతులు ఔదార్యరసజ్ఞులు, రామయ్య వీడ్కోలు, భీముడుగారి వేశ్యాశోధన, నరసన్నపేట వింత వేశ్య, బందరు అవధాన విశేషములు, గంగాధర రామాయణింగారు చేసిన సన్మానము, మైసూరు జైత్రయాత్ర మొదలైన సన్నివేశములన్నియు నిందుకు సాక్ష్యములుగ నొప్పియున్నవనుట ఛిన్నసంశయము.

ఎట్టికథకై నను రామణీయకమును కల్పించు సంశయములలో ప్రధానమైనది అందలి పాత్రచిత్రణము. ఆ పాత్రలు సందర్భోచిత వేషభాషాచేష్టలతో సజీవమూర్తులై పాఠకుల మనోముకురములందు సుందరముగ ప్రతిబింబితములై రూఢికెక్కవలయును. శ్రీ నారాయణదాసుగారి 'నా యెఱుక' లోని పాత్రలు సిద్ధహస్తుడైన కవి గండరించిన అమృత పాత్రలవలె సహజోక్తి సుందరములై నిజరూపములతో నిత్యత్వము నార్జించుతున్నవి. ఇందలి ప్రధానమైన పాత్రయైన శ్రీ దాసుగారు, సహగాయకుడు పేరన్న, జయంతి కామేశము, భీముడిగారివంటి మిత్రులు, మహీశూర మహారాజు, పిఠాపురము మహారాజు గంగాధర రామాయణింగారు, విజయనగర ప్రభువు ఆనందగజపతివంటి వదాన్య శేఖరులు,

రసజ్ఞశేఖరులే కాక మాటతప్పిన వేశ్య, భీముడిగారి వేశ్య, నర
సన్న పేట వేశ్య మొదలైనవారును, ప్రాసంగికముగ కథలో ప్రవేశించిన
వైష్ణవ సంగీత సాహిత్య విద్వాంసులు. విచిత్రవివాహకర్త, మదరాసు
ఆంధ్రభాషోపన్యాసకుడు, డిప్యూటీ కలెక్టరు, శ్రీ దాసుగారి లయజ్ఞాన
మును తప్పబట్టిన వైణికుడు మొదలైనవారెందరో నాయెఱుకలోని
మరపునకురాని పాత్రలు.

‘నా యెఱుక’కు వింతసౌందర్యమును చేకూర్చిన విశేషములలో
హృదయావర్జన మొనర్చుకొనగల వర్ణనా సామర్థ్యమొకటి. “వర్ణనా
నిపుణః కవిః” అసేగదా! శ్రీ దాసుగారు సన్ని వేశచిత్రణమునందెంతటి
సమర్థులో వర్ణనలందును నంతటి ప్రతిభావంతులు. శ్రీ దాసుగారి సన్ని
వేశములవలెనే, వర్ణనలును బహువిధమైనవిధముతో నొప్పి వారి
మేధానై శిల్పమును, విజ్ఞాన వివేక విస్తృతులను, రసజ్ఞతా రామణీయ
కతలను సర్వత్ర బహిర్గతము లొనర్చినవి. ‘నా యెఱుక’లోని ప్రతిసన్ని
వేశమునందును నారాణదాసుగారి వ్యక్తిత్వము కారణముగా నంతయో
ఇంతయో వైచిత్ర్య ప్రవేశించినది. చిన్ననాడు రాజదుర్గయ్య పంతులు
గారింట సాహసించి భర్తకై వ్యంజనములు వడ్డించి ఉంచిన విస్తరిలో
అన్నము పెట్టుకొని తిని వారము సంపాదించుట, నిద్రపట్టక వేశ్య ఇంటి
కేగి “ఒంటరిగా పండుకొననిచ్చిన రెండురూపాయలిత్తు”నని ఆమెను
మోహపెట్టి పణ్యరహితముగ ననుభవించుట, భీముడుగారి వేశ్యాశోధన,
విచిత్ర శివయోగిని వృత్తాంతము, వైష్ణవమిత్రునియింట పెద్దగురుసేవ,
హోటల్ కీపరుతో జట్టి తెచ్చుకొనుట మొదలైనవి శ్రీ దాసుగారి
స్వీయకథలోని విచిత్ర సన్ని వేశములు ఎంతయు రమణీయములు.
ఋతుపరిజ్ఞానము, బాల్యదశ, బరంపురము కోర్టు, పరీక్షలు, పడవప్రయా
ణము, వేశ్యల పరిచర్య, రాజమొండి టానుహాలు, మదరాసు నేటివ్
క్లబ్, లాల్ బాగ్ పుష్పప్రదర్శనము, కార్తీకవనసమారాధనము
మొదలైన మనోహర వర్ణనలు శ్రీ దాసుగారిని మహాకవికోటిలో చేర్చ

జాలినవై “Style is the man” అను న్యూమన్ సిద్ధాంతమునకు చక్కని సాక్ష్యములై యొప్పుచున్నవి. వీరి వర్ణనలు సౌందర్యపరిజ్ఞానపుంజములై నిరంతరమును “The poet’s eye in a fine frenzy rolling ...” అన్న షేక్స్పియర్ కవిచంద్రుని సుప్రసిద్ధ వాక్యమును జ్ఞప్తి యొనర్చుచున్నవి. ఏ దృక్కోణమునుండి పరికించినను ‘నాయెఱుక’ సౌందర్య సముపేతము.

శ్లో

(శ్రీ) దాసుగారు దృఢసత్త్వము, సత్యనిరతులు, అతిపవిత్రులు, అనూచానులు జనించిన అమలిన వంశమున అవతరించిన ఆముష్యాయణులు. సహజశేముషీపాండిత్యధురంధరులు. రూపతేజోబలసంపన్నులై ‘సింహసంహననమూర్తి’తో విరాజిల్లిన విశిష్టవ్యక్తులు. విద్యకుదగ్గ రూపవిభవముగల అద్భుతవంతులనియు, భక్తిని ప్రేరేపించు నవ్యక్తశక్తి యుక్తులనియు జనప్రశస్తి నందుకొన్న మహనీయులు.

పూవుపుట్టగనే పరిమళించు నన్నట్లు (శ్రీ) దాసుగారిని విశిష్టవ్యక్తులుగ రూపొందించిన గుణవిశేషములన్నియును వారియందు చిన్న నాడే కుదురుకొన్నవి. స్వశక్తిపై గాఢవిశ్వాసము, స్వయంకృషి, సాహసము, సత్యప్రియత్వము, స్వేచ్ఛా జీవనాసక్తి, యథాలాభ సంతృప్తి, కలహప్రకృతి, జయేచ్ఛ, అకారణ మిత్రత్వ శత్రుత్వములు, నిశితపరిశీలనాదృష్టి మొదలైనవి (శ్రీ) దాసుగారికి నై జగుణములు. వీరు బాల్యముననే ఆకలినిగూడ మరచి ఆత్మారాములై విహరించుచు మానవులందు తప్ప మిగిలిన చరాచరప్రాణి విశేషములం దన్నిటను దేవతామహిమను దర్శించిరి; మానవుల నెంతటివారినినై న నిర్లక్ష్యముగ జూచుట వీరి కా తొలిదశయందే అలవడినది. కవియై, జిజ్ఞాసువై, విచిత్ర సంకల్పమూర్తియై, తల్లిదండ్రులపై నై నను మమత్వమునువీడి, జీవన్ముక్తునివలె మధురోహలతో వీరు బాల్యమున ఊహలోకవిహరణమొనర్చిరి.

ఏదియో గొప్పపని చేయవలయునను సంకల్పము, చేయగలనను విశ్వాసము శ్రీ దాసుగారికి చిన్ననాడే అబ్బినవి.

సహవాసదోషమువలన యశావనారంభ వేళనుండి శ్రీ దాసుగారికి శ్రీ, 'గురు' సేవన వ్యసనము లలవడినవి. అపురూపరూపము, శృంగార పురుష వేషము, బహిరంగ కామ వ్యాపారము లిందుకు తోడ్పడినవి. దేవ దత్తములైన ప్రజ్ఞాపాండిత్య బలములతో గౌరవమునకు భంగమురాని రీతిగ వారెంత ప్రవర్తించినను నడవడి విమర్శకులోనగుచు వచ్చినది. అసమాన పాండిత్యము గురుజనరాహిత్యము, బ్రాహ్మణకర్మపై నాస్థ-యజ్ఞకలాప వైముఖ్యము, హరికథాప్రవిష్టుత - విలాస వేషము, రాజాదరణవలననే గాని ఘనముగ రాణింపని విద్యలు-స్వచ్ఛందప్రియత్వము లోకాధారజీవనము - వెఱపులేని బహిరంగవ్యక్తి విమర్శ, సహజ సౌజన్యము - నైజకలహశీలము - ఇట్టి అసంబద్ధతలు (incongruities) కొట్టవచ్చినట్లు కన్పట్టుటవలననే శ్రీ దాసుగారికి వీడ్కోలిచ్చు వేళ కంట తడివెట్టు కామేశముపంతులు కారణమడుగగా 'సూరన్నా! లోక మెటు నిన్న పార్థ మొనర్చుకొని అగౌరవించునో యని చింతించుచున్నా' నన వలసి వచ్చినది.

యశావనదశలో కొంతకాలము తఱుచుగ గురుసేవలో నుండుటచే నొదవిన అలక్ష్యబుద్ధితో కథలొనర్చు వేళ పిన్న పెద్దలనక అభిప్రాయములు చెప్పి తట్టాబాజీలు తెచ్చుకొనుట, యథేష్ట వేషభాషలతో అహంకరించి తిరుగుట శ్రీ దాసుగారికి లక్షణములైనవి. ఈ సందర్భము లందు వీరు తమపని చెడుటనైన గమనింపరు. వీరు ఆత్మదోషములను సైత మట్లే ప్రకటించి విమర్శించుకొనినవారు, ఉత్తమ మిత్రులైన వీరు హృదయమిచ్చి పుచ్చుకొన నేర్చినవారు. మిత్రవియోగము బాధపెట్టినపుడు నైజముగ నిశ్చింతగలవారగుటచే హాయిగనుండగలవారు. తమ్ము ఘనముగ నాదరించిన కామేశముపంతులు, భీముడుగారివంటి గాఢమిత్రులకే కాక కృతజ్ఞతాబుద్ధితో శ్రీ దాసుగారు విద్యార్థిదశయందలి

మిత్రులకును, చంద్రశేఖరశాస్త్రివంటి గురువులకును స్వీయచరిత్రయందు స్థానమును కల్పించి, చిరంజీవత్వమును ప్రసాదించుట శ్రీ దాసుగారి ఔదార్యమునకు దొడ్డ నిదర్శనము. జీవితము దోషావిష్టము గావున పదునారేండ్లు వయసునకు మించిన, పూర్వపరిచితులవితప్ప, మిగిలినవారి పేర్లను చెప్పనని నియమమేర్పరుచుకొని, పాటించుట శ్రీ దాసుగారి ఔచిత్యపాలనమునకు తార్కాణము.

ఇట్లే శ్రీ దాసుగారికి తమ మనసు కెక్కిన విద్వాంసులను, రసజ్ఞులను, ఉదారవదాన్యులను సముచితరీతి ప్రశంసించు టాచారము. ఉపమోత్పేక్షాదులతో నొప్పు వీరి పొగడ్డులు ఎంతటి ఘనులకోకాని దక్కెడివికావు. మహమ్మదీయగాయకుని గంధర్వులను మెప్పింపజాలిన మేటిగాయకుడని మెచ్చుకొనుటయు, పదిసవరుల బంగారు కంకణములను చేతనుంచి పార్థించి పల్లవిపాట విన్న వైశ్నోత్తముని రసిక శేఖరుడనియు ప్రశంసించుటయు వీరి గుణగ్రహణ పారీణత కులమత విచక్షణల కతీతమైనదని అభివ్యక్త మొనర్చుచున్నది. ఆడంబరత్వ, దౌష్ట్యములను శ్రీ దాసుగారు సహింపలేరనుటకు బిల్వేశ్వరీయకర్తను 'అమృత ప్రవాసాముగ నుపన్యసింపజాలినవా'డని పొగడిన వీరు విచిత్రవివాహకర్తను తెగడుటయు, వీరి రచనలను స్వీయరచనలుగా రాజుగారియెదుట ప్రకటించుకొన్న డిప్యూటీ కలెక్టరును 'నేను ద్రావిడుడను. నీ దౌష్ట్యమును అడిగినవారికి అడుగనివారికి తప్ప నింకెవ్వరికిని చెప్ప'నని ఛలోక్తి సహితముగ ధైర్యముతో బెదరించుటలు నిందకు తార్కాణములు.

బహిరంగముగ ప్రకటించుకొనుట లోక మంగీకరింపని స్త్రీతాల్య 'గురు'సేవన వ్యసనములను సభలలో వెల్లడించుటయేకాక కలకాలము నిలిచిపోవునట్లు తమ స్వీయచరిత్ర కెక్కించుట శ్రీ దాసుగారి సత్యప్రియత్వమునకు నిస్తుల నిదర్శనము. లోభరహితులైన వీరికి యాఛాదైన్యములేదు. ఆత్మాభిమాన, దైవపరత్వములుగల శ్రీ దాసుగారిని తెలియక ఎంతటి వదాన్యులైన 'ఏమి కావలయునో కోరుకొ'మ్మనివుడు

వారికి 'పరమేశ్వర కటాక్షముకంటె కోరదగిన దేదియునులేదు' అని రేవారాణి పొందిన సమాధానమే వచ్చితీరును. విద్యాపరీక్షణ మొనర్చి, పిదప చిన్నచూపుచూచి, అల్పమిచ్చినచో యథాలాభసంతుష్టి జీవ లక్షణముగా గలవారై నను శ్రీ దాసుగారు మోమోటపడక 'ఏదైన ఖర్చునకు వచ్చును; మీరే ఉంచుకొను'డని తిరస్కరించుటకు వెను దీసెడు వారుకారు.

శ్రీ దాసుగారికి స్వతంత్ర జీవనాసక్తి చిన్ననాడే జీతించినది. శ్వవృత్తి సమస్త శక్తుల నాహరించి దైవదూగులను, స్వలాభపరులను గావించునను విశ్వాసము కాలముగడచినకొలది శ్రీ దాసుగారికి ప్రగాఢ మైనది. విద్యాపరీక్షణమొనర్చి పరమానందము నొందిన పిమ్మట మైసూరు మహారాజావారు "సర్వీసు చేసెదవా?" అని ప్రశ్నించినపుడు శ్రీ దాసుగారు, క్షణమైన యోజిపక, "నేను మర్దులను గొల్చును" అని సమాధానమిచ్చి, వారిని కోపఘూర్ణితనేత్రులను గావించుట శ్రీ దాసు గారికే తగియున్నది. తుదకు తమ హరికథలలో నొక్కదానినైనను నరాంతము గావింపలేదని శ్రీ దాసుగారు సగర్వముగ జెప్పికొనినారు. శ్వవృత్తిగై కొన్నవారు ఎంతటి విద్యావంతులైనను స్వార్థపరులై తమ ప్రభువైన ఆనందగజపతిని అపమార్గములనుండి తప్పించి, దేశశ్రేయ స్కరములైన సత్కార్యములకు ప్రోత్సాహింపరని వీరు ఆశ్రయించినారు.

'భోగరాయడ'నని పలుమారు ప్రకటించుకొన్న శ్రీ దాసుగారు శృంగారశేఖరులు. భోగలాలసులైనను వీరు పరస్త్రీని మాతృవత్తుగా దర్శించినవారు. నైజధర్మాభిరతిగల వీరిదృష్టిలో మిత్రుల ఉంపుడు కత్తెలును వీరికి ఆశింపదగనివారు. ఆప్తమిత్రులైన భీముడుగారిని ద్వితీయ వివాహమునకు ఉద్బోధించువేళ, వారికి పరమపతివ్రతయని తమ వేశ్యపై గల భ్రాంతినితొలగించుటకై, వారి అభ్యర్థనను గైకొనిగాని శోధించు టకు బూనుకొనకపోవుట ఇందుకు తార్కాణము. భోగినీజనచిత్తవృత్తిని గూర్చి శ్రీ దాసుగారికిగల పరిజ్ఞాన మపారము. వారకాంతలవలన నెంతటి

సౌఖ్య మనుభవించినను వీరు తా ర్తీయపురుషార్థమును సర్వోత్తమముగ భావింపలేదు. ఇరువది యొకటవ సంవత్సరముతో స్త్రీ వ్యసనమును, ఇరువదియేడవయేటితో గురుసేవావ్యసనమును విసర్జించి వీరు నిర్మలులై నారు. వీరు స్త్రీ వ్యసనమునకు దమ్మిడియైన వ్యయమొనర్పకపోవుట విశేషము.

శ్రీ దాసుగారి సద్యస్సూర్తికి, సంభాషణాచతురతకు 'నాయెఱుక' యందు నిదర్శనములు సర్వత్ర గోచరించుచున్నవి. తమసమ్మోహనరూపమును కాదని శివయోగినివలె నటించిన నరసన్నపేట వేశ్య నాకర్షించుటకు జావళిని విసరి లొంగదీయుట వీరి సద్యస్సూర్తి చేష్టలకొక నిదర్శనము. భీముడుగారి వేశ్యాశోధనవేశ నామె హృదయ రహస్యమును వెల్లడించుటకు "నాకడ విద్యనార్జించు శిష్యురాండ్రను కన్నబిడ్డలుగా చూచెదను" అని పల్కి ఆమెచేత "నేను మీ శిష్యురాలను కాలేను నుండీ!" అనిపించుట, గంగాధరరామారాయణింగారు పారితోషిక మిచ్చుచు 'సంతుష్టియేనా? అసంతుష్ట ద్విజోనష్టః' అన్నపుడు "సంతుష్ట ఇవ పార్థివః" అని గిలిగింతలు పెట్టించునట్లు, ఇతరులకంటె పైన అనుటయను తమ నై జగుణమును వెల్లడించునట్లు పలికి అధికగౌరవమును పొందుట మొదలై నవి సంభాషణానై పుణ్యమునకు చిన్ని సాక్ష్యములు. "ఏమి హరికథలు వెధవ హరికథ" అని ఒకరన్నప్పుడు "పంతులుగారికి సహవాసబలము కాబోలు నెల్లపుడు విధవాస్మరణ చేయుచుందు" రనుట వంటి ఛలోక్తులు శ్రీ దాసుగారి ప్రతిపక్ష ముఖపిఠాన సమయస్సూర్తికి ఒక నిదర్శనము. నయగారములు, నక్కటక్తులు, పలుపిచ్చవిద్యలు పెన్నతో బెట్టినరీతి నేర్చిన జాణలగు వేశ్యలను, "కొలనువిడిచి కొండకు దిగివచ్చిన కలహంసది తప్పుగాని కాకిది తప్ప!" అనురీతి మందహాస సుందరముగ పలికి లోగొని, దాసురాండ్ర గావించుకొను నేర్పునందు దాసుగారు కడుదక్షులు. వీరి సంభాషణయందలి పరిహాసచాతుర్యమునకు "శారద చంద్రికా!" యందు తప్పుపట్టిన శ్రేష్ఠిగారితో నొనర్చిన సంభాషణము

నిదర్శనము. ఇట్టి సమయస్ఫూర్తి, సంభాషణారాసికములు శ్రీ దాసు గారికి విద్యాజైత్రయాత్రలందు ప్రముఖసాధనములైనవి.

శ్రీ దాసుగారికి అపూర్వవ్యక్తిత్వమును ఆర్జించియిచ్చిన విశేషములలో ప్రథమగణ్యములైనవి విజ్ఞాన పాండిత్యములు. 'నాయెఱుక' యందు "అంబాశబ్దమే నిశ్చయముగ 'ఓమ్' అని పరిణమించెను. అంబా శబ్ద వివర్తరూపమే సర్వజగత్ప్రకృతి" ఇత్యాదిగా ప్రదర్శించిన యోజన వారి విజ్ఞానగభీరత కొక చిన్న తార్కాణము. వారి సంగీత సాహిత్య వైదుష్యములు సహజసిద్ధములు. సచేతనములు, సృజనాత్మకములు, బహుముఖీనములు, నవనవోన్మేషములు. బహువిధమైన అంతస్తులతో గూడిన జన జీవితములతో పరిచయముగల శ్రీ దాసుగారి లోకజ్ఞత అతివిపులము; నిశితము, గభీరము. ఇట్టి ప్రతిభావ్యుత్పన్నతలతో వారు, లోకమే విశాల కళాశాలగా, తామొక విశిష్ట సంచార విశ్వవిద్యాలయమై విద్యాప్రదాన ప్రబోధము లొనర్చి ధన్యులైనారు. శ్రీ దాసు గారు ద్రష్టలు, స్రష్టలు, ఉపదేష్టలు.

సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల ఉర్దూ పార్శీ అరబ్బీ భాషాకోవిదులైన శ్రీ దాసుగారు ఇంగ్లీషుతప్ప మిగిలినభాషలనెల్ల స్వయంకృషితో నార్జించిరి. సంగీతమునందును వీరు గురుశుశ్రూషవలన సంపాదించిన దల్పము. కావుననే వారు "నా సంగీత సాహిత్యములు సహజసిద్ధము" లని నిస్సంకోచముగ ప్రకటించినారు. కుళాగ్రబుద్ధులైన శ్రీ దాసుగారికి పండితశామర జనరంజనమునందు ఏకసంధాగ్రాహిత్యము ఎన్ని యోరీతులతోఁదృఢినది. బాటసారి, ఉమర్ ఖయ్యామువంటి కావ్యరచనలతోను అనన్యసాధ్యమైన హరికథారచనలతోను అపూర్వసాహిత్యస్రష్ట లనిపించుకొనిన శ్రీ దాసు గారు హరికథాకాలక్షేపవేళల ప్రహ్లాద నారద పరాశరాది మహాభక్త కోటిలోని వారన్న ప్రఖ్యాతిగడించినారు. ఔత్తరాహ, దాక్షిణాత్య సంగీత విద్వాంసులలో నెంతటివారైనై న మెచ్చని శ్రీ దాసుగారు పరమేశ్వరదత్తములైన శ్రుతిలయ త్రిస్థాయి గౌళగాత్రముతోను,

అన్యు లంచులనైన అందుకొనజాలని లయజ్ఞానముతోను సంగీత సభలలో అనన్వయాలంకారమునకు ప్రథమలక్ష్యముగ విలసిల్లినారు. సంగీత సాహిత్యములకు సమప్రాధాన్య మిచ్చుచు వీరు కావించిన నానావిధములగు అష్టావధానములు అన్యులకు దుర్ఘటములు. 1. రెండు పాదముల రెండు తాళములు, రెండు చేతుల రెండు తాళములు వేసి పల్లవి పాడుచు కోరిన జాగాకు కోరిన ముక్తాయిలు వేయుట 2. ప్రిబ్లము మెంటల్ గా సాల్వుచేయుట 3. నల్వరకు తెలుగున, నల్వరకు సంస్కృతమున కవిత్వము చెప్పట 4. వ్యస్తాక్షరి 5. న్యస్తాక్షరి 6. ఇంగ్లీషున కోరిన విషయముపై నుపన్యాసము 7. పూలు, గంటలు లెక్కించుట 8. ఛందస్సంభాషణములతో గూడిన బందరు అష్టావధానము వంటి వానియందు శ్రీ దాసుగారు ప్రదర్శించిన ప్రజ్ఞకడియే నాటి. ఇది అసాధ్యాష్టావధానములు. ఇట్టి విద్యా ప్రదర్శనములను తిలకించి పండితప్రకాండులు “ప్రవేదిరే ప్రాక్తన జన్మవిద్యా” అని ప్రశంసించుటలో ఆశ్చర్యమేమున్నది? శ్రీ నారాయణదాసుగారి స్వీయ చరిత్రయైన “నా యెఱుక” వారి వ్యక్తిత్వమును సమగ్రరూపమున ప్రదర్శించి, వారి జీవన్మూర్తిని పాఠకుల కనులకు కన్పట్టునట్లొనర్చుటలో కడుశక్తివంత మైనది.

౬

“నా యెఱుక” యందు శ్రీ నారాయణదాసుగారు సందర్భోచితముగ 19వ శతాబ్ది చివరిపాదమునందలి ఆంధ్రదేశస్థితిగతులను, ప్రజాజీవితమును ప్రదర్శించిరి. నాటి ప్రభువుల విద్యావశీక్షణ కీర్తిప్రియత్వములను, ప్రజల అన్నదాన విద్యాదాన పోషణాదులను శ్రీ దాసుగారు వెల్లడించిరి. వైదిక విద్యార్థుల జీవితమును రుచిచూపించిరి. నాటి యజ్ఞప్రియులైన బ్రాహ్మణులు ఇష్టము జరుపుకొను మండెడివారు. నీటికరువు వచ్చినపుడు వారుణజపములుచేయుట, గంగాష్టకము పఠించుచు బావులు త్రవ్వించుట, నృసింహజయంతి, ఏకాదశి మొదలైన పుణ్య

దినములందు అభీష్ట దేవతామంత్రజపములుచేయుట వారి కాచారము. గుడుగుడుకుంచము, గుజ్జనగూళ్ళవంటి ఆటలేకాక, కోతిపిట్ట, గోనెబిళ్ళ, కిట్టుగానుగ వంటివి బాలురకీడలు. ఆనాడు నాచురంగు వేష్యల నాట్యప్రదర్శనలను ప్రభువులు, ప్రజలు ఆదరించిరి. వేష్యులు సంఘము నందు అంతర్భాగమైయున్నట్లును, విద్వాంసులకు అందు ముఖ్యముగ సంగీత విద్వాంసులకు, వారితో గాఢమైతి యున్నట్లు తెలియుచున్నది. విద్వాంసులు “గురుసేవ” (మధ్యపదార్థ వినియోగము) యొనర్చెడి వారు. ఆంగ్లవిద్య క్రమక్రమముగ దేశమున పాదుకొనిపోవుచున్నది. శ్రీ నారాయణదాసుగారు మహీశూర రాష్ట్రమున స్త్రీలు పురుషులతో సమానస్వత్వములను వహించి విద్యాభ్యాస మొనర్చుటయును, స్వైరవిహారము లొనర్చుటయును గుర్తించిరి.

సంఘ గౌరవము ప్రభుత్వోద్వోగములనుబట్టి కల్లుచుండెడిది. పంక్తి భోజన వేళలయందును గౌరవనిశ్చేషిక యీ క్రమముననే జమిందారీ ప్రాంతములందు సాగుచుండెడిది. శ్రీ దాసుగారు “నాయెఱుక” యందు దాని నిట్లు తమనై జమగు పరిహాసచతురతతో వెల్లడించినారు : “గవర్నమెంటునొకరు మొదట గౌరవనీయుడు. అందు క్రిమినల్ అధికారి శ్రేష్ఠుడు. సివిలు రెండవరకము. మావైపు భోజనముచేయువేళ ఫస్టుక్లాసుపంక్తిలో మొదటివిస్తరి డిప్యూటీకలెక్టరుగారు; తరువాత సిరస్టాదారు గారు; తరువాత సబ్ మేజిస్ట్రేటుగారు; తరువాత మునసబు గారు; తరువాత ఇన్ స్పెక్టరుగారు; తరువాత హెడ్ గుమాస్తాగారు; తరువాత నాజరుగారు; తరువాత ప్లీడరు; తరువాత చిల్లరగుమాస్తాలు. రెండవ క్లాసుపంక్తిలో జీతమునుబట్టి తరగతిగా జమిందారీ యుద్యోగులు. మూవడక్లాసుపంక్తిలో స్కూలుమాస్టరు. పిదప దిక్కుమాలినపంక్తిలో పండితులు, వైదికులు. కొట్టకొసకు గాయకులు, భిక్షుకులును.”

శ్రీ దాసుగారు నాటిదేశీయ ప్రభువులు మొగదాళ్ళు త్రిప్పట వంటి వ్యాయామ విశేషములు, బ్రాహ్మణుల భోజనపరాక్రమము,

వేశ్యల కపట నటనాకౌశలములు మొదలగు విశేషములను, ఉచిత భాషలో సందర్భానుసారముగ తమ ఆత్మకథయందు నిబద్ధమొనర్చినారు.

(శ్రీ) నారాయణదాసుగారు ఐహిక ఆముష్మికములైన భారతీయ సాహిత్యగ్రంథములతోను, ఆధునిక సంస్కృతితోను గాఢపరిచయ ముబ్బుటవలన నెలకొనిన ఉత్తమము, విపులమునైన దృక్పథముగలవారు. జీవహింస, అన్యతములను పాపము లంటనివారు. విహంగమన్యాయమున జీవింప నిశ్చయించుకొని కేవలము ఆత్మానందమునకై విద్యార్జన మొనర్చినవారు. తాత్కాలికదృష్టితో కాక నిత్యసౌఖ్యావహమైన నిర్మల చిత్తవృత్తితో తమ పరిసరములందలి సంఘమును గాఢముగ పరిశీలన యొనర్చినవారు. తాము దర్శించిన గుణదోషములను వెలుపెలుగక వెల్లడించినవారు. (శ్రీ) దాసుగారు అతివిస్తృతమైన తమ యనుభవమును పురస్కరించుకొని బాల్యయాచారములు స్త్రీపురుష విభేదములు, మిత్ర శత్రుత్వములు, సజ్జనత్వ దుర్జ్జనత్వములు మొదలగువానినిగూర్చిన పరిశీలనల నెన్నింటినో 'సాయెటుక' యందు వెల్లడించినారు. (శ్రీ) దాసుగారు వెల్లడించిన భావములతో ఆధునికులు కొన్నిటితో నేకీభవింతురు. వర్ణవ్యవస్థ, స్త్రీస్వాతంత్ర్యము, స్త్రీపునర్వివాహము మొదలగు కొన్ని సందర్భములయందు ఆధునికులు వారిని ఛాందసులుగా పరిగణించెదరు.

“పురోడాశనమును రుచిమరిగియే కాబోలు పున్నమల కమా వాస్యలకు ఇష్టి జరుపుచుందురు. క్రిష్టియానిటీకి అన్యమతస్థులయెడ దయ లేదు. బ్రహ్మసమాజము క్రిష్టియానిటీకి పెద్దప్ప; మహమ్మదానిజమునకు మేనత్త; లోకములో యోగులు, యోగినులు, హరిదాసులు, వేదాంతులు తఱచు సమయము తటస్థించువరకే ధూర్తబకములవలె భ్యాస మొనర్చెదరు. పిల్లిచాంద్రాయణమువలె కలికాలపు వైరాగ్యము నమ్మ వాటము కాదు. త్రాగుబోతులందు మెట్టవేదాంతము తుద్రాజను లుగో దేవతావేశము తఱచుగ గోచరించును.” - మొదలైనవి (శ్రీ) దాసుగారు మతములనుగూర్చి యొనర్చిన పరిశీలనలకు నిదర్శనములు.

“తండ్రివంకవారికంటే తల్లివంకవా. రెక్కవ ప్రేమింతురు. వెలబోటుల విశ్వాసము గగనారవిందము. పుణ్యాత్ములకు లాతివారిదోషములు కనిపింపవు. జూదము జరుగుతావున, తీర్థములందు. రైల్వేప్లాటుఫారముల చెంత, వెలయాలియింటిలోను, మదిరాగృహములందు జనులకు త్యాగము మెండు. వ్యసనులు దయగలవారగుదురు. వ్యసనరహితులెక్కడనో తప్ప గొడ్డువారివలె గార్హస్థ్యదూరులవలె కఠినాత్ములయ్యెదరు.” — మానవస్వభావాదులనుగూర్చి శ్రీ దాసుగారొనర్చిన పరిశీలనలో నివి కొన్ని.

“తీయనిపాట యమకింకరులనుగూడ కరగించు”నని సంగీతశక్తిని ప్రశంసించుచు పరిశీలన మొనర్చినను శ్రీ దాసుగారు సంగీతమునకుగల దుష్టశక్తినిగూర్చి “సంగీతము మరగినవారు నిషాబాజులవలె మరెందుకు పనికిరారు. తలను మణిగల ఫణికి విషాభివృద్ధి సహజమగునట్లు సంగీతవిద్యగలవారికి దుష్టవర్తనము స్వభావసిద్ధము. సంగీతము వచ్చినవారిలో నిర్మలవర్తను లరుదగుటచేతనే గదా గాయకు లపాత్రులని స్మృతులు తెల్పుచున్నవి. కులస్త్రీలకు సంగీతవిద్య మప్పరాదు.” అని నిస్సంశయముగ భావించిరి. “విశాఖపట్టణములో పురుషులకు నీరసము, స్త్రీలకు పుష్టి నైజము. అరవలకు ధనలోభము, మర్కటచేష్టలు, కాపట్యము, మురికితనము, మోటరికము సహజములు.” — ఇట్లు శ్రీ దాసుగారు తాము వసించిన నగరములనుగూర్చియు, పరిచయముకలిగిన ప్రజలనుగూర్చియు అభిమానింపక, జంకక, ‘నాయెఱుక’ యందు కొన్ని పరిశీలన లొనర్చిరి.

“అనాదిగానున్న వర్ణభేదమును తొలగించుట, స్త్రీ పునర్వివాహ ప్రేరణము చింత్యము” అని శ్రీ దాసుగారి పరిశీలన. స్త్రీలు “ఉస్కాయన” ఉస్కాయననట్లు పురుషునితో సమానముగ వర్తింపరాదనియు వారు యథాపూర్వకముగ నుండుటయే మేలనియు, స్త్రీ గృహలక్ష్మీ రూపమున భర్త యోగక్షేమముల నరయుటయే ఎల్లలోకముల నుద్ధరించుట యనియు, తాత్పర్యమున ‘నస్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతి’ యనియు

(శ్రీ) దాసుగారి పరిశీలనము. పురుషుడు ముగ్ధుడై యాడువాడు; స్త్రీ ఆడు మగది — అని నేటి లైంగిక మనస్తత్వవేత్తలు (Sex - Psychologists) దర్శించి 'యూనిసెక్సు' అని వ్యవహరించుచున్న జీవరసస్వమును ప్రాణి కోటియందలి 'యెక్సు. వై' కోమోజోముల సంయోగ స్వరూపమును దర్శించిన ఆధునిక జీవశాస్త్రజ్ఞుల (Biologists) పరిశీలనమును (శ్రీ) దాసు గారు ఎన్నడో గ్రహించుట ఆశ్చర్యకరమైన విశేషము. "పరమపురు షుడు తప్ప పురుషుడు లేడు. చెరిసగము స్త్రీ పుంస్త్యము లున్నవి. కను కనే సంయోగాపేక్ష. నిండుమగవాడు శివునివలె కామశత్రువు." — ఇట్టి గభీరసత్యములను 'నా యెఱుక' యందు (శ్రీ) దాసుగా రెన్నింటినో వెల్లడించినారు.

(శ్రీ) దాసుగారికి దేశమన్నను, దేశీయప్రభువు లన్నను, దేశ స్వాతంత్ర్య మన్నను అమితగౌరవాభిమానము లున్నవి. 'గంధర్వమాన వుడ' నని చెప్పకొనుచు సంగీత సాహిత్యసభలతో కాలముగడుపు చున్నను, (శ్రీ) దాసుగారు దేశాభివృద్ధినిగూర్చి యోజనయొనర్చక పోలేదు. ఉద్యోగులైనవారు దేశీయప్రభువులను ప్రజాసంక్షేమకరము లైన కార్యకలాపము లొనర్చుటకు ప్రోత్సహించుటలేదని వారు ఆశ్రి శించినారు. దేశీయులు వ్యవసాయము, వర్తకము అభివృద్ధి చేసికొనవలె గాని సాంఘిక సంస్కరణలపై దృష్టిని నిలిపి, కాలమును వ్యర్థపుచ్చరా దని వారి భావము. అందువలననే "శిరస్సులేని మొండెమున కభ్యంగన మొనర్చినట్లు స్వాతంత్ర్యములేని దేశమునకు సోషల్ కాన్ఫరెన్సు ఏలా? డాబులు చేయుటకు; టప్పులు కొట్టుకొనుటకు" అని (శ్రీ) దాసుగారు "నా యెఱుక" యందు అభిప్రాయపడిరి.

2

"నా యెఱుక" యందు (శ్రీ) దాసుగారు విషయకథనము, సన్ని వేశ చిత్రణము, సంభాషణావిరచనము, వర్ణనాదులందు రసానుగుణము,

ఔచిత్యశోభితమునైన సారవద్భాషను ప్రయోగించినారు. వీరి భాష ప్రసన్నమధురము; చమత్కార విస్ఫురితము; సూక్తిసుధావిలసితము. శ్రీ దాసుగారి శిష్టభాష ఎడనెడ వ్యంగమర్యాదలతో, ఆలంకారిక వైభవముతో విలసిల్లుచు “నా యెఱుక”కు కావ్యత్వమును సిద్ధిపజేయుటకు అధికముగ తోడ్పడినది. శ్రీ దాసుగారు అచ్చతెనుఁగుపై ఇంచుక విశేషానురాగము కలవారై నను ఉచితజ్ఞులై “నా యెఱుక” స్వీయ చరిత్ర రచనమునందు తత్సమ - ఆచ్ఛికపద సంకలితమైన “ఆంధ్రభాష” పై మక్కువ వహించుట మెచ్చదగియున్నది. “నా యెఱుక” యందలి భాష నుడికారపు సొంపులతో, జాతీయపుటింపులతో జీవవంతమై సాహిత్యలోకమునకు ఆదర్శముగ నొప్పియున్నది. శ్రీ దాసుగారి జీవితమువలెనే వారి శబ్దకోశము అతివిస్తృతము; సర్వతోముఖము; శక్తిమంతము; సంస్కృతి ప్రదర్శకము. వాక్యయోజనయందు వారు పోయిన పోకడలు అనంతములు.

సామాన్యుల రచననుండి కవిశేఖరుల రచనలను శృంగగ్రాహి కగా పట్టిచూపునది వారి ఆలంకారికభాష. కవివర్ణులు విశేషముగ రూపకభాషపై (Metaphorical language) మక్కువ చూపుచుందురు. శ్రీ దాసుగారు ఇట్టి భాషను నైజలక్షణముగ ప్రయోగించిరనుటకు: “దొరగారు సంగీతకుఠారము; పెద్దయుజ్జీ నోడించుట సైంధవవధ; అక్కన్నమాదన్నగారలు వచ్చారండీ; నిమ్మకొయ్యజాతి గనక చొరవ మెండు; దాసుగారిపాట దేవదుందుభులు మ్రోగెను; నీవు గుడాకేశుడ వయ్యా!; పేరన్న కట్టి; నే పల్ల (చుఱుకై నవాడు, బరువు మోయు వాడు) వంటి రూపకభాషాప్రయోగములు నిదర్శనములు.

“ఏ యెండ కాగొడుగు పట్టనివాడు కష్టములపాలగునుగదా!; పుణ్యాత్ములకు లాతివారిదోషములు గన్పింపవు గదా! కొలను నుండి కొండ కేగిన కలహంసది తప్పుగాని కాకిది తప్ప?” వంటి అర్థాంతరన్యాస నిదర్శనాలంకార శోభితమైన భాష శ్రీ దాసుగారి రచనకు

కావ్యత్వమును కొంతగ కల్పించినది. ఇందలి తుదివాక్యము వ్యంగ్యోక్తి కిని, చమత్కారమునకును నిదర్శన మగుచున్నది. “ఆకసమున తామ రలు మొలుచునా!” వంటి నిదర్శనాలంకారములును వీరి రచనకు శోభ నిచ్చినవి.

“నా కండవాతజాడ్యము ననుగ్రహించిన వెలయాలు, గొట్టాలమ్మ (కలరా) వేంచేయు, ఏపుణ్యాత్ముడో నా గావంచాకాజేసెను; విజయ నగరమున హుక్కానువాసన తప్ప మిగిలిన దెల్ల దుర్వాసన, అతడు నేర్పినవిద్య యెట్లున్నను మప్పినచుట్ట శాశ్వతమాయెను. ఏకాక్షి త్రితయ (సబ్ మేజిస్ట్రేటు, అతనిభార్య, అతని కుక్క) మొక్కచో ప్రోగయ్యెను.” - మొదలైన ప్రయోగములు వ్యంగ్యచమత్కారయుతములై దాసు గారి పరిహాసచతురతకు సాక్ష్యములుగ నొప్పినవి. వారు క్లబ్బులో ప్రవేశించునపుడు “Love fifty” అను కేకలు వినిపించె ననుటయు, భీముడుగారి వేశ్యాశోధనము ముగిసిన పిమ్మట “నీతోపాందు చింత కాయ” అనియు, వెణ్ణవమిత్రులయింట పెద్దగురుసేవ చేయునపుడు “ముండదేవుడు కుదిర్చెను కదరా ముగ్గుర నొకమారు” అను పాటను కల్పించి పాడుటయు నిట్టి చమత్కార విశేషములే.

(శ్రీ) నారాయణదాసుగారి భావయందలి వైశిష్ట్యము విశేష ముగ వారి ఉపమాప్రయోగమునందు కన్పట్టుచున్నది. వారి ఉపమ లలో నూటికి తొంబదిపాళ్ళు స్వోపజ్ఞములు. ఇవి బాహ్యంతరికములైన విశాలప్రపంచములను తమయం దిముద్బుకొని శ్రీ దాసుగారి నిశిత భావనాశక్తిని, సంస్కృతీవిలసనను వెల్లడించుచు “ఉపమా కాళిదా సస్య” అన్నట్లు “ఉపమా ఆదిభట్టస్య” అన నొప్పుచు రసజ్ఞలోకమును గిరిగింతలు పెట్టజాలియున్నవి. “చదువు కోటాకు వేసిన గురుజుపిట్టలా తిరుగుట; దైవమువలె కూర్చున్న బ్రహ్మ (యజ్ఞమును చేయించు హోదా ముఖ్యుడు) పుణ్యపుంజమువలె భర్త చెంగట నున్న శోమదేవి; భవభమేఘములవలె ప్రేలు ప్రత్తిచేలు; వేదహిత ధర్మముల

మాడ్కి నొడ్డుచేర్చు నోడలు; వంగమూడికవలె పిలకఝూడించు; కామే
 శము పంతులు సవారిడేగవలె వచ్చెను; [భార్య మరణానంతరము పునర్వి
 వాహమాడుట] రాత్రిపడ్డ గోతిలో మరల పడినట్లు; డబ్బిచ్చి తద్దినము
 గొనినట్లు; వదలిన పీడను తిరిగి తెచ్చుకొన్నట్లు; పెండ్లిపిల్లలు బొడ్డు
 కోకతో నెండురొయ్యవలె గన్నట్టిరి; నీరు మింటివఱ కుప్పొంచుటచే
 పండుగుల ముందువెనుకల నున్న మనస్సువలె పడవ లాకున నున్నతమై
 పిదప మామూలుస్థితి వహించెను; పరపతి పోగొట్టు దబ్బరపల్కులరీతి
 గాలింగూడనీని తెఱచాపల చిద్రములు; కేసుగెల్చుటకు వాదించు
 ప్లేడర్లవలె భోగేచ్ఛం బోరాడు వృషభంబులమాడ్కి నొండొరుల
 మీరి రాగతానపల్లవుల బాడుచుంటిమి; సొరంగమునుండి రైలు
 బయటపడినపుడు కష్టము గడచినట్లు నిద్రమేల్కొన్నరీతి, రహస్యము
 నెఱిగినట్లు ననుభూతి నొందితిమి; [భీముడుగారు తిరిగి మమ్మాదరించు
 టచే] క్రొత్తకుండలో జోరీగచొచ్చిన టైనది మాపని; వారింట
 భుజించి చెట్టువిడిచిన భూతమువలె తిరిగితిమి; — ఇట్టివి వారి సహజ
 సిద్ధములైన ఉపమలకు అల్పనిదర్శనములు. శ్రీ దాసుగారి బాల్యదశ
 బరంపుర మద్రాసుప్రయాణాది వర్ణనలకు చిత్రవిచిత్రములు, బహు
 సంఖ్యాకములు నైన ఉపమలు ప్రాణప్రదములు. శ్రీ దాసుగారు
 “రూపాజీవలు శ్మశానకుసుమములవలె వర్జనీయులు, పూలతావి మోసి
 కొని వచ్చుటచేత సంతర్పణము తిన్న బ్రాహ్మణునివలె గాలులు మెల్లగ
 వీచుచున్నవి” — వంటి ఉపమలను పూర్వకవి గౌరవమువలనను,
 దేశాచారాభిమానమువలనను ఆదరింపకపోలేదు. పరిశీలింపగా బౌద్ధమ్య,
 తర్క, న్యాయమూలాదులైన సర్వాలంకారములకు దాసుగారి “నా
 యెఱుక” యందు ఉదాహరణములు కన్నట్టకపోవు.

శ్రీ దాసుగారు ఆంధ్రజాతి సంస్కృతికి సుస్థిరసాక్ష్యములై
 యున్న సామెతల నెన్నింటినో “నా యెఱుక”యందు ప్రయోగించి
 తమరచనకు స్ఫూర్తిని చేకూర్చుకొనిరి. “నానాటికి తీసికట్టునాగంభట్లు;

జ్వరము తగిలి సందెకు దించినట్లు; దొంగిలింపబోయిన మంగలము దొరికినట్లు; దూడేకువారికి దుంబతెగులు; గుద్దులాడుకొన్నగాని కులము బయటపడదు; చేయునవి మాఘస్నానములు దూరునవి దొమ్మరి గుడిసెలు; వినాయకుని చేయబోయిన క్రోతీయగు” — వంటి ప్రసిద్ధములైన పెక్కు సామెతలను సందర్భోచితముగ, కులవర్గపక్షపాతరహిత దృష్టితో శ్రీ దాసుగారు ఆదరించి ప్రయోగించినారు.

శ్రీ దాసుగారు బహుభాషాకోవిదులు. నేర్చినభాష లన్నింటను వానియందలి జాతీయ ప్రయోగ నైపుణ్యమును పుణికి పుచ్చుకొన్న వారు. చిన్ననాడే “All his love — in him”ను తరగతియందలి విద్యార్థులందరును పూరింపజాలనపుడు “Centred” అని చెప్పి “that is very learned” అని ఆచార్యుని మెప్పగొన్నవారు. అట్టి దాసుగారు “నా యెఱుక” యందు దేశీయములను, జాతీయములను, కోకొల్లలుగ ప్రయోగించి తమ రచనకు నిత్యతారుణ్యమును సంపాదించినారు. ఇందుకు “భరద్వాజవిందు, శృంగభంగము, కాష్ఠవాదము, కంకోష్ఠ పద్యము, శశవిషాణము, గగనకుసుమము, తిక్కశంకరయ్య, దాపు మూపు లెఱుగకపోవు, లెంపకాయ ఖర్చునకిచ్చు, వేలంవెట్టి గవ్వగ ఖర్చుపెట్టు, తొమ్మిదవ అర్థము పారాయణముచేయు, గురుడు పన్నెం డింట నుండు, ఏకు మేకగు, బ్రహ్మానందమొందు” వంటి ప్రయోగములు ఇందుకు కొన్ని నిదర్శనములు.

“నా యెఱుక” యందు శ్రీ దాసుగారు సహజత్వమును సంపాదించుటకై మాండలిక శబ్దములను బహుభాషలనుండి స్వీకరించిన శబ్దజాలమును ప్రయోగించినారు. ఆంగ్లభాషలనుండి వీరు “College, Magistrate, Scoundrel, thanks,” వంటి ప్రత్యేకపదములనే గాక “Vice-versa, Love fifty” వంటి పదబంధములను, “It lulled me to sleep” వంటి వాక్యములను సైతము గ్రహించి ప్రయోగించినారు. ఆంగ్లభాషాశబ్దములతో “కంట్రీగురుడు” వంటి సమాసపదములను

కల్పించుటకును వీరు వెనుదీయలేదు. వీరి రచనయందు “సీదా, రస్తా, జరూరు, కరారు, కైజారు, ఉమ్మేజువారి, నిసాబాజు, కావేషీ, నిసీబు, తైనాతు, నాజూకు, సాహెబు, ఫర్మాయించు మొదలైన ఉర్దూ, పర్షియన్, అరబిక్ పదములు “నాయెటుక” యందు అనంతముగ ప్రయుక్తములయినవి.

(శ్రీ) దాసుగారు “తుబ, తరవాణి, వంతర, వాణము (బండి) మొత్తములు, పల్ల, (చేతి) రువ్వ, మదిని (వదినె), పెయ్యమ్మ (పెత్తలి), తోచ్చి (పినతల్లి), ఆచ (అన్న), చిట్టి (పినతండ్రి), గోరైలు, లంకె, మప్ప, చీరె (వస్త్రము)”, వంటి మాండలిక పదములను; “బ్రహ్మ, పురోడాశము, ఇష్టి” వంటి వృత్తిమాండలిక పదములను; బాణమిచ్చు (ఐదురూపాయిలు సంభావనయిచ్చు), గురుడు (నల్లమందు, గంజాయి, బ్రాందీవంటి మద్యపదార్థము), గోవిందుడు (సారాయిసీసా), వంటి సాంకేతిక పదములను ఝడితిస్ఫూర్తినాసించి ప్రయోగించినారు. “దిబ్బ, భడవ, గుంటడు, స్కొండలు, శుంఠలు (రసహీనులు)” వంటి తిట్లు సముచితముగ ప్రయోజితములైనవి. “నీ అమ్మకనులు మండ, గుంటడు” వంటి తిట్లు ప్రేమార్ద్రతను వెల్లడించుట యందును ఆంధ్రదేశాచారము ననుసరించి ‘నా యెటుక’లో ప్రయుక్తములయినవి.

(శ్రీ) దాసుగారు నైజముగ లక్షణవిరుద్ధమైనభాష నాదరింపనివారు. శిష్టభాషాప్రియులు. సామాన్య, సంశ్లిష్ట, సంయోగవాక్యములను ఆవశ్యకత లెరిగి ప్రయోగింపనేర్చినవారు. చర్చకు వచ్చినపుడు క్షార్థకము భిన్నకర్తృకమై యుండుటకు నన్నయ పెద్దనలనుండి ప్రయోగములు చూపనేర్చిన వ్యాకరణ పాండిత్యము కలవారు. ఐనను వీరు లోకభాష నాదరించుటచే “శివకోవెల, భరద్వాజ విందు, సర్పజెముడు, యుద్ధపుంజు” వంటి వైరిసమాసములు, “ముక్కోపి” — వంటి గ్రామ్యబహువ్రీహి, “పాటకుడు (గాయకుడను నర్థములో దేశిశబ్దముపై సం

స్కృత ప్రత్యయమును చేర్చుట), అభినయక తై (సంస్కృత శబ్దముపై తెలుగు ప్రత్యయమును చేర్చుట), సభికులు (జూదరులు సభ్యులను సర్థమున ప్రయోగించుట)” – వంటి వ్యాకరణవిగుద్ధ పదప్రయోగములు “నా యెఱుక” యందు ఎడనెడ కన్నట్టుచున్నవి. ఇట్టివానిని వా రాదరించుటకు వారి అనభిజ్ఞత హేతు వనుకొనుట విజ్ఞత కా నేరదు.

“నా యెఱుక” సర్వతోముఖముగ ప్రశంసింపదగిన ప్రథమాంధ్ర స్వీయచరిత్ర. అపూర్వాంధ్రమహాపురుషులై అనేక రంగములందు అనుపమస్థానమును ఆర్జించుకొన్న శ్రీ ఆదిభట్టవారి ఆత్మకథయగు నిది అనతికాలములో ముద్రితమై ఆంధ్రుల గౌరవానురాగములను చూరగొనుచు, అనేక ప్రయోజనములను ప్రసాదించుగాక !

Adichhatla Narayanaswami
Principal,
Sri Vijaya Rama Ganapathaswami.
Vizianagaram.

“ఒకవండితోడ్దండు, డాక యోధ్ద
ఒక మహానమాట్టు నొకమహర్షి” — యస్వీ.

వంశావళి

— శ్రీ నారాయణదాసు

కం. మునులం దెల్లవిధంబుల

మొనగాడు గడింపరాని మూలతో వ

చ్చిన శ్రీరామున్విందునఁ

దనుపు భరద్వాజబుషికి దండం విదెదన్.

సీ. మూడువేలేండ్లకు మున్ను సౌరాష్ట్ర వి

ప్రలు మ్లేచ్చ సంవర్కమునకు రోసి
సాగిరి చోళదేశమున కవ్వారిలోఁ

బదుమూడు గోత్రము ల్పయలుదేలి
వేయివత్సరముల వెన్క గోదావరి

తీరముఁ జేరె నత్తెగలయందు
పేరారునుండి పిల్పించె నెన్నికఁజేసి

జయపురేకుండు కృష్ణప్రభుండు

రెండువందల యేఁబదియేండ్లక్రింద

బహు తపఃప్రభావున్ భరద్వాజగోత్ర

నత్కుటుంబి నఖిల వేద శాస్త్రనిపుణు

నాదిభట్టనాము మదన్వయాద్యపురుషు.

గీ. అఘము తెగఁగొట్టు దపమున కాటపట్టు

నీతిఁ గనిపెట్టుఁ బులికై న మూతిఁగట్టు

ప్రేమమిన్నుట్టు నీవికి వేల్పుజెట్టు

వైదికుల తుదిమెట్టు మా యాదిభట్టు.

మ. గురుఁడున్ కుఁత్రుఁడు దారగేహములలోఁ గొల్వొండ నుద్దిస్తుఁడై
హరిణాంకాత్మజుఁ డాడుచు న్మౌళికి స్వామిత్వ స్థితిన్సొందఁగా
నరవిందాపుఁడు హర్షమంద శని బాగ్యంబేలుచున్ సౌమ్యునిన్
శరణొందన్ జనియించె మంగవిరాజుదోవి లగ్నంబునన్.

కం. దేవతల శంకరుండున్

జ్ఞేవల్లభులందు రామచంద్రుఁడు పేరూర్

ద్రావిడుల నాదిభట్టు ప్ర

భావంబున నెదురులేనివారలు జగతిన్.

కా. మారాకారుఁడు వేదశాస్త్రవిధి బ్రహ్మజ్ఞాని మాయాదిభ
ట్టారాజేంద్రుఁడు సత్కరింపఁగ మహాయజ్ఞంబులన్ జేయుచున్
దారాపత్య సమన్వితుండయి జగత్సన్మానితాచార్యుఁడై
పేరెక్కె న్నడుభక్తిమై నతనితోఁ బృథ్వీశ్వరుం డిట్లనెన్.

కా. దేవా నీవు సమస్తనుంత్రముల సిద్ధింబొందినావంచు నీ
సేవన్జేయ నభీష్టమబ్బుననుచు న్జెప్పెన్ మహాత్ముం దొకం
డే వేఁటాడు వనాంతరంబున భవద్వృత్తాంత మెర్పించి నిన్
న్నేపిల్పించితిఁ గోరి కావున దయస్వీక్షించి రక్షించుమా.

కం. పెతల బుణముఁ దీర్చఁగ నం

తతికల్గెడి వెరవుఁ జూపు దయతో భూదే

వతల కసాధ్యం బెయ్యది

వెతఁ దొలగించుము మహాత్మ వేదెద విన్నున్

ఉ. కాలము మళ్లుచుండె ననఘా కులదీపకుఁడౌ తనూభవున్
మాలిమితోడ ముద్దిడుట మాత్రమ నా కిఁక నున్నకోర్కె యీ
లాలస మీవు తీర్చునెడ రాజ్యములో నగ బాలాసంగి భూ
పాలు నొనర్తు నీ సుతునిఁ దావకఁ గోత్రమె నే వహించెదన్,

గీ. అవగఁ జిఱునవ్వనం బల్కె నాదిభట్టు
 ర్మతి యొనఁగ రఘునాథ కృష్ణదేవుతోడఁ
 దపముగావించి యొక్క నత్సరములోనఁ
 బుత్రు నీ కలరింతు గాయత్రి సాక్షి.

చ. అవి తన యెన్నిదేండ్ల సుతు నా ధరణీకున కప్పగించి భా
 ర్యను దనవెంట వేసికొని యగ్గఁ దపంబున కాదిభట్టుఁ నం
 దన దళకార్థముం గడు ముదంబునఁ గాంచి చిరంబు రాజ్యమున్
 బొనరిచి కాన్తకేగె నబుఱుండయి రాజును లోకులొననన్.

తరువోజు

ఆదిభట్టాత్మజుఁడా హయగ్రీవుఁడర్ధ రాజ్యంబున కధిపతియగుచు
 వైదిక లౌకిక వైభవంబలరఁ బ్రథిత నందాపురిం బాలించు చఖిల
 వేదవేత్తలను రప్పించి గ్రామముల వెలయించి శాత్రవభీకరుం డగుచు
 భూదేవతలె మానవుల మిన్నలంచు భువనంబులన్నియుం బొగడరాజిలై

సీ. వెడఁద పాలంబునఁ దడియారెడు విభూతి

నెలవంకలోన గందలరురీతి

కంతమం దొంటి మొగంబు రుద్రాక్షము

హరు గళమున హలాహలము మాడ్కి

ధనువూని రణరంగమున శత్రులం బాఱఁ

దోలుచు నభినవ ద్రోణు తీవి

వేదవేదాంగము ల్వివరించు తఱి సర

స్వతి మగరూపునం బరఁగు చెల్వ

భూసుర క్షత్ర తేజము ల్కూర్తిఁ గొన్న

పొలుపు వెలయించి జనము లబ్బురము పడఁ

క్షితిని బాల్చించి రఘునాథ కృష్ణదేవు

దొడ్డకొడుకగుఁ రామచంద్రున కనె విటు

ఉ. ఏలుము నీవె రాజ్య మిది యెల్ల మహాక్షుడ రామచంద్ర! యా
యేలిక మాటఁ బట్టి యిటు లీకొనినాఁడను, బ్రహ్మగాఁడ నా
కేల నృపాల ధర్మ మిఁక నేగెద నందపురాగ్రహార వి
ప్రళింగతిం బిత్సూణ మెడయన్సమకట్టి గృహస్థు నయ్యెదన్.

చ. అన విని రామచంద్రుఁ డనఘా! పితృతుల్యుడ విచ్చవచ్చు నఁ
ట్లానరుచు మీవు నీకరుణ యుంచుము నావయి రాజ చిహ్నము
ల్దినర యథేచ్ఛనుండు మన దబ్బువ నందపురాగ్రహార పం
క్తివి వసియింప నేగె హయగ్రీవుఁడు బ్రాహ్మణచక్రవర్తియై.

సీ. బంగరుచాయ మాన్పల్లికి నూర్చుండి
తూర్యధ్వనులు మీఱఁ దూర్చుదెసకు
నందపురమునుండి నలుదట్లఁ గొండదొ
రల్ బ్రాహ్మణులు గొల్వరయముతోడ
వెడలి పొట్టంగిలో విడిసి యావయిఁ దాడి
వలసను మక్కువనడచి సీత
నగరమున్దాటి స్వర్ణముభీనదీతటి
నజ్జాడ యనునూర నధివసించి

ద్రావిడాష్టాదశాగ్రహార ప్రభువయి
యజ్ఞముల్ గృహమేధియై యాచరించె
యబ్బయను పుత్రుఁగవి నాకమరిగెఁ బత్ని
ప్రేమననుగమింపఁగ హయగ్రీవచయవి.

ఉ. అబ్బయసోమయాజి సుతులొరను లిద్దరు వేంకటేశ వి
రబ్బలు, వేంకటేశ్వరుఁడు యజ్ఞయు లొకికుఁడన్నదాత, వి
రబ్బుఁడు పండితాగ్రణి యుదారుఁడు సత్వగుణప్రాధాన్యుఁడున్
బెబ్బులి నై నఁ బట్టుకొను విక్రమశాలి మదన్వయాద్యుఁడున్.

సీ. అన్నదాతలని దిగంతవిఖ్యాతులై

వరఁగి రఙ్గాదాదిభట్ల వారు

బ్రాహ్మణప్రభువులై బహుయజ్ఞ కాలం

బన్ని రఙ్గాదాదిభట్లవారు

కఱపునవచ్చిన మనకుటుంబములఁ గా

పాడి రఙ్గాదాదిభట్లవారు

విజయరామగజేంద్రు విందొనర్చిరి తమ

వట్ల నఙ్గాదాదిభట్లవారు

శ్రీగరిపి యింటిపేర్ ఖకారింబి నేతి

వ్రాలువచరించి లక్ష్మీనరస్వతులకుఁ

బొందుగావించి యేలిన ప్రోడలెదిరి

వల్కనోప రఙ్గాదాదిభట్లవారు.

సీ. తొంబదియేండ్లముందు విజయనగర నా

రాయణగజవతి సాయమంది

అఙ్గాదఁ గపాదె యజ్ఞేశచయని వే

సారి మరాటిపిఠూరి నుండి

నడురేయి నన్నయ్య నదియూఁది యిడువన్న

ఫలమున రక్కసి వ్యదలఁగొట్టె

గుండ్రాయచేఁబట్టి క్రోల్పురి నెదిరించి

శక్తిమై వేంకటభక్త కూల్చె

త్యాగులున్ భోగులు న్నపోధనులు పూర్వు

లందఱు న్మత్కులంబున నలతినారు

సుతుఁడు వేంకటభోక్తకు సోమభోక్త

మామకీన పితామహుఁ డాపుహార్షి.

కం. నాజనకుఁ దాడితప్పని
యాజానుభుజుండు భాస్కరారాధకుఁడున్
తేజోవిధి వేంకటకవి
రాజిలైదు జగతి నతనివ్రాతయుఁ జదువున్.

సీ. బహుదేశభాషలఁ బ్రభులమెప్పించిన
మరువాడ వెంకన్న మనుమరాని
పార్వతీశవులని ప్రభ్యాతిఁగొన్న జ
గ్గయ్య - సీతమల నల్లవకుమార్తె
గున్న శేనులవలె నున్నతిగన్నయై
దుగురన్నదమ్మల తోడఁబుట్టు
వసితనంబున భాగవతపురాణము నాకుఁ
గఱపి నన్నెంచు నాకన్నతల్లి

కడుపు చల్లఁగ నేవురు కొడుకు లమఱి
కూతుల న్నల్వర న్గంచి కులము పొదల
నైదువతనంబు మోయు నిల్లాలు చదువు
లవ్వయను బిరుదందు నాయమ్మ నరస.

కం. మనశంఖమువలెఁ గంత
ధ్వని యలర నమస్త కావ్యతతి విన్పించున్
జనులకుఁ బ్రత్యహము న్నా
జనకుఁడు గీర్వాణ వాగ్వికారదుఁ డగుచున్.

కం. అభినవ మదనాకారుం
డిభవై రి వరాక్రముఁడు మహేంద్రవిభవుఁడున్
సఖలఁ జిరఁజీవి మహా
ప్రభువనఁ దగి త్యాగభోగరాజురదయ్యున్.

౧. అన్మజ్జనక శిష్యులై కావ్యవరసము

చేసి లోకమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచి

రల గంటి నీలకంఠావధానియు నా న

హాధ్యాయుఁడున్ జ్ఞాతి న్యాయతీర్థ

విరుదముగొన్న కోవిదశిరోమణి యనే

కులఁ దర్కవేదాంతముల విబుధుల

సలిపిన యాచార్య సార్వభౌముఁ డఖండ

కీర్తినొందిన రామమూర్తి శాస్త్రి

అగ్రజులు నాకు నల్వరు ముగ్రుతోడఁ

బుట్టు మాకెల్ల సంతానము విలసిల్లు

వంశపావనచారిత్ర స్వర్ణగాత్ర

నా పెదవ్వు పావమ సుగుణముల కుష్మ

సీ. అన్మదీయ భ్రాతలం దేను గడసార

మగ్రజోత్తముఁడు జగ్గవధాని

స్వాధ్యాయవరుఁడనుపమ బలాధ్యుండు మై

బంగారు మదపుతేనుంగుగున్న

విజయనగరమున విభవము సమకూర్చి

మమ్మిటకుం దెచ్చి మాకుటుంబ

ముద్ధరించిన మహాబుద్ధిమంతుఁడు సీ

తారాముఁ డిహపరతంత్రవేత్త

గోత్రపావనుఁడౌ నగ్నిహోత్రశాస్త్రి

చలువ పన్నీరు చల్లిన చందమనుచు

రాజు లందరు మెచ్చ నల్గోజవలెను

జోడుగూడి పేరన్న నాతోడఁబాడు,

గీ. కావ్యరచనకు వాల్మీకి కావలయును
తగును వ్యాసుఁ డొకండె శాస్త్రంబుఁ దెలుపఁ
శక్తిలేమి నెఱిఁగియు లజ్జ నొఱంగి
వేత్తవలె నటించెద విధివశమున

గీ. తెలుఁగువారలకు నేట తెల్లముగను
దెనుఁగుతో నెల్ల విద్వేలఁ దెలువనెంతు
అన్నివిదముల నను గాచు వాంఛదేశ
మునకు నాయచ్చియున్న యస్సనము దీర్తు

కం. నీమూలము నాగోత్రము
వా మంచియుఁ జెడ్డ నీదె నడిపించుము న
న్నీమది కొలఁది న్మాదృశ
పామరజనకల్పభూజ భారద్వాజా!

నా యోగం క

లోకులచే నేనెఱింగినదియు నాస్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపఁగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయౌవనదశలనుగల యనుభవము నిన్నుగూర్చియు లోకముగూర్చియు నే దెలిసినమట్టుకు వ్రాసెద.

క్రీస్తుశకము 1883 (స్వభాను)లో విజయనగరమున నే మెట్రిక్యు లేషను స్కూలులో మహారాజావారి కాలేజీలో చదువుచుండఁగా కుప్పుస్వామి నాయుఁడనునొక హరిదాసు చెన్న పట్టణమునుండివచ్చి విజయనగరములో నేనున్న వీధిలో కానుకుర్తివారి యింట ధ్రువచరిత్రమును బాడుచు విన్పించిన చిన్న పెద్దలెంతయు సంతోషించిరాయాట, యాతాళముల మ్రోత, యాగజ్జల ఘలు ఘల్లా యభినయ మామూటల పొందు సభ్యుల చిత్తరంజకము. శ్రీ హరికథ యాట, కేవలము సంగీతము పాడుట కన్నను, ఉపన్యాసము లిచ్చుటకన్నను, నాటకములు, భాగవతములు, బొమ్మలాటలు, మొదలగు వీధినాటకములకంటె శాస్త్రార్థములకంటెను, సంగీత సాహిత్యము ల్కొకచోఁ బ్రయుక్తంబులగుచో నుత్తమ సభారంజకమగునని యెంచితిని. అది వఱకుకూర్చుండి పురాణము చదువుట, చేత తాళము పట్టి మద్దెల యొద్దపాడుట, పల్లని పాడుచుంట, స్వరోచ్ఛారణము లేదుగాని కృతులు బాడుటయుగలదు. కవిత్వమునందు ప్రవృత్తి బుట్టెను.

కం॥ ఖరకరుని కరములను మధుకర నికరము తేనెపట్టు కై నడి గనుడంబర పదము .... ఇది నా మొదటి పద్యములోకొంత. నాకు హరి కథలచే సభను రంజింపఁ గోర్కె పుట్టెను. ఆ రాత్రియే కూర్చుని మూడు పూటలకు చరిత్రమంతయు నల్లినాడను. కొన్ని కీర్తనములొక కవీశ్వరుడు ధన్యుడు విశాఖపురి నివాసుడు ధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారు ధ్రువ చరిత్రమను యక్షగానమున సొంపుగా జెప్పెను. దానిలోవివి కొన్ని. కొన్ని భాగవతములోని పద్యములును, గొన్ని హితోపదేశమందలి కథలును,

గొన్ని ఇంగ్లీషు నందలి కథలును గూర్చినాడ - నా మొదటి కీర్తనము మొదలు :- ఖమాచ్ - చతురశ్ర :- ఏటికివాని జన్మమేటికే - నాకింగ్లీషు చెప్పించుచున్న మా రెండవయన్న సీతారామయ్యగారి కతవియింట్లో, చిన్నప్పటినుండినాతో మిక్కిలి గవగాబాడుచున్న నా నాల్గవయన్న పేరన్నగారు వెనుక పాట పాడుచుండగా విప్పించినాడను అతడు మిక్కిలి సంతోషించినాడు. మఱి పది దినములకు పేరన్న క్రొత్త కంచు మువ్వలు కూర్చించి కంచు తాళముల జతకూడ నా కొఱకై తెచ్చెను. సీతారామయ్య గారు తన మేడలో నాల్గుగంటల సాయంకాలమున హరికథనము చేసి నచో లోకులానందించెదరని పల్కుచు నాపాదములకు గజ్జెలుకట్టినారు. మొదటి హరికథ శ్రీ వేణుగోపాలస్వామి మందిరమున చిన్నపెద్దలకు విప్పించినాడ. సభ సంతోషించుటచే హెచ్చరికఁ గొంటిని.

1884 సంవత్సరము డిశంబరులో మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకు వెళ్ళ వలసి వచ్చెను. శ్రీకాకుళమునకు పూడి పెద్ది సోమనాథమను నా క్లాసు మెటొకఁడును నేనునుబోయి పరీక్షలు వ్రాసినాము. పరీక్షలయిన వెంటనే పేరన్న నాయొద్దకు వచ్చినాడు. తిమ్మరాజు వెంకట్రావు పంతులుగారి యింట్లోకూర్చుండి ద్రువచరిత్రమును వినిపించినాడను. పేరన్న క్రుతి వేయుచు వెనుక పాటపాడుచుండెను. మద్దెల యింకొకడు వాయింపు చుండెను. తాళములు వాయింపుచు కథవినిపించినాడను. ఆపంతులు పెద్దసభచేసి నన్నాదరించి సభలోనన్ను మెచ్చి పదిరూప్యములు తాంబూల సహితముగా నాకిచ్చెను.

అమరునాడు బయలుదేరి ఉర్లామను గ్రామమున కేగితిమి. అచట కందుకూరు మహాలక్ష్మమ్మగారు మైనరుగానున్నారు. లింగము వేంకట రావు పంతులుగారు మేనేజరుగానున్నారు. అతఁడు కవిత్వము సొగసుగా జెప్పఁగలఁడు. ప్రొవైట్రిక్కుగారి యింటియొద్ద నాచేఁ బాడించి పది రూపాయలిచ్చెను. పిదప నరసన్నపేటలో నొకసబ్ మేజిస్ట్రేటు పాడించి పదిరూపాయలిచ్చెను. పిమ్మట పెక్కలి రఘునాథపురములో నొకపంతులు

నా పుణ్యాత్ముడు పందిరి కోళ్ళపట్టె మంచముపై కూర్చుండి యాంధ్ర భాగ వతము చదివించుచు వినుచున్నాడు. నన్నుఁజూచిన తోడనే “క స్త్వమౌకు తోఁసి” అని ప్రశ్నింపగా “మానవగంధర్వానయం విజయనగరీతః” అని చెప్పఁగా పంతులు నిదానించి నడివయసు సింగమువలె నొసట వ్రేలాడు నుంగరముల పేర్లు ముంగురులు సటలుగా వెన్నెలలు గొల్చు చిరునగు మోమునఁదొలుత విస్మితుఁడయ్యెను. నాకు రెండు గజముల దూరముగాఁ దెలువఁబడి చదువఁబడుచున్న భాగవతములోని శరదృతు వచనము నా చదువుచున్న వాని నా పుటమును జేతుల నతిత్వరితముగా నలుచుచుండు మని యతఁడట్లు చేయగా శరవేగమునననేక రాగలయ తాళములతో లఘు గురునియమము తప్పక చదువుటకు కామేశము పంతులద్భుతామోదము లగపర్చి “దృష్టంద్రష్టవ్యం శృతతవ్యమౌ” అని నన్ను సత్కరింపగా మేముభయాలము తివాచీ మీఁదఁగూర్చుంటిమంతట నామేడయొద్దగడ యెక్కి విద్దెలు చేయుచొక్కయొడ్డెనీటి సానిగడపై నుండి “యద్ధాత్ర నీజ ఫాలపట్ట లిఖితం స్తోత్రం మహద్వాధనం, తత్ప్రాప్నోతి” యనుశ్లోకమును సంపూర్ణముగాఁ దారస్థాయిని జదువునపుడాపంతులు కంట నీరుబెట్టుకొని తన మొలన్బంగరు గొలుసు కొననున్న తాళముతో జెంగటి దంతపుపెట్టె తెఱచి పదిరూప్యములా వీటిసానికిచ్చెను.

పిదప సాయంకాలమైదు గంటల సమయమునకు కుప్పుసామినాయ డను హరిదాసుపంతులు యొద్దకురాగా నతఁడు నాతో అయ్యా! ఈ నాయడు గొప్ప హరిదాసితనీ వలన నాలుగు హరికథలు వింటిని. మిగుల సభారంజనముగా హరికథ వినిపింతును. “అనెనందుకు నాయడతనితో నన్నగపర్చి” ఈ మహానుభావుని యెదుట హనుమంతుని ముందు కుప్పి గంతులన్నట్లుండును నా పని. ఇదివఱకు వీరి కథ మీరు చిత్తగించలేదు కాఁబోలును. అనఁగా పంతులు నాతో మీరు హరికథకూడ చెప్పగలరా? ఏదీయెట్లు చెప్పెదరో నేటి రాత్రి యిచటనే భోజన మొనర్చి హరికథ చెప్పవలయును.” అనెను.

వాకు నూటపదాఱు రూపాయలు నొక పట్టుపంచల చాపును బహుమతి చేసెను.

అయిదేండ్ల వయసునుండియుఁ బురాణము చదివి లయజ్ఞానముతోఁ బాడి యితరులను సంతోషపెట్టి డబ్బు సంపాదించు నేర్పు నాకుఁ గలదు.

భీమరాజుగారి యింట నే హరికథ ముగించిన వెంటనే సభలోనే కుప్పస్వామి నాయఁడు విజయనగరములో హరికథచేయగా విని నేను హరి కథ చేయ బూనుకొంటినో యాకుప్పస్వామినాయఁడు నాకు సాష్టాంగపడి మ్రొక్కి నాతో "అయ్యా! మీరెప్పటినుండి హరికథచేయుచున్నారు" అని యడిగెను. అందుకు నేను "కుప్పస్వామి నాయడను నొక మీపోల్కి మనుష్యుఁడు విజయనగరములో హరికథచెప్పగా విన్న మొదలుకొని హరి కథ చేయబూనుకొంటిని" అని చెప్పగా నతఁడు చిరునవ్వు నవ్వి నేనే యా కుప్పస్వామినయ్యా. నీవు బ్రాహ్మణోత్తముఁడవు. విద్య నీసౌము. జగత్ప్రసిద్ధుఁడవయ్యెదవు. నీవు చెప్పిన కీర్తనలు నాకుఁగొన్ని నేర్చుము. నీవు చిన్నవాఁడవు. మాట యింకను నిల్కడగాఁ జెప్పవలయును. రేపు నేను దేవరపేటలో హరికథ చేసెదను. వినుము "అని పల్కెను. అమఱు నాఁడతని కథ వింటిని. అతడు సంగీతమందుగాని సాహిత్యమందుగాని గొప్ప విద్వాంసుఁడు కాఁడు. గాని కొంత లయజ్ఞానముతో సభారంజన ముగా పాడి మాటలు చెప్పగలవాఁడు. ఆ హరిదాసాయూరనుండి కథకొక యవతారమెత్తు చున్నాఁడు. అచటటికెట్లు సిస్టముపై మఱొక కథ చేసినాను. నా టిక్కెట్లకు నలుబది రూప్యములు దొరికియుండును.

పిమ్మట జయంతి కామేశముపంతులు యింటికివెళ్ళి యతనిని జూచినాడను. అతడు చేయెత్తు పొడవగురూపసి లోకోత్తరుడు. భాగవ తోత్తముడు, గొప్పపండితుడు, కవి, హైకోర్టువకీలు, పదిలక్షలరూపాయ లకు బైగా నార్జించిన త్యాగభోగరాయడు. నాయెఱిగిన వారిలో నంత రసి కుఁడు మఱియు నంతయుదార పురుషుడు నింకొకఁడు లేడు. ఒక మేడపై

నా పుణ్యాత్ముడు పందిరి కోళ్ళపట్టె మంచముపై కూర్చుండి యాంధ్ర భాగ వతము చదివించుచు వినుచున్నాడు. నన్నుఁజూచిన తోడనే “క స్త్వమౌకు తోఁసి” అని ప్రశ్నింపగా “మానవగంధర్వానయం విజయనగరీతః” అని చెప్పఁగా పంతులు నిదానించి నడివయసు సింగమువలె నొసట వ్రేలాడు నుంగరముల పేర్లు ముంగురులు సటలుగా వెన్నెలలు గొల్పు చిరునగు మోమునఁదొలుత విస్మితుఁడయ్యెను. నాకు రెండు గజముల దూరముగాఁ దెలువఁబడి చదువఁబడుచున్న భాగవతములోని శరదృతు వచనము నా చదువుచున్న వాని నా పుటమును జేతుల నతిత్వరితముగా నలుచుచుండు మని యతఁడట్లు చేయగా శరవేగమునననేక రాగలయ తాళములతో లఘు గురునియమము తప్పక చదువుటకు కామేశము పంతులద్భుతామోదము లగపర్చి “దృష్టంద్రష్టవ్యం శృతతవ్యమౌ” అని నన్ను సత్కరింపగా మేముభయము తివాచీ మీఁదఁగూర్చుంటిమంతట నామేడయొద్దగడ యెక్కి విద్దెలు చేయుచొక్కయొడ్డెనీటి సానిగడపైనుండి “యద్ధాత్రా నీజ పాలపట్ట లిఖితం స్తోకం మహద్వాధనం, తత్ప్రాప్నోతి” యనుశ్లోకమును సంపూర్ణముగాఁ దారస్థాయిని జదువునపుడాపంతులు కంట నీరుబెట్టుకొని తన మొలన్పంగరు గొలుసు కొసనున్న తాళముతో జెంగటి దంతపుపెట్టె తెఱచి పదిరూప్యములా వీటిసానికిచ్చెను.

పిదప సాయంకాలమైదు గంటల సమయమునకు కుప్పుసామినాయ డను హరిదాసుపంతులు యొద్దకురాగా నతఁడు నాతో అయ్యా! ఈ నాయడు గొప్ప హరిదాసిని వలన నాలుగు హరికథలు వింటిని. మిగుల సభారంజనముగా హరికథ వినిపింతును. “అనెనందుకు నాయడతనితో నన్నగపర్చి” ఈ మహానుభావుని యెదుట హనుమంతుని ముందు కుప్పి గంతులన్నట్లుండును నా పని. ఇదివఱకు వీరి కథ మీరు చిత్తగించలేదు కాఁబోలును. అనఁగా పంతులు నాతో మీరు హరికథకూడ చెప్పగలరా? ఏదీయెట్లు చెప్పెదరో నేటి రాత్రి యిచటనే భోజన మొనర్చి హరికథ చెప్పవలయును.” అనెను.

నేను తొమ్మిదిగంటల రాత్రిద్రువ చరిత్ర చెప్పటకై పరీక్షిస్తూ రాజునకు శాపము కలుగుట యా మహారాజునకు శుకమహర్షి భాగవత ముపదేశించు కారణము వివరించుచు సుప్రోద్ధాత మొంటిగంట రాత్రి వఱకును బిమ్మట ద్రువ చరిత్రముదయ మేడుగంటల వఱకును జెప్పినాడ. రెండువేలకు బైగా పిన్న పెద్దలందరు సావధానముగా నాలించుచుండిరి. సభ మేడ వరండా క్రిందజరిగెను. మృదంగ సాహాయ్యమున బేరన్న ఫిడెలు శ్రుతివేయుచు వెనుక పాటపాడగా నాడుచుఁబాడుచు శుధారావైచి త్ర్యమగపర్చుచు మంగళము పాడినాను. ద్రువునిభక్తి మెచ్చి తాఁబరవ శుద్ధై యానందబాష్పములు రాల్చుచు ఎత్తిన నడ్డివంచక, చుట్టకొల్చు కొనుటకైన లేవక నా హరికథ తుదముట్ట విని, పంతులు సభలోలేచి నిలు వబడి “సంగీతవిద్యనుగూర్చి నాకుమిక్కిలి తెలియదుగాని యీతనిపాటయు చదువును నృత్యమును మిక్కిలి మనోహరము లితని కవితాశక్తి యపార మితడు కథప్రారంభించి ముగించు నందాక నేఁబొందిన యానందమునకు మేరలేదు.” అని చెప్పినాతో “అయ్యా! రెండు నెలలవఱకు నా యొద్ద నుండుము. నీ పెండ్లికిఁదగినంత ద్రవ్యము నీకిచ్చెద” ననెను. నాపెదతల్లి కొడుకు జగన్నాథము పంతులా సభలో” “రమ్మడా! కామేశముపంతులు గారంతవారు నిన్నుమెచ్చినారిక లోక ప్రసిద్ధుడ వైతివి” అని సంతోష పడెను.

జయంతి కామేశము పంతులు వెలినాటి వైదిక బ్రాహ్మణుఁడు. నా తొమ్మిదేండ్ల వయసున నేను పేరన్న మాతలిదండ్రులు శ్రీ జగన్నాథయాత్రకు జోవునపుడు బరంపురము కోర్టుపేటలో నీ జయంతి కామేశ ముపంతులుగారియింటి సత్రములో దిగినాము. మాతండ్రి గారీ పంతులు పై వి సంస్కృతమున నుపజాత్య వ్యక్తము చెప్పినారు. మాయు భయుల మన్నదమ్ములము దాశరథి శతక పద్యములు చదివినాము అప్పుడీపంతులు మా తండ్రిగారితో “శాస్త్రిగారూ మీరీ చిన్న పిల్లనికింగ్గీ పు నేర్పించుడి. మీరు తప్పక గొప్ప విద్వాంసుడై జగత్ప్రసిద్ధుడగును” అని మాతండ్రి

గారికి నలువది రూప్యములు సంభావనమిచ్చెను ఆ సంగతి యా పంతు
లుకు జ్ఞాపకము తెచ్చి చెప్పినపుడు “ఔనౌను, నాకుఁగూడ నీ చిన్ననాటి
చదువు జ్ఞప్తికి వచ్చెను.” అని సంతోషమున నతఁడు తలయూచి యాశు
భారగా గద్య పద్య రూపమున నీ జ్ఞప్తి కొలది నీ పదియేండ్ల వయసు
లోపలి చర్యను వర్ణించుమా’ యని నా కవితాప్రతి భన్దెలియఁ గోరినంత.

సీ॥ పరమ భాగవతశే - ఖర! శ్రీ జయంతికా

మేశ్వర పండిత - ఋషభ ! భూమి

దేవతా చక్రవ-ర్తి! దాతృమూర్ధన్య!

వెలనాటివై దిక - కులవతంస!

కవి సార్వభౌమ! ని - స్కృపటాంతరంగ - స!

ర్వస్వ తంత్రా! పంచ - బాణరూప!

సంతత తారకమంత్రాక్షరద్వయా -

భ్యాసలో లాంగుళి - పద్మరాగ!

ప్రదితసత్కీర్తి! నవరస - రసికమౌళి!

సమదపంచాననబల! యా - జానుబాహా!

న్యాయవాది ప్రధాన! యి - హాపరవేది!

యాగమజ్ఞా! వినుముత్యాగ - భోగరాయ!

మొట్టమొదట మదీయత్వ క్రోచ్ఛత్రరసనా మూణచక్షః ప్రవృత్తి
హేతువు మజ్జననియయ్యెను. నాచూపులకు నా తల్లి మోము, నా చెవులకు
నాతల్లి పల్కరింపు, నాజిహ్వాకు నాతల్లిచన్నాలు, నా మేనికి నాతల్లి పొదిగిలి
యును దొలుదొల్త యను భూతములయ్యెను. ప్రమక్రమముగా నాజ్ఞప్తి
పెరిగినకొలదిదప్పుటదుగులతోనె నా కలిదండ్రులు మొదలగు ప్రాణబంధు
వులను, సంతతపరిచారకులను, గ్రామీణ జంతువులను, మిఱ్ఱుపల్లములను,
చీకటివెల్లడులను, పృథివ్యప్రేక్షో వాయువులను, ఆతంకావకాశములను,
క్షత్తిపాసలను, హేయాదేయ వస్తువులను, ప్రియాప్రియ కృత్యములను,

ప్రాంతమందంత్యజులుగల మూడు నాలుగు వందల యిండ్లతో నిండిన మూడు నాలు వీధులు నాయూరగలవు.

అచ్చటి బ్రాహ్మణులలో నా సన్నిహిత జ్ఞాతులే యా యజ్ఞాదాగ్ర హారమునకుఁ బ్రభువులు. మఱియు నా నేతు హిమాచలమువఱకు నిరతాన్న చాతలవి స్రసిద్ధిగన్న వారును, మొత్తముపై నచ్చట భారద్వాజగోత్రము గల మాయాదిభట్ట వారి కప్పుడు ప్రతి సంవత్సరమున కైదువేలరూప్యముల రాబడిగల యగ్రహార వసతికలదు. కొండజయపురమేలు రామ చంద్ర దేవుగారి వలన మాయాదిపురుషుడగు నాదిభట్టు నందాపురాగ్రహారములకు పదునెన్నిదింటి కధిపతి కావింపఁబడి బ్రాహ్మణ ప్రభువై భవమున నలవారి, యగ్నిష్టోమాది వేద చోదిత కర్మముతాచరించుచు నాయజ్ఞాడన్ని వసించి తన వంశమున్నిక్కిలి విస్తరింపజేసెను. వారికి నా కన్నయగు నాజ్ఞాతి యాజానుబాహు తెల్లటి నలువదేండ్లవాడు, పెద్ద వెల్ల గుఱ్ఱముపై మూడేండ్ల వయసుననున్న నన్నెక్కించుకొని, యా గుఱ్ఱముచు బరుగెత్తించుచుంటయు, నేను వెనుక జూచినపుడా గుఱ్ఱపు డెక్కల నెరిగిన పెన్దూళితక్క నింకెద్దియును నాకగపడకుండెను. మరియు నతడు తన కొడుకు పుట్టిన నాటి రాత్రి పలుమార్లు నా దోసిలిన్ డబ్బులతో నింపెను. అతని పోల్కిగానున్న కురుపామురాజుగారితో తన మిద్దెటింట కూర్చుండి, పెక్కుసార్లు నన్నెత్తుకొని ముద్దాడి కమలాఫలములు నా కొసంగెను.

నా వెనుకబుట్టి యాటు మాసములు మాత్రమే బ్రతికిన నా యనుజుని పురుడు పోయుటకై నా కన్న నాతేండ్లు పెద్దయైన నా మూడవ సోదరియును నేనును సందెజామున మంత్రసానిని బిల్చుటకై నెగిడివీధికి వెళ్ళినాము. తొంబదేండ్ల ముసలిది. తుప్పతల యేటియుత్తరపు బొడ్డంచున దాని యొంటి కంబపుమేడ. ఆ యేటు సువర్ణముఖి. పలురంగుల సన్నని యిసుకపై జిలజిల బారు కూత మేరమాయంటి ముంగట నేటి యొడ్డు. దక్షిణముగానేగినచో వానకాలమున గలకయెఱ్ఱవండునీరు, ఆకెర

ఓముల పొర్లు, కొందరీతగాండ్రొక మా తండ్రి శిష్యుడును నా గురువును తాతన్న యతనిపేరు. యేబదరువదియేండ్లవాడు, నీటిపై మఠమువేసుకొని బక్క పలచటివాడు, కారునల్పు, నైషధాంతము పాఠములు చెప్పును. తెనుగు శతకములు మాకడసారన్నదమ్ములకు నేర్పె, నాతడీదుటకద్భుత మాయెను. మాతండ్రి యాజానుబాహువు. కడుదోర్బలశాలి. మేఘ గంభీర మంద్రమున శఙ్ఖము పూరించినట్లు మా తండ్రి సురటరాగమున నెద్దియో తరుచు బాడుచుండును. శ్రీరాగము, సావేరీరాగములతో వాల్మీకి వ్యాసవిర చితములగు రామాయణ భారతములు చదువుచు వర్ధము చెప్పుచుండును. బ్రాహ్మణ వీధికిరుదెసల యరుగులపై నుదుటన్గంధాక్షతలు, తెల్లని జందె ములు, దంతములు, మందహాసములు, నీరుకావిధోవతులుగల బ్రాహ్మణు లించుమించు నూటికి తక్కువ సంఖ్యకానివారు మాయూరివారును మరి సమీపాగ్రహారముల వారును నానన్నిహిత బంధువులు నడివయసువారు వృద్ధులు నాలించుచుందురు. మాతండ్రి నైషధాంతకావ్యములు నలంకార గ్రంథములు పెక్కుశిష్యులకుఁ జెప్పెను. శరవేగమున బులికండ్ల వంటి యక్షరములతో ఘంటముబట్టి యరువది తాళపత్రములొక రెండు గంట లలో వ్రాయును. శ్రీ మహాభారతము, శ్రీ మద్రామాయణమును, విష్ణు పురాణము కొన్ని యలంకార గ్రంథములు వ్యాఖ్యతో వ్రాసెను. మాకు వ్యవసాయముండెను, మేమైదుగురన్న దమ్ములము. నలువురక్క చెల్లెండ్రు. నాలుగేండ్ల వయస్సులో అక్షరములు వ్రాతరాదుగాని సంస్కృతమును దెనుగును నదెట్లో యెంతయో వేగముగ జదువఁజాలితిని.

చిన్నప్పటినుండి యొరులమనసు స్వభావముగా సంతోష పెట్టు మాటలు కలవాడను. మూడు నాలుగేండ్ల వయసప్పుడు ఒక యతి మా యూరునకు వచ్చె నతని పేరు బాలసుందరస్వామి. అతడు నాపద్యములు విని నాకొక రూపాయియిచ్చెను మాతండ్రికా రూపాయి స్వామియిచ్చె నని చూపించినాడను. “సన్యాసులనుగూడ దోచుకుంటివా?” యని మా తండ్రి పక్కున నవ్వెను. మా యూరనేమరి యొక యతి పేరన్నకును

నాకును రెండు శాటీలిచ్చెను. కురుసామురాజు మా యూరికి వచ్చి నా పద్యములు నాపాటలువిని యొక యరటిపండ్ల గెలయును నాల్గు రూపాయ తొనంగెను.

నాకు నైదవయేట వడుగుచేసిరి. నల్లగాజుల పేర్లవలె ముంగురులు పెద్ద కుంకుమ బొట్టు నెనరులవెల్లి మాతల్లి నన్నెత్తుకొనుట, మౌంజీ బంధనము, దండము, పీత కొపినము, పంచ శిఖలు, నొజ్జగాయత్రినుపదే శించుట, సంద్య వార్పించుట యపుడెంత నమ్మకము? భిక్షమిష నైన భాగ్య వంతులకు దొరకునుగాని మాబోటి సామాన్యులకు నాలుగైదు రూపాయలు పశ్చెములో వేసిరేమో! సిరిగలముష్టి కోమటి వెలమ ముష్టి రాజముష్టి మరచినాను నియోగపుముష్టి. ఈ ముష్టి బాపండ్లకునియతమనుటకు నాలుగై దేండ్ల నడుమ, గుంపలో శివకోవెలకల దుత్తరమున నాగావళీనది, దక్షిణమున జంఝూనతి నడుమదీవి యాగుంపక్షేత్రము. బండ్లదె యివ్వ జాలక మాతల్లి నన్ను కొంత లెక్కయెత్తుకొని కొంతలెక్క యితరులచే నెత్తికొని పించియును గొనిపోవ బార్వతీపురముదాటి కొండల నడుమ శివరాత్రినాడు గుంపకోవెలలో దేవునినేవించి రాత్రి జాగరము యెంతో తడవు నేను జేసినాడ. మరునాడుదయమున పసుమర్తివారు కొందరు వైశ్యులు, రాజులు సత్రములు వేసిరి. వంకాయముద్ద, యరటికాయ పనస కాయ కూరలు బూరెలు పప్పు పులుసు దానధర్మములు, నాచేతఁగూడఁ గొందరు పుణ్యాత్ములు ఆయాచితముగా డబ్బులుపెట్టిరి. అప్పటి కానీకి ఇప్పటి మోహరు తగు. తిరిగి బయలుదేరి కొంతదవ్వు నడచితిని. కొంత దూరము మాతల్లి నన్నెత్తుకొన్నది. కొండలనడుమ భయంకరమగు నడవి దారి కొండనెలయేళ్ళు బండరాళ్ళం ద్రుళ్ళింతలిడు పిల్ల తరంగముల నాగా వళి మొలతోతున నీటిపుర్వవలె సహజముగా నీదఁజాలుదు. పార్వతీపుర మునకు వచ్చినాము.

ఒక పుణ్యాత్మునింట తల్లి చల్లి పెట్టించెను. పాతావకాయముక్క, ముత్యాలవంటి తరవాణియన్నము తామరాకులో నెంతనూనెవేసిన సంత

రుచిగా కడుపునిండఁదివి పరిశుద్ధుడనై తొమ్మిదిగంటలవేళ మదయము
 కొండసమీపమందలి మొగఁ బార్వతీపురము బజారున నాతల్లి భాగవతము
 (తెనుగు) కొనుటకు నన్నుఁదోడ్చుకొని వెళ్ళినది. రామానుజుల రంగయ్య
 సాతాని పుస్తకములకొట్టు నడుబజారున. తెల్లనినామముల యెఱ్ఱముసలి
 వాడు, తెల్లపాగాకలదు “భాగవత మెంత కిచ్చెదవోయీ!” యని నాతల్లి
 యనగా ‘అడుదానవు, నీకెందుకమ్మా భాగవతము? చదువురాదుగదా’ యన
 మాతల్లి “యీపిల్లడు చదువును. నేనర్థము జెప్పినఁ బుస్తకము నూరకే
 యిచ్చెదవా?” యన నబ్బురమంది ‘సరియే’ యని నాచేతికిఁ బెద్దపుస్తక
 మిచ్చెను. తెల్లటి గుడ్డయట్ట వర్షర్తువర్జనము దశమమునందు శరవేగ
 మునఁ జదివినాడ. బజారంతయు నద్భుతముగా వినుచుండిరి. మాయమ్మ
 యర్థ మొకసారి వచనమంతయు విని చెప్పుచుండెను. రామానుజుల
 రంగయ్య సంతోషించి యిరుగుపొరుగు దుకాణముల సహాయముగోరి
 పుస్తకమునకు వెంటనే తోలుమూయించి నాకు బహుమతియొసఁగెను.
 పచ్చితోలుపై చిత్రచిత్రములగు ముద్రల పుస్తక మింటికి పట్టుకొనివచ్చి
 నాము. మాతండ్రి సంస్కృతమేగాని తెనుఁగు చదువుకొనలేదు. కాని
 తెనుఁగుపురాణము చదివించి వినుట కెంతయో వేడ్కపడును. మామేన
 మామలలో నొకఁ డాజానుబాహుఁ డతిసుందరుఁడు. వేలకొలదిజనులకు
 రంజనముగాఁ దెలుఁగుపురాణము చదువగలఁ, డింకొకఁడు బాగుగా నొక
 క్రోసు వినబడునట్లు సొగసుగఁ బాడఁగలడంట. నేఁజదివినపుడెల్ల మేన
 మామలపోల్కి వాకు వచ్చినదని మాతల్లిదండ్రు లనుకొనువారు.

పేరయ్యయొజ్జలు మాకుపాధ్యాయులు. వేదముసంహిత యొకటి
 రెండట్టములవరకు పాఠముచెప్పుచుండు. ముక్కోపి, యఱువదేండ్లవాఁడు,
 పిలకజుట్టు, కురుమట్టపువాఁ డొడలెల్ల విభూతి, రుద్రాక్షతావళము, తరు
 చుగఁ జేత దర్భకట్టలు, తద్దినమంత్రములు చెప్పుచుండును. జన్నిదము
 లొడుకుట, విస్తళ్ళు కుట్టుట, యాకులీనపుడుకలు సంపాదించుట, గేదెకు
 గడ్డితీసికొనివచ్చుట, జపముతపము, వేదపాఠములుచెప్పుటయతని దినచర్య

అన్నిటికన్న నతనిగూర్చి జ్ఞాపకమతని చేతిరున్న. జిల్లుమని రక్తము చిమ్మని దెబ్బయొకతైన నెంతదయాశుడోకాని కొట్టియెట్లుగఁడు. ప్రతి శిష్యుని ప్రతిదిన మొక యటగంటకు తగ్గకుండ మర్దించువాడు. మొత్తము మీఁద నెటులైననేమి కొట్టినంతనేపు రోదనము తప్పించుకొని దెబ్బలు మరచి యాట, పెంకెతనమునావృత్తి. ముక్కమాత్ర మెన్నడును దప్ప లేదు. కాళ్లుపట్టనని, బట్టలుతొక్కనని, ఆకులుతేసినీ, విస్తళ్ళుకుట్టనని. దెబ్బలకోర్వగలనని పూటకొకసారియైన చింతరువ్వ బరణికపోగ నాపై విరువకమానలే దాచాందసుడు. ఒకనాడు నాదొట్టి పదుగురు శిష్యులతోఁ దెలదెలవారినతోడనే యొకక్రోసుదూరము నడవి కాకులకై తీసికొని పోయెను. మొలబంటి యెట్టుపండు నీటిలో దిగి యేరుదాటి యేటియావలి తోట-యాకనమంటు మామిడిచెట్లు, పిదప పలుజాతుల వ్యవసాయములు మెట్టుపయరులనడుమ నెడతెగకపారు చెర్వువాల్గొమ్ముల నీటివరద పొర్లు పొంతదారిని బోవుచుండ పొడవగు వెలగచెట్లు-దాని కాయ లంతరిక్షమున నుండి నక్షత్రములవలె వ్రేలాడుచుండినను గురినిదాన మెంతయోగాని పట్టెడురాతితో దెబ్బ కొక కాయ పడవలసినదే. జబ్బపుష్టి చేతిలాఘవ ముత్సాహము-చెప్పనలవికానిశక్తి పరుగిడుటలోను దుముకుటయందు బ్రహ్మచారులము. చదువునకేమిగాని యొజ్జ కాకులు మెండుగగోసి కట్టలుకట్టుచు, జీపురుపుల్లలుదీయుచు, పలుదోమపుల్లలు విరుచుచు, మెప్పుపుట్టించుట మాసని నాడు కృష్ణాష్టమి. చల్లివేళ యగుచున్నది. వాకపండ్లెరితినుట కుత్సహించుచున్న నాతో “నోరీ నేడు కృష్ణాష్టమి. నేడు తిన్న కృష్ణుని యెముకలు తిన్నట్లును” యని పండ్లుతినువేళలో పనులు చేయరేమోయని కాఁబోలు గురువుగారు శిష్యులకు బోధించి ఫలాశనము నకు దూరముచేసిరి.

చీకటితోనె యుదయమున లేచుట, సగముతెల్వితో పనసవర్గించుట, పిదప దంతధావన మొనర్చి యేటిలో పెద్దలు రమ్మనికోపపడునంతదనుక త్రుళ్ళియీదుట, గోచీ యుతుకుకొనుట, సందెవార్చుట, యింటికివచ్చి

చల్దితినుట, చల్దిగిన్నె యేటిలో కడుగుకొనుట. పదేండ్లలోపు పిల్లలమందర ముజ్జీలుగట్టి పోరాడుట గొణిబిల్ల కొంచెము ప్రమాదకరమయినను మొదటియాట. అమ్మ, అన్న, యవ్వ, బావ, గురువులని పిలుచుటయే గాని మగయాడుపోలిక లెరుగము. చింతపిక్కలొకవై పరగదీసి గవ్వ అకుమారుగఁ జిత్తుపక్కులాడుట, టిళ్ళపిక్కలు, తాండ్రపిడసలు, గవ్వలు, గచ్చికాయలు మామూలధనములు. గొట్టికాయలపందెము, కుండబంతి యాట, యందులో గెల్చినజట్టు కడితగులు తొక భారతయుద్ధము. పెద్దయుజ్జీ నోడించు తొకనైంధవవధ. మాతండ్రికి సామాన్యముగా నెయ్యదియుఁ బురాణోపమ లేనిది చెప్పుట యలవాటులేదు. రెండెనుబోతులు పోరాడిన వందులో మాదొకటి, రెండవపోతును మాపోతు దూరమునఁ జూచియెనవెట్టి వెన్దరిమి తగిలితగిలిపొడిచినప్పుడాహా రామబాణము వలె నప్రతిహతముగా జయించెనుగా యని యనువాడు. జోగిచయనులయింట ప్రతిదినమురాత్రి జాముపై సంస్కృతభారతము నేఁజదువుట, మాయయ్య యర్థముచెప్పుచుంట. చయనులు పొడుమునకు భగీరథుడు. నూర్గురు రాత్రింబవళ్ళుపేల్చిన తరుగని పొడుముగొట్టము, వ్రేలాడు కుండలములు, మాయాళో మాతండ్రికి నాచయనులుకును గలవు. ఆతడు యజ్ఞమును జయనము నొనర్చెను. తిండికిరాళ్ళబండి పురోడాశము నేతిలోఁదడిపిన నదెంతరుచి యని మనవిచేయుదును!

పురోడాశమురుచి మరిగియేకాబోలు పున్నమ కమావాస్యల కిష్టి జరుపు చుందురు. కుమ్మరివాండ్లు కట్టిమేకపోతును దర్బపైఁ బడ ద్రోసి ముక్కునోరునెవుల్మాసి కన్నులవెంబడి ప్రాణము పశువునకుఁ బోకొట్టుచుంట యతిభయంకరము. చూచుట కష్టము. స్నానములుచేసి కమురుకంపు లక్ష్మము సేయక శ్రౌతక్రియలు నడిపించుచు, సోమిదేవ మ్మను గుంజీలు తీయించుచు నగ్గికి నెండకుఁ బుట్టిల్లగు యజ్ఞశాలలో నొక వై పున స్త్రీలు మరొకవై పున వపాహామదర్శన లాలసులు, ద్విజులు, పై యూళ్ళనుండి కానుకలు పట్టుకొని వచ్చిన చూపరు లొకవై పున. కని

ప్రీతి భవాయతు దిరుగుచు చమసాధ్వర్యులు, స్వర్గమును దేవతలను జనులకుఁ జూపునట్లు ముఖ్యాధ్వర్యుడు, దై వమువలెఁ గూర్చున్న బ్రహ్మయు, వీపున మృగచర్మము వ్రేలాడ లేడికొమ్ములతో గోకికొంచు దేవతలను జూచుచున్నట్లు నటించుచు కానుకలందుకొనుచున్న సోమయాజులు, మొగిలిరేకులవంటి తెల్లనికాంతితో పుణ్యపుంజమువలె నాధునిచెంగటనున్న సోమిదేవియు, గడియగడియ కులికిపాడు నుద్గాతలను, తాబేళ్ళవలె నానా విధపక్షులవలె నచ్చొత్తిన యిటుకలచేఁ గూర్చఁబడిన వేదికపై చిత్రములగు నగ్గిగుండముల నేయిపాలును మొదలగునవి హోమముచేయుట యును, జేటతో నామంట శాలకంటకుండ నాపుచుంటయు యజ్ఞము చూడ వచ్చిన వారికై యొకబజారుకూడ పెట్టబడెను. మాపెంకుటిలోగిలి యుత్తరమువరుసలోని తూర్పుమొదటియింట్లో రాజులను రెడ్లను దండితెచ్చిన యర్థముల నుంచిరి, ఏమోచీపరపాపర పందిళ్ళు వేసి మేకలను జంపుట, పాలు నేయి యన్నము మొదలగువాని నగ్గిన్వేల్చుట, బ్రాహ్మణులకు భోజనములిడుట, యగ్రతాంబూల మందుకొనుట సోమయాజుల పని.

మాయంటిముందు పశులశాల కల దాయరుగులపై పంచకావ్యములను జిన్నపెద్దలకు మాతండ్రి పాఠములను చెప్పుచుండును, రామాయణ భారతములలోని కథలన్నియును గరతలామలకములుగ నేనెఱుఁగుదును. ఉభయభాషలయందు పద్యములు కొంచెము రాగవరసతో వేగముగాఁ జదువనేర్చితినిగాని యొకయక్షరమయినను వ్రాతరాదు, నేను మాసోదరులలో కడసారము. నాకంటె పెద్దసోదరుడు నేను మేమిద్దరముగవగా చదువుకొనుచుంటిమి. అయిదుగురన్నదమ్ములలో మొదటివారిద్దరు మాపెద్దక్కగారింట వేదాభ్యసనము చేయుచుండిరి. మూడవయతఁడు భారవి తండ్రిగారియొద్దనే నేర్చుకొనుచుండెను. రఘువంశము మాతండ్రిగారు మాకు చెప్పుచుండిరి. దాశరథీశతకము, భూషణవికాస శతకము, రుక్మిణీకల్యాణము, తెనుగుపద్యములు మాతండ్రిగారి శిష్యుడగు

తాతన్నగారు చెప్పుచుండిరి, కరణపుబడిలో నక్షరములు వ్రాయుటయు, గుణించుటయు నేర్చుకొనుచుంటిమి.

అనామికాంగుష్ఠములఁ బొడుముపట్టుపట్టి “ఘనుఁడా భూసురుఁ డేఁగెనో నడుమ మార్గశ్రాంతుఁడై చిక్కెనో చెయనమ్మగారూ!” అని మాతండ్రిని బిలుచువాఁడు. మొదట యేదోరామయ్య పిదప వరాల రామయ్య, తుదకు అయిదువందల రూపాయలు ప్రతినంపత్సరము రాబడి గల దివ్యక్షేత్రము నమ్మి యొక్కదినముతో బ్రాహ్మణులకు పూరి చెప్పెను. “చెడెదవు, భూములమ్ముకొనకు, తలకుమించినయీవి తగ”దను రాయమ్మగారు, బ్రాహ్మణరాజు మాయూరిలో గొప్పయన్నదాత. వారి సన్నిహితుల లజ్జాడన్నయ్యగారు. ఒకనాఁడు మాలవానికి నేటియావలి యొడ్డు నుండి గాలివానలో “అన్నమోతండ్రి” అని మొఱవెట్టిన నేన్గుంపు లోతున నొడ్లుతీసిపారు యాయేరీది యన్నమువెట్టి మాయాదిభట్టవంశము నకు వన్నెదెచ్చిన నదాస్యసత్తము డన్నయ్యగారు. రెండుజాములరాత్రి చిమ్మచీకటివేళ నెత్తిని జల్దిగిన్నెనోటఁ గొరకంచు పాగాలో నూరగా యయుఁ బొగాకును, జంకలో నానపకాయతుంబతో తృటిలో నేరీది యా మాలవానిఁ బిలిచినంత నాకటిచే మిక్కిలిచలిచే ప్రాణావశిష్టుడగువాఁ డన్న ముఖజించి సంతసించి యేఁగెను. జయపురపురాజు కూతురు దయ్యము ఆ యన్నదాన ఫలము ధాతవోయుటచే వదిలెనట. అట్టి రాయమ్మతాతతో రామయ్య చెప్పినది “నీకన్ననన్నెక్కువుగ బొగడెదరేమో యని వోర్వ కుంటివో? మా తల్లి స్వర్గగమనమున కాదినమున రూపాయలు వరాలు మెట్లు కట్టెద”నని పండువంటియాస్త్రీ తెగనమ్మి ప్రతిదినము పెట్టెలోని రూకలను బైకిదీసి నెరపుటయు రెక్కించుటయు నడిగినవానికి రేదనక నూడునాల్గిచ్చుటయు, పాలు పెరుగు నేయి రెండుకూరలు పప్పుపులుసు వింతచవులతో దినుట మాయెఱుకను దీనదరిద్రదశనొందెను. అతడు మా తండ్రియుపదేశము వినువాడు. మాదగ్గర జ్ఞాతి, ఒకనాడిద్దరు మా తండ్రి రామయ్యగారును కఱ్ఱలకావడివానితో మాతండ్రి “యెంతరా కావడి!”

“బాబూ రెండణాలు” _ రామయ్యగారు “చెయసమ్మగారూ! నాల్గణా లిచ్చి నగాని బాగుండదు. పాప మెంతకష్టపడి తెచ్చినా డెండలో చెమ్మట యేళ్లే రులై పారుచున్నదో” అని చల్లి, యావకాయ, మజ్జిగ దాహశాంతికి విచ్చెను. ‘తక్కిన రెండణాలు నేనిచ్చెదను, మీరు పావలా వానికిం డనెను. ఒడలినిండ వెంట్రుకలుంటచే వెంట్రుకలరామయ్యగారని పేదశతో పిలువఁబడెనాతడు. ఎట్లు పిలువఁబడినను మరెట్టికష్టము లబ్బినను రామయ్యవంటి దానవీరుడు కర్ణునివలె నాపదలకు జంకబోఁడు.

గొప్ప కరువుపెట్టెను. మా కొట్లో నై దుగరిశల ధాన్యముండెను. ఎందుకోగాని కొంతధాన్య మమ్ముట కెవరికో మాటయిచ్చి ధాన్యము కొలి పించుటకు సిద్ధపడుచున్న మాతండ్రితో మాతల్లి ‘పిల్లలవారము, ధాన్య మమ్మవద్దు’ అనునపుడు ‘నాలుకా తాటిపట్టా!’ మాటయిచ్చి వెనుదీయు దునా! ‘యని కొట్టుత్తచేనెను. పదునాలుగు వందల రూపాయలు మా తండ్రికి ఋణముండెను. బల్లిపేటలో నొకబల్లి మా తండ్రితో ‘శాస్త్రి గారూ! రామాయణమొకసారి మాయింట చదివి యర్థము చెప్పెదరేని మీయప్పు తీర్చెదను’. అనఁగ విని మాతండ్రి ‘కేసరి జీర్ణ తృణంబు మేయునే! కూద్రునియింట నేఁ జదువనొల్లను’ అని కొంతభూమి యమ్మి ఋణము తీర్చుకొనెను.

ఎనిమిదితొమ్మి దేండ్ల వయస్సులో వడ్డీ (ఒడ్డెఁ ఓడ్ర) టీకాల వాడు వచ్చి గ్రామమున నాతోడి పిల్లలకందరికి టీకాలు వేసెను. అందరి కన్నముందు ముంజేతిపై నాకు టీకాలు పొడిచెను. చలిదియన్నము తిని యేట్లో ముగ్గుమని చెప్పెను. అప్పుడు నాతో పలువురు సాయంత్రంవరకు జట్టుదారు లేటయీదుచుండిరి. కాని నాకుమాత్రమే రాత్రి జ్వరము తగిలి మరునాటికి చిన్న యావాలవలె టీకాలమచ్చలచుట్టు నమ్మవారు పొడచూపెను. క్రమక్రమముగ నొడలెల్ల నిండెను. తుదకు సూదిమోపుటకుఁగూడ నందు చూపక పెద్దము తైములవలె మళూచికము వ్యాపించెను పొగవేయుట.

దండకము చదువుట, యనటియాకులపై బరుండబెట్టి పాలు పంచదార
యన్నము కడుపునిండ దినుట జ్ఞాపకమున్నది. తుదకు నెరిదినములలో
తేలినాడను.

నాచిన్ననాటికి మాకు నూటముప్పదిరూకల శిస్తుపెట్టు భూమి
మాత్రమే మిగిలి యుండెను. అయిదుగు రన్నదమ్మలము, నల్లు రక్క
చెల్లెండ్రు, తల్లి తండ్రీ యిందర మారాబడిపై బ్రతుకవలయును. మా
తండ్రీ వ్యవసాయము పెట్టెను. ఇద్దరు పాలికాపులు, ఒకయేరు పోతులు,
ఎడ్లొకయేరు, రెండుమూడు గేదెలు మాకుండెను. ఒక గజమెత్తు గజము
న్నర వెడల్పు ముప్పదిగజములపొడవు మడిగట్టు వంచిననడ్డి యెత్తకుండ
మాతండ్రీ వేయుట యసాధారణపుపని యనుకొనువారు.

ఒకప్పుడు పోతులు కాచుటకు నన్ను నియమింపఁగా పొలములో
మేపి యేటిలో బోతులు కడుగుచుంటిని. ఏరు వడిగా రెండొడ్లుతీసి పారు
చున్నది. పోతుతోక పట్టుకొని నట్టేటనీదుటకు నాకు వేడ్కపుట్టెను. నట్టే
టికి నన్ను దీసికొనిపోయి పోతు తలముంచెను. దానివీపుపై తోకపట్టుకొని
నిలుచుంటిని. కాని కొంతమేర పోతు మునిగిపోవుటచే నేఁగూడ మును
గుఁచుఁ దేలుచుంట తటస్థించుచుండెను. ఇటులొకయరమైలు కొట్టుకొని
పోతిని. తుదకు పోతునన్నంటక ప్రత్యేకము పోవుచుండెను. ఈదుచుంటిని
కాని యొడ్డుచేరుటకు శక్తివారికుండెను అంతట వార్తతెలిసి మాపెద్దన్న
మొదలగువారు కొందరు వచ్చి నన్నాపాడిరి.

నాకును నాకన్న పెద్దతనికిఁ దెనుఁగు చెప్పించుటకు మాతండ్రీ
యాసించుచుండెను. తెనుఁగు వురాణము ప్రశస్తముగ జదువుచుంటినిగాని
వ్రాతరాకుంటచే మమ్మొక కఠణపుబడిలో వేసిరి శిష్టుకరణము తెల్లని
నామములు - నల్లని జునపాలు అబడి యుపాధ్యాయులు. తరుచుగా నాటల
సందడిచే నాలస్యముగా బడికివెళ్ళుటచే నన్ను బెత్తంబుచే మొత్తుచుండు
వాడు. అప్పటియయ్యవార్ల చే దన్నులుతినుట యిప్పటివారిచే బాఠములు

చెప్పకొనుటకన్న మేలు. ఒకనాడు మాయమ్మ సంజకడ నన్నుఁబిలిచి 'నాయనా పుచ్చపూవువలె విచ్చపావలా నెలకిచ్చుచున్నాము కరణమునకు. ఇదివర కొకయక్షరమయినను వ్రాయఁజాలవు, శ్రద్ధగాఁ జదువు తండ్రి పనికివచ్చెదవు' అని మందలించెను. 'వుస్తకము తలక్రిందుగాఁ జదువు నా కక్షరములు వ్రాయగల్గుట యొకగొప్ప'యని నే బదులాడి మరిరెండు పూటలలో నైదుబడు లాపెకు నేను బలకపైని వ్రాసి చూపఁగా మాతండ్రితో 'నీ సూరయ్య నిక మీరెన్నడును గొట్టవద్దు. చూడండి రెండుపూటల కెట్లు వ్రాతయంతయు నేర్చుకొన్నాడో' యని యాపె చిరునవ్వున బల్కుగా 'అత్తా శరవేగమున ముక్తాఫలములవలె, దిన్ననిపంక్తులతో తాళపత్రసంచి కల న్సంస్కృత రామాయణభారతాది బహుగ్రంథముల నామూలాగ్రముగా వ్రాసిన మామేనమామగారితో నా యీదిబ్బని వ్రాతతెల్పి, గొని యాడుచుంటివి' అని పౌరాణికులగు నా రెండవ మేనమామ కొడుకు అనిరి. వారిరువురు పెక్కురాగవరుసలతో నాకన్నమిక్కిలి వయసునఁ బెద్ద వారగుటచేఁ దెలుఁగుపురాణము లర్థస్ఫూర్తిగాఁ జదువగా, 'ఓర్పుడోర్పుడు మరికొన్నాళ్ళకు మీకన్న నెక్కువుగా నేఁగూడ రాగవరుసతోఁ జదివెదను' అని నేను ప్రజ్ఞలుపల్కితిని.

మాజ్ఞాతులలో భాగ్యవంతులు మాయూరి యజమానులు. వారి పిల్లలు నాతో యీడుజోడువాండ్రు చొక్కాయీలతో మాతండ్రియొద్ద రఘువంశము చదువుకొనుచుండిరి. రిక్తదశ వచ్చుటచేత మాకాపిల్లల తండ్రులు కొంచమేమైన సహాయము చేయుచుందురు. గ్రామములో మిక్కిలిచదువుకొన్నవాఁడు, తగుమనుష్యుఁడు, సత్యనందుఁడు, తపశ్శాలి యగుటచే మాతండ్రి నెంతయోగొప్పగా మాయూరివారేమి యితరులేమి మర్యాద చేయుచుండెడివారు, దుర్దానదురన్నములు వెలిగా వ్యవసాయపుఁ బాటుపయి మాతండ్రి మిక్కిలిశ్రమగాఁ గుటుంబసంరక్షణ సేయుచుండెను. చొక్కాయి కుట్టించుమని మాతల్లితో నొకనాడు మొరపెట్టుకొంటి నప్పుడొకచిన్న యిత్తడిచెంబు జంగమువానియొద్ద కొడువబెట్టి చొక్కాయి

కుట్టించెను. దానికి మెడచుట్టూ యెఱ్ఱగుడ్డ వేసి యెఱ్ఱ గుడ్డగుండి పెట్టి యాజంగము చొక్కాయ తొడిగింపఁగా నేఁ బడిన వేడ్క పట్టాభిషేక మునాఁడు చక్రవర్తిగూడ పొందనేరఁ డనుకొనెద, నద్దిరా పసినాటిసంతుష్టి.

గంటెకట్టినాముగనుక నేను నాకన్నపెద్ద పేరన్నయు వ్యవ సాయపు పనులుచేయుట పద్యములు జంటగాఁ జదువుచు దగ్గరియూళ్ళతో నుండు భాగ్యవంతులనడిగి గడ్డికూరలు సంపాదించుట, సంభావనలకై పొరుగుూళ్ళకు వెళ్ళుచుంట, యిట్లు కుటుంబరక్షణమునకు దోడుపడుచుంటిమి. ఒకనాఁడు బొమ్మికజగన్నాథపురమను నొకగ్రామమునకు సంభావనకై బయలుదేరినాము. రాత్రి పదిఘంటల కిరువది జట్టుదారులు మేమును నడక ప్రారంభించి యైదుక్రోసులు నడిచి యొకవలస వీధియరుగుపై విడిచి కొడికూసినతోనే తిరిగిబయలుదేరి జామున్నరప్రొద్దున కాయూరు చేరినాము. చిన్నవాండ్రకు పావలా పెద్దల కర్థ సంభావన యిచ్చినారు. మన్యము శీతకాలము మూడుజాములకు సంతర్పణభోజనమైనది. వేల కొలది బ్రాహ్మణులము. కెవ్వనకేకలు వేయుచుంట, యెవనికి తగిన జోడీతో వాడు పట్టుపట్టుచుంట, యొండొరుల న్వెక్కిరించుచు హాస్యముతో నుడికించుకొనుచుంట చలిగాచుకొనుటకై ముళ్ళకంచెలుపీకి నెగడిలోఁ బడవై చుచు పొలముకాపులతో పోరాడుచుంట, యొకశాఖవారి వింకొకశాఖవా రాక్షేపించుకొనుట, యిట్లు కొంతరాత్రివఱకు చలికాచుకొని తిరిగివచ్చుచుంటిమి. సుంకెగ్రామమునొద్ద నాగావళియనునది యొడ్డుతెగఁ బారుచున్నది. ఇంచుమించొకమైలువెడల్పున శరవేగముగాఁ గరటములతోఁ బారుచున్నది. తలకు రెండుకానులు పుచ్చుకొని పల్లెవాం ద్రోడ గడపుచుండిరి. ఆంధ్ర బ్రాహ్మణులు పెక్కం ద్రోడయెక్కి పోవుచుండిరి. కావిమాద్రావిడులు విడిచేతులతో నీదుచు బల్లెవానికెగసక్కెముగ పలుపుర నోడవాండ్ర రాబడిచెడునల్లేరు దాటించుచుండిరి. పదేండ్లలోపు వయసుగల కుర్రవాండ్రము నలువదిమంది నాబోటిద్రావిడుల మీతబడినాము. అందులో దిగినరేవునకు దెన్నగగోలవేసి నట్లావలియొడ్డునకిడిన వారిలో మా పేరన్న

యొకడు. నేనొక సావుమైలు ప్రవాహమునకు దిగుదలగా నావలియొడ్డు జేరితిని. కొందరు కొట్టుకొనిపోవుచు రక్షణకై మొర్రపెట్టుచుండిరి. కొందరువచ్చి చెడి నున్నమైదరిచేరుచుండిరి. కోడెనయను వాండ్రుకొందరు నలుబదియేండ్లవారు నదితో నీగుచు కొట్టుకొనిపోవు వాండ్రను గాపాడు చుండిరి. తుదకు ప్రాణహాని లేరందఱును సుంకెకు వచ్చినాము. ఆ గ్రామ ములోని యన్నదాతలు మాదగ్గర బంధువులు. ఏమికూరలెట్టి భోజనము! మరెంత యాదరణము; రెండువేల రూపాయలు రాబడిగల వాని భార్యకున్న నగ, పున్నెయొక్కటియే. ఆపెపని, నడుమునకు బట్టపినిచుట్టుకొని, వండి. వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు వడ్డించుచుంటు. భళిరా! పూర్వకాలపు కులాంగనలిప్పటి నారి సింగారము, వీరి సోమరిసోతుదన మింత మరాళ, యీ లోభము, సుంతము నెరుగరుకదా! సాయంకాలమున కిల్లుజేరితిమి. తెల్లని పావలాలు మా యిద్దరివి కరణమునకు జీతమునకై యిచ్చివేసినాము.

శ్రీరామనవమి, నృసింహజయంతి, పెద్దేకాదశి, కృష్ణాష్టమి, మొదలగు పుణ్యదినములందు జరిదికుడుచుటమాని, నదీస్నానమొనర్చి నీట మునిగియు, నొడ్డున గూర్చుండియు, నభీష్టదేవతా మంత్ర జపమొనర్చుచుండుము. దాష్టలోక సంసర్కము, నూత్నయౌవనదోషము, సంసార దుఃఖముస్సంతయు నెరుగక బ్రహ్మానందమున బుణ్యముమూర్తీభవించి నట్లు సకలతోకోపకారముగా సంచరించుచుంట, జనులందరాప్తులే: దాపు మూపులెరుగరుంట, బాబునొక్కము బ్రహ్మవాక్య మన్నట్లు లేడెనిమిదేండ్ల లోపు వయసున జీకటి తెలియని సూర్యునివలె కల్లయెరుగని నిర్మల హృదయము దృష్టియు సభ్యును మొదలగు చేష్టల నలరారుచుండును.

పేరన్న యింటివనులలో మిక్కిలిచురుకు. మాయాశోయందరి కన్న జడువులోనే జురుకు తప్పకుండ పసనగాని శ్లోకముగాని తెనుగు పద్యములుగాని యొకసారి విన్నమాత్రమున దిరిగి యొప్పచెప్పగల సామర్థ్యము నాకుంటచే నన్ను ముద్దుగ జూచుచున్నా. కాని వ్యవసాయపుపనికి

దొంగ నౌటచే నన్ను దరుచుగ మా తండ్రి మర్దించుచుండువాడు. మా తండ్రి మిక్కిలి ప్రథమకోపి. చేతులో గర్రయుండనీ, కంపయుండనీ, విడిచేతులుకానీ, దెబ్బకొట్టిన దయ్యమున్నర యూడిపోవును. ఒకనాడు పొలములో బాలి కాపులు దున్నుచుండిరి. ముచ్చటకు మేడిపట్టుకొని నే దున్న సాగితిని. “బ్రాహ్మణులు దున్నరాదు. మరెన్న డిట్లు దున్నవు కదా” యని మా తండ్రిగారరచేత నన్ను జరిచిన చరుపింతవరకు మరువ జాలను.

ఒకప్పుడు ఆరుశ్రోసుల దూరమునుం డిద్దరు మోయుబరువు రూపాయి పావలా ఖరీదుగల వంగనారు పేరన్న తెలవారకట్లబోయి రెండు జాములకు మోసికొనివచ్చెను. మరునాడా మొక్కల నెంతయో వేడ్కతో దున్నిన యేటి బాడువలో మా తండ్రి పేరన్న సహాయముగా నుడవదొడ గెను. మొదటి మొక్కయుడుచుచుండ నేను బెద్దగొంతుతో “అయ్యా! యెంతో ముచ్చటబడి వంగచెట్లు వేయుచున్నావు కాని యియేడి వంగలు పవికిరావు సుమా” యంటి, నందుపై మా తండ్రి కోపమువచ్చి “పట్టు కోరా దిబ్బబడవను” అని నా వెంట బడెను. నేను నా శక్తికొలది పరు గిడ దొడగితిని. పదడుగులలో నన్ను బట్టుకొని, మీది కెగరవేసి నేలపై బడులోపల వీపుపై రెండడపులడిచి, జుట్టువట్టుకొని, గిరగిరద్రిప్పి, యేటిలో బడునట్లు కాలితోదన్ని విసరెను, పదిపన్నెండడుగుల నేటిసీటిలో బడినను, జప్పునలేచి, యొడలు దులుపుకొని, యింటికి బర్విడి పారిపోయి, మా యమ్మతో నీ సమాచారము చెప్పగా నాపె నాయొడలంతయు నిమిరి, కన్నీరునించుచు నెంతలేసి దెబ్బలు కొట్టినారు క్రూరులనినన్నోదార్చెను. పదిమంది పిల్లలనుగన్నదిగాని, యెంతకోపము వచ్చినను ‘నీయమ్మ కనులుమండా’ యనుటతప్ప, మా తల్లి మమ్మెప్పుడైన తిట్టిగాని కొట్టి గాని యెరుగ దెంతశాంతురాలోగావి. కొన్నాళ్ళ కా వంగచెట్లు బాగుగ బలిసి పూచి గొప్పగగాచుటకు సిద్ధముగ నున్నవి. ఒకనాటిరాత్రి పెద్ద యేరువచ్చి వంగతోటను సమూలముగ దుడిచివేసెను. పాలికాపావార్త

తెలవారినతోనే, మేమమరము చింతనము నేయుచుండగా, మా తండ్రితో జెప్పెను, మా తండ్రి చిరునవ్వుతో “సూరిగాడన్నట్లే యైన దాశ్చర్య మ”నియెను.

మాతండ్రి నాయెరుక నై దారేండ్లు వ్యవసాయము చేసెనుగావి, యొకయేడై నను బాగుగ ఫలించలేదొకవేళ్ళ ఫలించినను, అతని సులభ విశ్వాసము సందుచూచుకొని పాలికాపులా పంట చాలా భక్షించువారు. మా యైదుగురిన్నదమ్ములలో రెండవయతడు, విజయనగరములో నివసించి యుండిన గంటి పట్టాభిరామయ్యగారను స్త్రీ డరునకల్లుడై, యచటనే కోర్టుపనిపాట్లు మరొక స్త్రీ డరైన వెదులమూడి రాయప్ప పంతులుగారి యొద్ద నేర్చుకొనుచుండెను. మా రెండవ యన్నపేరు సీతారామయ్య. క్రమము కొంతవరకు వర్గించెను. వేదమడిగినచోట తప్పక చెప్పువారిలో నీవై పున నతడొకడు. మా పెద్దన్న జగ్గవుధానికూడ క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త. ఈ యిరువురు, మా పెద్దక్క యత్తవారి యూరును, వేదపాఠమునకు ప్రసిద్ధికెక్కినదియు, నగుపిడిసీల యగ్రహారములో జరుపుకొన్నారు.

మా పెద్దన్నయు మూడవయన్నయు పేరన్నయు నేనును. మా గ్రామములో మాతండ్రి వ్యవసాయమునకు తోడుపడువారము. మా పెద్దన్న యొక పెద్ద కమ్మిబండి యుండపై, కోడెవయను వాండ్రను పదుగురను కూర్చుండబెట్టి, పైకి దోడుటనేనెరుగుదును. ఆ బలమునకై యచటి చూపరులందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యము నందిరి. మరొకపుడు. రెండు గజ ముల రేవటియూబిలో గూర్కొని, యుడుపుటాకు కట్టలతో నిండుకొన్న కమ్మిబండి కొకవైపు, పెద్ద యెనుపోతును బూన్చి, యద్దావిన్నాపుల నదల్చ మని, తానొక వైపున గుండెనాని, మా పెద్దన్న యొక్కడును నూరుగజ ములమేర, నా బండిని మడిగట్టునకు లాగుకొని వచ్చినపుడిది యమానుష బలమని మా యూరు వారందరును గొవియాడిరి. అట్టివాడు బలమునందు మా తండ్రికి లోకువయట. ఒకనాడు మా యెడ్లబండి యొక్క మొగపై

నేను గూర్చుండి మిరుపల్ల ములనుండి యా బండిని వేగముగా దోలుచు,
 “నర్జున రథమునయ్యా! కృష్ణుడిట్లు గడిపెనా”యని మిక్కిలి యరుదుగా
 నవ్వెడు నా తండ్రికి నవ్వుబుట్టించితిని.

మా యూరికి దూర్పున నసిరమ్మవనమను నొకరావి చెట్టుకలదది
 మా పొలమునకు వెళ్ళు దారిలోనున్నది. నేనొంటిగా బొలమునకు బోవు
 చున్నపుడు ఆ చెట్టు, దానిక్రింద పసపుబొట్లుగల గ్రామదేవతయొక్క
 కొయ్య బొమ్మలు, భయంకరముగ గాన్పించునవి. నాతల పొడవున
 బెరుగుగంటె చేలనడుమ బోవుచు, నక్కడక్కడ రాతిదేవుళ్లను చూచి,
 భయమునబ్బరము పొందువాడను ఊడిక డొంకలపై దలలు పంకించుచు
 ద్రుశ్శీంతల నెగురు తొండలును, పుట్టలచెంత పరస్పరము నొడకులగలుపు
 కొని పైనిక్కి పెనగుపాములును. పనిలేక యార్చు కోమటి కంసలిపిట్ట
 లును, స్పృశించిన మాత్రమున జుట్టచుట్టుకొను రోకలి బొండలును, కాకు
 లును, గ్రద్దలన్వే నుదరుముచు పసుల మూపులపై సవారీచేయు నెట్రీంత
 లును, పోట్లాడు యెద్దులును, దున్నపోతులును, పొర్లు దగిలి పరువిడు పడ్డ
 లను వెంటాడు కోడెలును, చట్ల దొంతితలనిడి నిబ్బరముగా మెట్టచేల
 నడుచు కాపుచేడియలును, పట్టు మెత్తని కుంకుమ పుర్వులును, బురద
 బుక్కడములు చప్పరించు కప్పల యార్పులును, యెండ్రకాయలను
 బొడుచుకొనితిను కాకులును, చేపలనెగరదన్ను గ్రద్దలును, వరివెన్నులను
 గన్నములోనికి గొంపోవు పేరెలుకలును, బీరగుమ్మడి పాదులచే నిండు
 చెర్వుగట్టులును, లేళ్ల మందలు పర్విడు మెరకలును, ఆకసమున నంచుకట్టి
 మాటిమాటికి సూర్యునకు జాటువచ్చు మేఘంబులును, ఉండుండి కొమ్మ
 లను గదిల్చి రొదవెట్టు గాలియును, రెండవజాము వేడి తక్కుతెండలో
 గాన వచ్చు మృగతృష్ణలును. మాయూరికి బడమట యుత్తరములకు
 రెండు మూడు క్రోసులమేర కొండల వరుసలు గలవు. వాని శిఖరములపై
 మేఘములు శ్వేతాశ్రకపుటచ్చులవలె, నేకిన దూదినెరపినట్లుంటయు,
 పెక్కురకములుగ రూపములు మారుచుంటయు, మేఘముల నీడలు భూమి

పై ప్రాకుచుంటయు, గ్రద్దలు మింటరెక్కలు చాచి తిరుగుచుంటయు, నేటి గుల్మములో నీతకంపవేసి యెండలో నూజలతో కూద్రులు చేసలు పట్టుచుంటయు, పోతులు గేదెలు చల్వకై యేటిలో బడుకొంటయు, ఒంటిగ బోవు నా లేతమనస్సునకు వింత వింత సంకల్పములను బుట్టించు చుండును. ఒకపుడు నేనొంటిగా నున్నపుడు నా మనసులో గొంతెమ్మ కోర్కెలు గోరుచుంట యెట్లన నాకు రెక్కలు వచ్చునట చెట్లపై నుండి యెగురుచు గావలసిన పండ్లుకాయలుదినుచు ఎవరికైన సందక కొండల శిఖరములపై నుండి మేఘములలోనికి దిరుగుచుండునట, యీ కండ చీమ యెందుకు చెపుమా యీలాగు బ్రాకుచున్నది? దీనిని జంపెదను మంచి జన్మము దీనికి వచ్చునేమో! సూర్య చంద్రబింబముల వరకు హను మంతుని వలెనెగిరెదను. మేఘముల చాటున మేఘనాధునివలె సంచరించె దను; కొండలు బంతులవలె నెగరవై చెదను; డబ్బులు రూపాయలు కుప్ప కుప్పలుగ గల్పించి జనులకు విందొనర్చెదను. నా చిత్తము వచ్చినట్లు జంగమ స్థావరముల నడిపించెదను. ఇంత గొప్పవాడేదీయని నాతోడి పాటి వారందరును నన్నత్యాశ్చర్యముతో మెచ్చునట్లమానుష ప్రజ్ఞలగపర్చెదను. ఇట్టి సంకల్పములతో, నే బొలమునకు వచ్చినపనిగాని, వేశనుగాని, తుదకు నాయాకలినిగాని, మరిచి యాత్మరాముడనై క్రీడించుచుండును. దరుచు సంకల్ప శరీరముతో నానందించువాడను. మనుష్యులను మాత్రము తప్ప, తక్కిన సర్వలోకము యొక్క చోద్యములను గనిపెట్టుచుంటయును, మనుష్యులనందరిని, నిర్లక్ష్యముగ బరికించుచుంటయును నా కై శవాను భూతులు.

అకసము - సూర్యచంద్రులు - చుక్కలు - మబ్బులు - వానలురు ములు - మెరపులు - ఇంద్ర ధనుస్సులెండ - వెన్నెల చీకటి - శీతోష్ణ వాయువులు పరగడ - మంచుపాటు - దిక్కులపోల్కి - రేఖవళ్లయందలి సమయ విశేషజ్ఞత - అడవులు - కొండలు - తోటలు - పొలములు - బీడులు - నదులు - కాల్వలు - చెరువులు - బందలు - బావులు - నక్క

గోతులు - గొడిరాలదిబ్బలు - బాడువలూచిన నేలలు - గోర్జెలు - కంచెలు -
 బండ్లదారులు - కాలినడకత్రోవలు - మిరుపల్లములు - లోతువెలితి నీటి
 పారుదలలు - మడుగులు - వాల్గొమ్మలు - గుమ్మలు - సుళ్లుఅలలు -
 సున్నని ప్రవాహములు - పొద్దుతగులు పోరంబోకులు - గ్రామోపాంత
 ములు - పాటినేలలు - ఇళ్ళువాకిళ్ళు పెరళ్ళు - పాడుకొంపలు - క్రొత్త
 కట్టడములు - వీధులు వాడలు - రచ్చలు - సావిళ్ళు - భజనమందిరములు -
 గ్రామదేవత గుళ్లు - గోపురములు, దేవాలయములు - సత్రములు -
 బడులు - పఠన మందిరములు - నాట్యశాలలు - పందిళ్ళు పసులదొడ్లు -
 గుమ్మములు - పుస్తకములు - మరియు నెల్లపనిముట్లు వాద్య విశేష
 ములు - వేయేల మనుష్యులు మాత్రముతప్ప తక్కిన పెక్కు చరా చర
 ప్రాణి విశేషములన్నిట దేవతామహిమనుగవి పెట్టి యానందించుచుండును.

“హరిహరీ నారాయణ” పద మాలించుచుంట, వరాల రామయ్యగా
 రును మా పెద్దన్నయు దరుచుగా పాడుగంగా, వివాహము దాసరి రామదాసు
 కాలుగుంటి వెంకటస్వామి, వీరిభాగవతములు వినుచుంటయు మాపని.
 పొలములో మేపి పోతులెక్కి యింటికి దోలితెచ్చుచు భాగవతపు దర్శులు
 మా యిద్దరన్నదమ్మలము పాడుచుందుము.

సమానవయస్కులతో బురికొల్పబడి పోరాడుచుంటయు, శత్రువు
 లవై బిగదీర్చుకొనుచుంటయు, బడియొజ్జలి చబుకున కందక పరుగిడుచుం
 టయు, నేమేమో పెంకితనములు చేయుచుంటయును, ఈతాడుటయును, గంతు
 లిడుటయును కోతిపిట్ట, చాకిబాన, గుడుగుడు కుంచములు, గుజ్జనగూళ్ళు,
 వెన్నెలకుప్పలు, దాగుడుమూతలు, గొట్టికాయయాట యుయ్యెలలూగుట,
 కుండబంతి, గోనెబిళ్ల, కీటుగానుగు పరుగుపందెములు, కడి తగులుటయు,
 మతేమేమో బాలక్రీడా విశేషముల దగులుచుంటయును, కాయగూరల
 దొంగిలించుచు దెబ్బలకు దిట్లకు లక్ష్యము నేయకుంటయు, శిక్షకు దప్పిన
 దొంగతనమునేర్పు, నెచ్చెలికాండ్రతో వర్ణించుచుంటయును, దొంగత

నము కమ్మకొనుటకై దబ్బరలు బన్నుటయును, బొల్లేడ్పులు, కోరిజగ
డము తెచ్చుకొంటయు, నకారణకలహము, ఇండ్లమీదరాలు దువ్విక్రొవ్వి
దెబ్బలుగాచి యొడలు దులుపుకొని మొండిగొనుటయును; అటకలలోను,
కూరపాదులలోను దాగుంటయును, గోడలు దుముకుటయు; జెట్టుకొమ్మల
దాగి చప్పున క్రిందికి దుమికి పట్టుపడక పరుగులిడుటయును, యేటి నీటి
కెదురుగ నిలువబడి ప్రవాహ వేగమున ముందు పరుగిడుచున్నట్లు చెందిన
భ్రమమును యధార్థముగా నమ్మకొన్నట్లు లాడుకొనుటయును, లోతునీట
శరవేగమున బారలు చాచి యీతాడుటయును, మిక్కిలి యాసతోర తన
ములు ప్రోవుచేసికొన్నట్లు చెరువుల సాహసమున నీది పలురంగుల కలువ
పూలు సంపాదించుకొంటయును, కలువకాడలతో నీరు పీల్చుకొనుచుంట
యును, రెండు మూడు క్రోసులలోపగు పల్లెటూళ్లలో భోజనములకేగి
వచ్చుచు, బలురకముల కూరగాయలాకులు పలుదోముపుల్లలు చెఱకుగడలు
సంపాదించుకొని. యల్లాసగర్వములతో సాయంకాలమున కిల్లు జేరుచుం
టయును, రెండు యోజనములమేరకు లోపుగా బ్రాహ్మణ సంతర్పణముల
కపరాహ్ణ భోజనములు చేసికొని, డబ్బులు సంభావనము తెచ్చుకొనుచు,
మిక్కిలి యల్లాసముతో శ్రద్ధగా నాలించిన భాగవతపు దరువులు, తోడి
వారలకన్న సొగసుగాపాడి మెప్పులు గొనుచుంటయును, గిఱగిఱ పుస్తక
ములు ద్రిప్పి చదువుచు, వివిధరీతుల యాటపాటలనుకరించుచు, జాతినీ
తులు, గొప్ప కొద్దులు, మెప్పులు, తలవంపులు, భేదమోదములు, కలిమి
లేములు, జీవస్మక్తులవలె నంటియు నంటక తిరుగుచుంటయును, ఏమేమో
నాపసితనము నందలి యనుభవ మెంతకని జ్ఞప్తి తెచ్చుకొని వర్జింప
గలను !

మహానుభావా ! వదాన్యశిరోమణీ ! జయంతి కులకలశాంబుది
సంపూర్ణ రాకాసుధాకరా ! బ్రాహ్మణప్రభూ ! సమవాస్తకామా ! కామేశ
నామా ! చిత్తగించు.

నాజన్మ కుండలిదిగో, రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణకృష్ణ చతుర్దశి

రాత్రి పదిగడియలపై మఘానక్షత్రమున జన్మించినట ! వృషభ
గ్నము, కేతు దశాశేషమొక సంవత్సరము నాల్గ్మాసములు, వృషభ
మున మంగళుడు, సింహమున రవిచంద్ర శుక్రులు. కన్యాయందు బుధశ
నులు, తులయందు రాహువు, వృశ్చికమునగురుడు, మేషమున గేతువిద్ది
రాశిచక్రము. నవాంశకుండలి; మేషమున గుజరాహువులు, వృషభమున
బుధుడు, కర్కాటకమున గురు చంద్రులు, సింహమునరవిశనులు. ధనువున
శుక్రుడు, తులయందు కేతువు ఇది నవాంశచక్రము.

శుక్ల సంవత్సరములో నా తలిదండ్రులు ఆరు నెలల యీడు గల
నా చెల్లిలినిపెద్దప్ప పెద్దన్నను మాత్రము వెంటదీసికొని, తక్కిన పిల్లలలో
రెండవ యన్నను నాపెద్దక్క యత్తవారియింటను, తక్కిన యిద్దరప్పలను
అజ్ఞాడలోనే వారి వారి యత్తల యింటను, మూడవ యన్నను అజ్ఞాడలోని
నాజ్ఞాతులగు దివాణముచెంతను, నాజన్మ స్థానమునకు సమీపము గానున్న
నా పెదతల్లియింటనన్ను మాయైదుగురు మేనమామలలో కడసారమగు
బుచ్చిమేనమామ చెంత వంతరాము గ్రామము నందును, విడిచి పెట్టి,
కొందరు బందుగులతో గూడి కాశియాత్రకు బోయిరి. నాపెద్ద మేనమామను
బుచ్చి మేనమామను మాత్రమునే నెరుగుదును. ఆరుగురు నా తల్లులలో
నైదుగురిని మాత్రము నేనెరుగుదును. అందరు మేనమామలును, నాతల్లి
కన్నచిన్నయాపెతప్ప, దక్కిన నాతల్లి తోబుట్టువులందరును గలపెదేసి
పిల్లలగన్న తల్లిదండ్రులే. మాబుచ్చి మామ యెనిమిదడుగుల! పొడవు
పొడవు దగులావుగల ముప్పదియైదేండ్ల వయసు వాడు. కడు దొడ్డవాడని
యతని మాళ్లో తగు మనుష్యునిగా దగవులకు బిల్చుచుందురు.

వంతరాములోని మామేనమామ యింటి ముందున్న పెద్దరావిచెట్టు
దాటి పెద్దయలలతో హోరుపెట్టి వాన కాలమున యెర్రని వండు నీటితో
వీరు వచ్చుచుండును. ఈనుచున్న మొక్క జొన్న చేలనడుమ, పూచికాచు
నీటి వంగతోటలకునడుమ, యల్లి బచ్చలి మిరప, పాదులకు జెంగటకిర్రు
పెట్టుచు వంగిలేచు నేతమునకు దీయ నీరందిచ్చు చెరువు, నూతిచెంగట

వానగాలులకు మ్రోగు కొబ్బరియనంటి మొక్కలతోడి పొందరి పెరటి చెంతనున్న నాతల్లి పుట్టింటి పూరికప్పుపై పెంకులు వినరుచున్న నన్ను జూచి నా పెద్దమేనమామ పెద్దకొడుకు “బౌరా ! సూరిగా యింటిపై పెంకులెందుకు వినరుచుంటివి ?” యనగా బుచ్చిమామగారి యిల్లు పెంకు టిల్లు చేసెద”నని బదులు చెప్పితిని. ఆయూరు నందలి కొందరినడకలును, కొందరి యేడ్పులును, కొందరి పొడుము పీల్చుటయును, కొందరి మాటలును మిక్కిలి నవ్వుపుట్టించుచు వెక్కిరించుచుంటిని. ఏటియావలితోటలో దేరావేసికొని దిగిన బొబ్బిలి రాజోద్యోగిచెంత పురాణము చదివి యదివరకెన్నడును నే జవియెఱుగని పటికబెల్లము పట్టెడు ముక్కయు నాలుగణాలును బహుమతి తెచ్చుకొంటిని.

ఒకనాడు మా బుచ్చిమామ యూరలేడు. నాలుగుగంటలవేళ సాయంత్రమున మా యత్త మల్లిపందిరిచెంత పెరుగుకలిపిన చలిది యన్నము నాకు బెట్టెను. ఆపెకన్న మధికముగా బెట్టుటయలవాటు. కడుపు తుంబవలె మీదికివచ్చువరకు దీనగా జూచుట యాపెక్కిష్టము, నేను కావలసినంత యన్నము దిని తక్కినది కాకులకు జల్లుచున్నాను. ఆపె వెర్రిదానివలె కోపముతో నన్ను జితకమొత్తెను నేనాదుఃఖము పట్టలేక యేరుదాటి యొంటిగా గోగుచేసునడుమ గొంత జంకును గొంత ధైర్యమును బెనగొన నడచుచు, సమీపముగా రెండు తలలతోనున్న కొండ కొనను బరికించుచు; కాలిన పెనమువలె నెర్రగా గ్రుంగుచున్న సూర్య బింబమును వింతపడిజూచుచు, నేల యొడ్డు దారి గుర్తుగా నించుమించొక క్రోసుమేర నడిచి, చీకటిపడకముందు చంద్రమ్మపేట యను నాపెద్దమేనమామగారి యూరుచేరుకొంటిని. అచట నా ముగ్గురు మేనమామల కన్న కొడుకు లయిదుగురు కలరు. “గుంటడా ఒంటిగా భయములేక వచ్చితి వెంతదారుణము” అని నా పెద్దమామ డెబ్బదేండ్లవాడు, నాయెడగల సహజబంధు ప్రేమ కలంకారమగు చిరునవ్వున నన్బల్కరించి, ఇదుగో

చూచితివా సూరిగా డెట్లొంటిగా వచ్చినాడో!” యని నన్నరువదేండ్ల యీడు గల నా పెద్ద త్త కప్పగించెను.

ఆ యింటికి దూర్పుగా నే బదిగజములమేర వేరుసనసలు, చెన్నంగి కొబ్బరులు, బొంతయనటులు, గన్నేరుమామిళ్ళు దబ్బలు నిమ్మలు మొదలగు చెట్లవేళ్లకు నీరందిచ్చు వేగవతియను చిన్నేరు జీలజిలబారుచుండెను. నా తండ్రివంక బంధువులకన్న నా తల్లివంక బంధువులు నన్ను ప్రేమించుట సహజమని యప్పుడు నే దొలుసారి తెలుసుకొంటిని. ఆ మరునాటి యుదయ మెనిమిది గంటల వేళకు. నా యున్నిగానక వంతరాములో రాజామునకు బనిమీద వెళ్లివచ్చిన నా బుచ్చిమామ వెదకించుచుండగా, నా పినతల్లి నే యున్నయూరికివచ్చి నా రెక్కలు బట్టుకొని ప్రేమమూలముగా నగపర్చిన యా పెకోపము, నగవు, దుఃఖము, నొచ్చుకొంట, నన్ను జీవాట్టిడు తీరాత్మైకవేద్యముగాని తెల్పశక్యముగాదు, అపె నాచెయి పట్టుకొని “బారా! యెంతపని చేసితివెవ్వరికిని చెప్పకట్లు పారిపోతివి. బుచ్చి, నీవు వచ్చినగాని నే నన్నము తిననని నీ రాకకెదురుచూచుచున్నాడు.” అని నన్ను దిరిగి వంతరామునకు దోడ్చుకొనిపోగా, నాకై వీధిగుమ్మమున నిరీక్షించుచు మోమువ్రేలవై చుకొనియున్న యాజాను బాహువు నాబుచ్చిమామ నాతో “నారాగుంటడా! యెంతయపకీర్తి! నరసప్ప నిన్ను నా కప్పగించెనుగదా” యని, నా యత్తతో “ఎందుకంతలేసి దెబ్బలుకొట్టినా వంతవెర్రికోపమా? యాడుదానవుకావా?” యని చీవాట్లడెను.

కాసికిబోయిన నా తల్లిదండ్రులు వచ్చుచున్నారను వార్తవిని వారలకే నెదురేగుచు గొంతదూరమున వేణీదానముచేయుటచేత నప్పదే పొడముచున్న జుట్టుకలిగిన మాయమ్మనుబోల్చలేక యా పెతో “మాయమ్మ యయ్య వచ్చుచున్నారట, యింక యెంతదూరముగా నున్నారో” యని యనగా, యా పెయును, బేరందుటకై మా బుచ్చియత్త నన్ను బయలి

పెట్టుటచే గుర్తుపట్టలేక, తుదకు పోల్చి నన్నెత్తుకొని, నేనే నీ తల్లిని నాయనా, నన్ను బోల్చజాలకుంటేవా?" యని యా పెకంటనీరిడి, కలకల నగవుల నాతండ్రివంక కనుగొన్న ప్రేమచూపిట్టిదని వర్ణింపదరమా? మా తల్లి యొకసారి, నాతండ్రి యొకసారి, నన్నెత్తుకొనుచు, నన్ను ముద్దిడుచు, నేమేమో నన్ను బ్రశ్నించుచు, నరక్రొసుమేర నా బుచ్చి మామగారి యింటికి నన్ను దోడ్చుకొనివచ్చుచున్నపుడు నాకున్న యానందమేనిస్సంశయముగా నాజన్మమంతటోను నేననుభవింపగల బ్రహ్మానంద, మదియాత్మైక వేద్యమనిర్వాచ్యమవాఙ్మానస గోచరమోరసికాగ్రణీ పండిత శిరోముఖే! వదాన్యశేఖరా! నాపదియేండ్ల బాల్యదశలోని నాతీరు వర్ణించి చెప్పుమంటి వద్దిరా చిత్రకారుడాకృతి ననుకరించి వ్రాయగలడుగాని చైతన్యము వ్రాయగలడా! కవిశుష్కకల్పనముతో పంచేంద్రియ వ్యాపారము వర్ణించి చెప్పగలడుగాని, యాత్మనైర్మల్యగలడా! బ్రహ్మానంద మతీంద్రియమని మాత్రము వర్ణింప శక్యమగును. చిత్తగింపుము.

అజ్ఞాడ గ్రామములో మాజ్ఞాతి చిరంజీవులను నతడు గొప్పబలకాలి; సంవత్సరమునకు మూడునాలుగువేల రూపాయల రాబడిగల బ్రాహ్మణ ప్రభువు; మన్మథసుందరుడు; రాయమ్మగారి మూడవకొడుకు; ప్రశస్తముగా నీతనేర్చినవాడు; నన్నుగుఱ్ఱముపై గూర్చుండబెట్టుకొని యపుడపుడు తిరుగుచుండువాడాకస్మికముగా నొక మ్రాను తీయుటకై యేటబడి యీడుచు, బ్రమాదమున మునిగి గతించెననువార్తవిని, మాతలిదండ్రులుదయమున నన్నుతీసుకొని బయలుదేరి రెండుజాములకు వెళ్లిరి. అంత యీతగాడాకస్మికముగా నేటబడి మరణించుట యతి ఘోరముగాను మిక్కిలి యాశ్చర్యముగాను జెప్పుకొనిరి.

ఒకప్పుడు ముప్పిడి కన్నయ్యదొరగారి యొద్దకు మాయయ్యయు. మేమిద్దరమన్నదమ్ములును, మధ్యాహ్నము నరసాడకేగితిమి. ఏటియొడ్డున దూర్పుగా నొక గంట నుత్తర రామాయణము జదివించి సంతోషించి మాయూరియేటి యావలి తోటలో నొక పండ్లపనసచెట్టు పారితోషికమిచ్చెను,

ఉర్లాము బసవరాజుగారి కొడుకుపనయనమునకు సంభావనకై బయలుదేరినాము. మా యూరినుండి యిరువదిమంది పిన్నపెద్దలు, సీతారామపురం, వెంకమ్మపేట, నీలముపేట, లుకులామర్లాము, నడుత్రోవను రాత్రి చిమ్మచీకటిలో చోడిచేల నడుమ నడుచునపుడు, ముందుజట్టు, యీవలిమడిచే నావలిమడిచేనికి ముడిపెట్టి దారి నిరోధించుట, యట్లు పెక్కుచోట్ల నురిబన్నుట, వెనకవచ్చు జట్టుదార్లకు మోకాళ్లకుదగిలిబడి లేచుచుంటయు, త్రోవలో జెరుకు పెరళ్లలో రెండుజాములరాత్రి యమానా స్యముందు చొరబడి, కర్రలు పొదలనుండి విరిచితీసి, పెద్దబలుసుముండ్లకు లక్ష్యమునేయక, దాటుచు భక్షించుటయు, పెద్దపెద్ద కథలు వినుచుంటయు, ప్రతిసత్రమునందమ్మతోపమానముగ రెండుజాముల పగలైన, మరి రెండుజాములు రాతిరియైన నారు క్రోసులు లేక యెనిమిది క్రోసులు మజిలి కన్న యొకప్పుడు రాత్రి పదిపదకొండు క్రోసులు నడచుట తటస్థించి నపుడు, ఏడెనిమిది క్రోసులకు ముణుగులు క్రుంగును, వెనుకజట్టుదారులు చెంతకువచ్చువరకు ఒకగంటనుండియు, విశ్రాంతి తీర్చుకొనుచున్న ముందు జట్టుదార్లు, వారినిజూచినతోడనే లేచి నడక ప్రారంభింప వెనుకటివారి యవస్థయడుగనేల? ఎండ జామున్నరపైగా నెనిమిది క్రోసులకుపైగా నడిచివచ్చి, విశ్రాంతికై కూర్చోనాసింప, దిరిగి నడువవలసివచ్చెగదా యని, విధిలేక నడచివచ్చు మాబోటి పిల్ల బాటసారులను పెద్దలు దయచే ద్రోవ నడిపించిరి, మాపెద్దన్నయు బేరన్నయు నేనును ఉర్లాము బసవ రాజుగారు సంభావనయిచ్చు ద్వారము తూర్పుచెర్వుతొడ్డు, తేనెకై బాతర పడు తెట్టెలుగట్టు నెర్రచీమలవలె దలలుమాత్రమగపడునుగావి క్రిందెరుగ రాదు, ఆద్వారమున మీదిమెట్టున నీలముపేటపడుచు బ్రాహ్మణుడొకడు కాచి తన వెలనాటివారిని మాత్రమే లోపలికి రానిచ్చుచు దక్కువారిని మెట్లు దిగువరకు బడద్రోయుచున్నవాడు. మత్తగజమువలె మాపెద్దన్న యందరికన్న నొన్నత్యముతో, బెద్దకెరటముపోల్కిగుంజులాడు వెనుదీయు పిల్లకరటములన్వెనుబెట్టి ద్వారమునకు సమీపించి మర్రొమ్మబట్టి విరుచు

కుండానిము పోల్కిగరమున శిరమంకించి వానిని క్రింది మెట్టలంకరింప జేసెను, అంతరాశపు కట్టరతనములవలె జనులసందున నిరికి క్రిందుకా శ్లందపు, మీదనేమి జరుగుచున్నదో తెలియదు; కాని ప్రవాహ వేగమున నెటులనో ద్వారమునకు సమీపించు నంచెలుగా మావాళ్లు బంతులవలె మసుమ్యలపైనుండి విసగుచు క్రమక్రమముగా లోపలికి విడిచిరి, బాడ రాళ్ల యిరుకుద్రోవను బ్రవహించు కొండ నెలయేటి దిగువ నీదువానివలె లోననొక సన్నవరుసగట్టిపోవు జనులలోబడినారము, ఆవల ఒకడు విచ్చరూపాయి ప్రతిజనునకు జేతబెట్టుచుండెను,

ఉర్లామునకు నలువైపుల రెండు మూడు ఫర్లాంగులవరకు విస్తృత పంక్తులు దీర్చి బ్రాహ్మణులందరు యించుమించొక లక్షయర్థులు; పర్వతములవలె నన్నరాసులు, పశువులులంకెలనగాని విడిగగాని, కళ్ళమునూర్చి నల్లు ఇరువది ముప్పదిమంది వంకాయ ముద్దన్నలియగ్రుమ్ముట, విస్తరి పడినతోడనే నాలుగు కూరలు నాలుగు పచ్చళ్ళు పప్పు అన్నము పిండి వంటలుప్పుతో సమస్తము వేలకొలది వడ్డించు వాండ్రతో బ్రతిబంక్తిలోను బసవరాజుగారు వెనుక భజనసాతకులతో చండశాసనుడయిరుగుచుండెను, ఆ భోజన మహోత్సవము ధర్మరాజు రాజసూయయాగమును జ్ఞప్తికి దెచ్చెను. నాల్గుపూటలందుండి క్రమక్రమము గతిపయ ప్రయాణంబుల విల్లు చేరితిమి,

కరువు పెట్టినది. పంటలు పోయినవి, మా భూమికాక యరువది రూప్యముల కప్పనము చెల్లించుటకు మాజ్ఞాతి, యూరిలోనిభుక్త, పెద్ద బ్బాయి, యొక బ్రాహ్మణప్రభువు రాయమ్మ మనుమ డాతని భూమికూడ మా తండ్రి కొలునకు బుచ్చుకొనెను. అప్పనము చెల్లించుటకై మా తలి దండ్రులు పేరన్నయు నేనును శ్రీ జగన్నాథయాత్రమిషపై బయలుదేరి తిమి. నా పుట్టుటకుముందు మాతండ్రి యతని సతీర్థ్యలయింట సంస్కృత మహాభారతమును జదివెను. చీకటితోడనే స్నానముజేసి, సంధ్యావందనాది కృత్యములాచరించి, గడియప్రొద్దెక్కినతోనె పుస్తకము ప్రారంభించి

చదివి యర్థము చెప్పుచుంట, సాయంత్రమునకు జాలించుట, పిదప భోజనముచేసి తిరిగి చదివి రెండు జాములరాత్రికి జాలించుట, నాలుగైదగ్రహారముల జనులు వినుచుంట, యిట్లు పదునెనిమిది నెలలకు మహాభారతమంతయు ముగించెను. మా తండ్రి కతని సతీర్థ్యులు గంటి గోపాలకృష్ణ చయనులుగారు కుండలములు బహుమతి చేసిరి, ఆ చదువు కారణముగ మా తండ్రికి నేత్రావరోధము కలిగెను. ఎన్నో సాధనములు చేసినను కొంచెము పనిపాట్ల కడ్డులేకుండ దృష్టియున్నదిగాది స్వచ్ఛముగ దృష్టి రాలేదు,

మొదట గుడివాడ యగ్రహారము వెళ్ళినాము, తగినవాడు పేద వడినాడని చుట్టము లేమి పై వారేమి మాకు భోజనముపెట్టి యథాశక్తి ద్రవ్యముకూడ నొసంగుచుండిరి. అతాకు తక్కువగాని రూపాయికి ఎక్కువగాని మా కెన్నడును సంభావనముట్టలేదు. అచటనుండి వెంకమ్మ పేట వెళ్ళినాము. అచట మాయమ్మ చెల్లెలుండెను, ఆపె భాగ్యపాటివారి కోడలు, బహుసంతానవతియు. యజ్ఞముచేసెను, ఆమెయు నామెభర్తయు మిక్కిలి మమ్మాదరించిరి. మూడు నాలుగు రోజుల పిదప నటనుండి సాయంకాలము నకంబఖండియను బొబ్బిలివారి సత్రము జేరితిమి. పూర్వము బొబ్బిలివారి సత్రములో భారద్వాజ విందువలె భోజనములు పెట్టువారు. అటనుండి కప్పగంతులపేట గృహస్థుల యిండ్ల రెండు పూటలుండి దూసి మీదుగ శ్రీకాకుళము వెళ్ళినాము. అచట పదేనుదినములుంటిమి. అదివరకు నప్రతిగ్రహీతయగు మాతండ్రి యిప్పుడు తా వ్యవసాయముచేసిన యొరులభూమి కప్పనము కట్టుటకై యాచనమునకు బూనుకొనెను. ఉదయముతోడ స్నానముచేసికొని, విభూతియురుద్రాక్షతాపళమును ధరించి. చేత నెర్రని యక్షతలు పట్టుకొని, పేరుగల గృహస్థులను జూచి మాతండ్రి యాశీర్వాద శ్లోకము చదివి యర్థము చెప్పుట. కొందరాహ్లాదముతో విని నమస్కరించి తోచిన దిచ్చుట, కొందరు నమస్కరముకాదని చీదరపడుట, కొందరు “రేపు రా మాపురా” యని త్రిప్పి

పంపుట, యెట్లైననేమి శ్రీకాకుళము విడిచినపుడు పదేసు రూకలకు దగ్గ కుండ మాతండ్రి మొలజోలెలోకి సొమ్ము వచ్చెను.

అటనుండి యామిదాలవలస కేగినారము. అట మేకావారన్నదాతలు. పిదప సిద్ధాంతముమీదుగా శ్రీముఖలింగము ప్రవేశించినాము. మా బంధువులు పలువురచట గలరు. వారి యాచరణముపొంది పల్లాకిమిడెకు వెళ్ళినార మచటనుండి తెక్కలి రఘునాథపురమునకు బోయితి మటనొకరాజునకు దివానుగనున్న మా సన్నిహిత బంధువు మరునాడ లక్ష్మీనరసింహము పంతులు మమ్ము మిక్కిలి పదిపూటలవర కాదరించి యన్నముపెట్టి తోచిన సంభావన మొసగెను. పిదప నిచ్చాపురమున కేగితిమి. రాలి తుంబయ్య భుక్తయన్నదాత; యంతట దసరా దినములు వచ్చినవి. చిన్నకిమిడెలో నబ్బూరి సూరయ్య భుక్త నవరాత్రములు నేయుచున్నాడనివిని యచ్చటికి వెళ్ళినారము. మాతండ్రికి మాయద్దరన్నదమ్మలకు జపమునకు వరుణ లిచ్చెను. శ్రీరామనామ జపము మాతండ్రికిని మాకిద్దరి కెవ్వయో దిక్కుమాలిన జపములును వరుణ యిచ్చెను, ఆ యబ్బూరి సూరయ్యపంతులు చిన్నకి మిడేదివాను పట్టుపురములో నవరాత్రులు చేయుచున్నాడు. రాత్రి యేకభుక్తముగా నవరాత్రులు గడిపినాము. మాతండ్రికి నాలుగు రూపాయలు మాయద్దరికి చెరియొక రూపాయి యిచ్చినాడు. అచటనుండి నేరుగ డాకు వెళ్ళినా మాదారిలో మాతండ్రియు బేరన్నయును ముందు నడుచుచున్నాగా, మాయమ్మయు నేనును వెనక్ నడుచుచున్నాము. కథలు చెప్పుచు, వింతవింత భవిష్యద్వార్తలు చెప్పుచు, మార్కెట్టికి మార్గాయానము మరపించువాడను. “అమ్మా! ఇంకము దు మనమిట్లు కష్టపడి కాలినడకతో బోవనక్కరలేదు ఎట్లుగాని పోతులుగాని కట్టకుండ నిరువది ముప్పది పెట్టె బండ్లు యాత్రములచే నడిపెదరట. శ్రీకాకుళమునుండి యిక్కడికి యొకగంటకు రావచ్చునట. ఒకడు బండిపై కూర్చుని కాళ్ళాడించిన మాతమున నాబండి యిష్టమువచ్చినట్లల్ల పరుగిడునట. విమావ మెక్కి మనుష్యు లాకాసమున దిరిగెదరట” యని యద్భుతములు చెప్పుచు

మాయమ్మను సడిపించుచుండువాడను. మాకన్నమాతండ్రియు బేరన్నయు రెండు ఫర్లాంగులు ముందైనారు. అడవిదారి ఒకచోట పట్టెడాట వేసి యున్నారు. దొంగలు వాండ్రు. తమలోదాము దెబ్బలాడుచు, నేపందెము గెలిచెనో చూడుమని మాయమ్మను తగవడిగిరి, ఆమె మెడలో దీగ చూచిరి. గాన వాండ్రా మిషపై మమ్ములను మాతండ్రికి దూరమునేయుటకై యెంచిరి. మాయమ్మ సత్యకాలపుది. ఆ యాటచూచి వీడుగెల్చి నాడు వాడోడి నాతని తగవు చెప్పుచున్నది. ముందేగుచున్న బలకాలి నా తండ్రి వెనుక దిరిగిచూచి “యుండుడుండుడు” నేను బందెమొద్దెదనని యా పచ్చెపువాండ్ర నదలించి, యినుపపొన్నులున్న తనచేతి వెదురు దుడ్డెత్తి పరుగిడిరాగా, నాపచ్చెపువాండ్రు, నాతల్లి నవ్వుకొనునట్లు పటా పంచలై పరుగిడసాగిరి. ఉదయము జాముప్రొద్దునకు నేరుగడా చేరితిమి. అది మన్యము, చిన్నచిన్నకొండయేరు దానిచెంతబారుచున్నది. వోడ్రము తప్ప తెలుగుమాటలేదు. పసపునూనె పట్టించుకొని స్త్రీలు పురుషులు మురికిదుక్కబట్టలతో స్నానములు చేయుచుండుటయు వారికి బట్టెదేసి గుండుజోళ్ళు చెవులకుంటయు నాశ్చర్యమయ్యెను. ఆ యూళ్ళో మాసన్ని హిత బంధువు మరువాడ వెంకయ్యగారు మూడు దినములు మమ్మాదరించి రెండు రూపాయలు మాతండ్రికిచ్చి పంపిరి.

బరంపురమునకు బిడప వచ్చితిమి. బరంపురమునందువలె నతిది సత్కార మింకొకచోట జరుగుట నేను చూడలేదు. అంత సౌకర్యమైన భోజన మింకొకయెడ దొరకదు. అచటి గృహస్థులందరు నన్నదాతలే, ప్రతి గృహమునం దొకడో. యిద్దరో, ముగ్గురో, నలుగురో, యతిధు లుండువారు. ఆ యూర దిగుమర్తివారి యింట విడిసిన నా యన్నదాత మాకు పడ్రసోపేతముగా భోజనముపెట్టి, నారాత్రి అతని సావిడిలో పడు కొన్నపుడు టక్కు టక్కుమని మ్రోగు గడియారమునుజూచి, నా తల్లితో నా తండ్రి చూచితివా టక్కు టక్కు ధ్వనులతో కాలముపోక చెప్పు నీ జంప్రమానంటిదే. యాయుఃక్షయ ముచ్చావస విశ్వాసములదెల్పు

నిద్రేహము. అహా కాలము జరుగుట కనిపెట్టినట్లు రానున్న కాలమును దెలిసికొనరాదుగదా ? యని పల్కెను. అచట అయిదారు రూపాయల వరకు సంపాదించి యసికాకువెళ్ళి, యట మూడు పూటలుండి రసూల్కొండకు వెళ్ళినాము. ఆ చిన్నపట్టణమొక గుట్ట చుట్టుకొని దబ్బకాయచుట్ల వంటి వీధులతో రమ్యముగా నున్నది. అద్దానికి దక్షిణముగా వంతెనతో నొక చిన్న తీయనీటియేరు పారుచున్నది. ఆ కొండమీద సంపెరిగచెట్ల నడుమ నాంగ్లేయపాఠశాలయును, వైద్యశాలయును, పురరక్షక భటాధ్యక్షాయుధశాలయును గలవు. చిన్న తాలూకా ప్రదేశములలో రసూల్కొండ వంటి యందమైన స్థలములేదు. అచట మా యమ్మకన్న పెద్దయాపె మా పెదతల్లియున్నది. ఆమె భర్త మరువాడ తమ్మయ్యగారు. వధూ వరు లిద్దరు పండుముసలివారు. మమ్ముల నెంతయో యాదరించిరి. ఒక నాడచటి శిక్షణాధికారాధ్యక్షుడగు బచ్చ సరపింహస్వామి పంతులుగారి యింటికి మా యమ్మయు మేమిద్దరన్నదమ్ములము వెళ్ళినాము. ఆపంతుల భార్య తెల్లగ లావుగనున్నది. నేను భాగవతము చదివినాను. మాయమ్మ యర్థము చెప్పిన, దండుకు సంతోషించి యా యిల్లాలు మా యమ్మకు రెండు రూపాయలును క్రొత్త చీరయును మా యిద్దరికి చెరియొక మాతులుంగ ఫలమును దయచేసెను. తిరిగి యసికామీదుగ బరంపురమునకు వచ్చినాము.

కోర్టుపేటలో నోవదాన్యశిరోమణి ? బ్రహ్మకులమండనా ! జయంతి వంశ పారావార సుధాకరా ! సకల విద్యజ్ఞరవిధేయా ! కామేశాభిధేయా ! చిత్తగింపుము. నీ యింట రెండుపూటలును ప్రద్రసోపేతముగా మురిగ కాడలు, పంతాయ ముక్కలు లంకజీడిపళ్ళానపకాయబద్దలు వైదికులకు, నుల్లి పాయలతో లొకికులకును బ్రత్యేకముగా బ్రశస్తముగా గాచబడిన పప్పు పులుసును, వివిధశాకములు, బక్వాన్నములు వెలయ వందలకొలది బ్రాహ్మణులతో గలిసి నెల పదేను దినములు హాయిగానుండి, మీ యొద్ద నా తండ్రి" శేలపు దయచేయుడు శ్రీజగన్నాథము నేవింప నేగెద"

ననగా “శాస్త్రిగారూ! తిరుగుదలలో నన్ను జూడుడు. నా శక్తికొలది మిమ్ముల సత్కరించెదను” అను నీ పల్కులు నా కర్ణామృతములయ్యెను,

చ త్ర పు ర ము న

పిమ్మట మేము చత్రపురమునకు వెళ్లి కొద్ది రోజులచట నాగితిమి ఆ యూర ముప్పది నలువది రూప్యములవరకు మాకు వైదిక సంపాదనముగా లభించెను, ఆ చెంగటి గంజామున నొక యింట నొక రేయి గడిపి తెల్లవారిన పిదప శ్రీ జగన్నాథమువైపు నడువసాగితిమి. మూడు నాలుగోనులు నడిచి, పదునొకండు ఘడియల ప్రొద్దున కొక యొడ్డె పల్లె చెరువుకడ, నా యూరి యొక పుణ్యాత్ముడిచ్చిన సీదా తెచ్చుకొని, వండుకొని భుజించితిమి, ఆ చెరువు నీ రెగ్గగా జలగ నెత్తురువలె నుంట నా యెర్ర బియ్యమునకు మరింత యెర్రరంగువెట్టెను. “ఆకలి చవి తెలియదను సామెత మనయెడ నెంత నిజమయ్యెను” అను మా తల్లి మాట యచ్చెరువు కావించెను. అటనుండి సాయంకాలమునకు జిలక సముద్రపు పడమటి యొడ్డుననున్న రంభయను గ్రామమునకు జేరుకొంటిమి. రంభ సత్రముతో నారేయి గడిపి మరునా డుదయము పదునొకండు గంటలకు రుచ్యముగా వంకాయ ముద్దయును పప్పును జిక్కిని పెరుగుతో హాయిగా భోజనము చేసికొని, మిక్కిలి యుత్సాహముతో జిలకసముద్రపుటొడ్డునందలి యోడరేవులకుబోయి, మా నల్వర కింక మించు పది రూప్యములు నుంకము చెల్లించి, యొక పకవతో గూరుచుండి, మేమిల్లు పడిచినది మొదలు జరిగిన వృత్తాంతములు చెప్పుకొనుచు, మమ్మాదరించిన పుణ్యాత్ముల న్గొనియాడుకొనుచు, శ్రీ జగన్నాథస్వామి నేవదొరుకును జన్మ సాఫల్యమగునని యుప్పొంగుచు, మా కుటుంబమందలి తక్కినవారిగూర్చి తలంచుకొనుచు, చిలకసముద్రము నభివర్ణించుచు, శ్రీ జగన్నాథావతారముగూర్చి మా తండ్రి చెప్పగ వినుచు, శ్రీ జగన్నాథ క్షేత్ర వృత్తాంతమును రంభనుండి మమ్ము శ్రీ జగన్నాథమునకు దోడ్చు

కొని పోవు పండాలు నిన్పించగా భక్తి శ్రద్ధలతో నాలించుచు, నప్పు డపుడు నీటిపై నుండి యగపడు పెద్ద పెద్ద తాబేళ్ళు మొదలగు జల జంతు వుల న్గని యబ్బురపడుచు, నడురేయియం దిద్ది మిక్కిలి సకట స్థలము పడవలకు స్రమాదకరమైనది “శ్రీ జగన్నాథా ! పతిత పావనా ! కాపా డుము గాపాడుమని యాత్రికులందఱు నేవుని ఠజించుకొండ”ను నావికుల యుపదేశమును విని భయ భక్తులతో శ్రీజగన్నాథుని స్మరించుకొనుచు, యాకలి, బహలిక, భయములచే బట్టీపట్టని నిద్దురతో, నారేయి తెల్లవారగా నేమముగా నరసింహపుట్టము సమీపమున నోడలు దిగి యొడ్డు చేరు కొంటిమి.

శ్రీ జగన్నాథస్వామి సందర్శనము

రెండుమూడు క్రోసులమేర నిసుకదిబ్బలపై నడిచి, నరసింహ పుట్టమునందు ముమ్మరముగా రాలిన గచ్చకాయలు కావలసినన్ని యేరు కొని, శ్రీజగన్నాథాలయ స్వర్గశిఖరము న్గాంచి మ్రొక్కుచు “జయ జగన్నాథా” యని భగవన్నామోచ్చారణపరవశులమై, దూరమార్గమన శ్రమమంతయు న్మరచి, పదిగంటలప్రౌద్ధనకు శ్రీజగన్నాథముదేవా లయముచెంత సీతగుండముదరి మమ్ము దోడ్చుకొనివచ్చిన పండాలగ పర్చిన యింట దిగి, యాకుండికయందలి యాకుపచ్చని చిక్కని మురికి నీట బున్నెముకై ముక్కుమూసికొని మునిగినాము. ఇప్పుడు కోటి రూపాయలిచ్చినను అంతమురికి పనరునీటిలో గాలైన పెట్టుదునా ? ఇప్పుడు భక్తిచెడి వేదాంతము ముదిరెనుగదా అబూరగా శ్లాబుడ్డ లావీధులలోని మురిగినయాన్నముకంపాగుండములోని కుళ్లునీ రచటి పండావాండ్ర దురాశయు నిర్దాక్షిణ్యము చెప్పనలవికాదు. భక్తిమూర్తిభ వించినట్లు కోవెలకు బోయి, జగన్నాథుడు, బలరాముడు, నడుమ సుభద్ర యనెడు మూడు గ్రహములను దర్శించి, మ్రొక్కి తోచిన దక్షిణ సమ ర్పించుకొని, యొక చిన్నకుండప్రసాదము సువ్వకాయపులుసును కొని

బసకు వచ్చి భజించినాము. సాయంకాలము నాలుగుగంటల కూరుచూచు
 టకు బైలిదేసినాము. మా యమ్మ యొకయర్థణా యిచ్చి రెండు కుంభా
 శప్పములు కొని మాయద్దరన్నదమ్ములకు జెరియొకటి జేత బెట్టెను.
 నాయప్పము నే దినుచుండగ నొకగ్రద్ద తన్నుకొనిపోయెను. శ్రీజగన్నాథ
 ద్వజమగు గరుడమూర్తి సాక్షాత్తుగా స్వీకరించెనని అప్పము పోయిం
 దుకు ఖిన్నుడనగు నన్ను నా తండ్రి యోదార్చెను. ఒక మఠముచెంత
 బెద్ద గడ్డములు. మీసములు, జడలతో నున్న యోగులు కట్టిన కొండ
 ముచ్చలలో నొకదానిచెంగటకు బోయి నాచిన్నగావంచాతో దానిని గొట్టు
 చుంటిని. ఆహనుమంతు సాధుజంతువుగనుక నూరకొన్నది. అదిచూచి
 యచటి బైరాగి నాతో నాకోతిని గావంచాతో గొట్ట మనెను. నే నన్న
 సేయగా దురుసుగ నటించు నామ్రుక్కడిక్రోతి నా క్రొత్తగావంచాను
 ముక్కముక్కలుగ జీర్చెను. పిదప నింద్రద్యుమ్ను మనుకోనేటిని జూచి
 తిమి, నీరాకుపసరుగనున్నను స్వచ్ఛముగ నుండెను, పెద్దతాబేళ్ళాకొలనులో
 నుంచి వచ్చి మేమందిచ్చు పేలాలు తినుట వింత యయ్యెను. సాయంకా
 లము నొక ఇన్నెక్టరునొద్ద మాయరుపురన్నదమ్ములము కలిసి జోడుగా
 పద్యములు చదివి ప్రహ్లాదనాటకములోని కీర్తనలు పాడినాము. తీయని
 లేత శారీరములకు నీతియు భుక్తియు బోధించు మాపద్యముల కాయు
 ద్యోగి మెచ్చుకొని మాయద్దరికి జెరిరెండురూపాయిలు దయచేసెను.
 “అహా! తీయనిపాట యమకైకరులవంటి వారికిగూడ మనసు కరిగించును
 గదా!” యని మాతండ్రి యాశ్చర్యపడెను. ఆరాత్రి మరీప్రసాదపు
 ముతక యెర్రకూడు భుజించలేక వండుకొని తిన్నాము. ప్రభాతవేళ నన్ని
 కుండికలలోను సముద్రమందును వివిధ తీర్థస్నానములు చేయుచు.
 మూన్నాళ్ళు శ్రీజగన్నాథమున వసించి, శ్రీజగన్నాథపటములను, పతిత
 పావన మృత్తికయును. దులసిపూసలపేర్లు మొదలగు శ్రీజగన్నాథమున
 సంపాదించవలసిన సమస్తవస్తువులను బట్టుకొని శ్రీజగన్నాథమును విడిచి
 రక్తమట్టి యనుస్థలమునకు జేరుకొంటిమి. అప్పటికి మాయయ్య కేబది

మూడేండ్లు మాయమ్మకేబది, పేరన్నకు పదునొకొండు నాకుతొమ్మిదేండ్లు పైగా ప్రాయము. అచట వండుకొని తిన్నమీద మాచెంగట వండుకొని భోజనము చేసిన కొందరు సాధులు కాలినడకపై మోకాలి నీటిబంటి లోతు దారిన సముద్రముదాటి గంజాము పోవచ్చును. బదిపదేనురూపాయి లోడవారలకీయవలెను. మీరు మావెంబడి రాగలరా? యనగా సత్యకాలపునాతండ్రి మంచిదని యంగీకరించెను. కాలినడకతో బోవుచుంటి మయ్యయో యేమి చెప్పగలను? మాశ్రమ దేవున కెరుక.

పిమ్మట నాజోగులవెంట నందంద ముణుకుబంటి, తొడబంటిఃబొడ్డు బంటి రొమ్ముబంటి నీళ్ళుగలదారి గడచుచు జగన్నాథా నీవేమాకుశరణమని మాటిమాటికి జగన్నాథుని స్మరించుచు, శ్రీకృష్ణుని కళేబరము సర్జునుడు ద్వారకాసముదమున వైవ నాకబంధము శ్రీజగన్నాథమురేవున దేలి యచట యింద్రద్యుమ్నమహారాజునకు దొరికి దేవాలయమున స్థాపింపబడుట మొదలగు శ్రీజగన్నాథక్షేత్రమహాత్యక్తధను నాతండ్రి నాతల్లికి విన్పించుట భక్తిశ్రద్ధలతో నాలించుచు, రెండుప్రక్కలను లోతునీట జల సముద్రమున నెగిరి త్రుళ్ళిపడు జలజంతువుల వింతపడి పరికించుచు నందంద బలిసి నిలువులకొలది పెరిగి ధవళమేఘములవలె గాలికి జలించు, పూచిన రెల్లుచే లతిక్రమించుచు, సాయంకాలమునకు బదిక్రోసులమేరను చిలకసముద్రపుత్రోవ నడిచి యొద్దెపల్లెలలో నేడుగంటలరాత్రికి జేరుకొంటిమి. వీధిలో నామార్గశీర్ష పూర్ణచంద్రిక నిమిగుల శీతబాధ తగిలియు విశీధ సమయమున నటుకులు పెరుగులో నానవై చుకొని భుజించివేకువజాము వరకు నిదురించి. తిరిగి యాజోగులవెంబడి కొబ్బరితోటలతోడ, సముద్రపు తంపరలతోననంటితోటలతో, సర్పచెముడు తుప్పలతో, మొగలిదొంకలతో, నిసుకదిబ్బలతో నిండిన సముద్రపుటొడ్డు రెండుమూడు క్రోసుల దూరముగా, నిరుకు జంతులు కురుచ పూరియిండ్ల వాసలతో, పచ్చవి మురికి నీటిగుంటలతో, బేడిన తోరణములు చేతుల నెర్రనీళ్ల కుండికలు జంకల ధరించి ముతకచీరమునుంగులతో నీళ్లరేవున రాక

పోకలునల్పు వాడిచూపుల యొడ్డెగరితెలను వీనులవ్రేలాడే బంగరు గుల్ల గుండు జోళ్ళు, మూపున జన్నిదములు. పొగాకుతమ్మలమున లక్కపిడతల నగపడునోళ్ళు. చేతమునికోలలు వెలయ దున్నుకొను నొడ్డెబ్రాహ్మణులను సన్నపు పొడవు పర్రములతో మిగులచుల్కనగు శకటములకు బూన్ప బడి పరుగుతో నడకయెరుగని తెల్ల పొట్టి యాలగిత్తలను, గుడ్లగూబల వలె నుల్లాసమున నూలలువేయుచు బాడు బండితోలునొడ్డెకాపులను, గను గొనుచు బొత్తిగ దెలుగుమాటతెలియని పెక్కొడ్డెపల్లె లతిక్రమించి గంజామునకేగు రాచబాటసంతోషముతో జేరుకొంటిమి.

మాకు దోడువచ్చిన సాధువులు “మేమిక రంభకేగెదము మీరు క్రోనెడుమేరనున్న గంజామునకు దక్షిణముగా బొంబ”ని చెప్పి యదృశ్యులైరి. అప్పుడు పగలు రెండుజాములవేళ మించెను. గంజామునకు రంభకు మధ్యగా రోడ్డుపెనున్న యేదోయొక కోటపేరుగల గ్రామమునకు జేరు కొంటిమి. అచటసదావృత్తి యిచ్చిరి. మాతండ్రి చెంగటిచెరువులో స్నాన మాడి యొకచెట్టుక్రింద నత్తెనరుడికించుచు మాతల్లితో “ఏమే నీపు తినెదవా లేదా?”యనెను. అందులకు మాతల్లి “అయ్యో రోడ్డు జనసంచార మింతయనాచారముగా నెట్లు తినగలను?” యని మారుచెప్పెను. అందుకు మాతండ్రి తినెదవా లేదా ? తినెదవా లేదా?” యని ప్రత్యుత్తర ముగానక కోపముతో నుడుకుచున్న కుండను నేలకొట్టి వేసెను. అయ్యో పిల్లలకై న లేకుండ వ్యర్థముగా నన్నము బుగ్గిపాల్జేసినారని మా తల్లి విచారించెను. “రారా పేరయ్యా” యని మాయన్నను బిల్చి మాతండ్రి ముందునడువ సాగెను. అడుగమడగా శ్రమతో మెల్లమెల్లగ మాయమ్మయు నేను వారివెంబడి నడువసాగితిమి. గంజామున కారుగంటలు మించకుండ జేరితిమి. ఒక బ్రాహ్మణగృహమున పగకాయముద్ద. పెసర పచ్చడి ప్రళస్తమైన సన్నబియ్యపుటన్నము మాయమ్మ వండగా మిగులరు చ్యముగా బేరాకటను జవిరెట్టించినయా పదార్థముల నెయ్యిబెరుగులతో గడు పునిండహాయిగా గుడిచి, యేయాపదలునానీక దారిగడిపిన శ్రీజగన్నాధుని నేనోళ్ళ గొనియాడుచు, మిగులబడలుటచే గాఢనిద్ర నారేయిగడిపి తెల్ల

వారినదనుక మిక్కిలిదూరముగ సంకటమార్గమున నాకలినిద్రలుమాని నడచుటచే బులిసి పగిలి వాచినకాళ్లకు జమురు రుద్దుకొని, వేడినీళ్ళ న్నెన్దడవు తోముకొని స్నానముచేసికొని యాపూటకూడ గంజామున నాగితిమి. సంసారుల పిల్లలకు భాగ్యవంతుల బాలకులకన్న మొత్తముపై దేహబలము, బుద్ధిబలము నధికముగా గలిగియుండుటయును, లేమిచే జప రెట్టింపబడిన భోజనముచే శ్రీమంతులపిల్లలకన్న నెక్కుడు సంతుష్టియు నారోగ్యమును గలిగి యుండుననియును నాయూహ.

మరునాడుదయమున గంజాము విడిచి యేరుదాటుచున్నప్పుడు గంజాము రెండునాళ్లకు బాడైన ముచ్చట మాతో నొకపధికుడిట్లు చెప్పెను. ఒకనాటిరాత్రి యేటియావల పెద్దధ్వని యూళ్లోవారికి వినబడిన దట. ఆ ధ్వని చెవిదాకినవాడెల్ల అనగా నూరితోబదేనువీసములజనులు విశూచిచే జచ్చిరట. ఒకనల్లనిముసలిది చీపుకట్టవట్టుకొని వీధులలో సంచరించెనట. అపెయే గంజాముముసలమ్మ, గొట్టాలమ్మ, మారమ్మ యనుపేర్లతో గంజామునుండి సలుదెసలకు బ్రయాణము సేయుచు, భూభారము మాన్పుచుండును. ఈ ముచ్చట విన్నతోడనే గంజాము ముసలమ్మ నాకనులబడినట్లు నాకు భయముపుట్టెను. పిదప మేము ఛత్ర పురము చేరితిమి. అచ్చటినుండి మాయూరికేగు నొకబంధువునిచేతికి నూరురూపాయలిచ్చి యాద్రవ్యము మాయూరిభుక్తకు దానీయవలసిన భూమియప్పనము చెల్లించుమని యతనితో నాతండ్రి చెప్పిపంపెను.

పిదప నచ్చట నున్నవ రామలింగము మొదలగు వారియొద్ద పది పదేసురూప్యములు సంభావనమంది, యోదాతృమూర్ధన్యా ! తృణీకృత పురందరా ! సర్వస్వతంత్రా ! నిస్తుల సౌందర్య విద్యా సంపద్భోగబల వై భవా ! యంతరంగ భక్త శిఖామణీ ! చిత్తగింపుము.

నీయనుజుని సంవత్సరీకకర్మములను గన్నీరొలుక గావించుచున్న నీయొద్దకు వచ్చినార, ముపుడు పెద్దవెండిగిన్నెనిండ రూప్యములు పట్టించు

కొని శ్రోత్రియులకు దానమొనర్చుచున్న నీవు మాతండ్రిగారిన్నని “శాస్త్రి గారూ ! సమయమునకేతెంచితిరని” పల్కరించి నూరురూపాయలు దాన మొసంగితిరి. తమయింటిసత్రమున రెండుదినములాగి మీయొద్ద నెలవు నాతండ్రితీసుకొన్నప్పుడు తమరు నన్ను నాతండ్రి కగపర్చి “శాస్త్రిగారూ ! వీడు గొప్పవాడగును. వీని కింగ్గీపువిద్య యెట్లైన నేర్పించుడు” అని నెలవిచ్చిరి. పిమ్మట దమకొమార్తె నత్తింటికి దిగబెట్టుటకై మాయూరి చెంగటి గ్రామమునకు బయలుదేరి, మాపెదతల్లియు నాపెదర్తయును తోడరా కతివయ ప్రయాణంబుల వారుకుదిర్చిన బండిపై ముఖలింగమను గ్రామము మీదుగా వారాగిన మద్దెవలస యను మూయూరు చెంగటిపల్లె మూడు దినములు వసించి, మాపెద్దన్నయు, మూడవయన్నయు నామువ్వు రక్క చెల్లెండ్రు నొకశ్రోసుమేర మాకెదురురా, సంతోషము మూర్తీ భవించినట్లుమాగ్రామస్థులందరనుకొన పదినెలలకు దిరిగిమాయిల్లుజేరుకొంటిమి. ఇరువురుపిల్లలతో గూడ నారెండవ యప్ప యిరువదిరెండేండ్ల వయసున ముత్తైదు గతించుట తప్ప నాతండ్రి దుర్భరగర్భశోక మెరుగడు. ఆపె మాతలిదండ్రులు కాశీయాత్ర కేగినపుడు నన్ను మామేనమామగారియూరి నుండి పిలిపించి చల్లపాలకాయలు వండి కడుపు నిండ బెట్టెను. మేల్మి బంగారు వంటి దేహమును మనస్సును గలది.

మాపెద్దక్క యత్తవారి యూరైన పిడిసీలయ గ్రహారమునకు మాతల్లిదండ్రులు కార్యంతరముపై వెళ్ళినపుడు వారువచ్చునంతదనుక మాబుచ్చిమామగారింట్లో నచ్చుంచుటకు వంతరామునకు వెళ్ళిరి, మాతల్లి పుట్టింటి వారు కొంచము భాగ్యవంతులు; ఆడబిడ్డలయందు వారి సంతాన ములయందు ప్రేమకలవారు మాతల్లులార్గురిలోను మాయమ్మ యత్తవారే కొంచెపు స్థితి కలవారు. కాబట్టి మాతల్లికి గావలసిన ధనసాహాయ్య మాపె పుట్టినవారిలో ముఖ్యముగా మాబుచ్చిమామ నేయుచుండును. మేము వంతరామునకు వెళ్ళిన మరునాడచటికి వాసా సాంబయ్యగారను బొబ్బిలి సంతానవై జీకుడు వచ్చెను. మాబుచ్చిమామయ్యగారి యింటికి దరచుగా

నతిథులు వచ్చి సత్కారముపొంది యేగుచుందురు. ఆసాంబయ్యగారు నన్ను జూచి నేను పద్యములు చదివి కూనిదీర్ఘములు తీయగా నాశారీరము నకు సంతోషించి మాయమ్మతో “అప్పా! ఈచిన్నవాడికి సంగీతము చెప్పెదను. వీడు పనికివచ్చునని నానమ్మకము నాతో బంపుము” అనెను, అందుకు మాతలిదండ్రు లొప్పుకొని నన్నతనితో బంపిరి.

గురుశిష్యులము మేముభయులము జామురాత్రి యుండగా బైలి దేరి మామిడివలసయగ్రహారమునకు నొకకావిడివానిని దీసికొని నడువ సాగితిమి, మాగురువుగారప్పటి కిరువదియారేండ్లవయసువారు. అప్పుడు నావయసు తొమ్మిదిపడేండ్లనడుమ, మాగురువుగారి చెవులకు బంగారు దుద్దులు కలవు, బొబ్బిలిలో చలువచేయబడుటచే నీలిరంగుపట్టిన తెల్లని ధోవతియు జల్తారు త్తరీయమును నాకువంతగ నున్నవి. అతనికి బలాత్కారముగా వంగుటకై కాగితములతోగట్టిన గేరా కలదు. ఎముకపుష్టి గల తెల్లని షళాకువంటివాడు కడుదొడ్డవాడు, అతడు కావడినొకకొమ్మున వీణతో నొకబట్టలమూటయు నింకొకకొమ్మున నొకపెట్టెయును, ముందు కావడివాడు, వెనుక సాంబయ్యగారా వెనుక గోచియు, నడ్డికిగట్టిన చిన్న గావంచాతో బరుగిడు నేనును, పొలములు మెఱక, వేళ్ళు, గడ్డలు, చెర్వు, లడవులు, తుప్పలు తోటలు మెట్ట లతిక్రమించుచు, మాటిమాటికి వెన్దిరిగి జూచుచు రారా యబ్బాయి యని మాగురువుగారు ప్రేమతో నన్నుబిల్చు చుండగ, మధ్యాహ్నమునకు బది క్రోసులమేర గడచి మామిడివలస చేరుకొంటి, మది యతని యత్తవారి యూరు. నిషేకమునకై యతడా యూరికి బోవుచు ద్రోవలో సులభముగ జిక్కిన నన్ను శిష్యమిషపై పరి చారకునిగ గొనిపోయెను,

తామరాకునందలి నీటిచుక్కవలె జగమున నామనసంటియు నంట కుంటచే జీవన్ముక్తునివలె నై దేండ్ల మొదలుకొని పదేండ్లమించిన వయసు వరకు తల్లిదండ్రులపై గాని, యితరబంధువులపై గాని, మరి యేమమ త్వముగాని నాకు లేనేలేదు, వర్తమానముతప్ప భూతభావికాలముల

తలంపే నాకు లేదు. ఎద్దియో విచిత్రసంకల్పమూర్తినై, జగద్వికారముల బరికించుచుండియు నొక్కొంతయు న్దగులు లేక చరించుచు, శరవేగమున సంస్కృతాంధ్రకావ్యముల గొంతయర్థస్ఫూర్తిగా, యదేష్ట రాగ లయలతో జదువుచు, సంతతానందమున దిరుగులాడుచున్న నన్నద్భుతానురాగముల పెద్దలందరు బరికించుచుండిరి.

మామిడివలస వెళ్ళినతోనె యొడలు గడుగుకొని చల్లి భుజించి మిక్కిలి బడలియుండుటచే హాయిగ నిద్రించినాడను, ఆయూర పదేను దినములున్నాము. గురువుగారును గురుపత్నియు నన్ను గన్నకొడుకువలె పోషించుచుండిరి. అచటి గ్రామదేవత పండుగకు నాచే వాలకము కట్టించి మాగురువుగారు నవ్వుచుందురు. పన్నెండేండ్ల వయసువరకు గోచీతప్ప వస్త్రము నే గట్టియెరుగను. మాగురువుగారచటినుండి నన్ను పాలకొండకు దీసికొనిపోయిరి, అచట వారికిశిష్యురాండ్రు వెలచేడియలు కలరు, అచట నొకయొడుగు జరిగెను, మాగురువు నన్ను బ్రహ్మచారిగా నేర్పర్చి యొకపసపుగావంచా యిప్పించిరి. గావంచా నడ్డికి జుట్టుకొని మండువేసవి రాత్రి నడివీధులో యొడకయుత్సవములో నాచురంగు జూచి చూచి నిద్రించితిని. ఎవడో యొకపుణ్యాత్ముడు నా గావంచాను దొంగిలించెను, తెలవారినతోనె గావంచా గోలుపోయినందుకు దీనాననముతో మా గురువు గారి చెంతకు బోయినాడను. మా గురువుగారు నవ్వుచు “ఏదిరా” నీ గావంచా పారవేసినావా యేమి ? అనెను. ఆందుకు నేను అయ్యా ! ఎవడో దొంగిలించెను” అని బదులుచెప్పినా నప్పుడు “పోలేదిదిగో యొడలు మరచి వీధిలో నీవు నిద్రించుచుండ నెవడైన దొంగిలించునేమో యని నేనే తీసినాను” అని నాకు జలిది వెట్టించి తనశిష్యురాలియింటికి నన్ను దోడ్కొనిపోయెను.

అపె మొగిలిరేకువంటి తెల్లని వెలపొలతి. పదునారేండ్ల వయసు కలది, అమె మంచముక్రింద మా గురువుగారివీణె యున్నది. అపె యథాలభీరువాతో మా గురువుగారాపెకై తెచ్చి గుల్కందుసీసా నుంచిరి,

వారుభయులు వేరుగా ముచ్చటించుకొనుచుండగా నేనాగుల్ ఖండ నదివర కెన్నడు నెరుగను. మిక్కిలి రుచిగానుండుటచే మూడువంతులు భక్షించి తక్కినది గూడ భక్షించుచుండగా నాపె యెందుకో యాగదికి వచ్చి నన్ను జూచి తిట్టుచు గొట్టబోయెను. మా గురువుగారు దబ్బునవచ్చి “వానినేమియు ననకు పిల్ల వాడు” అని యామెను గదిమెను, పిమ్మట వీణవాయింఁచెను. ఆతంత్రీనాదము మొట్టమొదట నాజన్మమునో శ్రవణ పర్వము గావించెను.

పిదప మాగురువుగారు మాయూరునకు నాలుగుక్రోసులదూరమున నున్న నారాయణపురనివాసియగు తనితోడియల్లుని తోడిచ్చి నన్ను మా గ్రామమునకు వెళ్ళి బొబ్బిలికి రమ్మవి సంపెను. నేను నారాయణపురము నుండి యొంటిగా బయలుదేరి యచటికొక క్రోసుననున్న పల్లపుచాకరా పల్లి యగ్రహారమునకు వచ్చి మా పెదతల్లి కుమార్తె సీతమ్మగారియింట్లో దిగినాను, తల్లి వంకవారికన్న ప్రేమశత్రుడివంకవారి కుండదు గదా! ఆపె కుడుమట్టపు దంతపుబొమ్మవంటిది. బహుసంతానవతి, తమ్ముడు తమ్ముడా యని సన్నెంతో యాదరించి యన్నముపెట్టెను. మరునాడుమధ్యాహ్నము తన పెద్దకొడుకునకు సహాయముగా నన్ను దనపుట్టిలైన బొమ్మికపాడను గ్రామమున కంపెను. మేముభయులము బైలుదేరి, చిన్నచిన్నవలసలు దాటుచు, తుప్పడవి మెట్టదారిని మూడుక్రోసులమేర బూచిన యూడికచెట్లు కాచినమానిళ్ళు జూచుచు, వాకపండ్లెరికొని తినుచు పెత్రిమొత్రిపాటలు పాడుచు బలురకంబుల పిట్టల కూతలు వినుచు నేటియొడ్డున గొంతదవ్వు నడిచి తుదకొక గొడ్డురాళ్ళదిబ్బపై నేటియొడ్డున నున్న బొమ్మికపాడు నకు, గడియమెరుగుండగా జేరుకొంటిమి. మా పెదతల్లి విశాలాక్షమ్మ దెబ్బదేండ్లది యామెభర్త కుండని మెరుపు పెద్దకనులు గల ముసలి వాడు ఆ వుణ్యదంపతులు పెద్దకుటుంబముకలవారు. సంవత్సరమున కొరు వందల రూపాయల రాబడిగల భూస్వాములు. అచట రెండుమూడు పూటలుండి నేను మాయూరునకు జేరుకొంటిని. నాతలిదండ్రులు సోదర

సోదరీలు నన్ను మిగులసంతోషముతో లాలించిరి, మాయమ్మ నన్ను జేరదీసి అన్నా యెంతసంగీతము నేర్చుకొన్నావు” అని యడిగెను, నే నందుకు “అమ్మా! వీణవాయింబగలను చూడు మిదిగో యెట్లుపాడెదనో” యని మునపటికన్న పెద్దగొంతువెట్టి వింతవింతదీర్ఘములు దీసినాడను. అందుకు మా యమ్మ నవ్వి “ఓరి నీయమ్మ కనులుమండ నీకింతటిలోనే సంగీతమంతయు వచ్చినదనుకొన్నావా?” యనెను. మా తండ్రియు నే నొంటిగ దేశసంచారము చేయగల ధైర్యవంతుడనై తినని చిరునగవుతో నాపయిమీద గావంచా చూచి “ఇదెక్కడ సంపాదించినావురా?” యనెను. అందుకు “దీనిని మా గురువుగారిచ్చినారు” అని యంటిని. గురువును మెప్పించిన శిష్యుడవై తివా? యని నవ్వుకొనెను.

మరికొన్నాళ్ళకు నన్ను మాగురువుగారు బొబ్బిలికి రమ్మన్నారని నే జెప్పగా, బలువురకు దిండిపెట్టి పోషించుట కష్టమని గాబోలు జదువు మిషపై నన్ను మా తలిదండ్రులు మా పెద్దన్న జగ్గావధానులును తోడిచ్చి బొబ్బిలికి బంపిరి. భాగ్యవంతులపిల్లలు నాతోడివారు హాయిగా మాయూరనే యుండగా, మాతండ్రి మొదలగువారు పలువురు విద్వాంసులుండగా, నాకు మాత్రము పై యూరు చదువెందుకు? ఆహా రిక్తదశ యెట్టికష్టములైన సహించును గదా? మేమిద్దరము తెలతెలవారుచుండగా బయనమై గున్నచేస్తువలె ముందు మాపెద్దన్నయు వెన్క పరువిడుచు నేను బోవుచు జాముప్రొద్దునకు బొబ్బిలి కేగితిమి. నన్ను మా గురువుగారి కప్పగించి రాజసత్రమునకు భోజనముకై మాపెద్దన్న వెళ్ళెను. నాకు మాగురువుగారు చలిది కడుపునిండ బెట్టించినారు.

మాగురువుగారి పెద్దన్న సర్వయ్యగా రతని కేడువందల గీతములు మరియు నెంతో సంగీతగ్రంథము వచ్చునట. కాని తా బాడలేడు, పరులు పాడినరాగము లెవ్వియు బోల్చజాలడు. రెండవయన్న యప్పయ్య, అతడు జగదేకవై జీకుడని ప్రసిద్ధిపొందెను. గాని నే బొబ్బిలికి వెళ్ళకముందే స్వర్గస్థుడయ్యెను. మూడవయన్న కామయ్యగారు. అతడు గొప్పవై జీ

కుడు, ప్రశస్తమైన సంగీతగ్రంథకర్త. అతనికొకకొడుకు నొకకూతురు గలరు. భార్య కాలముచేయుటచే విరక్తుడై గడ్డముపెంచుకొనెను. పెద్ద తివ్వవంటి పండువెదురుబొంగున కొక యుక్కుతీగమాత్రము కట్టి శ్రుతిచేసి యొకవెడల్పు చాయకత్తికి గుంకుమము పూజచేసి, మూరెడు పొడవు తెల్లని పెద్దగడ్డముతో, గట్టిపొట్టిశరీరముతో, సింహమువలె రొద్రరసముప్పతిల్లి, “హరిహరి”యనునాద మాకసమవియ భజనచేయుచు వాసాసాంబయ్యగారియన్న కామయ్యగారు నుదుటగంధమును బెద్దబొట్టుతో భీకరాకారముతో గొండల న్గొలకల ప్రతిధ్వనింపచేయుచు బలుపురశిష్యులకు వీణాగాన ముపదేశించుచుండును. నాల్గవయతను మాగురు వైదవ యతడు కృష్ణమూర్తిగారు అతడు గొప్పవైణికుడు, ద్రుతవాద్య విశారదుడు. వారి తల్లి బ్రతికియున్నది. బిందెకుండసలె కుండ్రని తెల్లని యాపె. కడుమంచిది. మా బోంట్ల కందరికి జల్లివెట్టి యాదరించు చుండును. పప్పువెంకన్న కట్టసూరన్న ముదిగంటి సూర్యనారాయణ మొదలగు నిరువది ముప్పదిమంది బ్రాహ్మణులు తక్కినజాతివాండ్రు మరికొందరు శిష్యులుండిరి. కొందరు వీణ కొందరు గాత్రము నభ్యసించు వారు. నాకు మాగురువుగారు వారములు చెప్పించిరి. అయిదువారములు మాత్రమే కుదిరినవి.

ఒకనాడు వారమెక్కడను లేదు, భోజన మెక్కడదొరుకునో యని వెదకుచు నొకవియంట్లో జొరబడినాను. అల్లమరాజు దుర్గయ్య వంతు లనునతడు స్నానముచేయుచున్నాడు. అతనికై యతనిభార్య వడ్డించెను. అతను లోనికిరాకముం దతనివిస్తరికి దలపడి పరిషించి భోజనము నేయుచున్నాను. ఇంతట నతడు వచ్చెను. అతనిభార్య యతనితో చూచి తిరా ! వీడెవడో నన్నముపెట్టెదవా యని యడుగగా నేను లేదు పొమ్మంటిని. వీడు వీధి గుమ్మమువరకు మళ్ళి నేను వడ్డించుట చూచి తిరిగివచ్చి యెట్లు విస్తరికు గలపడి తినుచున్నాడో?”యని యనెను. అందుకాపంతులు “వీడెవడా మనపాలిటి సూర్యనారాయణమూర్తియే. మనకు బిల్లలు లేరని

యీరూపముగా వచ్చి తినుచున్నాడు, పాపమెంత 'యాకలివేసెనో' యని కంట నీరిడుకొని నేయి వడ్డించు ముత్తయన్నము బొక్కుచున్నాడు" అనెను. అందుకాయిల్లాలు నేయి వేసెను. ఇంకొక విస్తర వేయించుకొని పంతులు కూడ పరిషించి భోజనము నేయుచు నాసంగతి యడిగి నాచే దెలిసికొని "నేటినుండి నీకాదివార మిచ్చినాను. నీవీయూర నుండి నన్నినాళ్లు నీకభ్యంతరము లేదు" అనెను. భోజనమైనపిదప నచట నా కంటబడిన భారతము తీసి శరవేగమున జదివెతివి. ఆవధూవరు లిద్దరెంతయో సంతోషించి యప్పటినుండి నన్నుజూచినపుడెల్ల కన్నకొడుకు వలె నాదరించుచుండువారు.

బొబ్బిలి నేనదివరకు జూచిన పార్వతీపురము పాలకొండలకన్న రాజుకోట కలిగియుంటచే మిక్కిలి వైభవముగ నుండెను. నేనచట గ్రొత్తగా నేర్పులు చూచియుంటచే మిక్కిలి యద్భుతపడితిని. ఎర్రకుచ్చు బొందులతో, బెనవెట్టి వైచుకొన్న పొడవు పెద్ద సికముళ్ళతో, మూరెడు వెడల్పు జల్తారంచుల నీలిఖండవా వలెవాటులతో, నొంటిచేత బంగరు కడియములతో, నోట మూరెడుచుట్ట నొడ్డుపొడవుల పరువుమాటగోటులతో, బై జారునీటులతో సంచరించు వెలమదొరలును, దిక్కులు పిక్కట్లెల్ల ఘంటానాదం బిరుదెసల మ్రోయ, వీధులవెంబడి నిండ్లకన్ననెత్తుగ నడుచు పెద్దేనుంగులును, రౌతులతో శరవేగంబున బర్విడు తురపుగుర్రములును, పెద్దచెంపకొప్పుల బంగరుచేమంతిపూలు మెరయ, కోటనుండి రాక పోకలు సలుపు దాసీరత్నములును గలబొబ్బిలి పరువు స్ఫిరియు మూర్తీభవించినట్లున్నది.

మా గురువుగా రొకనాడు నాచే సాపాయని మంచిముహూర్తము చూచి యనిపించినారు. సాయంకాలమున గురన్నచెర్వులో గామయ్యగారు స్నానముచేయుట, యాజీకటివేళ తెల్లనిసబ్బుతో శిష్యులతనియొడలు దోముటయు గొండకు జట్టుకట్టి కామయ్యగారితో ఫలహారములు పట్లకొని

వెళ్లుట యప్పటిగురువులయందు శిష్యులకుగల భక్తి నుగ్గడించును. ఒకప్పుడు రెండుజాములరాత్రికి బాలతేరుగ్రామములో సంభావనమిచ్చిరి. నాకొక యజ్ఞా దొరికెను. కామయ్యగారి మంచముపొరలో దాచుకొంటిని. దాని నతనికుమారుడు దొంగిలించి చిన్నపేకకొని వేసెను. అదితెలిసి కామయ్యగారితో నే జెప్పగా గొడుకును జీవాట్లుపెట్టి యజ్ఞాక్రింద నాకొక చిన్నగావంచా యిచ్చెను. బాజారులోని మిఠాయి చూచి యెంతో నోరూరగా దుకాణములచెంత దిరుగువాడను. కాసీయైనను నాయొద్దలేదు. మిఠాయి యెట్లు చిక్కును ? అహా ! చెల్లినపుడు భోగేచ్చ మెండుగదా ? ఒకనాటి వేసవిసంజకడ కోటలోని కుల్లాసముగ బాడుకొనుచు, భోజనమునకై బోవుచుండగా, నెర్రని దుప్పటి కప్పుకొని యొకకంట బూవున్న యొక యేబడియేండ్ల పచ్చనిముసలి బాహ్మణు డచట గూర్చుని నన్ను దగ్గరకు రమ్మని పాడ మనెను. నేను మరింత బిగ్గరగా నుల్లాసముతో రాగము దీసితి, నందుకతడు చెంతగలరానితో “వినుడీపిల్లవాని కెవరునేర్పి రెంత చక్కగా బంధవరాళి పాడినాడు ? పూర్వజన్మవాసన యుండవలెగాని సంగీత మొరులు నేర్పిన నేపాటి కుదురును” అనెను. అందులకు నే నతనితో “నీమెప్పులకేమిగాని యొకవారము తక్కువగ నున్నది. చదువు కొనుచున్నాను వారమిచ్చెదవా?” యంటి, నతడు “నీకెప్పుడు భోజనము దొరకదో యపుడెల్ల మాయించి నీకభ్యంతరము లేదు” అనెను. అతడు సుప్రసిద్ధభాగవతుడు, అంతసొగనైన శారీర మింకొకనికి లేదట. అతని పేరు తుమరాడ వెంకయ్య. బొబ్బిలిలో నెలపదేను దినములుంటిని. సంరక్షణముచాలమి, చిక్కిపోతిని. మాయమ్మ నాసంగతి విని నన్ను విలిపించి యెంతోప్రేమతో సంరక్షణ మొనరించెను.

సుంకెలో యజనము జరిగెను. అప్పుడు చమసాధ్వర్యులలో నేనొకడను. వింతగ నార్చుచు గంటి జొన్న కొఱ్ఱ పెన్నుల దిన నుంకించు పలురకముల పిట్టలును, చట్లదొంతుల నెవ్వోద్దు చుట్టకుదుళ్ళ నెత్తుల మ్రోయుచు పొలముల కేగు కాపుచేడియలును, దమ్ము వట్టిన

మళ్ల కుడుపునారకట్టలెక్కించిన కమ్మిబండినుండి నలుదెసల బురద నెగ
జిమ్ముచు, మ్రోకాలుబంటి యూబినీట న్గదలాడు నెనుపోతులబట్టి నడు
మంత్రపుబ్బరసిరిన్నిని క్రొవ్వజనులవలె నుబ్బు జలగలను, గార్కొనుచున్న
ధవళ మేఘంబులవలె బ్రేలెడు ప్రత్తిచేలను, దబ్బుదిబ్బుని పడు తాటిపండ్లును
కూరపాదులనలముకొని క్రమక్రమముగా నున్నతస్థలమాలకెగబ్రాకి
ప్రాయోపవేశంబుచేయు కంబళిపుర్వులను, దళవిధగమకంబుల ద్రిస్థాయి
భేడంబుల నానావిధశ్రుతుల గొతుపంబుచూపు పిన్న పెద్ద కప్పలను, నానా
విధ సస్యకబళ నోత్సుక పశువక్షిమృగంబుల నదల్చుచు నరపపాకలనరచు
పొలముకాపులను, బెడ్డలురువ్వి తాటాకుగొడుగుల జింసుచు గుమ్మములం
బల్లెముముళ్ళుశోయిచు తిట్లుదీవనలుగా భావించు పెంకెబుడుతలను, గౌరీ
వ్రతముల గైచేసికొని, నానవైచిన పెసలు నెనగలు వాయినంబులిడు
కన్నె పడుచుముదుసలిముతై దువులను, నిరతాన్నదాతలవలె చేరువన్నులధ
జీవనము చేతికందించెడు జలాశయంబులను, లేజవ్వనముమాడ్కి జిగురు
బలిసిన యుద్యానవనంబులను, వేదవిహితధర్మములమాడ్కి నొడ్డుచేర్చు
నోడలను, నునుసిగ్గు వలపుక్రేగంటిచూపుమాడ్కి బ్రతిక్షణాహ్లాదకరము
లగు తీగమెఱపుగములను, మంటలమ్రోగుఫిరంగులవలె మెఱపులన్
గర్జిలు కారుమబ్బులను, రేబఱ్ఱం దెఱపిలేక జీవనసంతుష్టిరలుపు సప్తా
హంబులవలె విలసిల్లు ముసుళ్ళును, విధివిహితంబుగ సకలజనాహ్లాదకరం
బుగ జరుగు గణపతినవరాత్రంబులను, అబ్ధగేహంబులమాడ్కి పధిక
సంచార విరహితంబులగు మార్గంబులును, పరువు మాలిన పామరులవలె
జెలరేగి తిరుగు కుక్కురమిధునంబులను, డంబమగపర్చు లంచగొండుల
వలె బురివిప్పెడు మయూరంబులను, బయల్పడనిమునులవలె దల
చూపవి కోయిలలను, గన్నేరు, మామిడి, యనటి, జామి, కాకర, నేతి
దొండ, మొక్కజొన్న, సమృద్ధిగా మణికొన్ని కాయగూరలు, మొగిలి,
నందివర్ధనము పట్టెనమాండ్ల గోరంట తుమ్మిక గన్నేరు మాలతి మొద
లగు పలుతెఱంగులఘాలు, మోదుగు లోలుగు పనస యనంటి యడ్డంకు

మొదలగు విస్తారములు, నాకుగాలుపు నువ్వులు చోళ్లు, గంటలు చామలు మొదలగు కొన్నివిధముల నవధాన్యములు, బలిసిన పచ్చికబయళ్ల నోరలెత్తక కడుపునిండమేసి పొదలినపసరములతో, మఱిమఱి యావ కాయయూట భోజనములతో శ్రావణభాద్రపదములు గడువగా, జీవన సమృద్ధికల్మి న్దనిసి సుప్రసన్నములగు సకలప్రదేశములను సాయంకాల మునమాత్ర మన్నదానము జరిపెడు దేవీనవరాత్రములను, పుస్తకములకు జతుర్విధ వాదన యంత్రములకు, ధనబాంధారములకును, గలువపూదంకల నొనర్చుపూజలను, మహాలయమంత్రతంత్రములను, జూజములపున్నమ యును, గౌరమ్మజాతరయును వటాకీలసందడియును, రామలీలామహోత్స వముల విజయదశమినాటి అంబారీయేనుగెక్కి రాజులుజమ్మినరకుటయును, కార్కొని చూలుదగిలిన వరిపొలములం బనిచుల్కనపడిన నేద్యకాండ్ర తీరుబడితచ్చవేడుకలను. సమృద్ధమగు పాడిపంటలను వివిధమృష్టాన్నభోజ నములను, జంపతులకు దీరనిపొత్తుగలుపుచు ముదిరుడి శీతవాయువులను, సీతాఫలములయుమ్మిరియును, అట్లతదియును కీపావళిపండుగయును నాగులచవిత్తు బుట్టలయొద్ద స్త్రీపురుషులొనర్చు పూజలను, సోమ వారనక్షత్రములను, వనసంతర్పణలను, బాల్యమందహాసములవలె నిర్మ లానందవర శరచ్చంద్రికలను, అయిదేండ్ల బాలరడెందములవలె నిష్కల షమార్గములను, విరళాన్నదాతలమాడ్కి సుప్రసన్నజలాశయంబులను గలిగి కాలపురుషోత్తమాంగమువలె విలసిల్లుశరదృతువు మిధునంబులకు బల్మిం బొత్తుగలపుటుత్తరపుముదురుసీతుగాడ్పులను, మిక్కిలి హితమగు నెగడిమంటలను, శరీరమంతటనిండు ముతగ యున్ని దుస్తులను, కడు వృద్ధులవలె పనిలేక మూలపడిన విసనకఱ్ఱలను జవ్వనముమాడ్కి నాలింగన ప్రయంబులగు కుంపటులను, చలిచేతను వన్నియచేతనుగూడ నెల్ల ఫలముల నిండి పద్మినివాతేఱువిధమున నొస్సారు కమలాఫలముతోనలను, పగిలిన దానిమ్మపండులతీరున మంచునకు బీటవాణీన మూతులను. అసందర్భ కావ్యములపోల్కి విస్తరిలుకలలను; అబ్బువిహస్తములవలె ముడిగిన

సకలావయవంబులను, సంక్షిప్తములగు త్రిషవణస్నాననిష్ఠలను, రుచ్యా రుచ్యంబగు చింతకాయధస్పృశమును, గర్భచిహ్నాలగపర్చు మట్లువేసిన మామిళ్లును, భాగవతసమాజముకరణి మందీకృతతృష్ణలను, దరిద్రమనో రధముతెన్నున దీఱనియాకలియును, పోకిరిముఖములాగున ననహ్యకర హిమకరబింబమును, వెకలినవ్వుమాడ్కి ననిష్ఠంబగువెన్నెలయును, అల సట నెఱుగవి సకలవ్యాయామములును, సకలవిద్యాసాధకములును, క్రవ్యా దరుతభయంకరాశీతవిశీధులును, వరిగుప్పలనందుల నొడలుమఱచి నిద్రించు కళ్లముకాపులను, రుచికరములగు పెక్కురకముల చిక్కుడుకాయల పాదు లను, ప్రదీప్తములగు సకలాంతర్పహిర్వహ్నాలను, మందీకృతోష్ణకర నీరపి పాసలను, ధనుర్మాసోత్సవములను, వాకిలిముంగిళ్ల ముగ్గులచిన్నెలను, తీయగుమ్మిడిపండ్ల యీవులను, అత్తింట నల్లునియున్కిముచ్చటలను, భోగిమంటలు, మకరసంక్రాంతిమూనాశ్శపండుగవేడుకలు, కమ్మజాతర విందులు మున్నగు సకలజనుల యుల్లాసములను, కోడి గొర్రె పందెము లను, వన్నెక్కెకాకులెనుములు; కమ్మతావులబుప్పించిన మామిడిచెట్లను, సకలధనధాన్యసంగ్రహ విశేషములను, రధసప్తమిన్త్రేగుకాయ జిల్లేడాకుల స్నానంబులను, సూర్యునకు నై వేద్యమిడి చిక్కుడాకులపంచిపెట్టు గోక్షి రాన్నములను భీష్మైకాదశివ్రతనిష్ఠలను, ప్రాతస్నాననిష్ఠలను, లేజవ్వన పలుచాలుతెఱగున వన్నెమీఱి తలచూపిన మల్లె మొగ్గలను, జాగరము పూర్ణముగా జేయలేనివారలమోముల నామములుంపించిన రుద్రాభిషేకంబు శివరాత్రి జాగరణోత్సములను, లేజవ్వనపుకూఁచిపోల్కి నూత్న ప్రేయంబులగు మామిడిపిందెలపచ్చడిముక్కలను, మామిడి, నేరేడు తక్కదక్కిన సకలఫలములసమృద్ధియును, మాఘపాశీవర్షములను, జ్వాలా తోరణములు, కామదహనములు, దోలోత్సవములు, హోళీపండుగ వసంతములు, నౌకావిహారిసరగీతము, ముదిరిన మావిడికాయలు, కోయిల కూతలు, పనసనేరేడుపండుసంపదలు, సంవత్సరాది క్రొత్తయుడుపులు, వింతముచ్చుమచ్చులు, దోరమావి యూరగాయలు, మల్లెపూల యుమ్మిరి

యును, శ్రీరామనవమీమహోత్సవములు, కేజంగిరేకులనల్లిన జడలు, గ్రామదేవతపండువు, పీర్ల పండుగసందడిన్ పంతులుగామ్రోగు సుషిరానద్ధ వాద్యముల జగడములు, వులివేషములయల్లరనాపు నెఱ్ఱపాగాల రాజభటుల తునకాలదుడ్లు, సివమెత్తినయాటలు, మారిపిటికిరేయి భజనములు, తొల్కరి పరగటిగాలులు, క్రొత్తయాలుమగలకూటమివలె నతిరథనములగు మెరపు లుఱుములు ఒడగళ్ళవానలు, మావి పనస పెద్దనేరేడు తీయపండ్ల విందులు పలుతెరగుల తొలకరిచేలు, వదాన్యులచెంతకు యాచక్షులమాడ్కి క్రొత్త నీటికెగబ్రాకు చేపలు, దుష్టమైతివలె క్షణభంగురములగు నీటివరదలు. జాలరిసందడులు, నీటివంతుపోట్లాటలు, అవివేకిదానమువలె విచిత్రవృష్టులు, నృసింహజయంతుత్సవములు, వైశాఖపూజలు, ఆతపత్రవ్యజనోపాసనా దానములు, రాల్పగులునట్లుకామ మండువేసవి చుఱుకుపెండలు, మంద మలయానిల సమ్మగ్ధ ప్రభాతవిద్రలు, సాయంసంధ్యావిహారములు, పాణి గ్రహణమహోత్సవములు, ప్రణయకలహములు, చెమ్మటలసడలుబిగి కౌగిలులు, సకలమిదునపరస్పరదూరశయానములు, సకలజనాశ్రిత వాతా యనములు, అన్యోన్యవరోకన కుతూహల కాముకాక్రాంత బహిఃప్రదే శములు. ప్రవర్థమాన శిరఃస్నానప్రతంబులు, పలుచని తడివుట్టంబుల మనములారించు తరుణాంగక లావణ్యంబును, శ్రీజగన్నాథరథోత్స వంబులు నిర్వాతంబయి యాకై ననల్లాడనీక యొడలుడికించు గ్రీష్మంబును త్రమత్రమంబుగ సకలర్తు విశేషంబుల గుర్తెరుగుచుంటిని.

ఒకప్పుడు మాతండ్రి నక్కునుకాల్పించి సాగబొడిపించుచుండగా నెర్రగగాలిన నక్కుముక్క త్రుళ్ళి మాతండ్రిపాదముపై బడెను. చెంత గలవారెంతపని యెంతపని యనుచుండగా లేదులేదని మాతండ్రి పాదమును విదల్చి జిరునవ్వుతో బ్రాహ్మణులగ్నికనుక నగ్ని నాకు జురకలేదని చెప్పెను. కాలినచేరెడు నక్కుముక్క పాదమునబడి యొకక్షణమున్నను పాదమేమియు జురకకుంట కచటివారెల్ల యాశ్చర్యపడి మాతండ్రి సత్యముచే నట్లయ్యెనని యనుకొనిరి. మాతండ్రి మాపొలముమెట్లు

తోటలో నూయి త్రవ్వించెను. దానికై రాళ్ళు బెద్దూరుకొండనుండి బళ్లతో దెచ్చుకొంటిమి. ఆరునిల్వలు త్రవ్వినను నీరుపడలేదు. ఒక దినమున మాతండ్రి యుదయముతోనే స్నానముచేసి విభూతి ధరించి చేత గంటము తాటాకులు పట్టుకొని నన్ను వెంటబెట్టుకొని నూతిగట్టున గూర్చొని “త్రవ్వరా నేడు నీరెట్లుపడదో చూతము” అని “ఏహ్యేహి గంగే తవ దర్శనం హతాత్” అన నొక ఆరగంటలో గంగాష్టక మొనర్చి వంత పెద్ద నీటినెల నూతినుండి ముమ్మరముగ నుబికెను. మిక్కిలి నాబోటిచూపరులు ఆశ్చర్యము చెందిరి. “ఇది నాలుకా తాటిపట్టా ! అబద్ధము నానోట వచ్చునా?” యని సింహారావమున నాతండ్రి యపుడపుడు పల్కుట నేనెరుగుదును. అతడు మిక్కిలి నిష్కపటుడనియును, నిరంతర తపశ్శాలియనియును. గోపముబట్టజాలని బలశాలినియును, మాయగ్రహార జనులందరును భయభక్తులతో నాతనిననుచుందురు. అతడు కొన్నియష్టకములను ధనంజయవిజయమును నొకప్రబంధమును సంస్కృతమున విరచించెను. అతని శిష్యులలో నిపుడున్న సుప్రసిద్ధులు ఆదిభట్ట రామమూర్తిశాస్త్రి యనుతార్కికుడు కర్తా పాపయ్యశాస్త్రి యను పౌరాణికుడు, గంటి నీలకంఠావధాని యనుఘనపాఠి మొదలగువారు.

ఒకనాడు జన్మిదములపున్నమకు పార్వతీపురములో నాకొక బేడ సంభావన దొరికెను. అర్థణాకొకపిట్టకలము మరియొక యర్థణా కారు కాగితములు తక్కినయణాకొక సిరాబుడ్డియును గొని రెండుజాముల కింటికి వచ్చి కలము సిరాలో ముంచుచు కాగితములపై బెద్దసున్నలను వ్రాయుచుంటి నంతట మాబుచ్చిమామ తన యూరినుండి వచ్చి నావ్రాత జూచి “గుంటడా యేమీవ్రాత కాకితముసిరా దండుగకా”? యని నవ్వెను.

మా భూవ్యవసాయము ఫలింపకుంటుచేతను, మిక్కిలి కుటుంబము ప్రజలమై పెండ్లికాబడిన నామవ్వరపెద్దన్నల భార్యలు కాపురమునకు వచ్చుటచేతను, నా తలితండ్రులు క్రమక్రమముగ లేమి ననుభవించవలసివచ్చెను. భైరవురగ్రామములో షంకాయల బలరామభక్త యన్నము

పెట్టి చదువుచెప్పుచుండెనని విని పేరన్నను నన్ను నచటజదువుకొమ్మని మా తండ్రి పంపెను. మేమిరువురము లక్ష్మీపురములో గొప్పయన్నదాతలును మాజ్ఞాతులునయిన పెద్దయ్యబాబుగారి యింటభోజనముచేసి సాయంకాలమున కేటియొడ్డుననే పడమటిదెసకు నడిచి భైరపురమునకు వెళ్ళినాము. ఆ భుక్తలిద్దరన్నదమ్ములు. వేగినాట్లు. స్థితిపరులు. అందులో బెద్ద బలరామభుక్త భామవేషగాడు, చతుర్విధవాద్యముల బ్రవీణుడు, కవియును, దంశపు బొమ్మవలె నుండును. అచట రెండుదినములుంటిమి. “నీవు భామవేషము కట్టెదవేని నిన్ను దయారుచేసెదను. లేకున్న నీ విక్కడ నుండనవసరములేదు” అనెను. చదువుమిషచే, దిండిసాగించు కొనుటకు మేమందుకొప్పక, లక్ష్మీపురమునకు దిరిగి వచ్చినాము. పెద్దయ్య బాబు మాకు గడుపునిండ బనసతొనలు బెట్టి యచ్చమ్మపనసపండ్లొకటి మాతండ్రి కిమ్మని మాచేతి కిచ్చెను. సాయంకాలమున కిల్లుచేరి మాతండ్రికి జరిగినస్థితి చెప్పినాము.

తులసిరామన్నవలస యను నడవిగ్రామమున మాపెద్దన్న యత్త వారున్నారు. మాపెద్దన్న భార్యను మలిసారి తీసికొనివచ్చుటకు నన్ను బంపిరి. ఆవలసలో మూడు పూట లున్నాను. అచట ఒకపిల్లిపిల్లను గోడకు కొట్టి చంపినానదియే నాజన్మలో చేసినజంతుహత్య. పుల్లేరుపండ్లు పిసివాకపళ్ళేరి తినుచు బొమ్మకచ్చికలేరుచు నడవిగల చెల్లు చేమలు పిట్టలు జంతువులు చూచి యాశ్చర్యపడుచు మాపెద్దమదినియు నేను కూలి వానిని తీసుకొని మాయంటికి వచ్చితిమి. మాలో వదినకు మదిని యనియు బెదతల్లికి బెయ్యమ్మ యనియు పినతల్లికి తోచ్చి యనియు బెదతండ్రికి బెయ్యన్న యనియు చిన తండ్రికి చిట్టి యనియు అన్నకాచ యనియు సంజ్ఞలు. మాపెద్దమదిని వచ్చిన సాయంత్రమే యాపె వంటకు ప్రారంభించెను. మాయమ్మ పినతల్లి కొన్నాళ్ళును మాపినతల్లి కొన్నాళ్ళు మాపెద్దవదినె కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత యాపెయును మాయమ్మ వంటకుందురు. కాని మాయమ్మ వంటటయరుదు. మాయమ్మకు నలువ

దేండ్లకుబైన కోడండ్రుండి యింటిపనులు జేసికొనుచుండిరి. మా
మూడవయన్నభార్యకూడ కాపురమునకందెను.

నాపదేండ్ల వయసపుడొకమాలవానితోదెబ్బలాట జరిగెను. వాడు
నాయాడువాడు. కాని నాకంటె బలవంతుడు. ఏటిలో నడుచుచున్నవాడు
వానినీరు నాపై ద్రుళ్ళినందుకలిగి వానికి లెంపకాయ కొట్టితిని వాడుకూడ
నాపై గలపడెను. ఇద్దరమొకగంట ముష్టిముష్టి బాహాబాహి కేళాకేళిగా
బోట్లాడినాము. తుదకు వాడు నా జన్నిదము ద్రెంచివేసెను. జన్నిదము
తెగిపోయినందు కొకదినమెల్ల విచారగ్రస్తుడనైతిని. స్వభావముగా నే
యుద్ధపుంజును. నేను బదునొకొండేండ్ల యీడుననుండి యేటియావల
బసులమేపుచుండగా బేడకశేరుబకువచ్చిన పదారేండ్ల కరీషకరండ
వాహినితో నెట్లో జగడమువచ్చెను. మేమిరువురమే యామెరకపై
నుంటిమి. అదియాడువని శంకించి నాచేతికివచ్చినట్లు నేగొట్టజాలకుంటి
నదినాయకక్తిగ నెంచి నన్ను బేడతట్టతో గొట్టినకొట్టిదివరకు నాకు మరపు
రాదు. మరువాడ వెంకటావధాని యనువాడు మాకామప్పమరిది. ప్రస్తుత
మొడలెల్ల రుద్రాక్షలు ధరించి భూతిపూసికొని యోగియని ప్రసిద్ధిపొంది
ఉర్లాములో బోషింపబడుచుండెను. వాడునాతో నాపదునొకండవయేట దండె
పట్లు పట్టి తలక్రిందుగా బడి తిన్నదెబ్బ యిదివరకు మరచిపోడు. పురా
ణము చదువుటయందును, పోట్లాటయందును, ఎవనినైన జొరవగా నడు
గుటయందును నాకు సాహసము స్వభావముగా మెండు. నాబ్రతుకేమగునో
యనికాని లోకులు నన్నేమో చేపెడరనికాని భయము నాకెన్నడును లేదు.
అడవియందైన విర్భయముగ నొంటిగ నాత్మరాముడనై యుంట
నానైజము.

పిడిసీలలో నొకప్పుడు వైదికశిరోమణియగు నాపెద్దబావ అయ్య
గారి ప్రకాశావధాన్లు నూనె మిక్కిలి ఖర్చుగునని యెంచి బలవంతముగా
గోష్పాదమంతిమాత్రముంపించి తక్కిన జుటంతయు మంగలిచే గొరిగి

చెను. నల్లగాజులపేర్ల వలె ముచ్చటగా నున్న సందెడుజుట్టు నాకనిష్టముగా దీయించివేసిన మాబావ నాదినమెల్ల దిట్టుచు నాదుఃఖముచేత నేటికి బానిసోనినా. ముణికెడునీటిలో బట్టలుతుకుకొనుటకై వేయబడినరాతిపై దల పెట్టుకొని శరీరము నీటిలోబెట్టి నిద్రించుచుంటిని. భోజనమునకు రాతేదని నన్ను వెదకుచున్నారు. “వానికొప్పుజోలి మీకెందుకు ? ఎంతసవి చేసినారు ? ఆదుఃఖముచే వాడేనూతబడెనో ? మరెక్కడికి బోయెనో ? యెంతయపకీర్తి ?”యని మాపెద్దప్ప ఆమెభర్తను మందలించుచుండెను. రెండుజాములయెడ పిడుగులు దూలుచున్నది. అప్పుడే యెర్రవండు బురదతో నేరు పొంగుచుండెను. నాశరీరములో నాభిక్రిందిభాగము నీటమునిగి యుండెను. ఊర్ధ్వభాగము చాపరాయిమీద నుండెను. ఏరుపొంగుటచేత శిరస్సుతక్కు తక్కినదేహావంతయు నీటిచే నాక్రమింపబడెను. ఆయేరు గంటలో నిలువులకొలది పొంగి వెంటనే తీసిపోవు స్వభావముకలది. అప్పుడు జయంతి అస్పావుదానులెందుకో యేటికి వచ్చి చాసరాతిపై తల మాత్రమగవడగ నిద్రించుచున్న నన్ను బోల్చి నాయొద్దకు వచ్చి యెలుగెత్తి “సూరన్నా, సూరన్నా”యని బిగ్గరగ బిల్చి కొట్టలేపెను. అప్పటికి నానోటికి నీరు దాకుచుండెను. నే లేచి యతనివెంటబడి మాయప్పగారింటి కేగినపై నాకొరకు వెదకుచున్న మాయమ్మతో “అమ్మా! ఏమి నీచిన్న కొమాగుని యమానుషచేష్ట యెంతహాయిగా నొంటిగా నేటిరడుమ నీరు రించుచున్నాడు ! నీని ముక్కున కొక్కంగుళము తరువాయిగా వడినీరు పాడుచున్నదెంత దీర్ఘాయువమ్మా నీకొడుకు!” అనగా నాతల్లి కంటనీరిడి నన్నెత్తుకొనెను. ఒడలెరుగని వెర్రినిద్ర నాచిన్నప్పటిగుణము.

ఒకప్పుడు మామూలవయన్న యత్తవారియూరైన శిశురమునకు మాతలిదండ్రులతో వెళ్ళినాడను. ఒకరాత్రి వదిగంటలవేళకు పిల్లలను దెప్పి తిండిపెట్టి తిరిగినిద్రపుచ్చుచున్న మాపెద్దక్క యొక్కపక్కపెట్టుకుండి యొక యీడులోనున్న పేరన్నకు నాకు దిండిపెట్టనెంచి మొదట నన్నీచ్చుకొని పోయి వీపుపై నొక గ్రుద్దుగ్రుద్దగా నోరుతెరచితి నట. గ్రుద్దుకొకముద్ద

చొప్పున గడుపునిండ నన్నము తినిపించి పక్కపై బరుండ పెట్టెను. అచటబెండ్లి సందడికి పల్లెటూరు నూరుమంది యొకయింట్లో విడిదిచేసి యున్నారు. దీపములకాంతి తక్కువగా నుండెను. మరియొకగడియకు మాపెద్దక్క పేరన్నయనుకొని నన్నే తిరిగి విస్తరింట యొద్దకీడ్చుకొని మామూలుగా దెబ్బకొకముద్దపెట్టెను. అపెపెట్టినయన్నమంతయు దివి కన్నులువిప్పకుండిన నన్ను జూచి రెండుసార్లును వీనికే తినిపించితివి పేరన్నకన్నము పెట్టితివా"యని యెవరో యడుగగా "అయ్యో! వీడే పేరన్ననుకున్నాను. దీపములచాటు"అని మాపెద్దక్క నోరుమూసికొని యాశ్చర్యపడగా నచటివారెల్ల పక్కలు పట్టుకొని నవ్విరి. అప్పటినుండి నాభోజనపుష్టిగూర్చి యాసంగతియెరిగినవారిదివరకు నన్నుఘోస్యము నేయు చుందురు.

ఒకనాడు మాయూరికి జేర్చుననున్న మురగడామను గ్రామము కొబ్బరితోటలో పేరన్నయు నేను నాజట్టుదారుడుయోగియు కూర్చుని యున్నాము. దీక్షితులను మాజ్ఞాతి యొకడు మమ్ములను జూచి "పుట్ట విమ్మకాయలు దినుటకు వచ్చినారా?"యనిచింతరువ్వతో మర్దించుచు గాళ్ల చేతులను గ్రుమ్ముచు చెవులుబట్టి మీదికెగవైచి క్రిందపడులోపున నర చేతితో వీపున జరచుచు మొదట యోగిని సత్కరించెను. మావాడుకదా మమ్ములను గొట్టునా యని నిబ్బరముతో మేమిద్దరన్నదమ్ములముంటిమి. క్షాని యాయవివేకి పేరన్ననుగూడ యోగికివలె సత్కరించి చావచంపి చెవులుఘూసి నా యొద్దకు వచ్చెను. "చూడు నీచేతులు విరిగిపోవును నను గొట్టకు"అని తప్పించుకొని పారిపోతిని. మాతండ్రితో నీ సమాచారము చెప్పినాము. అతడు వానిని దలవాయుజీవాట్లుపెట్టెను. ఎంతసత్యవాక్కుడనోగాని మరిపదిదినములలో మమ్ముగొట్టిన యాదిభట్టదీక్షితులు పనస చెట్లెక్కి పడెను. చేతులు రెండును విరిగి సొట్టయిపోయినవి.

మాపెద్దక్కపెద్దకుమార్తె మొదటికుమారునిపుట్టకకు ఆశిశువు తండ్రితో నన్ను జెప్ప బంపిరి. క్షిత్తుంగలివాన్ని సహాయముదీసికొని పిడి

సీలనుండి సోంపురముగ్రామమునకు మధ్యాహ్నమురెండుగంటలకు బైలి దేరి పోవుచుంటిని. నాకుబన్నెండేండ్ల వయస్సై యుండును. బుడతనపల్లి చారినిబోవుచు చిన్నచిన్న కొండగడ్డలు తాటితోటలు చిరుతుప్పయడవు లూర్లు వలసలతిక్రమించుచు సాయంకాలమునకు కొలాముగ్రామమునకేగి నాడ. వేదులవారు మాతండ్రివంకచుట్టములచట గల రందులో నాయుంటి పేరు నాపేరు నాయూరు తెలిసికొని యొకముసలిపేదవాడు “కొడకా” యని నన్ను బిలిచి యాదరించి యన్నము పెట్టెను. అతడు తెల్లని చిన్న గావంచా కట్టుకొనెను. పేదవాడుగాని మర్యాదావంతుడు. సద్బ్రాహ్మ ణుడు. మరునాటియుదమునకు సోంపురమునకు వెళ్లి నాడ. మాపెద్దప్ప గారియల్లుడు కర్రా సుబ్బారాయుడు. అతడు వానితండ్రియు దక్కిన యింటిలోనివారు మూడుపూటలు నన్నుంచుకొని నాకు రెండురూపాయ లిచ్చిరి.

మారెండవయన్న సీతారామయ్య విజయనగరములో తెలుగు ప్రిడరై శ్రీమంతుడైన గంటి పట్టాభిరాయ్యయను తనమామగారియొద్ద గుమాస్తాగాయుండి యచ్చటనే కొపురముండెను. ఆపట్టాభిరాయ్యగారు సిరిసంపదగల పెద్దకుటుంబి. విజయనగరముదెంగట సిరిపురమును గ్రామ మున నా మూడవయన్న యత్తవారుండిరి. విజయనగరముదరి పిడిశీల యనుగ్రామము మాపెద్దక్కయత్తవారియూరు. సింహాచలయాత్ర చేసి కొనుటకు, వీరకాండవీరకత్తెలను జూచుటకును అజ్ఞాడనుండి మాస్వంత బండికి గూడుకట్టి మావ్యవసాయమునకై కొన్న బలముగలగిత్తలను పూనుకొని, చిన్నచిన్నమజిలీలుచేసికొను మాపెదతల్లులున్న బొమ్మిక పాడు, కలవరాయి యనెడుగ్రామముల చుట్టపువిందులారగించి మాతల్లి దండ్రులు. సీతారామయ్యగారును నాపెద్దక్కగారును దక్క దక్కిన మాయమ్మకన్నవారందరమును బయలుదేరినాము. కోమటిపల్లికి బొబ్బిలికి నడుమపల్లమునందు బండియుండవిరుసులుమోయ, నెడ మోరలుతప్పు దక్కినభాగముంతయును ముగ్గిపోవునంత బాడిబురదబోనుండి యెడ్లను

విడిచిపెట్టి మా పెద్దన్న జగ్గావదాని యా బండిమొగను దానొక్కడే మొల
బంటిరేగటిజిగటమంటివాడిలోనుండి యరక్రొసుమేర జూపరులబ్బురపడు
వట్లు భీమునివలె లాగుకొనివచ్చెను. బొబ్బిలిలో నొకదినముండి
రామభద్రపురములో మాకు మిక్కిలిదూరబంధువులగు వడ్లమాని సుబ్బా
రాయుడు, లక్ష్మీనరస, స్నాపలను సోదరత్రయము ఒకపూట యాదరింప
తరేయి చిమ్మచీకటిలో బయలుదేరి నడిరేయికారికతోట యనుకొండ
దారిని బడిపోవుచుంటిమి.

పూజువంటి పెద్ద యినుపకట్టలదుద్దు బుజముపై వేసికొని గున్న
చేస్తువలె మా పెద్దన్న బండివెంటబడి వచ్చుచుండగా, పదిపదేనుగురు
దొంగలు బండిని సమీపించియు బెబ్బులి గర్జలతో బండినదల్చుచున్న
మా పెద్దన్నను జూచి “యిదెక్కడిమనిషిరా కొండలాగున్నాడు” అని దారి
యొసిలిపోగా” యేమిరా! బండి యొంటిగానున్నది. దొంగలు కాటోలు
రండిరండి!” యని మా పెద్దన్న పల్కరించగా “బాబూ! మాకు బ్రాజము
లపై నానలేదా” యని యాచోరులు బతులుచెప్పి పరుగిడిపోయిరి. మా
పెద్దన్న యారడుగులపొడవు, ఏనుగుతొండములవంటిచేతులు, నందిట
విమడని తొడలు, సన్నపునడుము, బుజము మూపురములనడుమ నించు
మించు మూడడుగులవెడల్పు వక్షము మూడడుగుల చుట్టుకొలతగల
బాహువులు సంతయే పరిమితిగల గళము. పెద్దవెడల్పైన మొగము, కర్ణ
ములు, శిరస్సు, నేలసమముగా మోయు నేనుగుషాదములు. వేయేల
యతవిజూచినవారిందఱు నిలడుగున్న చేతుగగాని నరునకింత విగ్రహ
ముండునా యని యచ్చెరుపడుచుందురు పదిమంది యొకవైపుపట్టి
యెత్తిన దూలము తానొక్కడే రెండవవైపుపట్టుకొని నలువదియేడ్ల
వయసుగల యాదనాయాసముగా నడుచుట నెఱుగుదును. అతడు
త్రమాంతస్వాభ్యాసవేత్త. యుర్లాముపరీక్షలో నుత్తీర్ణుడు. భోజనము
నకు తగిన విగ్రహపుష్టి. విగ్రహమునకు దగిన యమానుషబలము, బల
మునకు దగిన ధైర్యసాహసములు. బలపరాక్రమమునకు దగిన వైదికా

చారసంపదయు నోర్పును గల సత్పురుషుడు నవ్వులకై న నబద్ధమాడవి
సజ్జనుడు, అంతబలవంతుడైనప్పటికీ, నంతదైర్యశాలి యైనప్పటికీ,
నంతసత్వగుణముకలవాడు జగములో మిక్కిలి యరుదు.

రామభద్రపురమున మధురాదాగ్రహారములో మధ్నాహ్నముగడిపి,
సోయంకాలమునకు మా పెద్దక్కయత్తవారియూరగు పిడిసీలకు వచ్చుచున్న
పుడు, మొలబంటి యేటి దొంగయిసుకలో కూడుకొని కదలని యెద్దతోడి
బండిని మా పెద్దన్న బండినొగలకును దనమొలకును బెద్దమోకుచుట్టబెట్టు
కొని యొడ్డున నిలపడి సుళువుగ నొడ్డెక్కించుట నిజముగ నమానుషచేష్ట.
పిడిసీలాగ్రహారములో నైదాఱుదినములున్నపిదప విజయనగరమునకు
వచ్చి మాయన్న సీతారామయ్యగారి మామగారైన గంటి పట్టాభిరా
మయ్యగారి యింట దిగి నాల్గుపూటలున్నపిదప సింహాచలయాత్రకై
పోయినాము, మాతో మాయూరినుండి వెట్టిప్పిగాడవి యొకకాపు వచ్చి
నాడు. వాడు వెట్టిమొట్టి పాటలుపాడి నవ్వించుచు మార్గాయాసము మఱి
పించుచుండును.

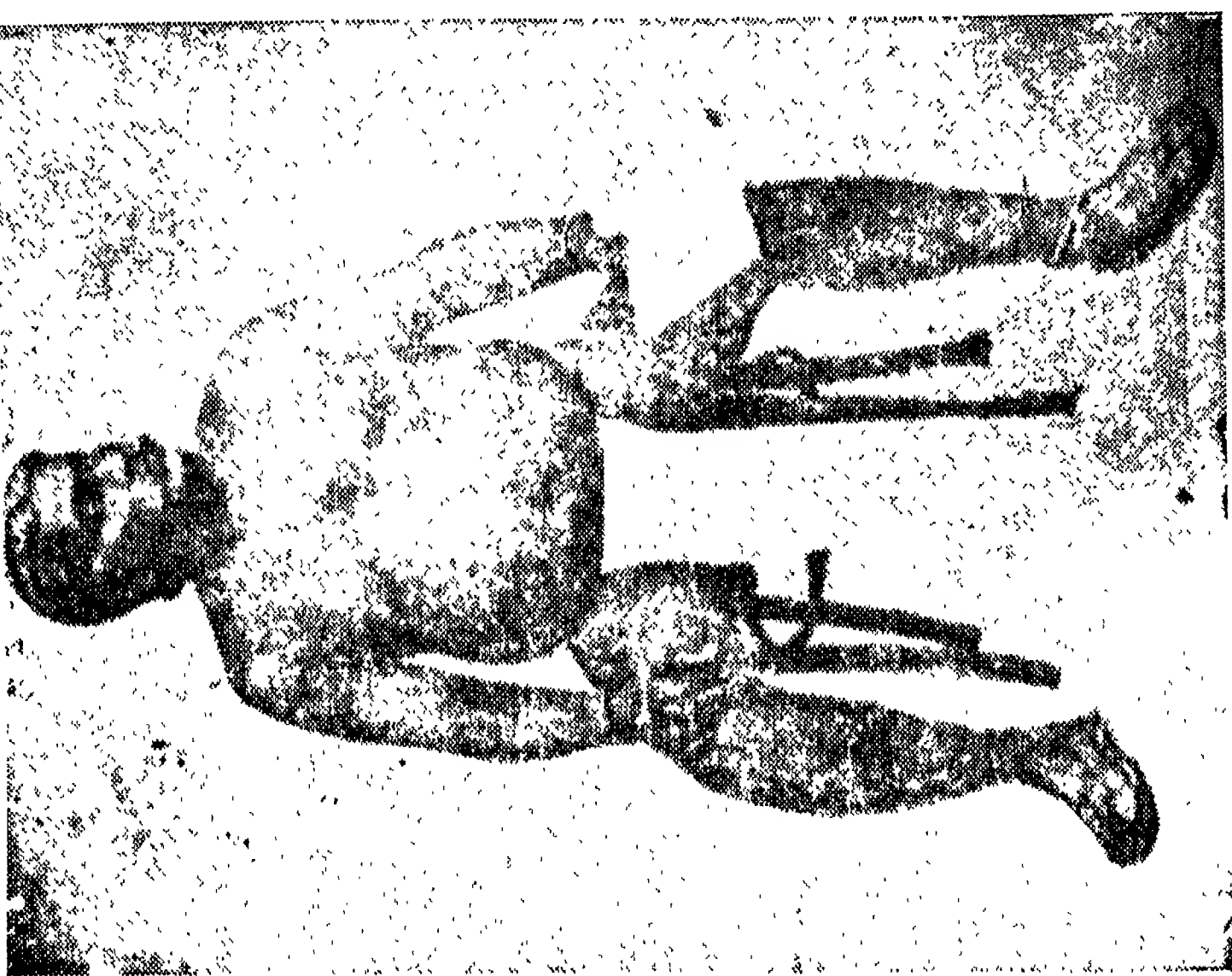
బాల్యదశావర్ణనము

ఓహో బ్రతుకులో బాల్యదశయే నిక్కముగా దివ్యదశ యన
దగును. యౌవనమున్నతదశ, వార్ధకము పనికిమాలిన యొంటెత్తుదశ,
బాల్యదశలో దేవాలయములందును, దేవతావిగ్రహములందును, దివ్యకథల
యందును, బెద్దలమాటలయందును, నిక్కముగా నెంతసమ్మకముండును!.
“నానాటికి దీసికట్టు నాగంధట్టా” అన్నట్లు క్రమక్రమమున నట్టిదివ్యవిశ్వా
సమును, మఱియట్టి దివ్యానందమును నశింపగా, రోగభూయిష్టవేదనాకర
మగు శరీరమువలె దుఃఖభూయిష్టమై శంకాస్పదమగును. మనస్సు
వయసు ముదిరినకొలది నిగులుచుండును. సకలజంతువులను, జెట్టుచేమ
లను నైతము మనుష్యులవలె బల్కరించుచు, మాటాడుచాడుకొనుచుంట,
సకలబద్ధార్థములందు దేవతామూర్తి యున్నట్లు నమ్ముకొంట, శరీరమునకు

దెబ్బతగిలినప్పుడు నొప్పి. శత్రులెదిరినప్పుడు వెనుదీయనిబీర మాకలి
గొన్నప్పుడు తిండికై దేవులాడుట. తప్ప నితరమైన సంసారబాధ లెవ్వి
యును లేక నవ్యక్తానంద మనుభవించు పన్నెండేండ్లలోపు బాల్యదశయే
విజముగా బ్రతుకుయొక్క సారము. పుప్పిలేని పండువంటి బాల్యమును
న్మరించుకొనుటచే గౌతమనన్నతుష్టి, తక్కిన వయస్సులందు కొంత
మనఃక్లేశమున కుపశాంతి కావించును.

సింహాచలయప్పన్న సందర్శనము

సింహాచలముమెట్లు మొట్టమొదటిమా తెక్కుచున్నపుడున్న జోక
యింతంతా. ఆకాశధార, గంగాధార, కాకిధార, పిచ్చుకధార, హనుమద్బు
ట్టము, ప్రతిధారక్రింద నిలపడి తానమాడుచు, ద్రుళ్లుచు, నవ్వుచు, గంతు
లిడుచు, దలిదండ్రులు మొదలగు ప్రాణబంధువులచెంత దనశరీరలాఘవ
సామర్థ్యములగపర్చి బడాయిగా సంచరించుచు, గుంపుగుంపులుగా గొండె
క్కునపుడు మిక్కిలి శ్రమనోజుచు దిగునపుడనాయాసమగపర్చు వివిధ
యాత్రికుల నుల్లాసమున జూచుచు, మెట్టుమెట్టునకు బట్టలు పర్చుకొని
నానావిధవేషముల నడుగుకొను పేదల చెంత నొక్కొక్క గవ్వ ధర్మము
చేయుచు, సింహాచలమందు చిత్రింపబడిన ప్రతిదేవతా విగ్రహమునకు
జేతులెత్తి మ్రొక్కుచు, దారికిరుప్రక్కల నరక్రోసులోతుగానున్న పర్వత
పార్శ్వములపూచి, కాచి, ఫలించిన, నానావిధఫలవృక్షములగుంపుల కద్భుత
పడుచు, మా పల్లెలో నెన్నదెఱుగని రాతిచప్పరములకును, వింతగోపుర
ములకును, దేవాలయముల చిత్రమాలకు నబ్బురవడుచు, “స్వర్గమార్గమట్లు
శ్రమకరము. తుదకిట్లానందదాయక”మని మెల్లెక్కుచున్నపుడు, కోవెల
చెంతకేగినపుడు నగుమోమున నాతండ్రిపల్కుటచే సింహాచలమువలె
స్వర్గముందునని విశ్చయముగా నమ్ముకొనుచు, బులిహార, కోవెలగారెలు,
మొదలగునవి ప్రియముగా భుజించి, వంకకొప్పు కప్పస్తంభము, గర్భ
కోవెల, మీదుక్రిందులయందలి వివిధచిత్రములు, రాతిరథములను చూచి
తిని, లోనికి జనసమూహముమధ్య నిరికి యంతరాళమున జనసమూహ

మట్టగోటిపెట్ట మన్నెస్సలూనుల
నేలబలాదూరను నేర్పుకాడు

శ్రీ ముద్రాదాదిభూతి నారాయణదాసు

ముచే నడువబడి, తుదకు గ్రిందబడి, గర్భకోవెలను జొరబడి, చెమ్మట గ్రమ్ముచున్నట్లు ఘర్మబిందువులు రా గోడప్రక్కలను స్రవింపుచుండగా, ఘనచందనములో నిమిడియున్న వరాహనరసింహమూర్తి నేడు నిజరూప దర్శనమని కొంత వంకమూతితోనున్న మూరెఱుపొడవుగానున్న సింహాద్రి యప్పన్నను జేతులారా బుణికి మ్రొక్కిమ్రొక్కి, జనుల నలుపులాట లక్ష్యపెట్టక, ఘోరయుద్ధమున నెగ్గివచ్చినట్లు, చేబారలతో క్రొత్తేటి నీది వచ్చినట్లు, జన్మమీడేరినట్లు, స్వర్గముజూరగొన్నట్లు, సంతోషముఖవికాస ములతో దేవుని సందర్శించుకొని కోవెలనుండి ఘల్లి యుత్సవిగ్రహము లను వేర్వేర దర్శించుకొని మ్రొక్కుచు, మూకమూకలుగా పసుపుకుంకు మలు గంటమువ్వలచే నలంకరింపబడి యచ్చువిడిచిన మ్రొక్కుబడిగిత్తల వెంబడి దివ్యటులటువంటి యగ్గిమంటలకోలల చమురుజల్లుకొనుచు నగ్గి జ్వాలలు తులసిపేరుల నెసగుగుండె తొరజేతుల ద్రిప్పుకొను మూఢభక్తి న్దాశములు తప్పెట్లు పట్టి దైవసంకీర్తనముచేయు శూద్రులును, నెసరు మాలి, తనముణుకులకు దలాపి, కత్తిపిడుల న్నెత్తులంగొట్టి బిగించుచు, మేటిగా శిరోజములగొరిగి ప్రోగొనర్చు మంగళ్ల చెంత కుప్పకుప్పలుగా నున్న రాగిడబ్బులు, మంత్రములు చెప్పుచు స్నానమాడించి దక్షిణలకై చేతులుచాచు నీటికాసుబాపండ్లు “నోహో యేమి లయజ్ఞానమురావీనిది? చూడు మెట్టులుదరమునే మర్దలముగా వాయించుచు భజనము చేయు చున్నాడు” అని మాతండ్రి రెండుడబ్బులు బహుమతి యిచ్చిన యుదగ వాదకునివిద్య కబ్బురపడుచు సాయంకాలమున కడివివరమునకు గొండదిగి వచ్చి తిరిగి విజయనగరము చేరుకొంటిమి.

మారెండవయన్నమామగారికి ఒకకొడుకును నలువరు కొమార్తెలును కలరు. అందులో మూడవది గున్నమ్మ యనునామె మారెండవ వదినె. మారెండవయన్న తనమామగారియొద్ద గుమాస్తాగా నుండి యార్జనము ప్రారంభించెను. అప్పటికేదెనిమిదివందల రూకలు గడించెను. అతని ఘామగారతవికొక యిల్లు కట్టించి యిచ్చెను. మేము మూడుపూటలు విజ

యనగరములోనుండి సింహాచలయాత్ర చేసికొని తిరిగి విజయనగరము నకు వచ్చినాము, మా రెండవ అన్న మారెండవయన్న నన్ను దన యొద్ద నుంచుకొని చదువుచెప్పించుట కుద్దేశించెను. అప్పుడు మా తలిదండ్రులు మారెండవయన్న మామగారి యింటి కెదురుగానున్న యింట్లో నద్దెకుదిగిన విరాఘాటము కృష్ణయ్యగారను మహారాజుగారి పాటకునకు సంగీతము సేర్పుమని నన్నప్పగించిరి. మాగురువుగారు పాడనపుడు తలచేతులు మొగము కను లెట్లు త్రిప్పుకొందురో గడియలో నాయభినయ మంతయు నాకువచ్చెను. మాగురువుగారికన్న నెక్కువుగ ద్రిప్పుకొనునన్ను మాగురువుగారు కవిపెట్టి మాతండ్రిగారితో “శాస్త్రిగారూ! మీవాడు పాటలో నాకన్న నెక్కువుగ రుంజుకొనుచున్నాడు. నన్ను వెక్కిరించుచున్నాడు. వానికి నే జెప్పను” అనెను.

మాతలిదండ్రులు పేరన్నయు మాయూరికేగిరి. నేను విజయనగరములో చదువుకై యుండిపోతిని. పేదస్థితిలోనున్న మాకుటుంబమును చిన్నపుడ దారిద్ర మనుభవించిన రసజ్ఞుడు, ప్రాజ్ఞుడునగు గంటి పట్టాభిరామయ్యగారు “గొప్పయింటివారనియును, చదువుకొన్న సత్పురుషులనియును మమ్ములను మిక్కిలి గౌరవముచేసి పంపెను.

కం॥ ఇది నాపది పన్నెండేం

క్ష దినంబులచర్య సజ్జన స్తవనీయా

సదమల జయంతికులవా

రిధి సంపూర్ణాషాఢీశ - శ్రీకామేశా॥

మాఅన్న సీతారామయ్య నాకు వారములు కుదిర్చినారు గంటె పట్టాభిరామయ్యపంతులుగారిఇంట సోమవారం, ప్రభుల సుబ్బారాయుడుగారి ఇంట ఆదివారం, కాపరపు శంకరముపంతులుగారిఇంట మంగళవారము, చింతక్రింద గంగన్నపంతులుగారిఇంట బుధవారము, వేములకొండ సీతారామయ్యపంతులుగారిఇంట గురువారము. వేడులమూడి రాయపంతులు

గారిఇంట శుక్రవారము పాలెపు లక్ష్మణరావుపంతులుగారిఇంట స్థిరవారము, వేములకొండ గోపాలస్వామిగారిఇంటను, వంకా వెంకన్నపంతులుగారి ఇంటను. గుదిమెళ్ళ వెంకట్రామయ్య పంతులుగారి ఇంటను గూడా వారములభోజన మప్పుడప్పుడుతటస్థించుచుండెను. ప్రథమ సుబ్బారాయుడు గారు, వేములకొండ సీతారామయ్యపంతులుగారున్న మిక్కిలి భోజన ప్రేమియులు. వారిండ్ల భోజనముమిక్కిలి గణనీయము. నాకింగ్లీషుచెప్పించి ఉద్యోగముచేయించుటకు మాఅన్నగారు నిశ్చయించి, ఇంగ్లీషు మొదటి పాఠపుస్తకము నాకు కొనిపెట్టెను నాకు పదమూడేండ్లవయసు, విజయ నగరమంత పెద్దపట్టణ మిదివరకు జూచియుండలేదు.

నా ఆంగ్ల విద్యాభ్యాసం

పదునాల్గవయేడు దాటువరకు నేస్కూలులో ప్రవేశించలేదు. తేకు మళ్ల గోవిందరావుగారు నాకు ఫస్టరీడరులో గొన్ని పాఠములు చెప్పిరి. అతనియొద్ద “మఖంజీదొర ఉద్యోగములోనే మనవిభవములెల్ల” అని పాడుచు నవ్వించుచుండువాడను. పట్టణములోఉండుటచేతను, స్కూలులో చదవ నుద్దేశించుటచేతను. అదిపరికు మామూలుగా గట్టుకొనుచున్న గోచికి నెలవిచ్చి, చిన్నగావంచా గట్ట ప్రారంభించినాడను. విజయనగర ములో వారముల భోజనమునకు స్కూలు వేళకు జతపడకుండుటచేత అది వరకు మారెండవఅన్న వేరింటికాపురము స్థిరపడకుండుటను, నేబడిలో ప్రవేశించి, పైగా పాఠములు నేర్చుకొనుచుంటిని. మారెండవఅన్న బార్యాసోదరుడు గంటి లక్ష్మీనరసింగరావు కూడా నా కింగ్లీషు పాఠములు నేర్పుచుండును. అతడు నేర్పిన ఇంగ్లీషున్నా అతడు మప్పిన చుట్ట శాశ్వతమాయెను. మొదట జుట్టుకాల్చినపుడు కక్కుకొని ఎంతో బాధ పడితిని. క్రమక్రమముగా జుట్టలకు గురువై తిని.

నాకు వారములొసంగిన వారిలో వేములకొండ సీతారామయ్య పంతులు మంచి కవీశ్వరుడు. గొప్పవక్త. వకీలు, నాభినిషా కలవాడట,

ప్రతిదినము తెలకపిండికూర, ఇంగువనూనె పులుసు పాటోలి, వంకాయ ముద్ద మొదలగు బలురకముల భోజనము సేయువాడు. పరమ భాగవతోత్తముడు. అతని భార్య తెల్లని ముసలిది. కృష్ణా యని అతడుభజనచేయుట పాడుట, ఎంతోదూరమువరకు వినబడును. అతడు సానింగూడ ఉంచెను. వేములకొండ గోపాలస్వామి స్త్రీ డరు. అతనికి రెండవపెండ్లి అగుటచేత అతనిభార్యకు నా ఈడు గలదు, భార్యాభర్తలు తలిదండ్రులవలె నన్నాదరించుచు, నాచే బురాణము వినుచుందురు. వేదులమూడి రాయప్ప పంతులు, చిగురువంటిభార్య, ముత్తైములవంటిపిల్లలు కలవాడు. స్త్రీ డరు. మారెండవఅన్నకు కోర్టుపనిపాట్లు నేర్పెను. గుదిమెళ్ళ వెంకట్రామయ్య పెద్దమీసాల పొట్టిపంతులు, కోటలోనుద్యోగి పేకాట ఎంతయో అతనికి వేడుక. అతని ఇంటిభోజనముకూడ మిక్కిలి బాగుండెడిది ప్రభల సుబ్బారాయుడు మిక్కిలి భోగశీలుడు. సంతతము చందనచర్చితమగు శరీరము, తాంబూలచర్వణ సువాసిత మగు ముఖము. గొప్ప జుట్టుముడి. రంగుపంచలు, సొగునైన ఆకారము కలవాడు. అతనితల్లి సుబ్బమ్మవంట అమృతోమానము అతడు ప్రేమేటువకీలు, అతనికుమారుడిపుడు. విశాఖపట్టణములో జిల్లాకోర్టువకీలు, కాపరపు శంకర్ముపంతులు మంచి భూస్వాస్థ్యము కలవాడు. కోటలో ఉద్యోగి, నల్ల నిమీసములు, తెల్లని జన్నిదములు, పావుకోళ్లతో ఇంటిలో బచారుచేయుచుండును. వారిఇంట నేను తరుచు భోజనము చేయుచుంటిని. చింతక్రింది గంగన్నపంతు లీ ఊరి అమీను “ఓరీ! పెద్దగొంతువాడా!” అని నన్ను బిల్చుచుండును. తెల్లనిపాగా. అంగరఖా, ఆకుచెవ్వులు, చేతజపతావళముతో కచ్చేరీకి వెళ్ళునపు డపశకనమైనచో దిట్టుచుండును. పాలెపు లక్ష్మణరావుపంతులు కోటలో ఉద్యోగి, కనుబొమ్మలనడుమ పెద్దకుంకుమబొట్టు తలనుగేరా కలవాడు. ఆదరించి అతిథుల కన్నముబెట్టును. గంటి పట్టాభిరామయ్య పంతులు మారెండవఅన్న మామగారు. తెల్లటివాడు. కోర్టు స్త్రీ డరు. మాటలనేర్చుచే మిక్కిలిఆస్తి సంపాదించెను. వంకా వెంకన్నపంతులు

వేములకొండ సీతారామపంతులుకు శిష్యుడు. ఒకబండికి సరిపడునంత తెల్లనిశరీరము కలవాడు, తపశ్శాలి వీరిలో వేములకొండ సీతారామ పంతులు వేదులమూడి రాయప్పపంతులును దప్ప తక్కినవారందరును స్మార్తులు. పూర్వపుష్టి డరీకింగ్లీషు రానక్కరలేదు. కావుననే వారికి బట్టల ఖర్చు తక్కువ. తరచుగా అన్నదాతలుగా ఉండువారు.

పదునాల్గవఏట బడిలో ప్రవేశించి ఫస్టుక్లాసు 'ఎ' డివిజనులో ఫస్టుగా ఉండువాడను. మాకుమాస్టర్లు కడియాల వెర్రీకామయ్య, అతడు లెక్కలు బాగుగ జెప్పగలవాడు, కాని నిష్కారణముగ మండలపై రూళ్ల కర్రతో బడగొట్టువాడు. కంసాలి పై డన్న బ్రాహ్మణుల మరపించి ఉండు వాడు. కంసాలి గంగయ్య గుండ్రనిమొగము, పెద్దకన్నులు, సొగనైన పాగా కలవాడు, మృదులైన మాటలాడువాడు. కంసాలి గంగయ్య గోళ్ళలో గోళ్ళువెట్టి చిక్కి బాధించువాడు, మంచియొజ్జ శీలము వెంక టాద్రినాయుడుగారు మూడే క్లాసులుగల ప్రైమరీస్కూలున కదికారి. ఇరువదిరూపాయల జీతగాడు. స్కూలుపిల్లలకేమి, పై పాఠకేమాతని యందు మిక్కిలి గౌరవము. మంచి మాటకారి. ఎన్నదగిన బోధనశక్తి కలవాడు. పఠతుల నృసింహశాస్త్రి మూడుక్లాసులవరకు మాకు తెనుగు మాస్టరు నాకు ఫస్టుక్లాసునుండి డబుల్ ప్రమోషనుచేసి మూడవక్లాసులో వేసిరి.

నా "క్లాసుమేస్టరు"

అప్పటి నాతో చదువుకున్నవారిలో జొన్నవలస మైనరు విసుపు లేక రాజపౌరుషముతో తీవిగా ప్రతిదినము రెండుపూటలు నిలువబడు చుండును. పులపాక కోదండరావు పిచ్చుకలు నీటిలోను, చేపలు చెట్లమీద ఉండునని జవాబు చెప్పి యెన్ని దెబ్బలు కొట్టినను కన్నీరుపెట్టని జడ్డి వాడు. బందారు రామమూర్తి యెద్దుమోపికబర్వు పుస్తకములు మోయుచు నంతతమేదో చదువుచుండును. ఒకతీరు బుద్ధిశాలి పీతాంబరము హను

మంతరావు నా లెక్కలు కాపీకొట్టి నేను కాపీకొట్టినని మాస్టరుతో చెప్పి నన్ను గొట్టించిన తెలివితేటలు గలవాడు. చిరకాలము నాతో కలిసిమెలిసి తిరుగువాడు. మండపాక వీరరాఘవస్వామి, క్లాసులో ఫస్టు మంచి తెల్వి తేటలుకలవాడు. కోలకొట్లచలపతి కోమటులలో నీవై పున నంతచదువునందు తెలివికలవాడింకొకడు లేడు. బొడ్డు వెంకటేశము, జుబ్బా షరాయితో ఉండు మంచిబాలురలో నొకడు. చదువునకేమిగాని వర్తన మంచిది. నిడుకొండ వరహాలు. చదువు రాదుకాని వన్నెకాడు, లంక గడ్డెన్న. ముక్తాఫలములవలె రెండుభాషలును వ్రాయగలవాడు. పులిగెడ్డ సుబ్బారావు. చదువురాని పెంకెవాడు. కానుకుర్తి వెంకటరావు. ప్రశస్తమైన తెల్వితేటలు కలవాడు, అతనితమ్ముడు కానుకుర్తి కృష్ణారావు తెలివగలవాడే. భాగనరపు సూర్యనారాయణ తెలివితేటలు కలవాడేకాని రావలుకదు మజ్జి జగ్గయ్య. ఓడ్డుపొడవులకు నాపాటి. మూడవక్లాసులో కొందరు నాకన్న బెద్దవాండ్లు పలువురు నాకన్న చిన్నవాండ్లును గలరు. భాగవతుల అప్పడు. కామాపంతుల సూర్యనారాయణ, ఈ ఇద్దరు మిక్కిలి తెలివితేటలు గలవారు. నాకు చందస్సునేర్చి పద్యములల్లుట మప్పిరి. నిష్టల సూర్యనారాయణ, మల్లాజోస్యుల వెంకిన్న, క్రొవ్విడి వెంకన్న, కుచ్చర్లకోట వీరరాజు, పేకుషళ్ళ రామారావు, అంగర వెంకట్రావు, వేములకొండ దాసుపంతులు మొదలగు క్లాసుమేట్లు చురుకై నవారు.

వెంకటాద్రినాయుడుగారు ప్రతిరాత్రి తనఇంట్లో నాచే భారతము చదివించి నినుచుందురు. అతనిభార్య పెరుగు, పాలు, అరటిపండ్లు నాకిచ్చుచుండును. నాకు దరుచు స్కూలుజీతముగూడ నందిచ్చువాడు. మూడవ క్లాసునుండి అప్పుడు ఫోర్తునకు నన్ను డబుల్ ప్రమోషను చేసిరి. గుండాల రామచంద్రరావు, అతనితమ్ముడు తాడూరు రామచంద్రరావు, పూళ్ల పీరరాజు, సరస్వతుల సుబ్బయ్యశాస్త్రి, విక్కవోలు స్వామి, కోటేశ్వర రావు. అరిపిరాల గౌతమి, చింతామణిభట్ల వెంకటరెడ్డియు, మంథేన భాస్కరుని మేనల్లుడు నాక్లాసుమేటు మరికొందరిని మొగముచూచి

పోల్చగలను. కొందరిపేర్లు పరాకుపడినాను. కొందరు బొత్తిగ జ్ఞాపకము లేదు బాలగురువు కొల్లూరు సోమనాథముగారు, అతీ వెంకట్రామయ్య నూతి పట్టెయ్య, వెర్రి సూరయ్యనాయుడు, భాగవతుల రామమూర్తి శాస్త్రియు అతని అన్నయు. కొల్లూరు సోమనాథశాస్త్రి (ఏనుగంతవాడు) నరసింహముపంతులు, టేకుషుళ్ళ గోవిందరావు, వాసుదేవరావు, కంసాలి అప్పయ్య, అనాసపురపు రామమూర్తిపంతులు. మాధవరావునాయుడు. కూరెళ్ళ వెంకన్న. నిష్టల చలపతి, శ్రీనివాసాచార్యులు. విజయరాఘవాచారి, అప్పారావు, కూరెళ్ళ సూర్యనారాయణ, రామానుజాచారి, ప్రడవర్తి సూర్యనారాయణ (గొప్ప బలశాలి, మాటలపోగు, భూస్వాస్థ్యము కలవాడు, శిష్యవత్సలుడు, సద్బ్రాహ్మణుడు), బాలగురువు దేవాంగి (కడు దొడ్డవాడు) అతీ వెంకట్రామయ్య (పెద్దపాగాజుట్టి గున్నచేన్గువలె స్కూలుకు వెళ్లువాడు) నూతి పట్టెయ్య (కీచుగొంతువాడు) సూరయ్యనాయుడు (ఈయన దస్తూరీవంటి సొగసైనదస్తూరీ తరుచు గానరాడు). రామమూర్తిశాస్త్రి (తెలుగుటీచరు). కోట రామమూర్తి (జ్యామెట్రీలో తెలివిగలవాడు) గొల్లపల్లా అప్పలస్వామి. లంకజనార్దనమును వాని తమ్ముడును, హస్తామర్కాదు ఇజాల్ పటాలంసిపాయి కొడుకు. వెంకట స్వామి, మజ్జి జగ్గయ్య. లొల్లా నీలాచలము ఫస్టుక్లాసులో 'బి'లో మానిటర్ బైరరాజు అప్పలరాజు (మిక్కిలి ఉడుకుప్రీతి) దాట్ల అప్పలరాజు (అతడెంతచదివినను పాఠములురావు), భానోజీరావు (మొద్దెంతకొట్టినను కంటనీరు పెట్టని మొండి), కందుకూరి భూషణరావు, వ్యాసుల జగన్నాథము (మంచివాడు). వెల్లటూరి లక్ష్మణ్ణి, వసంతరావు, అనంతరావు. కాకినాడ గున్నయ్య, గురడాల నారాయణమూర్తి ఉపద్రష్ట వెంకటరమణయ్య, అంగర వెంకట్రావు, గోల్కొండ వేపారి నారాయణమూర్తి, నాకబీందు అప్పలస్వామి, గంగాధరభట్ల సుబ్బారావు, కోలకొట్ల అప్పలనరసయ్య, చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు అతని తమ్ముడు సుబ్రహ్మణ్యము. సాల్వారి సన్యాసిరాజు, గొంగూడ మల్లయ్యశాస్త్రియు అతని అన్న గోపాలి

శాస్త్రియును, వడ్డాది పోతనపూడినుండి వచ్చిన జగన్నాథము అతని తమ్ముడు సుబ్బారావును, కందాళ నీలకంఠము వాని అన్న సుబ్బయ్యయు. వేగినాట్ల సుబ్బారావు అతని అన్న జగన్నాథము. పోతనపూడి నివాసులు పూళ్ల వీరరాజు. వీరమల్లేశము, మండపాక రామదాసు షరాణుఖానా కృష్ణారావు. నడివింటి నరసింహము, చట్టి అస్పారావు, ఓరుగంటి సోమయ్య.

1880 సంవత్సరమున మాతండ్రిగారు కాలముచేసినారని విని నేను మా రెండవ అన్నయు బయలుదేరి యజ్ఞాడకు వెళ్ళినాము. మా తండ్రికి నలువదేండ్లవయసులో క్షయరోగము కలిగెను. దాని నివృత్తికై అతడు సూర్యోపాసనము చేసెను. అప్పుడు పుట్టిననాకు సూర్యనారాణ అని పేరు పెట్టెను అతని ఏబదితొమ్మిదవయేట తిరిగి క్షయరాగా అతడు మృతుడయ్యెను. మాతండ్రియొక్క మరణసూచనములు కనిపెట్టి మాతల్లి వాలినొప్పులచే బాధపడుచుండునది. ముసిడినల్లమందునూనె కలిపిత్రాగి సన్న సన్నగా మా తండ్రి మా పొలములో ద్రవ్వించిన నూతపడిపోయెను మా తండ్రి కాలముచేసినవెంటనే ఊరిలోనివారందరు మాతల్లికొరకు రాత్రి వెదకివెదకి తుదకు తెలవారినవెన్క నూతన మొదటనడుకంటి ఎట్లో పైకిదేలి స్మారకముదప్పి సన్నపునూయి అగుటవలన ఒకవైపు శిరస్సును. మరియొకవైపు పాదములును రాళ్లనడుమ చిక్కుకొనబడి ఉన్న మాతల్లిని బైకితీసి ఊపిరి ఉంటుచే మా ఇంట ఒకమూల బడ వైచిరి, మా తండ్రిని దహనముచేసిన మలినాడు మాతల్లికి స్మృతి వచ్చెను. మాతండ్రిగూర్చి వర్తమానము దెలిసికొని అపె ధైర్యము వహించి మృతిచెందుట కుత్సహింప కూరుకొనెను, ముసిడి నల్లమందు త్రాగుటచే క్రమక్రమముగ నదివరకాపెకున్న వాతనొప్పులు నశించి పోయినవి. మా రెండవఅన్న రెండువందల రూపాయలు ఖర్చుపెట్టి యుత్తరక్రియలాచరించెను, పిదప మాపెద్దఅన్నయు మూడవ అన్నయు నాల్గవఅన్నయు వ్యవసాయముపెట్టుకొని కాలక్షేపముచేయుచున్నారు. మారెండవ అన్నయు నేనును విజయనగరమునకు మళ్ళివచ్చినాము.

నాటి విజయనగరము

నా వయస్సప్పటికి బడేనేండ్లు. నూత్నయౌవనపు కాభామృగ చేష్టలు దుస్సహవాసబలమున నా కంకురింప దొడగెను. శరీరమునకు సరియైన పోషణ లేకుండెను. మారెండవవదినె భాగ్యవంతులపిల్ల అగుట చేతను పుట్టిల్లెదుట ఉండుటచేతను దరుచుపుట్టింటఉండునది. మా అన్న కోర్టుపనిచేసికొనుట రెండుపూటలును వండుకొనుటయు దట్టస్థించుచు వచ్చెను. మా అన్న నాకు వారములు మాన్పించి ఇంటనుంచుకొనెను. మా వదినెగారు పుట్టింటికి దయచేసినపుడెల్లా తరుచు నేవంటచేయువాడను. కానుకు ర్తివారివీధిలో దక్షిణశ్రేణీలో చట్టి వెంకట్రావువంతులుగారి తూర్పు పొరుగు మా అన్నగారున్నయిల్లు దాని నతనిభార్య కతని మామగారు కట్టించి ఇచ్చిరి. అప్పటి విజయనగరపు మ్యునిసిపాలిటీ స్థితి ఏమిచెప్ప గలను. నాచుతోను గల్వలతోను నిండినఅయ్యకోనేట్లో అన్ని జాతుల వారును స్నానముచేసి బట్టలుతుకుకొనుచుందురు. పెద్దమహాదాజుగారు వీధులవెంబడి గుర్రపుబండిపై వచ్చునపుడు వారి హుక్కానువాసనతప్ప తక్కినవేళల నన్నివీధులందును సహింపరావి దుర్వాసన నిండిఉండును. దోమలబాధ చెప్పదరముకాదు. పెద్దచెర్వునీటి మొదటిదుర్గాంధానుభవము స్కూలుది. బ్రాహ్మణవీధులన్నియు కుళ్ళుకాలువలకు, చెత్తలకు పుట్టిండ్లు. మహారాజాగారిప్రాపున పై డబ్బు. మున్సిపాలిటీమహిమచేత గ్రిందిడబ్బును లేనిపురుషుడరుదు. మూడువంతులు స్త్రీలకు బూరగాళ్ళు, బూరచేతులు కలవు ఇట్లు పిన్నపెద్దలు ముప్పాతికమూడువీసములిట్టి దుష్టరోగములకు బాలైరి. ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులకే ఈ రోగములు మెండు. గవర్న మెంటు ఉద్యోగులేమి, తక్కినజనులేమి మహారాజపోషణమాశించి ఉండు వారు. పల్లెలలో జరుగక పట్టణవాసము చేరి, నానావిధజనసంఘ సంపర్కముచే పూర్వాచారములు చెడగొట్టుకొని, బ్రాహ్మణవీధులనెడబాసి, భోగవాంఛచే డబ్బుకై కానిగడ్లుగరచుచు, విగతజ్జులై, కోర్టులలోను, గోటలలోను, బేటలలోను ఇచ్చకములు పల్కుచు, గూటసాక్ష్యములు

బన్నుచు నీచనేవలు నేయుచుండు దుష్టులను దేవుడట్టి రోగములచే శిక్షించుటవింతకాదు.

విజయనగరమున ఉత్సవములు.

పెద్దమహారాజుగారికాలమందు నిత్యోత్సవము పచ్చతోరణముగా బ్రతివత్సరము పొడవున నేవో ఉత్సవములు జరుగుచుండునవి. గణప త్యుత్సవమున మహారాజుగారు మామూలు దయచేయించెదరని కొందరు, తమ యింటివై పుకి దయచేయుదురని కొందరు. ఒకరిఇంటికి వచ్చినపుడు మహారాజుగారు తమసంగతికూడా కనిపెట్టుదురని కొందరు ఇట్లు వేలము వెర్రిగా గొందరు కోలాహలముగ. బలుజాతులవారు గణపతి నింటనుంచి ఉత్సవములు చేయుచుండును, గణపత్యుత్సవములు జరుగుచోట ముఖ్యముగ వెలచేడియ పాటయు, స్వస్తివాచక ఘోషయు, భజనయు దప్ప కుండును. మూడుగంటలరాత్రివరకు స్కూలుపిల్లలు సంస్కృతవిద్యార్థులు, పోకిరీలు వీధులవెంబడి తిరుగుచుండురు. మా ఊరిమహారాజులు దేవీ భక్తులు కనుక దేవీనవరాత్రములు మరింత బాగా జరుగుచుండెను, నా ఎరుకను రాజగురువు చిరవూరి రామసోమయాజులుగారు అతనికి బొగాకు నమలుటయే యలవాటు. మంత్రశాస్త్రవేత్త. శరవేగమున నాగరీచదువు దొడ్డవాడు, లంబోదరుడు, దేవీపూజ వామాచారముగా బలువురు జరుపు చుండిరి. వామాచారమనగా సారాయి మాంసమును దేవికి వివేదననేయుట, ఆ ప్రసాదము నేవించుట మతిలేకుండుటయును, మహారాజుగారిది స్థూలు. మహారాజుగారి నొకర్లు స్కూలుమాస్టర్లు కనుక మహారాజుగారి ఉద్యోగుల ఇండ్ల జరుగు ఉత్సవములందు స్కూలుమాస్టర్లు శిష్యుల సహితముగ రాత్రులు నిద్రమాని ఉండక తీరదుగదా! మహారాజుగారి చిత్తమునకు వ్యతిరేకముగా విజయనగరములో నొకచీమఅయిన ఉండవాటముకాదు, గవర్నమెంటు ఖాయదా మనుపంత ముదరలేదు. నవరాత్రిదినములలో రామలీల జరుగుచు వచ్చెను లంకాపట్టణము అయోధ్య జనకపురి అను పేర్లుగల స్థలములు విజయనగరమునకు సమీపముగా మూడువైపుల

గలవు. సాయంకాలం మూడుగంటలుమొదలు రాత్రి ఏడువరకు నాస్థలముల గల వై భవము చెప్పనలవి కాదు. పలువిధముల సింగారించుకొని కులాంగనలు, వెలచేడియలును, అందలములపై గొందరును, బండ్లపై కొందరును, బాహుళముగా కొందరును, జాటుగా కొందరును, ఆరచాటుగా గొందరును అన్యోన్య సందర్శన సంభాషణ కుతూహలంబులం జొక్కి తిరుగు స్త్రీపురుషులును దొమ్మిగా ఉండునపుడు పరస్పర శరీర సంపర్క జనితసుఖవేశపరవశులై ఒడలిసొమ్ములను గోలుపోవువారును, మహా రాజుగారు ఏన్నుపై గూర్చుని ఉత్పన్నస్థలమునకు విచ్చేయునపుడెంతచూచినను దనివితీరని వారి సౌందర్యవిశేషమును గనుగొంటుకు మోములెత్తి తమపై బట్టలు జనసంఘముతో జిక్కువడిపోవ దడుముకొనువారును, వందల కొలది నడుచు జుల్మతీ గుర్రంబులకు బెదురు పనులచే నీడ్వబడి గొడుగు సొటందిన బండ్లలో దెబ్బలుతగిలి మొర్రో కుయ్యో అనువారును, దులసీ రామాయణము చదువు బొందిలీడోలకు వాద్యఘోషయును, కించిద్రోగో భవిష్యతి అనున్న రామలక్ష్మణసీతావేషములతో ఏన్నుపై గూర్చును పేద బ్రాహ్మణకుమారులును, చూపరులకు భయమును హాస్యమును బుట్టించుచు నాకసమంటు రక్కసి బొమ్మలును, కుంభకర్ణాది వేషములపై బడు మర్కటవేషంబులును రావణశిరస్సులం దహించుచు ఎంతోదూరంగా వెల్లడినీను బాణాసంచామును, ఇంటికి మళ్ళినచ్చునప్పుడు జరుగు విటవిటీ చమత్కారంబులును, దొంగతనములును వర్ణింప ఒకపెద్ద చాట భారత మగును.

సహవాస దోషములు.

నన్ను బట్టవాసపుపిల్లలు బెదిరించి జెల్లలు కొట్టుచుందురు. నేసమర్థుడనయ్యు ఊగు కొత్తదగుటచే పోలాడుటకు భయపడువాడిను. కూపంబుల గూర్చుంటయు, మునుపటివలె వ్యవసాయపుపాటు లేకుంటయు, దుస్సహవాసమున లభించిన నూత్నయౌవనపు దుశ్చైష్టల కలవడుటయు. మురికిఇండ్ల దిరుగుచుంటయు, రాత్రులు తగుచు నిద్రమాని ఉంటయు నాశరీరమును కారోగ్యము తప్పించెను. ఒకప్పు డొకరిపై క్రిమినల్ కేసు

వచ్చినపుడు వారిపక్షమున వ్యవహరించు మా రెండవ అన్నతోగూడ విశాఖపట్టణమునకేగితిని.

అచట నాకొకవై పండము వృద్ధిఅగుచుంట కెంతయో చింతించి తిరిగి విజయనగరమునకు వచ్చినమీద, ఒంటితాడి యగ్రహారమును సమీపగ్రామమందుండి విజయనగరమునకు వచ్చి, వాతనొప్పులు వాత ప్రకూపితాండములు నుం దోమి బాగునేయుదునని చెప్పుకొనుచు, గొలుసులుత్రిప్పువిద్య కై తోడానందిన ఒక దూదేకులసాహెబున కొకపావలా ఇచ్చి ఒకమారుమూలచోట పడేనుదినములవరకు బ్రతిదినముందోమించి తిని. నాచేత మొత్తముపై రెండు రూపాయలుగొన్న సాహెబు మునుపటి కన్న రెండురెట్లు నావ్యాధింబెంచి పోయెను. కాని లాభమెద్దియును లేదాయెను.

జుట్టునకుచుట్టు సొగసుగ బిల్లవరుస నిడుకొంట, కొంగు సాదము వరకు విడిచి బట్టకట్టుకొంటయు, నిట్లు శృంగారచేష్టలకలవడియు సత్తువ పట్లకు కురుజుగా నుంటిని. ఎవరితోనైన దండపట్లు పట్టినపుడు పైకి నేచెణకినతోనే పదిగజముల దూరముగ దెబ్బన తలక్రిందుగా బడుటయు, బడినరెండునిమిషములవరకు స్మృతిలేకుండుటయు, వారు పిదప నామెలపు కొనియాడి మరెన్నటికి నాతో దలపడకుంటయు నాకు జ్ఞాపక మున్నది. ఒకప్పుడు పదుగురతో ఒకరితరువాత నొకరితో బట్టుపట్టి అలసటలేక ఓడించువాడను. నన్నోడించిన ఇద్దరివలన నేబడినసాట్లదివంకు మరపు రావు. శనివారము, ఆదివారము ప్రతిదినము వచ్చిన బాగుండుననుకొను వాడను. బడి వదలినతోనే లక్ష్మీకాంతం పంతులుగారి తోటగడ్డలోనో, అయోధ్యదిబ్బలమీదనో, వ్యాసనారాయణమూర్తిమెట్టచెంతనో, జుట్టుగట్టి చెడుగుడు ఆడుచుండువారము.

మిడిల్ స్కూల్ రెండవక్లాసులో సంస్కృతమువభాషగా పరీక్షలో దేలినాడను. నా కప్పటికి బదారేండ్లయినవి. మొదటి రెండు మూడు క్లాసులవరకు మారెండవఅన్న నాకు పుస్తకములు బడిజీతమిచ్చెను, కాని,

పిదప బురాణముచదివియు, బాడియు బడిజీతమునకును బుస్తకములకును సంపాదించుకొనువాడను. ఇదివరకు బేర్కొనినవారిందక్క జీవితము దోషావిష్టమగుంగాన నిటుపదారేండ్లలోపున దెలిసినవారిందప్ప దక్కిన వయసున నెరిగినవారి నాయెరుకంగలవారిపేర్లు చెప్పనొల్ల నటులై నంగాని గుణదోషముల జెప్పవాటముగాదు.

స్పష్టముగ గొంతవ్రాసియు నంతలోమేల్కొని సర్దుకొనుచున్నాడ. సాని మేళములయొద్ద శ్రద్ధగా గూర్చొంట వెలపడుచులంజూచి కనుగిల్పి మెలపున జావిశీలుబాడుట మొదలగు నేర్పులబ్బెను. అయ్యకోనేటి మఠమురేవున నొకనాడుదయమున స్నానమునకేగి యొకహితుని గలుసు కొంటిని. వానికి వెన్క గేరాయును వెడదకనులును, గంజుమొగమును కలవు. నేనొకకూనిదీర్ఘము తీయగా వాదొకదీర్ఘము తీసెను. గాన మాయువురకును స్నేహము కలిగెను. అతడదివరకు బడిపాడవాయై పోశంగి ముచ్చల సహవాసమున జదువు కోటాకువేయగా గురుజుపిట్టవలె దిరుగుచు నాబోటివారిజ్ఞు కల్చుకొనుచున్నాడు. కాన అతడు నన్ను దన యింటికి దోడ్కొనిపోయెను. కొందరు రసికులకనికి జట్టుదార్లు. గేరా కట్టుకొనుటయు, మర్మాడించుకొనుటయు, ఇస్తీరీజుబ్బాలు తొడుగు కొనుట జల్తారుచెడావులు దొడుగుకొనియు, బొడవుచుట్టకాల్చుచుంటయు, సన్నెగంటిసరసములు నేయుటయు, వేడివేడిజవ్వనమున నవివేకము మదించి తిరుగుటయు, చిన్నచిన్ననిషాలు నేయుటయు వారి వృత్తులు. మాయన్న తన్ని తగిలివేయునను వయసున బడివిడువరాదు. దుస్సహ వాసమున తెల్లవార్లు దిరుగుచుంట నారుచి మానలేకుంటిని. పెద్దప్రభువు వారు స్వర్గస్థులై నపుడు సంభావనకు మావైపునుండి పలువురు బ్రాహ్మ ణులు వచ్చిరి. నాపసినాటిస్నేహితులు నా నాజూకువేషముచూచి “అప్పుడే పట్టవాసపు మెరుగులలో బడినావా? నీపవిత్రతయు నీయారోగ్యమును జెడుపుకొన్నావా” యనిరి. అందుకు నే “పోరా పల్లెటూరి బచ్చా” యని పక్కున నవ్వితిని, చిన్నప్రభువువారు పెద్దప్రభువువారికి బొత్తము లిచ్చు

చుండ జూచితి, వై దికవేషముతో నువ్వును నాప్రభువెంతో సొగసుగ గన్నదెను. మాజట్టుదారులలో నొకడప్పటిపోశంగిముచ్చులలో నగ్రే సరుడు. వానిం గన్నకొడుకువలె నొకధర్మాత్ముడు జూచుచు వానికిష్టము వచ్చినట్లెల్ల ధన మిచ్చుచుండెను. ధన మేమిషను వచ్చినను భోగార్హము కదా ! అతడు పెచ్చురేగి విచ్చలవిడి సొమ్ము వెచ్చపుచ్చుచుండెను. అతని వెలయాలు నాచేతనొకనెలవరకు భాస్కరరామాయణము చదివించి పట్టాభిషేకము చేయించి యొకపంచలచాపు నొకచీరె పదిరూప్యములు కట్టుమొసంగెను. అంతసొమ్ము నాచేతికదివరకొక్కసారి యట్లు చిక్కలేదు. ఆ చీరెమాత్రము నాకుయమషట్పది నుపదేశించిన మారెండవమేన మామ పెద్దకొడుకున కిచ్చివేసినాడ.

పాయంకాలము బడివిడిచినతోడనే జట్టుదార్ల కడకేగుట వారు కరుణించి దయచేసిన చిన్నగురుని సేవించుట చిల్లరపాటలు బాడుచు వెల పొలతులయింట నుచ్చగిత్తవలె వారివెంటదిరుగుచుంటయు నాపని, మానాల్గవయన్నయగు పేరన్ననుగూడ మారెండవయన్న రప్పించి యంట నుంచుకొనుటచే మునుపటివలె నవసరమైనపుడు వంట నాపై బడకుంటన్నా యధెచ్చగా రాత్రింబవళ్లు దిరుగుచుంటి. నాదుశ్చేష్ట లగుపడినపుడెల్ల మారెండవయన్న నన్ను వందమూడుతోళీలు జేయువాడు ఒకసారి చూచిన పుస్తకమంతయు జ్ఞాపకముండునాకు మూలుపూటపాఠములన నెంత ? గాని రాత్రియంతయు మేల్కొనియుంటచే నిషాకలవడుటచే చర్మితిన్నతోనె బడికిబోయి నిద్రయాపలేక తరుచుగ గనుషడకయు లేక ముంచిచేసికొనియు బోర్డుబల్ల వెన్క బడి విద్రించువాడను. మాపేరన్న మాయన్నవదినెలు చెప్పుసనులు నేయుచు కొందరియొద్ద సంగీతమునేర్చుకొనుచుండెను.

వ్యాధిచికిత్స

అంతట నాయెడమ పార్శ్వమునందండవాతము మెండయ్యెను కచ్చకి మడనంత పెద్దదాయెను. స్వర్గమున గురుదొకడుగాని విజయ

నగరమున బలువురు గురుసంపర్కమున శిష్యుడుగూడ గురుడయ్యె. క్రిందు మీదులగూడ గురుడుండెను. అది కనిపెట్టి మారెండవయన్న నొకపసిణి గంటి తురకను బిల్పించి వాని కిరువది రూకలొప్పుకొని శత్రుచికిత్స చేయించెను. ఆచికిత్సకుడు మిగుల మృదుభాషణుడు నేర్పరియు. కోడి కత్తి తొలుత నండములోదూర్చి నీరుకార్చి అందులో జ్వరపువత్తివేసెను, మరునాడు ముమ్మరమైన జ్వరము తగిలెను. మూడవ నాడా వత్తింటైకి బెరగవైచి కలబందుతెలిక పిండికట్టుతో కుళ్ళగట్టి కుళ్ళపోయిన పిదపపిండి కట్టినమాన్సెను. రెండవవైపుగూడ నాడవాతము మెందుకొనుట దానిం గూడ శత్రుముచేసి వత్తిదూర్చెను. అదివరకు నాకు మిక్కిలి పరిచితమగు నొక వెలచేడియయింటికి దాని యప్పకూతురువచ్చెను. నే నచటికిబోయి మన్మథబాణమువలెనున్న దానింజూచి యూటలూరుచు జావళీలు బాడుచు నాపెదయకు బాత్రుడనై నాకుగల వ్యాధికిం దానిబాగునకు లక్ష్యమునేయ కుంటిని. నాడే నా కలవిగాని జ్వరము తగిలి సందెకుదించెను. రోపల మాత్రము చెరుపు మరుపు తెల్వికలదు. అపుడు మారెండవయన్న నా చెంతకువచ్చి “యయ్యో యెంతపవి జరిగెను? మరి బ్రతుకడు కాబోలు, వీడు పనికివచ్చునని యెంతకష్టమైనను సహించి చదువుచెప్పించుచున్నాను. మొన్ననే వీనికై పదునెనిమిది రూపాయలిచ్చి బొన్ను డిక్ష్వనరీ రెండు భాగములును గొన్నాను! అని కన్నీరిడెను. దేవుని కృపవలన నాకా జ్వరము మశ్చెను. మరునాడు నే సుఖముగా గూర్చునియుండగా తొలినాడు నన్ననుగ్రహించిన వెలయాలి పినతల్లి తోడుతెచ్చుకొని నన్నుజూడ వచ్చెను. మొన్న నీ యొద్ద పాడిన జావళీ యింత జేసెనని నవ్విన నన్నుం జూచి “ఇంతశ్రమపడుచున్నను నీ పోకిరీతనము మానవైతి”వని యొక కంట కోపము మరియొకకంట సంతోషము నభినయించిన సొగసెట్లు వర్ణింపగలను? అండ వ్యాధికుదిరెను. గాని లంబకోకుడనై యుంటిని. ఎప్పటి లాఘవము వచ్చెను.

నా లాఘవ శక్తులు

నా లాఘవమనగ మునువేళ్లందిన మాత్రమున గోడపైకెగురుట, నా మూరతో బన్నెండు మూరలు దాటుట, వెనుకకు గాని ముందునకుగాని పాదములు మాత్రము మోయునట్లు తలక్రిందు మొగ్గలువేయుట, యయ్య కోనేటి యీవలివడ్డునుండి యీవలియొడ్డువరకు గజమెత్తునాచు విడిచే తుల డిప్పుచు నీదుట, సామాన్యపు పొడవుగల యిండ్లపైనుండియు మిద్దెలపైనుండియు చప్పుడుసేయక క్రిందదుముకుట, మైళ్ళకొలది పరు గిడుట, రెండు గజముల యెత్తుగల యరుగులమీదికి గుప్పించి యెగు రుటయును.

మిడిల్స్కూలు సూర్యనారాయణ యనుపేరున బరీక్షతో నెరవేరి నాడను. వాసుదేవరావుగారు హిష్టరీ జోగరఫీలు నింగ్లీషును సొగునుగ బోధించును సోమనాథశాస్త్రి బూతులబుంగగాని శిష్యవాత్సల్యమును మేటిబోధనశక్తి కలవాడు. దేవునివంటివాడు నరసింహము పంతులండ వాతము శస్త్రముచేయించుకొని మృతుడయ్యె. నాకు బాగుచేసిన సాహెబే యతని ననుగ్రహించెను. ఆనాసపురపు రామమూర్తిపంతులు తనయింటికి నన్ను గొంపోయి యెంతోదయతో బనిపాటులు చేయించుచు జదివింపుచు బాడించుచుండును. గాన బడిలో నన్ను గొట్టినట్లు మరెవరిని గొట్టలేడు. కూరెళ్ల వెంకన్న మంచివక్త, కూరెళ్ల సూర్యనారాయణశాస్త్రి బేదవాండ్ర నై న భాగ్యవంతులైన నొకపోల్కి దిట్టుచుండును. నేనెప్పుడోతప్ప సంత తము బడికొలస్యముగా వెళ్ళువాడను. నన్ను జూచినతోనె శ్లోకమప్ప చెప్పుమనును. “ఫస్టు వానిచే జదివింపుడు పిదప నేజదువకపోయిన నన్ను తమచిత్తమువచ్చినట్లు శిక్షింపవచ్చును.” అని నేననగా “నోరీ నీ పెంకె తనము నా కెరుక యొకమారు విన్నమాత్రమున నీకువచ్చునని నాకు దెలి యదా? కాటుకెంతసొగసుగా బెట్టుకొన్నావురా నీయంద మడుగుకొని తిన్నట్లున్నదామట్టుగ బెంచీయెక్కు. ఎక్కెదవా ప్రిన్సిపల్ గారికి వ్రాయ మన్నావా” యని బెంచీయెక్కించి నిద్రపోవుటకు నెలవిచ్చుచుండును.

“దొక్కచించి రాళ్లు కొట్టెద”నని పలుమారాశాస్త్రిగారు కోపమువచ్చినపు డెల్ల శిష్యులతో వచించుచుందురు. ఒకనాడు వారొకటికై పైకిజనినపుడు బల్లమీద వారుంచిన వారిసులోచనములదొక్క చించి దానిలో రాళ్లు దిగ గొట్టి తిరిగిబల్లమీద నుంచినాను. అతడు వచ్చి సులోచనములదొక్కస్థితి జూచి “మీతలమండ నాదొక్కెచించి రాళ్ళుకొట్టినారా?” యని కోపమును నవ్వును గన్పర్చెను. భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రియును రామమూర్తి శాస్త్రియును మృదుభాషులు. అప్పయ్యగారు సౌజన్యనిధి. మంచిటీచరు. చలపతిశాస్త్రిగారి బోధనాశక్తి గడింపదగినది. ఎటులైన మెట్రిక్యులేషను పేసయి చదువుమానివేయుట నా యభిప్రాయము. అయిదవ క్లాసునందు చదువుచున్నపుడే రెండునెలలు వేసవినెలపులు వచ్చెను. అపుడు మా పెద్ద న్నయు, బేరన్నయు, నేను గంజాంజిల్లా కార్జనకై బయలుదేరినాము మా తండ్రిగారు కాలముచేసిన రెండేండ్లకు మా వ్యవసాయపుబాధ పడలేక మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయును మాతోగలిసి జీవించుటకై, భూములను శిస్తులకమర్చి విజయనగరము చేరుకొనిరి.

సంస్థాన సంస్కృత నాటక సమాజము

మహారాజుగారు సంస్కృతనాటక ముంపించిరి. ఆ నాటకములో మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయు, బేరన్నయు నాలుగేసిరూపాయిల జీతమునకు కుదురుకొనిరి. అప్పటి నాటకపు మేనేజరు నల్లనివాడు, మిక్కిలి యున్నతమైనవాడును, మాటలనేర్పు మిగులకలదు, వైద్యము చేయును. గొప్పరసికుడు. నాటకపు మట్లు నేగ్రహించి, వెల్లడిచేయుదు నేమోయని, నాటకము శుష్కేష్టి జరుగునపుడు నన్ను విననిచ్చుట కొప్ప కుండును. అప్పటికి విజయనగరమున సంగీతసాహిత్యము లత్యున్నత దశలో నుండెను.

విజయనగరమందలి సంగీత విద్వాంసులు

అస్థాన విద్వాంసులలో నొకడు ఒకదినమంతయు మిగులశ్రావ్య

ముగ సభాసదు లౌరాయనునట్లు రాగము పాడగలడు. ఒకడు ఫిడేలు ప్రశస్తముగ వాయించును, మృదంగము సొగసుగ వాయించును, సభ్యు లౌనన బాలుజాలును. ఒకడు ఫిడేలునందు, వీణయందు నిరుపమానముగా బల్లవి వాయించుచు జంత్రగాత్రముల కభేదముగా మిగులరుచ్యముగా బాడును, మరియు నతనికి సంగీతసాహిత్యములు కరతలామలకములు. ఒకడు నిరుపమానముగ వీణవాయించును, సొగసుగ గవిత్యము చెప్పును, గరిడీసాములో నేర్పరి మంచి మాటకారి. ఒకడు పల్లవిలో జాతులు మార్చి స్వరము పాడుటయందు గొప్పవాడు, మరియు మృదంగరాయడు. మరియుద్దరు రుద్రవీణ వాద్యమున నిరుపమానులు. ఒకడు రుద్రవీణ యందు సమర్థుడు, ఇంకొకడు చితారునందును రుద్రవీణయందును మిక్కిలి విపుణుడు. గంధర్వుల మెప్పింపజాలు మహమ్మదీయుడు. నాటకములో పప్పువెంకన్న వేయికోయిలు మ్రోగునట్లొకమైలు వినబడు నట్టి దివ్యశారీరముతో సభకామోద మొనర్చువాడు. అతడు వీణగూడ గడురుచ్యముగ వాయించును. పెక్కేల విజయనగరమున సంగీత మెరుగనివారరుదు. సంస్కృత విద్యకు రెండవకాళీయని ప్రసిద్ధి పొందెను. విజయనగరమా లేక విద్యలనగరమా యని విదేశీయులాశ్చర్యపడువారు. ఇద్దరు మూవురు వెలయాండ్రును ఇద్దరు ముగ్గురునట్టువవాండ్రును సుప్రసిద్ధులుకలరు. అప్పటికి నాకు స్వరముపాడుట రాదు. గాని లయస్వభావముగ వచ్చుటచే ఒక్కని పై దప్ప తక్కినవారినందరిని బల్లవిలో ఢీకొనుచుండువాడను. నూరుజావళీలవరికు వచ్చును. కొన్ని కృతులుకూడ వచ్చును. నాటకపుమట్లుకొన్నివచ్చును.

నా పెద్దన్న బలపరాక్రమములు

మా పెద్దన్న బలమునకు నతనివిగ్రహపుష్టికి మరియు నతనిక్రమాంతస్వాధ్యాయవేత్తృధత్వమునకు భోజనసామర్థ్యమునకు సోమనాథముగారు సంతోషించి దన కోట్లలో మంచిదొకటి బహుమతి యొసంగెను. సోమనాథముగారి కోటు మా పెద్దన్నకు దప్ప తక్కినపలువురకు వదులు

మా పెద్దన్నబలముంగూర్చి చెప్పియున్నాడ నతనివిగ్రహము గున్నతేను న్మరపించు నతడుతినుచలిది మావంటివారికి బదిమందికి సరిపడును. ఒకప్పుడు ప్రభువువారతనిం జూచి “యేసాటి భోజనముచేనెదవయ్యా”యని నాటకశాలద్వారమున గాపున్న మా పెద్దన్నతోననెను. అందుకు మా పెద్దన్న “మహాప్రభో. నాతో దండెపట్టెలిసవారుగూడ బట్టలేరని నాయభిప్రాయము. క్రమాంతస్వాధ్యాయవేత్తను ఏలినవాడు చిత్తగించినచో నాభోజన వైభవము దెలియును” అనె నందుకు ప్రభువువారు సంతోషించి కోటకు రప్పించి చిక్కగ గాగినపాలును పట్టెడేసి లడ్డువులు నొద్దపెట్టించిరి. పన్నెండు నేర్లపాలును తొంబదిలడ్డువులును దిని యిదిరాత్రిపూట. మధ్యాహ్నమునందైన నింతకు రెట్టి పుచ్చుకొందు ననెను. అందుకు ప్రభువువారాశ్చర్యపడిరి. పెద్దమహాప్రభువువారి మొగదాల్లు చుల్కగా ద్రిప్పెను. మా పెద్దన్న యీత చోద్యమయినది. యోడవలె గదలక మెదలక నీటిలో వెదికిలబడుకొంటయు నతనిపై పదిమంది కూర్చును టయు ఇందరిని భరించుచు నెంతమాత్రము చలించక కాలిపట్టి యెటులాగిన నటువచ్చుటయును మిక్కిలియద్భుతము. అతనికెంతబలమో యంత దైర్య మంతశాంతగుణమును గలవు. వలసినంత యాహారసౌఖ్యమును గసరత్తుచేయుటయును మొదటినుండి యతనికున్నయెడల నంతబలాధ్యుడు లోకమందుంట యరుదనుకొనెదను.

మా పెద్దన్నయు, బేరన్నయు, నేను అర్జునమునకై గంజాంజిల్లాకు బైలుదేరినామని మనవిచేసినాడనుగదా. విజయనగరము బయలుదేరి రణస్థలమునకు నడచినాము. చింతాకుచారుతో నెఱ్ఱవిముతకయన్నము తిన్నాము. సత్రములో మరేదియు లేదు. శ్రీకాకుళములో నాలుగు రూపాయలు సంపాదించుకొన్నాము. అచటినుండి దేవాదిసత్రములో భోజనము పుష్టిగ జేసి, యెత్తురాళ్ళపాడు సత్రమున రాత్రి నిలిచి మరునాడు పదుకొండుగంటలువేళకు మంచియెండలో రఘునాథపురమునకు సమీపించు చుంటిమి, మండువేసవి. ఐదారుసార్లు కనపడిన నీటిలోనెల్ల మునుగుచు

నీరు ద్రావుచు, నీడల నిలుచుచు నెంతో కష్టమున రఘునాథపురము చేరు
కొని యొంటిగంటకొకసత్రములో దిన్నాము. రాత్రికి గ్రొత్తగ్రహారము
చేరుకొని మరునాడు హరిపురంసత్రములో నాగి, యిచ్చాపురములో రెండు
వూటలుండి బరంపురమునకు జేరుకొంటిమి. బరంపురంకాదది బ్రాహ్మ
ణులపాలి బంగారుపురము. ప్రతిగృహస్థును భోజనముకావలసినన్నాళ్లు
షడ్రోపేతముగ బెట్టి సంభావనవిచ్చు పుణ్యాత్ముడే. అచట ముప్పది
రూపాయలు సంపాదించుకొంటిమి. అచటినుండి రసూల్కొండ కేగ
దలచితిమి. జామురాత్రి కొకబండి గ్గుదుర్చుకొంటిమి అవైపు బండ్ల
పట్టములు మిక్కిలిసన్నములు. ఇద్దరు మనుష్యులుగూడ బండిలో సుఖ
ముగ గూర్చొనజాలరు. గూళ్లుకూడ కడుపొట్టివి. మాపెద్దన్న బండితో
ముందుకూర్చున్నచో నరక వెనుకనున్నచో లేగ గనుక సరిగ బండినడుమ
మఠమువైచి కూర్చొనెను. మేమిద్దరము చెరియొకవైపున నున్నాము.
అది తిరుగుబండి కావున నశికాకు మూడుపావలాలకు మాట్లాడుకొన్నాము.
ఇంటలిగట్టు దాటినపై నాల్గుగంజలరాతిరై నది. బండియిరుసు విరిగిపో
యెను. ఇంతలావుమనుష్యు డేనుగువలె గూర్చుని నాబండి విరిచివేసెనని
బండివాడు మొర్రబెట్టుచుండగా వాని కొకపావలాయించి, కాలినడకన
జాముప్రొద్దువ కొక కుగ్రామము జేరికొన్నాము. అచట సదావర్తి దొరి
కెను. ఎర్రటికుండ కర్రలముట్టె, చింతపండు, మిరపకాయలుప్పు నెర్రని
ముతకబియ్యము తీసికొని వచ్చినాము. కాని వంటమాకెవరికిం జేతకాదు.
మాపెద్దన్నయ్యే యెట్లో యొక చెర్వుకడ నాబియ్యమునుడికించెను.
ఆ చుట్టుపట్ల తెనుగువచ్చిన వారే లేరు. సగముడికీయుడకని యన్నము
కొంచెముగా దిన్నాము. అంత యన్నము భుజించుమాపెద్దన్న యొక
చిన్నపట్టెడన్నముమాత్రము తిని నీళ్లు ద్రాగుటకు నాకు దుఃఖము వచ్చెను.
ఎండమల్లినతోడనే బయలుదేరి ఓడ్రపుపల్లెలెన్నో దాటి ఋషికుల్యయేటి
యొడ్డుతోటలో నడిచినడిచి తుదకు మిక్కిలిడస్సి. ఎంతోకష్టమున నశికా
జేరుకొంటిమి. అచట మాబంధువొకడు మున్నబుకోర్డు గుమస్తా మమ్మా

దరించి పెట్టినయన్న మిదివరకు జ్ఞాపకమున్నది. అచట నాలుగైదు రూపాయిలు సంపాదించినాము. అచటినుండి రసూల్కొండకు బండి కుదుర్చుకొని పోతిమి. ఆ రసూల్కొండలో మా పెదతల్లియు నా పెద్ద తమ్ము నిద్దరుకుమాళ్లు నుండిరి. పెద్దకుమారు డిరువదిరూపాయిలు జీతము పుచ్చుకొనుచున్న స్కూలు మాస్టరు. అదివరకు మాతలిదండ్రులతో నచటికి కై దేండ్లక్రిందట వెళ్లియున్నారము. తగినవాని నొకని దర్శించి మేమిద్దర మన్నదమ్ములము పాడుట యేమిచ్చిన నది చేకొనుట ఇట్లచటగూడ పదిరూపాయిలార్జించుకొన్నాము. మా పెదతల్లి నాకొకదుప్పటి నిచ్చెను. మా పెదతండ్రి యొకయు త్తరీయమును రెండురూపాయిలిచ్చెను. మా పెదతల్లికుమారుడు మా పెద్దన్నకు రెండురూపాయిలును కట్టుకొనుట కొకగావంచాలచావు నిచ్చెను అచటవారముదినము లున్నాము. రసూల్కొండకు దక్షిణముగా నొకచిన్నయేరున్నది. ఊరినడుమ కొండ యున్నది. కొండచెంత మాయన్న టీచరుగానున్న బడికలదు. చిన్న తాలూకా ప్రదేశములలో రసూల్కొండవంటి యందమైన స్థలమే లేదు. అచటినుండి యశికామీదుగా బరంపురమునకు దిరిగివచ్చి యిచ్చాపురము మీదుగా ఫలాసకు వచ్చుచుంటిమి. అచట గొండచెంగటి తోటలో జాము ప్రొద్దునుదయమున మా పెద్దన్న మొలజాలలో దాచిన సొమ్ము నాచేతికిమ్మని యడిగినాను. నీవుపారవై చెదవు నాయొద్దనే యుండనిమ్మనెను. నేనందు కొప్పక నీవన్నిరూపాయలు హరింపదలచినావిచ్చినగాని యొప్పనంటిని. అందుకు మా పెద్దన్న, పటపటవండ్లు కొరికి, “వినవుగదా! పోనీ పుచ్చు కొమ్మ”ని యెంతశాంతుడోగాని మొలజాలే విప్పి నాకిచ్చివై చెను. ఎంత సొమ్ము దొరికెనో లెక్కించుటకై యామిషపన్ని సొమ్ములెక్కింపగా డెబ్బదిరూపాయిల చిల్లర కనబడెను. లెక్కించుటకై యట్లంటినిగాని మరేమియు గాదంటిని. పిదప ఫలాసా జేరుకొన్నాము. అచట జయంతి కామేశము పంతులు లేడు గనుక కతిపయప్రయాణముల కిల్లు జేరుకొంటిమి.

హరికథలకంకురార్పణ

న్యభానుసంవత్సరములో నేను మెట్రిక్యులేషను చదువుచుండగా కుప్పసామినాయడను హరిదాసు చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చి కానుకుర్తివారి యింట ధ్రువచరిత్రమును బాడుచాడుచు వినిపించెను. సభ్యులు మిక్కిలి యానందించిరి. కానుకుర్తి హనుమంతరావు పంతులుగా రాహరిదాసునకు సభలో వెండిపల్లెమందు దెబ్బదిరూపాయలు పట్టుకండనా యుంచి బహుమాన మిచ్చిరి. సంగీతసాహిత్యచిద్వాంసుడు మిక్కిలి ప్రశస్తముగ నృత్యగీత వాద్యములతో గానకవితాప్రజ్ఞ నగవచ్చు హరికథ చేసినపుడు జనులిహపరతారకము శ్రీహరికథయని యెంచి మంచివర్తనముకలిగి పండితపామరరంజకుడైన హరిదాసుని మిక్కిలి యాదరించెదరని నాకు తోచినందున నామరునాడే యదివరకేసంగీతమందును, పురాణముచదువుట యందును, మిక్కిలి యారితేరినవాడనై కొంచెము పద్యములు పాటలు నల్లగల కవితాశక్తి యుండుటచేతను ఇంగ్లీషుభాషకూడ నభ్యసించుట చేతను హరికథలు నేచేసినచో లోకులొనందించెదరను ధైర్యముతో ధ్రువచరిత్రమును, కొంత నాకవిత్వముతోను కొంత ధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారు రచించిన ధ్రువచరిత్రమందలి కీర్తనలతోను ఒక్కనాటికి రచించి ధారణ మొనర్చి మారెండవయన్న సీతాదామయ్యగారింటిలోను, శ్రీవేణుగోపాల స్వామి మఠములోను, చిన్నప్పటినుండినాతో గవగాబాడుచున్న నానాల్గవ యన్న పేరన్నగారు వెనుక పాడుచుండగా వినిపించినాడను. శ్రోతలు మిక్కిలి యానందించిరి.

ఇంతట మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకై శ్రీకాకుళమువెళ్ళినాడను. పరీక్షల యిన తరువాత నేనొక పెద్దపంతులింట బసచేసి యతనికి ధ్రువచరిత్ర కూర్చుని వివిపించినాడను. పిన్నపెద్దలు సభలో సంతోషించిరి. నాకాపంతు లవతారమెత్తించెను. పిదప పేరన్నయు నేను ర్లామునకు వెళ్ళినాము. మేనేజరు మాచే దర్బారులో బాడించి యవతారమెత్తించెను, అటుపయిని. మేము దేవాదిలోదిగి నరసన్నపేటకు పోతిమి. అటనొక సబ్రిజస్ట్రారు

విననిచ్చగించి కోవెలలో గద చేయించెను. అచట సత్కారమొంది రఘునాథపురము జేరితిమి. ఒక పుణ్యాత్మసివాకిట, శీతాకాలము చిన్నపందిరి క్రింద మంచుపరియుచుండెను. ఏకాదశిరాత్రి తెల్లవార్లు బాడి కదచెప్పినాడ నాయన యొక బాణ (5) మిచ్చెను.

క్రొత్తగ్రహారమున సాయంత్రము భోజనముచేసి పళాసకేగినాము. కామేశముపంతులుగా రచటిమండి బరంపురము వెళ్ళిరి. అచటనుండి యిచ్చాపురమునకేగి యొకపుణ్యాత్మసియింట ములగకాడలు, వంకాయ ముక్కలు వేసిన పప్పుపులాను, రెండుకూరలు రెండుపచ్చళ్ళతో భుజించితిమి. నిరతాన్నదాత యతడు. కాశికి రస్తావేలకొలదిబ్రాహ్మణులు కుటుంబములతో దిగుచు పోవుచుండురు. ఆయన వారందరికి షడ్రసోపేతముగ నన్నదానము చేయును. అతని యింటి కెదుట నొకతొంబదేండ్ల ముసలివాడు “చెలియ నీతోపొందు చింతకాయ”యని సారంగిపై బాడుచుండెను. అచటినుండి బరంపురమునకు బోయినాము. మాపెదతల్లికుమారుడు జిల్లాకోర్టుప్రీడరుగా నుండెను. మమ్మాదరించి యన్నమువెట్టెను. కడుదొడ్డవాడు. నన్నుజూచి “యన్నివిద్యలకాంబినేషన్” అని సంతోషించెను. బరంపురములో ఒక హరికథ టిక్కెట్టుపై చేసినాము. అప్పుడునాకు హరికథతీరగవర్సిన హరిదాసాయారనుండి కథకొక యవతారమెత్తు చున్నాడు. నా టిక్కెట్లకు నలుబదిరూప్యములు దొరికియుండును. ఆ హరిదాసుడు నా కథకువచ్చి “చిన్నవాడవుగాని యికముందు గొప్పవాడయ్యెదవు” అని నాకీర్తనములు కొన్ని వ్రాసి యిమ్మనెను. ఇంతట కామేశము పంతులు చత్రపురమునుండియో బొడగడానుండియో వచ్చెను. కామేశముపంతులు దానకర్ణుడు. చేతికెముక లేదు. మూర బార యొకటియే. సింగపునజరు. ఏడడుగులవాడాజానుబాహువు. మన్మథసుందరుడు. ప్రొఫిషియంటు వకీలు, వేలకొలది, లక్షలకొలది మృష్టాన్నములు పెట్టించుట దోసిళ్ళతో రూయిలు సంభావన లిచ్చుటయు. ఒకప్పుడొకడు పంతులు దయమున కూర్చుండనిచ్చి పెండ్లి చేసుకుండు ననెను. వైష్ణవుడు ఘనమున గొప్పవిద్వాంసుడు.

అప్పుడు నలువదివేలుగల గోనెసంచిలో దోసిలిపట్టి (పంతులు వ్రేళ్లు మిక్కిలి పొడవైనవి. దోసిలి రెండువందలకు తక్కువబట్టదు) అయిదారు దోసిళ్ళిచ్చి, తుదకు గోనెసంచి పక్కమునుంచి యెత్తెను. బ్రాహ్మణునకు రెండుమూడువేలు ముట్టెను. అతడు పదిపదేనుచోట్ల సత్రము లుంచెను. చెన్నపట్టణము మొదలు బరంపురమువరకు బసయిండ్లు. అచట వందల కొలదితో భోజనములు. పదిరూపాయల జీతగాండ్లు, పదార్గురు సవారి మోయువాండ్రు, ఇద్దరు వంటబ్రాహ్మణులిద్దరుమంగళ్లు, డేగవలెను నొకమూలనుండి యతని సవారివచ్చుటయు కన్నడకుంటయు నాకస్మిక ములు. రాత్రి తొమ్మిది మొదలు దయమేడుగంటలవరకు ద్రువచరిత్ర చెప్పినాను. బరంపురమునందలి పిన్న పెద్దలందరు సావధానముగా నాలించు చున్నారు. కామేశముపంతులు నాకధకుబ్రహ్మానంద మొంది “నీవు పాసకు రమ్ము, పదేను దినములకవట కలుసుకుందాము” అని యానాడే యతడు పల్లాకిమిదెకు బోయెను. పిదప నాశమువారియింట నొకకథచేసినాను. నూటపదార్గు నగదు నొకపట్టుపంచలచాపు నొసగిరి.

బరంపురము వర్ణనము

చల్లనిగాలులకు దలలూచుచు నతిధులను బిల్చినట్లున్న కొబ్బరి చెట్లును, కలువతామరలతో నిండిన బెక్కుకోనేళ్ళును, జనుల జీవన బాహుళ్యము తెల్పు బలుకోవెలలును, అస్తికత గన్పరచు మణుగులకొలది కంచుతోడవు నొప్పుచేతుల గిండిలుపట్టి పైవారిదృష్టితాకని కొవ్వలతో చూడమణులను ముచ్చెతిలకములును, చెక్కుటద్దముల ముంగురులును, చివురువాతెరలును, మేల్ముసుగుచాటున దోబూచులిడ నీళ్ల కేగు వోడ్ర కాంతలును, జనులకే మాత్రమును చెడరక ఇల్లరికమున్న పడుచునల్లరవలె వీధులవెంబడి యధేచ్ఛగ దిరుగుచు రాచరీతి గడియకొకయడుగు వెట్టుచు, గృహస్థులు వెట్టుగడ్డి తవుడు మొదలగు విందారగించుచు, దంద్వయుద్ధ ములచే వీధులను జనులరాకపోకల నిరోధించు సొండులను, సొండులవలె దలిదండ్రులకు లక్ష్యమునేయక బడికినామముబెట్టి మసాలాఖిల్లీలు బుగ్గల

నమర్చి త్రోవల న్వసంతమువలె నుమియుచు దిరుగు కోడెగాండ్రును.
నీగలు ముసురుచుండ, చెంగట కుక్కలల్లాడుచుండ పలురకముల తిను
బడివస్తువులుగల కజ్జెపుడుకాణములును;

బంగాళాకులు, దేశియాకులు. ఖరాకొంత మీరాకొంతయు మసా
లాతో గడియగడియకు వందలకొలది ఖిలీలువాను బీడాదుకాణదార్లును,
లయతప్పక తలలంటు వడ్డెమంగళ్ల కరతాశధ్వనులును, కామముమూర్తీభ
వించినట్లు మెరుపు దృష్టులతో నరచాటుగ దలుపుసోరలనుండి నటించుచు
యగుపడీయగపడనట్లు వింతనగవులందోచు కామయుద్ధవిశారదలగు వెల
చేడియలును, ముప్పిరిగొన్న యవయవంబుల కందమురెట్టింప దలలనెంతో
భారముమోయుచు నడుచుగంపకూలీలును;

తమయొడకులకాంతులు దిక్కులను వెన్నెలలు గాయ చిన్నజాతు
వులయ్యును మిక్కిలిచురుకుగ బండ్లతో బర్విడుగిత్తలును, ముందుగా
ళ్లకు బందముతో కుప్పిగంతులు పెట్టుచు, పెంటల వెంటాడుచు వానితా
వులం దలవాయ దినుచు, నెగురుచు బర్విడు కంచరతట్టులును, నేల యదర
నడుగువిడుచు, హీనవర్ణముల కోసరిలుచు బరువుకావిళ్లతో బర్విడుచు
వచ్చు గంగాధరులును, వడ్డిమంగలి సొగసుగ జల్తారు పట్టెలగుపడునట్లు
పింజెపెట్టిన వాణీలు భుజముల నొప్ప దలలం బాగాలు మెరయ గుర్రపు
బండ్లనేగు భాగ్యవంతులును, అద్దెకె యరవలేడ్చునట్లు కూలికై వీధులం
బడి చీవాట్లుదినుచు మొగముపై నుమిసినం దుడుచుకొనుచు, పరమత
ముల దూషించుచు, బొల్లిచేతులు పిల్లికనులు ద్రిప్పి యభినయించుచు,
వచ్చిరాని భాషలతో నుడువుచు, దేవుని కొడుకొకడే రక్షకుడని తరుచుగ
కూటికక్కూర్తిచేగాని, వివాహసౌలభ్యమునకుగాని తమలో గలిసిన
కుంతల వెంటనిడుకొని యక్కరగాని మొట్టవెట్టు క్రీస్తుమతబోధకులును;

తమ యిష్టానుసారముగ దమకేలను ద్రిప్పుచు హైకోర్టులాయళ్ల
కన్న నెక్కువగ సబబులు చెప్పుచు బార్టీలను దడుముకొనుచు, దమ

యజమానులకన్న నెక్కువయమలు చూపు స్త్రీ డరుగుమాస్తాలును ముందు
 పూనులు జనులనోసరించుచు లాంతరుగొవినడువ, పగలు పన్నెండు
 రాత్రి యేడెనిమిదిగంటలవరకు డస్సిడస్సి నేవకులయ్య యజమానుల
 వలె డాబుచెలాయించుచు శేతసముకన్న నింటిఖర్చు పదిరెట్లయ్య యైదా
 రేండ్లుపిదప నేబదివేలకుబై గా రొక్కమునిల్వ. భార్యకు మోయగలిగినన్ని
 నగలు, భూస్వాస్యము, ప్రశస్తమైనలోగిలి, పిల్లలకుబాపలకు బరిచార
 కులు, వంటబ్రాహ్మణులు నౌకర్లు, వచ్చిపోవుచుట్టాలతిధులు, గుర్రపు
 బండ్లు, హరిదాసు, భజన, దేశతార్చనవాడు, సత్యము పౌరుషము
 హృదయమునందును: మోమునందు లజ్జయుతప్ప, తక్కిన యైశ్వర్యము
 లన్నియుగల ఉద్యోగులును; ఉదయముతోనే స్నానముచేసినట్లు నటించుచు
 వంగమూడికవలె బిలక రూడించుచు, విభూతిపట్టెబెట్టి, ముష్టిచెంబులు
 కొందరు, పంచాంగములకొందరు, ధర్మశాస్త్రములకొందరు, బురా
 ణములకొందరు, దర్శకర్రలుకొందరు పట్టి పూర్వాచారములను భోది
 చుచు, దమపవిత్రత నుగ్గడించుచు, డబ్బునకై యెట్టికక్కు ర్తియైన
 బడుచు, గోడమీది మార్జాలమువలె సమయోచితముగ నడుచువై దికులును;

కొన్నవారికన్నము కూరలిచుచు, గడియగడియకు గురుకటాక్షము
 నందుచు, యజమానులంగూడ చీటికినూటికి గోపబడుచు సధికారము
 నేయు పాచకులును ఉద్యోగములుసేయ నర్హులమని తమకున్ననర్లిఫికేట్లు
 చూపుచు, నధికారులదయ సంపాదించుకొనువారలఁబోలి మొండిచేతులు,
 సొట్టకాళ్లు, గ్రుడ్డికనులు, ముసలివయసు నగువర్సి యడిగికొను ఖైరాతీ
 లును; రావినెవ్వర, భేనిసొగసులు, దొంగవలపులు గన్నర్చుచు బల
 వంతపుసంగీతమునుదీయు వెలబోంట్లను, చాటున గడుపు బాజాలును,
 పసపునూనెయు బూసికొని మురికి దుక్కబట్టలతో మునుగుచు, నీరు
 పసరుముద్దగజేసి, గొట్టాలమ్మం గోరిపిలిపించుకొను నొడ్డెలును, నూనెను
 కేనులు మిక్కిలి చురుకుగా బట్టుకొను కావిస్టేబులును, వర్తకమునందలి
 యన్యతదోషము దానధర్మమునను ధర్మశ్రవణములను దుడిచికొననాసించు

బేహారులును, వదలరాజువలె సుకుమారముగా బెరుగుచు, విరాగులనడుమ గూఢసంచారమునేయు మహాంతిమతమున జెవులకు విందొనర్చు పలు రంగులపిట్టలును, ఎడతెగక తీయనిసీరందిచ్చు చేరువునూతులం దోడుచు ప్రతియింటిగుట్టు బయటపెట్టుచు బ్రహ్మచారులతో నెగసక్కెములాడు వంటలక్కలును, తప్పుసాక్ష్యంబుల బిన్నుచు నాకాశరామన్న యర్జీలు ప్రాయుచు మూఢులగు పల్లెటూరివాండ్రకు కలహములు కల్పించి పిల కలుముడివెట్టుచు పొదివలె జంకను రుమాటన గట్టబడిన కాగితముల దస్తరము చెవిసందున గలమును కాకిచూపులును నదికారి యెదుటబడనీయ కున్నను పైనుండి తాళహంగుజేయు చెట్టుక్రింద నమలువలాయుచు పై వేటువకీళ్ళును: “అర్థరూపాయవకాత్రి సావలావలంబ్రీ సాక్షిబ తైములు పదుకొండురూపాయలయేడ్చు సలది పల్లీ కుకదా కేసుగెలిచిన పైగట్టుము నీయిష్ట” మనుచు డస్కుబల్ల తివాసితో దుకాణముపర్చి కూర్చొను స్త్రీ డరు చుట్టు మూగి “మాగడ్డి మేము కరచుకొన్నామిక యెన్నటికిట్టి అంటాలకు రా మిదెక్కడి న్యాయమయ్యా యిన్నివాయిదాలువేసిన సంసారులము చితికిపోమా” యను హర్షీలును- సాక్ష్యములు చెప్పుచు డబ్బుసంపాదించు కొనుటయే జీవనోపాధిచేసికొని ప్రతియధికారిచే చీవాట్లుతినుచుండియు లజ్జ దొరగి తగుమనుష్యులవలె దిరుగు దుష్టసాక్ష్యులును- పలువురు బంట్లో తులు తన్ను నేవించ బడాయీచూపు నాజర్లును- పన్నెండు జీతముగాని తమయుపాయవై భవముచే నెలకు నూర్లు సంపాది చుకొను ఆమీనాలును- అధికారిదయ కాసించి వారియిండ్ల నడ్డమైనవాకిరీలు నేయుచు తగవులు దిద్దుచు డబ్బు సంపాదించుకొను కమిషనర్లును- డబ్బులదుకాణమువలె ముద్రలమ్ము వెండర్లును— పులుమర్తి నారాయణా, వడ్డి గురవడు, మాల యచ్చయ్యా, కుచ్చర్ల సాటి సీతారామరాజు, ఆకుల బైరాగి, దీనబంధు పట్నాయిడు, చాకలి వె కా, కొడవంటి బుచ్చెన్నశాస్త్రి, మంగలి యెల్లిగా బులుసు వెంకటసోమయాజులు, బారికి పోలిగా వడ్డాది పేరిదీక్షితులు” అని పొలముతో పిట్టల బెదిరించువారివలె నరచు కోర్టుపూనులును - వరుసలు

గట్టి యతిత్వరితముగ విస్తళ్ళుకుట్టు కలింగోమిటియేవచలవలె మోపెడేసి
కాకితములు వ్రాయుగుమాస్తాలును- కోర్టుభాష తెలియక యేతెల్వితేటలును
లేక మమ్మీలవలె గూర్చొని తలలాడించుచు దమతగవరితనమునకుబ్బు
నసినర్లును- అవ్వాకులో చెవ్వాకులో పార్టీలను సంతోషపెట్టుటకై గబగబ
మాట్లాడుచు నొందొరులయుక్తులన్నీరుచు దోషావిష్టులై వాదించుచు
గుంజీలుతీయు స్త్రీ డర్లును- పాటకునిచెంతనున్న యుమ్మతి త్తిగానివలె నధి
కారికి సహాయపడు బెంచిక్లార్కును, — చేయి పీక దస్తరములకొలది
వ్రాయుచు నోరునొవ్వ మాటాడుచు చెవులు చెవుడెక్క సందర్భముకొంత
యసందర్భమంతకునూరురెట్లుగ వినుచు జాములకొలది భాయిదాదుకాణపు
వర్తకునివలె కూర్చొని కదలక తల కాళ్లు చేతులుమాత్రము ద్రిప్పుచు
అధికారము జీతముమాట దేవునకెరుకగాని యాయమచర బెంచిపైనుండి
దిగి యెప్పుడు బైటికూడిపడుదునురా దైవమాయని పాతవారును, క్రొత్త
కాపురపుపడుచులవలె, యెంతోవేళవరకు బైకిని ననీనులునగు న్యాయాధి
కారోత్తములును, - బండ్లకుగట్టబడి దేవుడు మొలిపించినగడ్డి మేయుచు
దేవుడిచ్చిన నీరు ద్రావుచున్న మనకేమీగ్రహచరమయ్యో! పరువుమాలిన
వారిని కూటసాక్షుల నుబ్బరదిని గాదెలవలె బలసిన సోమరిపోతులను
కురూపులను మరియు నడ్డమైనగంపువట్టిన యీదుష్టరోగభూయిష్ట మాన
వుల మోయ వ్రాసితోపాడువిధీ! యని నెకిలింపుమిషల నేడ్చు బండి
గుట్టబులును, - రండురం డింట్లో మీపాటు కుక్కలొల్లవు మీదుంపతెగ
విసుషంతయైన గనికరములేకెండలో మమ్ము తగిలితగిలి కొట్టెదరు
లెండులెండు మీదిక్కుమాలిన బరువులు మాపై మోపుడు అపరాధరహి
తుల మొరులజోలి పెట్టము దీనజంతువులము మమ్మన్యాయముగ బట్టికట్టి
బాధించెదరా జంత్రిములులేవా? మతిలేదా? మీకు గాల్సేతులులేవా? మాకు
బుట్టకమానరు చేసినదికుడువకతీరునా? యని తలలాడు నెడ్లును, చలువ
నీడ లొసంగు చెట్లనడుమ దుర్జనసంచారమునకును సహింపనోపనట్లు
పెంధూ? వేడినిటూర్పులుచ్చు రోడ్లును, - కూతురకూతురకూతురాయని

పుణ్యభూమికన్యకం బిలుచునటులార్చు మొదటి బిగులునకు ద్రస్సులం దుపాకులు సవరించుకొని లయతప్పవి జోళ్ళచప్పుడుతో నాకసంబునందు పగటిజాముప్రొద్దున నానావిధముల గుంపులు గట్టుచు పడబడుచుండు నెత్తి గొటులవలె నిజమైన భయభక్తులతో ప్రతిక్షణము మృత్యువున కెదురేగుచు సర్కసులోని జంతువులవలె కూటికై విద్దెలాడుచు దిన్నదిండికి దగుకాయ కష్టముతో దక్కినవారివలె వివిధమనఃపీడలెరుగక ఖాయితాతప్పక నడుచు శిష్యాలును, - మరియు బలుతెరంగుల నొప్పు నప్పట్టణమునం బడుచు లంగని బోరవిరచి బోరచూపులుచూచుచు, నూత్నయౌవన మడంబున నెట్టి వారినైన నలక్ష్యముగ గనుచు, గడియగడియ కద్దముచూచి కొని గేరా దిద్దుకొనుచు సిగకు బూలుముడుపు కనులకు గాటుక మెడలో బూలదండ. మొలకు బట్టుదోవతి కాళ్లకుగజ్జెలు చేతుల జిరుతాళములు ధరించి గావుకే కలువేయుచు నందరినిహాస్యములునేసి వెక్కిరించుచు పిట్టకధలచే బామ రులను సంతోషవెట్టుచు శివాచారివలె గోలబెట్టి దిరుగుదాసునిరీతి పోతు పేరంటాలపోల్కి, సానిపాప కై వడి శృంగారరసమును, శక్తిహీనునిభంగి మెట్టవేనాంతమును. అపన్నునిగతి భక్తియుం దెలుపుచు హరికథల జెప్పుచు నొకనెల యచటగడిపి పళాసకుటోయినారము. నావయసపుడు పందొమ్మిదేండ్లు.

పంతులు స్థితిగతులు

పలాసాలో కామేశము పంతులు మమ్ముల నిరువురం జూచి "వచ్చి నారా యక్కన్న మాదన్నగార్లిద్దరు రండి" అని యెంతో యాదరించెను. ఆయనకు పెద్ద భార్యయు చిన్నభార్యయు నొక సానియుం గలరు. ఆ సాని నన్నండవాత జాత్యమున ననుగ్రహించిన యాపె పెద్దమ్మకూతురు మిక్కిలి చక్కనిది, అనటి మోపువంటి తెలుపు నాణెము తైముల ధాళధ శ్యమును సొగసైన చిన్న కన్నులు, కొంచెము చప్పి ముక్కు నింత్ర నీలములబోలు కురులు కలది. యాపెవయ నిరువదియైదేండ్లె యుండు.

“నాత్మిస్తూలా నాత్మికృతా నదీషాన్ నచవామనా” యను శ్లోకం క్షణము నకు సరిపడియుండెను. పదివేలరూపాయల ధనముగా విలువగల నగలాపెకుండెను. వెలచేడియ యగుటయు నంతవాని ప్రాపకమున నుంటయు నాపెసౌందర్యమునకు వేయిరెట్లు మెరుగు దెచ్చెను. పన్నెకాడను బాటకాడను వేసగాడను క్రొవ్వాడివయసు వాడను గనుక మొదట నాపెజూచిన సౌలపు చూపు లిదివరకు ములుకుల వలె నెడదను నాటి యున్నట్లు బ్రమించు చుండును.

పంతులు పెద భార్య కొకప్పుడు కనులు జబ్బుచేసి నిమ్మళించ కున్నవి. అప్పుడు పంతులు తల్లి యతనితో “నాయనా! నీ భార్య షుమారు గ్రుడ్డిదై పోయినది, యింకొకతెను బెండ్లాడు మనె నంత ఆయన “అమ్మా! నేను గ్రుడ్డివాడనై నచో నాపెకింకొని పెండ్లి నేయ వచ్చునా? యని బదులు చెప్పెను. అంత ధర్మాత్మునిమది విరిచి యతని వెలయాలి యతనికిని బెద్ద భార్యకు నన్యోన్య సంబంధ సంభాషణములైన లేకుండ నింద కల్పించి వేసెనట. బౌరా వెలయాండ్రెంతకైన దగుదురు. అతని రెండవభార్య యప్పటికి బెద్దపడుచుకాలేదు.

మేము చూచినప్పటికి పంతులు వర్తకములో మిక్కిలి నష్టము పొంది యాస్తికిదగు నప్పులతో దులదూగు చుండెను. వేయిరూపాయలకు తక్కువ ఫీజు వుచ్చుకొనకుండుటచే నతని ప్రాక్తిసితరులకు బోవుచుండెను, ఎటువై పుచూచినను నష్టమేకాని లాభము దోచకుండెను. వేలకొలది కుక్షింభరు లతని జుటుకొని యుండిరి. ఇందరి పోషణ మొకవంతును దనభోగ మొకవంతు గనుక నందరికి దగుధనాదాయమునకు దగుదారి పొడగట్ట కుండెను. తనకంటె నెక్కువ సమర్థుడగు తమ్ముడు కాలము చేయుటచే గోలదాకిన సింహమువలె శోకహతుడయ్యెను ఆశోకము మట్టుపడునని యుపదేశించిన దుష్టుల యుపదేశమున నదివరకే రెండేండ్ల నుండి పెద్ద గురున కలపడియెను. ఆయలవాటు మితిమీరెను, వేలకొలది నిచ్చు వారికి వందలు. వందలవారికిపదులు, పదుల వారికొకటియు నిచ్చుచుండెను.

దానము మానలేదు. తన భోగము వదల జాలడు. ధాబడి వొత్తిగా దగ్గి పోయెను, అప్పటికతని వయసు ముప్పదెనిమిదేండ్లు. తమ్మునితో కలు ధననష్టమునకు మనఃక్లేశమును. పెద్దగురు నియమిత కటాక్షముచేత దేహ పీడయు, గలిగెను. కాని సంపూర్ణానందమే యతనిమోమును సంతత మలంకరించెను.

కామేశము పంతులు సంస్కృతాంధ్రముల బ్రశస్తముగ కవిత చెప్పగల డతడొనర్చిన జానకీవరశతకము రామశతకమును ముద్రింపబడి నవి ఇంగ్లీషున వోడ్రమున మేటిసాండిత్యము కలదు. లాయ. దు మిక్కిలి నిపుణుడు. రామరామయని యహోరాత్రములు నిదురనై సప్రేక్ష పై వ్రాయు చుంట యతని యసాధారణప్రజ్ఞ. శ్రీరామభక్తాగ్రేసరుడు. మేటి యంతర్ము ఖుడు. ఒకప్పు డొకరాజు కోపము వచ్చి పంతులును పైనలు చేయుటకై యడవిదారిలో నలువది మందిని కాంపుంచెను. చేత రివాల్వరు మొలను వాల్గిత్తితో గుఱ్ఱమును బరుగెత్తించుచు వచ్చుచు దారికడ్డుపడిన రాజభటు లతో “మీరాజును బొరుషమున్న రమ్మనుడు. మీరేయూరక వచ్చిపోయె దరు.” అనుచు బోవుచున్న నెద్దియు దోచక రాజభటు లూరకొవిరి. అంత సాహసవంతు డీముచ్చట నాకతడు స్వయముగ జెప్పెను. అభీష్టభోగంబు లనుభవించి సంసారము నిస్సారమని యెంచినయతని యంతస్సార మింతం తయని వాకొన దరముకాదు. తృణీకృతపుగందరుడగు జయంతి కామేశము పంతులును బోలిన పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు కలవాడెందైన నేడిది నిశ్చయము

చత్రపురములో నొక గొప్పయుద్వోగియింట నివాహము

పలాసాలో దనసాని పినుటకై యొక హరికథ నాచే జేయించెను. నే నమర్చుకొన్న దొకద్రువచరిత్రమే. యెచట జేసిన నదొక్కటియే చేయుచుంటిని. చత్రపురమున నొకగొప్పవాడు వివాహము మనుమరాలికి జేయుచు పంతులకీకాహ్వనము బంపెనందుకు మమ్ముగూడ దోడ్కొని చత్రపురము నకు బంతు లేగెను. పంతులు నన్ను దనబండిలో గూర్చుండ బెట్టుకొనెను.

సంస్కృతమున దెనుగున వింగ్గిషున నతనికి వచ్చిన ప్రస్తావనలు లక్షి
లను కొనెదను. పెండ్లి పందిటిలో భోజనమునకై కూర్చుంటిమి. గొప్ప
వారు కొద్దివారు మొదలుగ బ్రాహ్మణులందరు భోజన మారంభించిరి,
ఆ పెండ్లిపెద్ద కొందరు గొప్పయుద్యోగస్తులు వెంటరాగ బంతుల
వెంబడి దిరుగుచు బదార్థములు తినక విడిచివేయువారలను శిక్షింతునని
బెత్తముబాని గద్దించుచుండెను. “ఏమి తాతగారు! ఎందరిపొటోలో
దెప్పించి దేశదేశమంతయు వాడివడపోసి తుదకు “దొంగిలింపబోయిన
మంగలము దొరికె” నన్నట్లే క్రోతినా నాకు బెండ్లి చేసితిరి” అను మనుమ
రాలి మాటలకు వచ్చినకోపము భుజించువారిపై జూపునతని వైభవము
గాంచి యతడు మా పంక్తికి వచ్చినతోడనే “నంకాయముద్దో, వంకాయ
ముద్దో” యని కేక వేసితిని, అప్పుడొకడు వడ్డించువాడు రెండుపట్టెళ్ళ
ముద్దనా యొద్దకూర్చున్న కామేశముపంతులు వంటబ్రాహ్మణుని విస్తరిలో
వైచెను. ఇంతట సమీపించిన ముసలియజమానునితోఁ “జూచితిరయ్యా!
యెంతముద్ద దిగద్రోయుటకు వేయించుకొన్నాడో” యని కొండెముబల్కి
నాడ, అందుకు కోపమువచ్చి, ‘ముద్దపారవేయనీ తన్నెద’ ననెను.
పంతులు వంటబ్రాహ్మణుడు మాపేరూరిద్రావిడిగనుక, యిదిగో పార
వైచినాడ నేమి నేయగల వనెను. అందుకావృద్ధుని చెంతగల ఉద్యోగి
కొట్టబోయెను. పంతులు బ్రాహ్మణుడుకూడ చేయెత్తి వానిని జరువబో
యెను. అప్పుడు కొంతగడబిడ జరిగెను. పంతులు మొదలగు గొప్పవా
రందరు మాకు కొంతదూరములో భోజనముచేయుచు నల్లరినివారించిరి.
అర్థ, పావలా సంభావనమిచ్చుటకు బెండ్లిపెద్ద నిశ్చయింపగా పంతులు
రూపాయికి దక్కువయివ్వరాదని సలహాయించినను బెండ్లిపెద్ద యంత
కెక్కువ యివ్వననెను అందుకు బంతులసహ్యాపడి బరంపురమునకు
మమ్ములను వెనక రమ్మని, సవారీలో గూర్చొనిపోయెను.

ఒక్క రాత్రికి అంబరీషోపాఖ్యానము రచన

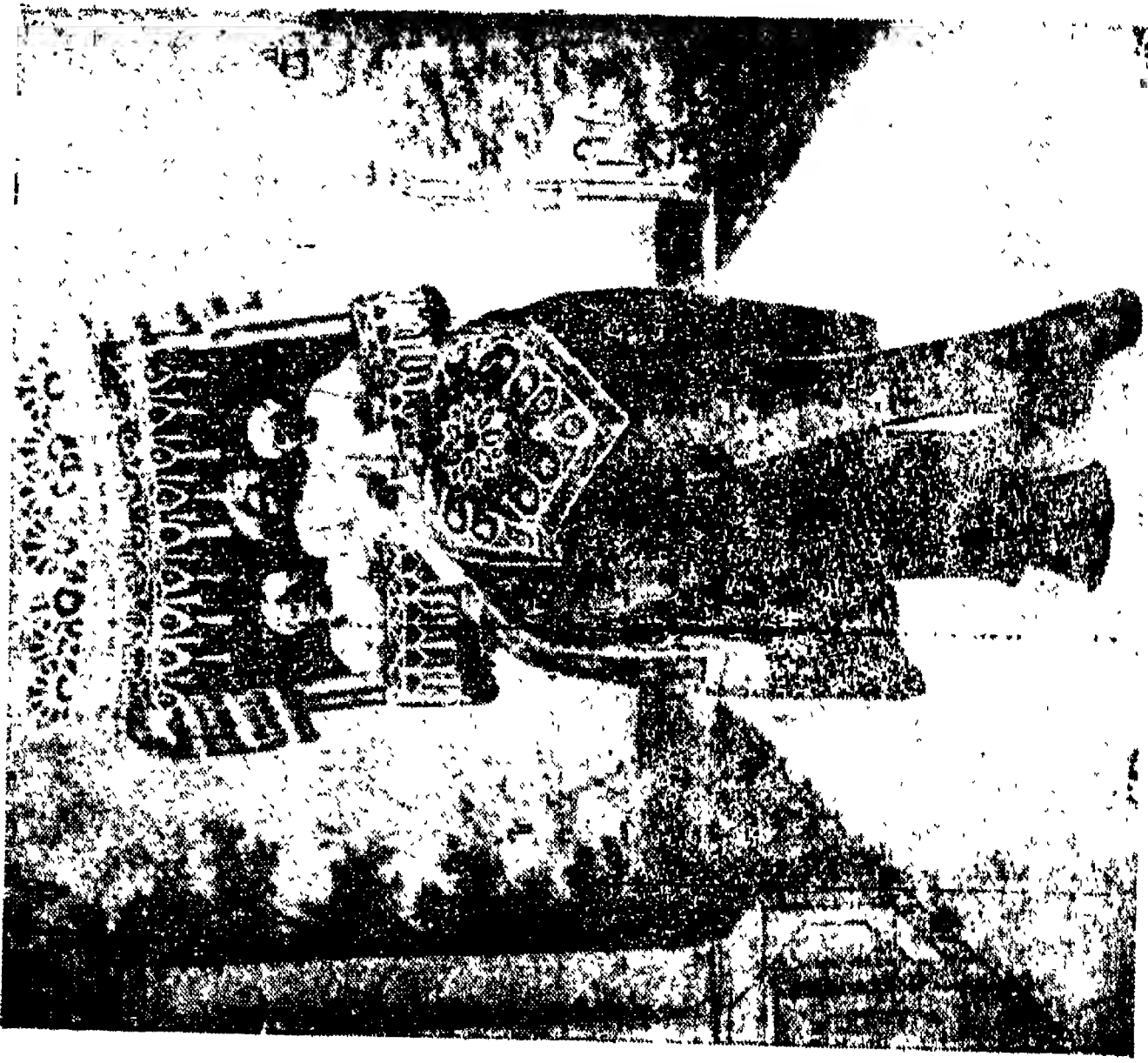
గురునాథుదయమున నొక గొప్పయుద్యోగిని జూచుట కతని కొక

సింహానందరావు

“ కమలాపురం రాజాజీ కళలకు రేరాజు
వదనాక్షరి అని పిలుస్తారు ” — యస్వీ.

మొసూరు దర్బారు సన్మాన సందర్భము
“ గంధశింధురమ్మపై గంధ సింధుర మొందు
కొల్పిరివ యట్టి చెల్లుమాడు ” — యస్వీ.

గొప్పవాడిచ్చిన సిఫార్సు త్తరము బట్టుకొని మేమిద్దర మేగితిమి. గడచిన దినము భోజనములయొద్ద జట్టిలోనున్న నన్నాయుద్యోగి కనిపెట్టి, యెవరు నీవనెను, అందుకు హరికథ చేయువాడ' నని యంటిని. అప్పుడు కోపముతో 'బోపో, భోజనముకడ నీ హరికథచేయు' మనెను. అందుకలిగి, 'ఇదిగో యీ సిఫార్సు మీకుఁదెచ్చినాఁడ'నని యతనియెదుట పర్రుగ నుత్తరము జిన్నవాడనగుట జింపివైచి, మళ్ళీ పెండ్లిపెద్దయొద్దకు వెళ్ళి హరికథచేయించు మనగా, రాత్రి నాకథ పెట్టించెను. దృవచరిత్రమును జెప్పినాడ నందరును సంతసించిరి. కాని, పెండ్లిపెద్ద నాయొద్దకు వచ్చి "యింతసొగసైన కవిత్వము గుంటడవు నీకెట్లు వచ్చును? ఇదెవరో మీయూరం జేసినారనుకొనెద నీవే కవిత్వము చెప్పగలవాడవై నచో నంబ రీషచరిత్రము నాకొడుకున కిష్టము. కవిత్వముచేసి విన్పించగలవా? నీకు బదిదినములు గడవిచ్చినా" ననెను, అందుకు చిత్తమని యొకగృహస్తు వింట రాత్రి భోజనముచేసి పెన్నలుతో తెల్లవారులు వ్రాసి చరిత్రను ముగించి ధారణచేసి యుదయముతోనె పెండ్లిపెద్దయొద్దకేగి 'యయ్యా అంబరీష చరిత్రమును రచించితిని. నెలవై నచో నిప్పుడు పుస్తక మక్కర లేకుండ వినిపించెద'నంటిని, అందుకాశ్చర్యపడి యత "డిదిగో తొమ్మిదిగంటలకు కలెక్టరు నతవిభాగము వచ్చెద రప్పుడు నీ హరికథ విన్పించుము" అనియె. వెంటనే చల్లితిని హరికథ ప్రారంభించినాడ, కలెక్టరు మొదలై నవారు శరవేగమున మాట్లాడు నాధోరణికి నాపాటయాటలకు మిక్కిలి సంతోషించిరి. పిదప సాయంకాలమున నన్నిలిపించి యావృద్ధుడు ఇదుగో నలువదిరూపాయలు నీకు గట్టుమిచ్చుచున్నా" ననెను, అప్పుడయ్యా యిట్లొకరాత్రి కొకచరిత్రమును యక్షగానముగా రచించి ధారణచేసి పుస్తకము నపేక్షింపక వినిపించుట మిక్కిలిదుస్తరము. మీబోటి లక్షాధికారు లిట్లు నాచే చరిత్రమున్రచింపించి నావలన బాటయాటలు, చిత్తగించి యింత చిన్నచూపు చూచుట భావ్యమా! యంటినందుకు కోపముతో "బుచ్చు కొన్నబుచ్చుకోలేకున్నపొపొమ్మ" నెను "మరి ధన మార్జింపజాలరు కడు వృద్ధులు, పెండ్లిఖర్చునకు మీరే యుంచుకొండ"ని బసకు దిరిగివచ్చితిని.

ఊరిలో బలువు “రాపెండ్లిపెద్ద యంత కష్టపెట్టించి చిన్నయ్యావి నిచ్చుట తగదవీరి,

లోకనాథమను గ్రామములో అవధానములు

మరునాడాయూరిలోని కొందరుతగుమప్పులు లోకనాథమను చెంగటి గ్రామముదేవాలయముదాపున వనభోజనమేర్పరిచి మమ్ముగూఁ బిలిచిరి. ఉదయము తొమ్మిదింటికి బైలుదేరి పదింటికాలయము జేరితిమి. నడు దారిలోపొలములు దాటి గంజామునదియొడ్డున విసుకతిన్నెలపై నొకప్రకస్త మైన మామిడితోటలో శివకోవెలచెంత బసచేసినాము. ఆదేవాలయము చెంత నొకడు ప్రాయోపవిష్టుడై యుండెను. ఇదివఱకిరువది దినములనుండి యన్నపానములు లేకుండెను. గానచూపు నూపిరి మాత్రమేయుండెను. గాని వానికి మరేతెల్వి లేకుండెను. వానికొకకఠినవ్యాధి కలదట యదికు దిరినచో నట్టి ఘోరవ్రతము చేసెదనని మ్రొక్కుకున్నాడు. మరి మూడు రోజులటుజీవించినచో నావ్రతము సమాప్తయగునట.

అచట నాచేత నవధానములు చేయించిరి. అనగా ముప్పదిగంట ముల కొక్కొక్కచరణముగా గోరిన పద్యములు కవిత్వము చెప్పుటయు ముప్పదిరెండక్షరముల వ్యస్తాక్షరీ చేయుటయు, నోట నొకచిన్నలెక్క కుత్తరము చెప్పుటయు. బూవులు లెక్కించుటయు, విషేధాక్షరి చెప్పు టయు, సంభాషణము నేయుటయు కోరినరాగములపై బురాణము చదు వుటయు. గంటలు లెక్కించుటయును, అష్టావధానము జరుకుగాను సరిగాను నెరవేర్చుట కచటివా రానందించి తమలో దాము చందాచేసికొని ముప్పది రూప్యము లొసగిరి.

పిదప సాయంకాలము బరంపురమునకు బాడి మాట్లాడుకొని పోవు టకు సిద్ధపడినాము. అప్పుడు పేరన్న నాతో “నోరీ ! ముసలివాడు. నలు బదిరూకలుకంటె హెచ్చివ్వడు, వానివద్ద నాసొమ్మేలవిడువవలెను! వానితో నిక వియ్యమండబోముకదా ! నేబోయి తెచ్చెదను” అని యాపెండ్లిపెద్ద

వృద్ధుని కడ కేగగ “నీవెందుకు వచ్చినావు, వాడేదీ యనగా ‘వాడు నన్ను బంపించెను” అనెను. అపుడావృద్ధుడరువది రూప్యము లొసగెను,

పిదప మేము బరంపురమునకు వెళ్ళి యటనుండి పళాసకు బోయి కామేశముపంతులుతో స్నేహపనిమీద బోవుచున్న గ్రామములకు బోవుచుంటిమి. అమిడిపిల్లి యనుగ్రామములో నేను బంతులనని సవారీలో గూర్చుని సవారీవాండ్లు సవారీమోయుచుండ బంతులు నాయొద్ద గుమాస్తావలె సవారీతో నడచివచ్చుచు నేనడుగులెక్కలు చెప్పుచుండుట యట్లు విలాసమొనర్చితిమి. కోటిపిల్లి యనుగ్రామమున పంతులు నేను గలసి యేబదిగంటములకు చెరియొకపాదముచొప్పున నేబదిపద్యములు కవిత్వము చెప్పితిమందులో నొకపద్యముదాహరించెద.

శా॥ నాళీకంబుల గేరుకన్నుగవ సన్నల్చెల్వ వాటింపగా
శ్రీలింతేసిపనందె చూతల్మనుచు నెన్నరు చందోయిపై
గాలిం బయ్యెద దూలగా జనులు దన్దాంక్షించి వీక్షించగా
గాళింగాంగన జెర్వుజేరు హౌయలుం గంటి స్మనోజ్ఞంబుగా॥

ఇందులో విషమచరణంబులు నేను సమచరణంబులు పంతులును జెప్పినాము,

పంతులుకు రఘునాథపురముచెంగటి తలగాంచివాను దొకగొప్ప నాయుడు మిత్రుడు గనుక తలగాములో మూనాళ్ళుంటిమి, ఆ నాయుడు క్రొత్తగా నిల్లు కట్టించినాడు గనుక నా గృహప్రవేశమునకు నాచే నపుడు హరికథచేయించెను, పిదప బంతులవర్తకస్థలమైన పూడికి వెళ్ళినాము, నూటయేబదిమంది పంతులుతో నుండిరి, సముద్రతరంగములు హాయిగ నీటితుంపురులు జిమ్ముచుండ నొడ్డునిసుకదిబ్బ వెన్నెలసంజకడ చిన్నగురుడు పంతులు మొదలైన మాబోంట్ల నూర్వరకు మూడింటనుండగా హాయిగా గొంతయానందించి ఉదయమెక్కించిన యల్లిపాయపులుసుబాన యదివరకుడుకుచుండగా గట్టుపద్యములు చదువుకొనుచు బాటలుపాడుచు

కథలు ముచ్చటలు చెప్పుకొనుచు అన్యోన్యము హాస్యములు సల్లాపములు చేసికొనుచు ఎనిమిది గంటలకు మొదలుపెట్టి పన్నెండుగంటలవరకు భోజనములు నేయుచుంటిమి. కామేశపంతులవశమున నెందరో యాజిల్లా లోని రాజులుండిరి. కావున పంతులుండిన యడవి పట్టణముకన్న నెక్కువుగ శోభిలుచుండెను.

సుబ్బిమ్మపేట యనుగ్రామమున విష్ణుకోవెలలో వైష్ణవులు తయారుచేసిన వివిధములగు మధురపదార్థము లొకనాడు తిని యాదినము పంతులు మొదలు పరివారజనమందరము ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములు ధరించి హరికథాకాలక్షేపము చేసినాము. నామధారణమున మాకున్నకళయేవైష్ణవులకైన లేదని యచటి వైష్ణవులు లుగ్గడించిరి పిదప నభీష్టభోగంబుల రాత్రి గడపినాము.

పంతులకు బెద్దగురునియవాటు మిక్కిలి కలదుగాన శ్రీకాకుళము నుండి యాసామగ్రి వచ్చుచుండెను. అదివరకు రెండు సంవత్సరముల క్రిందట విజయనగరములో బెద్దగురునికటాక్ష మొకసారి కొంచెము పొందియున్నాను. నాడు శివరాత్రి, యొకమిత్రునియింటికి తోయినాడను. అతనితల్లి తనకుమారునితో వచ్చిన జట్టుదారులను తన కొడుకులకన్న నెక్కువ ప్రేమగా జూచునది. చిన్నతనముచేత యధేష్టముగా నంచరించి రాత్రిబడలికతో భోజనము మరచి నిద్రించు తన కొడుకు స్నేహితులను లేపి కన్నతల్లికన్న నెక్కుడు ప్రేమతో గడుపార భోజనముపెట్టినది. నాకెన్నోమార్లట్లు సంరక్షణ మొనర్చెను. కావుననే యాపుణ్యాత్మురాలు కడుపుశోకమెరుగక స్వర్గస్థురాలయ్యెను. ఆ చెలికాడు నేనును జోడుగ గలిసిమెలసి దిరుగుచుఁ బాటసాధనము చేయుచుందుము. అతడు నేను నాశివరాత్రి కొందరితో గలిసి పెద్దగురుకటాక్షము పొందినాము. ఇప్పుడు రఘునాథపురములో పంతులు వన్నుగూడ బెద్దగురువులో వంతు కలిపెను.

అపుడాయూళ్ళో గొట్టాలమ్మ వేంచేసి యున్నది. మాబసలోనే యొకడు చచ్చె నింకొకడు చావసిద్ధముగ నుండెను. అపుడు క్రిందకొరిగి గురుకటాక్షమున పరవళ్ళుడై పరిపూర్ణదశలోనున్న పంతులతో “నయో” యొకడు చచ్చె నింకొకడు చావసిద్ధముగనుండె నిట్లు కలరా చెలరేగను మీ రిట్లున్నారని యతని కన్న నెక్కువుగ బెద్దగురుకటాక్షమొందిన నేన నగా నతడు నన్నిలిచి యోరీ యీలోకము మనఃకల్పితముగాని వాస్తవము కాదు. మనోజేతల కాత్మకన్న వేరు లేదుసుమా యెందుకట్లు జంకెదవు” అనెను. అతని ధైర్యమాజ్ఞానమాత్యాగభోగము లాయుదారత యారస జ్ఞత యాదైవభక్తి దేవతలకైన నుండునా యని శంక వొడుమునపు డతనితో మానవులన నేపాటిసాటి? అటనుండి పల్లాకిమిడెకు బోయి నారము, భావుసోకా యనుచోట పంతు లొకకంచములో నాతో భుజింప వేడ్కపడెను.

పల్లాకిమిడెలో సబ్ మేజిస్ట్రేటు కచేరీకి నన్నూడ దోడ్కొనిపోయి యింటికి వచ్చినపై నన్నూచి నీవుకచేరీలో జూచిన చిత్రమేమో చెప్పుమ” నెను. అందుకు “నేకాక్షిద్రితయ మొక్కచో బోగయ్యో” నంటిని. బాగుగ జెప్పితి విదిగో యీ సబ్ మేజిస్ట్రే టీప్లిడ రితనికుక్క నీవుచెప్పినట్లై యొకచో నెల్లుసమకూడిరో, నాకు తోచినచిత్ర మిద్దియే యాహా కవిగాన నిచో రవి గాన నేర్చునే” యని యనెను. అచట నాకొరకై సింహాల లాటములు చేయుటకు కంసలిని నియమించి పంతులు బరంపురమున కేగెను. మేమచట సబ్ మేజిస్ట్రేటుగా యొద్ద రెండుకథలు చేపి యెను బది రూపాయలు సంపాదించుకొని బరంపురమునుండి తిరిగివచ్చిన పంతు లతో గలిసికొన్నాము.

ఇట్లు పంతులు తనతో నాల్గునెలలకు బై గా మమ్ముంచెను. సింహాలలాటపు బంగరుమురుగులు యొకపట్టుపంచలచాపొక బనారస్సుఖండవా యొక జల్తారుతాజు నాలుగువందలరూప్యములనగదు నాకిచ్చి, సూరన్నా పెండ్లి చేసుకొనుము. చంద్రున కొక నూలుపో గన్నట్లు నీకిచ్చినాడ.

ఋణస్థుడనై యున్నదశలో వచ్చినా వింకొకమాటు నేబ్రతికియున్నచో నీకధికముగ నిచ్చెదను" అని మమ్మ సాగనంపుచు నౌపడాలో మాబండి వెమక నొక ఫర్లాంగు నడిచి వచ్చుచు గంట నీరిడెను. అప్పుడు "ఎందుకు శోకించెదవయ్యా!" యని నేనడుగగా మారన్నా! లోకము నిన్నెరుగ జాలక నీకవజ్జిత నేయుదురేమో యని కుందెదను అనియెను. నే జిరున వ్వన బంతులయొద్ద నెలవుపుచ్చుకొంటిని. దేవాదిసత్రము మీదుగా శ్రీకాకుళము చేరుకొంటిమి.

శ్రీకాకుళములో హరికథ, అష్టావధానము

మొదట నాజబ్బులో నన్ననుగ్రహించిన వెలబోటి యచట గాపుర ముండెను. ఆపెయింట బసదిగి యొకధర్మాత్మువియింట భోజనము నేయుచుండగా ఆయూరి శిరస్తాదారు డొకగోల్కొండవేపారి నన్నాదరించి నాచే హరికథ చేయించెను. ద్రువచరిత్రము చెప్పుచుంటిని. అప్పుడొక ముసలిపంతులకావేశము వచ్చినది. నన్ను వీపుపై పెద్దగ్రుద్దు గ్రుద్దెను. నేనదిలక్ష్మమునేయ లేదు. కాని పేరన్న యిది జరువబోయెను. అంతట నతనికావేశముంట తెలిసి నవ్వుకొని కథనేయుచుంటిని. అచటఁ బిల్లికి బిచ్చము వెట్టిని యొకపరమలుబ్బుడు మిక్కిలి ధనాధ్యుడెను బదేండ్లవాడు నే హరికథచేయుచుండ జేతుల తాళము తట్టుచు భక్తిపరవశుడై యానందించి నాకిరువదిరూప్యము లొసగుట కంద రాశ్చర్యమందిరి.

ఆ శిరస్తాదారునియింట విశాఖపురినివాసుడు పండితసార్వభౌముడు శ్రీ వైష్ణవు డొకమహానుభావుడునగు నొకనితో గలిసి యష్టావధానము చేసినాడ. నల్వరికి దెనుగు నల్వరికి సంస్కృతము చెరియొకచరణము వంతున కవిత్వము చెప్పినాము, చెరుముప్పది రెండక్షరములు వ్యస్తాక్షరి చేసినాము. తెనుగుఛందస్సునుగూర్చి యిద్దరము వ్రసంగించినాము. నిషేధాక్షరిచేసినాము. మరిగొన్ని పనులు నేయుచు రెండుగంటల కవధానము ముగించినాము. ఆ వైష్ణవపండితుడు నన్నభలో శ్లాఘించి నాకవిత రస

వంతమైనదని మెచ్చెను. పిదప నా శిరస్తాదారు నరసవల్లిలోగూడ నొక కథ చేయించి నాల్గుతులముల మురిడీగోలుసులు నూటపదారురూప్యములు నగదు నొసగెను. అందుకు నేబసచేసిన యింటివారు మునుపటికన్న వేయిరెట్లు నన్ను జూచి సంతోషించిరి.

పిదప విజయనగరమునకు వచ్చినాము. అప్పుడు నన్నుజూచి “అబ్బో యీగుంట డెంతవద్దై నాడని యాశ్చర్యముతోడ సంతోషముతో గొందరు మిత్రులు, కొందఱిదియె నీనికి కడవరిదశయని యసూయతోను, బంధువులు శబాషు “ప్రపేదిరేప్రా క్త జన్మవిద్యా” యనునట్లు వీడెక్కడ నేర్చుకొనెను సంగీతసాహిత్యము లెట్లబ్బెనని యావింతతో గొందరింకమీద మరింతయభివృద్ధి నొందుననుచు దయతో బల్కుచుండిరి. ఒకమిత్రుని యింటికి నేబోగా నతడెంతయుగర్వముతో నన్నాదరించెను. గంజాము జిల్లాలోనే నామెట్రిక్యులేషను డి సబ్జక్టులోబోవుటకెంతయో నొచ్చుకొంటిని మేము తెచ్చినరూపాయలకు మారెండవయన్న మాయిద్దరిపేరట గరిక వల్పులో నొకభూమికొనెను.

పెండ్లి సంబంధములు

నాకు, బెండ్లి నేయుటకై మావారు యత్నించుచుండిరి. పెండ్లి చేసుకొనువేడ్క నాకుకూడ మెండుగ నుండెను. సంస్కృతనాటకపు మేనేజరు తనయన్నకుమార్తెను దా బెంచుకొని నాకు గన్యధార బోనెదనని యాపిల్ల నే పెండ్లాడుమని నాతో దరుచు నొంటిగ జెప్పుచుండెను. పిల్లల నెంచి కొనుటకై నేను, మాయమ్మయు మామూడవయన్నయును బయలిదేరి నాము. గజపతినగరములో మారెండవయన్నమాటచొప్పున నచటి గొప్ప వైశ్యులు నాకు నాల్గుంగరములు బంగరుటుట్ల పొగడాల తావళము. చెవులకు ముత్తైపుతమ్మెట్లు నెరువొసంగి రెరువునగలతోను నేగడించుకొన్న మురుగులు గొలుసులతోను మిక్కిలివన్నెగ బ్రయాణమై సంస్కృత నాటకపు మేనేజరు యన్నకొమార్తె కొకచిన్నగావంచాగోచీకట్టుకట్టి

యనటితడవతో జడవై చి నాకుజూపెట్టి రంతసొగసుగలేదు కానియక్కన్నె
యనహ్యము రాలేదు. కాని మామూడవయన్న యాకన్నెంజూచి తేనె
లూకుపెద్దకనులు, నెర్రనిపెదవులతో సొగనైనదేయని నాతో ననెను.
కృష్ణారాయపురమను నగ్రహారములో నొకకన్నెం జూచితిమి. అదియెంతో
చక్కనిదేకాని పిల్లి కనులు. మూడువందలరూపాయి లలంకారము పెట్టు
మనిరి, మాపెదతండ్రికొమార్తెకూతు నొకతె నిచ్చెదమనిరి. కానియది
కారునలుపు నొంటినిండ బొచ్చుకలది రెండువందలలంకార ముంచుమనిరి.
బొడ్డుకోకతోనెండురొయ్యవలె గన్పించెను, మరికొందరి కన్నెలంజూచితి
గాని యలంకారముంచుటకు నాకిష్టము లేదు కాళ్లుకడిగి కన్యాదానము
చేసిన కన్నియనే పెండ్లాడుటకై మనసులో నిశ్చయించికొంటిని.

నాజన్మస్థానమగు నజ్ఞాడగ్రామములో నాచిన్ననాటి స్నేహితులు
నాజ్ఞాతులునగు పెదయజ్ఞేశచై నమ్మ చిరంజీవులబాబు యోగిరామన్న మొద
లగువారందరు నన్నుగని పరమామోదముం బొందిరి. శరీరమందున్న మురు
గులుమొదలై న యలంకారముల సవరించుకొనుచు గేరాదిద్దుకొనుచు పలు
మరు జుట్టుపెద్దముడివేయుచు దండెపట్టుపట్టుచు పట్టవాసపుబడాయి గొట్టుచు
నచటివారి యనాగరికతం దిట్టుచు ఇంగ్లీషుమాటలాడుచు బాటలుపాడుచు
బందులయిండ్ల దినుచుంటిని. పెదయజ్ఞేశచై నమ్మ చిరంజీవులబాబును
అచట మిక్కిలి భాగ్యవంతులు నాజ్ఞాతులు, నాతో మాతండ్రియొద్ద చదువు
కొన్నవారు. అందులో పెద్దయజ్ఞేశకు నాకు మిక్కిలిమైత్రి. మేమిరువుర
మొకనాడు ఏటియావలితోటలో వెన్నెలరాత్రి యొకమామిడిచెట్టుమొదట
నొకవిలాస మొనర్చితిమి. మాపెద్దన్న మేమిద్దరము యిసుకతిన్నెపై
గూర్చుండుట కనిపెట్టుచుండెను. అచట మాజుట్టుదారులమారణపుగిత్తల
వలె దిరుగుచుంటిమి. పెద్దబ్బాయి యనెడు మాజ్ఞాతి (గ్రామభుక్తయు
రాయమ్మగారిమనుమడు) నతడు నాచే నంబరీషచరిత్రమును బాడించి విని
యెంతోసంతోషించి మాతండ్రిగారదివిన్నచో నెంతబాగుండునని చిం
తించెను.

నేను రామభద్రపురములో జూచినకన్నియను మాత్రమే నాకూరక కాళ్ళుగడిగి కన్యాదానము చేసెదమనిరి. కాని తక్కిన కన్నెల తలిదండ్రులందరు నన్నలంకారముంచమనుచు వచ్చిరి. మాయమ్మకు దనమేనల్లుని కొమ్మారై కలంకారముంచియైన జేసికొనుట కూహకలదు, చేతిసొమ్ము వదలుకొని యలంకారముంచుట నాయిష్టముకాదు, పిదప విజయనగరము దిరిగి చేరుకొంటిని.

దెవ్వాటి కలెక్టరుతో పేచీ

ఒకవైళ్ళు డిచటికి డివ్వాటికలెక్టరుగా వచ్చెను, మగటిపల్లి బుచ్చికామకవి కిచట సభచేయించి పురాణము వదిలించి జాత్యభిమానముతో మూడునాల్గువంద లిప్పించెను. నన్నుగూడ జూచి మిగుల సంతసించెను. గాని చిన్నతనపుపెంకితనముచేత నతనిదయకు దూరమైతిని, ఒకనాడతడు పాడి యెట్లున్నది నాపాటయని నన్నడిగెను. అప్పుడు “వేరేయడుగవలెనా?” “యీజగొట్టనుకోమటీరీసుమేసరి” యని యంటిని. అందుకు కోపమువచ్చి మూతివిరిచి బుచ్చగొట్టి మరికొంత నేపూరకొవి “యెదీ నీకవిత్వమేదై న జదువుమా! యనెను. “మందహాసహాసిత శారద చంద్రికా” యని చదువబోవుచుండగా నాపై గనులెర్రచేసి “తప్పుకవిత్వము చెప్పుకొనుచు బెద్దపిన్న యనక వెక్కిరించెదవు నీ ద్రావిడము మానవు” అనియె, అందుకు “అయ్యా! నెట్టిగారూ! తప్పెక్కడ” అంటిని. అందుకు “శరచ్చంద్రికా యని యుండును గాని శారదచంద్రికా యని యుండదు” అనెను. నే జిరునవ్వుతో నిదివరకు తమసంగీతప్రజ్ఞకు దోడే పాహిత్యవైభవముగంటి. కవిత్వముచెప్పుట బేర మనుకొన్నారా? ఇదికాక సంస్కృతమున బ్రాహ్మణుల నితరులు బెదిరింపరాదు” అంటిని. అప్పటి నుండి యతడు నన్నెరుసుగ జూచుచుండును.

మెట్రిక్యులేషనుపరీక్షకై మరి స్కూలులో జదువుటకిష్టపడక పై వేటుగ జదువ విశ్చయించి వలయుపుస్తకములు సంపాదించి పీఠాం

బరము హనుమంతరావును పూడిపెద్ది సోమనాథమును నేను మారెండవ
యన్నగారి యింటి వీదిపంచపాళిలో రాత్రింబవ శ్ల న్యోన్య సహాయమున
జదువుచుంటిమి. కాని పోళంగిముచ్చ జట్టుదారులతోగూడి బాటలుపాడుచు
వెలియాండ్రయిండ్ల దిరుగుచు రాత్రులు నిద్రమాని యుత్సవములు
చూచుచు వన్నెలుచిన్నెలు చేసుకొని తటస్థించిన శృంగార మనుభవించు
చుంటిని.

కోటపల్లి వారివీధులో నొకపంతులు స్నేహము కుదిరెను. అతడు
సన్నముగ దీయగ బాడును. ధోలక్కు వాయించును. ఆర్గురు అక్కల
కొక్కడే ముద్దుతమ్ముడు. భాగనగరపు సూర్యనారాయణకు మేనమామ,
నాయందెంతో దయతో 'అవ యాచ'యని పిల్చుచు నాదరించుచుండును.
ఒక నా ప్రియమిత్రుడు నేను నచట దరచు భజనలునేయుచు బాడు
చుందుము, ఈయూళ్ళో యిద్దరు మాధ్వలు పాటకులుగా నుండిరి,
అందొకవికి గోటలో జీతము. వేణుగోపాలస్వామిమఠమునకు బూజారి.
ఇద్దరును ప్రశస్తముగా బాడగలరు. మద్దెలవాద్యమునందు నిపుణులు.
నామిత్రుడును నేను దరుచు మఠములోని విద్వాంసువెంత పాటయును
ముక్తాయును గ్రహించుచుందుము. నామిత్రుని శారీరము సన్నము, నాది
ముతుకు, గావి పాటలో నేగురుజును. ఒకప్పుడరుదుగా నాకంటె సొగసుగ
నామిత్రుడును బాడుటగలదు. మాటలపోగు వన్నెలవిసనశత్ర కృషికి
జంకువాడు గనుక నామిత్రునిసంగీత మభివృద్ధి కాలేదు. దివానురాజుగారి
యింట్లో మఠమువిద్వాంసుడుగాక రెండవమాధ్వడు బాడుచుంట వివి
యంతిసొగసుగా నేనెప్పుడై న దరంగములు పాడుదునాయని యాసించు
వాడను,

సొగసు చేసికొనుట, నాజట్టుదారులవెంట దిరుగుటచే కాలము చాల
కున్న చదువుట కవకాశ మెట్లు చిక్కును! కొంచెము కొంచెము స్వరము
గూడ బాడ నారంభించితి, రాజుగారి విద్వాంసుడును సంగీతమున విరుష

మానమగు ప్రజ్ఞకలవాడును నాలయకాగిన అయకలవాడునగు గాయక
వైణికుని సంగీతమునకు గురువుగ భావించుకొని నతని నేవించుచు నాపాట
యతనికి వినిపించుచుందును. అతడు పిసరుగాడు, సరిగమయన్న మరొక
గంట కదివరకు గంటక్రిందట నోటనారిపోయిన చుట్టముట్టించుచు పథ
నిధనిస"యని నాకు జెప్పుట వార్తాపత్రికలం బ్రచురించదగిన చిత్రము.
అతనిబోలి యంత్రగాత్రము లభేదముగా బాడుటయు, అయతప్పక వీణ
వాయింతుట యభినయము నృత్తము మప్పుటయు, పదకవిత్యము చెప్పు
టయు, వీణలుచేయుటయు, నింక కొన్నికళలలో నైపుణియు, విజయ
నగరములో, నింకొకరికి లేవు. ముఖముఖిగా నేర్చుకొనుటలేదుగాని,
తరుచుగ జాలకామతనికి నాపాటవినిపించుచు నవ్వుడప్పుడతనిచే మెప్పు
గాంచుచుందును.

నా వివాహము

సంస్కృతనాటకపు మేనేజరు తనయన్నకుమార్తెను దానభిమాన
పుతికగైకొని యుభయమంగళసూత్రములు చేయించి నాకొక క్షీరాబ్ది
వట్టుచాపు కట్నమిచ్చి కాళ్లుకడిగి కన్యాదానముచేసెను. కన్యకకు మూడు
తులముల బంగారుసరిగై మాత్రము మేముంచినారము. అప్పుడాకన్యకు
దొమ్మిదేండ్లపైగా వయసుండు నావయసిరువదేండ్లు చాటి యుండును.
అప్పుడు వేసవికాలము. ఆయోధ్యకడ దోటలో దిగినాము. ఏడుర్కోలు
సంబర మైనపిదప శాయమాన్నాలకిలో కూర్చొని పెండ్లి యింటికి వెళ్ళి
నాము. పెండ్లియైదుదినములు ఎంతో వేడుకగా నుండెను.

మెట్రిక్యులేషను పరీక్షలో నుత్తీర్ణత

ఆసంవత్సరము మెట్రిక్యులేషనుపరీక్ష యిచ్చుటకై విశాఖపట్ట
ణమునకు బోయినాడను. మాయాప్రభువువారు గూడ సంస్కృతనాట
కులం దీసికొని సవరివారముగా స్తీమరెక్కి మెద్రాసునకు దయచేసిరి.
పరీక్షయైనపిమ్మట విశాఖపట్టణమున నేనొంటిగ హరికథలుచేయుచు,

సుమారు రెండునెలలుండిపోతిని. తొమ్మిదిగంటలరాత్రికి హరికథ మొదలుపెట్టి యొంటిగంటవరకు పోద్వాతము, మరి మూడుగంటలవరకు అసలుకథ చెప్పుచు మొత్తముపై దెల్లవార్చువాడను. వేలకొలది జనులు వినుచుందురు. పేరన్న చెన్నపట్టణమందు నాటకములో నుంటచే నొక ప్రశస్తమైన ముఖవీణవాదకుని వెంటనుంచుకొని కథలు చేయువాడను, కథ కిరువది రూపాయలు చొప్పున బుచ్చుకొని యారెండునెలలలో బన్నెండుకథలు చేసియుందును. నాచేతిలోబడిన రూపాయలకు రెక్కలు వచ్చి యెగిరిపోవుచునుండునవి. అచట నాభోజన మొకజిల్లాకోర్టు పీఠరు గృహమున, అతడు దిమిలద్రావడి; యెంతోమంచివా డాశ్రితపక్షపాతి యును. అతడును నతనిభార్యయును కన్నతల్లిదండ్రులకన్న నెక్కువగ నన్నముబెట్టి నన్నాదరించుచుండిరి. పరీక్ష రిజల్టువిషయమై మువ్వరము కలసి మెద్రాసునకు తెలిగ్రా మిచ్చినాము. నాటి రాత్రి యొకమేడపై విజయనగరమునుండి వచ్చిన నాపాటజట్టుదారుడు నేను నొకచోట బాడి పాడి యలసి నిద్రించుచుంటిమి. తెలవారకుండ మమ్ములను లేపి బంబ్రోతు తెలిగ్రాము తెచ్చియిచ్చెను. నాపరీక్ష ప్యానె నధని నే జదువగ నామిత్రుడు సంతోషముచే నన్నాశ్లేషించుకొనెను. ఇకచాలు మరిచదువ నక్కరలేదని సంతోషముతో నేనొక కేక వై చితి. విశేషముగా బరీక్షలు ప్యానయి యుద్యోగము సేయుదృష్టి నాకెన్నడును లేదు. హరికథలపై జీవించుటయే నానిశ్చయము. పరీక్షలో నెగ్గినందుకు శివకోవెలలో దెల్లవార్చు హరికథ మిగుల గక్తిగ జేసినాను.

విజయనగరములో సీమరాణిగారి జూబిలీకి నాహరికథ పెట్టించ గోరి యొకడిపూటకలేక్టరు నాకు తెలిగ్రాము వేసెను అతడు నియోగి బ్రాహ్మణుడు మిక్కిలితెల్వితేటలు గలవాడును. విజయనగరమువచ్చి బంకులదిబ్బమీద హరికథ చేసినాడను. ఒకనాడు పెద్దచెరువుగట్టుమీద పైరుబోవుచు చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు “ఓయీ! సూర్యనారాయణ! నీపాటలు నీయోటలు, నీహరికథలు నీకాటకలు, నీపోకిరితనము చూచి నీవు చూడవచ్చు

గనుక నీకు చదువు రాదనుకొంటిని. ఇప్పుడు నారాయణదాసుడను పేరును ప్యాసయినావా?" యని నాబుజమున దట్టి మిగులసంతోషముతో "రా ఎఫ్ ఏ లో చేరు" అనెను. నాకు ఎఫ్. ఏ. చదువుట కిష్టము లేదు. బడికి రెండుపూటలు వెళ్లుచుంట, టీచర్లయొద్ద కట్టుబడియుంట. నాకు సమాధానములేదు. కాని, మారెండవయన్న ప్రోత్సాహముచేత జదువుటకొప్పుకొంటిని. పరీక్షలో నెగ్గినందు కాంజనేయస్వామికోవెలచెంత మ్రొక్కుబడి హరికథ చేసినాను.

కళాకాలలో విద్యాభ్యాసము

జయంతికామేశముపంతు లాసంవత్సరమే స్వర్గస్థుడాయెను. అతని వెలయాలు విజయనగరమున కెనిమిది తొమ్మిదివేల రూపాయలతో జేరుకొనియెను. తొంటిపరిచయముచేత దరుచుగ నాపెయింట నుండువాడను. కాలేజీకి ఏ పెండెన్నుకై మొగము గన్నర్చుచుంటగాని, టీచర్లవలన నొకట్రెగ్గామెట్రెతప్ప మరియేపాఠమును నే దెలిసికొనవలసిన యవసరమే లేదు. ప్రిన్సిపలుగారి పాఠమువేళలో దప్ప దక్కిన టీచర్లు చెప్పు పాఠములపు డుంటయే తరుచెరుగను. దివాన్ సాహెబ్ గారు నాచేత వరుసగా ప్రతిరాత్రి మూడేసిగంటలచొప్పున నాలుగై దురోజులు కథలు చిత్తగించి యొకనాడు సంతోషముతో నాకడుపుమీద దనచేతికర్రతో బొడిచి "యింతవిద్య నీకడుపులో నెట్లున్నదయ్యా" యని "నీ కేమికావలయునో గోరుకొమ్ము" అనెను. అప్పుడు మామూడవ యన్నకు నాటకపుజీతము భాయముచేయించు మనియు, నాకు కాలేజీలో ఫీస్కాలరీయిమ్మనియు గోరుకొంటిని. ప్రిన్సిపలుగారితో దనమాటప్రకారము నాకు 'ఫీస్కాలరీ' యిమ్మని చెప్పుమనియెను. ఒకయింట నే హరికథ రాత్రియంతయుజేసి మరునాడుదయమున బడికిబోగా ప్రిన్సిపలుగారు నాతో "తెల్లవార్లు పాడియాడి నిద్రమాని, మిక్కిలియలసియున్నావు డబ్బుగడించుచున్నావు. దూడేకులవానికి దుంబతెగులన్నట్లు నీకెందుకీటదు" వనెను. దివాన్

సాహేబుగారు పంపినవర్తమానము జెప్పినాడ నందుకొప్పుకొనలేదు. పిదప దివాన్ సాహేబ్ గారు తనయుంగరము నాకానవాలిచ్చి ప్రిన్సి పాలుకు చూపు మనియె. నేనట్లు నేయగా నన్ను ఫ్రీస్కాలరుగ జేసిరి. అసిరమ్మపండుగ పీర్లపండుగ జగన్నాథోత్సవములు, వసంతనవరాత్రులు, దేవీనవరాత్రులు గణపతినవరాత్రములు మొదలగునెన్నో యుత్సవములు విజయనగరమున నేవియో వచ్చుచుండును. అన్ని యుత్సవములలో జట్టు దార్లతోగూడి యెంతో ముచ్చటగ దిరుగుచుండును. రాత్రినిద్ర సాధారణ ముగ లేనేలేదు. ఒకనాడు శ్రీనివాసాచార్యులను వైష్ణవటీచరు ఆల్ జిబ్రాలో ఈ క్వేషన్ను చెప్పుచున్నపుడొకలెక్క యసాధ్యముగ నుండెను. టీచరు దానిని సాల్వ చేయుటకు దంటాలు పడుచుండెను. బోర్డుబల్ల వెనుక నిదు రించుచున్న నే జప్పున లేచివచ్చి “నేనీ లెక్క సాల్వచేసెద” నంటిని. అపుడతడు “పోపో వెత్రివాడా! నిద్రపో! నీకు చూడు లెక్కచూడు.” అనియెను. అపుడతి త్వరితముగ బోర్డుపై సుద్దముక్కతో ప్రోబ్లమ్ సాల్వచేసినాడు. అందుకు టీచరుమొదలు క్లాసులోనివారందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యపడిరి. ఒకప్పుడు ప్రిన్సిపలుగారి పాఠముసమయమున ఆల్ హెర్ లవ్.....ఇన్ హెమ్” అని యతడు ఫస్టునుండి లేస్తువరకు న్నవారికి జేయి ద్రిప్పుచు మాటపూర్తిచేయు మనెను. అపుడు లాస్టున యున్న సేను “నెంటర్డ్”ంటిని. అందు “కేమీ ఎంటర్డ్ంటివా?” యనెను. కాదు నెంటర్డ్ంటి నని చెప్పగా “దటీజ్ వెరీ లెర్నడ్” అని నాకు ఫస్టుపే సిచ్చెను. ఈరెండును మేష్టర్లను నే మెప్పించిన సమయములు.

పితాపురరాజసన్మానము

శీతకాలము నెలవులలో దివానుగారు “నీకు సిఫార్సి చెప్పెదను, పితాపురమురాజును జూడు” మని నాతో “నారాయణదాసుగారూ! మీది కడు పెద్ద కొప్పు. రాజునకు జుట్లు కత్తిరించుట యలవాటు జాగ రూకతిగ నుండవలయుజుండీ” యనెను. పిదప సిఫార్సు పట్టుకొని

పేరన్నయు, నేను పితాపురమునకు బైలుదేరి విశాఖపట్నము మీదుగా
ఖసింకోట సత్తరపున నాగి, నక్కపల్లి సత్తరపున దిగి మరునాడుదయ
మున నన్నవరమున సత్రమునకు జేరుకొంటిమి. లోకమందు అన్నవరము
సత్రమువంటి సౌఖ్యకరమగు సత్రమేలేదు. అతిధుల కభ్యంజనము చేసి
కొనుటకు వెట్టిమంగళ్లు వేడినీళ్లు సమస్తా భీష్మసామగ్రి రెండుకూరలు
వప్పు పులుసు. పిండివంట యాసత్రముంచిన పుణ్యాత్ముల ధర్మగుణ
మేమి చెప్పగలను? సాయంకాలమునకు పితాపురము చేరికొంటిమి.
నాడేకాదశి. మాయుత్తరము చూచినయచటి దివా నొక గోల్కొండ
వేపారి, ఆరాత్రే మాధవస్వామిగుడిలో హరికథ పెట్టించెను దెల్లవార్లు
వేలకొలది జనులు నిశ్చేష్టులై హరికథవిని యెవ్వడో గంధర్వుడు వచ్చెను
లేకున్న నీతేజస్సు. నీ ధోరణి, యీపాట, యిట్టికవిత్వమెన్నదై న
గంటిమే. యనుచు నన్ను శ్లాఘించి సంతసించిరి. దివానుగారు మాకొక
బస యేర్పర్చి రాజుగారితో మన్విచేసి, మమ్ములను రాజుగారియొద్దకు
గొంపోయిరి. నన్ను చూచినతోనే రాజుగారు, “దయచేయుడు !
దయచేయుడు! నారాయణదాసుగారు! మీరుతలంచినంతనే యీమేడ
బంగార మగును. ప్రహ్లాదునివలె మమ్ము ధరింపజేయ విచ్చేయుచున్నారు.
విజయనగరము మహారాజుగారు క్షేమమా? వారితండ్రిగారికి నాయెడ
బుత్రవాత్సల్య మని వన్ను సత్కరించి హరికథ వినెను. పెద్దశిరస్సు
గున్నచేనుగంత దారువు గొప్ప పాండిత్యము, నిరుపమానమగు నుదార
తయు, నాప్రభువునకున్న యీవి యసన్య సాధారణ మని పల్కుచుందురు.

రాజుగారు నన్నట్లాదరించుటచేత భౌరులంద రెంతయో గారవించు
చుండిరి. మరియొక కథకూడ చిత్తగించి రాజుగారిక యుదయమున
మమ్ము రప్పించెను. రాజుగారును మేమిద్దర మన్నదమ్ములమును మాత్రమే
మేడపై నుంటిమి. సందెడుంగరములజుట్టు పెద్దముడి సొగసుగ వైచు
కొని యున్న నన్ను బరికించి, “కైజారేదిగా” యని కేక వైచెను.
పేరన్న నావైపు భయముతో జూచెను. నేగూడ వింతపడినాడ, పిదప

నొక రొకకై జారును నూటపదారురూపాయిలు పాగాలు పంచలచాపులును తెచ్చెను: అపుడు రాజు కైజారుపైనుండి రూపాయిల పశ్లేము ద్రిప్పి నాచేతికిచ్చి “సంతుష్టి పొందుడు నే నప్పులలోనుంచి, చంద్రునకొక నూలు పోగు ప్రతిసంవత్సరము మీకిట్లు ముట్టుచుండును. “అసంతుష్టో ద్విజో నష్టః” అని యనెను అందుకునేను “సంతుష్టశ్చ పార్థివ” యని యచట నొక స్టేండునకు దగల్చిన శహాలుపై గన్నిడి జబాబు చెప్పితిని. రాజు గ్రహించి, యానెను, తాము తొడగదగిన డీయంగీ గవర్నరు సభకు వెళ్లుటకై కుట్టించినాను ఇప్పుడే తయారైన”దని శహాలులతో గుట్టబడిన యంగీనాకు స్వయముగ దొడిగెను. అచట మరి నాలుగైదుపూట రొక మిత్రుని కోర్కెను బట్టి యాగినాము. అతడు శ్రీవైష్ణవుడు, పదునెనిమిదేండ్లనాడు మంచి యుదార సాహసములు కల్గివాడు. ఒకమేడ నాయూరిలో కట్టించెను. నాప్రియ మిత్రులలో నతనొకడు,

విజయనగరము వచ్చినతోడనే దివాన్జీసాహేబునకు గనపడి, పితా పురముసంగతి తెలియబర్చినాడ. నవ్వుచు “జుట్టుకాపాడుకొని వచ్చి నారా!”యనెను. దివానుగా రొకనాడు “నారాయణదాసుగారూ! మరి మీరు చదువనేలా! మధ్యాహ్నము రండు, మీకు గలక్టరుతో చెప్పి వెంటనే యేబదిరూపాయలు జీతము చేయించెద”ననెను. అమధ్యాహ్నము మూడు గంటలకు దివాన్జీసాహే బాకస్మికముగా కాలము చేసిరి. అంత గొప్ప ప్రాపు అట్లగుటకు కొంత చింతించితి.

ప్రిన్సిపలు చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారి మృతి

చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు కూడ కంటోన్మెంటులో రాచపుండుచే స్వర్గస్తులైరి. నాటిదినము రెండుజాముల యెండలో మూలుపిల్లలు మొదలూరితోని పురుషు లింద రతని చెంత నుండిరి. చంద్రశేఖరశాస్త్రిని గూర్చి నాయులిప్రాయము లోకులకు విద్యాబుద్ధులం జెప్పుట కవతరించివ చంద్రశేఖరుడే యని,

మ॥ స్మిత పూర్వాస్య సరోజ మున్నత భుజాశ్లిష్టంబు నాజానులం
 బిత బాహుద్వయ మబ్జనిర్మల శిరోవేష్టంబు సత్యామృతాం
 చిత వాక్చూర మఖండ వక్ష మరుణ స్ఫీతంబు శిష్యాశి బ్రో
 వుత మంచు న్గుడు చంద్రశేఖర మహామూర్తిం బ్రకంశించెదన్॥

అనియు

పీ॥ ఏదినంబున శోక మెరుగని బుధులెల్ల
 కన్నీటి వరదలు కార్చినారు
 చీమ బారుల వలె శిష్యు లేదినమున
 నెండలో బడి పరువెత్తినారు
 గ్రహణ దినము పోల్కి గనుపట్టె నెద్దిన
 మఖిల జనస్సాన మతికయిల్లి
 వెద్దినంబున బ్రజకెల్ల నీపురిలోన
 దుర్దినమై యేమి దోచకుండె.

నెద్దినంబున మనబడి యింపు దరిగె
 నెద్దినంబున గురువుల ముద్దుచెల్లె
 నెద్దినంబున శ్రోత్రియం బేపు దొరగె
 తద్దినంబా యిది బుధ విపద్దినంబు॥

అనియు పద్యములు చెప్పినాడను. అజానుబాహువు, మేటిబలాధ్యుడు, ఆణిముత్యముల కోవవలె నతని చిరునగవున దంతపంక్తి సీమకమలముల తక్కున ప్రకాశించును. తెల్లని దంతమువంటి చాయ. వెడదవక్షము, నన్నపు నడుము, తీయని మాటలు, అత డింగ్గీపున నుపన్యాసమిచ్చుచున్న సంగీతమువలె శ్రావ్యముగ నుండును. సంస్కృతమున మేటిపండితుడట, దీన విద్యార్థులపాతి కల్పవృక్షము. భయభక్తులతో స్కూలు పిల్లలు, టీచర్లు, తక్కిన యూరిలోని తగు మనుష్యు లతనిం జూచువారు. నిష్కల్యపుడట్టిమహానీయు డెట్టినుతికైన బాత్రుడు.

వీణసాధకము

చిన్నవీణ కట్టు సూర్యనారాయణవద్ద సంపాదించి సాధకము మొదలిడినాడను. సరళీ జంటవరుసలు కొన్ని యలంకారములవరకు కట్టు సూర్యనారాయణ నాకు జెప్పెను. నే బరిచర్య నేయుచుండు దర్బారు విద్వాంసుడుకూడ వీణ మేళము నేయుటయు రెండుమూడు పిల్లారి గీతము లను నాకు నేర్పెను. పితాపురము హరికథల యప్పటినుండియు ధారాళముగ సభలలో స్వరము బాడుచుంటిని. గజేంద్రమోక్షణ మను యక్షగానము రచించి యదివరకే దివాంజీవారికి విన్పించి యున్నాడను.

విశాఖపట్టణంకాలేజీచదువు

చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి తరువాత రామానుజాచారిగారు ప్రిన్సిపల్లైరి. అతడు ఎఫ్. ఏ. జూనియరులో మాకు హిస్టరీ పాఠమునకును, “మైనరు పోయెమ్సు” చెప్పుటకును వచ్చుచుండిరి. పూవులతావి మోసికొని వచ్చుట చేత సంతర్పణమున తిన్నబ్రాహ్మణులవలె గాలులు మెల్లగ వీచుచున్నవని “షల్లీ, స్కైలార్కు”లోని భావమునకు సోపమానముగ నేనర్థము చెప్పినపు డాచార్యులుగారు సంతోషించి “గుడ్ పోయెట్” అని మెచ్చిరి. చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి తరువాత “ప్రీస్కాలరు నీ కివ్వబడదు, చదువని వెర్రివాడవు నీకెందుకు దండుగ” యని యాచార్యులుగారు నెలవిచ్చిరి. పాడి యాడుచు హరికథలు నేయువారు వెర్రివారని వారి యభిప్రాయము కాబోలు. పిదప నే “నెటెండెన్సు సర్టిఫికేట్సు” తీసుకొని విశాఖపట్టణములో సీనియర్ చదువ నేగితిని. ప్రీస్కాలరు నాకివ్వక మానుటచే నే నితరత్ర యొంటిగ బోవుటచే నాచదువున కాచార్యులవారే పుణ్యము గట్టుకొని రని నానిశ్చయము. వారు నాప్రీస్కాలరు మాన్యుటకు సబబు నాకు జదువు రాదనియో, సర్కారు ద్రవ్యమున గౌరతవదుననియో లేక నాబోటి పాడి యాడువాడు ప్రీస్కాలరుగ నుండ నర్హుడుకాడనియోనాపై జరుక ని్నదిరి.

విశాఖపట్నం హిందూకాలేజీ ప్రిన్సిపలుగారిని జూచినాడను. అతడు నాసంగతి కనిపెట్టి తనయింట భోజనము నేయుచు జదువుకొమ్మనెను. కాలేజీ చదువు మాట దేవున కెరుకగాని, యతని వెలయాలికి నే బాట మప్పుచుంట యతని యింట భోజనము నేయుచుంట, యూరిలో యదే చ్చగా దిరుగుచుంటయు లభించెను. ఎఱుందెన్నమాత్రము పూర్తి చేయు చుంటయే కావలసినపని. నాతో జదివిన క్లాసుమేట్లు నందగిరి నాగోజీ రావు, పోలినెట్టి యప్పారావు, వేపా రామేశము, నరసింహాచారి, మొసలి కంటి వెంకటరమణయ్య తెన్నేటి సూర్యనారాయణ, జే॥ సీతారామయ్య మొదలైనవారు. దై వసహాయము, బయ్యానరసింహశర్మ. కూర్మాచారిగారు ఇంకొక శ్రీ వైష్ణవుడు మొదలగువారు టీచర్లు. క్లాసుమేట్లను, టీచర్లను మాత్రము వయసు మించినను జ్ఞాపకమున్నంతవరకు బేర్కొ నుట నాయిష్టము గనుక పేర్కొంటిని. ప్రిన్సిపాలు డబ్ల్యు రామయ్యగా రును నేను, భోజనముచేసి కాలేజీకి వెళ్లువారము, అయిదుగంటల సాయం త్రమునకు వెలయాలియింట నుండువారము. ఆ సంవత్సరము ముప్పది, నలుబది హరికథలు విశాఖపట్టణమున జేసియుండును.

పితాపురమునుండి వచ్చుచుండగా కసింకోట జమిందారుగారు నాచే రెండు కథలు చేయించి నూటపదార్లొచ్చిరి. ఆ పరిచయముచే నే వ్రాసికొనగా నాకు వారు ఎవిమిదిరూపాయిలు నెలకు స్కాలరుషిప్పు దయ చేయుచుండిరి. అచటనొక మున్నబుగారు మా ప్రిన్సిపలుగారివలె రసి కులు. నాచే కార్మించివారి హవేలీలో కథ చేయించి యేబది రూప్యము లొసంగిరి. ఊరికి రామయ్యగారి బసకు రెండుమైళ్ళపైగా దూరము. ఉద యమున, సాయంకాలమున నూరిలో దిరుగుటగాక, రానుపోను నాలుగు మైళ్లు ప్రతిదినము నడుచుచుండువాడను. జనసమ్మర్ద మేమియు లేక యొంటిగా సముద్రపుటొడ్డున పట్టణమునకు రెండుమైళ్ళకు బైగా నున్న ప్రిన్సిపలుగారి యింట నుండుచు, సముద్రభ్రమోష వినుచు, సంతతము ఘరగల న్నవ్వు తరంగముల రాకపోకల ననుసరించి సాహసంబున బర్ని

దుచు వచ్చిపోవు స్త్రీమరుల లెక్కించుచు, నా బసకు చుట్టున్న తోటలో నొంటిగ జదువుకొనుచు, విజయనగరపు క్రొత్తన్నేహితుల యుత్తరములు గంటలకొలది తనివితీరక చదివి యానందించుచు, విచిత్రసంకల్పముల నందుచుండును. అచటి డిస్ట్రిక్టు రిజిస్ట్రారు రెండు మూడు సార్లు తనయింట నాహారికధలు చేయించి నన్నెంతో వాత్సల్యముగ జూచుచుండిరి. వారియింట దరుచుగ భోజనము నేయుచుంటిని. అతని కుటుంబమందలి యందరును సంగీత సాహిత్యములం దభిరుచి కలవారగుటచే నన్నెంతో దయగా నాదరించుచుండురు.

అప్రతిష్ఠ మాపుకొనుటకై యష్టావధానము

భీముడుచెల్లెలి పెనిమిటి యచట జిల్లాకోర్టు స్లీడరుగా నుండెను. అతనియొద్ద నే నేడురూపాయి లెందుకో బదులు పుచ్చుకొన్నాను. నెల రోజు లాయెను. ఒకనాడు పదునొకొండు గంటల రాత్రికి కొందరితో జట్టు కూడి, మితాయి దినుచు నతడున్న మేడవరండాలో గూర్చుంటి. అపుడు నాగొంతు విని యచటనున్నవారు, “వీడు కడు పెంకెవాడు, హారికధలో నందరిపని పట్టుచుండును. స్వతంత్రు డెవ్వరి లక్ష్యము లేదు, రాత్రులు వీధులవెంబడి పోకిరిజట్టుతో దిరుగుచు, జావళీలు పాడుచుండును. హిందూ కాలేజీలో ఎఫ్ ||వీ|| తగలపెట్టుచున్నాడు. వీనికి జదువేమిటి ! పోకిరి ముండవాడు ! తెల్వి తేటలు కొంచెము కలవుగాని, వానిమొగము ! తెల్వి తేటలకు వానికి నెంతదూరము ? కొంచె మెర్రగా బుర్రగా నుండి పిట్టకధలు చెప్పుచు వెర్రి ముండాకొడుకులను సంతోషపెట్టును గాని. తగుమనుష్యు లెవ్వరును వాని తైతెక్కలకు సంతోషించరు. నిమ్మకొయ్యజాతి గనుక చొరవ మెండు. ఆ “రాస్కల్” నాయొద్ద నేడురూపాయిలు బదులు పుచ్చుకొన్నా డిదివర కగువడడు” అని ప్రసంగించుట నా చెవులారవినుచు, గడవరిమాట నాకు బదులిచ్చిన యతనిదాటచే బిగ్గరగ “నేరాస్కలును గాను మీరూకలు రేపేయిచ్చెద” నంటిని ఆమరునా డాదిత్య వార మీ

దయమున నెనిమిది గంటలకు మాటతప్పక యేడురూపాయలు పట్టుకొని వెళ్ళి “యివిగో మీ రూపాయలు. నా తెల్వితేటలు కొంచెము చిత్తగించుడీ! యష్టావధానము చేసెద” నంటిని. అప్పుడు రాత్రి నన్నుగూర్చి ప్రసంగించిన వారందరచట నుండిరి. వారందరష్టావధానము చిత్తగించుట కిష్టపడగ నెంతో వేగముగ దప్పక యష్టావధానమును బదిగంటలకు ముగించితిని. అపు డంద రాశ్చర్యపడిరి. అంతటినుండి నాకు బదులిచ్చిన స్త్రీడరు నన్నెంతో దయగా జూచుచుండును.

మాటతప్పినవేశ్య

విజయనగరముకన్న నీళ్ళకిబ్బందిగా, మిక్కిలి యనారోగ్యముగా నపుడు విశాఖపట్టణముందెను. అనుకూల శత్రువుమాడ్కి బైకి జల్లగ నుండినను సముద్రపుగాలి లోపల గాక చేయుచుండును. అచట నుంటచే నాశరీరపురంగు కగ్గిపోయెను. అచట పురుషులకు నీరసము, స్త్రీలకు బుష్టియు నై జములు. ఒకశతకాలపురాత్రి రెండుగంటలవరకు దిరుగుచుంటచే నిదురించుటకు స్థలము దొరకక సంసారుల తలుపుకొట్టి బాధించుట కిష్టపడ కొక వెలయాలి తలుపు గ్రుద్దినాడను. ఆపె తలుపుదీసి లోపలికి రమ్మనెను. నే లోపలికి వెళ్ళి, “యీ గదిలో మంచముపై నన్నొంటిగ బడుకొన నిచ్చెదవేని నీ కివిగో రెండు రూపాయ లిచ్చెద” నంటిని. అందుకొపె నన్ను నిదానించి చూచి, తలయూచి, కార్మంచివారి హవేలీలో మీరు హరికథ చేయలేదా? యనియెను. అందుకు నే ‘నొను’ అంటిని “నరియె పడుకొనుడు, మీరు మంచముపై నే గ్రిందను బడుకొందా” మనియె. నేను బడుకొంటిని. నాకు విద్ర పట్టుచుండెను. అప్పుడాపె మెల్లగ నాయొద్దకు వచ్చి నాచెంత మంచమున బందుకొనియె. నే దెలిసియు నూరకొంటి. అంతతో బోకయాపె నాపై గాళ్లు వేసె నందుకు గోపించి లేచి, “చీ! నీయింట బందుకొన రాదు. నీవు దౌర్జన్యమునకు మాటదప్ప నెట్లుకొంటి” నంటిని. అందుకు చిన్నబోయి నా రెండురూపా

యిలు నాచేత బెట్టి, “నా యిష్టానుసారము నీ వుండెదవేని నిచటనుండు లేకున్న బొమ్మ”నియెను. నిదురమాని చలిలో నెచటికిని బో లేకుంటిని. మఱియు నా వేళ్య యభీష్టము దీర్చుట కిష్టము లేదు. ఎటులైన శరీర నష్టమున కొప్పక, వీధిలో బడి యొకయరుగుమీద బవళించినాడ; నయ్యో యేయెండ కాగొడుగు బట్టనివాడు కష్టములకు బాలవుంగదా.

ప రీ ష ట్ట

పరీక్షదినములు వచ్చినవి. తొమ్మిదిగంటలలోగా తొందరగా రెండువేడి మెతుకులు తిని యెప్పటి పరీక్షపాఠము లప్పుడు మరొకసారి తిరుగవేయుచు, ప్యాసుమాట కేమిగాని తమ యింటి వారియొద్ద డాబు చేసి డ్రస్సుమాత్రము నీటుగా వేసుకొని, చుట్టలు కాల్చుచు. ఖిల్లీలు నమలుచు, గుఱ్ఱపుబండలపైనుండి గోటుతో వచ్చి ప్రశ్నపత్రము చేతనందు కొని యెగదిగ జూచి. యెద్దియు దోచక “వ్యూన్ పెన్ పేపర్” అని యరచుచు, కొంత నేపు వ్రాసినట్లు నటించుచు బైకిదాటి యధేచ్ఛ నోపు భాగ్యపాటి సోమరిపోతులును; ప్రశ్నముల కుత్తరములు ప్రశస్తముగ వ్రాసి, తమపేరులు మాత్రము వ్రాయుట మరచి, పైకివచ్చి చేతులు పిసుకుకొనుచు గోలవెట్టు మతిభ్రష్టులును; చెంతనున్నవారిది కాపీకొట్టి వైకీడ్వబడిన దొంగలును; ఈ లెక్క “కాన్సరే”మోయియని తమప్రక్కనున్నవారి ప్రాణములు దీయుచు, గుసగుసలాడి, వాచిమన్లచే జీవాట్లు తల వాయ దినుచు, బ్రశ్నముల కుత్తరములు తోచక, పరీక్షహాలు వదిలిపెట్టి లేక, యాకాశము జూచుచు, నందరికన్న నాలస్యముగ మిక్కిలివ్రాసినట్లు పైకివచ్చి, తమవారియొద్ద డాబుచెలాయించు బూకరిముచ్చులును; రాబోవు సంగతి చూచుకొనక గడచిన ప్రశ్నములం గూర్చి చింతించు బుద్ధిహీనులును; కడుపువెలితి కొప్పక పీకమోయ తిని” చుట్టకాల్చి వైకి బోయి కాళ్ళు కడిగికొని, నీటుగ నలంకరించుకొని, తమవారి దీవనల గైకొని, యగుపడినవారికెల్ల డా పరీక్షకు బోవుట దం భముగా దెల్పుచు

ఖిలీల దుకాణమునొద్ద యొడలు మరచి కొంత యాలస్యము చేసి చుట్లు త్రోవయైనప్పటికి నొకసారి వలపుక తైల యిండ్ల చెంగటబడి వారి కగు పడునట్లు వీలునేసికొని, తుదకు తైము మించునని యొక్కాపున పరు గిడి వచ్చి. లబ్ధులు కక్కుకొనుచు మాత్రై న నాడలేక రోజుచు నగగంటకు బైగా నాలస్యముగ వచ్చి పరీక్షహాలులో జొరనిమ్మని యచటివారిం గాలునేతులు పట్టుకొనుచు, కావలివారిచే విరాకృతులయి నిస్సృహతో నెత్తినోరు కొట్టుకొని పరివింతు సోమరిపోతు వన్నెల విసవ గర్రలును; “పరీక్షలో వ్రాయుటకేమిగాని పకోడీలెంతో బాగున్నవి కడుపు విండ పట్టించు” డను తిండిపోతులును; “స్టాప్” అని యన్నను దురాశ వదలక యేమో పరపర వ్రాయుచు, తుదకు తమ కాగితముల నంగీకరిం పని వారిం బ్రతిమాలుకొనియు, గార్యములేక, యావదిన్న పసులవలె నెద్దియు దోచక దేవులాడు చాదస్తులును; ఎట్లు వ్రాసితివని యడుగ సామా న్యముగ వ్రాసితి నిపుడెట్లు చెప్పగల మను బుద్ధిశాలురును; ప్రశస్తముగ వ్రాసితిమి తప్పక ప్యాసగు”నను బూకరిగాండ్రును; “ఇక్కనుండి ఫలహారము లిట్లు తెచ్చుకొన్నచో మాసామాను లెట్లు చెల్లును? దండుగకు వచ్చినా”మను మిఠాయివాండ్రును; తమపిల్ల లెట్లుంటిరో చూడ వచ్చిన వారును; కలములు చెక్కుచు, గాగితము లందిచ్చుచు గడబడగ దిరుగు పూనులును: యమకింకరులవలె బచారీ నేయు వాచ్మన్లును; పరీక్షహాలున నైదు రోజులవరకు సందడిచేసిరి. ఉడుపు లై నపిదప వ్యవసాయదారుల వలె విద్యార్థు లెల్లరు యధేచ్ఛ న్నాచురంగులం గొందరు, నాటకములం గొందరు, దమయాళ్లం గొందరు చుట్టాల యిండ్ల గొందరు సుఖ ముండిరి.

రామయ్యగారికి వీడ్కోలు

విశాఖపట్టణమున నాలుగైదు హరికథలు చేసినాడ నచట నొక వెలనాటి నియోగి చిన్నవాడు నాకు మిత్రు డయ్యెను. అతడు మిడిల్ స్కూల్ ఫస్టుక్లాసులో ప్యాసయినాడు. మిక్కిలి సొగసుగ దెనుగు,

ఇంగ్లీషు, నాగరీ, వ్రాయగలడు. అతనికి మేరు మందరములవంటి యిద్దరు మేనమామలు కలరు. వారిరువురు సకలశాస్త్రవిదులు. అనేకభాషలు తెలిసినవారు. చిన్న మేనమామ విజయనగరము చిన్నప్రభువువారికి గురువు. (లింగం లక్ష్మణి) గ్రహచారవశమున కావాగృహమున తొమ్మిదేండ్లుండి. విముక్తుడై విశాఖవట్టణమున నాకథలు విని మిక్కిలి యానందించి నన్నెంతో ప్రీతిగా జూచుచుండును. అన్నిభాషలలో బండితుడైన యంత ధీరు డీ దేశములో నుంటయరుదు. పిదపవిజయనగరమునకు వచ్చినాడను.

గీర్వాణాంధ్ర కావ్యముల జదువుచుంటయు, బాడుచుంటయు. వీణ సాధకము నేయుచుంటయు, హరికథ తొనర్చుచుంటయు, శృంగారరసమున నోలలాడుచుంటయు నాపనులు. ఎఫ్. ఏ. పరీక్ష కపు డారుసబ్బై క్టులు. తెలుగు, ఇంగ్లీషు. హిష్టరీ, లాజిక్కు, ఫిజియాలజీ. మేధమెటిక్సు, మేధమేటిక్సులో తప్ప తక్కిన సబ్జెక్టు లన్నియు ప్యాసయినవి. పరీక్ష పోయినందుకు కొంత చింతించినాడను. అంతట నాభార్య ప్రథమరజస్వలాయౌటచే ముహూర్తముచేసికొనుటకు రామభద్ర పురమున కేగినాడ. ప్రైవేటుగా జదివి రెండవసారి పరీక్షయిచ్చుట కుద్దేశించినాడ గావున వెంటనే యాపె నావెంట గొవివచ్చుటకు వీలులేక పుట్టింట నుంచి విజయనగరమునకు రావలసివచ్చెను. రెండు నెలలు మాత్రమే పరీక్షకు జదివినాడను. పరీక్ష యిచ్చుటకై విశాఖవట్టణమున కేగితిని. డబ్బు రామయ్య గారి యింట బసచేసి పరీక్ష లయిన పిమ్మట నాయూర దిరిగి హరికథలు చేయ బ్రారంభించితిని. అంతట రామయ్యగా రవట నుద్యోగము చాలించుకొని స్వకుటుంబముతోను దన వెలయాలి కుటుంబముతోను స్తీమరుపై మెడ్రాసునకు వెడలిరి. అతని దిగ బెట్టుటకై నేగూడ స్తీమరున కేగితిని. అదియే నే దొలిపర్యాయము స్తీమరుపైకి బోవుట. ఉప్పుచేటిలో దెప్పల నెక్కి కొంతమేర నుఖముగాబోయి, పిదప మేమున్న పడవ తొక్కు మ్మడి బొంగు కరటములతోనే నాకసమంటి దెబ్బున బాతాళమంటినట్లు క్రిందికి దిగుచున్న నంత విరిగెడు నలల నీటిచే దడియుచు, భయసంతో

షంబుల గదియుచు, నోడవాండ్ర బ్రతిమాలుకొనుచు, “నేరకవచ్చితిమి దేవుడా ! సీదేభార” మనుచు, నూగులాట కోర్వక కొందరు వమనంబు చేసికొనుచు బాధపడుచుండ, గొంతసేపటికి విరుగుచూపక హెచ్చుతగ్గులం బొర్లు పెద్దకెరటంబులం దాటి స్త్రీమరుజేరి, జాగరూకతగ దోలునిచ్చెన లెక్కి స్త్రీమరుపై కేగినారము. ఏనుగు తల యాడునట్లు గాలికి స్త్రీమరు రెండు ప్రక్కలం దూగుచుండెను. కొన్ని గదులెంతో రమణీయముగ వలంక రింపబడి సౌధాంతముల మరపించి యున్నవి. అటుకులు మొదలగు ఫల హారములు పట్టుకొని కొందరు బ్రాహ్మణులు “సాహెబూ ! సాహెబూ ! ఎక్కువజాతి పిల్లను, పెదవిమాత్ర మెంగిలినేయకు” మనునట్లు తమజాతిం గాపాడుకొనుచుండిరి. కడుపున జరరాగ్నివలె స్త్రీమరు నడుమ నగ్ని కుండ మున్నది. ఒకచో కోళ్లు. గొర్రెలు దాచబడెను. మరియొకచో దుర్గంధము సహింపరాదు, మట్టమధ్యాహ్నపు వేడియెండ వెన్నెలవలె సీటిగాలివశమున దోచుచుండెను. ఇపుడు జవ్వనము గడచుటచే బుద్ధి తీక్షణత దప్పి యున్నది గాన నపుడు జూచినది వర్జింప జాలకుంటే నేమి నేయుదును ? ఏమేమో వింతగనున్న స్త్రీమరుపై కొంతసేపుండి వలపు మొగమాటముతో వెలయాలిమోమును, వెలితిచూపులతో నిల్లాలి మొగం బును జూచుచున్న రామయ్యగారిని, గుత్తలంజం దెచ్చుకొనుట కస హ్యముతో నాధుని మోము చూడనొల్లక “సీసీక్నెన్”మిషను కనులు మూసికొని పడుకొన్న యాచార్యాణిని. సిగ్గుమాలిన పాతివ్రత్యముం జూపుచు మతిమాలిన మాటలాడుచు నవ్వు రామయ్యగారి వెలయాలిని గొంతవరకు జూచి వారినెలపు గై కొని తిరిగి పడవలకు దిగి కొంతసేప టికి “బ్రతుకుజేవుడా”యని యొడ్డు జేరికొంటిని.

నాకాయూర మిత్రుడైన నియోగిచిన్నవాడును, నేనును శృంగార శేఖరులమై వలపుకత్తెలం దడముచుంటిమి. ఒకనాడు నామిత్రుడు నాకు గల నిషా కోర్కెనుబట్టి నేనడిగినపిదప కాని బస్సిండికాయను చిన్నగురు మాత్ర నిండువపిక్కంత నాకిచ్చె నది నేవించి హాయిగ దిరుగుచుంటిని.

అపుడచటికి వచ్చియున్న విజయనగరపు డిహ్యాటీకలెక్ట రొకనియోగిపంతులు నాపాట వినగోరి నన్నిలిపించెను. అపు డతడున్న మేడ నెంతో కష్టముగ నెక్కినాడను. కాని మేడయంతయు దిరుగుచున్నట్లు కన్నడుటచే నత డున్న కుర్చీపట్టుకొని నిలబడినాడ. అతడు నన్ను గుర్చీమీద గూర్చుండ నియోగించెను. అపుడు రాతిరి పదిగంటలవేళ దెల్వితెచ్చుకొని యా పంతులుతో నాకు మిక్కిలి సుస్తీగా నున్న దేమో కాని కనులు దిరుగు చున్నవి. కరుణించి నాకు దోడిచ్చి నాబసకు దిగబెట్టించు" మని వేడు కొంటి నతడట్లు నేయగా నామిత్రుని యింటికి వచ్చి యెంత తలుపుతట్టిన నెవ్వరుం దీయకుండుటచే చీకటివేళ దడుముకొనుచు. బదుచు, లేచుచు. నాలో నే నొచ్చుకొనుచు దారికై తడుములాడుకొనుచు, తుదకొక పరి చితుని యింటి కేగి తలుపు పిల్వగా నతడు వచ్చి "యేమి మామా! యింత రాత్రివేళ వచ్చినా వని యడుగగ" నయ్యా! నోరెండిపోవుచున్నది, నాల్క వెనుకకు లాగుకొని పోవుచున్న దేమందును నాయవస్థ! కొంచెము తర వాడి నాకిచ్చినయెడ నే బ్రతికెదను అంటిని. అపుడాధర్మాత్ముడు తన భార్యచే నాకు దరవాడియన్నము వెట్టించెను. అన్నము తిని తరవాడి త్రాగుటచే గొంత తెప్పిరిలి యిక నెన్నడుం జిన్నగురు నేవింపనని చెవులు నులుపుకొంటివి.

మరునాడు విజయనగర సంస్థానపు దావాల వ్యవహారముల నడుపు నొక గోల్కొండవేపారిపంతులు తనయింట నాచే హరికథ చేయించి కడు సంతసించి నా కిరువదిరూప్యము లిచ్చి నన్ను గుర్రపుబండిపై గూర్చుండ బెట్టుకొని యల్లిపురమున నున్న యొక ముసలి పండు జమీం దారునియొద్దకు దీసికొనిపోయి నాచేత నవధానములు చేయించెను. గ్రీకు భాషలో నేబదిమాటల వ్యస్తాక్షరీ చేయుట. పురాణము కోరినరాగములతో పుస్తకము గిరగిర ద్రిప్పుచు జదువుట. ఆల్ జీబ్రాలో నొక సింపిల్ ఈ క్వేషను నోట సాల్వుచేయుట, యిద్దరికి దెనుగు నిద్దరికి సంస్కృతము కవిత్వము చెప్పుట. పూలు లెక్కించుట నిషేధాక్షరి సేయుట. ఒక్కొక్క

పాదముచొప్పున నొకమారు చదివిన శ్లోకమును మరలచదువుట, భందో భాషణము నేయుట. ఆసభలో దిమిలెద్రావిడియైన నొకధర్మశాస్త్రవేత్త నన్ను దప్పించుట కొక కంకోష్ఠ పద్య మొకసారి కడువేగముగా జదివినన్ను దిరిగి జదువు మనియె, నేదిరిగి జదువగా నతడు మాత్సర్యము దొరగి పెద్ద గొంతుతో నన్ను శ్లాఘించెను. జమీందారుడు మిగుల సంతోషించి యపుడే నాకు నూటపదారు రూప్యములు బహుమతి యొసంగి నా కది వార్షిక మొనరించెను.

స్త్రీల సభలో హరికథ

భీమునిగారి బావయగు స్త్రీ డరు నాచే దనయింట హరికథ చేయించెను. ఆసభలో మద్దెల వాయించువాడును, నేను 'దప్ప మరి పురుషులు లేరు. రెండువందలకు బై గా నూరిలో దగుమనుష్యుల భార్యలు మాత్రమే కూర్చున్నారు, కొందరు పురుషులు చాటుననుండి నేనెట్లు చెప్పెదనో యని వినుచున్నారు. కథచాలించిన మీద నాస్త్రీలు తమలో దాము చందా వేసుకొని నాకు డెబ్బదిరూప్యములు వెండిపళ్ళెములో బోసి చేతికిచ్చిరి. అందులో ఒకయిల్లాలు నాతో "అయ్యా! మీతలిదండ్రుల పుణ్య మేమో కాని, మిమ్ము జూచినపుడు దేవుని జూచి నట్లు మాకున్న" దనెను. నే బైటికి వచ్చినతోడనే అచట వేచియున్న పురుషులు. స్త్రీ డర్లు ద్యోగస్థులు మొదలగువారు "నారాయణదాసుగారూ! నేడు మీకథలో బేలవమ్మైన మాట ఒకటియులేదు. మీ రేమన్ననకై న బాత్రు"లనిరి.

భీముడుగారు రాజమహేంద్రవరము చూడవచ్చునని నన్ను వెంట తీసుకొనిపోయెను. ఇద్దరము బండి చేసుకొని కతిపయప్రయాణంబుల రాజమహేంద్రవరము జేరికొంటిమి. అదివర కొకసారి మాత్ర మాపురిం జూచినాడను. పేతన్నయు నేను నచటి యొక గొప్పస్త్రీ డరుకు పితాపురము దివానుయొద్దనుండి సిఫార్సు పట్టుకొని వెళ్ళినారము. సామర్ల కోటలో పడవెక్కినారము. కడు శీతకాలము. గది పుచ్చుకొనక వైభాగమున

పడుకొని, మిక్కిలి చలిదెబ్బ తిని, మరునాడు రాజమండ్రికి బోయి యా పంతులకు మాయుత్తరము గనపర్చితిమి. అతడు మ మ్ముండమనియెను. ఆ సాయంత్రము శరీరపుబడలిక పోవుట కొక యేగాడిలేహము తీసుకొని రమ్మనగా బేరన్న తెచ్చెను. అందు నాలుగువంతులు నేను, నొకవంతు బేరన్నయు బుచ్చుకొంటిమి. పిదప భోజనము బాగుగ జేసినారము. ఆ పంతులు నాచే బురాణము చదివించెను. మిక్కిలి సంతోషించెను. పదు నొకొండుగంటల కిరువురకు మిక్కిలి నిషాచేసి భయము తోచెను పన్నెండుగంటల కాపంతులును నిద్రతెలిసి యేదో వక్కముక్క వచ్చినట్లు దోచెను. “మా యిరువురకు నాల్గు యెండిపోవుచున్నది ఎవనినై న వైద్యున బిలిపించు” మంటిని. అతడు వైద్యుని రప్పించెను. వైద్యుడు మా సంగతి విని పెద్దనిమ్మపండ్లతో వచ్చి యావండ్లరసము మాయద్దరికి బిడిచి యిచ్చెను. బిమ్మట నొకగంటకు సుఖముగ నుంటిమి. ఆలేహ. ములో నుమ్మెత్తగింజలు కలిపి యుండవచ్చును. కాబట్టి యిట్లు బాధించెను. పంతులు పిదప మాచే రెండు హరికథలు చేయించి యెనుబది రూప్యము లొసగెను. అచటనుండి కాకినాడకు వెళ్ళినారము.

నేను విక్రమోర్వశీయనాటకములో రాజు పాత్రధరించుట

కాకినాడ నాటకపు కంపెనీవారు మమ్ముల నెంతయో యాదరించిరి. విజయనగరపు సంస్కృత నాటకులు పితాపురములో నపు డాడుచుండిరి. కాకినాడ కంపెనీచే గూడ సంస్కృతనాటక మాడింప దలచి విక్రమోర్వశీయము నేర్పి నే రాజవేషము వేసినాడ. నాడు రెండువందలకు బై గా దొరికెను. మరునాడు మధ్యాహ్నము నాటకశాలలో నే బడుకొనగా నచటి యొకమిత్రుడు నాపై వసంతము చల్లి “ఇదిగో యుత్తరము, నీ భార్య సమర్థాడె ననెను, నాటకులు మాకు నూటయేబది రూపాయలిచ్చిరి. పిదప కళింకోటకు వచ్చినాము. కళింకోట జమీందారుడు సుగుణశాలియు, దానకర్ణుడును. నాచే హరికథ చేయించెను. అప్పుడు పప్పువెంకన్న వీరి

వాయింబుచు నావెన్క బాడెను. అదివరకు నన్ను సామాన్యముగా జూచుచు వచ్చిన పప్పు వెంకన్న నాడు నా కథ విన్నప్పటినుండి నాపాటను మెచ్చుచు తరుచుగా హరికథలలో నా వెన్క బాడుచుండును.

కవితాశక్తి పరీక్ష, విజయము

భీముడుగారు నన్ను దొల్లి సత్కరించిన పంతుల కప్పగించెను. ఆ పంతులు మాధ్యుడు. రాజమండ్రి వకీళ్ల కెల్ల మేటి, మిక్కిలి దొడ్డవాడు. వ్యసనరహితుడు, నా కవిత్వమునం దభిరుచి కలవాడును. భీముడుగారు నన్నొక సాయంత్రమున నచట నభినయమున ప్రసిద్ధిచెందిన ఒక వేశ్యయింటికి దోడ్కొని పోయెను. అపె యభినయించెను. నా కత్యామోద మయ్యె. నే బాడగా నాపెయు మిక్కిలి సంతోషించెను. ఆ రాత్రి పంతులుగారియింట బురాణము జదివినాడను. ఉత్తరగోగ్రహణ మిటజరుగుచున్న ట్లున్నదని సఖికులందరును సంతోషించిరి. పంతులుగారికి నాయందు మరింత ప్రేమ కలిగెను. అతని కొక కొమారుడును, లక్ష్మీదేవి వంటి భార్యయును కలరు. ముగ్గురు మాణిక్యములవంటి తమ్ములుగూడ నున్నారు, తల్లియునున్నది. నెలకు మొత్తముపై నతని యార్జనము వేయిరూప్యములకు దక్కువుండదు. పంతులు పగడపు తీగవలె నెర్రని సొగనైనవాడు.

మరునాడు నాచేత నవధానములు చేయించెను. రాజమండ్రిలోని ప్రసిద్ధమైన కవీశ్వరు లాసభకు వచ్చియుండిరి. అందులో ఒకడు చిత్ర వివాహకర్త; అతని నచట గొప్పవండితు డనియు, గవీశ్వరుడనియు, విచిత్ర వివాహపరులు కైవారములు నేయుచు వచ్చిరి. అతడు నన్నాయవధానమునందు “నఖలు నఖలుబాణః” అను శాకుంతలశ్లోకము నాంధ్రీకరింపు మనియె. ఆవధానము ముగిసినపిదప పంతులుగా రతనితో “నే దయ్యా! యా శ్లోకమునకు మీరుచేసిన తెనుగు చదువు” డనియెను. అతడు రెండు గీతములు చదివెను. అందుకు నే జిరువప్పుతో “నే

మయ్యో ! ఒక శ్లోకమునకు రెండుపద్యములు చెప్పవలెనా? మీ పద సౌష్ఠవ మన్నా శ్లోలోచించి, యాలోచించి తుదకు బీరకాయపీచువలె చేసినా" రన. స్కూలు పాఠములు పెట్టుటకు దత్తరపడి చేసితి"ననగా "దద్దినము గాదుగదా ! ఇంత తొందరపడి ముద్రింపనేల ?" యంటిని. చిత్తగించుడీ యవధానమందు శుద్ధాంధ్రమున వివరించినాడ.

గీ॥ వలదు వలదయ్య యీ యిరి తలిరుమేన
నమ్మలేయుట పూవుల కగ్గియిడుట
లేడిపిల్లల నిలుకడలేని బ్రతుకు
లకట ఎచ్చట నీవాడి యలుగులెచట.

ఇట్లు నే జదువగా నచటి యొక ముసలి కవి నన్ను మిక్కిలి శ్లాఘించెను. అవ్వించిత్ర వివాహకర్త యప్పటినుండి నన్దని గుర్రుచుండును. మరియు నామఱునాటి యవధానములో పంతులుగారు పచ్చికబయలుపై నొకసీసము చెప్పూ మనియెను.

పీ॥ ఆల దెక్కల నంటి యాడెడు మిడతల
వేటాడు గోరల మాటులకును
అబోతుమూపుల నలరు నెట్రేంతల
వలన నూరెడు నీలపాటలకును
గూళ్ల లో బరపులకొరకు నాదోకల
వెంబడు కాకులవేటలకును
జిరుకాలపై జిలజిల బారు నెలయేటి
నీటిపైలకుముకి దాటులకును

గీ॥ చెలిగి యుబ్బుచు నిసుకదిన్నెలను గంతి
బరుగు లిడుచుండు బసుల కావరుల గలిగి
చుట్టచెట్టులు నొకవంక చిట్టివంక
బరగు పచ్చని పచ్చికబయలుగంటి॥

అది విని సభ్యులందరు, (విచిత్ర వివాహకర్తయు నతని నొక గొప్ప కవిగా దలంచినవారును దక్క) మిక్కిలి సంతోషించి యింతరసవంతముగా గవిత్యము చెప్పగలవారు మిక్కిలి యరుదనిరి. ఆయూర నింకొక సాఠశాలోపాధ్యాయుడు తనకవిత్యము నాకు వినిపించెను. అతనిం గొంతవరకు గవి యనవచ్చును. అతడొనర్చిన యొకశతకములోని కొన్ని యూహ లతనివై నచో నతడు కొంత నుతికై న జాలును. విచిత్ర వివాహకర్త చీపర పాపర తీగల జేపలబుట్టలి నల్లెద్దువచ్చెను. చెడవేసె అని తేటతెను గనుకొని కొన్ని హాస్యకరములగు వచన బంధముల విరచించెను. పామరులకుమాత్ర మవి రువ్యముగ నుండుటచేతను, మరియు నతడు విచిత్ర వివాహరచనామిషంబున లోకోపకారిగ నటించుట చేతను బేరువడనెను. గాని సంస్కృత గంధమైన నతనికి లేదు. తెనుగులో నింగ్గీ షులోను గొంతవరకు జ్ఞాన మున్నది. కవిమ్మన్యుడుగావి కవిగాడని నే దెల్పగ నాయం దచట గొందరి కతనియందు వెర్రి యభిమానమున్నవారికిమాత్రము కొంత యీర్ష్య కలదు. బొత్తిగా చిన్నవాడను. తరచుగా జిన్నగురుని వశంబున నుండువాడను గనుక కథలు చేయునపుడు పిన్నపెద్దలనక పొగరున నా యభిప్రాయంబుల వెల్లడించుచు తట్టా బాజీచేయుచుండును.

పడవ ప్రయాణము

పంతులుగారు, భీముడుగారును నన్ను దోడ్కొని యమలాపురంబునకు బోయిరి, రెండుగంటల మందువేసవి పగటియెండలో నఖండ గౌతమిపై మాపడవ బైలుదేరెను. నొక్కులకొప్పువలె విరుగుచూపని కరటములతో నల్లనిగోదావరిపై నెడ న్వెన్నెలగ మార్చు చల్లని నీటి గాలి విందారగించుచు, బలురకంబుల ముచ్చటించుకొనుచు సానుంకాలము నకు లాకు దాటినారము. అచటి వ్యాఘ్రేశ్వరము కాల్యయొద్దులు కొండల వలె బొడవుగ నున్నవి.

వావిపై పెరుగుపిడతలు, దోసెలు, సాతాళించినసెనగలు నమ్ముచుందురు. ఒకలాకులోనినీరు మింటివరకుబొంగుటచే పండుగకు ముందు వెనుకలనున్న మవసువలె, పడవ లాకుననున్నతమై పిదప మామూలుస్థితి నందెను, ఫలహారము లొనర్చి లోకాభిరామాయణమున గొంతవరకు మేల్కొని నిదురించినారము. పడవను పొడవుత్రాట న్గట్టి లాగువారి పాటలును గొన్ని పిట్టల పల్కులును, పడవలో గాలక్షేపమునకై జనులు చెప్పుకొను కథలును, తప్ప మరియేసందడియు వినబడలేదు. ఎవరికిందెలియనటు ధనమార్జించుకొను దొంగవలె జన్నడొకింతయు లేక పడవ బోవుచున్నది. ఇంటిలో బడుకొన్నట్టు చలన మగుపర్చని పడవలో హాయిగ నిద్రపట్టెను. కాల్య కిరువంకల మెండుకొనుతోటల నానావిధ పక్షికూజితములు మేల్కొల్పుపలుకు లానందముగ వినుచు, నిద్రలేచినారము. పడవ దిగి చెంగటితోటలో గాలోచితకృత్యములు తీర్చుకొని తిరిగి పడవనెక్కి పోవుచుండగా కాల్య కిరుతట్ల నిండుజవ్వనమున గుబ్బ చన్గవన్ గ్రక్కిరిసినమాడ్కి గెలలగువర్చు కొబ్బరులును, చెంగులు వెట్టుచుం ద్రుల్లు కోతుల నిండుకొను మురిచెట్టుదాపు, హరిదాసులవలె నాశయించినవారలను మాత్ర మొడ్డున జేర్చుచు దాము దరిజేరలేని కట్టమాకులును. అచ్చటచ్చట రేవులకడ దడిసిన చీరెలు నెమ్మేనులకాంతి న్రెట్టింపజేయ తడిసిబిగిసిన రవికలం గుబ్బిదోయి బిగువుచూప గుచములూరువులు పిరుందులు బయల్పడ బట్ట లుతికికొనుచు హాస్యంబున నొండొరులపై వీర్జలుకొనుచు స్నానమాడు కాంతలం జూచి చూడనటు కొంగజపంబులజేయు ప్రాతఃస్నాతలును, పడవ నొడ్డునకు జేర్చించి కొందరు దిగువారును మరికొంద రెక్కువారలును కాలోచిత కృత్యములకై యొడ్డున దిగి చాలాదూరమువరకు బడవ న్గలియజాలక పడవ నాపుమని మొరబెట్టువారును పన్నిదములు వైచికొని ఒండొరుల మీరి పడవలు లాగు కూలివాండ్రును. ఎడట వచ్చు పడవత్రాడు జూచుకొనక దెబ్బతిని యేడ్చు నవివేకులును, దొంగకూటమివలె తత్తరగ చెంగటి

నవరనకరంగిణి, రచించు కాలమునాటి నడివయసుదాసుగారు

శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాసు

పూటకూళ్ళదిని పడుచు లేచుచు పరవనందుకొనువారును తాము సుఖముండినకొలది పలువుర దోడ్కొని రక్షించు యజమానులవలె, నమకడుపు నిండినకొలది పడవలం దత్తరగ నీక్కికొని పోవు తెరచాపలును, పరపతిం బోగొట్టు దబ్బరపచ్చరీతి గాలిం గూడనీని తెరచాపచిద్రంబులును, ఓడకొయ్యలం నవారీ సేయుచు క్రిందివారల నిదానించి రెట్టలువేయు వాయసంబులును, కొంతదూరము దనుక పడవరో గూర్చుని కీర్తనలు బాడుచు ప్రాప్తమగు డబ్బందుకొని యింకొకపడవ నెక్కి పోవు యాచకులును, బడికించుచు నమలాపురంబున కేగినారము;

అచట పంతులుగారు కోర్టుపని చూచుకొన్నపిదప నాచేత హరికథ చేయించి యపుడే రాజమండ్రికి జనిరి. ఎనుబది రూప్యములవరకు భీముడు గారు నా కొరకై వసూలుచేసి యొద్ద నుంచుకొనిరి. భీముడుగారు నతని తల్లియు నేనును మోడేకుర్రునకు బోతిమి. అచట యతని చుట్టాలు కలరు. కాల్యయొడ్డున నున్నదాగ్రామము, అందు కోతులు మెండుగ గలవు. అచట రెండుపూటలుండి తిరిగి రాజమండ్రి జేరుకొంటిమి.

భీముడిగారి స్థితి

భీముడిగారి భార్య యొకకొమార్తెను గవి స్వర్గస్థురా లయ్యెను. తన తల్లి మిక్కిలి తెల్వతేటలుగల తెల్లనిముసలిది. నాతో బలుమారులు అన్నా ! భీముడు తిరిగి పెండ్లాడడట. నే నెంతచెప్పినను విన దేమి పేయుదును ? నా కిటువదేండ్ల రోపున నిద్దరు కొడుకులు నొకకూతురును బుట్టిరి. వీనియన్న యొకకొడుకును గాంచి కొన్నాళ్ల క్రిందట మృతుడయ్యెను. అట్లు పిన్నతనమునందె వైధవ్యము నందియు, నెంతో శ్రమ పడి పిల్లలను పెంచుకొనుచు మర్యాదను కాపాడుకొంటిని. ఇప్పుడు వృద్ధురాలనైతి. నామాట వినకున్నాడు. పెండ్లి చేసుకొమ్మని బోధించుము'' అని నాతో భోజనసమయమున నొంటిగా జెవి నిల్లుకట్టుకొని చెప్పుచుండును. అపె వండినపదార్థ మమృతోపమానము.

భీముడుగారు తనచేత జిక్కిన ద్రవ్యము తనదికానీ పరులది కానిమ్ము, రూపాయి గవ్వవలె ఖర్చుపెట్టువాడు. అతని కింగ్గీషునందు కొంతపాండిత్యము కలదు. మిక్కిలి రసజ్ఞుడు, మాటలపోగు. కోటు, పట్లాము, బూటు, పాగా, కాలర్ ధరించి నీటుగ నుండును. కొంతవరకు గవితా గాన రసంబు లెరుగును. అతనివయసు ముప్పదై దేండ్లుండును. అతని పొడ వారడుగు లుండును. అతనికి సొగునైన పెద్ద కుండని పింగళనేత్రములు కలవు. తెల్లని బలమైన శరీరము కలవాడు. పరోపకారముకై యగ్గిలోనైన దుముకునట్టి సాహసధైర్యములు కలవాడు, అతడందరికిం బ్రിയుడు. నన్నెంతో కూర్మితో జూచుచుండును,

ఒకనా డతడును నేను నమావాస్యరాత్రి పదునొకొండుగంటలకు రాజమహేంద్రవరము పాతయూరినుండి పైయిన్నెన్పేటకు బోవ నుద్దేశించినాము. అప్పుడు మబ్బు గ్రమ్మి యుంటచే నక్షత్రకాంతి కొంచెమైనను లేక గాంధాంధకారముగ నుండెను. మేముభయము మాట్లాడక ముందు వాడెట్లు బోయిన వెనుకవాడటు పోవుటకు బన్నిదములు పైచుకొంటిమి. నా వాణీచెంగు భీముడుగారు పట్టుకొనిరి. నే ముందు నడచుచుంటిని. మాశరీరములకూడ మాకగపడనంత చిమ్మచీకటిగ నుండెను. దారికై తడుములాడుచు గోడలకు శిరము దగుల దడుముకొనుచు నెవరు వచ్చువారిని యడిగెడువారికి బదులుచెప్పక నవ్వుచు, నడచినత్రోవనే నడుచుచు దుద కొంటిగంట రాత్రివేళ నొక మురుగుకుండీలో దిగబడి మిన్నకుంటచే నతడుకూడ నందు దిగబడెను. ఇట్లీర్వరము కృతస్నానులమై దుర్గంధ పంకము నుమియుచు దగిలిన దెబ్బలకు లక్ష్యముసేయక పకపక నవ్వుచు రెండు గంటలకు గోదావరిగట్టుదిగి ముణికెడునీట బ్రవేశించితిమి. అటుపై నే దెల్వితెచ్చుకొని “అయ్యా! ఇక యేటిపన్నిదము? నదిలో చావ సిద్ధమైనాము” అని యనగా నతడుగూడ “ఇకచాలు రమ్ము పోయెదము” అనియె.

ఆయన తల్లిగారి యిచ్చాపూర్తికై నా ప్రయత్నము

పిదప నదిలో సుస్నాతులమై యిన్నీసుపేటకు భీముడుగారితో బోవు చున్నపుడతనితో “అయ్యా! తాము మరిపెండ్లాడమని పట్టుపట్టు టనుచి తము. మీయమ్మ కడుముసిలిది. ఆపెను దుఃఖపెట్టరాదు. తిరిగి పెండ్లి చేసి కొనుడు. మీరు బ్రహ్మచర్యము నేయలేరు గద. పరశ్రీలపొందు చెట్ట గదా!” యని యంటిని. అందుకతడు నవ్వి “రాత్రి పడ్డగోత పగలుపడు నట్లు. డబ్బిచ్చి తద్దినము కొనునట్లు. వదిలిన పీడ నిరిగి తెచ్చుకొనునట్లు నడికాలమున దిరిగి నాకు వివాహమెందుకు? దేవునికృపచే నొకపుత్రిక కలిగెనుగదా! చాలును. నే నానందరాయుడను గనుక మరి సంసారపు చిక్కు నాకక్కరలేదు. నాకంటె చిన్నవాడవు నీవు నాకు జెప్పవలయునా? మాయమ్మ నాతో జెప్పుమని నీ ప్రాణము గొరికెనుగాబోలు” అని బదులు చెప్పెను.

భీముడుగారితో ఏలూరు ప్రయాణము

మరునాటి సాయంకాలమున మేమిరువురము నేలూరికి బడవలెక్కి బైలుదేరి చచ్చిచెడి సున్నమై మరునాటి సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు బవరుపేట చేరుకొంటిమి, వెంటనే యొకస్థిడరింట భోజన మొనర్చి తిమి. ఆస్థి డరు ముప్పదైదేండ్ల నల్లటివాడు. చేతులకు మురుగుల్కుచెవులకు బోగు లతనికి గలవు. నలుపు రైదుగురు పిల్లలు కలవాడు. కడు మంచి వాడు. రసికు డతని కార్య రన్నదమ్ములట. భోజన మైనవెంటనే యింగ్లీషు డ్రస్సు వేసికొని భీముడుగారు నన్ను దోడ్కొని పోవుచుండిరి కృష్ణకాల్వకట్టు దాటి యిరుకు జంతు లెన్నియో గడిచి తుదకొక యింటి కేగినాము. అచట నొక భోగకాంత చంద్రలేఖవలె వచ్చి యతని సత్కరించెను. నే దోడపెండ్లికొడుకువలె సావడిలో గూర్చుంటిని. అప్పుడు తంబురా నందుకొని యాపె సొగుసుగ బాడెను. పిదప నేగూడ బాదగా నాపెయు నాపెబందువులును మిక్కిలి సంతోషించిరి. అంతట నాపె నా

యొద్ద పల్లవి నేర్చుకొనుట కుత్సహించెను. రాజమహేంద్రవరమున నన్న భినయమున నొడలు మగపించిన యా పెకన్న నీపె సొగసుగా గన్నదెను. రాత్రిభోజనమునకు నేమాత్రము స్త్రీ డరింటికి దిరిగి వచ్చినాడ. నాసాట కూరి తగుమనుష్యు లందరు కడుసంతసించి నన్ను దయతో చూచుచుండిరి. మరునా డుదయమున భీముడుగారు భోజనమునకు దయచేసిరి. పిదప వారావెలబోటిని మరిగి, తిరిగి వివాహము నొల్లకుండిరిని స్పష్టముగ నేదెలిసికొంటిని. రెండవమారుకూడ నా ఎఫ్॥ ఏ॥ పరిశీ మేధమేటిక్కులో బోవుట తెలిసి మిక్కిలి నొచ్చుకొంటిని గాని మరి చదువ నుద్దేశింపలేదు. ప్రతిదినము మధ్యాహ్నము భీముడుగారితో వెంవేడియయొద్దకేగుచు బాడు చుంట స్త్రీ డరుగారియింట భుజించుచుంటయును. సంస్కృతములోనుండియు ఇంగ్లీషులోనుండియును గాళిదాసు, షేక్స్పియరు దొట్టి మహాకవుల పద్యములు తెనిగించుచుంటయు నచ్చువిడిచిన యాబోతుకోడెవరె వన్నెగ దిరుగుచుంటయు నా వృత్తి. అపుడపుడు విశాఖపట్టణమందు. విజయ నగరమునందు నే నొనర్చిన సఖ్యముల యెడబాటు కొంతవరకు నన్ను బాధించుచుండెను గాని మొత్తముపై సహజముగ నిశ్చింతుడ నౌటచే హాయిగనుంటిని.

నీలపు టుంగరములవలె ముంగురులు పాయదీసి దిద్దుకొనుటయు కురులు నున్నగ దువ్వి పట్టెడు సిగ వేసికొనుటయు మర్మాపెట్టుకొనుటయు, నీగకాలంత నల్లని యగరుబొట్టుంచుకొనుటయు, సంజవేళ చిన్నగురుని వశము బొంది యెడతెగక చుట్టలు కాల్చుచుంటయు, బాట కుడనని గాని కవిననిగాని వచ్చినవానినెల్ల నెదిరించుచుంటయు, బడు చుల నొయారముగ జూచుచుంటయు నాచర్యలు. సంస్కృతము. తెనుగు ఇంగ్లీషు వచ్చియుండుటచేతను, పాటయందు ముఖ్యముగ బల్లవియందనమానపాండిత్య ముండుటచేతను, పండిత పామర రంజకముగ గవిత్వము చెప్పగలుగుటచేతను ఇరువదినాంగేండ్లవయసులో కడురమ్య రూపమున నుండుటచేతను నాపొగరుబోతుతనమును నహించి పెద్ద

పిన్నలు నన్నాదరింప జొచ్చిరి. నావిగాని యితరులయవిగాని తప్పులు బాహుటముగ వాక్రుచ్చుట కొంత నాస్వభావము. ఇంతకు నే నెట్టివాడ నైనప్పటికి లోకులు నన్నాదరించుటకు ముఖ్యకారణము దైవ కృపయే యని యనుకొనుచుందును. హరి అలక్ష్మ్యముకాని మరి యేవిధమైన భయముగాని నాకెన్నడును లేదు. జిన్నగురునివశమం దున్నపుడు కొంత వరకు పిచ్చియనుమానములు పిరికితనము కూడ నన్నంటు చుండును. “పహిలా పచ్చీన్” నొటనేతను బలువురు నాయుష్టానుసారముగ నన్నాదరించుటచేతను దృఢీకృత పుగందరుగనై విహరించుచుంటిని.

భీముడుగారు నాతో నొకసాయంకాలమున నోయీ! యిక నాకు బెడ్లెందుకు? నీవు చూచితివిగదా యాపె నన్నిడిచి యితరుల కూటమి చేసినట్లు నీవు రుజువు చేసినయెడల దప్పక తక్షణమే పెండ్లి చేసికొనెదను. విశ్వాసముకలది కులాంగనయైననేమి వేశ్యాంగనయైననేమి హాయిగ గాలక్షేపము నేయవచ్చును గదా! యనెను అందుకు నే జిరునవ్వుతో “నాహా! వెర్రెకుదిరెను రోకలి తేరా తల చుట్టుకొనెద నన్నట్లున్నది; మీ తెల్వితేట లిట్లు పరిణమించెనా?

కం॥ వెలయాలి వలన మోహము

కలుగదు మరి కలిగెనేని కడతేరడయా

పలువురు నడిచిన దారిని

బులు మొలువదు మొలిచెనేని బొదలదువేమా

యని యొకమహాయోగి చెప్పలేదా. మార్పుగోరుచుంట మన స్వభావము. అత్త, మామ, పెనిమిటి, కులము. మర్యాద కట్టుబాటు లకు నలవడిన కులాంగనల చిత్తమే గురి దప్పునన మోసపుచ్చి ధన కూర్జించుటకు మప్పబడిన వెలబోటుల విశ్వాసము గగనారవిందము కళవిషాణము, పంధ్యాపుత్రుల వంటిది. ఇంతకు వారిసంయోగము సరస్త్రినంభోగమువలె రసాభాసమని యాలంకారికులు నుడువలేదా? నా

యభిప్రాయము స్త్రీలే యవిశ్వసనీయు లందు రూపాజీవలు శ్మశానకు సుమమువలె వర్జనీయు లట్టి లోకాపకారిణులు విషవస్తువులవలె దైవ సృష్టిలో గన్పట్టి యసాధ్యరోగార్తులకు విషప్రయోగముబోలి మర్యాదా హీనులకు మాత్రమే వేశ్య లేర్పరచబడిరి. వేశ్య తనవారినందరిని వదలి తనయాస్తితో మీయింటికి వచ్చి మీవారినందరిని మంచి చేసికొని మీనేవ కొడబడినచో కొంత శుద్ధిచేసిన విషమువలె విగతభార్యులై మదనజ్వరార్తు లై న మీబోట్ల కౌషధమగు నట్లు కానిచో, నెల్లవిధము లది జెట్టకు కారణ మగును” అంటిని. అందుకు వెడనవ్వు నవ్వి “విను మోయీ! వేయేల! ఆపె నన్ను విడిచి యితరులతో సంభోగించినట్లు దృష్టాంత మగుపర్చెద వేని బెండ్లాడెదను. నీవాపెను శోధించు, నీకు సందిచ్చెద నేదే రాజమండ్రీకి బోయి నెలరోజులలో దిరిగి వచ్చెద. బిదప నీవెట్లు చెప్పిన నట్లు నమ్మెద” ననియె. అందుకు “ధర్మమా! నే మీకు శిష్యప్రాయుడను, మీరుంచుకున్న దాని శోధింప న్యాయమా!” యను నన్ను భుజమున దట్టి “నా కీయుప కారము నేయుము. కులాంగన కాదుగనుక నీవు శోధింపవచ్చును” అని యతడు రాజమహేంద్రవరమున కేగెను.

వెలయాలి పరీక్ష

పిదప నే వింతయుత్సాహమున నతని కూర్మిక తై యింటికేగుచు కంటోన్మెంటులో సిపాయీల యిండ్లబారువలె విరుకు జంతులలో గ్రిక్కిరిసిన భోగకాంతల కొంపలవై పు బరికించుచు, నడునడుమ నీగలు ముసురు మాంసఖండములను వ్రేలగట్టబడిన భాగకంకాశములును, జెంగటం దారుసారమేయంబులుం గలిగి దుర్గంధాకరములగు కటికి దుకాణములకు దాపున గబాబుపుల్ల నంచుకొనుచు, దినమంత కష్టపడి యార్జించిన ద్రవ్యము వినియోగించి పెద్దగురునకు వశులై జట్టుకట్టి యసందర్భ ప్రలాపంబుల జోగుచున్నవారలకు మొదటమాత్రము స్వచ్ఛమగు మద్యమిచ్చి పిదప సౌలపుచూపుల మరపించి మద్యమున సగబాలు నీళ్ళుకలిపి మెలపున

వ్యవహరించు సొండిచేడియలను; చల్వచేసిన తాబొందులు. రవికలు, వాణీలు ధరించి సబ్బుతో మోములు కడుగుకొని సుఖజాడ్యంబుల నారోగ్యంబుదరిగిన యవయవంబుల గుల్లనగ అలంకరించుకొని తలుపుచాటుల నుండి దోబూచి చూపు పెదభోగకాంతలతో సరసమాడు నీచువిటు బొడ గాంచుచు శరవేగమున నేగుచుండ నెందుకో బైటికి వచ్చి నన్నుజూచి భీముడుగారి వారకాంత ధర్మమా! యింతలో మరచి మాయిలు దాటి పోయెదరా! యెవతెకొర కాత తర దయచేయుడు" అని ప్రేమతో నా చేయి వట్టుకొని లోనికి గొంపోయెను.

అదివర కాపెయొద్ద బల్లవిలో దనంతవాడు లేడని డాబుకొట్టుచున్న నొక గాయకుని జూపించి మీరుభయులు పాడగా విన గోరుచున్నాను" అనియె. అప్పుడు మాయిరువురి ముఖవైఖరి యెట్లు వర్ణింపగలను? కేసు గెల్చుటకన్యోన్య జయేచ్ఛల వాదించు స్త్రీ డర్లవలె భోగేచ్ఛం బోరాడు వృషభద్వయంబుమాడ్కి నొందొరుల మీరి రాగ తాన పల్లవులం బాడు చుంటిమి. అతడొక పొట్టి బ్రాహ్మణుడు. ఆయూరి వాస్తవ్యుడు. కొంచెము నాకంటె వయసున పెద్ద. నాకంటె గొన్ని వింతరాగములు తెలిసినవాడు గాని హిందూస్థానీ, కర్ణాటకము జోడించిపాడు నేర్పునాకుంట చేతను, నాశారీరమున కతనిగొంతు నీరసమౌటచేతను, గ్రొత్తయొక వింత యౌటచేత నితరమగు తెల్వితేటలు నాయందుంటచేత నచట గూడియున్న వేశ్యాంగనాసభ నే బాడినపుడెల్ల శ్లాఘించుచు నతనిపాట కుపేక్షించు చుండెను. అంత "రెండు లక్షల గ్రంథము చదివినాడను బల్లవిలో నీ పని తెలిపెదను" అని యతడు చతురస్రగతిలో బాడుచున్న బల్లవిని ద్ర్యస్రగతికి మార్చి పాడజొచ్చెను. నేనప్పుడు చిరునగవు నవ్వి "అయ్యా! మీరెన్ని లక్షల గ్రంథమైన జదివియుందురు డప్పాలకేమి గాని మునుపటి చతురస్రగతి చేతనిల్చి నోటత్ర్యస్రగతిగ బాడినచో మీలయజ్ఞానము ప్రాథమని యొప్పుకొందును" అంటిని. అత డట్లెన్ని మార్లు యత్నించినను జేయజాలక "అట్లు ప్రశ్నింప వచ్చును గాని చేయ

రాదు" అనియె. అప్పుడు సభికులందఱు రొనస ధారాశముగ భిన్నగతుల నాపల్లవిం బాడి చూపించితిని. అంత అచటివారెల్ల నతనితో ఇన్నాళ్లు నీ వెంతలేసి గోతాలు గోయుచుంటివి? ఆహా గుడ్డులాడినగాని కులము బయలు పడదుగదా? యనిరి. పిదప నతడు గూడ నా లయజ్ఞానమునకు విదిలేక మెచ్చుకొనుచు సన్నసన్నగ సభనుండి యేదో మిషపెట్టుకొని జారెను.

పిదప రెండుగంటలవరకు బాడుచు పవనయించుచు సభికుల మనంబులు జూరగొంటిని. సభ చాలించినపిదప భీముడుగారి వారకాంతయు నాపె చుట్టాలు మరికొందరు పేశ్యలు నాకభీష్టనేవ తొనరింపును నా యొద్ద మరునాటినుండియు బాట నేర్చుకొనుచుండిరి నూత్నయౌవనము గాన కవిత్వ ప్రతిభయు- చిన్న గురు కటాక్షిము - తరుణవేశ్యా సంగ మము నామనమున కత్యంత మదజనకంబు లయ్యెను, మీరాకపోకలకు బవరుపేట దూరము. చెంగటిహొటేలులో మీయిష్టానుసారముగ భుజించుట కేర్పాటొనరించితిమి. మిదిత్తానుసారముగ రాత్రి యిచటనే పడుకొనుడు. అట్టేనచో మీ సంతతసాన్నిధ్యము దొరకును" అని భీముడుగారి వెలయాలు నన్నింట నుచుకొనియె. ఒకయువతి కాళ్ళు పిసుకుచు విద్రలేపుట- యొకజవ్వని పలుదోముపుల్లయు నీరందించుట- యొక వన్నెలాడి తలదువ్వుట యొకమదిరాక్షి చిన్న గురుని తయారు చేసి వెండిగిన్నెలో వడబోసి యిచ్చుట- యొకపూబోడి స్నానమాడించుట యొకలతాంగి బ్రాహ్మణునిచే మృష్టాన్నముల దెప్పించి వడ్డించుట - యొకనీలవేణి భోజనానంతరము చుట్ట యందించుట, యొకమధురవాణి విడె మిచ్చుట - యొకకనకాంగి శయ్య నమర్చుట- యొక సరోజముఖి చందన మలదుట- యొకహరిమధ్య పూలు ముడుచుట- యొకమదవతి వీవనబట్టి వినరుట- యిట్ల హోరాత్రములు విడువక పెక్కు వేశ్యారత్నములు శుక్రూషజేయుచు న స్వీధిలోనికి గదలనీక గాన మభ్యసించుచుండిరి.

వారలకు నాపాట రవంతయు న్రాదని వారెరిగియు మధ్గాన శ్రవణ కుతూహలంబులం జొక్కి యిట్లు పరిచర్యలొనరించుచుండిరి, దేనివలలో జిక్కుకొనెదనో యని యెవతెమట్టు కది నన్వలపింప నుద్యమించు చుండెను. ఆ సంగతి స్పష్టపర్చుటకై వారలతో “ఇదిగో నాయొద్దవిద్య నేర్చుకొనుస్త్రీలను పుత్రికలవలె జూచెద” నంటి నందుకు భీముడుగారి సావి నేమాత్రము శిష్యురాల నెన్నటికిని గాను సుదీ యనియె నాపెయింట ప్రతిదినము నేబాడు పాటవిలువ యింతంతన రాదు. పడుచులతో విలాసము చేయుటకన్న మరి యేకోర్కెగాని పనిగాని లేకున్న కోడెగాయకుని పాటచవి చెప్ప నలవి యగునా? భీముడుగారి వారకాంతతో నతని ప్రవాసమునం దాపె యక్క నుంచుకొన్న యాచారి యొకడును నాకు భోజనము వెట్టిన ప్లీడ రొకడును సరససల్లాపములు దరుచు నేయుచుంట నే బరికించి నామనసులో నాహా వెలయాలి యెంతకై న జాలును. భీముడుగా రిచట నున్నపు డీమొగము లెన్నడై న నివట గన్నడెనా ! ఈ ప్లీడ రట కొంత విలువగల చీరె కొని యిచ్చుట కేహేతువో యని యనుకొంటి, నాసాయంకాలం ఆపె నాతో నయ్యా ! నేడు నాయిష్టానుసారము తా మంగీకరింపవలసిన దనె నందుకు నే సరియే యేమి నీయుద్దేశ మంటి నపుడాపె నా కభ్యంగనము చేయించి తన యంగకములు నన్నంట రాయుచు దువాలుతో నాతల యొత్తి చిక్కెడల్చి సాంబ్రాణిపొగ వైచి చల్వదుస్తులు కట్టింపించి నానుడుట నగరుబొట్టు పెట్టునెవమున నొకచే జుబుకము నొక్కుచు ఫాలమున బాగున్నదా చూచుకొను డని యిరువుర మనోన్యముగన్నడు నట్లొక నిల్వబద్దము దరి జేర్చి సొలుపుచూపులం జూచుచు నంత యొకతె యందిచ్చిన యాస వముగిన్నె నందుకొని నేమీకు నేవకురాలను గాని శిష్యురాలను గాను. నేడు మీప్రసాద మానించెద నని సగము నాకిచ్చి తక్కినసగము దా బుచ్చుకొని ఫలహారముల దెప్పించి నానోట బెట్టుచు నేను నేడు మీయధీన మనియె నందుకు నే మందహాసము చేసి భీముడుగారు

నిన్నే నమ్మకొన్నా రతనికి నాయెం దెంతో దయ యింతేగాక స్వల్ప
కార్యములకు దిగినచో లోకులు నన్మన్నించెదరా యేమి నీకిట్టి బుద్ధి
పుట్టె నంటి నపుడు నన్నాపె యాశ్లేషించుకొన సాహసించుచు తన
చంద్రహారములు నామెడలో వై చి నే వెలయాలను గాని యొకని యిల్లా
లను గానుగదా భీముడుగారి పిచ్చికేమిగాని ప్రతికూలించిరేని యుభ
యులకు క్షేమముగా దదిరూఢి యనియె నపుడు నే దలయూచి తంబుర
మీటుచు నీ పదము విను మని “చెలియ నీతోపొందు చింతకాయ” యని
పాడుచుండగా నాకస్మికముగ భీముడుగారు లోనికివచ్చి యేమోయి
యని నల్పిల్వగా మేమిరువుర మత్యాశ్చర్య సంభ్రమంబుల దిరిగి
చూచితి మపుడతడు నాతో నీ విపు డిచటి హాపేలులోనే భోజనము
నేయుచుంటివా యేమి నేనందు కౌనయ్యా యంటి న్మంచి పాటపాడుచు
న్నావే ఏమాయెనన జింతకాయాయె నింతకుం గాగలకార్యము గంధ
ర్వులు తీర్చి రంటి నత దొకింత తలయూచి బడలిక నటింప నాపె పరి
చర్యలకు జొచ్చె నేను నిఁకొకగదిలో పడుకొని యౌరా యిదేటి
చిత్రము? కల గవిన ట్లితడెట్లు వచ్చె న్నోసినన్నెంచెనింతకు న్మించిన
దానికి వగపేల ననుకొనుచు నిదురించినాడ. మరునాడు భీముడుగారు
నన్నేసంగతియు నడుగకుండ వింత యయ్యెను. పిదప నాకు భోజనము
పెట్టిన స్త్రీ డరు తనతో నేను బందరు పట్టణమున కేగినచో బాగుండు
ననియె నందుకు భీముడుగారు సంగీకరించి నన్త్రోత్సాహపర్చెను.

బందరు, రాజమండ్రి కాకినాడలలో సంగీత హరికథాకాలక్షేపాలు

పిదప నాస్త్రీ డరు నతనికుటుంబమును నేను నాటుబండ్లపై రెండు
జాములకు గుడివాడలో దిగి యచటినుండి బందరునకు జేరుకొంటిమి.
నను దోడ్కొనిపోయిన స్త్రీ డరు పెద్దన్నగారి యింట బస చేసినాము.
వేసవినెలపులు గనుక యతని సోదరులందరు నచటనే యుండి రందు
నొకడు వర్తకు దొకడు మునస బిద్దరు స్త్రీ డ ర్లొక దోవరసియ లొకడు
సిరస్తదారుడును, అందరును మంచి రసికులు. నన్నెంతో యాదరించి

నాచే నొకకథ చేయించిరి. అప్పుడు బందరున గల పలువురు పిన్ను. పెద్ద లేతెంచి కడు సంతసించిరి. పిదప విశాఖపట్టణమున నాకుఁ గృత పరిచయులైన రిజిష్ట్రారుగారి యింటఁ బ్రవేశించితి. నతడు మిక్కిలి దొడ్డవాడు. సకల సుగుణ పుంజము. నన్ను బుత్రవాత్సల్యముతో జూచు చుండును. బంద రొక చౌడుసర్రపై సముద్రమునకు రెండు మూడు మైళదూరమున నిర్మింపబడియెను. ఉప్పెనచేత మిక్కిలి క్షీణదశ పొంది యున్నను నే నదివరకు చూచిన పట్టణము లన్నిటికంటె మిక్కిలిగొప్ప దిగా నుండెను. నూతుల నీరు కడలిసీటికన్నను మిక్కిలి క్షరమును చేదును, సర్పచెముడు దొంకలు మెండు. ధూళి యపరిమితము. కృష్ణా కాలువనీరు మెండుకొనుటచే వేసవియందు మాత్రము కడు సౌఖ్యకర ముగ నుండును. బలు సంగీత సాహిత్యజ్ఞులు పలువురు కలరు. విద్వాంసులకుఁ దగు సంభావన మిచ్చి యచటిజనులు మన్నించుచుందురు. నేన చట సుమారు నూరు హరికథలైన చేసి రెండు వేలార్జించియుండును.

ల య పాం డి త్య ము

ఒకనాడు నే మొదటబనచేసిన యింట నొక గానసభ జరిగెను. చెన్నపట్టణము చాకలిపేట నివాసు దొక ముదుసలి సాతాని ఫిడెలరును కాంచీపుర నివాసియగు నొక వృద్ధబ్రాహ్మణ ఫిడెలరును. నెల్లూరు నివాసి యొక భట్రాజు పాటకుడును బందరునివాసి యొక జంగము ఫిడెలరును మరికొందరు ఫిడెలర్లును పాటకులును బందరులోని విద్వాంసులగు భోగమువాండ్రు మద్దెలగాండ్రును తాళగాండ్రును మొదలుగ రమారమి యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు సభచేసిరి. నల్వారు ఫీడెళ్లు వాయించుచుండి రిద్దరు పాడుచుండి రొకడు మద్దెల వాయించుచుండె మువ్వరు కొల్పించుచుండిరి. తక్కినవారు లయపట్టుచుండి రావార్త నే విని చిన్నగురుని పుష్టిగ సేవించి యాసభకుబోయి కూర్చుంటిని. నన్నని యాసభ చేయించినయజమాని యయ్యా! మీరుకూడఁ బల్లవి బాడగల్గినయెడ బాడ గోరెద" ననియె నందుకు నే జిరునవ్వుతో

నదివరకు నాల్గవ కాలమున నారక్షరములు జాగాచేసి పాడుచున్న పల్లవి నైదవకాలము విలంబముగా మార్చి యొంటి యక్షరము జాగాచేసి మూడవృత్తములు పాడినాడను. ఫిడెలర్లుగాని పాటకులుగాని మద్దెల వాడుగాని కొలిపింపు విద్వాంసులుగాని లయకణిశము కాచుకొనలేక జాగాతెలిసికొనలేక తడబడ జొచ్చి రపుడు నేను ఇందరు విద్వాంసులున్నారు. కానియొకడైనం జాగాకురాలేకుంట యాశ్చర్యమాయె" నని ముక్తాయించి జాగా వెల్లడిచేసినాడ నటుపై గొందరు పాడయత్నించుచు దప్పుచుండిరి. మద్దెలగా డొకసారియైన ముక్తాయంప జాలకుండె నపుడు నన్నని పురజను లింతటి లయపండితు డిచటి కెన్నడు న్రాలేదని శ్లాఘించిరి. పిదప నావిద్వాంసులెల్ల నాపై గావేషి వహించి కట్టుకట్టి నాకవమానము సేయ బ్రయత్నించుచుండిరి. కాని మ్రింగరావి మిడిగ్రుడ్డునగు నేను వారికి లొంగకుంటిని. పైయూళ్ళనుండి వచ్చి యిదివరకచట సభలు చేసి ధనమార్జించుకొను విద్వాంసులు కొందరు వలాయితలైరి. కొందరవటి కక్షదార్లతోగలిసి నన్నాధింప నందు వేచుకొని యుండిరి. ప్రత్యేకము రాగతాన పల్లవులు బాడుచు బదిపన్నెండు సభలయందు మెప్పుపొందినాడను. బందరు పురమెల్ల రెండుపార్టీలయ్యెను బ్రాహ్మణులు బాజారి వర్తకులు కాలేజివారందరును నావైపు నాయూళ్ల భోగమువాండ్రు నాప్రతికక్షగా నుండిరి. నాకథలకు భోగమువాండ్రు మద్దెలకు రామనియు నాయూరి యొక జంగము ఫిడెలరుతప్ప మరేఫిడెలరును నావెంట వాయించమనియుఁ గట్టుకట్టిరి. కోవెలపూజార్లందరన్నదములును వారిస్నేహితులు మరికొందరు మాత్రము నాతరపై నా వెన్నపాడి వాయించుచుండిరి.

టిక్కెట్టు పెట్టిన అష్టావధానము

పంతులుగారి మేడలో నొకనాడు టిక్కెట్టు సిస్టముపై నష్టావధాన మొనరించితిని. రెండు పాదముల రెండు తాళములు, రెండు చేతుల

రెండు తాళములు వేసి పల్లవి పాడుచూ కోరినజాగాకు కోరినముక్తాయలు వేయుచుంటు. (2) ప్రొల్లిము మెంటల్ల సాల్వుచేయుట. (3) నల్వరకు దెనుగు నల్వరకు సంస్కృతము కోరినపద్యములు కవిత్వముచెప్పుట, (4) వ్యస్తాక్షరి. (5) న్యస్తాక్షరి (6) ఇంగ్లీషున నుపన్యాస మిచ్చుట (7) పూలు గంటలు లెక్కించుట, (8) ఛంద స్సంభాషణ మొనరించుట. నాడు నూటఎదిమిది రూప్యములు నోటీసువగై రా ఖర్చులు పోగా నాకు దొరికెను. మరునాడు బుధవిధేయినియను వార్తాపత్రికలో దానిఎడిటరు నన్నుగూర్చి వ్రాసినదేమన నిన్ననీయూర విజయనగరవాసులగు బ్రహ్మ శ్రీ ఆదిభొట్ల నారాయణదాసుగారు టిక్కెట్టువేసి యష్టావధానము చేసినా రది యొక చిన్నపనులగుంపు. వారి బుద్ధిసాహసములు మెచ్చదగినవి. అని ప్రశ్నరింపగా నేనాపత్రిక జూచి చిన్నపనులగుంపనుటకు బదులి సాధ్యాష్టావధానము సంగీతసాహిత్యములతో నిట్లవధానములుచేయునమ ర్దత యింకొక్కవికుండుట దుర్బటమని యేల వ్రాయకూడదనియును, నాయష్టావధానము గ్రహించి వ్రాయుటకు కేవల సాహిత్యజ్ఞుడగు బుధ విధేయిని ప్రకటనకర్త సమర్థుడు కాడనియు మరియుతడు నాప్రతిక ష్టలో జేరియుంటచేనట్లు వ్రాసెనని “కవిషహారిణి”యను పత్రికలో ప్రచురించుటచే నుభయపత్రికల వివాద మధిక మయ్యెను.

గానమున పోటీలు

పిదప నొకనాడు నాప్రతికక్షులంద రొకచో సభచేసి సంగీతమున నన్నోడింపదలచి యావధకు శక్తుడనైనచో నన్ను రమ్మని యచ్చు నోటీసు పంపి రది రాత్రి 9 గంటల కొక నాప్రతికక్షుల మేడపై జరుప నుద్దేశింపబడెను. అనా డొకమునసబింట సాయంత్ర మారు మొదలు తొమ్మిదిగంటలవరకు హరికథ చేయుచుంటి. నామునసబు నియోగి బ్రాహ్మణు డిద్దరు భార్యలు కలవా డతనియొద్ద నీలమణితో జెక్కిన బాలకృష్ణవిగ్రహము కల దత్తడు నాతో అయ్యా! నీవొంటిగాడవు దూర

దేశమునుండి వచ్చినావు. నీయం దనూయతతో నిన్ను వంచించుటకై యీసభ చేయుచున్నారు. నీనచటికి వెళ్లుట నామతముగాదు. అని తన యింట నన్నాపివేసె నంత పదిగంటల సమయమున రెండువందలమందిని వెంటవేసికొని యచట రిజిస్ట్రారు పినతల్లి కుమారుడైన యొక డి॥ కోర్టువకీలు నాయొద్దకువచ్చి 'నీకేమియు భయములేదు. నాశిరస్సున్నంత వరకు నిన్నెవరైన ముట్టుకొనజాలరు. ఈప్పక రమ్మ నీవిపుడు రాకున్నచో నీకీ రికి లోప మగును. అని మునసబు నొప్పించి సందోహాని సభలో బ్రవేశించె. నాసభ యొక పెద్దమేడపై జరిగెను. రెండువేల జనులకు బైగా నచటనుండి రాసభలో నాప్రతికక్షులరు వదిమంది సంగీత విద్వాంసులుండిరి. మేడక్రింద నల్లరి జరుగునెడ నాపక్షమున బోరాడుటకై సరిబద్దలతో సిద్ధముగ వేయిమంది కథికముగా దేవరవాండ్రుండిరి. రెండువందలకుపై గా. కనిష్టేబులు జనులల్లరి నేయకుండ నివారించుచుండి రిద్ద రినస్పెక్టరులు గూడ నచట నుండిరి. మరియు బందరుపురమునందుగల యుద్యోగులెల్ల నచటనుండిరి. సంగీతసభయొక్క పరిణామ దశను జూచుటకై యందరును వేడ్కపడుచుండిరి. నే సభలో బ్రవేశించినతోడనే చప్పట్లు చరచుచు "బ్రేవో"యని యందరు కేకలు వేయ దొడగిరి. సద్దడిగినపిదప నాప్రతికక్షుల యజమాను దొకవకీలు సభలో నిలువబడి నారాయణదాసుగా రిచట గల యీ యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు విద్యయందు దనకు జాలరని పబ్లికుగా నుడివినందున నీసభ జరిగింపబడెను. కనుక యీవిద్వాంసులు చేయుప్రశ్నముల కతడుత్తరములు చెప్పవలసినది. వీరుచేయు శాస్త్రసరీక్ష కాగినచో వితడందరికన్న గొప్పవిద్వాంసుడని యంగీకరింపబడును. లేనిచో వితడు వీరి నందరిని క్షమాపణ కోరుకొనవలసినదనియు చెప్పి కూర్చొనియె. సంతట నేలేచి సభికులారా! యీవిద్వాంసులందరును సంగీతమున నాకు లోకువయని వీరలు నన్ను దిరస్కరించినపుడెల్ల వాక్రుచ్చుట నిజము. సంగీత విద్వాంసుల మనుకొన్న వారిలోనే సంగీతతత్వము తెలిసినవారుంట యరు

దన దక్కినవారిం జెప్పనేల! కావున మాకు మధ్యస్తులై మీరుంట యసా
 ధ్యముకదా! ఇప్పుడు వీరు సంగీతశాస్త్రమున ప్రశ్నించి పరీక్షించుట
 కనర్దులు. కారణమేమన సంగీతశాస్త్రము సంస్కృతమున వ్రాయబడి
 నది. వీరికందరికిని సంస్కృతభాష కొంచెమయినను దెలిసినట్లుకాన్పిం
 చదు. సంస్కృతపాఞ్ఞాన మిసుమంతయు లేనివారికి సంస్కృతమున
 వ్రాయబడిన సంగీతశాస్త్ర మన్వయింపబడదుకదా! కావున సంగీతశాస్త్రము
 నందలి సూత్రములుకాని పద్యములుకాని నే జదువ వీరల కర్థమేకాదు.
 గనుక శాస్త్రచర్చ నాతో నేయుటకు వీరుతగరని నృప్తము. ఇక శ్రోతృ
 రంజక స్వరసందర్భము సంగీతము గనుక వీరందరును గలిసి యొక
 గంటవరకు బాడనిండు. పిదప నేనొకగంట బాడెదను. ఎవరిపాట
 మిక్కిలి రంజకముగ మీకుదోచునో వారధికులుగ నిర్ణయింపబడుదురు
 ఇది నామనవి. యని నే నుపన్యసింపగ సభికులలో నన్ను దోడ్కొని
 వచ్చిన ప్రిడరు లేచి యుభయులవాదములను వింటిని. శాస్త్రవాదమగు
 నప్పుడు తగవు తీర్చ మేమసమర్థులము. ఉభయ కక్షలవారు పాడి సభా
 రంజన మొనర్చుట మాకోరిక.” యనియె అప్పుడొక విద్వాంసుడు లేచి
 “మీయందరికి రక్తి నేయుట కీసభ యేర్పర్చబడలేదు. నారాయణదాసు
 గారికి వర్ణములు. కృతులు. గీతములురావు. వచ్చినయెడల తంబురా
 మీటుకొనుచు బాడవలయు” ననియె. అప్పుడు నాశిష్యులలో నొకడు
 లేచి. రాగము. తానము, పల్లవిపాడి సభను మెప్పించగల విద్వాంసుడు,
 బాలబోధపాఠములు చదువునట్లు సభలో పిళ్ళారిగీతములు. జంటవరు
 సలు పాడుటకుత్సహింపడు. ఇదిగాక నిరుపమానముగ బ్రబంధము
 చెప్పి మెప్పించు కవీశ్వరున కొకవేళ వేమనశతకము, భూషణవికాస
 శతకములలోని పద్యములు కంతపాఠము నేయకుంట యొకకొరత
 యగునా! నారాయణదాసుగారివంటి పల్లవి విద్వాంసుని ఇప్పుడే పాట
 నేర్చుకొనుట మొదలుపెట్టిన పిల్లవానివలె గీతములు వర్ణములు,
 కృతులు, పాడుమనుట యవివేకముకదా! దాసుగారి శిష్యోపశిష్యుడనగు

నేను వీరు ఫర్మాయించునవెల్ల తంబురానాలుగుతారలు నాల్గువేళ్ల మీటుచుం
బాడి యీవిద్వాంసులొకరైన యెరుగని గ్రంథము పాడెద. అంతేకాక
పెక్కువర్ణములు, గీతములు, కృతులు నొనర్చి మాబోటి శిష్యులకు
జెప్పిన నారాయణదాసుగారికి వీరుపాడుమన్నగ్రంథమన నొక లక్ష్యమా?
మరియు, నారాయణదాసుగారు పాడినపు డీవిద్వాంసులలో నొకరైన
లయగూడ వేయజాలరు అనియె. అందుకు నాప్రతికక్షదారులు కోపించి
లేచిరి. పిదప సభవారెల్ల లేచిరంతట నెంతోరణగుణధ్వని యల్ల కల్లోలము
నేయుచు నెవరిమటుకు వారు సాగిరి.

బందరులో సన్మానము

ఉభయకక్షదారులు ప్రచురించు బుధవిధేయుని కలుషహారిణీ వార్త
పత్రికల పోరధికమగుచుండెను. రెండుకక్షలకు పైరము ముదిరెను,
ఒకనాడు కలుషహారిణీపత్రికాధిపతి యింట నే బాడుచుంటిని. ఆయూరి
జంగము ఫిడేలరు నాప్రక్కను ఫీడేలు వాయించుచుండెను, కొంత
వరకు నే రాగముపాడినమీద సభలో నెవరో నన్నల్లవి పాడు మనియె.
అప్పుడు “పల్లవిగూడ వినురసజ్ఞు లిచటగలరు, ఏమిపుణ్య”మనగాసభలో
నుండి యొకవృద్ధ వై శ్యుడులేచి నేనున్నానయ్యా! పల్లవి వినగలరస
జ్ఞుడ నికపాడుమయ్యా! పల్లవి” యని తనచేతనున్న పదితులముల
బంగారుకడియము నాచేతికి దగిల్చె అంత నేను మరింత యుత్సాహ
ముతో రెండుగంటలవరకు గేవలము పల్లవినే పాడి సభారంజన మొన
ర్చితిని.

ఒకనాడు సింగరాజుగారి జల్తారుబట్టలను బజారులో వేలము పాడు
చుండిరి. నేనచటికి మార్గస్తుడనై పోవుచు వేలమువెరికిలోనై మూడు
వందలరూపాయలకు గొన్నిబట్టలు పాడినాడ, పిదప నే బనచేసిన రిజ
ష్ట్రారుగారి ఇంటికి బట్టలమూట పట్టించుకొని రాగా నతనికి జదువు
చెప్పించి పెద్దవానిని జేసిన యతనియక్క “నాయనా! ఇదేమివెర్రి యెం

దుకు నీకీపాతబట్టలు'' యని రిజష్టారుగారితో తమ్ముడా ! చూచితివా దుర్మార్గు లెట్లు యమాయకునికి పాతబట్టలు తగిల్చిరో''యనెను. పిదప రిజష్టారుగా రాబట్టలు తిరిగిపంపించి వేసిరి.

బందరులో నేనున్నపుడు భీముడుగారివేశ్య యచటికి వచ్చి నాశిష్యురాలనని చెప్పుకొనుచు నై దారుసభలలో బాడి మూడువందలార్జుంచు కొనియె. బందరులో బదునాబుగుమాసములుంటిని. పిదప పుర మందలి పిన్నపెద్దలుకూడి ఫెర్వెల్ మీటింగు చేసిరి. అపుడు కారేజి ప్రిన్సిపాలు గారు ప్రెసిడెంటుగా నుండిరి. కొందరు తెనుగున గొందరింగ్లీషున నన్ను బ్రస్తుతించిరి. ఒకడు నాపై నింగ్లీషున కవిత్యముచేసి ముద్రిపించి యా పత్రికలు సభవారి కందరికిచ్చెను. ప్రెసిడెంటుగారు దాక్షిణాత్య శ్రీ వైష్ణవుడు నన్నుగూర్చి ప్రసంగించుచు బొంబాయిలో బ్రాడ్లాథోరణి వింటివి. ఇప్పు డట్టిథోరణిగలవా రొక్కనారాయణదాసుగారు తప్ప మన వారిలో మరెవ్వరును లేరు''అనియె. బందరులో నేనార్జించినద్రవ్యములో నాకుమిగిలినవి నూటపదేనురూపాయలు విలువగల వెండిపాంజేబులు బంగారుమురుగులు దండకడియములు అంటుపోగులు పదిహేనుగిన్నికాసులు మూడువందలరూపాయలు నగదును, తక్కిన సొమ్మేమయ్యెనో నాకు గుర్తులేదు.

మ ర ల రా జ మం డ్రి

గుడివాడవరకు గొందరు మిత్రులు నన్ను దిగబెట్టిరి. నడుదారిలో గొల్లేరుంజూచి దానిపూర్వచరిత్రము వివి మిక్కిలి యద్భుతపడినాడను. ఏలూరులో గొన్నాళ్లు భీముడుగారి సహవాసముననుంటిని. అచట సం గీతసాహిత్యరసజ్ఞులును గవీశ్వరులును బలువురుపిల్లలతండ్రియునగు నొకనియొగిబ్రాహ్మణవకీలు నన్నెంతో ప్రస్తుతించుచు దనయింట నా హరికథ చేయించి నావలె ముఖారీరాగము పాడిన వాని నింకొకనిజూడ లేదనియె. నేదెచ్చినసొమ్ములో చాలామటుకు భీముడుగారు నెలపు

చేసెను. భీముడుగారి వెలపుపొంది పిదప నేరాజమండ్రి చేరుకొని పంతులుగారియింట బసచేసి యభినయమున నన్నానందింపజేసిన వేశ్యారత్నమును జూడనేగితిని. మధ్యాహ్నము ఒంటిగంట మొదలు నాలుగు గంటలవర కచటబాడి పిదప ధవళేశ్వరముమీదుగా గాకినాడకు బోదలంచి యాపెతో జెప్పగా నేడు మీకు పడవలు దొరకవు. మీరు తిరిగి వచ్చెదరు. నాయభిప్రాయము, మీరు నేను నిచట గొన్నాళ్ళు పాడుచు నభినయించుచు నానందించుటయనియె. అపెను విడిచిపోవుటకు నాకుగూడ విష్టములేకుండెను, కాని విజయనగరము విడిచి చాలాకాలమౌటచే కూలీ చేతికి నాపెట్టె, మూట ఇచ్చి ఇన్నీన్ పేటదాటి వెళ్ళినాడను. అంతలో వాన మమ్మరముగా గురియజొచ్చెను, గాన దిరిగి సాయంకాలమునకు పంతులుగారియింటికి దిరిగివచ్చినాడను.

అప్పుడు పంతులుగారు నన్ను గని మీయభినయక తైన్విడిచి పోగాళ్ళు రాకుండెనో! వెళ్ళిపోయెదమని నాతో జెప్పి తిరిగి వచ్చినారా? కావిందు మీసర్దా తీరనిండు అనియె, అపంతులుగారు నాయందు గన్న ర్చినదయకు నేనెంతయు గృతజ్ఞుడను. నన్ను గన్నకొడుకుకన్న నెక్కువ ప్రేమగా నెల్లప్పుడు సంరక్షణ నేయుచువచ్చెను. వ్యసనరహితుడగు నట్టి మహానుభావుడు, విలాసపురుషుడనగు నాయందంత ప్రేమనుంచు తొకవెంత. అతడు మాధ్యుడు, అచట ప్రిడర్లలో ముఖ్యుడు. అజ్ఞాధికారి. మరియు విచిత్రవివాహకర్తతో మైత్రి న్మొలగుచుండును. అభినయమున నన్నానందింపజేసిన వెలయాలియింట నేబ్రతిదినమును బాడుచుంటిని. ఆయింటిపొరుగే విచిత్రవివాహకర్తయిల్లు. గాన నతడు పంతులుగారితో నే బోకిరిననియు నాదరింపపగినవాడ గానవియు నెల్లప్పుడు వేశ్యాసంగతి నుందుననియు జెప్పుచుండును. విచిత్రవివాహకర్త సంగీతకుతారము గనుక నన్నెరుసుగ జూచుచుండును. బందరులో నున్న కడపటిదినములలో నమితముగా చిన్నగురుని కటాక్షమందుటచే నాయాధిక్యమున జ్వరము వచ్చెను. నాయందు మిక్కిలిమైత్రికల గుడిపూజార్లును సంగీతజ్ఞులగు

నిద్దరన్నదమ్ములు వైద్యమునందుకూడ మేటినై పుణి కలవారగుటచే నన్ను బాగు చేసిరి.

రాజమండ్రిలో దినచర్య

పిదప నాముంగురులు తీయించి శుద్ధవైదికవేషముగా నుంటిని. రాజమహేంద్రవరమున నున్నపుడు తిరిగినాశరీరమునకు పుటదాతువు అలరెను. పదిగంటలకు పంతులుగారితో భోజన మొనర్చుట, ఇన్నీవ్ పేటలోనున్న యొక సంగీతవిద్వాంసురాలి యింట కొంతకాలము గడుపు చుంటిని. ఆమె కూతులిద్దరు నాయొద్ద సంగీతవిషయములు నేర్చుకొనుటచే నాకభీష్టనేవ తొనరించుచుండిరి. రెండుగంటలకు నిద్రలేచి ఫణిహారము చేసి సింగారించుకొని నన్నభినయమున నానందింపజేసిన యాపెయింట సాయంత్ర మేడుగంటలవరకు కొంత ప్రౌద్ధపుచ్చుటయు విదప పంతులు గారియింట భోజనము చేయుటయు మామూలు, పంతులుగారి యింటి భోజనము కడురుచ్యముగ నుండును. పంతులుగారు నెల్లూరువైపు మాధ్వలగుటచే వారియింట వంటలు మిగుల బ్రశస్తముగా నుండును. రాత్రి ఇన్నీవ్ పేటలో నున్న నా శిష్యురాంశ్రయింట పడుకొనుట. ఇట్లు రాజమండ్రిలో షుమారు రెండునెలలుంటిని ఒకనాడు నన్నభినయమున నానందింపజేసిన నిపుణురాలు యాపెకుపరిచయమున్న ఒకనాయకుగారి యింట నాచే హరికథ చేయించెను. అతడొకగొప్పనాయకు. అతని సన్నిహితబంధువుడు సదరమీనుపనిచేసి మిక్కిలి ధర్మాత్ముడనియు, గడు రసజ్ఞుడనియును బ్రఖ్యాతి గాంచెను. బందరుపై జెప్పిన పద్యము కొంత వరకు జ్ఞాపకమున్నది.

సీ॥ ఒకవీధి కొకవీధి కొక్కొక యామద

యొకయింటి కొకయింటి కొక్కొక్కోసు

చొడువేలల బొరలాడు గాడిదగొడ్లు

ధుమ్మున ధూకులు గ్రమ్ము రోడ్లు

సకలస్థలంబుల సర్పచేముడు ముల్లు
గొప్పవేసవి ద్రావ నుప్పునీళ్లు

ఇట్లు బందరుపై పద్యము చదువగా రాజమండ్రివారు తమ
యూరిపై నొకప్పుడు పద్యము రచింపుమని కోరిరి కాని పద్యమిక
ముందు చెప్పెదనంటిని.

ఎవరో దుర్మార్గుడు విజయనగరములోనన్నుగూర్చి యొకదుర్వార్త
ప్రకటించెను. నాయన్నలు మిక్కిలి భయపడి నాక్షేమము తెలుపుమని
పంతులుగారికి తెలిగ్రాము వేసిరి నాయందుపై చెప్పిన రీతిని ఆదరాభిమాన
ములు గల స్నేహవర్గము విడిచిపోదునన్న భయముచేత ఆ తెలిగ్రాము
నాకందనీయలేదు, ఆ తెలిగ్రాము నన్నభినయనమున నానందింపచేసిన వెల
యాలి యింటనున్న నాకిమ్మని పంతులుగారు పంపించిరి. అప్పుడు నేనచట
లేకుంటచే నాపె యందుకొని విజయనగరమునకు జస్సన నేవెడలిపోయె
దనేమో యని నాతో తెలిగ్రాము సంగతియే జెప్పలేదు. ఆపె నుంచుకొన్న
యతడొక వకీలు. బక్కపలచటి పొడవగు బ్రాహ్మణుడు, వర్తకులు
ప్రీతిగ నప్పటికాలములో వెలయాండ్రనుంచుకొనుట యొకవిధమైన
గొప్ప. అతడు నాతో మామా! నీ భార్య వ్యక్తురాలై నది. యెందు కీ
ముండల వలలోబడి వ్యర్థముగ నిట కాలక్షేపము నేనెడవు?" అనినాకొరకు
స్వయముగ జుట్టచుట్టి యిచ్చుచూ విజయనగరమునకు దిరిగి పొమ్మని
జోషించెను అతని వెలయాలిని దడుముచున్నానేమో యని యట్లు చెప్పి
నట్లూహించితిని. అంతట దిరిగి మరియొక తెలిగ్రాము నాక్షేమము
దెలుపుమని రాగా పంతులుగారు నన్ను బిలిపించి మొదట తెలి
గ్రామునకు జబాబివ్వలేదా యని యడిగెను. అందుకు మొదటితెలిగ్రాము
సంగతియే నేనెరుగనంటిని, అందుకొపె యొద్దకు పంపించినానని మాసోద
రులకు నే క్షేమముగా నున్నట్లు జవాబిచ్చెను. నా తెలిగ్రాము దాచి
నన్నాపదలచిన వేళ్ళామణి కాకినాడకు దామేళమువచ్చెదననియు నన్నచట
గాచుకొని యుండమనియు జెప్పగా కాకినాడకేగినాడ.

కాకినాడనుండి జగ్గయ్యపేటకు వెళ్లి తిరిగి కాకినాడకు వచ్చినట్లా పె మేళమును కుదుర్చుకొన్నవారు వైశ్యులు. అవైశ్యులలో విద్వరుముగ్గురు కుర్రవాండ్రు నాయందు మిక్కిలిదయతో నాపాట విని యానందించు చుందురు. వారలకు మిత్రులై న యొక వెలనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుడు కష్టము అఫీసులో నిరువదిరూపాయలజీతగాడు, మెట్రీక్యులేటు, మిక్కిలి సంగీతసాహిత్యరసజ్ఞుడు. నాబోటిసంగీతగాండ్ల నింట నుంచుకొని యాదరించుచుండును. అతనియింట నా భోజనము. అతడుగూడ నొక వెలయాలి నుంచెను. వెలయాండ్ర సహవాసము సేయుట, కొంచెము గురుని నేవ కలవడుట, సంగీత సాహిత్య రసజ్ఞత కలిగియుంట, యీ మూడుకలవారే లోకములో దరుచు భూతదయాపరులు, పరోపకారులు, వితరణశీలురునై యుండెదరు. తక్కినవారల హృదయము నరసము కాదని యనుకొనుచుండును. వ్యసనరహితు లెక్కడో తప్ప తరుచుగ గొడ్డువారివలె గార్హస్థ్యదూరులపోల్కి గతినాత్ము లయ్యెదరని యప్పటి నాయూహ.

అపెకొరకు కాకినాడలో వేచియుండగా బిఠాపురపు నావైష్ణవ మిత్రుడు తనయింటి కొకసారి నన్ను రమ్మవి యుత్తరము వ్రాసెను. నేనొకరాత్రి బైలుదేరి బోవుచుండగ నాబండికి ముందుబోవుబండి పెద్దాపురమునకు బిఠాపురమునకు బోవురోడ్లప్రక్క నొకయొంతరలో బడెను. బండిపై బెల్లపుబస్తాలు కలవు. బండివాడు మొత్తములపై గూర్చుండెను. వంతర ముప్పది నలువది గజముల లోతుగ నుండెను. బస్తా లొకటియు ద్రుళ్ళిపోలేదు. బండి సుంతయు చెక్కుచెదరలేదు. అంతయెత్తునుండి యంతలోతుగ బడినపుడు నుగ్గునూచము కాదగిన బండికిగాని, యెడ్లకు గాని, మనుష్యునకుగాని యొకింతయు హానిలేకుంట కే హేతువో యని మిక్కిలి యద్భుతమందినాడ.

పీఠికాపురములో రెండురోజులుండి నా మిత్రుని నెలవుగైకొని కాకినాడకు తిరిగి రాగా నప్పటికి కాకినాడలో నన్నుండుమన్న వెలయాలు

జగ్గయ్యపేటనుండి వచ్చెను. సాయంకాలము నాకు భోజనమువెట్టుచున్న రసికుడు నా సంగతివిని, నా కలంకరించి. వెలయాలి గుమ్మమువరకు నన్ను దిగబెట్టిన దయ నింతవరకు మరువజాలను, అప్పుడాపె “యుదయ ముననే వచ్చినాను గదా ! యిప్పుడా మీరు వచ్చెదరు” అని నన్ను లోనికి దోడ్కొనిపోయెను. మలినాడు స్కూలులో కొందరు చందావేసుకొని నాచే హరికథ చేయించిరి. ఆ కథకు జాటుగా నాపెవచ్చి యా రాత్రి నాతో, “అయ్యా ! మీరుద్యోగము చేసికొని జీవించుటే గాని. కాళ్ళకు గజ్జలు కట్టుకొని సానిపాపవలె నాడిజీవించుట యుచితము కాదు. మరియు మీరెట్టి హరిదాసులో, యెంతవిరాగులో, నాకు స్పష్టముకదా! మీవంటి శృంగారశేఖరులు, పరమపవిత్రులు నిష్కాములు చేయదగు వృత్తికి జొర కొనుట తగదు” అనెను. అందుకు నే జిరునవ్వున “కొలనునుండి కొండ కేగిన కలహంసది తప్పుగాని కాకిది తప్పా!” యని యంటిని.

మరునాడు నేనాపెయొద్దకు టోనొల్లకుంటిని. అప్పుడెన్నో వర్తమా నములచే సాయంత్రమునకు నన్ను రప్పించుకొనెను. అప్పుడాపె యప్పు నాతో “అయ్యా ! మా చెల్లెలకు దయ్యము పట్టె నెన్ని ప్రతిక్రియలోన రించినను దయ్యము వదలకుండెను. ఏమి నేయుదు నదిగో యా చీకటి గదిలో ముసుగు వైచుకొని పడుకొన్నది. ఈ దినమంతయు నాపెకుప వాసము. మీరు దయచేసినారు, హరిదాస శిఖామణులుకదా! మీ సంపర్క మునగాని యాపె కాదయ్యము విడువ దనుకొనెద చిత్తగించుడీ” యని నన్నాపెయొద్దకు గొంపోయి “చెల్లెలా ! యిదిగో గొప్పభూతవైద్యుని తెచ్చినదాన నికనైన గన్నువిప్పి చూడుము” అనియె. నాగొంతువిని యాపె కలకలనగియె పిదప నాపె నా నన్నిదివి భోజన మొనర్చి సుఖ ముండెను. మొత్తముపై ప్రీతికిట్లే దయ్యములు పట్టుచుండునని యను కొంటిని. అట్లు కొన్నాళ్లు కాకినాడలో యదేష్టభోగములంది స్థిమరుకే వచ్చి పొగనాన నెక్కినాడ.

తిరిగి విజయనగరము

అనావ పోవుచున్నపు డాయూపునకు వమనములు మెండుగ బోసి
కొని బాధనందుచున్న న న్నొకరైన బడవలోనివారు కాపాడకుండ
కెంతయో యాశ్చర్యపడినాడను. ఆ పడవలో కొందరు యూరేషియనులు
మాత్ర ముండిరి. అచట స్త్రీలకుగాని పురుషులకుగాని నాయవస్థచే మది
కరుగకుంటకు గారణమేమో! క్రైష్టియానిటీ కన్యమతస్థులయెడ దయలే
కుంట కది ఋజు వనుకొంటిని. సాయంకాలమునకు స్త్రీమరుపైకి జేరు
కొంటిని. రాత్రి నిద్రమానియుంటచేతను పగలుకూడ నిద్దుర లేకుండుట
చేతను, బై త్యించి వమనములు వెళ్ళుటచేతను, పిదప కమలాఫలము దిను
టచే గొంతుమండుటచేతను మిక్కిలిబడలిక గొని యంత్రములాడు
చెంగటిగోడపై సుఖముగ నిద్రించినాడ. కడుశీతాకాలమౌటచే యంత్ర
ముల దరి యగ్గివేడి నే బడుకొన్న తావునకు సుఖస్పర్శమును గలిగిం
చెను. తెల్లవారినతోనె దెప్పనెక్కి విశాఖపట్టణము చేరుకొంటిని.

విశాఖపట్టణములో నాచే నవధానములు చేయించిన జమీందారు
నావార్షిక మిచ్చివేసెను. విశాఖపట్టణమునకు నేవచ్చిన వర్తమానము
తెలిసి పేరన్న కాలినడక నడటికి వచ్చి, నే విజయనగరమున కాదినమే
యేగుట రూఢిగ విని మళ్ళి విజయనగరమునకు వచ్చెను. ఇట్లు పదునా
లుగు మాసము లేకాకినై గోదావరి కృష్ణజిల్లాలకు బోయి వచ్చినాడ.
మొత్తముపై నాకు మిగిలిన యార్జన మూడువందలకు దేరెను. మరి
చదువుట కిచ్చగింపక హరికథలపై జీవించుటకు నిశ్చయించుకొన్నాను.
ఎఫ్. వ. పరిక్షకు వేళ్ళిన రెండుసంవత్సరములలో నొకయేడు సంస్కృ
తము, నింకొకేడు తెనుగు ప్యానయినవి. కనుక తెనుగు సంస్కృతములు
నమముగ నాటినుండియు నాకు వచ్చును. సంస్కృతములో గొంతవరకు
గావ్యనాటకముల సాహిత్యమున్నది. కాని బొత్తిగ శాస్త్రజ్ఞానము లేకుం
దెను. సంగీతమునందుమాత్రము తగు పాండిత్య ముబ్బెను. విజయనగర
ములో నే కాపురముంటకు నిశ్చయించుకొంటిమి. నేను నా భార్యయు

మా రెండవ యన్నగారియింట నుంటిమి. మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయును; బేరన్నయును భార్యాసహితులై మా రెండవయన్నగారియింట్లో నొక భాగమున గలిసియుండిరి. బందరు కమానులో బేరన్న నా వెంట నుండకుంటచే నా యార్జనము మూడువందలుమట్టుకే తేలెను. నా యార్జనము దొకగవ్వయైన నపాత్రమున వినియోగింపబడ లేదు. కాని దానమున గొంత, మిత్రులయొద్ద మరచినది కొంతయును. అదపా పడునాలుగు నెలలోను రెండువేలరూపాయి లార్జించి యుందును. “డోక్టర్ కేర్ మేస్టరు” నగుటచే నూర్జితపర్చ లేకుంటిని.

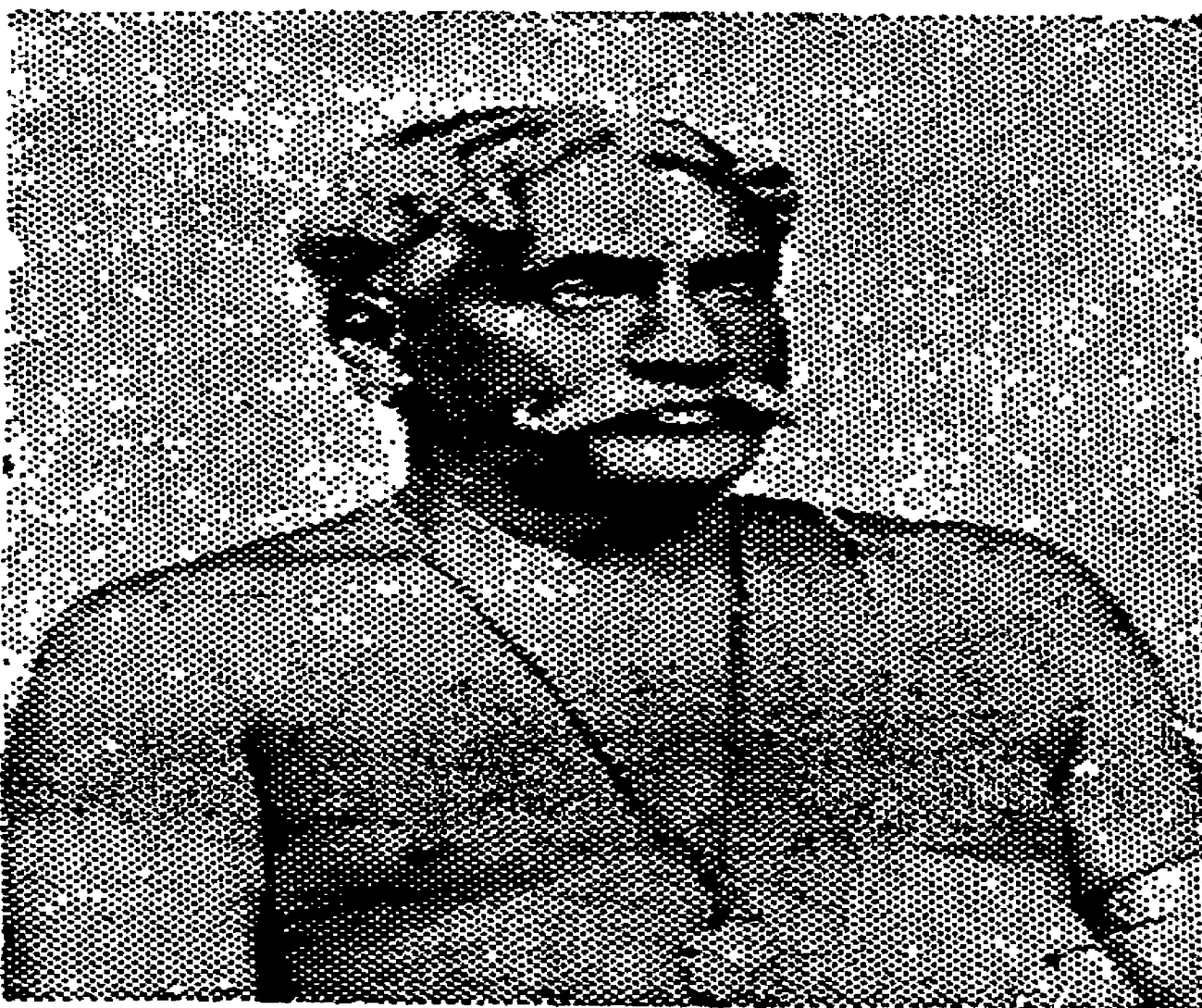
విజయనగరపు డిప్యూటీకలెక్టరుగారు ఆంధ్రశాసనము విరచించి యందులో తన పంశావళి వర్ణించుమని నన్ను గోరెను. పదిపదేను పద్యములతో వర్ణించినాడను. ఆ పద్యములు మహారాజు సమక్షమున జదివెను. మహారాజుగారు మిక్కిలి సంతోషించి పద్యములు కడురమ్యములుగ నున్నవి యెవరుచేసి రనగా దానే యొనర్చినట్లు మనవిచేసెను. అపుడచటి పండితు లీ డిప్యూటీకలెక్టరు రిట్లు రచింప జాలరు కాని మరెవరో చేసియుందురని, తెలిసియుండియు నాపేరు వక్కాణింపరైరి. నాస్వతంత్ర బుద్ధియు, బరులయెడ నిర్లక్ష్యమును, ధనమందు నిర్మోహము, సంసార భారము కొంత తగులుటచే తగ్గిపోవుచుండెను. బైసంచారము కట్టుబడెను. కొంప గోడి కూర్చుకొనుమను బోధకు చెవియొగ్గక విడి లేకుండెను,

గంజాముజిల్లాలో హరికథలు

ఖరసంవత్సరమున వర్షపులేమియును, బంటల నష్టము దట్టస్థించె నపుడు నేను బేరన్నయును దిరిగి గంజాంజిల్లాలో నార్జించుకొనుటకై బైలుదేరినాము. శ్రీకాకుళములో మేముండగా నుల్లాము జమీందారురాలి రెండవయన్న యాయస్థేటు మేనేజరయ్యే నతడు నన్ను ర్లామునకు దోడ్చుకొనిపోయె నపుడు జమీందారురాలుగారు లింగధారణమైరి. నాచే

“ తొండమెత్తిన ముత్రశుండాల మారము
గ్గినపండ్లు నెమరుజేసినది నేడు.” —యస్వీ.

రెండు హరికథలు చేయించిరి. సంగీతజ్ఞుల కుర్లాములో వార్షిక మీయ మని రపు డష్టావధానము చేసినాడ. సభలో పండితుడైన జమీందారురాలి పెద్దన్నయు మరికొందరు ప్రాజ్ఞులు గూర్చొనిరి. అందులో నే జెప్పిన న్యస్తాక్షరి.

శ్లో॥ ఏత చ్చిత్రపటం భాతి, కాద్వలాభం సువిస్తరమ్
తస్మి న్తనోషి భో విద్వాన్, ఫలవృక్ష ఇవోన్నతిమ్॥

నా యవధానములకును, హరికథలకును సంతోషించి నలువది రూపాయిలు వార్షికముచేసి ప్రతిసంవత్సరము పదిరూపాయిలు హెచ్చించు టకు వాగ్దాన మొనర్చిరి.

ఉర్లాముచెంతనున్న లుకులాము అగ్రహారములో నొకగొప్ప జ్యోతిష్కుడు కల డత డేకసంతగ్రాహి. క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త మిక్కిలి భాగ్యవంతుడును. నన్నతడు తనయింటికి రప్పించి యొకహరికథ జేయించెను. అతని సన్నిహితజ్ఞాతులు కూడ మరిరెండు కథలు చేయించి యందరు కలిసి యొకగరినెడు, ధాన్యము రెండుబిండ్లమీదుగా విజయ నగరమునకు పంపిరి. గింజలు దొరకని కరువులో రెండుబిండ్ల ధాన్యము తెచ్చుటకు మావారందరు సంతోషించిరి. నా యిరువది నాల్గవయేట బాట సారి యను కావ్యమును తెనుగున రచించితిని, ఇరువది యారవయేట దంభపురప్రహసనమును, సారంగధర నాటకమును దెనుగున విరచించితి.

లుకులామునుండి విజయనగరమునకు మేము వచ్చినపిదప మా పెద్దన్నగారికి బదిరోజులవరకు జ్వరము తగిలెను. అతనిభార్య ఆదినము లలో నాహారనిద్రలు మానుకొనియె. సాయంత్రము భర్తపోవునని తెలిసి యాపె యిద్దరికొడుకుల నందరి కప్పజెప్పి నిదుర వచ్చుచున్నదని పడు కొనియె. సాయంకాలము మూడుగంటలవరకు లేవకుంటచే మేము చూడగా ఆమె పెన్నిద్దుర చెందెను. మా పెద్దన్నయు నాపె పోయిన రెండు

గంటలకు కాలముచేసెను. పిదప నతనికొమారుల నిరువురను మా రెండవయన్న సంరక్షణ చేయుచువచ్చెను.

మా రెండవయన్నగారి యింటి కుత్తరశ్రేణీనున్న యతని మామ గారియిల్లు వేలములో నొకవై శ్యుడు కొనెను. అతని యొద్దనుండి యేడు వందల యాబది రూపాయలకు బేరన్నయు నేనుగొని యందులో నొక భాగము మా మూడవయన్నకిచ్చి తక్కినరెండుభాగములు మాక్రింద నుంచుకొన్నాము. ఇట్లు విజయనగరములో మాకాపురము స్థిరమయ్యెను.

భీముడుగారి భావమరిది స్త్రీడరీమాని మునసబుగా జోడవరమునకు బోయెను. మే మతనియొద్దకు వెళ్లి నాము. అచట మూడుకథలు చేసినాము. చోడవరములో నున్న యందరును మిక్కిలి సంతోషించి మాకు రెండు వంద లిచ్చినారు. మాయార్జనమునందు పేరన్నకొకవంతు నాకురెండు వంతులును. నేను మిక్కిలి ఖర్చుదారుడనౌటచే కడు కొద్దిసొమ్ము నిల్వలో నుండెను.

విచిత్ర వివాహకర్త విచిత్ర రచన

భీముడుగారి బావగారు ఈసప్తపేటయిల్లులోని కొన్ని కథలు నన్ను తెనుగుచేయమన నూర్గంటిపేరిట నూరుకథ లొనర్చి ప్రతికథచివరను రెండుపాదములలో నీతియు రెండుపాదములలో కథయు నిమిద్ది గీతములు వివరించినాడ. నా కథలపుస్తక మచ్చు వేయమని భీముడుగారు రాజ మండ్రిలో నచ్చాఫీసుగల విచిత్రవివాహకర్తగారి (కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు) కిచ్చె నక్కవి నాపొత్తము నడుగుదొక్కి యాతీరున దా కథలు రచించి తనపుస్తకమును ముంద చొత్తించుకొని ప్రచురించుకొనె నవ్విచిత్రవివాహకర్త కారేజీలో తెనుగు పండితుడును సంఘసంస్కరణ కర్తయు నగుటచే గ్రమముగ యూనివెర్సిటీ ఫెల్లోయై తనపుస్తకములు ఇంగ్లీషుపాఠశాలలో పాఠ్యగ్రంథములుగ బెట్టించుకొని యామూలమున

ధనమార్జించుకొను చుండెను, ఇరువది యేడవ యేట జిన్నగురుని దూర మొనర్చి నిర్మలస్థితితో మార్కండేయ చరిత్రము నొనరించినాడను.

మూడునెలలవరకు గంజాముజిల్లాలో హరికథలు నేయుచు దిరుగు చుంటిమి. చీకటికోట దివానుగారి రెండవకుమారుడు జిల్లాకోర్టుప్రీడరీ నేయుచు మాకింట భోజనము వెట్టి మిక్కిలి యాదరించెను. గోపాల పురములో నొకకథ చేసి ఛత్రపురములో నొకకథ చేసినాము. నాచే నంబ రీషచరిత్రము విరిచింపించిన డెహ్యూటీకలెక్టరపుడు పెన్నను దీసికొని వేదాంతచర్చ చేయుచుండెను. మాకథ వినకయే మాకిరువదిరూపాయిలు పంపెను. జిల్లాకోర్టుప్రీడరీ నేయుచున్న మాపెదతల్లికొడుకును జయింతి కామేశముపంతులుగారును కాలముచేయుటచే మాకు గంజాముజిల్లాలో చాలా మట్టుకు తగిన ప్రాపకము పోయెను.

నరసన్నపేట వేశ్య

బరంపురమునుండి తెల్లవారినతోనె యిచ్చాపురము జగన్నాథస్వామి యాలయమునొద్ద బండివిప్పించి యొక యన్నదాతయింట భోజనమొన ర్చితి మతడు మిక్కిలి సంతానవంతుడు గొప్పస్థితిమంతుడును. మా బండి చెంత ఛత్రపురము హెడ్ క్వార్టర్లరు ఇనిస్పెక్టరుంచుకొన్న నరసన్నపేటసాని యను వెలయాలికూడ దనబండి విప్పించెను. నుదుట విభూతి మెడలో రుద్రాక్షతాపకము శరీరమున గావిబట్టతో యోగినివలె నాపె కనుబడెను. నే నామెచెంత నెన్నిమార్లు బచారుచేసిన నాటక్కరివేశ్య ననొకసారి యైన జూడకుంట కాశ్చర్య మయ్యెను. ఆపెకు సాహాయ్యముకై యాపెయజమాను డిద్దరు బంట్రోతుల నిచ్చెను. నేనాపె యుపేక్ష గవి పెట్టి సొగసుగ నొకజావిళి బాడినాడ బిదప నా చెంత కాపె వచ్చి సంగతి భోగట్టా చేసెను. సాయంత్రము మాబళు బయలుదేరునపు డాపె తన బండిలో నగ్నార్పొమ్మని ప్రార్థించెనుగావి నే నందుకొప్పలేకు. మరునాడు ధయమున నౌపడాతోటలో దిగినాము. అపెయొద్ద వంటబ్రాహ్మణుడు

టచే వాచిచే వండింపించి నన్ను భోజనమునేయ బల్మియొనర్చెను, పేరన్న యావంటలో భోజనము సేయనొల్లక యూరిలో భోజనము నేయ నేగెను. పిదప నాపెయు నేనును చెరువునకు జట్టుగూడి స్నానము నేయ నేగితి మాపె యాదారిలో నాతో “ఇవుగో రెండువేలరూపాయలు విలువగల నానగలు మీస్వాధీనము చేసెదను. నేను గొంచెము స్థితిపరు రాలను. నాయాస్తి యంతయు మీ యాధీన మొనరించెదను. మీరు నర సన్నపేటలో నాయొద్ద నుండగోరెదను” అనియె. అందుకు నేను “హరి దాసుడను. మునుపు నావృత్తి యెట్లున్న నిపుడు పరశ్రీల నొల్లను అంటిని, అందుకేడ్చుచు నొకసారియైన దన్ను సంతోష పెట్టుమని నా చేతులు పట్టు కొనినిర్బంధించుచుండెను. అంతట పేరన్న వచ్చుటచేదూరముగనుండెను.

యజమానునిదప్ప యింకొకరిమొగము చూడనని యోగనీచర్య నటించెడి వారవధూశిరోమణియవస్థ కొంత నామదికి గనికరము హాస్యము నద్భుత మొనరించెను. పిదప నాపెబండి కంటనీక మాబండి తప్పించు కొంటిమి. లోకములో యోగులు, యోగినులు, హరిదాసులు వేదాంతులు తరుచు సమయము తటస్థించువరకే ధూర్త బకములవలె ధ్యానము నేయు చుందురు. పిల్లిచాంద్రాయణమువలె గలికాలపు వైరాగ్యము నమ్మ వాట ముకాదుగదా?

శ్రీకాకుళము చేరుకొంటిమి. అచట మొట్టమొదట నాచే హరికథ చిత్తగించి యవతారమెత్తించిన పంతులు స్వర్గస్తుడయ్యెను. అతని కొక కుమారుడు. అతడు పొట్టిపంతులుగాని సుగుణములబుట్ట. విద్వన్మండలి కన్నపానములొసగి యుచితముగా సన్మానించుచుండును. అచట టికెటు సిస్టముపై రెండు కథ లొనరించితి. మొదట నన్ననుగ్రహించిన వేళ్యామణి యచట నుంటచే నాయూరు కొంత తీయగ నుండెను. గుజరాతీపేటలో భీముడుగారి చెల్లెలి మామగారు మాచే హరికథ విప్పారుచేసి చేయించిరి. ఆగుజరాతీపేటలో మేమారగించిన బాసందీరుచి యంతవరకు జ్ఞాపక మున్నది. గంజాంజిల్లాలో మొత్తము నాలుగువందల

నగదును రెండు పట్టుపంచలచాపులు నార్జించుకొని మూడునెలలు పుమారు కమానుచేసి యింటికి జేరుకొంటిమి. మేము తెచ్చినసొమ్ములో మిగిల్చి కొనుట కొంచెము, ఖర్చుచేసికొని యనుభవించుట మెండు.

విజయనగరము

ఖరసంవత్సరమున నీటిలేమిచే జనులు మిగులబాధపడుచుండిరి. అయ్యకోనేరు, సాహసమున ధానధర్మము లొనరించి పేదవడిన, సజ్జనుని మాడ్కి గృశించి యుండెను. అట నూతులు ద్రవ్వించుకొని పౌరులు కాలక్షేపము నేసికొనుచుండిరి. మాయూరిప్రభువు (ఆనందగజపతి) గొప్ప రాజర్షి యనదగువాడు. పున్నమచంద్రుని జూడగోరునట్లు చూపుల కత విమో మెంతచూచినను దనివితీరకుండును. అతడు రూపజితమన్మధుడు, మిక్కిలి బలశాలియు నుదారుడును. ఇంగ్లీషునందు, సంస్కృతమందు, తెలుగునందు, పార్సియందు మిక్కిలిపండితుడు కడు మృదుభాషి. సంగీత సాహిత్యములందు విశేషాభిరుచికలవాడు, సంతతపితృభక్తు డరిదరిని సంతోషపెట్టుటయే యతనివృత్తి, ఎల్లపుడును బండితగోష్ఠి నుండుచు విద్యాచర్చ సేయుచుండును.

దివాంజీసాహెబుగారి కాలమువరకు రాజ్యాభివృద్ధి కలిగెను. పిదప నిద్దరు మేనేజర్లు రాజ్యవవహారము చూచుచుండిరి. అందులో బెద్ద మేనేజరు చాలాభాషలలో బండితుడు. పరదారధన విముఖుడు. మాధ్వుడు. నిరంతర తపశ్శాలి, సత్యధనుడు. పెక్కెల పరమభాగవతోత్తముడు. రెండవ మేనేజరు వెలనాటినియోగి బాహ్మణుడు. మిక్కిలి తెల్వితేటలుగల మంచివ్యవహర్త. ఉమ్మేజువారి విజయనగరములో ముఖ్యముగ గోట యుద్యోగులచెంత నవసరమైనపని. వైదికులుగాని లౌక్యులుగాని మువ్వే శలయందుపిశాచములవలె పెద్దయుద్యోగులయిండ్లనుందురు. అందరు తన్ను గవిపెట్టుకొని యుంటయె యొకగొప్పగ నాయుద్యోగులు తలంచు చుందురు. తెలివితేటలతో బనిలేదు. విసుగక యుమ్మేజువారి చేసినవానికి

దప్ప కేదో యుద్యోగము లభించును. కోటలో నుద్యోగము దొరుకుట ముంగొంగుపసిడి. జీతము కడుకొద్దిగాని కస్పీ మెండుగ నుండును. ఎనిమిదిరూకల జీతగానికి గవర్నమెంటునొకరు నూరురూపాయలజీతగాడైన నందడు. పదేనురూపాయల కోటజీతగానికి రెండువందలరూపాయలవరకు బజారులో విసీబు దొరుకును.

ఆయ్యుకోనేటికి దూర్పుతోటలో గట్టబడిన యేనుల సంగడికాండ్ర వలె చెంగట పూర్వోత్తరములకు గొండలు కలవు. ఉత్తరమున ఛోటా హిమాలయమని ప్రసిద్ధిచెందిన వెలగాడకొండ గలదు కోటకు పశ్చిమ భాగమున బెద్దచెర్వున్నది. పెద్దచెర్వు పడమటిపొద్దున నిలువబడి తూర్పు వైపు పరికించునపుడు విజయనగరపు సొగసు కనబడును. విజయనగర మంత సొగసైనపట్టణ మిచటి మహారాజువంటి యుదారుడగుప్రభువు నిచటగల సంగీత సాహిత్యవైభవము లింకొకచో నరుదని నాయభిప్రాయము.

సీ॥ తరుచుగ నల్లి తామరతంపరగ జివు
రించెడి విద్దెల మించునెద్ది
సమద గజేంద్రాశ్వ సంపద నలరారి
విజయరామ విభూతి బెంచెనెద్ది
సంతత రత్నకాంచన సమృద్ధిన్ మీరి
నెరి నలకారేఖ వించు నెద్ది
యానంద పరవసంబై జగన్నాథ వీ
క్షణమున నభివృద్ధి గాంచె నెద్ది
కోటపేటలకుం బూవుతోటలకును
నీటుబోటుల కతిచిత్రనాటకముల
కాటపాటల కుద్యోగి కూటములకు
నాటపట్టెద్ది యవ్వీజయనగరమిది॥

అని వర్ణించినాడ. విజయనగరము విద్యానగర మన దగినది. ఆశ్రయించి యిచ్చకములు బల్కుచు, నక్కవినయములు చూపుచు నుద్యోగములు సంపాదించుకొనుటచే వైదికులకు గాని లోకికులకు గాని యోర్వలేమి మెండుగా నుండెను. శక్తిహీనుల కసూయేర్వలు నైజములు. స్వతంత్ర శక్తికలవారి కిచ్చకములతో బనిలేదు. మరి యొరుల జూచియులక నవసరములేదు. సంగీత సాహిత్యముల బండితపామరరక్తి నేయుచు లోకముల గొట్టి బ్రతుకు నాకు రాజు నాశ్రయించుకొని యిచ్చకములు పల్కుచు నసూయ నులుకు ధూర్తబకములంగని హాన్యములు సేయుచు, వారిదంభము ముద్దుటించుచు, నిర్లక్ష్యముగ దిరుగు నన్ను గూర్చి ప్రభువుతో నొకరై న జెప్పలేకుండిరి. లోకుల లక్ష్యము లేకుండుట యధేష్ట వేషభాషలం దిరుగుట నా స్వభావము. మరియు సన్యసించుట, పరమతములలో గలియుట యాత్మహత్య చేసికొనుట దేశాంతరము వట్టుట కొందరి నైజములు.

ఒక రాచయువకునితో పోట్లాట

ఒకప్పు డొకక్షత్రియకుమారుడును నేనును కాలేజీపడమటిహద్దున సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు గలిసికొంటిమి. ఉభయులము సమాన వయస్కుల మనగా బడేదేండ్లుండ వచ్చును. అతనితో ముష్టియుద్ధము సేయుటకు నాకు విలాసము పొడమెను. ఇద్దరము పొడవునకు, విగ్రహ పుష్టికి, బలమునకు సమానముగ నుంటిమి. అతనితో “భాయీసాహెబు గారు! దెబ్బలాడుదామా!”యనియంటిని, అందుకారాచకొడుకు “చిత్తము” అనియెను. వెంటనే యతనికి దీసియొకరెంపకాయ ఖర్చునకిచ్చితిని, బిదప నతడు కొంతనొచ్చియు వెంటనే చాడమీద నాకొక గ్రుద్దు గ్రుద్దెను. ఇట్లొక పావుగంట నొందొరుల గాల్పేతులం గొట్టుకొన్న పిదప నొకరు జుట్టు నొకరు చేతుల లంకించుకొని కలపడి మల్లయుద్ధము సేయుచుంటిమి. జనులు చుట్టు కడియముకట్టి చూచుచుండిరి. కాని ఇరువంకలవా

రొక్కరై న నచట లేకుంటచే మమ్మొక్కరై న విడదీయకుండిరి. అరగంటకు పైగా నన్యోన్యఘాతంబుల మిక్కిలి నొచ్చి యలసియు బరువునకై టోరాడుచుంటిమి. తుదకు నావెండిమురుగుతో నతని కనుబొమ్మపై గొట్టితిని. రక్తము జిల్లువ నెగరదొడగె నపుడతడు “భాయిసాహెబ్ చాటును విడుపుడు” అని కొంచెము సొమ్మసిల్లెను.

నా పదారవయేటినుండి యిరువదేండ్ల వయసువరకు నాతో నహా రాత్రములు కలిసిమెలసియున్న మిత్రుని జూచి “నేటినుండియు మనము సహవాసము మానుకొందము” అంటిని. అందుకతడు మిక్కిలి నొచ్చు కొన్నప్పటికి నతనితో మరిమాటాశ నొల్లనైతి. అకారణవైరము నిష్కారణప్రేమ కొంతవరకు నావిలాసములు. ముందుమాపేగాని వెనుకచూపు నాకులేదు.

సంస్థానవైణికుని యవలయ కథిక్షేపించుట

ఒకప్పుడు కట్టుసూరన్న సంగీతపాఠశాలలో ఆస్థానవైణికుడొకడు వీణ వాయించుచుండెను. అతనికి గుండలములు మురుగులును మహారాజుగారు బహుమతి యొనర్చిరి. అతడు సంగీతమునందును, సాహిత్యమునందు, సామునందు మిక్కిలి నేర్పరి. మంచి భూస్వాస్థ్యముకల వెల నాటి వైదికబ్రాహ్మణు డేబదేండ్లవాడు. అతడు “చింతయ మాకంద మూలకందమ్” అనుకీర్తనము వాయించుచు “ఉత్తుంగ కమనీయ వృష తురంగ”మని యావృత్తముసరిపెట్టి భైరవీప్రసంగమని యెత్తుకొనుటచే సరిగ గ్రహమునకు జేరకుంట చూచి నేనవ్వచు “అయ్యా! యింత గొప్పవైణికవేషము వేసి యీపాటిముక్క దిన్నగ వాయించనేరకుంటిరి. యీపాటి లయజ్ఞానము లేని మీకింతభ్యాతి యెట్లు వచ్చె నయ్యో పామర లోకము” అని యంటిని. అందుకతడు కనుల విప్పులు రాల్చుచు “ఏదీ నీవు సరిపెట్టుము అనియె. వెంటనే సరిగబాడినాడను. అదిజూచి లోక లేకదగ్గలేక “సరేబాగున్నది” అని వీణచాలించి రాజుగారి నెలవై నదని ధాబునేయుచు లేచిపోయెను.

డిప్యూటీ కలెక్టరు దబ్బర

మహారాజుగారితో నేజేసిన పద్యములు తా రచించిన ట్లబద్ధమాడిన డిప్యూటీకలెక్టరు, నన్ను దనయింటికి బిలిపించి భోజనము వెట్టించి సత్కరించి యొకపంచలచాపు నొకపుష్యరాగమణీచెక్కిన బంగరుటుంగ రమును నాకు బహుమతియొనర్చి “అయ్యా! యాంధ్రశారీరమున మొదటిపద్యములు నేజేసినవి రాజుగారిసభలో బల్కినాడ గనుక మీరవి నేజేసినటు ప్రచురింపగోరెదను.” అనియె. అందుకు నే నవ్వి “నియోగుల పర్వ దీసినారేమయ్యా! యింత యుద్యోగము వింత తగువరితనము తుద కిట్లు లబద్ధము లాడించెనా? రాజుగారియొద్ద నాపద్యములు చదివి నాకు సిఫార్సు చేయుటకొప్పుకొని యిట్లొనరించుట న్యాయమా! ఇదిగో నే ద్రావిడుడ నడిగినవారితో నడుగనివారితో దప్ప మరెవరితో మీదబ్బరను బ్రకటించను.” అంటిని.

హరికథలలో దుష్టవర్తన ముద్ఘాటించుట, లేనిదుఃఖమును బై పెట్టుకొని మిగుల నాయంతట నే బాధపడుచుంట నా యవివేకచేష్టలు.

నాహితుడు బొడ్డు వెంకటేశము దొర

మాపట్టణమున గోటలోదప్ప దక్కిన యన్నివీధులలోను నాహరి కథలు జరిగెను. నాహరికథలు కొన్ని విని నాక్లాసుమేటగు బొడ్డువెంకటేశ మనునతడు మిక్కిలి హితుడయ్యెనతడు వెలమ. నాసమవయస్కుడు స్కూలులో జదివినప్పటికన్న నాకు స్నేహితులు తగ్గిరి. క్రమక్రమముగా మిత్రులనదగువారు కడుకొంచెము సంఖ్యగ నుండిరి. ఔను, వయసుమీరినకొలది నిజమగు మిత్రులుంట యరుదు. సంసారబంధమున నుండువార లాత్మలాభపరులౌటచే వితరులయెడ మైత్రివిశ్వాసము లగు పర్చ జాలరు. మొదటినుండి తుదవరకు మిత్రులుగా నుంట యెక్కువ పుణ్యాత్ములకు దప్ప నందరికిం దొరకదు, త్రాగుదు నే స్తము, వ్యలిచారపు చెల్లి, ధనాశతో జేయుమైత్రి, తుదముట్లనేరవు.

చోడవరము డి: మునసబుగారి యాదరణ

చోడవరములో మమ్మాదరించిన మునసబుగారి యొద్దకు దిరిగి పోతిమి. చోడవరము తామరఖండినీరు మిగుల మందమచట, హరికథకు నిర్ణయింపబడిన కాలమునకు దప్పక వర్ణమువచ్చుట, చుట్టుపట్ల నై దారు క్రోసుల దూరమునుండి కథ వినవచ్చినవారు వర్ణాటంకముచే గథ నిల్చి పోయినందుకు యజమానులను మమ్ములను దిట్టుచు బోవుట యిట్లేదని మిది పర్యాయములు జరిగెను.

ఒకప్పుడు మున్నబుగారును నేను నాలుగైదు మైళ్ళవరకు నిద్దరమే కాలినడకతో నైరు వెళ్ళినాము. మామళ్ళుదలలో జప్పున నాకసమున నల్ల మబ్బులల్లుకొవి గాఢాంధకారమును గలిగించెను. పిదప రోడ్డుపై మేము విలువబడజాలని యంతవడి బెనుగాలి రువ్వసాగెను, వెంటనే యేనుగు తుండములంతలేసి ధారలతో వాన గురియసాగెను. వడగలిదెబ్బలు సహించ రాకుండెను, భూమిపై మోకాలుబంటి వరద పారుచుండెను. మేము పడుచు లేచుచు వింటికి మళ్ళివచ్చుచున్న సమయమున జప్పున మునసబు గారు నారెండుకాళ్ళుపట్టుకొవి సాష్టాంగపడి యయ్యా! మీయందు నాకు గలభక్తి యీలోకములో నాకెవ్వరియందును లేదు" అనెను. అప్పుడు జిరు నగవున "అయ్యా! మీరు గ్రాడ్యుయేటులు, మిక్కిలివదువుకొన్నవారు. కొన్నాళ్ళు ప్లీడరుచేసి లోకులమంచిచెడ్డలు కవిపెట్టినారు. ఇప్పుడీ యధికార మున నానావిధజనులను బరిశీలించియున్నారు. నాకన్నపెద్దలు కదా! యీ వ్రేరి మీకెట్లు కలిగెను? పంచమహాపాతకులలో నగ్రేశరుడనగు నేనా మీకు వందనీయుడుగా దోచినాను. "జేయునది మాఘస్సానములు. దూరు నవి దొమ్మరిగుడినె" అన్నట్లు హరిదాసుడనని పేరుపెట్టుకొని యెరులకు నీతి బోధించుచు, సంతతము డుష్టచేష్టలు నేయు నాబోంట్లు బ్రాహ్మణ వర్ణమున బుట్టి చండాలకృత్యము లాచరించు వారలంబోలి దండనీయులు కాని మాన్యులు కానేరరు. నాచూపు వరస్థ్రీలయందు. మరియు దుర్వ్యసనా

నక్తుడ నట్టి నన్నొక ధన్యునిగ నవివేకులు కొనియాడిన జెల్లునుగాని మీబోటి చదువుకొన్నవారు వ్యసనరహితులు, పరదారధనవిముఖులు, వివేక చూడఁజూచు నగువారలిట్లు బ్రతిమాలి పిశాచముపట్టినట్లు త్రాగుబోతు వలె మూఁడునిమాడ్కి బిల్లకాయవలె నావంటి దుష్టవర్తనుని కాళ్ళకు సాష్టాంగమొరగుట తగదు" అంటివి. అందుకతను కన్నులనీరు నించి "యాహా! నామనసు మీరు కనిపెట్టజాలరై రి. మీరు వివరించిన దుష్టవర్తనము మీయందుంట నాకు స్పష్టమైనప్పటికి నెద్దియో మీయందొకశక్తి కలదదినాకిట్టి తక్కి కలుగజేసెను." అనియె. పిదప నేడుగంటలరాత్రి ఇల్లు జేరుకొంటిమి, తువాలుతో నతడు నాయెడ లొత్తుచు' ఏమయ్యో! యిన్నిమడికల్లవర్ణములో దుక్కడలదడిసినను మీజుట్టున నాకింతయుదడి యంటకుంట యాశ్చర్యము. మీకొప్పెంతసాంద్రము గుడా కేళుడవయా.?" యని నవ్వెను.

నేనెట్టి దుర్గణములగపర్చినను కనికర మామునసబు కొంచమైన నసహ్యించుకొనకుంట యాశ్చర్యము. అత డతనిభార్యయు నన్ను గన్న తల్లిదండ్రులకన్న నెక్కువగ భోజనము పెట్టి సంరక్షించుట నేనెప్పటికి న్మరువజాలను. ఆహా! పుణ్యాత్ములకు లాతివారి దోషము లగుపడవు కదా!

ఇచట నాచే నవలయ కాక్షేపింపబడిన వైణిక శిరోమణి చోడవర పువాస్తవ్యుడు. అతడు రచించిన కొన్నిస్వరజతులు, వర్ణము లచటి యతని బంధువులచే జదువబడగా నే నమర్ధించుకొనుటకు వీలులేని తప్పులువట్టిన నాసంగతి యచటివా రతనితో జెప్పిరి. అందుకతడు నాపై మరింత గుర్రుచుండెను.

పప్పువెంకన్న గాయక వైణిక శిరోమణి

పప్పువెంకన్న కాలముచేసెను. వేలకొలది జనుల నతడు రక్తి నోల లాడింపదగు ప్రశస్తతరమగు శారీరముకల గాయకమణి, వీణకూడ సుందరముగ వాయించును. ఎవ్వయో నాలుగక్షరములు గూర్చి యేదో

పేరుపెట్టి యొకపుస్తకము వన్ని ప్రచురించినవానికెల్ల జీరకాల మీలోకములో బ్రభ్యాతి నిలుచునుగాని స్థావరజంగమములు కరుగునట్లు దివ్యశారీరమున గానమువేయు కేవలసంగీతజ్ఞులవిద్య వారితోడనే సమాప్త మగును గదా! యొకవేళ గ్రామాభోనులవల్ల పాటలు నిల్వచేసినను వేళవేళకొక విధమగురక్తి కన్నర్చు గానవైభవ మొకమూల చూచినమాత్రమున నేపాటిసంతుష్టి చేయజాలును! నేనెరిగినమట్టుకు పప్పువెంకన్నవలె దూర శ్రావ్యముగా సుశీతమగు శారీరము కలవా రరుదు. అట్టిప్రకస్తగాయకుని వెలుపల మిక్కిలి మెచ్చుకొనుచుందురు. కాని యైదురూకలకన్న నెక్కువజీతము చేయించుడని రాజుగారితో నొకయాస్థానగాయకుడైన సిఫార్సుచేయకుంట కేహేతువో! నాకు తెలిసినకారణమొర్వలేమియే.

తీయనీటిసరస్సున మొసళ్లున్నట్లు రాజులయొద్ద గనిపెట్టుకొని పాతబడుటచే మొగమాటము చిక్కించుకొని తమకన్న నెక్కుడు విద్వాంసుల జొరనీయక నొకవేళ నెట్లో సన్నిధిని చేరిన, వారలపై తప్పక రాజుల కసహ్యము పుట్టునట్లు పాపములు కల్పించుచు గొండెములు చెప్పుచుందురు. సర్వలోకరంజకమగు విద్యావైభవము కలవా దొకచోదల నమ్ముకొనబోదు కదా! నౌఖరీచేయువారు దారులౌట యరుదు. కావున నాస్థానములయం దర్హులకు చితసత్కారము తరుచుగ లభింపనేరదు. సాహిత్యము తెలిసినవారు లోకులలో మెండుగ నుందురు. కాని శ్రుతిలయల నెరిగినవారు సంగీతజ్ఞుల మనుకొన్నవారిలోనే యరుడైనప్పు డితరులలో జెప్పనేల! సంగీతమెక్కడనో గొడ్డళ్లకుదప్ప లోకమంతట నాహ్లాద మొనరించును, సంగీతజ్ఞుల నలంతిగా జూచెదరు.

గవర్నమెంటు నౌఖరు మొదటిగౌరవనీయు డందు క్రిమినలిధికారి శ్రేష్ఠుడు. సివిలు రెండవరకము. మావైపు భోజనము చేయువేళ ఘట్టుక్లాసుసంక్తిలో మొదటివిస్తరి దిప్యూటీకలెక్టరుగారు తరువాత శిరస్తాదారుగారు. తరువాత సబ్ మేజిస్ట్రేటుగారు, తరువాత మునసబుగారు, తరువాత

ఇనస్పెక్టరుగారు, తరువాత హెడ్ గుమాస్తాగారు; తరువాత నాజరుగారు, తరువాత స్లీ డరు, తరువాత చిల్లరిగుమాస్తాలు, రెండవక్లాసుపంక్తిలో జీతమునుబట్టి తరగతిగా జమీందారీ యుద్యోగులు, మూడవక్లాసుపంక్తిలో స్కూలుమాస్టర్లు, పదవ దిక్కుమాలినపంక్తిలో పండితులు, వైదికులు, కొట్టకొసకు గాయకులును, భిక్షకులును.

శాస్త్రులకు, నవధానులకు, కవీశ్వరులకు గాయకులకును మన్నన కొంచెము. సుగుణములకును, బాండిత్యమునకు పబ్లికులో మన్ననము లేదు. అధికారముకొలది, ధనముకొలది, గౌరవము చేయబడుచుండును. సానిపాపలకు. మద్యమునకు, దావాలకు, గుక్కజట్టిలకు. మోసగాండ్రకు గొండెగాండ్రకు. కొరమాలినద్రస్సులకు గుఱ్ఱపుబండ్లకు, రిఫ్రెష్మెంటు రూములకు సొమ్ముదండుగ మెండు, “కల్లుకిచ్చినట్లు చల్లకీయజాల” రను సామెత యెంతనిజము! అన్నసత్రములు వేయుట చెర్వులు నూతులు త్రవ్వించుట, దేవాలయములు కట్టించుట, విద్యార్థులను బెంచుట, యగ్ర హారములు నేయుట, కవీశ్వరుల నాదరించుట కలలోవివార్త లయ్యెను. కోర్టుప్రమాణా లబద్ధము లన్యాయములకు, పోలీసుస్టేషనులు దొంగ తనములకు, మ్యూనిసిపాలిటీమురికికి, దేవతాలయములు వెలయాండ్రకు. తీర్థములపరిశుద్ధికి. కల్మిపాపమునకు, విద్యమోసమునకు, హేతుభూత ములుగాదోచెడివి.

♦ తెల్ల దొరలను అనుకరించుటతో వెనుకపడిన సంస్కృతి దర్పములు ♦

* విచిత్రవివాహకర్తతో ఒక సన్నివేశము *

జాతివివక్షత లేదు. ఇంగ్లీషువిద్య యుద్యోగకారణము. ధనమూల మగుటచే నీచజాతుల కగ్రవర్ణములు చుల్కనయ్యె. స్వవృత్తిచే బ్రాహ్మ ణులు చెడిరి. వేదబాహ్యుల పాలనమగుటచే శ్రుతిస్మృతిధర్మము లడుగం తెను, బ్రాహ్మణులమని క్షత్రియులమని, వైశ్యులమని చెప్పుకొనుటతప్ప వర్ణాశ్రమధర్మములు బొత్తిగ నశించెను. మెట్టవేదాంతము ముదిరెను.

జమములు హెచ్చెను, దిక్కుమాలిన జాతులవారందరు దేశాంతరముల నుండి వచ్చుటచే స్లేగు మొదలైన విచిత్రరోగములు హిందూదేశమున వేటాడుచుండెను. మనచేతులతో మనకన్నులు పొడుచుకొను సమయము వచ్చెను. పన్నులు బలమయ్యెను. భోగేచ్ఛ మెండయ్యెను. ఆయు వల్పు మయ్యెను. సిగ్గులేని మొండిబతుకున కిప్పుడా కాలమయ్యెను. స్త్రీలకు బాతి వ్రత్యము పురుషులకు సూన్యత ముంట యరుదయ్యెను. స్వర్గము విజన స్థల మయ్యెను. తపనెట్టిదో తెలియదు. బ్రెయిను నడుపుట, బెలిగ్రాపు పోస్టు నిల్పుట, ఆనకట్టలు కట్టుట, పొగయోడలు నడుపుట, బెలూన్ రెగిరించుట, పొటోగ్రాపులు తీయుట, ట్రాముబండ్లు దోలుట, మోటారు బండ్లు నడుపుట, బైసికిలు చేయుట, విచిత్రములగు నాయుధములు పన్నుట, శత్రుచికిత్స లభివృద్ధి నొనరించుట యన్నియుండెలిసినట్లు యెద్ది యుండెలియక చచ్చుట కలిమహాత్యము. గోబ్రాహ్మణులయెడ గౌరవము సున్న, భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్యములు శబ్దమాత్రము లయ్యెను. హిందూ దేశమున మనుష్యసృష్టి భిలమయ్యెను. కోతులకు మనుష్యులకు నడుమ స్థితిగల మనుష్యులవంటి మృగములు భరతవర్షమున బుట్టి పెరుగుచుండెను.

ఇచ్చకములవారు

మాప్రభువువారు కుక్రవారముపార్టీలు చేయుచుండిరి. ఇచ్చక ములు బల్కుచు, నెంగిలిబ్రాందిం ద్రాగుచు, గొడ్డుమాంసము దినుచు, నవ్వాకులో చెవ్వాకులో వచ్చీరాని యింగ్లీషు బేలుచు, వెకలినవ్వల నవ్వచు, ధనభోగంబుల యాశచే దెలవార్లు నిద్దురమానుకొని పికాచము లవలె జోగుచు, ప్రొఫెవర్ల మనియు, బండితుల మనియు, నుద్యోగుల మనియు, దంభములు చూపు బ్రహ్మబంధులను, అగ్రజాతుల నిరసించు నధమవర్ణములును, పరువుమర్యాద లటుండనీ, గుఱ్ఱపుబండి, ఈజీచైరు, టోపీ, కోటు, పంట్లము, జూటు, క్లబ్బు, రిఫ్రెష్మెంటురూము, బానిసెరి

కము, దేహములందు జాడ్యము, మనములందు ద్రోహ చింత, లిప్పటి హిందువుల బ్రతుకున ముఖ్యములు. వ్రస్తుతము హిందువులకు జేయదగిన పని యేమి? లోకములో దమపేరుండనీయ కేదోయుపాయమున నశించుటయే. పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు లేని బ్రతుకెందుకు? క్రమముగా హిందువుల పేరు జగతిలో నశించనీ: యడవిలో సంవరింతునా న్వేచ్ఛగా; బాధించు నధికార్లుండరు: పన్నులులేవు: మ్యూన్సిపాలిటీబాధలేదు: దేశజ్ఞానమునకు వచ్చెను పె్రియను: హిందూదేశములో నిపుడేమున్నది! గాజుపెంకులు మెడకోసుకొనుటకు. ధనమంతయు దిగంతములు వట్టెను. వానలేమిచే ధాన్యములు లేవు. ఉన్నమట్టు కెగుమతి, పైదేశములనుండి మనకవసరమైన వస్తువులేమియు రానక్కరలేదు. దూరదేశములతో నోడవర్తకము చేయజరుగురు లేదు. అనకట్లు ధూమశకటము, పొగయోడలు భరతవర్షమునకు చేటు దెచ్చెను.

ఇపుడు కర్తవ్యమేమి? మంచిస్థితి హిందువులకెట్లబ్బును? చావులు లేని హతయోగులు, మృత్యుంజయులగు బ్రహ్మర్షులు. వివిధయజ్ఞహవిర్భాగములు తిని శ్రొవ్విన దేవతలేమైరో? అంతఃకలహము లింతకు కారణముకదా? భరతవర్షమందు కొనకు క్రోధితగవయ్యెను. ఓర్పుకొన్నచో మంచికాలము తిరిగివచ్చును కాబోలు. ఔను బహుశపక్షముపిదప శుక్లపక్షము వచ్చునుగదా. భవిష్యద్భారతవర్షజనులకు సుఖ మబ్బక తీరదు. మనకు కష్టములు తప్పవు. కాబట్టి యోర్పుకొందము, అయ్యో! క్షణకాలమైన సహింసరాదుకదా వీరల దౌర్జన్యము. జాతులు చెడనీ - గోహత్య వ్రత్యక్షముగ నహోరాత్రములు జరుగుచుండనీ, వైదికధర్మములు మంట గలియనీ. వర్ణాశ్రమధర్మము లడుగంటనీ. హిందువుల మర్యాద మంట గలియనీ, కూటికొరకు అగ్రవర్ణము లధముల నాశ్రయించనీ. హీనజాతుల రొట్టెనేతబడనీ, హిందూదేశీయవిభవము లాతివారలు కొల్లగొట్టి కైకొననీ, కరువులు రానీ, రెప్పపాట్లవలె శతాబ్దములు మారునుగదా! యెప్పటికైన బుర్రాణములలో జదివినట్లు శ్రుతిస్మృతి ధర్మపరాయణులు, ధర్మవీరులు

కలిగెదరా! యాకసమున దామరలు మొల్చునా! మనము మన మౌదుమా!
 జపాన్, చైనా, పర్ష్యా, రష్యా, టర్కీ. గ్రీన్. ఇటలీ, జర్మనీ, ఫ్రాన్సు.
 బ్రిటానియా, ఆమెరికా యిందరికి “నేషనాలిటీ” కలదు. హిందువులకు
 “నేషనాలిటీ” యెప్పుడైన గలదా! లేకప్పటివలె పూర్వముగూడ హిందు
 వులుండిరా. పూర్వమెట్లుండినను ప్రస్తుతము మనము మనుష్యులముకాము.
 బంధములో బంధము; దుఃఖములోదుఃఖమిప్పటి హిందువులకు విధివ్రాసెను.
 ఇక మనదేశము, మనవర్ణము, మనమతము నను నభిమానము వదలుకొని
 జీవచ్ఛవములభంగి దిరుగుచుండుటయో, లేక తొంటి మర్యాద నిల్పు
 కొంటకై పాటువడుటయో! వెర్రి కుదిరినగాని పెండ్లి కాదు. ‘వైన్ వెర్సా’
 జీవనములు జరిబుద్బుదములవంటివని యెంచి శాశ్వతఖ్యాతిని దలంచి
 తొంటిమర్యాద నిల్పదలంచి యహరహములు హిందువులు ధర్మప్రతిష్ఠకై
 చచ్చుచుండుడు. కొద్దికాలములోనే మనతపస్సు పండును. దేవుడు తిరిగి
 శుక్ల పక్షమును గలుగజేయును. పోయినట్లే తిరిగి శుక్లపక్షము వచ్చును
 గదా. మధ్య మన చావుతపస్సు లేమి ప్రయోజన మనెదరేని వర్తమాన
 హిందువులారా! మనబ్రతుకే మనచావు, మనచావే మనబ్రతుకని రూఢిగ
 నమ్ముకొనుడి. మరణ యజ్ఞములో మొదటి హోమముగ వ్రేల్పబడతగిన
 వారు “సోషలిస్టార్సు”, నౌకర్లును, వర్తకులు, వ్యవసాయదార్లు
 మాత్రము మిగలనీ తక్కినవారందరు విర్మలహృదయముతో మృత్యువు
 నెదిర్చి శాశ్వత విఖ్యాతిగాంచనీ.

ఉభయభ్రష్టులు

ఇట్లు గురుబోధమహిమచే దలంచుచు మింట మిద్దెలల్లుచు నాత్మా
 రాముడనై యొకవిం జూచినపు డయ్యోవెర్రిముండకొడకా సీతండ్రి
 తద్దినమంత్రము చెప్పిచెప్పి పోత్రలు పట్టిపట్టి జన్మిదము లొడికియొడికి
 దర్భపోట్లు తినితిని నీకీదిక్కుమాలిన చదువు చెప్పించగా దుదకు నీరూప
 మిట్లు మారెనా? మీతండ్రియవధాని. నీవు గ్రామనౌకరువా? నీవేష మడిగి

కొన్నట్లున్నది. కోటు బూట్లు వేసినంతమాత్రమున దొరవైతివో? బొద్దెంకలవలె మీసములుంచితివా! ఇంగ్లీషు తిన్నగ రాదు. స్వభాష నొల్ల వైతివి. ఓరీ! యుభయభ్రష్టుడా! నీవేనా వైదికబ్రాహ్మణుక విదియేనా నీ వేదచోదితకర్మము? నీవాళ్లయొద్ద డాబునేయుట. పైవారి బూట్లు కాలాపులు తినుట నీనుదుట వ్రాయబడెనా! కులకాంతను వేశ్యగ నుంచత గునా! పర్జికాలల తపసొనరించుకొనుట మాని వైదికబ్రాహ్మణు లిట్లధమ వృత్తి బూనుట గ్రహచారము. ఇప్పుడే తొమ్మిదిగంటలలోపున తండ్రి తద్దినము బెట్టుకొని దొరగాడియొద్దకు బోవుచున్నా డీవెలనాటినియోగిసి రస్తాదారు డీపని యితనికి గొంత యుచితముకాని యింతకన్నమేలు వీడు కత్తి చేబూని చచ్చుట. ఓహో! విశ్వనాథశాస్త్రిగారు డబులెమ్మే, వీడి చదువు మండ. వీడొక యధమనౌకరు. శుద్ధశ్రోత్రయునివలె గోష్పాదమంత పిలక యుంచినాడు, బాగున్నది. ముండమొగమువలె మీసములు లేవు సరే గంధముబొట్టు మరెంతస్ఫుటముగ బెట్టుకొన్నాడో? తురకవాని దగులుకొన్నను పొత్తిపంచ మడిమాననట్లు భాష మ్లేచ్ఛితము వైదిక వేషము. ఓరీ కుక్షింభరుడా! యీ పాటి నీబానిసరికము మాను కొని మెడకు బండకట్టుకొని నూతబడుము. పోలా వెంకట సోమయా జులుగారి కుమారుడు యజ్ఞేశ్వరుడు. ఎంత సొగసుగ నున్నదిరా నీదొర వేషము, నీయందమార. యొడలినిండ దూదియంటించుకొనుము కొంత దొరను బోలియుందువు. అడుగుకొన్నను జరుగనపుడు నౌకరీ చేయమన్నా డదే యొక మాధ్యసంతులదె యొక శ్రీవైష్ణవు డిరువురుస్కూలుమాస్టర్లు, గొర్రెలకై న బెదురుజూరు కాని వీరలకెవరు లక్ష్యపెట్టరు. పూర్వకాలమున రాజులచే వసతులు పొంది యన్నివిధముల బ్రాహ్మణులు, నియోగులు తప్ప తక్కినవారందరును షట్కర్ములుగ నున్నారు. ఏలాగునైన బ్రతుక నలయునా! పొట్టకై బానిసరికము సేయక తీరదు. కొలువునకు బ్రాహ్మణ కర్మము చాలాదూరము.

ఇట్లుతలంచుచుందును

ఏమయ్యో! యెప్పుడు వచ్చినావు! “మొన్ననోయి” యాగు

మాగుము, కొంచెముచెప్పు, లండనుసిటీ యెట్లున్నది! నీకు భోజనమెట్లేమి నేర్చుకొంటి వెందుకు పవికి వచ్చెదవు? లండనుసిటీ చూచి తీరవలెనుగాని చెప్ప శక్యము కాదు. అచటి బ్రతుకు మిక్కిలి కాస్తీ. నామట్టు కేంత క్లుప్తముగా వాడుకొన్నను పుమారు నెలకు రెండువందలకు మించినది. నాభోజన మొక హోటలులో, యెన్నో హోటలులో “ప్యూర్ వెజిటేరియన్స్”, “దొరసానులే వంటకు, మరియొక విచిత్రము విన్నావా? యిచటి కలెక్టర్లు డి॥జడ్జీలు మొదలగు గొప్పయాఫీసర్లక్కడ కూర భుజమున మోసికొందురు. వీరచట జీవనాధారమునకు గౌరవవడినవారిలో నొకరు. మనకు ప్రభువు లిచట, వీరికి జీటికి మాటికి గుఱ్ఱపుబండి. మనసొమ్మెల్ల వీరిజీవితములకే చాలకున్నది. నేను బారిస్టర్ ప్యాసయినాను”, బాగున్న దచట నశించకుండా తిరిగి పరుషదీయ నేల వచ్చినావు! నిన్నలుపుకొన్నారా తిరిగి బ్రాహ్మణులలో? మనవాళ్లకు నీతి జాతి యేమోయి, మొన్ననే కలుపుకొన్నారు. స్వల్పప్రాయశ్చిత్తమే జుట్టు గొరగలేదు. కోరినయెడల దొరలనుగూడ దమలో గలుపుకొను సామర్థ్యము మనబ్రాహ్మణుల కున్నది సుమా. తిరిగివచ్చుట నాతప్పే ఈదిక్కుమాలిన మనదేశములో బ్రతుకుటకన్న సీమలో జచ్చుట నయము. నాయభిప్రాయ మిపు డిండియాలో సారములేదు. తెల్వితేటలుగల హిందువులు దేశాంతరములకేగి మనదేశమునకు బేరు దేవలయును. పోదునా? వీడు కొంత మంచివాడు. విర్భయముగ పరదేశములలో జదువుకొని వన్నెమీరి మనకుబేరు దెచ్చెను. కాని వీడదేశములోనే బారిస్టరుగానుండి సంపాదించి మనవారిని మరికొందరిని దనయొద్దకు రప్పించి బాగుసేయవలెను.

ఇదుగో మహారాజుగారు పూలదోటకు విచ్చేయుచున్నారు. కడు దొడ్డ రాజుకొడుకు గాని యితడొకసారి లండన్ వెళ్ళిన బాగుండు నచటి వార లిట్టి రాజరాజోత్తముని జూచి మిక్కిలి సంతోషింతురు. ఈ పండితులీయద్యోగు లీ నొకర్లు స్వలాభమును కోరువారేకాని మహాత్కార్యము

లకై మహారాజును బ్రోత్సాహ పెట్టజాలరు. నాబోటి రాజుగారిని గలిసి కొనుట తటస్థించినచో నట్టిసలహా తప్పకచెప్పుదును. ఇట్లు తలంచుచుండును.

రాజమహేంద్రవరములో శ్రీరామనవమి

రాజమహేంద్రవరమున శ్రీరామనవమి హరికథలు చేయనేగినారము, అచట వసంతనవరాత్రములు మిక్కిలివై భవముగ జేయుదురు. తాటికమ్మలచే దట్టముగా నందులు, గొందులు, రోడ్లు మూసి పందిళ్లు వేసెదరు. నానావిధ జను లిసుకవై చిన రాలకుండ గుమిగూడెదరు. పందిరి కగ్నితగిలినచో ఫీపిల్సుపొర్నుముచ్చట జరుగకతీరదు. పీర్లపంజాలవలె బయటావుల నుత్సవము నిలిపెదరు. కొన్నిచోట్ల నాచురంగు కొన్నిచోట్ల హరిభజనములు. కొన్నిచోట్ల వాద్యవిశేషములతో గోలాహలముగ నుండును.

ఒకచో హరికథ యొనర్చినాడను. కథలో బ్రహ్మసమాజమును గూర్చియు, వితంతువివాహముగూర్చియు నిట్లు ప్రసంగించినాడ. “స్వర్గమందున్న నాతండ్రి యోదేవుడా, నిరంజనుడా, నిర్గుణుడా, పరిశుద్ధుడా! నీజాడ తెలియ శక్తులము కాము. నీవీసమస్త ప్రపంచమును గల్పించితివి నీవు మమ్ములను బుట్టించితివి, యోదేవా! మాయాత్మలను బరిశుద్ధి నేయుము. నీదయవలన నేడుహాయిగ నిద్రలేచినాము. పల్తోముకొని కాళ్లుచేతులు కడిగికొని యింత రొట్టియ తింటిమి. మాహృదయముల నిర్మలము నేయుము. మాపాపములు మన్నించుము”. ప్రార్థనము కొంత బాగున్నది. కాని వర్ణభేద మొల్లకుంట, వేదముల నమ్మకుంట. యాచారములు మార్చుకొంట కొంతశోచనీయము. బ్రహ్మసమాజము క్రిస్టియానిటీకి పెద్దప్ప మహమ్మదానిజమునకు మేనత్త. అగ్రవర్ణముల యాధిక్యమునకు సహించని యితరుల కీమతములు కొంతసంతుష్టికలిగించును. బ్రహ్మసమాజ మెందునుండి బుట్టినది? ఉపనిషత్తులనుబట్టి యీమత ముద్భవిల్లెనో?

విచిత్రవివాహాలపై ప్రసంగము

ఉపనిషత్తులలో బునర్వివాహతం తెచటనైన జెప్పినా? మేకల యజ్ఞములమిషచే నీమతము జంపించకుంటకు సంతోషమే కాని హిందువుల కనాదిగానున్న వర్ణభేదము తొలగించుట పునర్వివాహముల బ్రేరేపించుట కొంతచింత్యము, భూతదయ ముఖ్యమే కాని పాములను. బులులను తేళ్లను ముద్దాడరా దట్టివానిమేలు తక్కు-జంతువులకు జెట్టతెచ్చును. మనుష్యులలో బురుషులం బ్రేమించి స్త్రీలు తత్సంగమున దమదారువులను ఫలింపజేసికొని ప్రసూత లగుచున్నారు. స్త్రీలను బ్రేమించి పురుషులు తత్సంయోగమున మతిభ్రష్టులై దేహనష్టములం గాంచి కష్టముల పాలగుచున్నారు. వీడు నాభర్త వీనితోడిదె నాబ్రతుకని భార్య పతిని సేవించుటయు దనకంటె ముందొకప్పుడుకన్నెతన మందుగాని పెద్దరికమున గాని భర్త నీల్గినయెడ దిరిగి కామసౌఖ్యము గోరకుంట యిదివరకు జీరకాలమునుండి మనకునాచారము. స్త్రీకి బాతివ్రత్యము, పురుషున కేకపత్నీ వ్రతము చూపట్టెడు. పాతివ్రత్యమన పెండ్లాడినవానిందప్ప సంయోగమున గాని వియోగమునగాని యన్యుని గలియగోరకుంట. ఏకపత్నీవ్రతమన నగ్నిసాక్షిగ బెండ్లాడిన దానితప్ప నన్యస్త్రీ సంగమ మొల్లకుంట స్త్రీ గృహకృత్యములు నేయుటయు, పురుషులు యుద్ధాదికృత్యము లొనర్చి దేశక్షేమమునకై పాటుపడుటయు, నియతధర్మములు మరియు. లోకోపకారము చేయు సామర్థ్యముకల పురుషుని కాపాడుటకై భార్యయుంట యావశ్యము గనుక యొకవేళ భార్య గతించెనేని యింకొకతెను గట్టుకొనుట పురుషున కుచితము. భర్తగతింప నింకొక భర్తను గట్టుకొనుట పాతివ్రత్యభంగముకదా? కామసౌఖ్యము, శరీరపోషణము, సంతానలాభము గదా స్త్రీకుండవలసినది, పతిదొరంగినస్త్రీ పాతివ్రత్యము దొరగి పునర్వివాహమాడగోరుటకేవల మాత్రలాభమునకేగాని దేశక్షేమమునకు గాదుగదా? లోకమున స్త్రీ సృష్టి యధికముగ గన్నట్టెడు. స్త్రీలు పునర్వివాహము లగుచున్నయెడ బ్రజాభివృద్ధి విపరీతమగు నందువలన

జనులకు సౌఖ్యము దరగును. ఆహారనిద్రలు శరీరధారణకు ముఖ్యములు, కాని సంభోగము మానినచో జీవహాని కలుగనేరదు. కావున స్త్రీ పునర్వివాహము మానినచో దేశోపకారులగు పురుషులకు శరీర పోషణకు దగు కృత్యము లాచరింపగలరు. జనసంఖ్య విపరీతము కానేరదు. పాతివ్రత్యములేని మారుమనువుజాతుల జనసంఖ్య కన్న స్త్రీపునర్వివాహమేరుగని ద్విజులసంఖ్య మిక్కిలి తక్కువ గదా! కావున దేశమునగల పంట నధికముగా భక్షించువారు మారుమనువుజాతులే. మారుమనువులు లోకములో తేనిలాభములు జనులకు సమృద్ధిగ భోజనసామగ్రి దొరకుట, ద్రవ్యసమృద్ధి ప్రజకు సరిపడియుంటచే మోసము మొదలగు దోషములు లేకుంట సర్వజనసాధారణ సంతృప్తియు. నాయూహలిటుండనీ, బ్రహ్మర్షులు శాసించుటచేతనో మరియెట్లా యీస్త్రీపునర్వివాహములు హిందువులలో చాలాకాలమునుండి యాచారము లేదు. పూర్వాచారము కులధర్మములందైన మన మనుసరింప రాదా? పై యంశములను వివేకించి జూడగ వితంతువివాహములు విపరీత ప్రజాభివృద్ధికి హేతుభూతములు లోకోపద్రవకరములు దుష్టమతప్రవర్తకములు హాస్యాస్పదములు. ననాలోగ్యకారణములు గనుక స్త్రీపునర్వివాహము తగదని ప్రస్తుతము జరుగుచున్న స్త్రీపునర్వివాహమందలి దోషము ఇట్లుటించితిని. కాలానుసారముగ రాజ్యపరిపాలనమున మార్పు లవసరముగాని మతముమార్పు జరుగుదు లేదు. జాతిసంకరము పొందకుండ శిష్టాచారము చెవకుండ రాజ్యపరిపాలనమున మార్పులు గోరు వివేకులు దేశక్షేమంకరులు. రాజ్యపరిపాలన మెట్లున్నను పూర్వమతాచారములకు విరుద్ధముగా వ్యర్థముగ నూత్నమతాచారములను భోధించువారు దేశోపద్రవకరులు "అని పల్కు నా యుపన్యాసము రుచింపకచటి విచిత్ర వివాహకర్తయొక్క శిష్యులు కొందరు సభనుండి నన్గడింపక వెడలిపోయిరి.

రాజమండ్రి టౌనుహాలు

మరునాడు టౌనుహాలునకు సాయంత్రము నేబోయి, ఉదయము నుండి సాయంకాలమైదుగంటలవర కుద్యోగముల నలసి డస్సి యచట గాలయాపనము చేసికొనుటకై కొందరు, ఇంటిబాధ పడజాలక కొంత నే వైన నొంటిగ సుఖముండుటకై కొందరు, గుఱ్ఱపుబండ్లపై బైసిక్కిళ్లపై నుండియువచ్చితమడాబు చెలాయించుటకై కొందరు, తగిన యధికార్ల సహ వాసము దొరుకునుగదా యని యిచ్చకములు బిల్కుచు నాత్మలాభముకై కొందరు, ఇంటిలో గూరనారచూచుకొనక న్యూవ్ పేపర్ల టప్పాలు రుచిమరగి మరింతమనఃక్షోభ నొందుటకై కొందరు. స్త్రీ డర్లుద్యోగులు కలిసి టప్పాలు కొట్టువారు, పనికిమాలిన వృద్ధపుటములు పెన్నసుదార్లు మొదలుగ బిలురక ములుక్లబ్బుపురువులు, పెన్నిస్సులో నాట కొంచెముగావి సోడా మొదలగు దిక్కుమాలిన మాదిగనీళ్ళు కడపున కామాధిక్యముగ మెండుగ ద్రాగు పడుచువాండ్రును, బాలెట్లెటు దిరుగునో యట్లు శిరస్సులు ద్రిప్పుచు ఒరు గుచు ప్రతికక్షి కేనన్ గావి పాకెట్ గావి చేసినపుడు విధిలేక మెచ్చుచు మాటి మాటికి స్కోరడుగుచు మిన్నైనపు డెల్ల స్కూకొసకును తనచేతి బొట ముననేలి మొదటికిం జీమసుద్ద వ్రాయుచు రెస్టు పుచ్చుకొనియు మిన్ పా కెట్ నేసి తెల్లబోవుచు ప్రతికక్షి దా కూహాకపు సలహాలిచ్చుచు గెల్పు గోరి బుద్ధితీక్షణపర్చుకొనుటకై మాటిమాటికి బొడుము బీల్చుచు చుట్ట గాల్చుచు సొమ్ముకొల్ల వెట్టి యడ్డమైననీళ్ళు ద్రావుచు దెబ్బ తప్పిపోయి నప్పుడు స్కూటిస్పూరిబ్బ రెరిగిపోయినదనియు నేటికకునము బాగులేద నియు నభీష్టానుసారముగ దెబ్బతగిలినపుడు తనలో దా మెచ్చుకొని చెంగటివారి మోములను గర్వముతో జూచుచు వెకలినవ్వులు నవ్వుచు మ్లేచ్ఛత మే మాట్లాడుచు యురోపియన్ డ్రెస్సులు వైచుకొని బేజుగు రుగ ధనము పాడుచేయుచు తద్దినమైన మానుకొని తప్పక బ్రతిదినము బిలియడ్సాడు హీనసత్వులును, బురదనీట ద్రొక్కబడినట్లూపిరిదీయక ప్రాస్పదేశములో నొకగాడిదకు క్రోతి బుట్టినదనియు, నమెరికాలో

నై నిస్తు వీనసులో మిరపకాయలతోట కనిపెట్టినాడనియు, రష్యాచక్రవర్తి గారి గడ్డములో నొక వెండ్రుక తెల్లబడినదనియు, జపానుయుద్ధములో నాడది మగవానిపై కెక్కి మీసములూడదీసెదనియు, మనచక్రవర్తిగారు మనదేశము మునుపటికన్న నెక్కువప్రేమతో బరిపాలించుటకు ఖరారుచే సినారనియు, సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీగారు స్వరాజ్యముంగూర్చి లెక్కెరులో భూమిని మన్నుచేసివేసినారనియు, నరవిందఘోషుగారు లండనులో మనకొరకై బాధపడుచు మాఁకూడు దినుచున్నారనియు, లాల్ మోహన రాయగారు క్రోతి నీల చెఱుకుచందమున ముప్పుతెచ్చుకొన్నారనియు, బొబ్బిలిమహారాజావారు గవర్నరుగారి సభలో జీతమునకు గుదుర్కొన్నారనియు, జాతివిచక్షణమాని హిందువులంద రేకవర్ణముగ నున్నగాని మన దేశము బాగుపడదని లాల్ మిత్రగా రుపన్యాస మిచ్చిరనియు, నొకన బాబుగారు మొన్నసాయంకాలము బొద్దెంక నొకనరుకునకు మూడుతు న్కలు చేసిరనియు, లండన్ పెళిగ్రామునుబట్టి చూడగా ప్రైవేటు శక్ర టరీగారికి ఇండియాయొక్క యభివృద్ధికై యాలోచన పుట్టకలదనియు, స్వదేశీమీటింగుచేసి నందుకు అల్లాబాదులో గొందరిని ప్రోసెక్యూషన్ జేసిరనియు, జనులు చచ్చిసున్నమైనారనియు, విచటివేసవిబాధకు దాళ లేక మైనూర్మహారాజావారు నీలగిరికొండలు పట్టిరనియు, మరియొక జమీందారుగారు సముద్రపుబొడ్డు జేరుకొవిరనియు, గవర్నరుగారు ఫలానా తేదీ మూడుగంటల పదేనుమినిట్లకు విజయనగరం మహారాజావారిని కలు సుకొని అయిదుగంటలకు వా లేదురై బుస్లాట్ ఫారమున నడ్రస్సందుకొని ప్రసిడెన్సీలోని బాగ్యపాటిస్థలములన్నియు జూచుకొని మరియు స్వదేశము నందు 'నెటి'ల్కాబోవుచున్నారనియు, వెర్రీకుక్కకాటునకు బకోడీలు తినుమని జర్మనుడాక్టరుపదేశించెననియు, ప్రీమేసన్ మీటింగులో నానా జాతివారందరు కలిసి యన్నపానముల దృప్తిచెందిరనియు, మొదలగు వార్త లడిగినవారితో నడుగనివారితో దెల్పుచు వార్తాపత్రికల నూపిరిదీ యక పదువుకొనుచు దలలాడించు వార్తాలాలసులును, బ్రిడ్జి కంప్లీటయినది

పేకాటలో నింతసొగనైన యాట యొక్కియరెన్నుగాన యురోపియ
 న్నట్లు సొమ్ముకొల్లబెట్టు కొనెదరోయి యిటువిను యూరోపియనొన్నె
 టీయే సొన్నె టీ యని చీట్లాడు ముడుసలివారును - రాజు ఆటకట్టి హాహా
 యిహిహి మరియొక యెత్తువేయుదమా! ప్యూన్! స్వీటున్నాయా యేదీ
 యొక రెమ్మేడు తెమ్మనుచు నేమో మిక్కిలిరోతుగ నాలోచించుచు
 నంతలో మతిలేక బంటుముందు మంత్రవిబెట్టి యెత్తిమ్మని పీకులాడుచు
 నూలులేని సంతగడబిడజేయు చదరంగపుటాటగాండ్రును. మెండుకొను
 క్లబ్బులో నొకకుర్చీసీద దమాషాగా చూచుచున్ననాతో హానరబుల్లైన
 నాపేట్రన్పంతులుగాడు ఆయ్యా! దయచేయు డీకుర్చీపైకి" అని పిల్చి
 యాచెంతనేకల పునర్వివాహకర్తగారితో పంతులుగారు "నిన్నటి రాత్రి
 యితడత్యద్భుతముగ హరికథచెప్పి సభికుల రంజింపజేసెనట" యని
 యనగా నప్పునర్వివాహకర్తగారు మొగముముడుచుకొని" ఛీ. యేమి
 హరికథలు. వెధవహరికథలు. బంతబూతు హరికథ" అనియే నపుడు
 నే నవ్వి "పంతులుగారికి సహవాసబలముకాబోలు నెల్లప్పుడు విధవాస్మర
 ణము చేయుచుందురు" అంటి. నంతట నచటివారెల్లరు సద్దడిగి వినుచుం
 డిరి. పిదప హానరబుల్ గా రతవితో "నిన్నరాత్రి దాసుగారిపాట దేవదుం
 దుత్తులు మ్రోసెనట" యని యనగా "పాటసంగతి వారెరిగినచో వెధవ
 కథలని తిట్టెదరా!" యంటి నందుపై పునర్వివాహకర్తగారు నావై పుతిరిగి
 పండ్లుకొరుకుచు బతాహస్తమున ముదలకించుచు "నీ పాట పిచ్చాయికి
 దెలియు" ననియె. పిచ్చాయియను నది యొకవెలియాలి యభినయ
 విద్యా విశారద యతనియింటిపొరుగు నాపెయిల్లు, నేనచట దరుచు
 బాడుచుందునుగాన నన్నపైత్తిపొడిచెను, పిదప విరస మికచాలునవి
 నేమానుకుంటివి కొంత నేపటికింకొకడు "నారాయణదాసుగారి కవిత్వము
 శుంటి ఒరిజనల్ప్రో సాధారణముగా మరెవరికిన్లేద" నియె నందుకాపునర్వి
 వాహకర్త "ప్రోవిండామాటన్న వాకసహ్యాము, పోకిరీగుంటకారు" అనె
 నంతట యెవరియిందకు వారేగిరి.

చెన్నపట్టణములో పరిచయములు అనుభవములు

మరునా డేలూరునకు బో సమకట్టియుండగా జోడవరమున నన్నా దరించిన మునసబు కొంతకుటుంబముతో రామేశ్వరయాత్ర బోవుచు మెద్రాసును జూడవచ్చు రండు కలిసిపోవుదమని మమ్ము పిలిచెను, మరు నాడు పగలుపన్నెండుగంటలకు బెజవాడ చేరుకొంటి మపుడు వేసవి కాలము. బెజవాడలో దూర్పునదప్ప దక్కినవైపున గొండలుంటచేతనో మరెందుచేతనో గాని యగ్గి తూలుచుండును. కృష్ణానది పట్టణముకన్న మిక్కిలి పల్లమున నుంటచేత నూరిలో నీటిసదుపాయము తక్కువ. సాయంకాలము సదరన్మరాటారైలులో గూర్చుంటిమి. ఈపోతులబండి యుదయము జామున కొక కొండగుహ దాటెను. అగుహ యొకమైలు పొడవున దొల్చబడెను. బండి గుహనుండి పోవుచున్నపు డేయమావాస్య రాత్రియందుగూడ నట్టి యంధకార మనుభవించ లేదు. కష్టము గడచినట్లు. నిద్రమేల్కొన్నరీతి, రహస్యము తెలిసినట్లు. గుహదాటి వెల్లడి దోతేర దబ్బకాయచుట్లవరెనున్న కొండపై మీద యినుపదారిపై తలక్రిందుల బోవుచ్రెయినులోనుండి క్రిందుగనుబడు నగాధపు కొండయొంతరల దట్ట ముగ పోల్కికిరావించెట్ల నల్లుకొన్న యడవిం బలుతెరంగుల రొదసేయు నానావిధజంతుజాలంబుల బరికించుచు, మలుపు దిరుగునపు డుండలబారుతో నడుచుబండి నోకలిబొండతో బోల్చుచు భయ విభ్ర మామోదంబులు ముప్పిరిగొను డెందములతో దంతధావనమైన లేక నిద్రదొరగి వాడిన మొగంబులతో సాయంకాల మైదుగంటలకు గుంటకల్లును బండినిల్వగా వేగిరపడి కృతకృత్యులమై వండుకొని భోజనానంతరము తిరిగి బండెక్కి నారము. పెద్ద బుట్టపాగాలును కారునల్పు దుక్కిముచ్చమోటదేహము లతో కొందరు సీడెడ్జిల్లామనుష్యులను, తెల్లటి పొట్టి శరీరములతో పెద్ద యంచుదోవతులతో నున్న ధర్వాడజనమును, తురకయాచతో దెనుగు మాటాడుచు నొడలినిండ బట్టతొడువుగల నైజాముప్రజలును, అడ్డలో గచ్చకాయలు గిలకరించినట్లు కడుత తరగ మాట్లాడు నరవజనులును;

రెయిలుస్తేషనుయొద్ద విలవయున్నవారు. నచటినుండి బైలుదేరువారును, స్టేషనునొకర్ల సమ్మర్దమును. తినుబడివస్తువుల దుకాణదార్ల యమ్మకపు కూతలును. మనమున కచ్చెరువొనరింప మెచ్చానుమెయిలులో గూర్చుని దానివేగము కొనియాడుచు తెంపరితనమున మాగదిని జొచ్చినవారితో విధిలేక మైత్రి నొనర్చి పరస్పరసల్లాపముల నానందించుచు, స్థలము చాల మిం గూర్చొని కొంతసేపు గుర్రువెట్టుచు, బండివిల్చు స్టేషనులస్థితి భోగట్టాచేయుచు మెద్రాను చేరుకొంటిమి.

ఒంటెద్దుబండిలో సామానువెట్టుకొని మేమిర్వరము కూర్చుంటు జాగాలేనందున సున్నితమైన వస్తువులు తంబురావీణలుచెరియొకరిభుజమున మోయుచు నెన్నిదిగంటల యుదయపుటెండలో నద్భుతపడి పట్టణము నలు వంకల జూచుచు గవర్నరుగారి యాశాచుట్టుగోడప్రక్కనుండి చవిచవి తుదకు దిరువలిక్కేణిలో మునసబుగారివెంట నొకయింటిలో బ్రవేశించి తిమి. మున్సబుగారి భార్యసోదరు డబు వెలయాలితో నుండెను. చెంగటి యింట్లో నొకహోటేలులో మాకతడు భోజనము పెట్టించుచుండెను, మున సబుగారు మరునాడేరామేశ్వరమునకు బోయిరి. తిరిగి భీముడుగారు మమ్మా దరింపజొచ్చిరి. క్రొత్తకుండలో జోరీగజొచ్చినట్లయ్యె మాపని. మాకట వన్నియును గ్రొత్తమొగములే. సాయంకాలమున బార్ధసారధిగుడియు. నవటజరుగు వాద్యవిశేషము లాచెంగటనున్న కోనేరు నాచుట్టునడుచు త్రీపురుషులు కన్పండువుసేయు. చెట్టువిడిచిన భూతములనలె యోడవదలిన కళాసులపోల్కి, బేరముడిగినవర్తకులభాతి, పెన్ననుగొన్నసిపాహీలకరణి, కోర్టునెలవురోజులలో స్లీడర్లవై ఖిరి న్నవిపాటులేవియులేక వీధులవెంబడి దిరుగుచు భీముడుగారిప్రాపున భుజించుచుంటిమి. తిరువల్లిక్కేణిలో రాత్రి దోమలు మెండు. పగలు ధూళి యింతంతకాదు. సముద్రపుగాలి వై చినంతవరకు కొంత సుఖమేకాని గాలి కొంచెము తగ్గినపుడు తాపము సహింపరాదు.

మెడ్రాసులో నాహరికథలు

ఒకనాడు భీముడుగారి బసకొక గుర్రపుబండిపైనుండి యొక గుమాస్తాను వెంటనుంచుకొని మైలాపూరులో నివసించిన యొకవెలనాటి నియోగిపంతులు వచ్చి నాకవిత్వము విని మిక్కిలి సంతోషించి మాయరు వురన్నదమ్ములను దనయింటికి గొనిపోయెను. మైలాపూరు చెర్వును త్తర శ్రేణీ నతనిబస. ఆతడు బి. ఎ. బి. ఎల్. మంచి తెల్వి తేటలుకలవాడు. స్కూళ్ళకు మేడేజీలుచేసి రెండులక్ష లార్జించెను. మిక్కిలిరసికుడు. కడు నుదారవంతుడు. తెనుగున గద్యపద్యములు మిక్కిలిచురుకుగ నల్లగలడు. దొరలు మెచ్చునట్టింగ్లీషువ్రాసి మాట్లాడగలడు. నేనప్పటికి బాటసారి యను కావ్యమచ్చువేయించుటకు సన్నద్ధపర్చినాడను. శ్రీకృష్ణజననమను పేరువ నొక సంస్కృతయక్షగాన ప్రబంధమును జేసినాడను. గుజరాతీపేట లోని యొకగుజరాతీ బ్రాహ్మణుడు చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారి సతీర్థ్యుడును, మిక్కిలివన్నెకెక్కిన గ్రాడ్యుయేటును ఒకస్కూలునకు హెడ్ మాస్టరును బహుసంతానవంతుడు సద్గుణపుంజ మగునతడు నాప్రజ్ఞకు సంతోషించి తనయింటను, తనపొరుగు నప్పటికున్నదశలోనున్న నొకవెలనాటి వైది కువియింటను మూడుకథలు చేయించి నూరురూపాయలిప్పించెను. మరియు నతనిశిష్యుడగు నొకరత్నములవర్తకుడు తనవైశ్యసంఘములో చందా యెత్తించి నారాయణముదలిసెట్టివీధిలో రెండుకథలు చెప్పించి యెనుబది రూప్యములు విలుగగల వజ్రపుటంటుపోగులు నాకు బహుమతియొన ర్చెను. మైలాపూర్ కపాలేశ్వరదేవాలయమున మాకన్న మిడుచున్నపం తులు పదిమందిని రావించి యొకకథచేయించెను. పిదప “హిందూ” “స్టాండర్డు” పత్రికలలో నాసంగీతసాహిత్యము లుగ్గడించుచు నాకారీరము వంటి ఘనగంభీరమధురధ్వని యదివరకెన్నడును వినలేదని ప్రచురింప బడెను.

భీముడుగా రొకయుదయమున నెగ్మూరుచెర్వుపడమటిగట్టున నున్న యొక హైకోర్టువకీలుయొద్దకు దీనుకొనిపోయె నావకీలు శ్రీవైష్ణ

వుడు. “కలకత్తా రెజిస్ట్రేటివుకొన్నింటిమెంబరు, విద్యావినోదియు ఇంగ్లీషున మహాభారతము వ్రాసెను. అతడొకప్పుడప్పటికి రెండేళ్లక్రిందటకూరెళ్ళ వెంకన్నపంతులు డిప్యూటీకలెక్టరు ట్రాన్స్ఫరయినపుడు విందుచేసి నాచే బాడింపగా రామానుజాచార్యులుగారితో వచ్చి నేజెప్పిన గజేంద్రమోక్షణ ముసకు మిక్కిలి సంతోషించెను. గనుక నన్నతడు చూచి మిగులనొర వించి తనయింట నుంచుకొని యొకహరికథ చేయించెను. జయంతి కామే శముపంతులుగారి కతడు మిత్రుడౌటచే కామేశముపంతులుగారు నగౌర వించినసంగతి విని మరింత నన్నాదరించి నాసంగీతసాహిత్యములను గురించి “హిందూలో వ్రాసెదనవి యొకనాడు జోడుగుఱ్ఱములబండి నెక్కించి “నేటివుక్లబ్బు”నకు దీసికొనిపోయెను.

“లవ్ ఫిష్టి” ననుచు దేగలవలె బేల్లు ద్రిప్పి స్మైల్ గొట్టుచు పెన్ని స్పాడువారును, బ్రేకుచేసినయప్పటినుండియు వొకమార్కయిన దెచ్చు కొనలేకుండియును దనప్రతికక్షి ఫిష్టిగేములో నలువదెవిమిది సంపాదించు కొన్నను జయమున కాసించుచు మొండిదెబ్బలు గొట్టు చేతకాని బ్రిలి యర్డుప్లేయర్లును గలక్లబ్బునకు బోయినపుడు నాచేయిపట్టుకొని యాచారి గారు నాతో “అయ్యా; క్షమించవలయును. కొన్నాళ్ళు దేశములు తిరిగి యడ్డమైన నీళ్లు ద్రావుటచే నీళ్ళపల్లడి బోగొట్టుకొనుటకై యీపెద్ద గురున కలవడినాడను, మీరు హరిదాసులుగనుక మీయెదుట జంకుచు న్నాను,” అని యనగా జిరునవ్వున “నేగూడ మీతో వంతుగలినెద నపుడు నాయొద్ద మీరు జంక నక్కరలేదు” అంటి నందుకతడు మిక్కిలి సంతోషించెను. పిదన మేమిరువురము అయిదారు రూపాయలు కిమ్మత్తు గల పెద్దగురుని సేవించితిమి. అంతనతడు మిక్కిలి హుషారుగా గలము కాగితమందుకొని నే దనబంగళాలో నొనర్చిన హరికథనుగూర్చి ప్రశం సించుచు విద్వాంసులు మెచ్చుకొనున ట్లంగ్లీషున నొకగొప్ప అర్టికిల్ వ్రాసెను

పిదప మేమిరువుర మింటికి జేరుకొని మేడపైకి బోగా నతడు చప్పున బెద్దగురుడు పదేడింట గ్రుద్దుకొనుచుండెనుగాబోలు నతనికన్న నొక్కొంత యుషార్గానున్న నాకాళ్ళు పట్టుకొని “మీవంటిపండితుని నేజూడ లేదు. నాయొద్ద మీరున్నయెడ నెలకొక వందచొప్పున విచ్చెదను. ఒకసంవత్సరము జీతము ముందుగ మీకిచ్చెదను. నాకోర్కెతీర్చి నాచెంగట మీరుండునట్లు ఖరారుచేసినదప్ప మీపాదములు విడువను” అనె నపుడు సరియే” యనియతని సమాధానపర్చి నాలోనే “నాహాపెద్దగురుని మాహాతమ్య మెంతవాని కెట్టి యవస్థతెచ్చెను. ఈస్థితిమారిన నేటి మాట రేపితనికుండునా? చిన్నగురునకు బెద్దగురునకున్న భేదము. మోతాదుమీరినపుడు పెద్దగురుసేవచేసినవానితెల్వి నీటనిప్పొర్పబడినట్లు కూన్యమగును. యుక్తాయుక్త మెద్దియు గాన కట్టివాడెట్టి దుర్మార్గమైన గేవలమూడుడై యొనర్చును, చిన్నగురుడు మితిమీరినను బైకి దయ్యము వలె నుండియును లోపల తెల్వి తప్పిపోదు. దుష్టకార్యము లొకింతయును జేయించదు. పెద్దగురుడు నరికి చిన్నగురుడు పిరికి. ఎంత డబ్బుదండుగ ఎంతయవివేకమెంతనగుబాటు. లోకములో యుక్తియుక్తముగ మదద్రవ్యములను సేవించినచో నభీష్టసుఖంబులబ్బును. కాని మోతాదు నిల్చు కొనుట దుస్సాధ్యముకదా! ఇంతకును పుస్తకములు పెద్దలు యాత్మసాక్షియును గూడ నిషేధింపదగు వస్తువులనుగూర్చి యనిశము దెల్పుచుండ అక్ష్యము సేయక దానిగుంటకుక్కచందాన దైవోపహతుడు దుష్ప్రవర్తనము మాన జాలడు కదా! మరియు గవర్నమెంటువారు కల్లు గంజాయి నల్లమందు మొదలగు దుష్టవస్తువులమ్మకుండ శాసింపరేల! స్వలాభపరు లొరుల కిష్టము లాలోచితురా! అబ్బకారీలవన వచ్చునంతరాబడి మానుకొందురా! ప్రజలేమైన గానీ, తమకు హానికలుగుననికదా ఘనాయుధములను, తగిన సివిలు ఉద్యోగములను, మనకు దూరము చేసిరి. ఎద్దువుండుకాకికి నొగులా! వింతతు వివాహము చేసికొండు, జాతిభేదము లక్కరలేదని పోషించు సోషలిస్టార్మర్పు మధ్యములను విక్రయించగూడదని చట్టమేర్పర్చుటకు

జైవారితో మొర్రబెట్టుకొనరాదా! లోన గొరివివెట్టి పై నీరుజల్లుచున్నట్లున్న దీరాచరికము. అక్కన్న విన్న సంధ్య మాదన్న విన్న సంధ్య నాకెందుకీ వెర్రియూహలని నిదురించినాడ.

దొరగారి సిఫార్సు

మరు కాడుదయమున మునుసటికన్న మరింత పెద్దమనుష్యుడుగా లేచి గతమెంతయు మరచి తెల్వితేటలగడర్పు నాచారిగారు నన్నోలుదొర యొద్దకు దీసికొనిపోయి రతడు బోర్డుమెంబరు పెద్దగురుడు. అతనిభార్య నాచే వీణవాయింపించి మిక్కిలిసంతోషించెను.

దొరగారు గొడ్డలిగాని దొరసానిగారు కొంతవరకు సంగీతజ్ఞానము కలది. భర్త చెంతనున్నపు దొకచెల్వ దూరముగ నున్నపుదొకతీరు నామెమోమునందు గన్నట్టెను. శ్రీస్వాతంత్ర్యము మెండగు యూరోపి యనుకుకూడ నట్టియవస్థ యందునా యని నేనబ్బురపడినాడ. నాపాట విని దొరగారు నాతో 'నాచెవి నేవిందించుకొందును. వీరందరు మిక్కిలి సంతోషించుచున్నారు గాని నాకేమియు పాట తెలియదు" అనియె. అప్పుడు నేనతనితో 'అయ్యా! యిచటి కొకఫర్లాంగుమేర నన్నిట్రెయి నులు వచ్చుచు బోవుచు నొక్కుమ్మడి కూతలు పెట్టుచున్నవిగదా! చిత్తగించుడి నే పాడుచున్నంతవరకు మీకాధ్వని వినపడనీయ' నని పాడదొడగితివి. అప్పుడు దొరసానిగారు "మీరన్నట్టే మీరు పాడినా రింత గొప్పకంతభ్వని నేనెన్నడును వినలేదు" అనియె. పిదప రామనాథరాజుగారికి సిఫార్సిచ్చెదము. అచటకు బోయెదరా! యని యెంతో దయతో దొరగారు నెలవిచ్చిరి. కాని "యంతదూరము పోవుట కిచ్చలేదు అంటేని. అచార్యులుగారు నేను నింటికి వచ్చినపిదప నేబదిరూప్యముల నోటు నాకిచ్చెను. అయ్యా! యెంతపనిచేసినారు! దొరగారుదయచేసెద మన్న సిఫార్సు పుచ్చుకొని రామనాథరాజుగారిని జూచినయెడ మీకెంత యైనద్రవ్యము దొరుకునుగదా! పోనీ యిదుగో మైసూరు దర్బారు బక్షికి

సిపార్సిచ్చినా సిదిపట్టుకొని మైలూపూరునకు వెళ్లుడు. ఈ తోపున బెంగు కూసులో మాతమ్మని కీయుత్తరము గన్నుచు. మీకు మిక్కిలి లాభముండును.” అని గ్రామాంతరము బోయెను.

కాలేజీ ఆంధ్రోపాధ్యాయుని వద్దకు వెళ్లుట

మేమిర్వరన్నదమ్మలము మైలూపూరులో మమ్మాదరించిన యతని యొద్దకు బోయినారము. అతడు నన్నెతో సన్మానించుచుండును. ఒక నాడతడు నేను గాష్టవాదమునకు దొరకొంటి మతడు కొంత తిక్కమతము కలవాడు. తనగుమాస్తాయెంట నన్నాపూట భోజనముచేసి రమ్మనియె, నాగుమాస్తా బోపీదాసుగాన నతనియెంట భోజనమున కొల్ల కేదోనెపమున నతని దప్పించుకొని భోజనమున కల్లాడుచు నొకయరుగుమీద నొకపుస్తకము జదివి శిష్యులకు వినిపించుచున్న నొనముసలి పండితుని జూచి చెంతకు బోయి యతనితో “అయ్యా! యీ పుస్తకము చదివెద నొకసారి చిత్తగించుడీ” యని యంటిని, అతడునన్ను గూర్చినమని పుస్తకము చేతికందిచ్చెను. నేనా పుస్తకము స్మరవేగమున బ్రత్యక్షరముగా రసమొల్కునట్లు చదువుట కెంతయో సంతోషించి “అయ్యా! నా భాగ్యమున మిముబోటి మహనీయుల దర్శనము నాకు లభించెను. మీరెచటికి బోవుచున్నారు?” అని నాయుదంతమంతయు విని నన్నాదరించి తనయెంట భోజనము వెట్టెను. అతడచటి కాలేజీలో నాంధ్రోపాధ్యాయుడు. తెనుగున మేటిపండితుడు. నాచే జదివించిన పుస్తక మతదొనర్చిన విశ్వేశ్వరీయమన్న నాంధ్రకావ్యము. (కొక్కొండ వేంకటరత్నము, పంతులు) అతని క్షిపాండిత్య మాతనికవిత్వము గణనీయములేకాని యతనిధోరణి యమ్మతో, పమానమట్లు నిర్దుష్టముగ దెనుగున నుపన్యసింపగలవారింకొకరులేరు. పిదప నతనియొద్ద నెలవుపుచ్చుకొని మైలూపూరునకు నడచి పోవుచుంటివి.

మదరాసులో బ్లాక్ టౌను

నాకొరకు వెదకుచు బేరన్న నన్నలసికొని “యాతిక్కళంకరయ్యతో నీకు వాదమెందుకు! ఇంత పట్టణమున నిన్నెట్లు వెదుకగలను” అనియె. మైలాపూరునకు దిరిగి మేమేగినారము. మాకన్నమిడుచున్నపంతులు నన్ను వృధాగా నొప్పించి వెడలద్రొబ్బుటకు లోన నొచ్చుకొనుచు మరింతప్రేమతో నన్నాదరించుచుండెను. విజయనగరమునుండి మేరంగి రాజుగారి యుద్యోగి యొకడు నామిత్రుడు నన్ను జూడవచ్చెను. అతడు మేటిలాక్షణీకుడు, వెలనాటినియోగి. నాకవిత్వమునకు మిగులసంతోషించు చుండును. నాకన్న మిడుచుండిన పంతులు నేనును బన్నిదములు వైచి కొని యాశుధారాపద్యములు వ్రాసి యేపద్యము బాగున్నదని నామిత్రున కగపర్చినపు డతడు నాపద్యమునకు సున్నయు రెండవయతవిపద్యమున మైనన్ ఒకటియు మార్కులిచ్చినందుకు మేరంగిపంతులగ్నాంబెతనము మిక్కిలి కొనియాడతగినది.

బందరులో నన్నాదరించిన రిజిస్ట్రారు మేనల్లుడు నన్నొంటిగ దన యింటకి దోడ్కొనిపోయెను. అతనియిల్లు బ్లాక్ టౌనులో నుండెను. ఒకయింట్లో మూడునాల్గు కుటుంబాలవారు ఆదైకుదిగిరి.

అబ్బా! నరకముకాని యది బ్లాక్ టౌను గాదు. ముతుగుకుండిలో బురువులవలె జనులట బ్రతుకుటవలె. మధ్యాహ్న మతనియింట భోజనముచేసి సాయంత్రము నాలుగుగంటల కూరుచూడబోతిని. మురికికి బుట్టిలో బ్లాకుటౌనులో విండ్లు క్రిక్కిరిసి యున్నవి, ధూళిరేగుట చెప్పద రము కాదు. సముద్రపుగాలి కొంచెము కట్టుపడినప్పు డుక్క మరణయా తన పెట్టును. దోమలబాధ యంతంతకాదు. ప్రతివీధిలోను మేడలవలె పొగనుగ రంగురంగుల మిఠాయి పేర్చిన దుకాణములను చెంగటతమల పాకుల యంగళ్లును వచ్చిపోవుబండ్ల మ్రోతలును, దిక్కుమాలిన యరవ తాష మాట్లాడు జనులనుగూర్చి కొంత వింతపడుచు వేరునెనగకాయలను

దోనెలను ముందుంచుకొని బండికన్నములవంటి కమ్మలుచుకొని యమా
న్దస్త్రలో దమ్మలము దుంచుచు బొగాకువిడెముల రసము స్రవింప దయ్య
ములవలె గూర్చున్న కారునల్పు నరవస్త్రీలం గాంచుచు బోవుచుంటిని.

శ్రీ వైష్ణవమిత్రుడు

ఒకచో నారాయణమొదలివీధిలో హరికథచేసినపుడు నా ప్రక్క
ఫిడేలువాయించిన శ్రీ వైష్ణవుడొకడు నన్నని “ఓహో అన్నగారూ! నా
పుణ్యమున నేడు మీసందర్శన మయ్యెను, మాయంటి కొకసారి విచ్చే
యుడు. మాయన్నగారికి మిమ్ము గన్నర్చవలయు నని నా కోర్కె”
యనెక నందుకు నే సమ్మతించితిని అపుడొక మిద్దెపైకి న స్తోద్యోని
పోయె నది బ్రాందీషా పచట నెసమండ్రు పెద్దగురుని సేవ నేయుచుం
డిరి. ముమ్ముల నెంతో యాదరించిరి, మదిరాగృహమందు త్రాగుబోతు
లన్యోన్యము కన్నర్చు స్నేహ మింతంత కాదు.

జూదము జరుగు తావున దీర్ఘములందు రెయిల్వేస్టేటుపారముచెంత
వెలియాలియింటిలోను మదిరాగృహములందు జనులకు త్యాగము
మొందు. ఒకగంటలో పదిరూపాయల విలువగల పెద్దగురు ప్రసాద
మయాచితముగ లభించెను, పెక్కురకముల పెద్దగురునిప్రసాదమును,
కారపుపోస పకోడీ మొదలగువాని నంజుకొని కొందరును, ఖబాబుస్థులు
కొర్కుచు కొందరును సేవించిరి. ఆమిషాశనము నబద్ధమాడుటయు
నన్నంటిని పాపములు ఇట్లీరువురము గురుసేవ నోలలాడిన పిదప నవ్వై
ష్ణవు డొక మెడనన్నముగోవిందుని జంకనుంచుకొని తనయింటికి నన్నొం
జుపోయెను. అపుడు చీకటి రాత్రి తొమ్మిదిగంటలవేళ, అతనిరాక కతని
యింటివా రెదురు చూచుచుండిరి. అతని యన్న యతని వదినెయు నతని
తల్లియు నతని భార్యయు నతడు నేను నింటిలో నున్నవారము. అతని
తల్లి యెనుబడేండ్ల ముసలిది. అతని యన్న యేబడేండ్లకు బైగా వయస్సు

కలవాడు. వదినె ముప్పదేండ్లది. భార్య పాతికయేండ్ల దతడు నలువదే
 దేండ్లవాడు. అతని యింట్లో యేమూల జూచినను సరోజు-ఫిడేలు-మద్దెల
 మొదలగు సంగీతపుపనిముట్లు మెండుకొని యుండెను. అదివరకే పెద్ద
 గురుని సంపూర్ణముగ సేవించి యప్పుడే కొంచెము తెల్వి గాంచుచున్నవా
 రందరొక్కమొగి “నాయనా తెచ్చినావా?” యని యొక్క పెట్టున గేః వేసిరి.
 అప్పుడతడు తన యొద్దనున్న మేడసన్నముగోవిందుని మూత దెరచి యం
 దరికిం గొంచెము కొంచెముగ గురుసేవ సేయించెను. అంతట నెవరో మరి
 రెండు సీసాల కంట్రిగురుని గూడ నొసంగి రిట్లమితముగా గురుసేవ
 లభించినందున వారి యందరి యానంద మేమిచెప్పగలను. కొంత గడచిన
 తరువాత అన్నగారు ఫిడేలు పట్టుకొనిరి. తమ్ముడుగారు మద్దెల పట్టుకొనిరి.
 నన్ను బాడమని “రాహా ముండదేవుడు కుదర్చెనురా, ముగ్గురి నొక్క
 లాగున ననుకొని నేనవ్వ దొడగితిని. నానవ్వచూచి కోపించి “విల్లుపట్టిన
 వారిలో నర్జునుడు ఫిడేలు పట్టిన వారిలో నేనుగదా నేర్పరులము. తమ్ముడా
 వీడు నన్నుజూచి యెందుకు నవ్వచున్నాడు?” అని యొక పల్లవి యెత్తెను.
 నేగూడా బాడ దొడగితిని. నన్నుగని సంతసించి ఓరీతమ్ముడా! వీడు పాడ
 గలయపట్టుట కష్టము సుమాయనెను. ఇదివర కెందరో యుత్తరాది
 వాండ్రు వచ్చిరి కాని వీనివంటి వాడొకడైన రాలేదు. వీడింకను గొప్ప
 వాడగును సుమా” యనెను. పిదప కొంతసేపటికి భోజనమున కాయత్తు
 లయై ముగిలిన గురుని పండుకొని సేవించి అమితగురుకటాక్షమున జీర్ణించి
 నన్దోద్గోన్నయతడు తప్ప దక్కిన వారందరును శల్యావశిష్టులై యుం
 డిరి. ఫిడేలువాయింపుచు నావిద్య మెచ్చిన యతడు నిజముగ లోకోత్తర
 సంగీత ప్రజ్ఞ కలవాడౌట యతడు కొన్నాళ్ళు పాఠశాలాంధ్రోపాధ్యాయు
 డట. సంగీత గ్రంథములను రచించెను. విజయనగరపు మహారాజుగా
 రతని నెంతో మెచ్చుకొని యతనికి బుష్కలముగ ధన మిచ్చిరట. పశ్చిము
 లునిచి యతని భార్య వడ్డించుచుండెను. సంపూర్ణగురు కటాక్షమందుటచే
 భోజనవాంఛ మాకెవ్వరికి లేకుండెను. అంతట నింటియజమానుడు నన్నని

తొమ్మిదవయష్టము పారాయణచేయుచు నొరిగెను. క్రమక్రమముగ నంద
రము సంపూర్ణానందమున దొర్లుచుంటిమి. తెలివారకయే మిద్దెపైకి బోయి
మరికొంచెము గురువిశేషించి నిదురించితిమి తెలివారినతోనె పేరన్న
యచటికి వచ్చి నన్ను మైలాపూరునకు దోడ్కొని పోయెను.

ఆ రాత్రి మేము బయలుదేరి బెంగుళూరికి బోవుచుండగా గుడి
యాతము స్టేషనుచేరిత నాపేరుపెట్టి యెవడో పన్నెండుగంటల రేయివేళ
బిగ్గరగ బిల్చుచుండెను. ఏమని నేనడుగగ నాచేత నొక పెళిగ్రాము పెట్టెను.
ఎనుబదిరూప్యము లివ్వబడునవియు నొకచో బాడ వలసినది గాన వెం
టనే మళ్ళి రమ్మనియు మైలాపూరిలో మమ్మాదరించినపంతులు వ్రాయు
టకు గొంతయో చించి మళ్ళి మెద్రాసునకుద యమునజేరుకొంటిమి.

పోలీసు కమిషనరుగారి యింటలో నాచే సంగీత సభ

మైలాపూరుపంతులు ననుచూచి మిక్కిలి సంతోషించి వచ్చినావా
ఈ యూరివారికి నాకును బట్టుపంతమ్మపెని నిన్నిలిపించినాము. నేడు
పోలీసుకమిషనరుగారి యింట నాలుగుగంటలకు సాయంత్రమున సభ
జరుగును. పిదబాద్యమున దేశమున ఘనశక్తికిన యొకడు సీప్రక్కి
వాయిచును. ఒక గొప్పవిద్వాంసుడు మృదంగమున కేవర్చ బడెను.
ఈయూళ్ళోనున్న ఘనులందరు నేడాసభకు వచ్చెదరు. దాక్షిణాత్యులకన్న
సంగీతమున నొత్తరాహులు తక్కువయని యిచటివారి యభిప్రాయము.
నేడు సీవాయపవాదమును బోగొట్టవలయు జుమా “యనె నందుకు నే
దలయూచి “అయ్యా! హరికథాగానమున గొంత సభను రంజించుశక్తి
నాకున్నదేమోకాని కేవలసంగీతమున సభను రంజించు నలవాటు చాల
కాలమాయెను నాకు లేదు. అప్పుడప్పుడు నేనాడు తలబిరుసుమాటలను
బట్టి నన్జులకనపర్చుటకు మీకిట్లె వేడుక కలిగెను గాబోలును. కానిండు.
అంటివి.

పిదప నాలుగు గంటలకు సభ కేగినాడ. చీఫ్ జస్టిస్ మొదలు ఘనం లచే సభ క్రిక్కిరిసియుండెను. నట బై రవి పాడుచుంటిని. ఫిడెలరును మార్దంగికుడును ఘటవాదకుడు నన్నలక్ష్మముగ జూచుచుండిరి. సభికులు నాశారీరమును మెచ్చుకొనుచుండిరి. కాని నాయాచ యాదేశస్తులకు గ్రొత్తయౌటదే రుచింపకుండెను. తానము నే గొంతవరకు పాడుచుండగా హరికథాకాలక్షేపము సేయువా డింతసాహసముగా సంగీతము పాడజొచ్చెనా పల్లవిలో వీనిబండారము బయల్పడునని ఫిడెలరు నాతో “ఇక పల్లవి యెత్తుకొండి” అనియె. అప్పుడు విషమోద్ధ్రాహమున నే పల్లవి బాడుచూ నొకమార్తె ప జాగాకు రాజాలని ఫిడెలరును మార్దంగికుని జూచి “తానము పాడుచుండగ బల్లవిపల్లవి యని నన్ను దొందర పెట్టిరి. ఒక సారియైన జాగాకురాలేరు ముక్తాయంప జాలరు. కాలముం దరిమివేయు చున్నారు. మీదాక్షిణాత్యు లొకింతయు విలంబకాలమునకు బనికిరారు.” అంటి నందుకు నాభాష తమకు తెలియనట్లుభినయించుచు నేమో వారిలో వారు గొణుగుకొనుచుండిరి అంతట నానందబైరవి చీఫ్ జస్టిస్ వినగోరెను నేనారాగము పాడుచుంటిని. ఫిడెలరు ఆ రాగమును మిక్కిలి యందముగా వాయింపుచుంటచేత పాటమాని నేగూడ సంతోషముతో వినుచుంటిని. సభికులంద రమితానందమును బొందుచుండిరి. పిదప నన్ను రాగముమార్చి పాడుమనగా హిందూస్థానీబైరవి నే బాడుచుంటిని. కొందరుమాత్రమే సంతోషించుచుండిరి. దాక్షిణాత్యులకు హిందూస్థానీ యాచ పాములకు సుగంధివంటిది. పిదప నారుగంటలకు సభ ముగినెను. దాక్షిణాత్యుల కలవడినకృతులు నాకురాకుంటచేతను పాటలో వారిదొక యాచ నాదొకయాచ యగుటచేతను నావలె విలంబకాలమున పల్లవిపాడుట నచటనరుదౌటచేతను హిందూస్థానీబానీ సొగసు వారికి తెలియకుండుట చేతను కొందరు పెద్దలు సభలో లేచి “ఈ విజయనగర విద్వాంసుని శారీరము వితుపమానరంజకముగ నున్నది. జొత్తరాహుల లయజ్ఞానము మిక్కిలిక్లాఘనీయము. ఇతడు పల్లవిలో మేటి. ఇతడుపాడిన హిందూ

స్థానీయాచ మాకుదెలియలేదు. కొన్నా శ్శితదీప్రాంతమున నుండి యిచటి యాచను గ్రహించినచో నిచటిగాయకులందరిని మించుననుటకు సందేహములేదు" అనిరి. నే నందుకు బ్రత్యుత్తరముగా "మీయాచ మిక్కిలి బాగున్నది. నాకు జిత్రరంజక మయ్యెను. ఔత్తరాహారి అయనుగూర్చి మీరొప్పుకొనుట న్యాయమే. మీకు హిందూస్థానీబానీ తెలియకుంటు మిగుల శోచనీయము" అని విరమించితిని. పిదప నెవరిమట్టుకు వారిండ్లకు జరిరి. మొత్తముపై నా కర్ణాటకము వారికి రుచింప లేదు. నా హిందూస్థానీ వారికి తెలియలేదు. దేశమున కొకొక్కయాచ, యెవరియాచ వారికి రుచి, యెచటనైన బాండిత్యమెరిగి సంతోషించువారు కడునరుదు.

బెంగుళూరు ప్రయాణము.

మరునాడు బెంగుళూరుకు బయలుదేరినాము. మాయొద్ద నొకవీణ యొకతంబురా యొకకర్రపెట్టెయు గలవు. చెన్నవట్టణపు పితలాటకమును గూర్చి మొదటిసాక్షుల లచటి రుట్కాబండ్లవాండ్రు, దక్షిణదేశములో నన్నదాత లరుదు. అరవలకు ధనలోభము మర్కట చేష్టలు కాపట్యము మురికితనము మోటరికము సహజములు. స్టేషనుచెంత నొకకానిస్తీబు మాకు టిక్కెట్లు కొనిపెట్టి మమ్ములను బ్రెయినెక్కించగా వానికొక యణా యిచ్చుకొంటిమి. కొందరు కన్నడము కొందరరవము మాట్లాడు వారే జట్టుదార్లుగా దొరికిరిగాని తెనుగుమొగ మొకటైన గానరాకుండెను. సాయంత్ర మారుగంటలకు బెంగుళూరుమెయిలు బయలుదేరెను. మేము కూర్చున్న బండిలోని కెవరూ రాకుండ ద్వారముచెంత నిలబడి యెక్క బోవు వారితో నిచట బలువురున్నారనియు మేము రిజర్వుచేసుకొన్న మనియు నింకొకబండికి పొమ్మనియు బోరాడుచు సాహసించి చొరబడిన వారితో బొత్తుకలుపుకొని కుశలప్రశ్నముల జేయుచు దేశభోగట్టా నేయుచు గాలి యధికమైనపుడు కిటికీలు మూయుచు నిరువంకలగల దేశము నబ్బరవడి చూచుచు శిరస్సు కిటికీలోనుండి పైకి బెట్టి చూచు

నపు దెదిరిగాలితాకున సంప్రాప్తించు నన్యనిష్ఠీవనము తుంపురుల దుడుచు
 కొనుచు గంటబడు బొగ్గుదుమారమును నలుపుకొనుచు గూర్చుని గుర్రు
 పెట్టుచు బడుకొంటకు కొంచెము చోటిమ్మవి చెంగటివాండ్రతో బెనగు
 లాడుచు నెవరైన మాబండిలోనికి వచ్చుట కనంగీకారమును బండిలో
 నుండి దిగిపోయిపప్పుడు విశ్రాంతిగా బడుకొనవచ్చునని సంతోషించుచు
 కాళ్లుచాచి మునుగుపెట్టి పడుకొని యెందరు లెమ్మనిలేపినను మీదకూర్చు
 న్నను గదలక మోటగించి నిద్దుర సటించుచు భూత భవిష్యత్తులంగూర్చి
 యెద్దియో తలపోయుచు మింటమిద్దె లల్లుచు స్తేషనుల లెక్కించుచు
 మితాయి మొదలగు వస్తువుల నమ్మువారి కూతలను వెక్కిరించుచు గొప్ప
 స్థితికలవారుగా దోచినపుడు వినయమును సఖ్యమును సామాన్యులుగ
 గనపడినపుడు బండినెక్కిదిగు జనులపై ధాష్ట్య మగపర్చుచు బడుచు
 లేచుచు నెగయూపిరిదీయుచు స్తేషనుకువచ్చి యప్పుడే కదలిపోవుచున్న
 బండింగని నెత్తినోరుకొట్టుకొని వాపోవు నలసులం గని నవ్వుచు నెది
 యైన గొవి తినుచు జుట్టలు గాల్చుచు బొడుము పీల్చుచు సోడా ద్రావుచు
 ప్లాటుఫారముపై నిటునటు దిరిగి యన్నిబండ్లలోని మొగములు గని
 బెట్టుచు నొకటికి దిగి కచ్చ సవరించుకొన బండిజేరుకొన బర్విడుచు
 కట్టుంగలయందు వంతెనలమీదను బండినడుచుట పరికించుచు బండి పర్వి
 డుకొండ పార్శ్వముల నగపడినవారి న్రమ్మని పెంకెతనముగ బిల్చుచు
 ముందుస్తేషనెద్దియని భొగట్టా నేయుచు దుద కుదయమున నెనిమిది
 గంటలకు బెంగుళూరు జేరుకొని యొంచెద్దుబండిం గూర్చుకొని ఫలానా
 పేటలో ఫలానావారి యిల్లెక్కడనని తారసిల్లువారినెల్ల నడుగుచు మాకు
 మైసూరునకు సిఫార్సిచ్చిన యాచార్యులగారి యైదవతమ్ముని యింటికి
 వెళ్లి యుతని కుత్తరము చూపినాము.

బెంగుళూరులో నంగీత, హరికథాకాలక్షేపాలు

అతడు తెల్లటి పొగునైన స్త్రీధరు. అన్నగారి యుత్తరమును
 జూచి మమ్ములను మిద్దెపై సామాను పెట్టుకొమ్మని చెప్పి భోజనానంత

రము జడ్డికోర్టునకు బోయెను. అతని కరుణాశీలతవంటి యొక చక్కని భార్యయు సరస్వతివంటి యొక చక్కనికొమార్తెయు గలరు. మేము మిక్కిలి బడలియుంటచే హాయిగ విశ్రమమర్థమగు మిద్దెపై నిదురించితిమి. నాలుగుగంటలకాయజమాను డింటికి వచ్చెను. మేముకూడ నిదుర మేలుకొని కాలేపులు కడిగికొని మంచిసీసలు త్రావి స్వస్థముగ నుండగా నతడు నాచెంతకు వచ్చి “ఏదయ్యా కొంచె మొకరాగము పాడుడిచాచెదను” అనియే నపుడు నే తంబూనా శ్రుతిచేసి సావేరిపాడగా నతడు పొందిన యానంద మేమందును? ఒక గంటవరకు నాపాట వినివిని “అయ్యా! మొదట మిమ్ములను జూచియే మీయుత్తరాదివాండ్రను మాయన్నగారు నాకు దగిల్చి రను కొంటివి. మీయుత్తరాదివారి పాటంటే మాదేశస్తులకు దలనొప్పి. ఇప్పుడు మాదేశస్తులకంటె సొగసుగ మీరు పాడినారు” అని సంతోషించెను. అతడుగూడ సొగసుగ బాడ గలుగును.

అతని రెండవయన్న యచట మున్నబుగా నుండెను, అతడుగూడ నాపాట కెంతయో సంతోషించి “ఇదివరకు కోయంబత్తూరు రాఘవయ్య పాట విన్నాను. ఇప్పుడట్టి గంభీర శారీరము తిరిగి లభించెను.” అని పరమామోదము పొందెను. ఇట్లు రెండు దినములవరకప్పుడప్పుడు నాయన్నిరకముల సంగీతప్రజ్ఞ కావిరువు రన్నదమ్ములు బ్రహ్మానందమందిరి. కాని మహారాజుగారియొద్ద నే హరికథ యెట్లు చేయగలనో యని సందియముతో బొరుగింట నాహరికథ పెట్టించెను. నాడు నాహరికథ విన్నవారందరు నిరుపమానముగ నున్నదన్నారు. కథ చేయించిన యతడు ముప్పదిరూక లిచ్చెను. నా కన్నము పెట్టుచున్న యజమానుడు నాతో “మీ పాట బాగున్నది. కాని మీకథ యెట్లుండునో యని యిది వరకు సంశయించినాడను. ఇదివరకు మాదేశమున బ్రసిద్ధిచెందిన కృష్ణ భాగవతులకథకన్నను రంజనముగాను పాండిత్యయుక్తముగాను నున్నది. మీకొలక్షపము మాదేశమున నొకభాగవతులును ఉత్తరదేశమునకు మీరు నిర్దరికిద్దరు నీడు లేనివారు. దేవుడు మీవిద్యకుదగు రూపముకూడ

మీకిచ్చుట యెంతయధృష్టమయ్యా! “యని కన్న కొడుకుకన్న వేయి రెట్లుప్రేమతో నన్నాదరించుచుండెను. సంగీత రసికుడతడుగాన నతని మరింతవేడ్కతో బాడుచు రంజింపజేయుచుంటిని.

అతని యన్నయైన మునసబు బెంగుళూరు పూలతోటలో మైసూరు మహారాజావారు కుటుంబముతో వేంచేసి యుండిరని రదియె మంచినమయ మని యతనిభార్యకు మేనమామయైన దర్బారుబక్షి, తనయన్నగారు మాకిచ్చిన సిఫార్సుతో మమ్ములను బంపించెను. బక్షి మమ్ములను జూచి “సరియే మహారాజు గారితో మనవిచేసి మీకేవ ర్తమానము దెలిపెద” అనియె. పిదప సాయంకాలము మునసబుగా రొకఉత్తరము పట్టుకువచ్చి నాతో అయ్యా! మహారాజావారితో బక్షి మన్నిచేసినాడు. రేపుదయమున మహారాజావారు మీపాట ముందు విన నుద్దేశించితి” అని చెప్పిరి. మరునాడుదయమున గృతకృత్యులమై కాఫీద్రాగి మేమిర్వరన్నదమ్ములము మునసబుగారు సప్లయిచేసిన గుర్రపుబండి నెక్కి పూలతోటకు వెళ్ళి దూరముగ బండి నువిచి మహారాజావారి బంగళా కేగినారము.

ఆస్థాన విద్వాంసులవద్ద సంగీత ప్రదర్శనము

అచట విరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు తంబురాలు వీణలు నొద్దనుంచుకొని కూర్చుండిరి. మహారాజావారు లోపున నుండిరి. అంతట బక్షి మా యొద్దకు వచ్చి “అయ్యా! మీ ప్రజ్ఞావిశేషము లీ విద్వాంసుల యొద్ద గనపర్చుడు. దొరగా రీచెంగటనే యున్నారు. మీ శారీరములు వారికి రుచించినచో రాత్రి మీ కథ వారు చిత్తగించెదరు” అనియె. పిదప వీణ నే బట్టుకొంటిని. తంబుర పేరన్నయొద్ద నుండెను. గాన నన్ను వైణికుడనియు బేరన్న న్నాటకుడనియు నవటి సంగీత విద్వాంసులు పోల్చు కొని యందులో నొకడు నన్నాచి “ఏదండా కొంచెము వాయిం చండా” అనియె. అప్పుడు నే వీణ వాయింపగా బెదవులు విరిచి తొచ్చ గొట్టి విరసనదృష్టితో నన్నాచి పేరన్నవైపు దిరిగి “మీరు కొంచెము

పాడండా" యనెను. అప్పుడు పేరన్న కొంచెము పాడెను. అందుకుగూడ మూతివిరిచి నిరసనదృష్టితో 'సరియే బాగున్నది నిల్పిండా" యనె. నే నందుకు జిరునవ్వుతో "నే బాడెద విసండా"యని ధన్యాసి పాడ నారంభించితి. నాశారీరమునకు బంగళా యన్నివైపుల బ్రతిధ్వాన మివ్వ దొడగెను. మహారాజుగారియొద్దనుండి బజ్జీవచ్చి నాతో "అయ్యా! మీ శారీరమునకు దొరగా రపరిమితానందము నందిరి. రాత్రి మీకథ యెనిమిది గంటలకు జిత్తగించెదరు మీరు బసకేగి సిద్ధపడుడు"అనియె. సంగీత విద్వాంసు లందరు అద్భుతపడిరి.

మహారాజావారి సముక్షములో హరికథ

పిదప సాయంకాలమున కచటగల తగిన యొకపిడెలరును మద్దెల గానిని జతపర్చుకొని భోజనము లాచరించి బజ్జీద్వారా మామామూలు డ్రస్సుతో వచ్చెదమని మహారాజుగారి నెలవును పొంది యొడల జందనము కనుల కంజనము, నుదుట తిలకము, సిగకు బూలదండ, మెడలో బూలదండ, మొలను మున్నబుగారు శట్టపెట్టిన క్రొత్తపట్టుపుట్టము, నడుమున బనారస్సు ఖండవా, చేతిలో శ్రీరామపట్టాభిషేకపటమును ధరించి నేనును, చొక్కాయిపాగాతో జేతను తంబురా పట్టుకొని పేరన్నయు గుఱ్ఱపుబండిపైనుండి ప్రక్కవాదకుల వెంటనుంచుకొని సరిగ నెనిమిది గంటలకు మహారాజసముఖమున కేగితిమి. అప్పుడు మహారాజుగా రొక గుమ్మటముబోలిన బంగళాలో సోఫాపై ని గూర్చొనియుండిరి. సోఫాక్రింద నొకవైపున బజ్జీమొదలగు కొందరు సన్నిహితోద్యోగులును బిదప సంగీతసాహిత్యవిద్వాంసులు మహారాజుగారి సోఫాకు రెండవప్రక్క చిన్న చిక్కుచాపచాటుగ మహారాజీగారును వారిపిల్లలు కూర్చునియుండిరి. అసభలో గూర్చున్న వారందరును మొత్తముపై నలువదిమందికి యెక్కువగ నుండరు.

నే పటము చేతపట్టుకొని సముఖమునకు బోవగా మహారాజావారొకపుష్పమాలిక చేతనందుకొని నాకంఠమున స్వయముగ వేసిరి,

అవటము మహారాణీవారిచెంగట నొకకుర్చీయుంపించి యందుపై నిడి పార్థనశ్లోకము కమాచీరాగమున జదువగా “మ్యూజిక్ ఈజ్ వెరి వెరి స్వీట్” అని మహారాజుగారు సంతోషముతో తలనాడింపదొడగిరి. అట్లు పదునొకండుగంటలవరకు సంతోషముగ గున్నచేనుంగుపగిది దలనూ పుచు ప్రభువు చిత్తగించుచుండిరి. సభ చిత్రమున లిఖింపబడినట్లు నిశ్చేష్టమై యున్నది. పదునొకొందై న దరువాత ప్రభువువారు బక్షివైపు చూచిరి. బక్షి నాయొద్దకు వచ్చి ముగించుమవియె. మంగళము పాడిన పైమంగళహారతి మహారాజుగారందుకొని లోనికి వేంచేసిరి. తరువాత బక్షి నావద్దకు వచ్చి “యెల్లుండి మరియొకసారి మీకథను దొరగారు చిత్త గించెదమన్నారు, మీపాటకు దొరగారపారముగా సంతోషించితి. ఇదివర కింతటి సుందరమైన పాటకుని చూడలేదని నెలవిచ్చినారు.” అనియె. పిదప నచటి విద్వాంసులు గూడ “అసమానప్రతిభావంతులు మీరు” అని నన్నుశ్లాఘింప దొడగిరి. సంస్కృతము తెనుగు చదువుట పాడుటయు నెంతయో వేగముతో ఇంగ్లీషున దర్జుమాచేయుటచేత మహారాజావారికి నాకథయంతయు బాగుగ బోధపడెను. మహారాణీవారికి దెనుగు కొంత వరకు తెలిసియుంటచే వారికిగూడ మిగుల నామోదమైనట్లు తెలియవచ్చెను. అప్పటి నాయింగ్లీషుదొరణి చికిలీచేసిన కత్తివలె సాపుగా నుండెను. నావయ సప్పటికి ముప్పదేండ్లు. బందరుప్పెన కనగా రవ్రాక్షి నాజననమట, శరీరము శారీరవిద్యయు మిక్కిలిసౌష్ఠ్యవముగ నుంటచే నెప్పుడు కథచేసినను సమ్మోహనాస్త్రమువలె తప్పక వభారంజనమగుచుండెను.

రెండవనాటి హరికథ

ప్రభువువారు వెలవిచ్చిననాడు తిరిగి రాత్రి యెనిమిదిగంటలకు బంగళాకు తోయినారము. వై కాళిమానము. బెంగుళూరు చందనము పూసికొని గుళ్ళుబండి యెక్కి యొకకోసు వెడల్పైన పూలదోటనుండి

పోవునపుడు మేమనుభవించిన చల్లగాలిహాయి యెట్లు వర్ణింపగలను? పెద్ద లింగకాయలుకట్టుకొన్న యిద్దరు వెండిచెంబులతో. పాలు నే బంగాళాకు వెళ్ళినతోనే నా కొసంగిరి, పాలారగించి చుట్టకాల్చి తాంబూలము వై చికొని నే సిద్ధముగ నుంట దెలసి మహారాజుగారు కొల్వచేసియుండిరి. తొలినా డంబరీషచరితముచెప్పినాడ. రెండవదినము గజేంద్రమోక్షణము చెప్పుచుండ మహారాజుగారు పేరన్నపాట విని 'ఇట్-లప్పు-మి-టు-స్తీవ్' అని సంతోషించిరి. తొలిదినము భోజనాత్పూర్వము దొరగారు కూర్చున్నారు గనుక భోజనార్థమై పదునొకొండు గంటలైన తరువాత కథ చాలించమనిరి. కాని రెండవదినము మరింత సావకాశముగ విన నెంచి భోజనముచేసి కూర్చుండిరి. కథచాలించుడని తొలిదినము మహారాజువారు వెలవిచ్చుటకు బదులు నేడు తీర్చెదనని స్వతంత్రబుద్ధితో రెండవదినము పదునొకొండుగంటలకుబై గా పాడి "కథ ముగింపబడియె" అని యింగ్లీషున మహారాజువారితో నంటిని. అపుడు దొరగా రింకను వినుటకిష్టమున్నను విధిలేక కొల్వ చాలించుకొనవలసి వచ్చెను. పిదప నాకడకు బక్షివచ్చి "అయ్యా! మహారాజువారి కింకను మీపాట తన్ని తీర లేదు. మైసూరులో సింహాసనముపై నుండి మీకు బహుమతులిచ్చెదమని నెల విచ్చిరి. దయయుత్సవములకు మిమ్ములను మైసూరునకు రమ్మవి నెలవై నది. మీ బ్రెయిను ఖర్చులక్రింద బ్రస్తుతమివిగో రెండువందలు దయ చేయించిరి. మీరు బెంగుళూరుమీద రచించిన సీసపద్యము వ్రాసి యిమ్మవి నెలవిచ్చిరి" అనెను.

సీ॥ అలరుతేనియ లూరు దలిరాలజిగి మీరు

విన్నగరవుదీరు బెంగుళూరు

చిరుతమబ్బులకారు చెమటరానిషికారు

వేడుకలింపారు బెంగుళూరు

బెరుకుతీయనినీరు జేలపచ్చనిజారు

వేల్పునగరుగేరు బెంగుళూరు

ఆవులపాలేరుతావుల వేమారు

పిలువదగినపేరు బెంగుళూరు

వింత నగనాణెముల నారు బెంగుళూరు

పెనుతెవుళలకు మందువే ర్బెంగుళూరు

తెల్లదొరలను రాగోరు బెంగుళూరు

వేనుడువులేల బంగారు బెంగుళూరు

అనుపద్యమును వ్రాయించి పుచ్చుకొనియె.

మరునాడు మైసూరుదివానుగారు ప్రత్యేకము నాసంగీతము మాత్రము వినగోరి సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు సభచేయించెను. సభలో మైసూరుస్టేటు గొప్ప యుద్యోగులందరును కూర్చొనియుండిరి. నాలుగుగంటలవరకు ప్రారంభించి ముప్పావుగంటరవకు హనుమత్తోడి రాగము పాడి మరియొకముప్పావు గంటవరకు బల్లవి పాడినాడను. విదప దివానుగారు సభలో నిలువబడి “దాక్షిణాత్యులకు నొత్తరా హులకు పాటయాచలో జాలావాసి కలదుగాని నారాయణదాసుగారి సంగీతప్రజ్ఞకూడ ససాధారణము నభారంజకమనుటకు సందేహములేదు. ఇతడికముందు తెల్వితేటలతో దనశారీరమాదుర్యము చెడకుండ కాపాడు కొనవలయును. అట్లయినచో యావజ్జీవము జనరంజకముగ బాడవచ్చును” అనెను.

మరునాడు హైకోర్టు చీఫ్ జడ్జిగారు క్లబ్బులో సాయంకాలము నాచే హరికథ చేయించి క్లబ్బుమెంబర్లు మొదలగువారి కచటనే విందొనర్చిరి. నాటిచిత్రము దివానుచెంగట నొకపదేను రూపాయలు జీతగాడును దరు వాట హైకోర్టుజడ్జియును విదప నొకనేటివువైద్యుడును, విదప పదు నెనిమిదివందలజీతగాడు, నతవిప్రక్క నొకసామాన్యగృహస్థు నిట్లుద్యోగ దంథములేకందరునుగలసి పంక్తిలో గూర్చుంట, యచటియుద్యోగుల నిగర్వముం దెలియజేసెను. నాటికథకు జడ్జిగారు నాకు మూటముప్పది రూప్యము తొసగెను.

అస్థానసంగీత విద్వాంసులు నావద్ద హిందూస్తానీ భైరవినేర్చుకొనుట

మరునాడు సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు మహారాజుగారు నాయోద్ధ హిందూస్తానీభైరవిరాగము నేర్చుకొమ్మని యాజ్ఞయివ్వగా దాము వచ్చినామని యాస్థాన సంగీత విద్వాంసు లందరు నాతో జెప్పినన్నారాగము పాడు మనిరి. నేనారాగము వారియిష్టమువచ్చినంతవరకును బాడినాడను. నేబాడినజాలుగా వారు పాడుటకు బ్రయత్నించిరి. కాని లాభము లేకుండెను. అప్పుడు నేను ఆయ్యా! అంగుడినుండి దొడలనుండి ముక్కులోనుండి పాడుట కలవడిన దాక్షిణాత్యులకు నిరాతంకముగ నాభి నుండి ప్రారంభించి బాహుటముగ పెదవులు ముడవక దొడలంటనీక ముక్కున బోనీక నమలక గొంతుతెచ్చి పాడుటకలవడిన యోత్తరాహుల పాటరీతి యెట్లులభించును? మరియు శ్రుతిలయ లొకటియయ్యును. శారీ రము యాచలనుబట్టి గానభేద మగపడును” అంటిని. పిదప వారంద రును నావలె హిందూస్తానీభైరవి పాడుట యంతవేగము తమకబ్బదని యాసదొరగి పోయిరి.

పుష్పప్రదర్శనోత్సవము

మరునాడు లాల్బాగులో సాయంకాలము నాలుగుగంటలమొదలారువరకు పుష్పప్రదర్శనోత్సవ మయ్యెను. పటారకంబుల పూలమొక్కల ననేకు లచట జనానందముకొరకు గన్పర్చిరి. మహారాజచ్చటికి విచ్చేసెను. బెంగుళూరునందలి పెక్కుజనులు స్త్రీపురుషులచట నానావిధ సుమనందర్శనముచేయుచు దిరుగుచుండిరి. సరిగంచురంగుచీరలతో నానావిధరత్నాభరణములతో స్త్రీగుంపు లచ్చటచట గూర్చిన పూమొక్కల ననుకరించి యుండిరి. తరుణస్త్రీపురుషులనోన్య నందర్శన జనితానందంబుల జొక్కుచుండ మన్మధుని తూపులన బువ్వులలరుచుండెను. మహారాజుగారు కొందరి హూణస్త్రీలతోగూడి యాసుమవనమున నందరిజనులకు గనుపండువుగ విహరించుచుండిరి. మహారాణీగారును బిల్లలునుగూడ నుపవనవిహార మొనర్చు

మండిరి. లాల్సాగు చూడదగినయుద్ధానవనములలో లోకమునందొకటి యనుకొనెదను. అందలి నానావిధవృక్షములు సూర్యరశ్మింజ్ఞానీక దట్టముగ బెరిగి యాకసమంటుచుండెను. పలుతెరంగుల నికుంజములు, మంటపములతోజెన్నారు కొలనులును, తివాసీలవలె దిద్దిన పచ్చికపరపులు, వివిధఫలవృక్షంబుల మనోహరంబుగ బల్కు పలురకంబులబిట్టలు, వింత వింతరకములపెంపుడుకారడవిజఁతువులును, జూపరులకు మిగుల వేడుక గలిగించెను. మరునాడు మహారాజుగారు మైసూరునకు విచ్చేసిరి.

తరుణీమణుల సంగీతసాహిత్య విద్యాగోష్ఠి

మైసూరురాజ్యములో స్త్రీలకు స్వైరవిహారములు విద్యాభ్యాసము గలదు. ప్రతిదినము తరుచుగా నాపాటవినుటకు దమపాట నాకు విన్పించుటకు గొందరు పదారేండ్లలోపు బాలికామణులు నాబసకు వచ్చువారు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛావిహారము విద్యాభ్యాసమును జీరకాలమునుండి హిందువులలో కన్పడదు. కాని యిప్పుడు హూణుల వలె నుండగోరి మనవా రీక్రొత్తయాచార మవలదించుచున్నారు. “స్త్రీజామశిక్షితపటుత్వ”మని కాళిదాసు చెప్పినట్లు స్త్రీలకు సహజముగ నన్నిరకముల తెల్వితేటలు చదువకయే లభించుననుటకు సందేహము లేదు. “నస్త్రీస్వాతంత్ర్యమర్హతి”యను స్మృతివాక్యము గూడ న్యాయముగ దోచెడిది. లోకములో సెంతచదువుకొన్నవాడైనను మరెంతయార్జనవరుడైన వింకెంతగొప్పవాడని ప్రఖ్యాతి పొందిననుగామముఖ మాసించి తమ్మునుసరించు పురుషులం దృఢప్రాయముగ స్త్రీలు గనుచుంట కేహేతువో? గొప్పవిద్వాంసుడననియు బ్రయోజకుడననియు వచ్చు మగవిం గని యిల్లాలు మాతవిరిచి చెంగటవారితో “అయ్యో! మావారుత్తవెత్రివారు” అనుట తరుచుగనంద రెరిగినవాస్తవమేకదా! యనగ మగవాడు పనికిమాలిన బుద్ధిహీను డని స్త్రీవెల్లడించుట కాపెకుగల సహజపాండిత్యగర్వమే కదా కారణము. పురుషుల న్యకపర్చుకొని తమ యిష్టానుసారము వారలం ద్రిస్సుటయే స్త్రీలయందుగల సహజబుద్ధిప్రభా

వము. తమ్మాసించినమాత్రమున దెల్విహీనులు పురుషులని స్త్రీలు తలం
చక మానరు. వరమపురుషుడొకడుతప్ప బురుషులనదగువార లెచటనైన
లేరు. విండుమగవాడైనవాడు శివునివలె కామశత్రుడగు సనగా స్త్రీసంపర్క
మొల్లడు. “కాముకా ఏవ త్రియో భవంతి” యను శ్రుతిప్రమాణముచే
కాముకులు స్త్రీస్వభావముకలవారనుటకు సందేహములేదు. ప్రాణవాయువు
మనలోపలలేక బాహ్యవాయువు నాకర్షింప జాలదు. స్త్రీస్వభావము మన
యందుంటచే స్త్రీలను గోరుచున్నాము. అట్లేస్త్రీలును కాబట్టి యీపురుషులు
కేవలపురుషులు కారు. స్త్రీలు కేవలస్త్రీలుకారు. చెరిసగమున స్త్రీపుంస
త్వము స్త్రీపురుషసామాన్యముగ నున్నది. కావుననే యన్యోన్య సంయో
గాభిలాష చూపబ్బెడు. కనుక పురుషుడు మగయాడుదనియు స్త్రీ యాడు
మగవాడనియు నిశ్చయింపవలయును. ప్రసవాద్యవ స్థలంబట్టి రోగార్తు
లంబోలి స్త్రీలు కనికరింపదగు నబలంబని మనమనుకొన్నట్లే త్రుటిలో మనల
న్వ్యాధీనముచేసుకొని తమ యిష్టానుసారము త్రిప్పజాలు సామర్థ్య ముంటచే
వారు క్రూరభూతములవలె ఘోరరోగములరీతి నెల్లెడన్పయంకరులు
నబలంబని మనమేల తలంచరాదు! నఖ దంత విషాణాది సహజాయుధోపేత
ములగువ్యాధిమాది దుష్టసత్వములకు ఖడ్గాద్యాయుధముల యుపయోగమబ్బు
నట్లుకదా సహజబుద్ధినైపుణిచే నెల్ల పురుషుల న్యకపర్చుకొను స్త్రీలకు
విద్యనేర్పి స్వాతంత్ర్య మొసంగుట! యురోపియన్సులోగూడ రాజకీయో
ద్యోగములందును యుద్ధములందును బురుషులవలె స్త్రీలుగూడ వియమింప
బడకుంటకే హేతువో! పురుషులతో సమానముగ స్త్రీలన్నిపనులయందు
వ్యవహరించుట యెచటనైన లోకములో గానరాదు. కావున బురుషులవలె
స్త్రీలు వ్యవహరింపదగదు. మరియు స్వాతంత్ర్య విద్యాభ్యాసములు పురు
షులరీతి స్త్రీలకుండరాదు. ఉండినచో యురోపియన్సుపురుషులబోలి స్త్రీలకు
లొంగి మనముకూడ దుఃఖపడకతీరదు. స్వచ్ఛందవిహారము విద్యావైభవ
ముంటచేతనేకదా యురోపియన్ స్త్రీలు లోకములనుస్వాధీనముచేసికొనజాలు
శక్తిమంతులం గనుచున్నారని యూహింపరాదు. అటులే నచో విద్యా

గంధముగాని యజుమాత్రమైన వైరవిహారముగాని లేని మహమ్మదీయ
 శ్రీలెట్లంతటి యోధులగు జక్రవర్తులం గనజాలిరి! ఇంతకు నేదియెట్లు
 న్నను మనలో శ్రీలు యథాపూర్వముగ నుంటయే మేలని నాయభి
 ప్రాయము.

మనజాతినీతులు మనయాచారములు మనమతములు మనమనున
 రింపవలయునుగాని క్రొత్తరీతులు మనమవలంబించినచో మనకు మరింత
 చిత్తకోభమునకు హేతువగుగాని లాభమెద్దియు గలుగనేరదు. “ధన
 మును విద్యయు వంశంబును దుర్మదులకు మదంబు పొనరించును సజ్జను
 లయినవారి కడకువయును నవియే నిచ్చునుర్వీనాథ” యను భారతవచ
 నము కొంతగమనింప దగినది. దీగ్రీలు పొందినకొలది దుర్గుణములు
 కొందఱి దుష్టుల కధికమౌట కనలేదే! సుగుణదుర్గుణములు స్వాభావిక
 ములుగాని యాగంతుకములుకావు. ఒకానొకప్పుడు సహవాసమునుబట్టి
 సుగుణదుర్గుణములు లభించుటగూడ గలదు గాని యందుకొకనియతిలేదు.
 ఉల్లిపాయకుగల దుర్వాసన నెల్లు పోగొట్టగలము! “శ్రీణాం ద్విగుణ
 మహార”మను న్యాయమునెత్తిన మార్ప దరముకాదు. సారథి రథికునకు
 వేనాధిపతి నేనకు వలె గృహస్థుడగు పురుషుని నడిపి రక్షించుటకు
 ముఖ్యముగ భార్యరూపమున శ్రీ యేర్పర్చబడినట్లు సృష్టిలో గాన్పించు
 చున్నది శ్రీ నేర్చుకొనవలసిన ముఖ్యమగు విద్యలు భర్తకన్నివిధములం
 దేహాపోషణ మొనర్చుటయు, గృహకార్యములు జక్కబెట్టుకొనుటయు.
 విల్లలసంరక్షణ మాచరించుటయు, కులవర్తనముంగా పాడుకొంటయుగాని
 యక్షరములు చదువుకొని యోచించుటయు తిరిగితిరిగి దేశభోగట్టాలు తెలుసు
 కొంటయు. నడ్డమైన వారియొద్ద నాటపాటలు నేర్చుకొనుటయు, బండ్లెక్కి
 వాడవాడల దిరిగి నాటకములు సర్కస్సులు చూచుటయు, సభలలో జదువు
 కొన్నామవి దంభముగా గోసిటప్పాలు కొట్టుటయు. దనయవయములు
 తైలువర్చినట్లు తనమనోవృత్తులం బయలుచేసి వ్రాయుటయునుగాదు.
 శ్రీ గృహలక్ష్మీ రూపమున భర్తయొక్క యోగక్షేమమరయుటయే సర్వ

లోకముల నుద్ధరించుట. పాశ్చాత్యచారము మనకెన్నటికిని సరిపడదు. మనము హిందువులము వారు క్రైస్తువులు. కులరూప దేశాచారములు మనవి వేరు. వారివి వేరు. మిక్కిలిరాజులవలె మనమందరము భాగ్యవంతులమైనచో మనస్త్రీ లన్నిగృహకార్యములను నొకరులనుంచి మనతో బండిసి కార్లు చేయుచు న్యూన్ పేపర్లు చదువవచ్చును. మరియు మనదేశములో బురుషులవలె బజారులలో కూలినాలిచేయుచు కోర్టులలో నుద్యోగములు సేయుచు ధనమార్జించుటకై తిరుగుట బ్రహ్మక్షత్ర వైశ్యస్త్రీలలో జికాలమునుండియు నాచారములేదు.

మనలో భార్యకు నేర్చుకొనదగు నక్షరములు భర్తచేష్టానిరీక్షణములు; చదువదగుగ్రంథము వల్లభుని మనోవృత్తి; చేయదగునుద్యోగము కాంతునిదేహసంరక్షణము: నేర్చుకొనదగువిద్య గృహకార్యనిపుణత. పూలచెండ్లు గ్రుచ్చుట, టవెల్పులుట. ఊలుతో పక్షులు మొదలగు చిత్రముల రచించుట. దొరసానులవలె ముస్తాబగుట యార్జనకు బైటబోయి కష్టపడివచ్చిననాథుని సంరక్షణము ప్రేమలేకూలి వారిచే జేయించుచు నాటపాటలచేతను జదువుచేతను సుకుమారించి యింటిపనిపాటులకు బనికిరాక సోమరితనమున బ్రొద్దుపుచ్చుట మనలో స్త్రీలకెంతమాత్రము తగదు. విదేశీయాచారము మన మవలంబింపబూనుట తెల్విమాలినతనము హానికరమును. సంగీతమును మరిగినవారు నిషాబాజులవలె మరెందుకును బనికిరారు. సంగీతము విన్నమాత్రమున మత్తుమందుజల్లునట్లు మైమరచెదరు కదా! సంగీత విద్యానిపుణులకు దక్కినలోకముతో బనియేమి! దూరముగ వింపైన శరీరము వినబడినచో సంగీతజ్ఞానముకలవారి కచటికిబోయి యాగాయకుని కనులాఁజూచి ముకొంచెము వానితో బాటుచి విన్నవించి యేపనులు సేయుటకైన దోచునా! సుందరరూపము దృష్టికి సంగీతము చెవికి, సువాసనప్రమాణమునకు, సుస్పర్శము శరీరమునకు, మంచిచవి జిహ్వాకు, నభీష్టములుకదా. సుందరపురుషుల యధేచ్ఛ న్జూచుచు, నిష్టమువచ్చిన సంగీతము వినుచు, అడ్డమైనయత్తువుల కలవాట్లుపడుచు,

శీతకాలమునసిలోనుకు వేసవిలో సిమ్లాకు దిరిగి శీతోష్ణవాయునుభస్పర్శములనుభవించుచు, నన్నిరకములచదువులు మరిగి పొట్టలు బెంచుచునుంట భోగములకలవడి చెడుటకు హేతువులు. భోగములు మరుగు స్త్రీలు పతులకు బరిచర్య సలిపి గృహకార్యములు చక్కచేసికొనజాలరు. కావున మన స్త్రీలకు భోగకాంతలకుబలె సంగీతాదిభోగముల మప్పురాదు. సంగీతము వచ్చిన పురుషులలో విరమలవర్తనము కలవార లరుదగుటచేతగదా గాయకు లపాత్రులని స్మృతులు దెల్పుచుండెను. తలను మణిగల ఫణికి విషాభివృద్ధి సహజమగునట్లు సంగీతవిద్యగల వారికి దుష్ప్రవర్తనము స్వభావసిద్ధము. ఆటపాటలతోడనే యన్ని పికారము లంకురింప దొడగును. త్రాగుట పరపురుషుల గొగిలించుకొని యదేచ్ఛగానాడుట పరపురుషులతోగూడి యేకాంతముగ విహరించుట పాశ్చాత్యుల మట్టివి మన స్త్రీలకు మప్పినచో వినాయకుని చేయబోయిన గ్రోతి యగును. మరియు “నేకు మేక”గును. ఉన్నయిల్లు చెడగొట్టుకొనకున్న జాలు మరొకయిల్లు కట్టినంతఫలము. ఇదివరకున్నట్లు మనస్త్రీల నుంచుకొన్నజాలును వారికి విద్యనేర్పినంతఫలము అని గురుబోధమహిమచే బెక్కువిధముల నూహించుచు చాలాదూరమునుండి మత్సరావాసంబున సంగీతసాహిత్య విద్యాగోష్ఠి ననుభవించగోరి వచ్చిన తరుణిమణుల పొత్తున దరుచుగ నాటపాటల నోలలాడుచు గన్నడదేశముల చిత్రముల గనుగొంచు రెండు నెలలవరకు బెంగుళూరులో నుంటివి.

బెంగుళూరులో నొకవైశ్యవియింట హరికథచేసినప్పుడు కథాంతమున నొకవైశ్యస్త్రీకి దేవుడావేళించి యింకొక కథచేయించుమని యచటి వారలతో దెల్పుట దేవునకు నాయందుగల యనుగ్రహమునకు స్పష్టముగ ఋజుజనుకొంటిని. జంతికెలు, గారెలు, పకోడీలు. మొదలగు తినుబడి వస్తువులు పెట్టుమని దయ్యములును. ముడుపులు కట్టుమనియు, భాగవతము లాడించుమనియు, హరికథలుచేయించుమనియు, తీర్థముల దిరుగుమనియు దేవతలును, మనస్త్రీలలో ముఖ్యముగ గొందరియొక ధావేళి

తును. ఆవేశము పట్టినవారు తరుచుగ దుర్వర్తనము కలవారు. ఔను, త్రాగుబోతులయందు మెట్టవేదాంతమును, క్షుద్రజనులయెడ దేవతావేశము తరుచుగ గోచరించెడు. సోదెలు, పుక్కిటిపురాణములు, మెట్టవేదాంతములు, పౌరోహిత్యము, జ్యోతిషము, వైద్యము, కొందరికి బుణ్యవశమున ధనార్జనమునకు దోడ్పడుచున్నవి. “సింహాద్రియస్పదనై యుంటిని జూడుమి, నల్లబండనై యుంటిని జూడుమీ నరుడా” యిట్లు కొప్పు పిరిబోసి తలనాడించుచు దేవతలావేశించినట్లు సోదెలు చెప్పువారికి దప్పితీయోట బాలు బోయుచు, గుగ్గిలపుపొగ వేయుచు, నొడల జడనము రాయుచు, పండ్లారగింపజేయుచు, బ్రశ్నములు వేసి యుత్తరములువినుచు దక్షిణబెట్టు వారును. “ఆంజనేయులు సంజీవపర్వతమును దెచ్చుచుండగా భరతు దొకకోలతో గొట్టె నపుడు కొండతోగూడ హనుమానుడు రామనా మోచ్ఛారణము సేయుచు నేలగులగా జూచి భరతుడు తనకరస్పర్శన మాత్రమున హనుమంతుని మూర్ఛదేర్చి యొకబాణాగ్రమున గొండతో గూడ నాంజనేయుల నుసిచి యాబాణమును రామునిచెంత నెగిచె” ననగా సంతోషించి పురాణముచెప్పువారికి సత్కారము నేయువారును, “జగత్తుకల్ల నే నెవరు నీవెవరు అంతయు బ్రహ్మమే” యనెడు మెట్టవేదాంతి కాపూట బత్తె మొసగువారు, “నేడు మీ యమ్మగారి తద్దిన ముల్లి బచ్చలకాడ వంకాయ మొదలగు కూరలు పనికిరావు మీ తల్లి వైతరిణీనది దాటుటకు గోదానము చేయకతీరద”ని పెక్కురకములగు కర్మముల జేయించు పురోహితులకు ధనధాన్యములిచ్చి యాదరించువారు, “నే డమావాస్య సూర్యగ్రహణపుణ్యకాలము నేడు పదమూడింట వర్జ్యము, గొల్లవానిచేత నున్నది కుంచ మీయేడు పంటలకు లోపములేదు, పగలుసూర్యుడు బాష్పించును, రాత్రి చుక్కలు కనబడును, నీకు గ్రహచారము బాగున్నది. హు వుముందు శనిచుట్టకాల్పుచు దూర్పుమొగముగా గూర్చున్నందున దేశారి ప్తముకలుగు”నని చెప్ప జ్యోతిష్కునకు డబ్బిచ్చువారు, “ఈ యోష ధము కనకనుందరి, కుద్ధిచేసిన రసవిషగంధకములతో తయారైనది,

యేడుమాత్రలు మూడుపూటలు సరీగా తూచి పుచ్చుకొన్నచో మీ యామ వాత ముపశమించును, రోగిచేయి చూచినాను, మీరందరేమో భయపడుచు న్నారుగాని నాకెంతమాత్రమును భయములేదనుచు వ్యాధికుదిరినచో దన ప్రజ్ఞయనియు లేనిచో నపథ్యధోషముగాని దైవముగాని కారణంబ నియు పల్కుభిషక్కులకు సౌమ్యిచ్చువారును, సర్వదేశములలో కలరు. వీరు బుద్ధిమంతులలో లేక జ్ఞానులలో యికముందాలోచించి వ్రాసెదను.

విజయనగరమునకు తిరిగి వచ్చుట

బెంగుళూరునుండి బయలుదేరి హిందూపురం గుంటకల్లుమీదుగా గుంటూరులో నాగినాము. బందరులో నాకు మిక్కిలిమిత్రుడైన యొకవెల నాటి నియోగి బ్రాహ్మణు డతని “కింజనీయరాఫీసు”లో నిరువది రూప్యముల జీతము. అతడు సంగీతసాహిత్యరసజ్ఞుడు. దొడ్డవాడు. మొదట చీరాలవాస్తవ్యుడు. గుంటూరులో మమ్మలను మిగులనాదరించెను. అచట రెండుకథలు చేసినాము. గుంటూరునుండి యింటికి జేరుకొన్నాము.

విజయనగరము మహారాజువారి ఆస్థానములో

మైసూరు మహారాజుగారు నా కథలు చిత్తగించినట్లు “మెయిల్”, “హిందూ” మొదలగు వార్తాపత్రికల నెరింగి మనయూరియతడు విదేశమున మహారాజసన్మానము నందెను గనుక నట్టిప్రజ్ఞావంతుని మనయాస్థానవిద్వాంసులలో జేర్చినయెడ మనకు బ్రభ్యాతి కలుగునని యెంచి విజయనగరము మహారాజుగారు నన్ను దమపండితులలో జేర్చి నెలకు బదేను రూప్యములజీతము విర్ణయించిరి. కావి యా వార్త నాకు దెలియలేదు. ఇవటి కాలేజీప్రిన్సిపలుగారైన రామానుజాచార్యులుగా రొకనాడు సాయం కాలము కాలేజీహాలులో నాచే హరికథ చేయించిరి. నాటికథ కిచటి పిన్న పెద్దలందరు వచ్చియుండిరి. కథ ముగించుసమయమున

గీ॥ వేగకటాద్రివలన నంకురించినబడి
వల్లవిచె నరుణపర్వతమున
పూచికాచె జంద్రభూషుచే, రామాను
జన్ముచేత గల్పకాఖియయ్యె”.

అని యాశుధారగా బద్యమునొనర్చి జదువగా నచటివారెల్లరు నుల్లసిలిరి. పిదప ప్రిన్సిపాలుగారు మేనేజరుగారి కిట్లు వ్రాసిరి. “నారాయణదాసుగారి సంగీతసాహిత్యప్రజ్ఞావిశేషములు విని సంతోషించి మహారాజుగా రతనికి నెలకు బదేనురూప్యములు జీతముచేసి యతని సంస్థానపండితులలో జేర్చుటకు నాద్వారా యాజ్ఞ నొసగిరి. కాన మీ రతని పేరు దివాన్ దస్తరులో బండితులలో నమోదుచేయించవలయును”. పిదప పెద్దమేనేజరుగారు మహారాజాజ్ఞచొప్పున నన్ను దర్బారు పండితులలో జేర్చిరి.

విహంగన్యాయమున బ్రతుకనిశ్చయించితిగాని యొరుల నొకరి నేయు నుద్దేశము నాకెన్నటికిని లేదు. మరియు కొండలు, నదులు, వనములు, జంతుజాలములు, సూర్యాదిగ్రహములు దొట్టి ప్రకృతిమహిమము చూచి యానందించుచు నఖినందించుచుంటయు, జనుల మంచిచెడ్డలు కనిపెట్టి తర్కించుచుంటయు, దరుచుగ గురునివశమున యధేచ్ఛాసంచారము సేయుచుంటయు నా వృత్తి.

మాఘమాహాత్యమునుబట్టి మార్కండేయచరితమును యక్షగాన ప్రబంధముగ రచించుచు నాలుగైదు నెలలవరకు నేనేవిధమైన మదద్రవ్యముల నుపయోగింపక : ర్మలస్థితితో నా కావ్యము నుగించినాడ.

తిరిగి మైసూరు వెళ్ళుట

అంతట దసరాకు మైసూరుకు రమ్మని. మైసూరు దర్బారుబక్షి నాకు తెలిగ్రాము వేసెను. పేరన్నయు నేను బయలుదేరి తెలవారిన్ తోడనై తాజుమహేంద్రవరముజేరి స్త్రీమరెక్కి గోదావరిదాటి యేలూరులో దిగినాము.

అచట నొకస్కూలుమాస్టర్ రొకమంచివాడు మమ్మాదరించి మాచే హరికథ చేయించి సాతిక రూపాయి లిచ్చెను. మరునాడు బయలుదేరి బెజవాడలో భోజన మొనర్చి సాయంకాలము సదరన్ మరాటారెయిలుబండి యెక్కి బహుప్రయాసమున మరునాటిసాయంకాలమునకు గుంటకల్లు హోటలులో దిని హిందూపురం మార్గమున నుదయమునకు బెంగుళూరునకు జేరుకొంటిమి. దర్బారు కంట్రోలరుగారి కొక యుత్తరము బెంగుళూరు మున పబుగారి యొద్దనుండి తీసికొని మరునాడుదయమున మైసూరుకేగినారము. బెంగుళూరునుండి మైసూరునకు రాత్రి బండినడుచుటచే నచటిత్రోవ యందలి చిత్రములు గానరాకుండెను. మిక్కిలి చలిచే బాధపడుట యొక్కటియే జ్ఞాపకమున్నది.

మైసూరు కోటలో కన్నడ నాటక ప్రదర్శనము

మైసూరులో ఎడిషనల్ మునసబుగారియింట దిగినారము. సాయంకాలము కంట్రోలరుగారు నేనును రెండు గుఱ్ఱములబండిపై గూర్చుని కోటకేగినారము. కోటకు చిన్నచిన్న బురుజులు నూటివర కుండుననుకొనెద. కోటలో నెన్నియో దేవాలయములు కలవు. శివుని కోవెలలు మెండు. మహారాజుగారు కోటలో నొకమేడవరండాలో నాడ బడుచున్న యొకనాటకము చూచుటకు విచ్చేయుచు మధ్యమార్గమున కంట్రోలర్ గారి సమీపముననున్న నన్నుగవి మందహాసముచేసి నావైపు వ్రేలుచూపించి చెంగటివారితో నేమో యనిరి. పిదప నైదుగంటల సాయంకాలమునకు నాటకము ప్రారంభమయ్యెను. నాకుకూడ నాటకము చూచుటకు మహారాజాజ్ఞయైనది, రెండుమూడువందల కుర్చీలపై దర్బారుద్యోగులందరు మహారాజుగారితో గూర్చునియుండిరి. నేనొకబాజున కంట్రోలరుగారి ప్రక్కను గూర్చుంటి నంతఃపురస్త్రీ లాచెంగటి మేడపై ఘండి నాటకము చూచుచుండిరి. నాటకులు కన్నడభాషతో నాటకము శీయుచుండిరి. నే నంతఃపురస్త్రీలపై పు తిలకించుచు నంతఃపురస్త్రీలపై పు

జూడరాదనికాబోలు నొకరైన నాదిక్కుజూడకుంట కనిపెట్టి నేగూడ నటుజూడనొల్లకుంటిని. నాటక మేనిమిదిగంటలకు సమాప్తముకాగా కంప్రోలరుగారు నన్ను బసకు దిగబెట్టిరి.

మహారాజవారి సందర్శనము

పిదప నేమేమో మింటమిద్దె లల్లుకొనుచు గొంతెమ్మకోర్కెలతో గొంతవరకు మేల్కొని విదురించి తెల్లవారినతోనే విద్రలేచి దంతధావన మొనరించుచుండగా విద్దరు గుర్రపుసవార్లు బల్లెములు పట్టుకొనివచ్చి మహారాజాజ్ఞయైనదని నన్ను దోడ్కొనవచ్చిరి. అప్పుడు పేరన్నవైపు నే జూచి “యోయి! నిన్నసాయంకాలము నాటక మాడు చున్ననమయ మున సంతఃపురస్త్రీలవైపు నే జూచినందుకు శాసించు టకుగాబోలు నింత యుదయముననే నన్నురమ్మని నెలవయినట్లున్నది. కావున బోవుటకు జంకు వొడముచున్నది” అంటిని. అందుకతడు నవ్వి “నీకెందుకీపిచ్చి యనుమాన మట్లు కానేరదు” అనియె. పిదప మేమిర్వరము కాఫీ పుచ్చుకొని పాగాలు చుట్టుకొని మాకు తైనాతుగా హాజరైన గుర్రపు బండెక్కి కోట కేగినారము.

మర్త్యులను గొలువను

దెబ్బదియెనుబది పహారాలు మేడ లెక్కుచు దాటి మహారాజా వారు మాకొరకు విరీక్షించుచున్న సంగీతశాలను సమీపించుచున్నాము. ఎనిమిదివందల రూపాయల జీతగా దొకదర్బారు ఉద్యోగి మావెంట నుండెను. ఆంతఃపురమునకు సమీపించుకొలది దంతము, వెండి, బంగారు మలామాచేసినట్లు మెట్లగుపడుచున్నవి, మొత్తమువై నొకపాపుమైలునకు లైగా మెట్లు దాటినారము. పిదప షుమారు దెబ్బదిపహారాలు దాటినపై మహారాజావా రొకమేడచెంగట మెట్లపై ని విలువబడియుండిరి. ఓకయెర్ర తలపాగా నొకయెర్రమల్లుజుట్వా నందుపై బెద్ద బంగరు లింగకాయ యొక మల్లు నంచయు ధరించియుండిరి. మహారాజావారు నేచేతికందిచ్చిన

గులాబీపూవు వాసనజూచుచు “నీవీ పూలెవటనుండి కోసినావు? విజయ నగరమునుండి తెచ్చినావా?” యని చిరునవ్వున నన్నడిగిరి, “పేలెన్ దోటలో గోసినాను” అని జబాబు చెప్పినాను. నాడు బెంగుళూరులో నీవు పాడినపాట నీ శాకీరము విదివరకును నా చెవిలో మ్రోగుచున్నవి. విజయ నగరపురాజు నా మిత్రుడు క్షేమమా! నీ పాట యెన్నడైన విన్నెనా?” యనెను. “లేదు” అంటిని. అందుకు వింతపడి “ఎంత దురదృష్టవంతుడు నీవంటి ప్రతీభావంతు విదివరకు జూడకుంటుకు, మా దర్బారులో నీవేమైన సర్విసు జేయగోరెదవా?” యని యడిగెను. “నా కక్కరలేదంటిని. “కారణమేమి?” అనెను. “మర్త్యులను గొల్వనొల్ల” నంటిని. మహారాజుగారి కందోయి యీష తైర్రబదెను, వారి చిత్తానుసార ముద్యోగము నంగీకరింపనందుకు వారికి గోపమువచ్చుట గనిపెట్టి నాడగాని నుంతయు నేనె జలింపలేదు. “ఔను నీవు స్వేచ్ఛగా నుండదలంచితివి. సరియే వీణపట్టించుకొని వచ్చితివా?” అని యడిగిరి. “లేదు” అంటిని. పిదప నాయందున్న కోపమును దివానుపై గనపర్చుచు దివానుతో “నిన్ను వీణసహితముగా బంపుమని చెప్పినా నెందుకీట్లు చేసినావు” అని కను రెర్రగా బల్కెను. “కానిండు మాయన్ననుబంపి త్వరగా వీణ తెప్పించెదను.” అంటి నందుకు త్వరగబంపి తెప్పించుము” అనియె. పిదప బేరన్నను వీణదెమ్మంటి. ఒకరాజభటుడు బేరన్నను మేడక్రిందికి గొనిపోవుచుండెను. మహారాజుగారు. నేను, దర్బారుద్యోగియుమాత్రము మిగిలియుంటిమి. మహారాజుగారు నాతో “ఇట్లువై పెందరినో వింటిని గాని నీవలె హిందూస్థానీ కర్ణాటకముల యాచలు మిత్రమముగా బాడ నేర్చినవారొకరైన గానరారు. విజయనగరములో గలరా?” యని యడిగెను. “లేదు” అంటిని, “నీ వెక్కడ సంగీతము నేర్చుకొంటివి?” అవిరి. “నా సంగీతసాహిత్యములు సహజపాండిత్యము” అంటి నందుకు మిక్కిలియాశ్చర్యమంది “ఏదీ ఖమాచీ కొంచెము పాడుము” అనిరి. నే నారాగము కొంచెముపాడి

శ్లో॥ వాణీ విలాసాక్షి చకోర చంద్రం
సౌజన్య సంతాన విభూతి సాంద్రం
స్వచ్ఛందకార్యేషు సదాప్యతంద్రం
పాయా చ్చివశ్చామధరాధిపేంద్రం

ఉ॥ సన్నవిమబ్బులో మెలగు చందురుపోల్కి మొగంబు, పెన్వలం
బన్నగ ద్రుళ్లు బేడిసలమాడ్కి కనుంగవ చూపు, చాపలో
జెన్నలరార గల్మిచెలిచెల్వగురాణీయు బట్టుగద్దియ
న్వెన్నునిబోలు చామదొరవించుతగోరికతల్లిదండ్రులై.

యని చదువగా “శ్లోకము తెలిసెనుగాని నీవు చదివిన తెనుగు
కొంచమైనను దెలియలేదు, ఇంగ్లీషున దర్జుమా చేయుము” అనెను.
మహారాజుగారికి తెనుగెంతమాత్రము తెలియదు. నాకు సుంతయు గన్న
డము రాదు. కనుక ఇంగ్లీషున ఉభయుల మన్యోన్యాభిప్రాయముం దెలు
పుకొనుచుంటిమి. నేనాపద్య మింగ్లీషున నర్థముచెప్పగా మహారాజుగారు
వెంటనే కన్నడమున దర్జుమాజేసికొని “క్షణముండుము వచ్చెదను” అని
యంతఃపురమున కేగెను.

నా యనుమానము

నా చెంగట నెవ్వరును లేరు. విచ్చుకత్తులను బట్టుకొని యెటుచూ
చినను దూరముగ పహారావాండ్రగువడుచున్నారు. అపుడు నాలో నేనుద
యమునపడ్డ యనుమానమునకు నిట్టిస్థితికి సరిపోయెను. నిన్నసాయం
కాల మంతఃపుర స్త్రీలవైపు తిరికించుట, మహారాణిగారిని శృంగారముగ
నభివర్ణించుటయు నాలోనాకీ యనుమానము ఫట్టించెను కాబోలును. మా
దర్బారులో గొల్వొండట మీ కిష్టమా యని మహారాజుగారడుగనేల !
నహీయని యంటి నంతతో బోక మృతిస్వభావముగల మర్త్యులను గొల్వ
నని యేల నొక్కివక్కాణించితిని ? అయ్యో మీదెరుగనై తినిగదా ! ఈ
సంగతులనుబట్టి మహారాజుగారికి నిశ్చయముగ కనుక పుట్టె నతవి కను

తెర్రపడలేదా ! నా తెనుగుపద్యపు తాత్పర్యము తెలిసికొని మరింతకోపమున బోయినట్లున్నది వీణమిషపై బేరన్నను దగిలివేయుట యిప్పుడిట్లు నన్నొంటిగ నుంచుట తప్పకేదో చోద్యమున్నది, ముందుచూపేకాని కొంచమైన వెనుకదృష్టి నాకు లేదుగదా ! ఆ పహారావాండ్రేమో యాయుధముల సవరించుకొని నావైపు చూచుచున్నారేమిచెప్పమా ! గొన్నినెలల క్రిందట నుపయోగించిన గురుడు నెత్తెక్కి యిట్టి పిచ్చియనుమానముల పుట్టించెనని నాలో నే నవ్వకొనుచు గబగబ జోడుచప్పుడు వినబడదెసలు పరికించుచుంటివి. అంతలో నన్ను విడిచిన సుమారొకపావుగంటకు మహారాజుగారు మందహాసముతో నాయొద్దకు వచ్చి “మిస్టర్ నారాయణదాస్, పద్యమునకు మహారాణి మిక్కిలి సంతోషించి నీకెన్నో థేంక్సు చెప్పుమనియె. అపెకు తెలుగు కొంచము తెలియును. ఇప్పుడు నీవు పాడినపాట యాపె వినుచుండెనట. అంతఃపుర మిచటికి సమీపమే” యని నాభుజమున సంతోషముతో దట్టెను. నేను శిరమువంచి చేతులుజోడించి “మహారాజుదంపతులు సంతోషించుటచే నా జన్మము సార్థకమయ్యెను” అంటిని.

బందే బందే

అంతట బేరన్న వీణచేతబట్టుకొని యొకగుమాస్తా వెంటరాగా మమ్ముల సమీపించుచుండెను. మహారాజుగారు నన్ను దయతో వీక్షించి “నీ కేకూర యిష్టము” అన “వంకాయలు” అంటిని. అందుకు నన్ని “మా మైసూరు వంకాయలు రుచికి బ్రసిద్ధములు. ఎవడురా !” యనిపిల్వ “బందే బందే” యని యొకడు వచ్చెను. వానిచేత తక్షణ మొకపళ్ళెములో వంకాయలు తెప్పించి నా బసకు బంపెను. ఇంతట బేరన్న రాగా మమ్మిరువురను చెంగటిసంగీతకాలకు మహారాజుగారు దోడ్కొని పోయి నన్ను వీణవాయింపు మనిరి. నా వీణ పొట్టిది. తీగలు మిక్కిలి లావు. ఒకస్వరమైన లాగుట కవకాళము లేనంత హెచ్చుగ సాధకమునకై శ్రుతి

చేసి యుంటిని. కొంచెము కమాచీరాగము వాయించినాను. మహారాజు గారు కొంచెము విని. “సరే చాలించు. నీ పాట రికార్డుచేయుటకై నిన్ని పుడు పిలిపించినాడను.” అని పేరన్నవైపుజూచి నాతో “మీరిద్దరేమయ్యెదరు” అన “ఏ కోదరులము నాకన్న పెద్ద” యంటి నందుకు నవ్వి మీ రిద్దరేకోదరు లంటివికదా నీ శారీర మేమంత యాకసమంటుచు నొక మైలుదూరము వినబడ నితనిగొంతు మిక్కిలి సన్నము” అని నవ్వెను.

పోనోగ్రాపులో నా పాట రికార్డుచేయబడుట

అంతట నొకయూరోపియను వచ్చి పోనోగ్రాపు సిద్ధపర్చి మహారాజుచెంత నుంచి పోయెను మహారాజుగారు నాతో “జూడు, నే పాట ప్రారంభించు మన్నపుడు పాడుటకు సిద్ధముగ నుండుము” అని పోనోగ్రాపునకు ముల్లు తగిల్చి కీయిచ్చి నా వైపు సంజ్ఞచేసి “జంఝాటీరాగముతో బెంగుళూరుపై (నే రచించిన) పద్యము చదువుము” అనియె. నే పద్యము చదువుచు బాడుచుంటిని. మా యన్న తంబుగ్రాతి మీటుచుండెను, ఇట్లొకపేట సమాప్తముకాగా రెండవపేటతీసి “కన్నడారాగ మీ పేటలో బాడుము” అనియె. కన్నడారాగ మా పేటంతయు బాడినాడ. మరొకపేట తీసి హిందూస్థానీ థైరవి నీవుపాడిన పైచటను వినలేడు. నాకారాగము మిక్కిలిప్రీతి పాడుము” అనగా “సయ్యాజావోనహీ బోలుం” అని పాడుచుంటిని, పేరన్న మీటుచున్న తంబురా పంచమము కొంచెము తగ్గుటచే మహారాజుగారు స్వయముగా బూస సవరించె. పేరన్న తన లోపమునకు జంకుచుండెను.

పిదప మూడుపేట్లు నాకు వినిపించుచు మూడవపేటలో నేబాడిన థైరవిరాగమును దాశారీరము ననుసరించుచు తనకు రాలేదని చేయి ద్రిప్పుచుండెను. పేట పాట ముగిసినపిదప నాతో “ఈ థైరవి నీకెట్లు వచ్చెను” అనెను, కొంతమోస్తరు విజయనగరములో వింటిని పిదపనాయూహను బాడుచుంటిని అంటి నప్పుడు నాతో మహారాజుగారు “నీ పాట శతాబ్దము

వర కిట్టే పెట్టెలో వినవచ్చును. వినుమా యీ పాట యెట్లున్నదో" అని రెండుపేటకు కీయిచ్చి విన్పించెను. నే విని "కడుబాగున్నది. కర్ణాటక మీ పాడినవారు త్రీలై యుందురు అంటి. అపుడు మరిరెండు ప్లేటుదీసి "యా రెండింటిలో నేది బ్రశ స్తతరమో చెప్పుము" అనియె. నే రెండును బాగుగ నిదానించి వింటి. రెండుపేటలలోను ఫిదేలు మృదంగసాహాయ్యమున శారీరములు వినబడియె. రెండింటిలోను గర్ణాటక సంగీతమే యుండెను. మొదటి ప్లేటునందు పరిమితద్రుతకాలమున శారీర ముండెను. రెండవప్లేటులో గున్నతేనుగ నడుచునట్లు మథ్యలయను బాటయుండెను. రెండవప్లేటు శారీరము గనుక భూయిష్ఠము సుందరతరమని తోచెను" అంటిని "మొదటిశారీర మిటువైపు మిక్కిలిఘనతచెందిన మహావైద్యునిది. ఎక్స్ప్రెస్ ప్రెయినువలె నతిత్వరితముగా బర్విడు నతనికంతము. రెండవయతడు పట్నం సుబ్రహ్మణ్యమను విద్వాంసుడు" అని "చూడు నీ శారీరమువంటి శారీరము నీవలె సుమారు హిందూస్థానీభై రవి పాడినా దొక యౌత్తరాహుడు, సన్యాసి, నే నెన్నివిధముల బూజించి ప్రార్థించిన నొక్క దినముమాత్రమే నా చెంతనుండి చెప్పక లేచిపోయె నామహాత్ముడాకొండవై దుర్గగుడియొద్ద నీ ప్లేటులో నతనిచే బాదించితిని" అనియొక ప్లేటు తీసి కీ యిచ్చెను. నిజముగా నా శారీరమున కాసన్యాసిశారీరమునకు భేదమెద్దియు తెలియరాకుండెను, జాకూడ నొక్కటియే యౌటకు మే మిర్వురన్నదమ్ముల మచ్చెరువందినాము. పన్నెండుగంటలు సుమారయినది. మహారాజుగారి యాజ్ఞ గైకొని బసచేరినాము.

నాయుల్లాసము

పిదప నాలోనేను బ్రతుకుజీవుడా మహారాజు మిక్కిలి సంగీతరసజ్ఞుడు గాన నాయుటత చెల్లెను. లేకున్న మహారాజుమాట కెదురుచెప్పి బ్రతికి కా దరమా ! నీకొల్వ నాకక్కరలేదంటి నందుకు మహారాజు కనులెక్కించెను. మహారాజున కటుక పొడమినపు దేముండును ! బాగు

న్నది, ఏమి నామూర్ఖపాక మేమి నావిర్లక్ష్యము చిత్రము జరిగెను. “అవి
యనుకొనుచు మాటన తెదుటనున్న కొకాయితెంత గుమిగూడి జగడమా
డుచు నొందోరులమీరి నిందెలలో నీళ్ళుబట్టుచు నేమో కారుకన్నడము
మాట్లాడుకొనుచు బుగ్గలను తమ్మలము. సీక బూలదండ చెవులకు గమ్మ
తొడలివిండ బట్ట రవిక వింతమోటసింగారముతో గర్జాటకాంగనల చెల్వ
కనులవిందుగా జూచుచు భళిరా! వింతవింత దేశములు వింతవింతరక
ముల మనుష్యులనుకొనుచు. నాకొత్తమొగము వెర్రివేషము వింతగా
జూడవచ్చు కొత్తవారితో జమత్కారముగ సంభాషించుచు మూర్తీభవిం
చిన నుల్లాసమువలె విటునటు దిరుగుచుంటివి.

మహారాజు సమక్షమున మార్కండేయ చరిత్ర హరికథాగానము

మరునాడు రాత్రి యెనిమిదిగంటలకు హరికథ చేయుమని నెల
వయ్యెను. దర్బారు మార్దంగికుని ఫిడెలరును జతపర్చుకొని సాయంకా
లము భోజన మొనర్చి మామూలు వేషము వేసికొంటిని. గాని నీరు కొం
చెము పల్లడిచేసెను, గాన బైకివెళ్ళి వచ్చుట యాలస్యమయ్యెను. మహా
రాజుగారు సింహాననారూఢులై నిండుకొల్వచేసి యుండిరి. దర్బారునుండి
వర్తమానముపై వర్తమానము వచ్చుచుండెను. పదివన్నెండుగురు
గుఱ్ఱపుసవార్లు వీధి మిక్కిలి చప్పుడుగా వచ్చుచుండిరి. నాకు దై నాతు
చేయబడిన జాయంటుముననబు మరీకొందరుద్యోగులునునన్ను ద్వారగా
బయలుదేరమనియు, యెనిమిదిగంటల వదిమినిట్లయినదనియు నన్ను
ద్వారగా దోడ్కొని రాకున్న దమయద్యోగము లాడుననియు బ్రతిమాలు
కొనుచు నెత్తినోరు గొట్టుకొనుచుండిరి. కాని దేహధర్మములు రాజాజ్ఞకు
లొంగునా? రాజు ఖర్మాయించినమాత్రమున తుమ్ము వచ్చునా? కాలోచిత
కృత్యముల నిర్వృత్తిండుకొని సిద్ధమైన బండెక్కిమహారాజసభ కేగినారము.

అదివర కుద్యోగులపై నాయాలస్యమునకై యులుకుచూపు మహా
రాజుగారు నమ్మ చూచినతోనె గడ్డెప్పెనుంచి లేచి వచ్చి “ఇంతయాల

స్యము చేసినావు. వంకాయలకూరతో నదికముగా భోజనము చేసినావా యేమి ! (అనినవ్వి), పాలు త్వరగా ద్రావి కదచేయుము" అనిరి. నేవెంటచే యచటగిన్నెలో సిద్ధముగనున్న పాలు కొంచెము త్రావి కథ ప్రారంభించినాడ. నాటిసమయమున నాకారీర మంబరవీధి న్నోగెను. మార్కండేయచరితమును బాడుచున్నాడ. నాకారీరపు ప్రతిధ్వనిచే మేడయంతయును మ్రోగుచుండెను. తెనుగున బాడును ఇంగ్లీషున చెప్పుచుండగా మహారాజుగారు వేంచేసియున్న తావున కభిముఖముగా దెనుగున చెప్పుచుండుమని మహారాజుజ్ఞయైనది. ఎనిమిదిగంటలపావు అగాయితు ఒంటి గంటవరకు నత్యద్భుతముగ బాడుచు హరికథ చెప్పినాడ. మహారాజుగారు మిక్కిలి వేడ్కతో జిత్తగించిరి. కథ ముగిసినపై నాయొద్దకు వచ్చి "నేటిపాట మిక్కిలి బాగున్నది" అని నెలవిచ్చిరి. దివాను మొదలగు వారెల్ల నోటికి బట్టడ్డుపెట్టుకొని మహారాజుగారితో మాట్లాడుచుండిరి నే యధేచ్ఛగా జవాబు చెప్పుచుంటిని. చేతులు జోడించుటగాని తరచుగ 'యువర్ హై నెస్స' విగాని యెరుగను, దివానుమొద లుద్యోగులెల్ల సభ నుండి మళ్ళివచ్చుచుండగా నాతో "అయ్యా! మహారాజుగారు నేడు మీగానమున కపరిమితమోదము నందిరి." అని నన్ను మెచ్చ దొడగిరి.

గ్వాలియర్ విద్వాంసుని గానము

మరునాడుదయమున మహారాజుజ్ఞ చొప్పున దిరిగి మేమిర్వరన్న దమ్మలము దర్బారు సంగీతశాల కేగినాడము. అచట మహారాజుగారు నాతో "నీకు మా హిందూస్థానీ గాయకులపాట వినిపించగోరినాము" అని యొకతురకను బాడు మనిరి, తురకయు వాని కొడుకును తంబురాలుపట్టుకొని తబలా సారంగి సాహాయ్యమున బాడదొడగిరి. వారిపాటకన్న వారు నేలకువంగి మాటిమాటికి మహారాజుగారికి సలాములుపెట్టుట వింతగ ముండెను. పాటముగిసినపిదప "ఎట్లున్నదీపాట యితడు గ్వాలియర్ విద్వాంసుడు" అనిమహారాజుగారు నన్నడుగగా "మాసె పు భాగవతపాటకు

లిట్లు కొంతవరకు పొడెదరు. ఇదేనా గ్వాలియర్ పాట ! అని యంటిని. మరునాడింకొకసారి నాకథ చిత్తగించెదమని మహారాజుగారు నెలవొసంగగా బసకు వచ్చినారము.

కర్ణాటకుల వంటలు

మాకొరకై దర్బారునుండి ప్రతిరో జరువదిరూపాయల బత్తెము వచ్చుచుండెను. మైసూరు కర్ణాటకుల వంటలు చాలామట్టుకు మాకు రుచింపలేదు. కారములే దుప్పలేదు పులుసు లేదు. పప్పునీళ్ళచారుతో నెంతకవి మ్రింగగలము ! వారివంటలు వారి కమ్మతోపమానమట. పనసకాయ మూడు ముక్కలు చేసి చారులో వేయిట యెంతయో ఘోరము. ఆచారు మాకు బోయుచు “మీ సీమలో నింతసొగసుగా బనసకాయ వండుకొనగలరా?” యని గర్వించి వారడుగుట మరింత చిత్రము.

పనసమారాధన

కార్తీకమాసమున మైసూరు దుర్గగుడిచెంగటి తోటలో మహారాజుగారు పురజనులందరికి ముఖ్యముగ బ్రాహ్మణులకు వనభోజనము చేయించిరి. మమ్ములనుగూడ పిలిపించిరి. ఆభోజనమునకు మహారాజు కూడ విచ్చేసిరి. కాన పోరులందరును స్త్రీపురుషులు పిన్నపెద్ద లచట నుండిరి. ఆవనము నాలుగు క్రోసుల కై వారమున నుండును. చెంగట దుర్గ కొండ గలదు. పెద్దచెర్వొకటి కల దందు గుంపుగుంపులుగ బెంపుడు గజములు నడవియేనుంగులు చిత్రముగా నీడుచుండును. రంగురంగుల చీరలతో విచిత్రాభరణములతో స్త్రీలు గుంపుకూడుచోటు పూలమొక్కల నమర్చినట్లుగాన్పించెను. వనభోజన మంతగొప్పగా లోకములో మరెక్కడను జరుగదు.

దర్బారులో నాహరికథ సన్మానములు

రాత్రి దర్బారుచేసి తిరిగి మహారాజురాగా నాహరికథ యెవిమిది

గంటలమొదలు పన్నెండువరకు చిత్తగించిరి. పిదప మైసూర్గవర్నమెంటు డిజైనుగల రెండుమురుగులు. రెండుజతల కాలువులు. నొకవీణ యొక సంచిరూపాయిలు, రానూపోను నెకుండుక్లాను రెయిల్వే ఫెయిరును నాయొ దుట యుంపించి మహారాజుగారు నాతో “మిష్టర్ నారాయణదాస్. నీకు ఫస్టుక్లాసు బహుమతి యిచ్చితిని” అనియె.

పదివేలిచ్చునో యైదువేలిచ్చునో యని యాసించినాము కాని స్వల్పమే యని దర్బారునుండి బసకువచ్చుచు దివానుతో నే జ్రసంగింపగా “ఆయ్యా! మహారాజుకన్న మనమే భాగ్యవంతులము. మహారాజుగారి కెత్తుడుబత్తెమురీతి కొన్నిలక్షలు మాత్రమే యిచ్చెదరు. వారిఖర్చుకే చాలవు” అనియె. బసలో నే నాశ్చర్యపడి వీరితండ్రిగారు విద్వాంసులకు గనకాభిషేకము నేసిరట. యింతకును దత్తులకన్న నింటబుట్టినవారికి ద్యాగము స్వభావముగా నుండును. మరియు కోర్టుఆఫ్ వార్డుస్ చేతక్రింద తీరుటాయైనవారలకు ఔదార్యము దూరము. శిబి. కర్ణుడు నొడలుకోసి యిచ్చిరనియు బలియాచకునకు దనసర్వరాజ్యమిచ్చెననియు నిట్లు దాన పీఠత్వమును బోధించుట యురోపియనులకు దెలియదు. తమ క్రింద నున్న మైనరురాజులకు దిక్కుమాలినతీరుటా చేసి రాజ్య మప్పగించెదరు. అట్టి రాజులు దొరలవలె వ్యవహరింపగోరి హిందూఆచారములకు దూరమై యురోపియన్సొనైటీ కంగీకరింపబడక యుభయభ్రష్టులై మూడువంతులు గుణహీనులయ్యెదరు. శౌర్యసాహ సాద్యుత్తమ క్షేత్రగుణములు వృద్ధికా నీక వర్తకులరీతిని ఆదాయవ్యయ లెక్కలను, కొన్నిదిక్కుమాలిన యాటలను రాచబిడ్డలకు కోర్టు ఆఫ్ వార్డుస్ వారు మప్పెదరు. కాన మెళార్టీ వచ్చిన తరువాత నట్టి జమీందారు తమహిందువులతో దిరుగుట కిచ్చగించరు. యురోపియనులు తమలో జేరనీయరు. మనమతమందు నమ్మక ముండదు. తుదకెందుకును బినికిరాక మూడువంతులు లాబ్బు లయ్యెదరు. తక్కినవారు చెడుకొట్లయ్యెదరు. కోర్టు ఆఫ్ వార్డుసుండి విడుదలకాబడిన వారన్నితెల్వితేటలతో బేరు తెచ్చుకొన్నవారు మిక్కిలి యరుదు.

మహారాజావారి నెలపు గైకొనుట

మరునాడు మహారాజుగారి నెలపుకై కొంటకు కోట కేగినారము. మహారాజుగారు నాతో “రేపు కలకత్తా కేగుచున్నాము, నీవు రాగలవా !” యనిరి. అందుకు నే “నింటికి వెళ్ళి నెలవైనచో గలకత్తాకు హాజరయ్యెద” నంటిని. పిదప నే దిరిగివచ్చినతోడనే విన్ను బిలిపించెద నిట కట్టబడుచున్న యంబావిలాసములో నీహారికధ జరిగినయెడ నీశారీరము చిత్రముగా బ్రతిద్వనిచేయును” అనియె. “మరియు మైసూరుమీదనొక చిన్నశ్లోకముచెప్పు” అనగా

శ్లో॥ వార్తాకో నాగవల్లీ చ
వనభోజన వైభవః
స్త్రీపాఠశాలా గోజాతి రైత్తి
సూరీవ న్న కుత్రచిత్॥

అని చెప్పినాడ. నిజమే జంకనుబిడ్డ చేతబుస్తకములతో పన్నెండేండ్లకుబై గా ముప్పదేండ్లవరకు వయసుగలస్త్రీలు పాఠశాలకు బోవుచుంట యచ్చెరువయ్యెను. మహారాజుగారు స్త్రీపాఠశాలలు స్వయముగ విచ్చేసి సూపరువైజు చేయుచుందురుగనుక తరుణులు మిక్కిలిసొగసుగ సింగరించుకొని పాఠశాలను గావలసినవిద్వేలన్నియు నేర్చుకొని “రాయల్రజం” టందుకొనెదరట॥

మైసూరునుండి రాతిరి బ్రెయి నెక్కి బెంగుళూరికి వచ్చి యట యిరువది దినములవరకుండి రెండుకథలు చేసి మెద్రాసునకు వచ్చినాము. ఇంగ్లీషుగవర్నమెంటుకన్న మైసూరుగవర్నమెంటులోని జనులు భాగ్యవంతులు వివేకులనుటకు సందేహము లేదు.

మద్రాసులో నిండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెసు

మెద్రాసులో నపుడు కాంగ్రెసు జరుగుచుండెను. కాంగ్రెస్సనగా నొకచోట విస్తీర్ణముగా నొకపందిరి వేసిరి. అందు వేలకొలది కుర్చీలు

న్నవి. అందుపై జనులు పదిరూపాయలు టీక్కెట్టుకొని క్రిక్కిరిసి కూర్చుండిరి. నాటకములోని పాత్రలవలె కొందరభినయించుచు నుపన్యాసము లిచ్చుచుండ మధ్యమధ్య కెప్పున కేకలువేయుచు జప్పటలు చరుచుచుండ వారినివీరు వీరినివారు క్రొత్తమొగములచూచుచు నింగ్లీషున మాట్లాడుకొనుచు వింతయత్సాహముతో ప్రజాక్షేమముకొరకు యత్నించుచుంటయు. ప్రజాక్షేమము మాటకేమిగాని అంగరఖాలకు బదులు గోట్లు పాగాలకుమారు టోపీలు, చెప్పలకు బదులు బూట్లు, చుట్టలకుబదులు సిగరెట్లు, యీతనీళ్ళకు బదులు సీసాద్రావకములు, సంస్కృతపాఠశాలలకు బదులు ఇంగ్లీషుపాఠశాలలు. చలివేంద్రాలకుమారు రిప్రెజెంటురూములు కడిబంతికిబదులు క్రికెట్, తీర్థయాత్రలకుమారు కాంగ్రెసులు పుట్టినవి. కాంగ్రెసులో మనము పెట్టుకున్న మొట్ట ఇంగ్లీషు చెవులకెక్కి మనకు లాభము కలుగునట.

కాంగ్రెసుయిన పిదప సోషల్ కాన్ఫరెన్సు వెలనెను. ఆడపిల్లలకు పదేండ్లపై బెండ్లి చేయుట, బ్రాహ్మణులలో నన్నికాఖలు సంబంధబాంధవ్యములు చేసికొంటు, వృద్ధపురుషులు వివాహమాడకుంటు, స్త్రీపువర్ణివాహములు సేయుట, స్త్రీలకు జడువువ్రాతలు నేర్పుట, సముద్రయాన మంగీకరించుట, యూరపువెళ్ళినవారిని దిరిగి కలుపుగొంటు, యీమొదలగు నేర్పాట్లు సోషల్ కాన్ఫరెన్సులో జరుగును.

స్వతంత్రరాజ్యము కానిదేశము నితీరుగా బాగుసేయబానుట శవము నలంకరించుటకదా ! స్వతంత్రముగ రాజ్యముసేయుటకు మన మెంతమాత్ర మర్హులముకామని మన మ్యునిసిపాలిటీ తెలివియే మనకు జెప్పుచున్నది. మనము సవారీమోయుటకేగాని యెక్కుటకు దగమది విశ్చయము. మన సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీగారు గావుకేకలు వేసి యింగ్లీషు మాట్లాడుట, మనగోఖలేగారింగ్లండు చేరి తద్దినములు జరిపించుటకు మనము పొంగుటయే కాని పులి భానరికి పెట్టి దనునట్లు మనము చయ్యతో

సమానముగ నెన్నడు ఇగ్గిమవారు చూడ నొల్లరు. స్వరాజ్యమిచ్చిన గాని మనకు తొరుషజ్ఞానకీర్తులు కలుగనేరవు, శిరస్సులేని మొందెము నభ్యంగనమొనర్చినట్లు స్వాతంత్ర్యములేని దేశమున సోషల్ కాన్ఫరెన్సేల ! ఈ కాంగ్రెస్సు లీ కాన్ఫరెన్సులును మనలో మనము డాబులు చేసి టప్పాలుకొట్టికొనుటకు దప్ప మరేమియు బ్రమోజనము లేదు. ఇవన్నియు నాటకములు. ఫార్సులుబోలి దుష్టకాలక్షేపమునకు వృధావ్యయమునకు విపరీతబుద్ధులచే గల్పింపబడి యవివేకులచే బోషింపబడుచున్నవి. వ్యవసాయ మభివృద్ధిచేసికొని పంటలుపండించుకొనుచుంటయు, వర్తక మభివృద్ధి చేసుకొనుటయు నీరెండుమార్గములే మనదేశమునకు దగిన పనులు.

కలకత్తాలో మైసూర్మహారాజుగారు కాలముచేసినారని వివి యంత యాకస్మికముగా గొప్పప్రాపకము చెడిపోయినందుకు గొంతవిచార మయ్యెను.

విక్టోరియా రాణీ వర్ధంతి

విక్టోరియా మహారాణీ పుట్టినదినము వచ్చెను. బ్లాకుటౌనులో నెచ్చటనో సభజరిగె నందులో నీపద్యము చదివినాడ.

సీ॥ ఏయమ్మ పాలింప నెల్లహిందువులకు
నిర్భయ భోజన నిద్ర తొదవు
నేరాణి కాసింప దూరదేశంబులు
చేరువు లయ్యె సంచారములకు
నేదేవి యాజ్ఞచే నేర్లు కట్టువడి కో
రినతావులందు జీవనము లొసగు
నేచక్రవర్తిని యేలగ నారోగ్య
విద్యాధనంబు లభివృద్ధిచెందె

అట్టి విఘ్నోరియాంబ యాస్యశశిబింబ
 వితత సింహాసన ప్రదీపిత వితంబ
 కోవిదజనావలంబ సద్గుణకదంబ
 నేడుపుట్టినదినమట నేస్తులార

చెన్నపట్టణమునుండి బళ్ళారి కేగినారము, ప్రాతఃకాల మెనిమిది గంటల వేళయినది, చిన్నచిన్న పడుచున్నది, ఊరను గృతపరిచయు రెవ్వరును లేరు, హోతేలు సమీపమున నొక తురకవాని యింటి పంచలో దినమునకు నాలుగణాలచొప్పున నద్దెకు మాట్లాడుకొని బసచేసి నాము. ఆయూరిష్టిడర్లలో ముఖ్యునకు మేము మెద్రాసునుండి తెచ్చిన సిఫార్సు చూపించినాము. అతడు షుమారు రెండులక్షలరూపాయలు సంపాదించెనట. గవర్నమెంటుప్రోనెక్యూటరు, శ్రీవైష్ణవు డతని కొక్క కొమార్తె. సిఫార్సుచూచి "సరియే రెండు మూడురోజులలో నొకహరికథ చేయించెదను" అనియె.

హోతేలుకీపరుతో జట్టి

మేము భోజనము నేయుచున్న హోతేలుతో పలుతెరంగుల గవర్నమెంటునొఖర్ల బ్రాహ్మణులుకూడ దినుచుండిరి. హోతేలుకీపరొక సిసీదాని నుంచుకొనె నదియుగూడ నాహోతేలుతోనే యొకపంచ నుండెను, మడిమైల లన కందరును గలిసి పంక్తిభేదముగా నానాజాతులు భోజనము నేయుచుండిరి, దృష్టిదోష మచట లేదు, తనయుంపుడుకత్తె న్మాటిమాటి కంటుచు సల్లాపములు నేయు నాబట్టలతోనే మాకు వడ్డించుచుంటకు నాకు మిక్కిలి యసహ్యమయ్యెను. పైకి వెళ్ళి వచ్చిన పంచలు విడువక జుబ్బా లెగదోసి కొనుచు బరిషించకముందే విస్తరంటల విడిన కూరలు మచ్చు దినుచున్న బ్రాహ్మణుల కెగ సక్కెముగ గాల్పేతులు గడుగుకొనక పరిషించుటమాని నే భోజనము నేయదొడగినాడ. అదిచూచి వారిలోవారు గుసగుసలాడుకొనుచుండిరి. మరునాడు ఊరక

ర్మము నేయించుకొనియు గాల్పేతులైన గడుగక భోజనము నేయుచుంటిని. అంతలో వారలు నన్ను గవి యితడు బ్రాహ్మణుడైనచో నిట్లు నేయునా యని నాతో “మీరేవర్ణమువారు” అని యడిగిరి. బ్రాహ్మణుడనంటిని. “మీరు బ్రాహ్మణులైనచో నిట్లు విరుద్ధాచారముగా మంగలివాని నంటుకొని యాబట్టలతో గాల్పేతులైన గడుగక పరిషించ కెట్లు భోజనము నేయగలరు ?” అనిరి, “కుసినీదాని నంటుకొనుచు వడ్డించిన వానిపాటి మడి లేదా నాకు” అని యనగా వారు కోపించి. “నేటినుండియు నీకిచ్చో భోజన మిడకుంధ జేసెదము. నీవు నిశ్చయముగ నబ్రాహ్మణుడవు” అనిరి, అందుకు నవ్వి సరియే స్ఫుటముగా సంధ్యావందనము మనలో జెప్పగలవాడు బ్రాహ్మణుడని నిశ్చయింతము. మీలో నొకరైన సంధ్యావందనము వచ్చినపారు కలరేని జెప్పినచో మీరు బ్రాహ్మణమా త్రులని యొప్పుకొనెదను. రూపాయి పందెమిదే మీరొకరైన సంధ్యావందనము చెప్పి ఈరూపాయి పుచ్చుకొనుడు. పిదప నన్నబ్రాహ్మణుడని విందింపవచ్చును. గొంగళిలో దినుచు వెండ్రుకలు లెక్కించునట్లున్నది, మీసంగతి” యని యంటిని. ఒకరైనసంధ్యావందనము వచ్చినయెడల నారూపాయి పుచ్చుకొనకుందురా ! పిదప నీర్వ్యతో వారు నాకట భోజనమునకు వీలులేదని హూపేలుకీవరుచే జెప్పించిరి.

ఇట్లు కోరి జట్టేతెచ్చుకొంటిని, పేరన్న నన్ను దిట్టుట నేనవ్వుట. హూపేలువానివలన నీవర్తమాన మెరుగుటచే మరేహూపేలులోను మాకు భోజనము పెట్ట మనిరి. తుదకొక వైశ్యుని బ్రతిమాలి యతనియింట బసచేసికొని రెండురోజులవరకు స్వహస్తపాకము చేసుకొంటిమి.

బళ్లారిలో నా హరికథలు

ఒకకోవెలలో మాకు ఖరారుచేసిన ప్రిథరు హరికథ పెట్టించెను. నాటికథలో విశేషముగా బూటకూళ్ల తిండివిశేషములు, దాక్షిణాత్యులమడి సంధ్యావందనమైన తెలియని యిప్పటిబ్రాహ్మణుల యాచారములును,

హూణభాషనభ్యసించి శ్వవృత్తిచే జీవించుచు బ్రాహ్మణులమని డాబులు గొట్టుచు బిలక లుంచుకొనుట మీసములు గొరిగించుకొనుట చుట్టబట్ట కుంట మాత్రముచే దమయాధిక్యమును దెల్పుకొను వారల దంభవర్తన ములు కొంత యుగ్గడించినాడ. సుశ్వర్ణోచ్చారణముగ నే జదువు శ్రుతు లనుబట్టియు. సంస్కృతశ్లోకములు చదివి యన్వయించుటచేతను బ్రాహ్మ ణుడనని నన్ను రూఢిగ నచటివిద్వాంసులు గ్రహించి నావిద్యావిశేషములు గణుతించి నాకు నమస్కరింప దొడగిరి. మరునాటినుంటియు గృహస్థులు నన్ను భోజనమునకై ప్రార్థన పూర్వకముగ బిల్వ సాగిరి. నే మొదట భోజనముచేసిన హోతేలులో దినుచున్న బ్రాహ్మణులు నన్నని సిగ్గు పొంద జొచ్చిరి.

బళ్లారిలో నొకనాటక సమాజ మున్నది. దావియధ్యక్షు డొకశ్రీ వైష్ణవు డతడచట జిల్లాకోర్టుపీఠరు, సరసముగా గవిత్వము చెప్పగలడు, పెక్కునాటకముల రచించెను. (ధర్మవరపు కృష్ణమాచార్యులు) అతడు నన్ను మిక్కిలియాదరించి తనయింట బసయిచ్చి వంటబ్రాహ్మణుని గుదిర్చి సమస్త భోజనసదుపాయములు చేయించుచు దనసంకకముతో నోటీసచ్చువేయించి పురమున బ్రకటింపించి మాచే రెండుకథలు నాటకశా లలో టిక్కెట్టుసీసముపై చేయించెను. ఖర్చులుపోగా కథయొక్కంటికి నూటయేబది రూపాయల చొప్పున దొరికెను. అర్ధ, పావలా. బేడచొప్పున రేల్వేర్పర్చినను సౌమ్యధికముగా దొరుకుటకుహేతువు బళ్లారి మిక్కిలి భాగ్యవంతమైనది. మరియు రసజ్ఞులు పలువు రచట గలరు.

బళ్లారి సొగనై న చిన్నపట్టణము. నీటివసతి మిక్కిలి తక్కువ. కావి సంగీతసాహిత్య రసజ్ఞత త్యాగభోగము లాపురిస్వభావములు, దిగుడు బావులనుండి మోపెడేసి తడిబట్టలతో బస్తీయెడ్లవలె స్త్రీ లెక్కివచ్చుచుంట యాశ్చర్యకరము. ఒక్కొక్కతే శరీరమున మణుగులకొలది బంగారము కాన్పించును. శైవు లచట మెండు. సాధారణముగ దెనుగు, మహా రాష్ట్రము, కన్నడము వచ్చియుంటచే జనులు మిక్కిలి తెల్వితేటలు గల

వారు, తలను బువ్వులు, బుగ్గను తమ్మలము, దేహమునిండ వస్త్రాచ్ఛాదము లేనియాడుదే కనబడలేదు. మెద్రాసుప్రెసిడెన్సీలో బళ్లారి యన్ని విధములను గిరీటమువంటిది.

బళ్లారినుండి గుంటూరుకు వచ్చుట

బళ్లారినుండి గుంటకల్లుమీదుగా వచ్చుచుంటిమి. నంద్యాలుచెంత రెయిలురోడ్డు రెండుమైళ్ల మేర చెడిపోయెను. గనుక నడువవలసి వచ్చెను. మా యొద్ద బెంగుళూరుమునసబుగా రిచ్చిన దొకటి యదివరకు మేము కొన్నదొకటి రెండుతంబురా లున్నవి. మైసూరు మహారాజుగారు బహుమతియిచ్చినదొకటి యదివరకు మేము కొన్నదొకటి రెండు వీణలున్నవి. సామగ్రితో విండిన రెండు పెద్దరెయిలు సంచు లున్నవి. యొక కావడిపెట్టె యున్నది. మే మిర్వు రన్నదమ్మలము కూలివాడుగాని బండిగాని యిచట దొరకకుంటచే చెరిసగముగ బరువంతయు మోసికొని రెండుమైళ్లు నడిచి ప్రెయి నెక్కవలసి వచ్చెను. పేరన్న కత్తి. నేబల్ల. కత్తిచురుకు పల్లకు మోటబలమును స్వభావము లెనుబోతులలోగూడ. తెలివారినతోనె గుంటూరులో దిగినాము. బందరులో నామిత్రుడై గుంటూరులో “వింజనియరాఫీసులో” విరువదైదు రూపాయల జీతముపైనున్న చీరాల జన్మభూమిగల వెలనాటినియోగి బ్రాహ్మణుడు మమ్మల మిక్కిలి యాదరించెను. అచట నొకహారికధ చేసినాము. బోగమువాడొకడు మిక్కిలి సొగసుగ ఫిడేలు వాయించెను

అమలాపురములో హారికధ

గుంటూరులో వాయించిన భోగముఫిడెలరును వెంట నుంచుకొని యదివరకు రెండునెలల క్రిందటినుండియు అమలాపురములో దాజేయు పెండ్లికి మమ్మలరమ్మని యెన్నోయుత్తరములు పెళిగ్రాములు వేయుచున్న మునసబుగారినన్నిది కేగినారము. అతడు చోడవరములో మిక్కిలిగా మమ్మాదరించుటచేత నతనియెడ విశ్వాసము మాకింటిపై ప్రేమ

కన్న యధిక మయ్యెను. అమలాపురములో నొకకథ చేసినాము. మా వెంటవచ్చిన ఫిడెలరుకు మాత్రము యిరువది రూప్యములు మునసబుగారి చేత విప్పించినారము. ఆరునెలలకు జేయవలసినపనికై యిప్పటినుండియు యత్నించుట యామునసబుగారి స్వభావము, అతడొనర్చిన పెండ్లిలోవి భోజనవై భవము వేయినోళ్ల బొగడవలయును, నక్కదోసకాయయూర గాయరుచి యెంతవి వర్ణింపగలను! మావెంటవచ్చిన ఫిడెలరుచేతికున్న నాదము. రాగమువాయించుటలో వానికున్నమెలపు సాధారణముగ మరెవని యొద్ద గనబడలేదు.

తిరిగి విజయనగరము చేరుకొనుట

రెండునెలలకుబై గా విదేశములోనుండి యిల్లు జేరుకొన్నాము. మైసూరుమహారాజుగారు నా హరికథలు చిత్తగించి నాకు ఫస్టుక్లాసు ప్రజం త్సీచ్చినట్టు మెయిల్ హిందూ పేపర్లలో వేయుటచే మెద్రాసు ప్రసిడెన్సీ లోని ముఖ్యపట్టణములలో నా పేరు ప్రసిద్ధి చెందెను. ఒకనాడు మాయూరి కోటచెంగటనుండి నేబోవుచు గోటలోనుండి వచ్చుచున్న యిర్వరవై ణి కులను జూచి యందులో నాచే నదివరకు లయజ్ఞానమున నధిక్షేపింపబడిన ముదుసలివై ణికునకు, నాకు మైసూరు మహారాజుగారు దయచేసిన బహు మతులగన్నర్పి యతని మరింత యుడికించుటకై “చూచితివా ముదుసలి దాసివలె నిచటిరాజును గవిపెట్టుకొని నాపేరై న నతనితో జెప్పవై తివి. చూడుమిట్లు మైసూరు మహారాజువారిచే ఫస్టుక్లాసు ప్రెజెంట్లు పొంద నీ తరమా!” యంటినందుకతడు నవ్వి సరేసరేయని తలయూచి పోయెను. కోడెతనపుపొగరున నేనట్లనుట తప్పేకాని యామాటకతడు లోన నాపై గావేషీవహించుట మరింత ఘోరము. మైసూరునుండి నేవచ్చినవెంటనే మూడునెలల జీతమందుకొని యొకవెండి గిన్నె చేయించుకొంటిని.

నావియమములు

సొగసైన తలకట్టుటచే బాగా పెట్టుకొనుట కిష్టపడువాడనుగాను.

పెన్నురము, సన్ననడుము నుంటచే ఖబ్బామాత్రమే తొడుగువాడను. ఉదయము తొమ్మిదిగంటలకు దరువాణీయన్నము తిని బట్టలుకట్టుకొని చుట్టనోటనిడి యధేచ్ఛగా నూరదిరిగితిరిగి యొంటిగంటలోపున వింటికి వచ్చి ఖోజన మాచరించి వెంటనే నిద్దురవోయి యైదుగంటలకు మేల్చాని బెద్దగురునిగాని చిన్నగురునిగాని సేవించి చిన్నగురుని గుండతో విండిన చుట్టలు గాల్చుచు నెవ్వరిని జీరికిగొనక నిర్లక్ష్యముగా యధేష్టముగ సంచరించి రాత్రి పదిగంటలలోపున భోజనమాచరించి మూడునాలుగుగంటల వర కింటిలో నెద్దియో పాడుచుంటగాని వ్రాయుచుంటగాని నాదినచర్యలు. విడుగొండవరహాలు, బొడ్డువెంకపేశము, మొదలగు సవయులతోగూడి తరచుగ సాయంకాలముల దిరుగుచుండును. ఆదాయమున మూడువంతులు వ్యయపర్చువాడను. అప్పుడపుడు గురునకై తప్ప మరెట్టి దుర్మార్గపు ఖర్చు చేసి యెరుగను. శ్రీవ్యసనముక్తింద నెన్నడు నొకదమ్మిడీయైన వ్యయపర్చలేదు. దైవకృపవలననిరువదేండ్లవయసునుండియు బై యాటలు కట్టిపోయెను. పరశ్రీని మాతృవత్తుగ జూచుటయు ఆటపాటలవలనదప్ప నింకొక విధముగా నొకదమ్మిడీయయిన సంపాదింపకుంటయు, మనుష్యులకు నేజేయుహరికథలు కృత్యియివ్వకుంటయు. బ్రహ్మజుహ్వార్యకముగ నబద్ధమాడకుంటయు, జీవహింస చేయకుంటయు, నానియమములు. పరమేశ్వరుడు నిరాటంకముగ నావ్రతములను గొనసాగించుచుండెను. నా మతము.

చం । కలయందెత్తెడుమేను దోచెడి జగత్కార్యంబులుం జిత్తసం
చలత న్వాస్తవ మందుపోల్కిగనుడి సర్వప్రపంచంబు న
జ్ఞులకు విక్రమముగాగనంబడును బ్రాజ్ఞు ల్పూర్ణభావంబు ని
శ్చలమౌట స్థమకన్న వేరు గన రీశత్వంబు బ్రాపించుచున్.

అనియు ననగా మనఃకల్పిత మీదృశ్యమంతయుగాని వాస్తవము
కాదని ప్రస్థానత్రయము మొదలగు వేదాంతగ్రంథములు జూచుటచే

దృఢవిశ్వాసము కలిగెను, గాని రూపమున కెల్కగాని చేయునవి పండ్
కొక్కుచేష్ట అన్నట్లు విశ్వాసమునకు దగు వైరాగ్యముమాత్ర మబ్బలేదు,
తత్వజ్ఞానమేమాత్రమును లేదు.

విజయనగరము మహారాజావారివద్ద నాప్రస్తావన

తొమ్మిదేండ్ల వరకు ఖైదులోనుండి వచ్చిన యొకవెలనాటినియోగి
(లింగం లక్ష్మణీ పంతులు) విశాఖపట్టణమున నాకథలుపిని నాయందు దయ
కలవాడగుటచే దనకు మహారాజుగారికి గురుశిష్యసంబంధముచే మహారాజా
వారితో నన్నుగూర్చి సిఫార్సు చేసెను. మహారాజావారు నన్నుజూడగోరిరి.
ఒకనాడు దివాన్సాహేబుగారి యల్లుని యింట నాచురంగుజరుగుచుండగా
నాయందు గావేషిగల దర్బారువై ణీకుడు నన్నుజూరి “యోయీ; నిన్నటి
రాత్రి మహాప్రభువు వారియొద్ద నీప్రస్తావనము వచ్చెను. హరికథకొంచెము
తెల్వి తేటలుగాచెప్పగలవని నిన్నుగూర్చి మహారాజుగారితో మన్విచేసినాను”
అనియె నందుకు “సరియేబాగున్నది” అంటివి. అందుపై నతడు” నీయోగ్య
తకొలది చెప్పినాను. ఫలానాయతనికంటె నెక్కువుగ గవిత చెప్పగలవని
యనమన్నావా లేక ఫలనావానికంటె నెక్కువుగ వీణవాయింబగలవని
సిఫార్సు చేయమన్నావా”యని యీసడింపుగా బల్కె నందుపై జిరువ
వ్వుతో “అయ్యా! ఫలానాయతనికన్న సొగసుగ గవిత్యము చెప్పగలన
వియు ఫలానావానికన్న నెక్కువుగ వీణ వాయింబగలనవియు నేల మన్వి
శేయలేదు”అంటి నందుకు తలపంకించి యత డూరకొనెను.

మహారాజావారిని దర్శించుట

మరునాడు మహారాజుగారి నెలవై నదని కోటనుండి నాకు వర్త
వర్తమానము వచ్చెను. నేనుచితముగా ద్రస్సువేసికొని చేత నొక కొబ్బ
రికాయ పట్టుకొని మహారాజుసముఖమున కేగినాడ. ప్రత్యుత్థాన పురస్స
రముగ మన్నాదరించుట కిచ్చగింపక తా ముందుగా గూర్చుని పిదప
నన్ను గూర్చొనమనుట కిష్టములేక సముచితజ్ఞులయిన ప్రభువువారు నే

సభకు వెళ్ళినతోనే తాము సభకు దయచేసి నన్ను గూర్చుండుమని యతి
మంత్రణ మొనర్చి తాముపవిష్టులైరి. పిదప ప్రభువువారికి నారికేళఫల
మును సమర్పించి

గీ॥ ఆశ్రీతులపాల దాక్షి మరులయొద్ద
శౌర్యముం గోవిదులచెంత సాత్వికతయు
నెసగు నేలినవారి కభీష్టజయము
లిచ్చుగావుత సంతత మీశ్వరుండు॥

అని యాశీర్వదించి కూర్చుంటిని. పిమ్మట మహారాజావారు నాతో
నింగ్లీషున ఆయా ! మిమ్ముగూర్చి “మెడ్రాన్ మెయిల్” నందలి
యార్దికిల్పించి చాలా సంతోషించినాను” అని నెలవిచ్చిరి. పిదప నెద్ది
యైన నొకపద్యము నొకవిత్వము మచ్చుచూపించుటకై నాకు సిపార్సు
చేసిన పంతులు చదువమనియె. అపుడు విక్టోరియా రాజ్జిపై నే జెప్పిన
పద్యమును చదివినాడను. ప్రభువువారు మిక్కిలి సంతోషించి యాపద్యము
రెండుమార్లు తిరిగి చదివించి సభికులతో “నాహా ! వీరి కవిత్వ మెంత
మధురముగా నున్నది ! విన్నందుకు గన్నందు కొకలాగున్నది. రాగజ్ఞాన
ముకూడ క్లాఫునీయముగ నున్నది” అని నెలవిచ్చిరి. పిదప నే సంతోష
ముతో వారిపై జెప్పిన శుద్ధసావేరీవర్ణమును బాడినాడ నదివిని “యింత
ప్రశస్తమైన సంగీతజ్ఞానముగూడ వీరికున్నదని యిదివరకు నాకెవ్వడును
జెప్పలేదు ! సంగీత నాహిత్యప్రజ్ఞలు నిరుపమానముగ నున్నవి. కనుకనే
యింత ప్రసిద్ధి వచ్చెను” అని ప్రభువువారు సంతోషించి నాతో “మీ జన్మ
భూమి యెద్ది ! మీ రెచ్చట విద్య నభ్యసించినారు ?” అని యింగ్లీషున
నెలవిచ్చిరి. అందుకు “మహాప్రభూ ! యేలినవారి తాలూకాలో జేరిన
యజ్ఞాడ నా జన్మస్థానము, మరియు నేలినవారి కాలేజీలో జదువుకొంటిని”
అంటిని. అందుకు నాకు గర్వముగ నున్నది” మహారాజావారు పౌంగు
టకు నా కెంతయో హర్షమయ్యెను. పిదప వారిపై నే రచించిన భైరవి,

ధన్యాసి స్వరజతులను బాడి నాటకురంజిస్వరజతి పాడుచుండగా గొంతవ
రకు వివి సభనుండి లేచిపోయి తిరిగి పెద్దగురుకటాక్షమున జోగుచు వచ్చి
నా చెంత గూర్చుని “యాగుమాగుము” అని గద్దించుచు నాపై గావేషీ
వహించిన ముసలివైణికుడు కోపముతో నన్ను జూచి “నిన్న నేమంటివి?
నీతో సమానముగ గవితచెప్పగలవారుగాని వీణవాయించువారు గాని
యిచ్చటలేరంటివి కావా? యనె నతనికి బ్రత్యుత్తరమిచ్చుట కిష్టగింపక
నే నూరకుంటిని, అంతబోక యావైణికశిరోమణి కనుల నిప్పులు
రాల్చుచు “నీ వట్లనలేదని యీ వీణపట్టుకొని ప్రమాణము నేయుము.”
అని చెంగటనున్న ప్రభువువారివీణ నాయొద్దకు ద్రోసెను. అంత ప్రభువు
వా రతనితో “ప్రమాణము చేయవలయునాయేమి? అట్లనియుండవచ్చు
నెవరిప్రజ్ఞవారిది. రామాయణములో విడకలవేట్లాటవలె మధ్య నీపోట్లాట
యెందుకు? అబద్ధమాడుట కిష్టములేకత డూరకొన్నాడు” అని నావై పు
జూచి -

కం॥ కులకై లంబులు దలకిన

జలధులు నింకినను సూర్యచంద్రుల సన్మం

డలములు నేలం దొరగిన

పలుకడబద్ధంబు సత్యవాదిగుణనిధి”

యని చదివి “నే రచించినాడ దీనిని” అని నెలవీయగా వెంటనే
యాపద్యమునే జదివి “సౌగనుగ నున్నది పద్యము” అంటిని, నాయేక
సంధాగ్రాహిత్యమునకు మహారాజుగారు మిక్కిలి సంతోషించి “యిట్లొక
సారి వివి పద్యము తిరిగిచదువుట మిక్కిలి దుర్భటము” అని శ్లాఘింప
మరింతయుడికి యావైణికసార్వభౌముడు “మహాప్రభూ! వీడుమిక్కిలి
పొగరుబోతు. వీడు మిక్కిలి పొగరుబోతు. వీనికి బుద్ధిచెప్పవలయును.
రావణాసురునివలె మా బోంట్ల వీడు బాధించుచున్నాడు” అని నావై పు
దిరిగి “యోరీ! బేవఖూఫ్ చూడు నిన్నేమిచేసెదనో” యనియె. నందు
కసహ్యముతో నప్పండితోత్తమునకు మారుబల్క నుద్యుక్తుడనగు నన్ను

నా ప్రక్కనే కూర్చున్న కారేజీప్రొఫెసరు వంగమాధవరావునాయుడుగాను నాకు సిఫార్సుచేసిన పంతులు తమహస్తాగ్రంబుల జాటుగా నావీపు స్పృశించుచు “నుపేక్షింపుము మారుపల్కవద్దు” అని సంజ్ఞచేయుచుండిరి. నాడు రాజసభలో దర్బారుపండితులు కోటయిలాకా గొప్పయుద్యోగులెల్ల యుండిరి. నే నెట్లు మహారాజసమక్షమున బాడెదనో యని పలువురు గుమిగూడి సభచాటున నుండిరి. పిదప ప్రభువువారు నా ప్రతికక్షిని జూచి “యోయీ! చాలు నూరకొమ్ము, రసముగాబాడుచుండగా నీయల్లరి యెందు కతడు న్యతంతుడు, మైసూరు మహారాజుగారిచే ప్రజెంట్లు పొంది దేశములు దోచి జీవించుచున్న యతనికి మనబోంట్లు లక్ష్యమా” యనియె. పిదప పెద్దగురునివశమున నేడ్చుచు నావై జీకోత్తముడు “సరియా, మహాప్రభూ, మీరిట్లు వీనితరపున మాట్లాడినచో వీనికి మరింత గర్వము హెచ్చును. వీడు చోడవరములో నా బంధుమండలిచెంత నా కవిత్వమును దూషించి నాడు. పై నెక్కడనైన సభలలో మేము పనిచేయుచున్నపు డడ్డపడి శృంగభంగముగా మాట్లాడుచుండును. ఏలినవారి సమక్షమున వీడైన నుండవలయును. నేనైన నుండవలయును గాని యుభయులముంటయిక మీద జతపడదు” అనియె. అప్పుడు నే నా వైజీకునితో “అయ్యా! మీరు తండ్రివంటివారు. సర్వజ్ఞులగు ప్రభువులయెదుట నెద్దియో లేనిపోని క్రోధము వహించుకొని యిట్లాడుట ధర్మముకాదు. అంటిని. పిదప మహారాజుగారు సభ చాలించిరి. ఎవరిమట్టుకు వారిండ్లకేగినారము.

దర్బారులో విద్వాంసులు ప్రభువు వారితో నాపై మన్నినేయుట

కోటలోని సంగీతజ్ఞులందరు గట్టుకట్టి నాకేమియు సంగీతజ్ఞానము లేదనియు సాహిత్యజ్ఞులందరు నాకేమియు సాహిత్యజ్ఞానము లేదనియు నదివరకు మహారాజుగారితో జెప్పుచుండిరిగాన దమమాట నిర్వహించుకొనుటకై చిద్రములు వెదకి నన్నాదనిపించుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. తమ్మునుసరించి తిరిగినచో నడుగున ప్రొక్కుట, నిర్లక్ష్యముగ నున్నయెడ

విరోధించి యెగ్గునేయుట, యీ పండిత సమాజముయొక్క నై జమని పోల్చుకొంటిని. ఒకనాడు నాకుసిఫార్సుచేసిన పంతులుపై నొకసీసపద్యము చెప్పినాడను. అతడు మిక్కిలి సంతోషముతో మహారాజుగారి కాపద్యము చూపెను. ఆ పద్యములో దస్సన్నదని పండితులు ప్రభువువారితో మన్ని చేసిరి. నాయందు గావేషిగల వైణికుని మొగమాటమున నన్ను బిలిపించుకొంట మానుకొన్న ప్రభువు వా రాపద్యము నావలనవిని నాసాహిత్యము పరీక్షింపగోరి నన్ను బిలిపించిరి.

నేను దర్శనమునకు వెళ్ళినతోనే ప్రభువువా డింగ్లీషున నాతో “అయ్యా ! మీ వంటి గొప్పకవిని నేనిదివరకు జూడలేదు. మీరు తత్వజ్ఞులు. మీ సంగతి కేవలసాహిత్యజ్ఞులుగాని కేవల సంగీతజ్ఞులుగాని ఇంగ్లీషు విద్య తెలియని యుభయజ్ఞులుగాని యెరుగజాలరు. ఈ పండితుల అసూయను మీరు లక్ష్యము నేయవద్దు. ఏదీ పండితులుగారిపై చేసిన పద్యము చదువుడు” అని నెలవిచ్చిరి.

పీ॥ అఖిల లోకవ్యవహార ధర్మంబుల

నడిపింప జాలిన నల్లవేల్పు

జగము పై నొరిగియు జలియింపని ఘనుండు

వాసగాలులకు బర్వతముబోలి.

యని చదువుచుండగా “అగుడు త్వార్థకము భిన్నకర్తృకముగా బ్రయోగించినారు కదా యందుకు లక్ష్య మగపర్చెదరా లేక తప్పని యొప్పుకొనెదరా ?” అని నెలవిచ్చిరి. అందుకు “మహాప్రభూ! త్వార్థకముభిన్నకర్తృకముగానుండుటకు లక్ష్యమగపర్చెద నొకగంటలో మన్ని చేసెదను” అంటిని. అక్కరలేదుసావకాశముగామీరులక్ష్యము కన్నర్చు వచ్చును. అని నానాంశములపై నే రచించినపద్యములు చిత్తగించుచు నొక వైష్ణవకవిశిరోమణిని జూచి “స్వామీయెట్లున్న దితని కవిత్వము” అని నెలవివ్వగా నక్కవిసారవభౌముడు తలయూచి “మహాప్రభూ! ఈతని

తెనుగు కవిత్వము విజయవిలాసకారుని కవిత్వమువలె నిరుపమానముగ నున్నది, సంస్కృతమెట్లుండునో" యనియె అపుడు ప్రభువువారు నాతో "మీరుభయభాషలలో నిరుపమానముగ గవిత చెప్పగలరని బ్రహ్మణ్యులైన రామానుజాచార్యులుగారు చెప్పిరి. ఏదీ మీసంస్కృతపద్య మెద్దియైన జదువుడు" అని నెలవిచ్చిరి. అపుడు

శ్లో॥ న సా జయతు శూన్యవాక్ తవ మమేవ సంతాపయుక్

అని నేరచించిన శ్రీకృష్ణజననమను సంస్కృతయక్షగానములోవి వసుదేవుడు కంసునితో నన్నవాక్యమును-జదువుచుండగా 'త వ చ మే చ సంతాపయుక్' అనియన్నచోబాగుండుననివైష్ణవకవీశ్వరుడనగా "స్వామి యిదివరకు సంగీతమున వైణికశిరోమణిగా రొక చకారము పెట్టిరి. కావి కవిత్వమున దామురెండు చకారములు పెట్టుట మరింత వింతగా నున్నది. తమ దిద్దుపాటుతెల్వి మిక్కిలిశ్లాఘ్యము" అనగా ప్రభువువారు ప్రక్కలు వట్టుకొని నవ్వుచుండగా కవిస్వామి తెల్లపోయెను.

పిదప ప్రభువువారి నెలవందికొని వైష్ణవకవియు నేనును గలిసి మేడదిగి వచ్చుచుండగా, నే మహారాజుగారి సమక్షమున నుండగా రా నుత్పహింపక క్రింద గనిపెట్టుకొన్న వైణికశిరోమణి నన్ను జూచి "యోరి! తమ్ముడా పూర్వము సంగీతసాహిత్యముల ప్రసిద్ధిగాంచిన శిష్ట కృష్ణమూర్తివలె నీవసమానప్రతిభ కలవాడవని నే నెరుగుదును. దండె పట్లు పట్టగలవా?" యని పెద్దగురునివశమున జోగుచు నన్ను జెయిపట్టు కొని లాగ జొచ్చెను. అతడు మిగులబలాధ్యుడైనప్పటికి వివశుడై యుంటుచే నే మెలపున దప్పించుకొంటిని. పిదప వైష్ణవకవిశిరోమణి నాతో "అయ్యా! మీకవిత్వమువంటి సొగసైన కవిత్వ మిదివరకు నే జూడలేదు" అనియె. అపుడతనితో "అయ్యా! యీమాట మహారాజుగారి యెదుట చెప్పిన నెంతబాగుండును!" అంటిని, అందుకు "మాకుడ్డిదారుల సంతోషపెట్టుటకై మిమ్ము బాహుళ్యముగా మెచ్చుకుంటిని" అనియె నపుడు

నాతో నే “నాహా! యింతటివయోవృద్ధులు. జ్ఞానవృద్ధులు కూడ సత్యమాడ నొల్ల కుంటకలిమాహాత్మ్యము కాబోలనుకొంటిని.

మరునాడు మహారాజులుంగారి దర్శనమునకు బోవుట

మరునాటికి మనుచరిత్రములో క్షార్వకముఖిన్నకర్తృకముగానుంటు కుదాహరణము వెదకినాడ. మరియు భారతములోగూడ నొకలక్ష్యము దొరికెను. కోటలో వీణలగదియొద్ద బండితు లుందురు. “నృమాంసంబు కూడై యేనెట్లు భరించువాడ” నని మనుచరిత్రముమందలి యుదాహరణమును, “రాహుకంఠముతెగి దేహము ధరణి బడియె” నని భారతలక్ష్యమును గన్పర్చగా మహారాజుగారు పండితులందరియెదుట “నారాయణదాసుగారి సాహిత్యము ప్రశస్తమైనది” అని ప్రశంసించిరి. పిదప వీణావాద్యమున ద్రుతకాలవిశారదుడును వైణికగురుప్రపౌత్రుడు నగు నొకనాయీడు వైణికునకు నాకు జోడిచేసి మరునాడు వీణవాయిం పించెదమని ప్రభువువారు నెలవిచ్చిరి. కాని యావైణికు డెందుచేతనో గాని పదేనుదినములవరకు గోటకు రాలేదు. బహుశా నాతో బల్లవి వాయించుటకు జంకెను గాబోలును. మరియు నెలలవరకు మహారాజు గారి సభకు నేబోవ తటస్థించ లేదు. అంతట నాతోగలహించిన వైణిక శిరోమణి కాలధర్మమందెను. మరి నాలుగుదినములపిమ్మట మహారాజు గారు నను బిలిపించి యాశుధారగా “మానము ప్రేమ లజ్జయును మాటికి బోరగ బ్రీతి మీరెడున్” అనుసమస్యయిచ్చి పూర్తిసేయుమనిరి. వెంటనే

ఉ॥ సానులయొద్ద విచ్ఛకముసల్పుచు లొంగుచు నుంట కర్ణమా
దానము నేయకుంటకు వృధాదినము ల్పరిపుచ్చుకొంటకున్
జ్ఞానియు జాణయైన తననాధుని గన్గొనునపు ధార్యకు
న్మానముప్రేమలజ్జయునుమాటికిబోరగబ్రీతిమీరెడున్॥

అనిపదువగా నల్లమంది నన్ను జూచిరి.

టౌనుహాలులో మహారాజులుంగారిని దర్శించుట

ఒకనాడు కోటకు బోవుచుంటిని. భాగవరపు సూర్యనారాయణయు కాకినాడపంతులను నింకొకయతడును గలిసి గుఱ్ఱపుబండిపైనుండి కోట పడమటద్వారమార్గమున బోవుచుండగా నెచ్చటికి దయచేయుచున్నా రేమి వింత లని యడిగినాడ. అందుకు నైరుబోవుచున్నామని చెప్పిరి. మహా ప్రభువారు కోటలో లేకుంట తెలిసికొని నేనుగూడ గోటపడమటిద్వార మున బోవుచు టౌనుహాలులో మహారాజుగారి జాయంటుమేనేజరుగారికి “దివాన్ బహద్దర్” పైటిల్విచ్చినందుకు సభ చేసిరన్నమాట విని యట కేగినాడను. నన్ను గాంచినతోనే నమస్కరించి ప్రభువువారు తమచెంగటి కుర్చీపై కూర్చుండుమని నెలవిచ్చి దొరలను దొరసానులను నాదరించు చుండిరి. అంతట దూరముగనున్న భాగవరపుసూర్యనారాయణ నన్ను సభనుండి లేచిరమ్మని పిలుచుచుండెను. నే వినిపించుకొన కుంటిని. అది విని ప్రభువువారు “ఏమది మిస్టర్ నారాయణదాస్” అని నెలవీయగా “వాడు నన్నురమ్మని తొందర బెట్టుచున్నాడు” అని యంటిని అపుడత నితో “నారాయణదాసుగారితో నేడు నాకు బనియున్నది” అనిరి. పిదప సూర్యనారాయణ కాకినాడ పంతులు మొదలగు కోటయుద్యోగులందరు విండ్లకు బోయిరి. మహారాజును వారి పైప్రేట్ నెక్రీటరీయగు నొక యురోపియను మరియుద్దరు ముగ్గురు చిల్లరిగుమాస్తాలును కొందరు ప్యా స్టును నేను మాత్రమే మిగిలియుంటిమి. రాత్రి యెనిమిది కావచ్చినది. అప్పుడు ప్రభువు వారెంతో యనుగ్రహ పూర్వకముగా నాచేయి పట్టుకొని పైప్రేటు నెక్రీటరీతో “మనయందరి కొక్కకన్నే యున్నది కాని యిత నికి రెండుకన్నులున్నవి. సంగీతసాహిత్యముల నిరుపమాను డీయూర నిత నివలె సొగసుగ గవిత్వము చెప్పగలవారు కాని సంగీతజ్ఞులుకాని రేరు” అని నాతో “ఈ దొరగారు తెనుగులో ప్రొఫెసర్లు” అని నుడివి రండు “కాలాగునా” యని యాశ్చర్యముతో దల యూచితిని.

నా మాట

అజ్ఞాదనాపుట్టు - నట్టుకుప్పమ్ము
నా తలిదండ్రులు - నరసమ్మచేన్లు
అది తట్టుంటి పే - రయ్యవార్లెను
పదువునకాభర - ద్వాజుఁడె మొదలు
నార్లేండ్ల యీడున - నాకెల్ల చదువు
లబ్బెఁదమంతనే - నరసిన కొలఁది
నేఁబుట్టులయకాడ - నేమాటకాఁడ
నాటపాటలమేటి - ననిపించుకొంటి
నా కెదుర్లేదిఁకే - నాచులనైన
వేవేల మందికి - వినుచునాగొంతు
గజ్జి విప్పెదరేయి - కడముట్టఁబాడి
యందగాండ్రతలక - ట్టందురు నన్ను
ఎకిమీండ్రకానుక - లేఁ గొన్న వాఁడఁ
దోడాలమైసూరు - దొరనాకువేసె
నాకంకినీడు పెం - దేరమ్ము దొడఁగెఁ
గైకొండు నెలకు రొ - క్కము నూఱువిజయ
నగరేలుగొప్పతే - ండ్ల నెనరువలన
పారపి, వేలుపు - పలుకింగిలీసు
తెలుఁగు వ్రాసినదవు - తెలివి నాయాస్తి
నాయన్న పేరన్న - నా చిన్ననాటి
నుండియున్నలిసినే - నున్నాడియాడి
యింతదాకనుకట్ను - మెలమిఁగొనెదము
వదునాలుగేండ్లవై - బడియింగిలీసు
మొదలిడినే ఎప్పే - ముగియించినాడ

పదునెన్నిదేండ్ల - సర్వము మొదలాట
 పాటమాటలఁబట్టి - బ్రతుకుచున్నాఁడ
 కన్యాకుమారిక - ల్కత్తాలవఱకు
 నఱవ. కన్నడి, మల - యాలి, జంగాలి.
 తెలుఁగుసీమల మెప్పు - తెచ్చికొన్నాఁడ
 ఈవికాండ్రందప్ప - నెవ్వరేవి
 చీరికిన్గొనమంచి - చెప్పెడిపట్ల
 నాయంతనేర్చితి - న్జదువులనెల్ల
 నాయడ్గులొత్తివం - దలుమను చుండ్రు
 జంచుమించిపుడెబ్బ - దేండ్లు నాయాడు
 గావి యిప్పటికినే - గట్టెదనజ్జె
 నలుమాటలల్లువాం - డ్రన్నాటిమీఱ
 హరికథామృతముకై - యాము.తారకము
 కలగల్పు తెనుఁగుగా - కాళిదాసేక్కి
 యరుల యందములు ప్రహ్లాద మొదలుగ
 బదకొండు హరికతల్ - బాటసార్యార్య
 పత్యవ్రత, ముకుంద - పతకముల్మాడు
 సారంగ నాటక - చ్చతెలుఁగుతోడ
 నూర్గంటి వేలుపునుడి - పెరుమాళ్ళ
 వెయిపేర్ల వినకరి - పెద్దమొక్కుబడి
 విడిసీమతెలుఁగున - వేలుపునంద
 గారు పెండిలియు మ ర్కయ్య చౌకట్లు
 తరుణముకొలఁదినా - డబ్బులెన్నెన్నో
 కలిగి నెత్తురు - గంటి యేడాది
 తూపు చుక్క నెలయం - దున బూదెరేయి
 పదికంగులకునెల - పట్టుతోయమున

నేచదువులనై - నతెన్నువారి
 తన్నఁగన్నాకు - లెక్కడనై నలేదు
 తనుతాఁ బొగడుకొంట - తన్నకున్నట్లై
 ఊపిరిపైదీసి - యున్నంతవఱకు
 నా తలవంపుల - న్జాటుకోలేను
 నాతప్పులన్నాచు - నాయిలువేల్పు
 మగయాడు పెండ్లిండ్లు - మానుకోవలయు
 వేలుపు నుడువుల - విడిచినాడవలయు
 పొత్తుగానెల్లరి - ముగమనవలయు
 నాయింపువ్రాతలు - వదలుకోవలయు
 మై వంచి యందఱుం - బాట్బడ వలయు
 ముది, పిన్న, యవిటులఁ - బ్రోవఁగా వలయు
 నాయైపులన్నాచు - నాయిలువేల్పు
 మానక పెండ్లిండ్లు - మానుకోవలయు
 నంజుడు. త్రాగుడు - న్మానుకోవలయు.
 నా మాటలను విని - నన్నేలు గలుగు.

పూజా పుష్పములు

[శ్రీదాసుగారి గురించి వివిధ కవులు వ్రాసిన ప్రశంశా పద్యములు పరశ్కృతముగా నున్నవి. అందు కొన్ని మచ్చుతునకలను మాత్ర మిందు పొందుపరిచితిమి. సం.]

సీ॥ కమ్మ కల్కండతు - న్కలఁ దెల్గుఁ బల్కుల
నాని కుట్టిన పెద్ద - గోనె సంచి
లలితమైనట్టి యలంకారముల నేతి
దాచిన మేలిదం - తంపు పెట్టె
నవరసమ్ములఁ గూర్చి - నవకమ్ము చెడకుండఁ
బాకమ్ము పట్టెడి - బందడమ్ము
శ్రమపడి భక్తిర - సమ్మెంత బేదినఁ
దఱుగుఁ జూపని యమ్మ - తంపు బావి

వివిధ భాషా సకల శాస్త్ర - నవరసములు
బాలనించిన బంగారు - పూలసజ్జ
కాదె నీ బొజ్జ యజ్జాడ - యాదిభట్టఁ
వంశ పావన శ్రీ శార - దాంశ భవన॥

సీ॥ భవదీయ గేయకా - వ్యాసురాగ ఫలభుక్తి
బ్రతుకు శిష్యుల నమ - స్కృతుల ముంప
వాగ్మయ ద్రవ్య సం - పాదనపరులు, నీ
గ్రంథ విధానము - ల్గని జెలంగ
బహుకళాన్వితుడు మా - వాడని స్వీయ వం
శోదధి మిన్నంద - నుబ్బిపోవ

నిను యశశ్శాలి పు - త్రుని జూచికొని పొంగు
భారతమాతగ - ర్పంబు పెరుగ

విజయనగర పురాకృత - విపుల పుణ్య
రాశివై యొప్పితివి తెన్ను - దేశమునకు
వర్ణమునకు స్వకాఖకు - వంశమునకు
వాసి గడియించితివి హరి - దాసమణివి॥

సీ॥ మునలి జబ్బల నొప్పి - పొండదా, యెడలేక
జననమస్కృతులందు - కొనెడి వేళఁ
పీకవా కాళ్ళు నీ - ప్రియుల యోగక్షేమ
మాయయ యందంద - యాగి నడువ
విల్చినా యోర్మియం - తే వాసు లెడనెడ
నాగి విన్నే వేవో - యడుగునపుడు
చెదరదా బుద్ధియా - సేపుననే సృష్టి
వరిశీలనా క్రియా - పరిచయమున

అయిన నెన్నది రెండు నా - యయిదు వంద
లిండు నామేను రబ్బరు - బెండు నుండ
టంచు హరిగాన మొనరింతు వార ముదిమి
దేవికో చెప్పలేను సు - థీ వరేణ్య॥

సీ॥ పండితాఖండల - శాండ మండిత మండ
లాదీశ సభలయం - దలమిక్కిననుచు
వట్టభద్రుల హస్త - పద్మములందున
నచ్చ తేనియఁబోలి యానఁబడుచు
దాస వేషమునను - దర పోషణము నేయు
దట్టి దేబల నోళ్ళ - నుట్ట పడుచు

నల యయోధ్య బయళ్ళ - నాడెడి వేరేతల
చిన్నిమోముల నుండి - చింది పడుచు

దీరుబడి వేళ బొంకుల - దిబ్బమీద
గడపు సారధులకుఁ గూడఁ - గమ్మనగుచు
మలయాచున్నది నీదు వాఙ్మయము సుకవి
యరయ కవి జన్మ సార్థక్య - మదియ కాదె॥

సీ॥

అపాటి యీపాటి - యవధాని యధికారి
యగునెనీ ఋక్సంగ్ర - హమ్ము కొరుక
వట్టి “ఎమ్ - ప్లీ” - తలం - బట్టునే నీ నవ
రస తరంగిణి లోని - రస కణంబు
పాణినితో నెంతో - పాతఱికము లేక
తాఁకఁ గలారె నీ - తారక కృతి
పారసీతో నాల్గు - బాసల మున్ని నీ
యుమ్మర్ కయామ్ చేత - నూనవలయు

బ్రహ్మవా! మగరూపునఁ బరగువాని
రాణివా! కానిచో నిట్టి - ప్రతిభ గలుగు
నృహరికై నాల్గు మూలల - నెమకుచుంటి
నేడ మన్నాడొ సత్కవీ - నీవె తెలుపు॥

సీ॥

నవనవమై యొప్పి - నవరసంబుల నూరు
నూయి యదార్థ రా - మాయణంబు
ఒకసారి చదివి బు - ట్టకు చేర్చఁదగినదా
తేవల నుద జాన - కీక పథముఁ
తాతిగుండె విడిక - రంగదే జాలిచేఁ
జదివెనా నీ హరిశ్చంద్ర చరిత

శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు

బెడిపె నున్నేరి కొర్ర - త్తడి గాఁగ మన్నదే
వెలలేని నీదుసా - విత్తి నుద్ది

ఎన్నని వచింతు నీ కృతు - ల్గన్నవాని
కవియె, నీకీవె, సాటి, గు-ణాలయములు
నీదు కృతులంట యొక వింత - గాదు సుగుణ
భాసమాన నారాయణ - దాన సుకవి॥

సీ॥

నాటు తెల్గునఁ బొల్లు - మాటలు లేని, యా
లలితాంబ వేయిపే - రుల బెడంగు
తెలుఁగు మాటల పాత రలులేని బుద్ధుల
కందని వేలుపు - వందముద్దు
తెన్న పోకడలకు - దెన్ను దిద్దిన చిన్ని
గవరమ్మ పెండిలి - కతసౌబంగు
ఇది తెల్గు పారసీ - కదె యన్నయట్లు రా
ణించు నుమ్మర్ ఖయామ్ - నీటు తెనుఁగు

తెల్పవే తెన్ను నెత్తురు - తెన్ను నాల్క
తెనుగు తెగువయునుఁ దెనుగు - దనము వీవె
యనుచు నొకసాటి మానిసి - పనువె తెలుఁగు
మీసఁ మనఁగ నారాయణ - దాసనీది॥

సీ॥

సాడి పెన్నెలలుపై - పైఁ బర్వగాఁ జేసి
బత్తి మిన్నేటికా - ల్వలను ముంచి
తెల్వి బోతుల ముంచి - తెన్నుల నడిపించి
నడతల కందువల్ల - నచ్చఁ జెప్పి
మనసున జైరాగి - తనముపై పొలుఁగించి
జగము చిల్చుకములు - చక్కఁజూపి

ప్రామిన్కుఁ గొవలలో - పలి తెల్విఁ గాన్పించి
 తలఁపు దొడుల నట్టె - నిలువరించి
 యేడిపించి. నగించి, మే - శృన్నో శేసి
 యెన్నిపెట్టులు చదివిన - నిన్నె యెదుటఁ
 బెట్టు నీ కల్పముల కూర్పు - గుట్టునకె
 తెలియు నీ కొల్చు తల్లి కి - యెరియు నేమొ॥

సీ॥

కృష్ణ లీలా తరంగిణి యదోగి దాఁటిన
 ధీర నారాయణ - తీర్థ తోడ
 అష్టపదీ నావ - నధివసించి భవ వా
 ర్థిని వరించిన జయ - దేవుతోడ
 అధ్యాత్మ రామాయణాకాశయానాన
 సద్గతుడైన శేష కవితోడ
 నాదాక్షరోపాస - నడరినీఁదిన, దీక్షి
 తత్యాగయాది భ-క్త తతితోడ
 వావియో. చెల్మియో, గురు - భావమొ తొలి
 వఱల కుండిన నీవెంత - వాఁడ వగుదె
 అట్టిదే సుమ్మ యీమన చుట్టరికము
 భావము గ్రహించి తన్ముమా - దీపనలిడి॥

సీ॥

వాణీకుఁడంచు నం - భావించిరే కాని
 వీణాది వాది త్ర - విధ మెఱుగునే
 వెన్క దాళము నూని - వేయంగలఁడు గాని
 కమనీయ నర్తన - కళ యెఱుగునే
 వేల్పు పెద్దను పేరు - పెద్దయే కాని ని
 చ్చట పూజ నందెడి - సౌఖ్య మేది
 తా శతానందాఖ్యఁ దనరుఁ బోవినోలి
 శశ శతానంద ద - శక్తి యేది

కేవల పితా మహుండ తఁ-డీవు హరిక
 దా పితామహుండవు కళ - ధన్యమాన్య
 ఒక్క బ్రహ్మాత్వ లయల నీ - కుద్దియైన
 నుభయులును మాకు ఁ బూజాల -యులు మహాత్మ॥

సీ॥ ధావాధరమ. దేవ - తత్తిమా పాడు దోఁ
 గుత్తుకలో దూరి - గోసు పెట్టు
 వాయుఁ డాలే కాంజ నేయుఁడా నృత్య పుం
 దఱివి మేనికిఁ జుల్కఁ దనము నిచ్చు
 భరతుఁడా నందీకే -శ్వరుఁడ నీకెర విచ్చు
 నందఱ నుబ్బించు - నభినయ కళ
 కారదయా పరా ఁ శక్తియూ నీ నాల్కఁ
 దాండవించుఁ గదాక - ధనము వేళ

నారదఁశ ప్రహర్ణావ - తార మవనఁ
 జాలఁగాసాయ పటజటా - జాల రహితు
 నిన్ను నారాయణఁకుఁగా - నిశ్చయింతు
 దైవబల ధన్య శ్రీహరి - దాస మాన్య॥

సీ॥ ఉత్సాహశక్తి నీ - వొడ లెఱుంగక రస
 జ్ఞాకర్షణ క్రియ -ల్పడుపుచుండ
 నాయారసంబుల - లను సభాస్థారు
 లాహాయి లాహిరి - నణఁగియుండ
 నీ శిక్షఁగొన్నాళ్ళు నెగడిన విష్యులే
 ప్రకృతి పాటను దడఁ బడుచునుండ
 గానంబు తాళం, బగణ్యంబు గాఁగ మ
 దైల గావి ప్రేగులు - తెగుచునుండ

నాల్గు భాగము లెఱిగిన - నాధులచట
మండవలెఁగాని యింకనే - ముండిపోవు
నఖిల మానచదరసమగ్న - మగునుగాదె
ధన్యుఁడా శ్రీహరి కథాపి - తామహుండ॥

సీ॥ కథనానఁ గ్రొత్త పో-కడలంచుఁ జొప్పించి
పప్పున గల్వెచ్చు - వారిఁగాంచి
విరిదండతో భక్త - వేషంబుతోనిల్చు
కథనా సమర్థుల - కష్టమెంచి
యే చాటువులొ నడ్డు - నిరికించి మాయన
ల్పపన యిండను దారి - పొలుజూచి
కడముట్టఁ జిరుపెట్ట - కథలతో నేనేల
విడి సాముఁ జేయుగా - రదుల వరసి

అకట హరి బోలుఁ గూడమా - యలకెదిగిరి
స్వార్థపరలాభమే స్వరా - జ్యముగ మారె
ననుచుఁ గన్నీరు నించెద - వడ్డరాని
కాలదోషమ్మునకు మందు - గలదె సుకవి॥

సీ॥ విద్యన్ముఖంబుల - విడఁజేసి పొందిన
గండ పెండారము - ల్లానరావు
అవనీశ్వరుల మెప్పు - లందికై కౌన్నదు
శ్శాలువ లెందు గో - చరము కావు
తన పెట్టుబడి కొంత - తగులకవచ్చు సిం
గప్పుఁ దల కడియాలు - కానరావు
విబ్బరమైన పాం-దీతి చూపె గడియించు
మెడలు దాల్చుఁగఁ దగు - మెడలులేవు

ధన్యుఁడా యొక్క నీచోటఁ దక్కనెందు
వాతలిడుకొన్న చిఱునక్క - వ్యాఘ్రమగునె
యీఁకలంటించుకొన కాకి కేకి యగునె
వేసముననె నారాయణ - దాసుఁడగునె॥

సీ॥ అన్నాఁడు పోనిన్ను - హరికథా వర్తకుం
డని యసూయాగ్రస్తుఁడై న పలువ
మన్నాఁడు పో చాటు - మాటు ననితఁ డెంత
యని కంటఁ బడలేని - యదురుగుండె
కన్నాఁడు పో యొక - కంటితో నీ పచ్చ
కనలేని యొక యక్షగాన కర్త
తిన్నాఁడు పో బుల్బు - తీరంగ మొట్లు ని
న్నని కాలు ద్రువ్విన - గాయకుండు

అలికి సంపంగియును లొట్టి - యలకుమావి
చివురు రుచియించునే నీకుఁ - జెడినదేమి
కలుషమే దక్కె వారికి - కాల వక్ర
గతుల దా-తప్పు బుధనుత - గాయకమణి॥

సీ॥ ప్రాఁత మాటల కవి - త్వమట దాసుని దది
తన గొంగడివి జూచు - కొనని మాట
ప్రాఁత బాసీలోని - పాటంట దాసుని
దది, తమ కబ్బిని - యట్టి యేడ్పు
కథ చెప్పుచో నృత్య - కష్టమెందుల కంట
తన సొట్టలేని పెట్టు - కొనెడి మొట్ట
దాసు మాటల మోటుఁ దనమె కన్నడు నంట
యొన్నదన్నను నరుండుడికి చచ్చు

నోరు చెడెఁ గాని పాప సంభారులకును
ఘనుల విద్యాయశోధన - గౌరవమ్ము
లంత మాత్రమ్ముననె తమ - కబ్బు నటవె
గుణము లెన్నుట కలిలోనఁ గొఱుత సుకవి॥

ఉ॥ కాశ్వత వస్తువుం దెలిసి - సంస్కృతి దాఁటెడి దారి చూచి యీ
విశ్వము సంతరించు హిత - వృత్తిని, నీ రచియించు సత్కృతుల్
కాశ్వత సుప్రతిష్ఠఁగనుఁ - జంద్ర విభాకర తారకాశితో
విశ్వమయుండెఱుంగఁడటె - విద్వదమాయక కావ్య కష్టముల్॥

సీ॥ బడులలో నిర్బంధ - పాఠమైగానంబు
రాణించు దినము చూ - శమున లేదు
గాన సాహిత్య సం - గతియె యోగంబని
ఘన బుద్ధులకు వచ్చు - దినము వచ్చు
కావ్యంబనఁగ యక్ష - గానమేయని కళా
నిధులెన్ను జెన్నెల - నిశలు వచ్చు
బాలు రొజ్జలు “డి-ఇ-ఓ”లును యక్షగా
నమును బూజించు కా-లమును వచ్చు
క్షీణయుగమునఁ బేరిచి - గేయకృతుల
లేఖనీ చొరము చూప - లేనివారి
కొలలు తొలఁగు దినమ్ములు - కూడివచ్చు
కాలగతు లొక్క తీరుని - కావు సుకవి॥

చ॥ గ్రహముల నానవెట్టగఁల గండఁడు రావణుడై న ద్దురా
గ్రహ శనిగాని పట్లఁ దన - గాటము చెల్లకపోయె నీవొ; యా
గ్రహములు మంచి చే నొలవు - గా, సుగమిచ్చుచు సంతతంబను
గ్రహదము లొట నిల్చి గుడి - గట్టితివార. జగద్దితంబుగా॥

సీ॥

శ్రీ పూష వాఙ్మంస్య - భూపవరస్మారీ
 కానందదాయని - యైన పోలు
 పండిత మత్తేభ - పాద విన్యాస పా
 వన వీధుల మరెడి - పట్టణంబు
 బహుకళానాథ శో - భా ద్యోతకములు క
 కాలలొప్పెడి - లలితపురము
 తుంబుర నారదా - దులఁ బంతగించెడి
 గాయక వరులొప్పు - కటకవరము

వివిధ విద్యలయందు - దిగ్విజయులైన
 నీదు స్థానిక యొక చోడ - నిల్పినపుడె
 విజయనగరంబు సార్థమై - వెలయు సుగుణ
 భాసమాన నారాయణ - దాస సుకవి॥

సీ॥

భవ కారకాభ్యాన - ఫణితి నిస్సమ శక్తి
 వగు నీకుఁ బూజ్యుడ వైన నీకు
 ఆ శాంత విశ్రాంత - హరి యశశ్శాలి
 వగు నీకు సరసుడవైన నీకు
 భారతీ స్తన పయో - భారాత్త బలశాలి
 వగు నీకు - గుణమణి - వైన నీకు
 ఆ బాణ పండితా - త్యానంద సందాయి
 వగు నీకు నిప్రుడ - వైన నీకు

నమర వీశ్వర సత్య - నారాయణ కవి
 నూలి పోగులఁ బోలుప - ద్యాల మాల
 విబుధ చంద్రుడ వని భక్తి - వెలయనిచ్చె
 వరును గొనుమయ్య జేజేల - దనుపుమయ్య॥

సీ॥ కల్పనా సమనల్ప - శిల్పి చాతురి జూపి
 చవుల గూర్చెడి బాట - సారి సాక్షి
 సకల భాషా విశే - షా భ్యాసమునకు న
 త్యద్భుతము మరుక - యాము సాక్షి
 అడిన మాట స-త్యంబై న దన యధా
 ర్థమైన రామాయణము సాక్షి
 పదములన్ రసముట్టి - పడునన్న. వన్నె తె
 క్కిన నవరస తరం - గిణియె సాక్షి
 కుక్కుచేశ్వర ప్రియభక్తు - కూడిమంచి
 తిమ్మకవి సార్వభౌముకీ ర్తికిని వెన్క
 నంటి దాజిల్లుచున్న నీ - యచ్చ తెన్ను
 కబ్బిములె సాక్షి - నీదు వి - ఖ్యాతి కనఘ॥

ఉ॥ ఆసవహించి త్వత్కృతక - ధార్ధము జూపక చాట్యగాన వి
 న్మాస మెఱుంగకే. హరిక - ధాభ్యసనమొనరించి యెట్లొ త
 ద్దాసులు కాకయున్న హరి - దాస సమాఖ్య వహించువారు నీ
 దాసుకు దాసులేక దయ - ధార్ధ విధాన కధాజ్ఞులాయనో;

క॥ జంకున్గొంకును లేక భూపతుల యాస్థానములందీవు వి
 శ్మంకన్నర్తన గీత వాద్యముల సం - స్కారములన్ జూపునా
 తంకమ్మున్ కొనకుండ నల్గడల విద్యాపీఠమంచున్ భువిన్
 తంకాపై న"డమడమార్పటులు చా -టన్ లేదె విద్యావిఠ్ఠి॥

త॥ విరుదు మహానటుడని శశి
 ధరునకె నారాయణాఖ్య - దాసవరునకే
 పరికింపఁజెల్లు తదితర
 పురుషున కెటు జెల్లు పిల్లి - పులియననగునే॥

—ఈశ్వర సత్యనారాయణశర

23. నా రాయణదాసు .

1. విన్నామురా పాట

కన్నామురా నృత్య

విన్యాస వీచికల

విహరించు మధురిమలు

2. పలుకు తేనెల జిల్కు

పద్మజుని రాణివిర

కవిత వేదవ్యాసు

గంభీర వాక్కురా - విన్నామురా॥

3. ఆ నడక లానృత్య

మా నాట్య గతులతో

కరగించు లాస్యాల

ధరతముని యాదెరా - విన్నామురా॥

4. సంగీత విద్యలో

చక్రవర్తిని నీవు

మహతీ విపంచికా

మహనీయ రూపమవు - విన్నామురా॥

5. శంభో పదమ్ములో

యంభోధి యరచెరా

కాళ్ళ గజ్జెల మోత

కంపించె కులగిరులు - విన్నామురా॥

6. నవ్వు దళ నర్సాలు

నివ్వరై నటచెరా

వార్గేయ కారాకా

ప్రజ్ఞా ధురంధరా - విన్నామురా॥

ఉ॥ శ్రీయుత మూర్తి ఖండిత ప్ర - శిష్య జనార్తి, సమస్త దిక్పసి
ద్ధాయత కీర్తి సజ్జన చయస్తుత న్యాయపథానువర్తి, యా
ర్యా! యసమాన పూర్ణ మహి - మాతి శయోరు గుణాభిద్యునా
రాయణ దాసవర్య తగ - నారయు నామనవిన్ గృపాకరా॥

గీ॥ స్వీయ ఘన పాండితీవిని - ర్జిత సమస్త
పండిత చయంబుతోఁ దమ - ప్రధిత కీర్తి
వారములు సర్వదిసలకు - జేరుచుండె
దనరు చుండు నారాయణ - దాసవర్య॥

గీ॥ ఆతుల పరిపూర్ణ పాండితీ - ప్రతిభ, శిష్య
వితతి, బోచెడు మిమ్ము నే - నుతి సలుపుట
గగన కుసుమమాల ధరించి - కాంతఁ గొనుట
నేతి వీరకాయనుగోసి - నేయిఁగనుట.

సీ॥ నుర గురుండెపుడు త్వచ్చు కూషఁ జేసిన
బుద్ధి బలంబున - దోలవచ్చు
కమలాసనుండు మీ - కడ నేర్చెనేని వి
ద్యా యుక్తి మీసాటి - నందవచ్చు
శేషుండు కవిత మీ - చెంత నేర్చిన వర్ణ
నా యుక్తి మీ నరిన్ - దనరవచ్చు
పన్మునుల్ మీతోడ - సంప్రతించిన మహి
మావళి మీ సామ్య - మందవచ్చు

అంతెకాని సాధారణు - లైన జనులు
పోలఁ జాలుదురొక్కొయ - పూర్వ బుద్ధి
యుతుని, పాండిత్య నంపద - నివృతుని నుకవి
పతిని బహుమహిమా నమ - నివృతుని కెందు॥

10

గీ॥ సంస్కృత కళాలయంబునఁ జదువుచుంటి
గాన విద్యఁ గూడను నేర్వ - బూనియుంటి
త్వద్దయాలోకనముల నా - పై నఁ బరపి
త్వరగఁ జెప్పింపవే మహీ - సుర వరేణ్య॥

చ॥ సరి సరి యేటి మాటయిది - సాగునె- విద్యలరెంటి నేర్వఁగన్
దరమగుచెల్లు! వల్లనక - తండ్రి కుమారుని కొర్కె- దీర్చునా
కరణఁ గరంబు ప్రేముడిని గానము నేర్పెడి వానిఁ జేయవే
పరమ దయానుయు క శ్రిత - పాలక దీనుని నన్ను వీడకన్॥

గీ॥ త్వత్కృపా రక్షిత సుజీవి - తంబుఁ గలుగ
సేయఁ బార్థింప సల్పవె - శ్రిత జన రత
ఎట్టలై నఁ ద్వచ్ఛరణముల్ - పట్టువాడ
నేకలవ్యుండు గురుఁడోరె - నిద్ద చరిత॥

—వంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

ఉ॥ మన్నన నేతు పెద్దలన - మానుల మామ్యుల నాదరింతు సు
పన్ను డకించనుండనెతు - భావ మొకింతయులేక నందరన్
గన్నుల నొక్కరీతిగను - గాంచెదవార్యభవద్గుణాళి మా
కెప్పగ శక్యమౌనె పరి - కింపగ విప్రకులాబ్ధి చంద్రమా॥

ఉ॥ మానవ జన్మ మెత్తుటయె - మంచి తపః ఫల సూచకంబగున్
దానికి తోడుగాఁ జదువు - ధర్మ పరాయణ బుద్ధి శీలమున్
దానము నిర్మలాత్మయు న - దా భగవంతునియందు భక్తియున్
బూని జనించి నాడవని - పూజ్యులు నీదరిఁచేరుచుండెదర॥

10

గీ॥ చిన్నిపూడేనె తుంపురుల్ - చిందునట్లు
రాము చరితము వ్రాసినార్ - తాముతొల్లి
దానమీ జన్మమేగాకఁ - దక్కుజనుల
భవము సఫలతఁగాంచెనో - కవివరేణ్య!

ఉ॥ శంకయొకండు నైతముఁ బొ - సంగదుమీరచనమ్ములోనయే
వంకయులోకు రెవ్వరును - బట్టవి రీతివి వ్రాసితన్నయా
చింకఁపుఁ బల్కుఁబల్కుటకు - వీలొకొ యొడ్లకు మీకుఁగాకయా
తంకములేక మీ ప్రతిభ - దారుణికిన్నగయై యొసంగుతన్॥

సీ॥ ఆంధ్ర దేశక్షోణి యంతట హరికథా
వీజముల్ చల్లిన - పెద్దరైతు
చెవులకు చవులార - నవకళించెడుగాన
సారంబునం గ్రొత్త - వారదుండు
అప్పటికప్పుడ - త్యానందకరమైన
సమయ స్ఫురణగల్గు - చతురబుద్ధి
నవరసామృత ధార - జవమున గురిపించు
కైత గూర్చిన నాంధ్ర - కాళిదాసు
సప్త తాళము లొకసారి సరిగ జూపి
ప్రభవెలార్చినఘన "రియ - బ్రహ్మ" నేత్ర
పర్వమౌన్యత్య మొనరించు - పరమ శివుండు
దనరు నారాయణాహ్వాన - దాసవరుడు॥

గీ॥ అవని మితిలేవి ప్రజ్ఞచే - నలరి హరిక
థాపితామహుఁడను బిరు - దంబుగొన్న
మేటి నిర్మల గుణరత్న - పేటియగుచు
నతి మనోహర వాగ్దాటి - నమరియుండె॥

గీ॥ కాలికడియంపు చిరుగంట ఘల్లు మనఁగ
వినెడు దానుల గుండెగు - ఖల్లుమనఁగ
సభ్యులకు కాయము పొంగి - ఝల్లు మనఁగ
పెళ్ళు మనునట్లు కథవిను - పించునతఁడు॥

గీ॥ అదిభట్టాన్వయాంభోధి యజ్ఞవైరి
గండపెండేరము న్దాల్చు - దండి మగఁడు
రాజ పూజ్యుండు బహుశిష్య - రాజియుతుఁడు
రమ్య నారాయణాఖ్య వి - రాజితుండు॥

—కవిభూషణ: అద్దంకి వేంకట రంగాచార్య

శ్రీ నారాయణదాస స్మృతి పద్యములు

మ॥ నుత పద్యంబుల వ్రాయు లేఖని కొన - న్నొప్పించి నాయాదతో
స్మృతి పద్యంబుల వ్రాయఁగా వలనెని - స్సీయెంత సాపాత్ముడన్
మతిహీనుండగు కాలుఁదొక్క నెలనీ - మాతె త్తకే యున్ననీ
మృతి సంతోషదమే యగు గద మహా - మేధావి; దాసోత్తమా !

చ॥ ఎనుబది యేండ్ల వానికయి - యేడువనేలవిపించలేదు యో
వనదశజ్ఞాన సంపదకు - బాయనిగేయుండవౌటఁ జేసి యిం
కను జనతోపకార పటు - కావ్యకృతినైవలయింతు వన్నయా
సను మొదలంటఁద్రుంచితవి - సంతతమేడ్తుము దాససత్తమా!

ఉ॥ నీప్రతిభావిశేషమది - నిచ్చలు మధ్యమ లోకతుష్టిదం
బైపరగించి మాయదీన - యద్భుత శక్తులు మాముదా ప్తికై
చూపవె రావే వేగమను - చున్మోగమాటము వెట్టినారె చూ
బోకక వేల్పులెల్ల విడి - పోయితె కాదనలేక సత్కవి!

గీ॥ విజయ నగరంబు మృగరాజ - విరహితమగు
శైల గుహయయ్యె రాయడు - శాస్త్రి వెంట
నీవు నేగంగ గానసా - హిత్య గర్వు
లింక బోరలు విరచి - యూరేగవచ్చు!

ఉ॥ రాయడు శాస్త్రి స్వర్గురుని - రాయిడి వెట్టంగలాడు పాండితీన్
గేయ కవిత్వ వై భవము - నేరున డూచికి మాట వచ్చునే
నీయెడ నాలసింపఁ దగ - దేగెదనంచును లేచినావె నా
రాయణదాస! వానవ నభాంతరలక్ష్మము తోడ నింతలో.

కా॥ భాషా షట్క కవిత్వగాన మహిమల్ - భాసిల్లఁగ భారతీ
యోషాకార నృసింహ మంచును బుధ - వ్యాహస్తుతుల్ పొందునీ
కీషత్తుం గొరలేదు; నిన్గురించిమే - మెంతేడ్చినన్ వ్యర్థమున్
దోషంచొను, త్వదాత్మ శాంతికయి యెం - తున్ భక్తిశ్రీకాంతునిన్.

ఉ॥ శ్రీయుత భక్తి నీకథలు - నెప్పి జనమ్ము తరించు సన్నుతో
పాయము చూపు పెక్కు - లగు భవ్యకృతుల్ రచియించి సచ్చరి
త్రాయతకీర్తి నొంది, భవ - దంఘ్రులు నేరంగ వచ్చుచున్న నా
రాయణదాసుడే పదవి - కర్ణుఁ డొ ప్రేమనుజూడు శ్రీహరీ!

—ఈశ్వర సత్యనారాయణ శర్మ

విన్నపము

గీ॥ కలిగిన తలంపు వసుమతీ - తల దిదృక్ష
ద్రష్టమంతుడు దృష్టి మాం - ద్యము గలాడు
దృశ్యమితరుల కెఱిగింప - నిచ్చగించు
నకలు! యీదేరుబెట్టలీ - యర్పకుండు!

ఉ॥ ఈ పృథులావనీతల స - మీక్షయనన్ యొకపాటి మాటతో
నొపనియొక్కొ, పర్వతము - లా నదులా సీతతలమ్ములా
యేపగు కాననాంతరము - లెన్ని ధరాస్థలినుండె, నవ్వితా
నా పరికించు వాడని మ - హత్తర చిత్రముగా దలంచితిన్॥

కం॥ ఉరకుండ లేకనేనా

వెఱి బాగుల వానిఁజూచి, - "బిడ్డా!" యాయు
ర్వర సర్వంబును జూతువె
యెఱింగింతువె వింతలెవ్వి - యే, మాతోడన్॥

మ॥ అనవుండా నిసుగిట్టుల బలికె "న - య్యా! యిందెయున్నట్లు - ప
ర్వసనేనేగి మహాద్భుతంబులఖిలం - బున్ జూచి మీతోడనీ
క్షణమే దెల్పెదనుండదీ" యనుచు బె - ల్చం బారియేతెంచియి
ట్లను నాయబ్బుర మిన్మడింప, గరవి - న్వాసమ్ము దీపింపగన్॥

సీ॥ మహదాశయోత్తుంగ - తుహినాద్రి శృంగముల్

ధారాభిరామపూ - తస్రవంతు

లర్ధ సౌరభ్యగ - ద్యాత్మకారామముల్

వర్ణనాతి విచిత్ర - వారి విధులు

సార్ధక వాక్యప్ర - శస్త్రకేదారముల్

రసవత్పద నతోప - రవ్రజంబు

పరిశుద్ధ గీతదే - వస్థాన విచయమ్ము

వైదుష్య నైకత - ప్రధితభూము

లిన్నియేమిటి కయ్య! కో - యిలల పాట

లేమి నెమ్ముల నాట్యము - లేమి, కంట

జూచియే తీరవలె నింక - సోదెగాక

నరిగ వర్ణించుచో మన - నరియే లేడు॥

కం॥ అని నాచేతం గోరబ

దీన యాకుఱ్ఱుడు కళాద్ర - ధీమవి నారా

యణదాస సత్కవీశ్వరు

గనుపించి వచించెనిట్లు - గాంభీర్యముగన్॥

ఉ॥ మున్నొకనాడు గౌతముడు - భూమి ప్రదక్షిణ మాచరించిన
జైన్నరె వేల్పుటావు ప్రస - వించుతటిన్ వలగొంటచేత, స
ర్వోన్నత చారు కావ్యముల - నొప్పుగగన్న మహాత్ముడీయనన్
గన్నుల జూచినాడనటు - గావుననే గృతకృత్యుడం గదా॥

మ॥ అనియెన్ వింటె గుమారు వాక్యరసమా - హా! యెంతరుచ్యంబొస
త్యనిరూఢ - బొ వివేక సమ్మతమొ, స్వాం - తంబద్భుతాక్రాంతమై
“తనయా! ధన్యుడపోయి నీతలపుస్తు - త్యంబోయి నీకారణం
బుననాకియ్యెడ నద్గురూత్తముడు నే - వ్యుండబెప్పినీ నాటికిన్।

సీ॥ జయదేవ కవికృతా - స్వపద గీతికలట్లు
లౌచిత్య సూక్తిము - త్యములు జల్లి
నారాయణ తీర్థవా - జ్ఞయ పయోధింబరె
యుల్లాస మొదవ బీ - యుషము విదికి
రామదాసుని భక్తి - రసరచనంబోలి
యంతరంగంబును - య్యాలయించి
త్యాగయ్యగారికి - ర్తన మానికములట్లు
రాగబాహుళ్య స - రాగమంది

యలరు నీ కావ్యలక్ష్మి కెం - దైననీడు
గలదె, యున్నను నువమింప - గలమెమేము
సాత్వికాచార పరమ హంస ప్రచార
యాశయోద్గేయ నారాయణ - దాసవర్య!

మ॥ రసహీనంబున సభ్య వాక్య రచనా - రంభంబు నీ చాతి నీ
చ సమర్థంబు విలక్షణంబును భవ - జ్ఞానాంధకారం బటం
చ సదృగ్వాగ్మి యొకండు నా కవనయయ్యా! యీసుగా జూడన
భ్యసనంబున్ బొనరించె నీ విపుడు నా - యల్లారు సారస్వతో
ల్లసనం బివ్వలనెట్టి వై చెదవో కే - లొదట్టి లాలింతువో

కం॥ అంత యసభ్యమే దాన

న్నంతటి పేలాపు బండి - యాఁ దూష్యంబాఁ

యింతేని రసము లేదా

చింతింపను కలది కలటు - చెప్పు! మహాత్మా!

మ॥ వయసా చిన్నది ప్రాయమాయు క్తమగువి - ద్వద్ధార్థ్యమాపూజ్యము
న్నయదేనిన్ సమయోచితముగ స్ఫురిం - చఁబోవ దట్లయు్య బ
ద్ధియముల్ వ్రాయుట సాహసంబయగు సం - దేహంబులేదంచునే
న,యెఱింగింతును విన్నుదేశికునిగా - నాలోనబావించినీ
దయ చే దప్పులనొప్పులందెలియ నంతర్వాణి గెంటెన్ననున్॥

—వలివేటి కామేశ్వరరావు

కా॥ శ్రీమద్రామ చరిత్ర పూర్వము రచించెన్ తాత వాల్మీకి భి
క్షమర్యాద కుశీలపుల్ పితరు లై క్యం బందగా జేసి ర
స్తే మాకిష్ట యధార్థ రామచరితం బేర్పాటు గావించి మా
కో మర్యాదల భిక్ష పెట్టు హరిదాసీ తాతకున్ మ్రొక్కెదన్.

ఉ॥ ఆయన చేయి మా శిరములం దభయంబని పల్కుచుండె నా
ధామణ దాను నేడమృతుడై హరిదాసుల భావియోగపు

చ్చాయల గజ్జ కట్టుకొని సల్పుచునుండె షికారు నాకదే
కోయని పంటగా మదిని కొల్తు కృతజ్ఞత వెల్లడింపఁగన్॥

కా॥ ఏ దివ్యాత్ముఁడు తెల్గు నాట కవితాంభల్ రసావేశయా పాడుచున్
మోద శ్రీ మెయిపూత పెట్టి నఖముల్ అసుముల్ వోనాడుచున్
యేదివ్యాత్ముడు వీధికొక్క హరిదాసిం పారగా జేసె నా
దాదివ్యాత్ముఁ డాదిభట్ట కవి చాపైపోయె భూమాతకున్॥

ఉ॥ ఏయెడ నర్థ గౌరవము నింపుచుఁ హాయిగ యక్షగానమున్
జేయ సమర్థుడంచు కడు నేర్పరు లిచ్చిన యందెగొన్న స
ద్గాయకుఁ డాంగికాభినయ గణ్యుఁడు సత్కవి వృత్త నృత్తమున్
కోయని వంటి నా కథకు క్రొత్తులు గూర్చెడు ఆదిభట్ట నా
రాయణదాసు విన్ముమన ఆంధ్రుఁడు భాగ్యమురా సహోదరా!

—పాతూరి మధుసూదనశాస్త్రి

అ శ్రు త ర్పణ ము

మ॥ అకటాయేమిటు విన్నతోయినది మా ఆంధ్రావసీ విత్యనూ
త్సకళాలంకృత మంజులాస్యముదిశాతల్పంబు నీహార బా
ష్పకణార్ద్రంబగు హేతువేమి ఒకవిద్వత్తేజమీనాడు భా
తికలో కోత్కమణం బొనర్చుటనుకాదే సందియంబున్నదే!

కా॥ జ్ఞానుల్ మెచ్చిన పండిత ప్రవరు డజ్ఞాదాదిభట్టాన్వయం
దో నారాయణదాస వర్యుఁడిక లేదామాకు స్వర్గీయ స
న్మానం బందగ పోయెనా తెలుఁగు సీమన్ వావిపుంభారతీ
గానంబున్లును భాగ్యమాంధ్రులకు మృగ్యంబయ్యెనా దై వమా !

సీ॥ నీ గజ్జె కదలింపు - నేర్చున భరతశా
 త్రంబు వినూత్న తే - జమునమించు
 నీ దివ్యసాహితీ - విపుణతకున్ బృహ
 స్పృతియైన మెచ్చి యం - జలి ఘటించు
 నీ మేఘ గంభీర - విస్వనంబున దిశా
 వలయంబు మారుమో - తల ధ్వనించు
 నీయేక వాగ్దర్శి - ణీ కాంత వేయిభా
 వాల విడ్డల నవ - లీల గాంచు

ఆంధ్ర భారతి వీవయి యవతరించి
 నావు శ్రీయాదిభట్ల మాన్యకులజాత
 వాసిగన్న నారాయణదాసవర్య!
 నన్ను దీవింపరమ్ము వందనము గొమ్ము.

—దీక్షితులు

ఉ॥ హా॥ యనిపించునాట, యహా॥ హా॥ యనిపించునుబాట, తేనె సో
 నాయనిపించుమాట; వహా॥ వాయనిపించునుదేట, కై తవ
 హా॥ యనిపించునో హారికథామృతసాగర! యాదిభట్ల నా
 రాయణదాస! నీకడ సమస్తము న న్వయమయ్యెనద్దిరా !

సీ॥ అపరూప రాగంబులందు గేయమొనర్చి
 రసము జిమ్మిన త్యాగరాజు వీవు
 ఏకకాలమునం దనేక తాళములతో
 బాడగల్గిన లయబ్రహ్మవీవు
 అచ్చ తెనులైగై తనల్లిపెంచిన మహా
 ద్దండధౌ వాంధ్ర విష్ణుండ వీవు

భరతాది మునులు జూప వివి లక్షణ

నర్తనం బొనర్చెడు మహానటుడవీవు

పేర్కొనగనేల పల్వరఁ బేళ్ళఁ జెప్పి

బ్రహ్మ విష్ణేశమూల రూపంబవగుచు

హరికథామృత వారాసినన్వహంబు

పండియున్నాది నారాయణుండవీవె॥

గీ॥ ఔత్తరాహఁ డాశుకవి భట్టాంతపదుఁడు

బాణుఁడు, మురారి కవియును, భాస్కరుండు

భట్టపూర్వులు. మించతవ్వారి వీవు

ఆదిభట్టుండవగుచు నారాయణుండ॥

—అవధాన శిరోమణి - మహాపాఠ్యాయ - మధ్వశ్రీ కాశీకృష్ణాచార్యులు

శ్లో॥ కోయం! కామ్రపయోధితుంధన సుధారాశిర్వ పుష్పాన్కిము

కోయం! వేదరహస్య బోధనవిధౌద్వైపాయనోవాకిము

కోయం! రాగలయ స్వరాది ఘటనాశౌండ సురర్షిః కిమి

త్యేవం పండితమండలై రనుమితో నారాయణః పాతునః॥

శ్లో॥ ప్రాలేయాద్రిదరీ కుటీర విసరత్ గంగారురీ విర్మల

స్రోతః పూర్ణ తరంగ సంగమ బహిర్వాంతాచ్చ వార్పిందవో

యస్యానల్పకవిత్వ ముద్రిత కథాధారాతులాశ్చభవం

స్తన్నారాయణదాస సద్గురు వరాన్ కింస్తౌమ్యహం మందధీః॥

శ్లో॥ విదానం శాస్త్రాణాం మృదుమధుర సాహిత్య కవితా

విలాస స్యాస్థానం ప్రణతజన సౌభాగ్య ఘటనా

ధురీణం చాత్రాణాం పరమ కరుణా పూరమనఘమ్

హృదిధ్యాన్యే నారాయణ గురువరం పూర్ణయశసం॥

శ్లో॥ వర్ధంతీయ మతీవచప్రచలితా విద్యద్భిరానందదా
భాత్రాణామపిదై శికార్హణగతౌ శిక్షప్రదాశోభతే
యత్కిర్యార్థవశీకృతా చనితరామాంధ్రావనీ మోదతే
కస్యానందమ పాకరోద్ధరికథావాచస్పతేరుత్సవః॥

శ్లో॥ వర్షేవర్షే విజయతు తరాం బృంద మేతత్సు సంస్థం
వర్ధంత్యేషా సుజన హృదయాకర్షణాత్పు ప్రవృత్తా
నిత్యానందం ఘటయితు బుధగ్రామణీనాం మణీనాం
దేశౌన్నత్యం కలయతు జనానంద సందోహ పాత్రమ్॥

—సాహిత్య శిరోమణి మల్లాది చంద్రశేఖరకావ్రీ

శ్లో॥ శ్రీ నృత్య ద్విజ. మాదిభట్ కులమణిం, శిష్టాను గుణ్యాత్మకమ్
మౌనిం, ద్రావిడ రత్న, మంచిత గుణం, మాధుర్య రమ్యస్వరమ్
వానా నూన కళానుకూల మననం, న్యాయానుసారాకృతిమ్
శ్రీ నారాయణదాస, మున్నత గురుం. వృద్ధి ప్రధానం భజే॥

సీ॥ సహజ విభ్రాజిత సంగీత సాహిత్య
కావ్యములందు బ్రశస్తి గాంచె
స్వర శబ్ద భాసిత స్థిర భావ రాగతా
కాంచిత కల్పన వ్యాప్తి బెంచె
ప్రతిభా వికస్వర పంచ ముఖీశ్వర
స్తోత్రాదికంబులన్ శోభమించె
సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథ సమితిని రచియించి
సంపూర్ణ కీర్తిని సొంతరించె

హరికథా గాన వాగను భరిత విదిత
భాగవత శిఖామణియై ప్రతిభనందె
సత్య నిత్య విజ్ఞాన ప్రసన్నమూర్తి
వ్యాసకర్త నారాయణ దాస గురుఁడు॥

సీ॥ కాత్యాయనీ కటాక్షత్యద్భుత ప్రాప్త
విభవంబు లెంతయు వేష్క చేయ
రాజన్య సౌజన్య రాజ విద్వద్వర్య
సఖ్యంబు మిక్కిలి సౌఖ్య మొసంగ
స్త్రైర్య ధైర్యదార్య వీర్య గాంభీర్యాది
గుణములు స్వాత్రంత్ర్య మణిని బెనువ
శిష్యాను శిష్య ప్రశిష్య పారంపర్య
భారతీ దానంబు ప్రజ్ఞఁ దెలుప
నెల్లెడల నిండు కీర్తి వహించి మించి
సకల జనములు మనములు సంత సించ,
కథలు ప్రకటించి, పోషించి కళలు పెంచె
ధన్య తముఁ డునారాయణ దాస బుధుఁడు॥

సీ॥ స్వరము నుచ్చ స్థాయి పయికొని విహరించి
అంతలో మంత్రంబు ననుకరించు
పైనుండి క్రిందకు బూనినచో స్వర
మందక మొంతయు నధిగమించు
పాట బాడుచునుండు భరత మాడుచునుండు
బహారీతి గీతుల బలుకరించు
అడునో పాడునో యభినయ ముడునో
పైఞ్చేయి యగుచు నే వన్నె గాంచు

ఇంత వఱకును లేదెందు విట్టివాఁడు
నింక ముందును గల్గి తో. దెంచి చూడ
సతతముండును నిండు తేజమ్ము నొంది
ధార్మికుండు నారాయణ దాసు జగతి॥

సీ॥ కనులిచ్చి చూచిన జనపతియైనను
గద్గద స్వరముతో, కదలలేడు
చనువిచ్చి చేర్చిన ధనహీనుడైనను
వై భవఁబుల కల్మి బ్రబలు చుండు
మనమిచ్చి నేర్చిన మండుడే యైనను
విద్యద్వరేణ్యుడై విమతకెక్కు
అనువిచ్చి కూర్చిన సకలాంగుడైనను
సకలాంగయుతుడయి సంతసించు

బుధుఁడు, కవి, పండితుఁడు, దాత, పుణ్యతముఁడు
విభుఁడు, భోగి, వివేకి, ప్రావీణ్యుఁడన్ని
మహిమలను గాంచి మించిన మంచి జ్ఞాని
తత్వ బుద్ధి నారాయణదాసు నెంతు॥

విద్వాన్, - శతావధాని, భమిడిపాటి అయ్యప్పశాస్త్రి

శ్లో॥ అదిభట్టాన్వయాఽకాశే, సూర్యనారాయణో హరిః
సాహిత్య నవ్య శోభాస్తు, సర్వత్ర కృతవానహో!

శ్లో॥ వాణీ-స్వరూప-సంస్కారైః దత్తం భాషాసు జీవనమ్
సంగీత-రూప-శుభ్రాంతుః సూర్యేణహి సమో మతః॥

శ్లో॥ అమోఘ-లేఖనీ-వృష్ట్యా, భాషా-సస్యమపోషయత్
భావ-ధాన్యాని సర్వాణి, పరి పుష్టాన్యతోఽభవన్ ॥

పండిత కర్ణ వీరనాగేశ్వరరావు

శా॥ నద్వంశంబున బుట్టినాడవు గదా సాధుణ్య సంపత్తితో
విద్వత్పండిత రాజకోటికి మహా విందున్నారై మీ పెద్దలున్
తద్వంశంబున బుట్టినట్టి తమకున్ ధర్మంబు తోబుట్టువే
పృథ్విన్నీ కొకరుండు సాటియగునా పుణ్యాత్మ నారాయణా!

గీ॥ దైర్య గాంభీర్య చాతుర్య శౌర్యమాది
సుగుణ గుణముల పుంజంబు చోద్యముగను
సుగుణనేర్చి పట్టె నిన్నోము తల్లి
గాక యిటులబ్బునే గుణగణములెల్ల
రమ్య గుణసాంద్ర, శ్రీ విప్రరాజ చంద్ర!

సీ॥ శ్రీ యాది భట్టాబి శీతకరుండు నా
రాయణ దాసుండు ధీయుతుండు
గాననిబద్ధమ్ముగా బహు కావ్యముల్
విరచించు మేటి కవీశ్వరుండు
కఠిన మనంబులన్ కరగింప జేసెడి
గంధర్వులన్నీరు గాయకుండు
భావి నృత్తంబుల - రీతిగా జూపెడి
నగజాపతిన్ బోలు నర్తకుండు
పరమ ప్రీతిని మాబోటి హరికథకుల
కెల్ల జీవన మేర్పర్చు వల్లభుండు
సుందరాకారమున జిత సూనశరుడు
నగు గురూత్తము నేవేళ నాత్మ దలఁతు॥

కం॥ శ్రీ యాది భట్ట పోముని
పాయక శిష్య తతినేలు భవ్య గుణుని నా
రాయణ దాసుని లేడెద
నాయపచారముల ద్రోసి నను మన్నింపన్॥

శా॥ గానంబందున మేటి యౌచు కవితన్ గళ్యాణ మౌనట్లుగా
మానాధుం గొనియాడుచున్ కథలుగా మాబొంట్లకున్నుక్తిగా
దానమ్మిచ్చుచు పాడియాడి సభలన్ దాబొండు సద్గారవం
బా నారాయణజుస మద్గురు మదిన్ భావించు జేమోడ్పులన్ ॥

సీ॥ నీ గానము వివివి నిఖిల గంధర్వులు
సిగ్గు నన్నెలవుల జెందియుండ
నీ నృత్యమునుగని నీలకంఠుడు మెచ్చి
వెండికొండను జేరి వెలయుచుండ
నీవీణ వాయింపు నేర్పును గనివాణి
బ్రహ్మపజ్జకు జేరి వరలుచుండ
నీ కవిత్యముగని నేర్పుగ శుక్రకుండు
దనుజావళిన్ జేరి మనుచునుండ

విన్నిటింబొంది యిలను నీకీవె సాటి
యనగ వరలితివాది భట్టాబ్ధిచంద్ర!
శిష్యసంతతి నభివృద్ధి జేయమదిని
దలచుచుండు నారాయణ దాసవర్య!

కం॥ నీ కరణిని వెలయగ పను
లేకరణినొ యాభరణము లెంతయు గొనుటల్
కాకంబు రెక్కవెరవున్
గైకొని జరియించునటులెగా. గురువర్యా!

సీ॥ సప్తస్వరంబుల సందర్భమెరుగడు
కంకణమున్నాల్చు ఘనుడొకండు
శబ్ద భావమెరుంగ జాలడు యెడమచే
తను కడియము చాల్చు దంభుడొకడు

గణయతి ప్రాసల కలనై న నెరుగడు
 భుజకీర్తుల న్దాల్చు ముచ్చొకండు
 నృత్యంబునన్ గతిన్నిల్చి నేరడుగాని
 పెండెరము న్దాల్చు వెర్రె యొకఁడు

భువినిదాసుల గొందరు బుద్ధిమాలి
 నిన్నుబోలగనెంచి యింకెన్నో బిరుదు
 లందినామని పల్కు లనాడు చుండ్రు
 వేసముల జనులను మోసగింప!

సీ॥ అతివల ముంజేతులందు నన్మెరనెడు
 గాజులౌవారల కంకణములు
 నుందరులందరు నందముగా దాల్చు
 పట్టాలుగా భుజ బంధనములు
 ముదితల పదములన్ మొరయునూపురములు
 భీరులౌ వారల పెండెరములు
 అటగాండ్రెద్దును పాటల నాడించు
 విధమౌను సఖయందు వీరిపనలు

అమృతమనుపేరు విషమున కలరునటుల
 వీరికిన్గల్గు భిరుదముల్ వెలయునయ్య!
 రత్నమటు మెరయును గాజురాయిగూడ
 రాపిడివి భేదమగపడు జూపరులకు!

గీ॥ పింగమునకును మర్రిగామ సింగమునకు
 కోకిలంబునకు బొంత కాకమునకు
 హృషునకు భువి మెరుగుదు పురువునకును
 వరలు నంతరమగు నీకు వారి కరయ!

కం॥ ఎవని కృతంబున హరికథ
భువి విశ్రుతమయ్యెనట్టి భూసుర శ్రేష్ఠం
బ్రవిమలు నారాయణ దా
సవరుని మద్గురునినతుల సంభావించున్.

—హరి సోమయాజుల సుబ్రహ్మణ్యం

దా స ప్ర శం స

శ్రీయుతుడాది భట్లకుల సింధు శశాంకుడు. నాట్యశాస్త్ర వి
ద్యాయుగ కర్త, వైదిక ప్రధానుడు. ద్రావిడవంశజుడు కా
త్యాయని భక్తుడున్, సకల తత్త్వకళామహిమా న్వితుండునా
రాయణదాస నాముడు దురంధరుడున్, రసికాగ్రగణ్యుడున్.

గానకళారసజ్ఞుడు, యుగంధర తుల్య చమత్క్రియా మనో
జ్ఞాన సుధీజనుండు, సరస ప్రణవాక్షర సాధకుండు మే
ధానిధి, విప్రుడున్ హరికథా పరమేష్ఠి గుఱోత్తరుండు నం
స్థానవివాసి, పండితుడు, శాస్త్రవికారదు దారుదాతడున్

ఈతని సాటిలేరు పృథి వీస్థలి, నాట్యకథా విధాన సం
గీతములందు. ముద్రలను కేవలషణ్ముఖివేసి చూపుటన్
దాతసృజించు మానుష విధాన సరస్వతిగాక మర్త్యుడే!
ఈతనికి తదేసరి మరెవ్వరు పుట్టగలేరు లేరికన్

కవియై గాయకుడై రసజ్ఞుడయి, విజ్ఞానాత్ముడై దాసుడై
భువి కావ్యంబుల పాటలన్ గళల సంపూర్ణాత్మ సంయోగముల్
నవనవ్యంబుగ కల్పనన్ సలిపె, నానారంగ దేశంబులన్
భవమున్ ధన్యతగాంచె నాతనికి, సంభావించె శక్తులున్.

ఆతని జానకీ శపథ మంచిత గాన ర సామృతాబ్ధి త
జ్ఞాత లయ స్వరావళుల సంగతి రాగ వితాన పల్లవుల్
శోతృహృదంతరాళ రసశోభిత సారసచంద్ర కాంత సం
గీత వివాదనా నిపుణ కేంద్రము రాగవినోద బద్ధమున్.

నవరస తరంగిణీ కృత
కవితారస సారమాంద్రకవి లోకమునన్
నవనవ్యంబుగ నిండెను.
భువన వ్యాప్తిన్ లగించి బోధించెజుమీ

నవరసంబుల పోషించి నడుపుటందు
షేక్స్పియరుకవి మిన్నగా సిద్ధి పొందె
కాళిదాసుని కన్నను కావ్యమంద
నెడి, నిజంబును దాసుడే నుడివినాడు.

అచ్చతెన్నున రామాయణాది కావ్య
రచనలెన్నియో చేసియు రచ్చగెలిచె
హరికథావళి కల్పించి, వరుల. సురలు,
కవుల మెప్పును పొందెను, భువివి మిగుల

గజ్జ తగిలించి చిడతలు కరమున నిడి
పూలదండ కంఠంబున, పాలరంగు
పట్టు పుట్టంబు గట్టియు. పరిమళించు
పులుగు, కస్తూరి, మేనను, పూసికొనుచు

రాగతాళ ధ్వజాలతోడ రమ్యమైన
వేధభాషల మెప్పించి వేడి కాన్థ
లంబుజేరెడి హరిదాసు లావు తీవి
చూచి నర్హింప తరమె త్రిళుత్తై న.

ఏతాత్వికుండు సంగీత కళాశాల

విజయనగరమందు వెలయజేసె

ఎ గాయకుండు మహీపాలురు నుతింప

సంగీత భారతిన్ సణల నిలిపె

ఏ నాట్యకాచార్యు డీభుమి నాటక

ప్రక్రియల్ చూపించి ప్రవరుడయ్యె

ఏ కవిరాజిమ్మహిని యచ్చ తెనుగున

రామాయణంబును రచన జేసె

ఎ మహాత్ముడు హరికథా నామ సార్థ

కతను గా పాడెనట్టి సత్కవిని, దాసు,

హరికథా పితామహుని, గాయకుని, సుజను,

నాదిభట్ట నారాయణు నాత్మదలతు;

అతడు చేయి త్రిప్పిన, ముఖాంబుజము స్వీరియంగ జేసినన్
మూతి బిగించినన్ గమలు మ్రోడ్చిన, కాళ్ళు కదల్చి మోపినన్
జాతగ చూచినన్ లయ ప్రభావము తాండవమాడుచుండు నా
జాతకుడెట్టి పుణ్యమును సల్పెనో ? తాలయ బ్రహ్మ మెంతకున్.

—శ్రీ కట్టా గోపాలం ఎం. ఏ.

ఉ॥ మన్నన నేతు పెద్దల సమానుల మాన్యుల నాదరింతు సం
పన్నుడ కించనుండనెడు భావ మొకింతయులేక నందరం
గన్నుల నొక్కరీతిగను గాంచెద వార్య భవద్గుణాలి మా
కెన్నగ శక్యమౌనె పరికింపఁగ విప్రకులాబ్ధి చంద్రమా!

ఉ॥ మానవ జన్మ మెత్తుటయె మంచి తపఃఫల సూచకంబగున్
దానికి తోడుగా చదువు ధర్మ పరాయణ బుద్ధి శీలమున్

దానము నిర్మలాత్మయు సదా భగవంతునియందు భక్తియున్
పూని జనించి నాడవని పూజ్యులు నీ దరి చేరుచుండెదర్.

ఉ॥ పెట్టెదు చేతులార కడు పేదలు దేహియటంచు వేడ జే
పట్టెదు సత్కథావళుల బల్కెడు పండితులన్ ముదంబునన్
రట్టొక యింత నేయక నిరంతర మాశ్రితకోటి నేలు నీ
యాట్టి గుఱోన్నతుం గవినయట్టి మహాత్ములు ధన్యులీ భువిన్

—నరిసిపురం సూర్యనారాయణ

యక్ష గంధర్వ కిన్నర ప్రేక్షణముల
స్వర్గము శివారుల కథా ప్రసంగములను
రంగవేది సంగీత నర్తన చణత్వ
మమరులను గూడ కైవల్య మందజేయు
గురుభరతుడవో! నందివో! గిరిజపతివో!

తరుణ గోపాలు చిన్ని పాదమును బోలు
లేత పాదాన తొలిగజ్జె మోతమోసి
చిన్నిగొంతు నాదబ్రహ్మ చేర విల్వ
పాటగా నార్చి నూరేండ్లు నేటికయ్యె.

‘శారీర’ మన్న వస్త్రాదులు వరవడి

తీర్చుకోదగు మేనితీరు నీదె

శారీర’ మన్న ఉస్త్రాదులు సాధించి

చేరుకోదగు గొంతు సౌరునీదె

వైదుష్యమన విదాంవరులు జన్మలనెత్తి

చదువుకోదగు పెద్ద చదువు నీదె

ప్రావీణ్య మన కళాపరులు పురాసుక్య
 తమున పొందెడు భరతమ్మునీదె
 ఆదిభట్ల వంశమ్మున నాదిభట్టు
 వాండ్ర హరిదాస నిశ్రేణి నాదిదాసు
 వగుడు ముమ్మూర్తు లాదినారాయణుడవు
 ఆదిశేషుడు మాత్రమే నగుదు నెటులు!

ఒకచరణంపుటందె పురుష్య చిడతాఁడవ శైలిచిందవే
 తొక పదనూపురమ్ము లాలలనోచితస్య విలాసమాడ నీ
 వొకడవె వాచికాభినయమొప్పగ పాత్రలు పెక్కుదాల్చి నా
 టకగతి యక్షగానముల డక్కక నేలితి. దాస సద్గురూ!

శ్రీ బాలాంత్రపు రజనీకాంతరావుగారు, ఎం. ఏ.

శ్రీ దా స వం శా వ తి

తే॥ వఱలు భువిలోన శ్రీ భరద్వాజ గోత్ర
 స్సార్త వై దిక విప్రవం - శంబులందు
 నాదిభట్టను వంశపు - టాది పురుషుఁ
 డన్నిటన్నేటిఁ దలతునా - జన్నిగట్టు॥

సీ॥ సంగీతమున కట్టు - సాహితీ తుదిమెట్టు
 నాగమంబుల పట్టు - నాదిభట్టు
 యెట్టి దిట్టలనైన - నెదిరించు తరిమట్టు
 నన్నివిద్దెల తట్టు - నాదిభట్టు
 శాస్త్ర చర్చలఁబట్టి - సాహిత్యమున ముట్టి
 యల్పబుద్ధులనెట్టు - నాదిభట్టు

ఘన ధైర్యమున గట్టు - తనకీర్తి కడలంట
నజయు విద్దెల గుట్టు - నాదిభట్టు

తే॥ ఆతులరస పుష్పికై తల - కాటపట్టు
ప్రకట డాంబికు పరువును - బై టవెట్టు
వితరణాద్భుత కీర్తికి - వేల్పుచెట్టు
నన్ని విద్దెల మట్టుమా - యాదిభట్టు॥

క॥ తరతరము వారి నెన్నగ
కరము భరంబొచు వెనయు - కబ్బిము లొచున్
తర పురుషున కొక్కటిగా
వరలెడు తద్వంశమందు - వరుస గడింపన్॥

క॥ ఆ వంగడమున వెలసెను
శ్రీ వేంకట చయని విమల - శివభక్తి కళా
ప్రావీణ్య - డగ్గిగణ్యుడు
పీవర దృఢ దీర్ఘభుజుడు - పృథువక్షుడై ॥

క॥ కమలాపుడు తేజంబున
కుముదాపుడు కళలకెల్ల కువలయ విద్యా
ప్రమదా పుడు డనగ నొప్పును
విమలాత్ముడు డాదిభట్ట - వేంకట చయనుల్॥

క॥ అజ్జల జాప్రోపాసకు
సజ్జన నుతు సదయ హృదయ - శాస్త్రపుటాజ్ఞన్
సజ్జవభుజ విక్రమయుతు
సజ్జాడ నివాసు వేంక - టార్థ విలాసున్॥

క॥ అష్టాదశ పౌరాణికు
విష్ణాధికు చయని నెంతు - నిర్ణతభాషా

ధిష్టానర సనుననుపమ

పుష్టిరసోత్కృష్ట కవిత - పూర్ణ పటిష్ఠన్॥

ఉ॥ ఆ మహి దేవరాయఁడిల - నాలిగ నేలెను సాహితీఖనిన్

దామర చూలి రాణికిని - దాసరి వాగ్విభవాది వాదనన్

ధీమణియంచు భూప్రజలు - దర్జణ యశస్సొనియాడ నర్సమన్

యామెను చద్వలవ్యయని - యందరు బిల్వగఁజొచ్చి రెన్నుదున్

క॥ జపహోమాధ్యయన వ్రత

తపములకున్ఫలములనగ - తనయులఁ గనియెన్

తపన సమతేజు లేఫర

విఫల ప్రతిభాసమాన - విద్యాన్వితులన్॥

క॥ అగ్రజుఁడు జగ్గనాథ్యం

దుగ్రుఁడు భుజశక్తిఁ గనస - మున్నత ధైర్యం

డాగ్రహ మెరుగఁడు సుందర

విగ్రహ జిహ్వగ్ర నిగమ - విద్యాధికుఁడై ॥

క॥ తలతెగియె ధాతకాతల

తలవాకిటి వెలదికుంది - తననాల్కా తుదన్

దలచూపి నటన మాడం

గలిగెను మా వేదగాణ - ఘను, జగ్గనకున్॥

క॥ పస చెడి మంధర తిరిగె

న్వేసవంగె న్పసిడికొండ - వింధ్యయు క్రుంగెన్

రసమయ్యె వివవుఁ గొండయుఁ

గసటయ్యె న్నుపమధృతికి - గన జగ్గనకున్

క॥ అనుపమ మతియుతుఁడాతని

యనుజన్ముడు సీతరామ - యాఖ్యన కెనయౌ

మనుజన్ము నెఱుంగ మనుచు

ననులెల్ల నుతింప నెగడె - సత్కిర్తి నిలన్ ||

ఉ!

సీ తలకట్టి తగు తెల్వి - తమ్ముకుఱ్ఱలఁ దెచ్చి

పెంచి పెద్దలఁజేసి - పేరుగాంచె

భువి తత్వ మెఱుగునా - రవియేమొ యితఁడని

కృషికులు మెచ్చ స - త్కిర్తిఁ గాంచె

నాగమఁబుల నేర్చె - ననుపమ వ్యవహర్త

ధీవిశాలుండన - తెల్విమించె

విసుమాన ప్రతిభచే - నసమానుడై మించి

కష్టించి తాను లక్షలు గడించె

తే సోదరప్రేమ బంధు జ - నాదరమున

ధారణీ తలసారమ - సార మెరుగు

వేద విద్యార్థ విజ్ఞాన - విత్తముండు

సీతరామయ సరిలేరు - జ్ఞాతలమున||

తే అతనిసోదరుఁ డగ్ని హో - త్రాఖ్యబూని

పంచ కావ్యఁబులన్పఠి - యించె నెలమి

భాతృ ప్రేమాస్పదుండయి - ప్రతిభ నెరపి

పుత్రపౌత్రాభి వృద్ధిగా - ముదము గాంచె||

క॥ ధృతియుతుడు పేరయాఖ్యుడు

మతిమంతుడు లలిత గాత్ర - మహి తందో డై

శృతి శాస్త్ర సమ్మతంబుగ

కతలందమ్మువికిఁ దోడు - గాన మొనర్చెన్ ||

క॥ దీరోవారులు నల్వరి

కూరిమి తమ్ముండు కొట్ట - కొన వాడు ధర

న్నారాయణ దాసనగా

భూరి నుతుండయ్యె సభల - బుధులెన్న గడున్॥

క॥ భారతి స్తనముల దుగ్ధ మ
పారముగా గ్రోలి వచ్చి - పటుధీశ క్తిన్
గారణ జన్ముండై భువి
నారాయణదాసుడన న - నన్యదృకుడై ।

ఉ॥ కాలిని గజ్జె కట్టె కర - కంఠుని గజ్జెను సాటి నేయగా
పోలికఁ జేయయంచ నడ - పోకడఁ జూపెను కేకి కంఠమున్
బాలనఁ జేసె పడ్డమము - నందన పంచమ సుస్వరంబునన్
హేళనఁ జేసె కోకిల న - హీన గతి నివిబుధాళి మెచ్చగన్॥

చ॥ అసదృశ గాత్ర పాటవము - నద్భుత వర్తన సంవిధానమున్
రన నవకంబులు పృతిలు - రమ్య కథా కథన ప్రపంచము
లెస్స వివరించు శ్రోతలకు - విస్ఫుటవాక్ప్రచయంబులన్మధు
ప్రసర రసాచిత ప్రకట - భవ్య కవిత్వ సమంజసోక్తులన్

ఉ॥ పండిత వంశ సంభవుడు - భాసుర విగ్రహఁడార్య సన్నతా
ఖండల వై భవుండు పటు - గాత్ర సమన్విత గాన మాధురి
న్దండి మగండు సత్కవిత - దర్పిత సాహితి వర్తనంబుల
న్గండల మిండఁడౌచు విల - గాయకు లెల్లను గొల్వ నేపునన్॥

సీ॥ సంగీత సాహితీ - స్వరతాళ మాన స

ద్ధాన ప్రబంధము - ల్కవితఁ గూర్చె
బాసల నాల్గిట - న్పటు సాహితీం జూపె
నలుమోము లొప్పెడు - నలువయనగ
ముక్కొల లయరాగ - ముల మేటియీతలడు
వర్తనంబున మహా - నటుడనంగ

భారతీస్తనయుగ్మ - భార వైభవ పౌర్ణ
ప్రత్యర్థులం గెల్పు - ప్రథిత కీర్తి

తే॥ హరికథాగాన సుధః జిల్కు - నమృతమూర్తి
అతుల భారతి తద్రస - నాగ్రీవర్తి
సరస కవితా సుధారావ్ర - చండ కీర్తి
సహజ సంగీత సాహిత్య - చక్రవర్తి॥

తే॥ కైత సంగీత నర్తన - గాన కళల
తెన్ను ఛారసి నాంగ్లాన - దేవ భాష
లందు సభలందు తొడవుల - నందుకొనుచు
మేటినేనని చాటెదా - నాటపాట॥

క॥ సంగీత ముఖుఁడు నర్తన
భృంగీకుఁడు యక్షగాన - వీణామహతీ
సంగత వైణికుఁ డభినవ
శృంగారాంగుండు వాగ్వి - జిత శేషుండున్ ॥

క॥ శృతిలయ కాలజ్ఞత త
తక్కుతి సాహితి స్వరము పల్కు - ధృతలఘుప్రతతుల్
స్తుతకంఠ మాధురి న్నొం
తతి చుల్కగఁ బల్కు చెవుల - నానిరి తేనెల్॥

తే॥ చిల్లి పెంకేట వాలుగ - చెర్వునందు
విసరగాఁ దేలి వలయంబు - రెసగునట్లు
పాటనారోహ నవరోహ - పాటవంబుఁ
దప్పకుండగ పాడెను - దాసొకండె॥

క॥ ఎచ్చున్లొచ్చుల తాయి
వ్విచ్చిన గొంతెత్తి విసరి - విచ్చుల విడిగా

రెచ్చి యయిదారు వడులం
దచ్చవు గమకంబు పాడె - నందరు మెచ్చన్.

క॥ అంగీకరించవలె నిల
సంగీతత్రయము దాసు - సరిరారనగా
భృంగి రిట నటన చాతురి
సంగతులగపర్చునట్టి - చాతుర్యమునన్

కం॥ నవరసము లొదవమేధాల
ప్రవణత మీరంగ భావ - ప్రకటితపద స
త్కవితం జతురత వెలయం
గవిదాసు సృజించెగాన - కవితాకృతులన్.

సీ॥ ఆచ్చ తెన్నున మాట - అల్లికన్కబ్బంబు
వలను గాదను వారి - వాయిగట్టి
అటల నే మేటి - నని చాటియొప్పింపఁ
గడగుచు కాళ్ళకు - స్తజ్జెగట్టి
పాటలన్నా పాటి - వాడెందు లేడంచు
దొఱ రచ్చ తిన్నెలం - దఱసిమెట్టి
నాల్గు బాసలమేటి - నాపాటికేడని
టీకు డాకాలి పెం - డెరముగంట

తే॥ పసిడి కడెముల గంటలు - పల్కాచుండ
మీస లెగదువ్వి తొడవుల - మేనఁబెట్టి
పెక్కు దర్వులనల్లి పెం - పెక్కినట్టి
మంతుకెక్కిన దాసు నే - నెంతు ముందు॥

ఉ॥ ఒక్కొక్కఁ డీ ధరిత్రిపయి - నొక్కొక్క విద్దెను వన్నెకెక్కఁ దా
నొక్కఁడె పెక్కు విద్దెలను - వొప్పుచు పొండితి దుర్దముండన

నిక్కని సాహితీప్రతిభ - చే సభలందున బిరులందుచు
నక్కులు పిక్కటిల్లఁ గడు - సాంద్రతనించెను కీర్తిచంద్రికల్.

క॥ గిరులందు మేరునగమును
తరులందున కల్పకంబు తారల చంద్రున్
విరులందు పారిజాతము
కరులందై రావతంబు - గాదానెన్నన్॥

క॥ మగటిమి జగతిన్మీసల
నెగదువ్విన దాసౌకంఠె - నెక్కటికై గా
జగజెట్టి పాటనాటల
దగువిద్దెల కెల్లవెల్ల - దానొక్కఁడనన్॥

క॥ నుడులకు తడవుల విదుపడు
గడిదేరిన పాటగాడు - కైసరుఁ డాట
వ్విడి, గుమ్మడు పొగడగడు
నడవిన పురుడేది దాసు - దలఁపనెడందన్.

క॥ ఆటల పాటల నేటౌ
మాటలఁ గూర్పంగకై ని - మాదెన్నుటలో
మేటిఁగన దీటు నాటికి
నేటికినే నాటనైన - నెఱకై సరికిన్॥

క॥ వఱలు పలు విద్దెలందున
సరుదెన్నునల్కి యనగ - చాటెన్నటిమన్
దఱచుగ విద్దెల జగతి
నొఱ మెన్నన్నిండు మగడు - దానొక్కఁడనన్॥

క॥ పద్దెములఁ బన్నవచ్చున్
యద్దెడలుచు బండ్ల కొలది - యైనను దర్బుల్

బద్ద మన న్సంగీతపు
విద్దెన్నన్నంగ వేల్పు - బెద్దతఱందే!

క॥ దర్వులఁ బన్నెంబో మెయి
ఫర్వున నొప్పింపనాడి - పాడంగలఁడే
సర్వుండు నాల్గు చట్టపు
మర్వులఁదగు కట్టు బాట్లు - మైకో పెసఁగన్॥

క॥ ఎన్నిటఁజూడన్నన్నిట
కన్నాకన ఁ జెల్లుదాసు - గన విద్దెలకున్
మిన్నలగువార లెన్నిరి
మున్నెరి కెనగల్గడంచు - ముందండ తరిన్॥

క॥ ఏడుగురు గ్రుడ్డివాండ్రు
గ్నూడేన్గుల్పోల్చి గొప్ప - గొండాడు నటుల్
యెడనెదొ విద్దె నెరిగిన
వాడెట్లు లెరుంగు దాసు - వాసి వినిలువున్॥

సీ॥ సంగీత సాహితీ - స్వరముల వీణీయ
నృలికింప నేర్చె - నా పలుకు వెలఁది
మోళ్ళి గురింపన - మోహన రాగాల
మురళి మోయించెను - ముద్దు కృష్ణుఁ
డసమాన సర్తనం - బాడెడు ధమరుక
న్వాయించు చెలమిన్ - పరమశివుఁడు
గాన మొనర్చిరి - గాణ లిర్వరు జంట
హాహహహహువులను - నమర వరులు

తే॥ ఇన్ని విద్దెలు తనయందె - నిమిడియుంట
వారి విద్దెల నెల్లని - వ్య సుధఁ జూప

నవతరించిన నారాయ - ణాఖ్యదాము
సాటిఁ జెప్పంగ వేల్పులే - పాటి దలప॥

క॥ సురగురు డరసిక సరసత
నెరు గండని కాదె తార - యెననెం జంద్రున్
సరసుండు రసికుడగు నీ
పురుషున కుమ్మరగురుండు - పూపగునె మహిన్॥

క॥ అందముల ప్రోవు సుందర
మందార మరంద మొల్క - మధుర కవిత్వా
నందు సుధీజనవందితు
ముందుగ నేనెంతు చయని - ముద్దులకుఱున్॥

తే॥ జాజి, చెంబేలి మల్లె పూ - ల్లలినట్లు
జుంటి తేనియ నొల్కవై - సోకినట్లు
పల్కపల్కున ఫల్కండ - లొల్కఁ బల్కు
దాసు కరవయ్యె తెన్నుల - వాసి యడఁగె.

తే॥ చతుర వాచోక్తి విఫలార్థ - సత్యసూక్తి
భక్తి శ్రీహరి కథఁబాడి - బ్రతికి తుదకు
ముక్తిఁ గవియెను లలితాది - శక్తిఁ గొల్చి
స్తవము లేదిందు సుంత వా - స్తవమిదంత.

సంగీతత్రయము = 1 ముత్తుస్వామి దీక్షితులు 2 క్యామకావ్రీ
3 క్యాగరాజు - నాల్గు చట్టపు మర్దులు = సారస్వతానుబంధమగు కావ్ర
ములు నాలుగు 1 వ్యాకరణము 2 చందము 3 సంగీతము 4 భరతము
ఈ నాల్గు కావ్రముల రహస్యములు.

The clock struck five, I rose up from my bed,
 Huddled on my vesture and away led
 From crafty, dusty, sultry, dinning town;
 To renew my esprit, to calm fields down,
 I trotted through tossing bush and brier.
 When birds retired striking their pleasant lyre,
 Where vernal airs blew constantly with glee.
 Until I hit on an unwieldy lea.

Doleful are we, the sun sank in the vale,
 But owls are hooting in the gayful gale;
 To our delight there came from far off scene,
 Narayanadas, brightened all the green.

He wore a turban on his sublime head,
 And bore a club, and towards me he tread:
 Although a hoary head his Will is still,
 Both sinews and thews are strong but not ill,

He came of from high blood, his noble state
 Is due to his highly talented pate:
 Omniv'rous reader, and facile writer,
 Our concordant and exquisite songster.

The poor well know his home and claim a share
 He gives them alms with glee; as he would bear.
 Listen! so meek and kind at heart is he.
 So strident, hard, severe, and stern to see.

His placid touch on pen will read'ly fill,
 Books after books of living matter, till

The pen begets weary! and this will tie
Sorrowful pleasure in our inward eye.

The mere opening of his vocal sack
'Pens the door of other world with a crack,
Fills with merriment and varied fragrance.
And we will be stilled with delight intense.

The mere utterance of the name of God,
At our end, fits us to heavens to trod;
If we pray Him in our limited time,
We can easily gratify our aim.

But due to Maya, we live in the sun,
Wholly deprived of what is to be done:
Besides, we believe this world phantasmal,
Run -stray to keep up high, and turn dismal.

To bring us to right path, he wrote and spread
Harkaths all o'er the world we trod and tread
To performances; we heard him, we hear;
Thence we may spell Him out then, and go near.

It's he that revealed an easy entrance
To heveans. Observe! his benevolence:
Sweet friends, have his performances and raise
Our voice high, such a worthy man to praise.

The Gandapendaram naturally
Nicely fitted to him and him only;
Master in four languages, and three arts;
A pointed prong in all arrogant hearts.

He walks with kings, neither cringes nor fawns:
 He never shows disdain towards commons;
 He will never count too much praise or blame,
 Always treats both Weal and Woe just the same.

Now the glimmering light faded away,
 Shrill sigala set to sing by our way;
 When Eternal Flowers gladly did mean
 Guiding us, we plodded away the green.

—Kavlipati Suryarao.

Our mother, th' Andhra Muse, free gave thee birth:
 Our grandmath' aged Sanskrit Muse, nursed thee;
 Suckled thou wast by the English Muse with glee;
 Pleased with thy music skill and growing worth.
 Sweet Parsi wedded thee with swelling mirth:
 Launching the boat of ease on the wide sea
 Of joy to meet fair fate thou hast sailed free.
 And made thy name soon spread all o'er the earth
 As fits thy holy name, true devotee
 Of Narayan thou art, whose love made thee complete
 the sixty years' long cycle free.
 By ever blooming glory wed with glee:
 May the make thee complete one cycle more
 To spread thy lore and add to thy fame's store.

—Jayanti Sitharamaswami B.A., L.T

విద్యావాచస్పతి రభినవ స్తాండవే నందికేశః
హాహాహూహూ ర్నిజగళరవే నానవిద్యా మరన్ని.
పారాశర్య శ్రుతితతిసమాలోడనే తత్తనూజః
అఖ్యావేషు త్వమసిభగవ న్నాదిభట్లా స్వయేందో.

పదానాం విన్యాసా త్ప్రచలతి ధరా నృత్యసమయే
కథానా మాలాపా త్ప్రతినదతి రోదో న్తరమపి
వినాద "శృంభో" ఇత్యభిమృశతి పైతామహపదం
త్రిభిః క్రాంత్యం సర్వం జగదపి రమేశేవ భవతా,
అంగైః పంచభి రేకదైవ భవతా మధ్యేసభం ధీమతాం
నానాతాళగతిప్రదర్శనకథా సంచారితా యాదృతా
ద్రష్టుం తామకృతవ్రతాని నయనా నృస్మాదృశాంసాంప్రతం
ధన్యాని శ్రవణాని నోల్పసుకృతా చ్ఛేయః కుతో మేదురం.

విత్యల త్వద్వదనారవిందమకరందాస్వాదనే సువ్రతాః
ధన్యాః కేసరిణో బభూవు రితియ చ్ఛిత్రం నత త్ప్రత్యుత
యేతు త్వ త్పదపద్మపౌరభ మనాఘ్రాయాపి గంధాన్వితాః
తేహ్యశ్చర్యకరా నరాః కథమపి త్వన్గౌరవం సూచ్యతే.

అర్కస్తేజసి చంద్రమా రసజుషా మాఘోదనేంగారకః
శీలే శాస్త్రవిలోడనేనచ బుధ శ్శేముష్యుదన్తే గురుః
కావ్యోషేన కవి శ్శనై శ్చరతివై కాయాతిభారా ద్భవాన్
సః జగ్ము స్త్వయి వాసరాధిపతయ స్సర్వేప్రసన్నాత్మనః.

వామేపార్శ్వే కృతపరిచయే వాజిపేయాస్వవాయే
పార్శ్వేన్యస్మిం, స్తవ పరిగతే నేతివంశప్రభూతే
ఇందో ర్లక్ష్మీ మనుగతనురాచార్యకావ్యస్య విభ్రత్
త్వం ద్రష్ట్వాణాం నయనకుముదోన్మేష కారీ తదాహి.

—శ్రీ నల్లాన్ చక్రవర్తి కృష్ణమాచార్యః

పారశీకగిరాబద్ధాభేయ్యామకవిమాధురీ
ఆంగ్లఖాషాసుయోగేన పరమాం భ్యాతి మాగతా.

వైవేదానీం కవేర్గీతి ర్దేనవాణ్యా విభూషితా
రసాతిరేకమా పన్నామాగుణాలంకారసంశ్రితా.

వాగీశ్వరీ ప్రసాదేన హృదయాహ్లాదదాయినీ
కౌముదీవవిఠోకస్య శృతిరేషాన నన్దినీ.

కావ్యగుణ రసాస్వాదః కృతోయేనహ్యానుత్తమః
సశబ్దధ్వవిసుర్మజ్ఞో దాసో నారాయణః సుధీః

మాధుర్యస్య పరాం కోటిం వితరాం ప్రాపయన్ బుధాన్
లోచేస్మిన్ సతతం కుభ్రాం పరమాం కీర్తిమాప్పుయాత్.

—శ్రీ జ. శ. గురేరీ

ఆబాలవృద్ధు లేయార్యువి విభ్యాతి
దిశలెల్లఁ బ్రీతి నుతించువారో!
భక్తితోఁ బాడంగఁ బ్రజలు మైమఱచు న
ల్లమరగాన ధురీణుఁడగు నెవండో!
నారద మౌని యనన్ నృత్యగానముల్
రాజిల్లు బహుముఖ ప్రజ్ఞుఁడెవఁడో!
యజ్ఞ తుల్యముగ నఖిలకార్యాచర
ణముఁ జేయునట్టి ధన్యాత్ముఁడెవడో!
దాపునకుఁ జేరు శిష్యబృందముల కెల్ల
సంశ్రయం బెవ్వఁడా బుధజనుని నాది

భట్టనారాయణాఖ్యుని, బరమ పూజ్యః
జేతులను మోడ్చి ప్రస్తుతించెద సతమ్ము.

—శ్రీ సి. హెచ్. వి. నరసయ్య

ప్రణవం బక్షర శబ్ద తత్త్వమున, సర్వవ్యాప్త నాదంబుగా
గుణ సంకూన్యః బాత్పరున్ గదిసి, దైగుణ్యాంచితబ్రహ్మయం
దణిమన్ జేరఁగ శారదా ప్రభను, రాగాలాపశక్తిన్ సుధీ
ప్రణిపత్తిన్ బరమేష్ఠియందె, విగమవ్యాహార దివ్య శ్రుతిన్.”

రాగవిభాన నంజనిత రశ్మిని, పద్మజుఁడాత్మకోశమం
దోగు నదల్చి, హంసవిభలోన్మిత సత్త్వమునంది, వాక్పతీ
యోగ సమష్టిపుష్టపురుషోత్తముఁడై విలసిల్లి, పీయ స
ద్యోగ విభూతి నాకృతిగ దోచె నతండిల నాది భట్టుఁడై.

శబ్ద బ్రహ్మము లేకమాట నజుఁగజ్జాడన్ స్వకీయాత్మరూ
పాబ్దంబింద, సహస్రమాస మఖ సవ్య వ్యాహృతిన్, ధారుణిన్
శబ్దించెన్ హరిదివ్యతత్త్వ విషయ జ్ఞానమ్ము సంగీత శా
స్త్రాబ్దంబంద సుధాఖి వర్షణ మభూతాదిష్టతాశధ్వనిన్!!

భాషాయోక్తగ, భావ సంపదను శ్రీ వాగీశ్వరీ భర్త చా
పోషించెన్ భువి నాట్యలాస్య జటిల ప్రోహార్ద సంవేదమున్
శ్లేషాహార్య పిశిష్టహాస్య కథనోత్సేకంబునన్ శ్రీపతీ
భూషాలాలసహాసమున్ వలచి, సంపూర్ణోక్తి శృంగారియై!!

నరుఁడై, శ్రీహరిదాసుఁడై, కథకుఁడై, నారాయణజ్ఞేయుఁడై,
పరతత్త్వేంగిత శంతర ప్రధితుఁడై, బ్రహ్మప్రసిద్ధాత్ముడై.

స్వరరాగామృత సంప్రదాన పరుడై వాగ్గేయకారప్రథన్
నరనారాయణ తత్త్వ సంభృతిని ద్వంద్వాతీతుడై జూపడెన్!

యోగపితామహున్ రసిక యోగ్యవచోవిభవాంఛితున్ ధరి
త్రీగణితవ్య భాగవత దీక్షను గాంచి, సరస్వతీ సతీ
నై గమ భావమాళ నొగి, న్యాయ నిధానము నందె భూస్థలిన్
రాగ వళంబు గాదె! మది రంజిలఁ బల్కె-డు పల్కు తెయ్యదన్!

కవి విద్వాంసులె భట్లు లౌట, శత సంఖ్యాభట్లు లట్లాదిభ
ట్ల విభావంబున రూపునంది, హరిసల్లాపంబులన్ యక్షగా
న విలాసంబున ధాత్రిపై మెలఁగి, ప్రజ్ఞావ్యాహృతిన్ వించి, దా
వ్యవధాన స్మృతినంది, బ్రహ్మయగుటన్ బ్రాపించె సత్యస్థితిన్!

భూగోళంబది, నాదతేజముల సంపూర్ణావృతిన్ గాంచుటన్
యోగ ప్రాభవ శక్తి సమ్మిళిత శబ్దో పాసనల్ శశ్వదా
యోగంబంది ప్రపంచితంబగు, మనోవృష్టిన్ వినన్ సాధ్యమే
నాగానంబెపు డవ్యయస్మృతిని, భక్త్యావేగసింధుశ్రుతిన్!

శతవర్షమ్ములు బ్రాహ్మణాయనునకున్ శశ్వద్కదాభ్యాతకున్
ప్రతిభాసిల్లగ లిప్తమాత్రమటు; సర్వవ్యాప్త కీర్తిస్థిరున్,
శ్రుతి శారీర విముక్తు; జన్మయతను స్ఫూర్తాత్మ తేజోమయున్
మితి మానంబుల కాలమంతగలదే! మృత్యుంజయోద్భాసిగాన్!

—శ్రీమతి బుర్రా కమలాదేవి

సరస సంగీత సాహిత్య సత్కవిత్వ
విలయ విద్యానగరిని జన్మించె గాని
భట్టవంశ సుధాంబుధిఁ బర్యపూర్ణ
చంద్రుడయ్యెను కై శవ సమయమందె

నవనవోన్మేష మేథ ఘనత్వమంద
నెల్లరకు నబ్రముం గూర్చుటేమి వింత
ప్రథిత విద్యత్కవుల నుతుల్ పడనెమిపుల
పిలువ ఓ యను నట్లుదేవిన్ భజించె

సంస్కృతాంధ్ర నిరర్గళ సాహితీగవి
ఉభయ భాషా కవితయుఁ దానోలగించె
ఆంగ్లభాషయుఁ దననార లబ్రమంద
నున్నతపరమ్ముఁ గొనఁజేరె సన్నతులను

ప్రథితుఁ దానందగజపతి ప్రభువు ప్రాణ
పదముగాఁ జూచె నాస్థాన పండితులను
సంస్కృతాంధ్రంబులను కావ్యసరణి రచన
హరికథా గేయరచన మహాద్భుతంబు

గొలిపెరామాయణాదుల నలుగడలను
విజయముంగాంచె గానప్రవీణు లలర
భరతనృత్యంబు నను “లయబ్రహ్మ” యనఁగ
నస్తతాళంబులను నేక సమయమంద

నడిపె సప్తా వయవముల నిడుదవచన
ములను వర్ణనలను కథాంబుధుల యందు
పోతు పెంటి కరల్లుగా శ్రోత యెదుట
ఉన్నదున్నట్లు ప్రకృతుల గన్నుపండు

వుగను జూపించె సభ విరాట్పురుషుఁడనుచు
దూలఁజల్లుచుఁ జూచెను బోదలున్ వి
మర్శకులు యోగులున్ మెచ్చు మహిమ జూపె
త్యాగరాజ జయన్తి పుష్యమ్మునందు

తనయుపాసన దేవితోఁ దలపు దెలిపి
 పాత్రు బ్రదికింపఁ జూపఱబ్బురము జెంద
 ఆత్మయోగమ్ము నంతరాస్యమ్ము దెలుప
 సరవిజగ మెన్న స్వచ్ఛంద మరణుఁడయ్యె
 తనియ నారాయణ బుధుండు ధన్యతముడు.

— శ్రీ చల్లా పిచ్చయ్యకావ్యిగారు

శ్రీయుతుఁ డాదిభట్టకుల సింధు సుధాకరమూర్తియైన నా
 రాయణదాసవర్యు దిషణాధికతన్ సరితూఁగఁజాలు వా
 ణీయులు పుట్టియుండ రవనిన్ గతమందున, వర్తమానమం
 దేయెఁగ లేరు, ముందు జనియింపరు! మచ్చున కొక్క రేవియున్.

సీ॥ ఇరుహస్తములతోడ చెరియొక తాళంబు
 వరణధ్వయాన నేమరక రెండుఁ
 బచరించి పల్లవిఁబాడుచుఁ గోరిన
 జాగాకు ముక్తాయి సరిగ నిడుట;
 నయమొప్ప వ్యస్తాక్షరియను, వ్యస్తాక్షరి
 అంగ్లంబులో నుపన్యాస; మవల
 నల్వరకున్ దెన్గునన్, నల్వరకు సంస్కృ
 తంబున వలయు వృత్తాలఁగై త;

గీ॥ సంశయాంశమ్ము శేముషీశక్తితోఁ బ
 రిష్కరించుట. గంటల లెక్కఁగొంట
 మరియు ఛందస్సుతోడ సంభాషణమ్ము
 ధనర బొనరించె నష్టావధాన మతఁడు,

సీ॥ “అహహా! యీతండు వాణ్యపరావతారమే
 వేయేటి?” కని నుతినేయువారూ;
 పలుబాసలందు నేర్పరి, పీరికిన్ శాటి
 పుట్టఁబో రొరు“లని పొగడవారు!
 “కంతరావము ఘనాఘన గత్తనంబుల
 కెదురొడ్డు” నని యుగ్గడించువారూ;
 “గానసాహితు లసమానముల్, సౌందర్య
 మంతకె“చ్చని కొనియాడువారు;

గీ॥ తెనుఁగు గడ్డకు వన్నియఁ దెచ్చినట్టి
 యీ మహామహాఁగని తరియించినాముః
 భాపురే” యంఱు సంతృప్తిఁ జూపువారు
 వైరి సఖలందు, భావుకు లాతనిఁగని.

సీ॥ అష్టావధానంబు లవవీల సల్పుచు
 వై జీకనిద్యఁ గేవలతఁగనుచు.
 హరికథాగానవిఖ్యాతిఁ “వితామహా”
 విరుదాన గండపెండరముఁగొనుచు,
 వల్లవి ధృతవిలంబములఁ బాడుచు,
 నధ్యాత్మచింత నిత్యంబు మనుచు,
 భతకాశ్రమ నృత్యపటిమ వెలార్చుచు,
 ఋక్తి సుస్వరయుక్తి నగుచు.

గీ॥ అప్రతిమమైన సర్వకళాప్రపూర్ణ
 మూర్తియై, దేశదేశాల మ్రోగిన యశ
 మోశలన్ వెల్లఁబూయ, నారాయణబుధు
 ఖాంధులకు గర్వకారణుడై లసింబె.

సీ॥ నీగజ్జె కదలింపు నేర్పున భరతశా
 త్త్రంబు వినూత్న తేజమున మించె;
 వీదివ్యసాహితీనిపుణతకున్ బృహ
 స్పృతియైన మెచ్చి అంజలి ఘటించె!
 వీమేఘగంభీరవిస్వనంబున దిశా
 వలయంబు మారుమ్రోతల ధ్వనించె
 నీయేకవాగ్గర్చితీకాంత వేయి ఖా
 వాల బిడ్డల నవలీలఁ గాంచె

గీ॥ నాంధ్రభారతి వీవయి యవతరించి
 శ్రీ యాదిభట్ట మాన్యకులజాత;
 వాసికెక్కిన శ్రీహరిదాసవర్య!
 నన్ను దీవింపరమ్ము వందనముఁగొమ్ము.

—శ్రీ దీక్షిత దాసు

కల॥ శ్రీ నారాయణదాసుని
 గానవికారదుని యక్షగానాఖ్య కళా
 జ్ఞానవిధి విమల చరితము
 శ్రీ నారాయణు డొకండె చెప్పఁగ నేర్పున్.

ఆ॥వె॥ ఆతఁడెన్ని విద్య లభ్యాస మొనరించె
 నన్ని విద్యలందు నారితేరి
 నట్టివారె కావి యమ్మహామహాగాథఁ
 జెప్పఁజాల రొరులఁ జెప్ప నేల!

చంపక మాలిక

ఆతని కతంతె సాటియగు
 నాంధ్రుల భాగ్యపుఁ జింట్లయై బృహ

స్పతి సమబుద్ధికాలియయి
 వాగ్జిత సర్ప కులాధి నాధుడై
 చతురత యక్షగానకృతి
 సంచయమున్ రచియించి శిష్యుసం
 తతికవి నేర్పి సర్వజనతా
 ఘనతోషణరీతిఁ దత్కృతి
 ప్రతతివి బాడి యాడఁదగు
 పద్ధతిఁ దా నొనరించి చూపి గ
 ర్వితమతులై న పండిత కవీశ్వర
 గాయకరత్న గర్వప
 ర్వతపవియై విదేశ కవి పండిత
 సన్నుతిఁ గూడఁ గాంచి సం
 తత భగవత్పదాబ్జ యుగదత్త
 మనస్కుడుగా జెలంగి సం
 స్కృత ముఖనై క భాషల విశేషముగాఁ
 గృషిఁజేసి యన్నిన్
 గృతమతియై కృతార్థుడయి కీర్తి
 లతాంగి మనోహరుండునై
 యతుల విరాగియై యతుల
 కందవి బ్రహ్మపదార్థ కా
 శ్వతముగనుండు నా ఘనువి
 చారు చరిత్రముఁ జెప్పకకృమే?

శుంభన్మోహన యక్షగాన విభవాస్తోక ప్రభావమ్ము సం
రంభమ్మొచు రసజ్ఞ లోకముల కాహ్లాదమ్ము సంధింపగా
“శంభో” యన్న భవన్నుతిప్రతతి విశ్వమ్మందు మాత్రోగ్గులే
అంబోధిప్రతిమాన గర్జనలతో - ఆ నాటి కీనాటికిన్.

చిటికెల్ కేల మనోజ్ఞనాద సుమవృష్టిన్ సృష్టి సల్పంగ ది
క్తటులన్ దిగ్భ్రమలోన ముంచినది నీ గాంధర్వమే; భవ్య సం
ఘటనమ్మాంధ్ర చరిత్రలో భవదమోఘప్రజ్ఞ - యుష్మత్కళా
చటుల ప్రోజ్జ్వలరీతి భారతికి శశ్వద్భూష విద్వన్మణి !

తెలుగుంబోకడ లొక్క పజ్జ మమతన్ దీండ్రింప గీర్వాణ సూ
క్తుల లీలా మహిమమ్ము లింకొకయెడన్ గూర్మిన్ రగుల్కొల్పు మం
జుల శయ్యాసుకుమార సంపదలతో శోభిల్లు కావ్యాంబుజ
మ్ముల వాణీచరణమ్ములన్గొలుచు నీ పుణ్యమ్ము నగ్గించెదన్.

సిరియును జ్ఞానబలమ్మును
తరుణకళా సంపదయును ధార్మికగుణ త
త్పరతయు గవితాచణతయు
హరికథకుల నీకెయబ్బె నధికాధికమై.

యక్షగానమునకే దక్షతం గూర్చె నీ
మోహన ప్రవచనామూల్య శక్తి;
సంగీతవిధులకే సఫలతన్ దెచ్చె నీ
మధురగళస్రవన్మహితరీతి;
భరతభంగిమలకే పరువును నిల్చె నీ
నవనవోజ్జ్వల నటనాప్రశస్తి;
కావ్యవాహినులకే ఘనతను బెంచె
సత్యసంబద్ధ సాహిత్యసృష్టి.

తెలుగు జగముసకే క్రొత్త వెలుగు నిచ్చె
తావకమనోజ్ఞ రూప తత్త్వప్రదీప్తి
భారతీయతకే నవప్రతిభ బెంచె యుష్మ
దద్భుత మేధా మహోన్నతదశ.

మాయని కీర్తి గాంచితిని మానవ మానసపీఠమీద సం
స్థాయముగా రహించు జలధుల్ రవిచంద్రులు వెల్లుదాక నీ
తీయని గానగాథ - ఘనదేశిక గౌరవ భావభాస! నా
రాయణదాస! పూర్ణదరహాసవిశేషవిలాస! తే నమో!

నటనము గానమున్ కవననై పుణి ప్రేక్షకలోక భావనా
పటిమపయిన్ ఘటించెనట బంధురభక్తిమయ ప్రవృత్తి - ము
చ్చటపడి నీ కథాకథన చాతురిగాంన ధన్యజీవు లి
ప్పటికిని పారవశ్యమున వాకొనుచుండెద రీయధార్థమున్.

వలపుంజూపె మహాండ్ర మవ్యయముగా వాత్సల్యతన్ జీరి భూ
తల మెల్లన్ ఘనసత్కృతుల్ సలిపె నౌదార్యమ్ము విండార నీ
మలు కొండాడిన శేముషీవిభవ సంపన్నుండవౌ నీ కళా
బలమున్ సంస్మరియించి మ్రొక్కులిడు యావద్దేశ మీవేళలన్.

కళలు సర్వేశ్వరుని పాదకమలసేవ
కర్పితములగుటే లక్ష్యమని వచించి
వలచి వచ్చిన విద్యల బలము తోడ
హరికథల బాడి యాడినా వనఘము నీవు.

నీ సంకల్పమె నిల్చె నుద్యమముగా నేడి మహాండ్రమ్ము సం
దో సంగీతకళానిధి! హరికథాయాగ ప్రవీణా! మహా
ల్లాస ప్రోజ్జ్వల సాహితీవిభవ లీలాలోల! వేదాంత వి
ద్యా సంపన్న! డయామయా! భరతనాట్యాచార్య! విద్యత్సభా!

మదికింపున్ ఘటియించు గానకళతో మాన్యుండవై జ్ఞానసం
పదలన్ బంచి హరిన్ స్తుతించి కవితా పాండిత్యసంపుల్లమో
హృదయమ్మున్ వివరించి మించితివహో! హేలాగతిన్ త్యాదృశం
దుదయమ్మందిన జాలు నొక్కరుడు జాత్యుద్ధారకుం డుర్వివై.

ఎనలేని గౌరవమ్మును ధనకనకమ్ములన నన్య దర్పముతోడన్
గొనజాలిన ఘనుడా వందన శతమో హరికథా పితామహా! మావ్యా!

....శ్రీ బృందావనం రంగచార్యులు

ఆవర్జితాండ్ర హృదయ ఆదిభర్త కుఱోద్భవః।

ఆద్యో గురుశ్చ సర్వస్యా హరికథక్ సంతతేః॥

వ్యాపయ స్కీర్తిమాండ్రాణాం కృతేన్న దేశే సుధీరయం।

సర్వా విస్మయాయామాన స్వవైదుష్యేణ పండితాన్ ॥

జయదేవోఽథవా త్యాగరాజో వా పునరాగతః।

శ్రీ నారాణతీర్థో వా నారాయణ శుభహ్వాయః ॥

ఆండ్ర గీర్వాణ హూణాది వాణీ యద్వకాగాఽభవత్ ।

యస్మిన్ సంగీతనాట్యాది కళాః పుంభావ మాగతాః॥

శ్రోత్రం గీతేన సర్వస్య నేత్రం నృత్యేన తోషయన్ ।

మనః కవిత్వశక్త్యాచ యోఽ భవత్కథకాఽగ్రణీః॥

—శ్రీ జటావల్లభుః పురుషోత్తమః

సాహిత్య మార్గో రస పూర్ణరూపః
 అలోచనా నిత్య పటిష్ఠదీపః
 జ్ఞానామృతః పూర్ణబుద్ధై కగమ్యః
 తత్ర ప్రసన్నకలాభిరమ్యః॥

గానం శ్రవో మాత్ర సుఖాతి రేకం
 నృత్యం సమాలోక రసావ్యశీకం
 త్రివ్యేకరూపేణ సమా విశేత్కః
 యథాత్రివేణీకృతదివ్యగంగాం.

శ్రీకాళిదాసఃకవితాప్రసన్నః
 శ్రీ నారదో గానసుధాభిగణ్యః
 శ్రీశంకరోనృత్తవిధౌప్ర సిద్ధః
 వాస్త్యత్ర లోకే త్రివిధేఽపి సిద్ధః.
 కవితామధురో నటోద్ధతో
 మృదుసంగీతకలావిశోభితో
 సురవాగ్ జనవాగ్విశిష్టవాక్,
 ఇతినారాయణదాస ఉచ్యతేః

సభాముఖే వాదజయప్రశ స్తిమ్।
 మత్తోఽద్య హర్తుం పటురత్రకోఽస్తి?
 ఇతిబ్రువన్నేవ వివాద ధీరః
 సభాసు నారాయణదాస ఆసీత్॥

పండిత పామరతోషణ వీరః
 సత్యవచః పటుభాషణ ధీరః
 అర్ధతృణీకరణేగణనీయః
 అస్త. స. కీర్తన విత్ హరిదాసః.

కలౌకాలే ప్యస్మిన్ విపుల భవ పాధోది తరణ
క్రియా యాం దుర్భేద్యాః స్మృతి శృతి పురాణాది పటలాః
హృదీ త్థం కారుణ్యా ద్విరచిత మభూ ద్రామచరితం
యధార్థాభివ్యేన ప్రణుత! భవతా తారకమయం.

షట్తంత్ర ప్రతిభావిశేష మహితస్తత్వ ప్రబోధాదర
స్సంగీతార్ణవపారగో హరికథాగానాం జన్మా సదా
ఛాత్రాణాం వరదః ప్రసన్న హృదయో నానాసభా పూజితః
శ్రీ నారాయణదాస దేశికవరశ్రేయో దదత్వవ్యయం.

— శ్రీ మల్లాది చంద్రశేఖరశాస్త్రి

సిగలో పూవులుపెట్టి, అత్తరువు వాసింపూసి మైపూతగా
నొగి గంధమ్ము నలంది, మిసముల నొహో పుట్టగాద్రొప్పి, తీ
విగఁ దాళమ్ములు చేతఁబూనుచును బూవిల్కావిదౌ సోయగం
బగుపించన్, కతనెప్పు నీహొయలు మేమాసెంతు మీనాటికిన్.

అడుగుల్ మువ్వలమోత నటువలకొ నా గుబ్బుగా నాడుచో
ఒడికమ్మొప్పగ వింతవింతలగు నీవయ్యారపుం బోడుముల్
కడలేకుండగఁ జూచు మానిసుల కేలా వెన్నలందోఁచు నా
బుడుతం డాదిన ఆటపాట గొనబుల్ పున్నెంపుఁ గై వారముల్.

తెలుగు పడంతి కాన్పు, గడిదేటిన ఎక్కటి పాటగాడు, మేల్
తలపు హొరంగువాఁడు, పలుదారుల విద్దెలవాఁడు కై తక్షన్
నెలవగువాడు మా తెలుఁగు నేలకు సొమ్మగువాడు, ఎప్పుడీ
యిలఁ దిరమైనవాఁడనుట నెంచిన నాయెద పొంగి పాటెడున్.

పాయని బత్తితో తెలుగువారలు నీదగు వందయేండ్లకున్
తీయని కోర్కెపాతులను దీయుచు వేడుకపుట్టు పండు గి
ట్టేయెడఁ జేయనెంత్రు; నెనరించుకఁ జూపుచు నాదిభట్ట నా
రాయణదాసః మేటికతలల్లిన ప్రోడ; జోహారులందుమీ

—శ్రీ సామవేదం జానకిరామశర్మ

శ్రీ నారాయణదాస మహాశయుల దౌహిత్రునకు మసూచి తవిలినది.
ఆతనిస్థితి జీవన్మరణ సంధ్యగాఁ బరిణమించినది. ఆతడే యిరువంగడము
లకు వంశాంకురము. దేవికిఁ దన్ను బలిదాన మొనర్చుకొని, మనుమని
బ్రతికించుకొనుటకు, నీరాహారముల వర్జించి, శ్రీ దాసుగారు నిశ్చల
భక్తితో నిరుపమానత్యాగ దీక్షతో, శ్రీకాత్యాయినీదేవి నిట్లు ప్రార్థించినార.

సీ॥ నిన్నుపాసించి, యెన్నేఁగృతుల్ రచియించి

పేరోలగంబుల నోరుఁగలిగి;

ప్రతిపక్షులకును వాగ్బంధన మొనరించి

‘అహమేవ’ యంచు జయంబుఁ గంటి!

బహుభాషలన్ సార్వభౌమత్వ మందితి,

గండపెండెరము డాకాలఁ గొంటి;

ఖండాంతరఖ్యాతి గడనఁ జేసితి; శిష్య

గణములకున్ జీవగజ్జనై తి;

గీ॥ కడచె నెన్నదిరెండేడ్లకాల, మేను

కాటికిం గాలుసాచి. తికేటియాస?

నాదు దౌహిత్రమనవిమ్ము, నన్నుగొమ్ము

కల్పితాశ్రితశుభవర్గ; కనకదుర్గ!

శా॥ ఊహాగానము సల్పు మూర్ఖుడనుగానోయమ్మ ఋగ్వజీయే
బాహోటంబుగఁ జాటు జీవులఁదరింపంజేయఁగాఁ జాటుటన్
“దాహిత్రఃకుతపస్తిలాః” యనెడి సూత్రం; బాత్మదర్మంబు వ్యా
మోహంబంచు నిరాకరింప నెటు లొప్పున్! జెప్పవే శ్యామలా!

మ॥ మును నా జీవిత గాథ నెన్నఁడును మోమున్ నై తమున్ జూపఁబో
ని నిరాకారపుదైన్య, మెల్లెడఁద శాంతిన్ రూపఁబన్ జేసి హు
మ్మని నన్నున్ భయదాకృతిన్ బొదవెనమ్మా! మేరువున్ గాలఁద
న్ని నాధై ర్యము కాందిశీకదశఁబొందెన్; బ్రోవవే శ్యామలా!

శా॥ నానాకష్టములన్ సహించుచుఁ, ప్రయాణంబం దసౌకర్యముల్
గానీ, భోజన భాజనాదివిధులన్ గన్నట్టు లోపంబులుకే
గానీ, నై చుచు, దేశముం దిరిగి, రక్తంబోడ్చి యార్జించు వై
సా, నాయొక్క విపొట్టకేన! యడియాసం గొల్పుకే శ్యామలా!

శా॥ ఎన్నొక్కైనదొ రాలిపోయినది నన్నేకాకిగాఁ జేసి నా
పున్నెంపున్ మగనా; లెవండొ తెలుపన్ ము న్ముందె, “దాహిత్రుఁడా
పన్నుండయ్యె” నటంచు, నామె పరితాపంబుఁదుఁ; నేఁబోయి, “వాఁ
డున్నాఁడాపదఁ తప్పి, దుఃఖపడ” కం చోదార్తునే; శ్యామలా!

శా॥ నామేనన్ నటియించు రక్తకణముల్, నానాట యుష్మత్ప్రభా
వామోదామృత మాధురీగరిమ కావాళంబులై, యా స్తిక
ప్రామాణ్యంబున, నీకు తృప్తినిడ, సంభావించు, రారమ్మ, త
ల్లీ! మారాడక అస్మదీప్సితముఁ జెల్లింపన్ దగున్; శ్యామలా!

మ॥ కల దీరీతిఁ బ్రతీతి; “దాసునకు శ్రీ కాత్యాయనీదేవి క
న్నుల నర్తించుచుఁ దోడుబల్కు” నని; యెన్నోమార్లు నేవింటి; నెం
దులకై పుట్టినో యంతమాట జగమందున్! నీవు మద్వాంఛితం
బెలమిన్ దీర్ప సమర్థనీయమగుఁ గాదే యద్ది! కామేశ్వరీ!

ఉ॥ కోరినయట్ల దాసుని యకుంతిత భక్తికిమెచ్చి మృత్యువున్
జేరఁగనీక మస్మవి విచిత్రగతిన్ బ్రదికించెఁ: దాతకా
దారుణజాడ్య మచ్చువడ. దక్షిణ మైహికబంధముల్ తెగన్
స్పారదుదారమూర్తియయి స్వర్గసుఖంబు పుటించె నంబయున్.

శ్రీ “దీక్షితదాసు”

ఎవ్వని సాహిత్యసృష్టి యీ జగమున
స్థిరతరమై వాసిఁ జెందె నేడు
ఎవ్వని శాస్త్రీయనృత్యము లోకాన
సురుచిరిమై జనస్తుతుల నందె
ఎవ్వని మధురవాగ్వృష్టి యీ భువియందు
స్వచ్ఛమౌ భక్తిసన్న్యమును బెంచె
ఎవ్వని తాత్త్వికదృష్టి వసుమతిలో
వేదాంతభావము బాదుకొలిపె

ధరణి మహనీయ గానగంధర్వుఁ డెవఁడు
కోర్కె మీరఁగఁ జెవిఁగోసి కొందురెవని
హరికథల్ విన నతఁడె నారాయణాఖ్య
దాసు లలితకళావేత్త ధన్యతముఁడు.

చక్కఁగా దువ్విన నొక్కుల క్రాఫింగు
వాసిఁ దెల్పెడు మంచి మీసకట్టు
చేతుల రెంటికి సింహతలాటముల్
డఁబుమై మెఱయు దండకదీయాలు

మెడలోన బంగారు మేలిమి పతకమ్ము
బంగరుటంచు దువ్వలువ సొబగు
కాలికేఁ దొడిగిన గండపెండేరమ్ము
చేమంతి పూవుల శిఖ దలిర్ప

తనదు శిష్యులు మేనఁ జందన మలంది
వంతఁ బాడఁగ మేఘ నిస్వనము వంటి
గళరవమ్మున శ్రీహరికథలఁ బాడు
భవ్యచరితుఁడు 'దాసు' పుంభావవాణి.

గంభీరమ్మగు గాత్రసౌష్ఠవము శంఖద్వానముంబోలు నా
“శంభో” రావము విశ్వవిక్రతు కళాచాతుర్య మత్యంత సం
రంభ మొప్పెడు గానకౌశలము గీర్వాణాది వేత్తత్వమున్
శుంభ న్ముర్తికి నీకె కల్గె హరిదాసు! భూతలమ్మందునన్.

కమనీయ హరికథా గానమ్ము చేయుచో
బ్రహ్మాండముగ నష్టపదులు బాడు
నిరుపమముగఁ గథా నృత్యమ్ము చేయుచో
వలపు లూరించు జావళులు బాడు
శాస్త్రీయ విషయ ప్రసంగమ్ము చేయుచో
తూకాన నుపవిషత్తులు : తింబు
ధర్మోపదేశ సందర్భమ్ము వచ్చుచో
మను పరాశరుల సమ్మతేని జదువు

వేదపఠనముఁజేయు “షెక్స్పియరు” కవిత
జదివి తెలిఁగించి వినిపించు సరసముగను
నవ్వుచు విరోధి ముఖపిఠానమ్ముఁ జేయు
ఘనుని “దాసు” ను గొనియాడఁగాఁ దరంబె?

భవదీయ హరికథా వాహిని నోలాడి

సురపతి మనమునఁ జోద్యమంద

తానక పాండిత్య తత్వమునకు మెచ్చి

సురగురుఁడాత్మ నబ్బురమునంద

తావకీనాద్భుత హావభావ విలాస

ములకు దివ్యాంగనల్ ముచ్చటపడ

యుష్మదుజ్జ్వల గాన యోషను దిలకించి

నారదాదులు మహానందమంద

సాగితివి ఘృష్యబహుః పంచమి దినాన

స్వర్గలోకమునకు సుపర్వాణు లెల్ల

స్వాగతమునిపల్కు నీ పనుధ విడచి

ఆదిభట్లాన్వయాబ్ధి చంద్రా! నమస్తే.

— శ్రీ ప్రతాప వేంకట సుబ్రహ్మణ్యకావ్య

ఎవరీ ముగ్ధమనోజ్ఞ దర్శనుఁ! డెవందీ శారదామూర్తి! యీ

వవ శృంగార రసావతారుఁ డెవరన్నా ! శ్రీమదజ్ఞాడయే

యవునా ! ఆ దరహాస ! మానడకతీ! రాతీవి! యాదర్ప ! మా

కవితాదీప్తి ! యనన్య సాధ్యములురా ! కై మోడ్చు లందింపరా!

పండించె నీకాలి గండ పెండెరమురం

గారు ముంగారు బంగారు పంట

నర్తించె నీ కీర్తి నవనవ స్ఫూర్తి యా

నేతు శీతాచలశ్మృతలాన

జోహారు లందె నీ సాహిత్యనందివి
 కదలించి సహృదయ హృదయములను
 గంభీరమయ్యె నీ “ శంభో ” వినాదంబు
 దిద్దిగంతాలఁ బ్రతిధ్వనించి

కాంతులీనెను రాజనభాంతరాల
 నీ జయశ్రీ దృగంత నీరాజనాలు;
 యక్షగాన కళా మహాధ్యక్ష నదవి
 అక్షరంబయ్యె నీ పట్ల “ నాదిభట్ల ! ”

చిలుతాళముల జత చేధరించినఁజాలు
 లయతాళములు శుభోదయము పలుకు
 కాలిగజ్జె లొకింత ఘల్లుమన్నంజాలు
 భరతమ్ము నీ ముందు శిరసు వంచు
 వీణ తంత్రుల మునివ్రేల్లు పోకినఁ జాలు
 సంగీత వాహిని పొంగి పొరలు
 గంటఁబుఁ బూని క్రీగంటఁ గాంచినఁజాలు
 కవిత నీ యెదుట సాక్షాత్కరించు

నేటి కథకులందు నీ పేరు చెప్పక
 గజ్జె గట్టువాఁడు కానరాఁడు;
 తెలుఁగు వెలుఁగు దేశదేశాల వింపిన
 హరికథాపితామహ ! నమోస్తు ! !

“కాల్యాణి రుక్మిణీకన్య” మెల్లఁగ నల్ల
 నయ్య బుజమ్ముపై చెయ్యివై చె
 “జనని జానకి” మహాశపథమ్ముతో నుప
 థమ్ము చూపెను సతీధర్మమునకు

“వరగాత్రి సావిత్రి” వై వస్వతుని నిల్చి
 మగవిప్రజాలకై తగవులాడె
 “చిన్నిమార్కండేయు” శిష్యభక్తి పదమెత్తి
 మృత్యుదేవత గుండె మీదఁదన్నె

“మ్రొక్కుబడిఁ” జిక్కు వడి వేదఋక్కులెల్ల
 నచ్చపుం దెల్లు కలకండ లచ్చువోసె:
 నీదు ప్రతిభకు లోనుకొనిది మఱేది?
 స్వరసురత్రాణ! అష్టభాషాప్రవీణ!

చల్లపల్లి నృపాలు సంతోష మెంతయో
 గండపెండెన మిచ్చి గౌరవించె
 ఆనందగజపతి మేనెంత పొంగెనో
 రమణీయ రత్నహారము లొసంగె
 మైసూర్ మహారాజు మదిముదమ్మదియెంతో
 కనకాంబరమ్ములు కట్టఁబెట్టె
 సరస విద్వన్మహా సమితి మేలెట్టిదో
 ఘంటాసువర్ణ కంకణము లిచ్చె

లలిత సంగీత సాహిత్య కలిత యగుచు
 భరత బారతి హారతి పట్టె నీకు
 హరికథావ్యాసునకును - స్నేహార్ద్ర మధుర
 హాసునకును - నారాయణదాసునకును -

“నేతి” సౌవర్ణ మాణిక్య పీఠము వెట్టె
 “కుప్పా” జగ్గె లెల్ల గొడుగుఁ బట్టె
 “నాడూరి” శిల్పసుందర కిరీటముఁ గూర్చె
 “అమ్మల” శ్రీతిలకమ్ము తీర్చె

“చీరాల” నవరత్న హారాలు కై నేయ
 “చిట్టాల” మంజు మంజీరము లిడ
 “కూచిభట్ల” మనోజ్ఞక్కుండలా లర్పిత
 “ములుకుట్ల” పన్నీరు చిలుకరింప

“వాణి” యును “వేణి” “రాణి” పారాణి దిద్ద
 కొలువుదీరెను హరికథా కువలయాశీః
 మ్రొక్కె నీకు సుగాత్రి నీ ముద్దు పుత్తి
 నెల్లు దీవింతువో ఆదిభట్లబాబు!

“ఖలాజి” సరిక్రొత్త పారిజాతము లివ్వ
 “భోగలింగము” జాజిపూవు లివ్వ
 “పరిమి సుబ్రహ్మణ్య” సరసీరుహము లివ్వ
 “పాతూరి” వకుళ పుష్పములవివ్వ
 “పెద్దింటి” మేల్ గులాబీ ప్రసూనము లివ్వ
 “ములుకుట్ల” సంపెంగ మొగ్గలవివ్వ
 “బాల బ్రహ్మానందు” నీలోత్పలా లివ్వ
 “తెల్లాకుల” వి మంచి మల్లెలవివ్వ

కమ్మవి సుగంధములు విరజిమ్ము నేడు
 హరికథోద్యాన వనమందు; నందుకొనుము
 నీవు నాటిన తోటలో పూవులొసగు
 శ్రీసపర్య, నారాయణదానవర్య!!

“ఎవఁడురా! యచట తెండింకొక్కగ్లా” నందు
 అమృత రక్షకులకు నాజ్ఞ యొసఁగి
 “సుధకంచె మా హరికథలెన్న” యవి బృహ
 స్పతితోడ నర్మభాషణము నెఱిపి

“ఏమమ్మ వాణి! యేదీ వీణ! సరిక్రొత్త
తీవలా” యని “గిరాందేవి” నడిగి

“ఆగవే రంభ! ఆ హస్త మట్టులు గాదు
త్రిప్పిపట్టు” మటంచు తప్పుదిద్ది

“ఏమయా! క్రొత్తసంగతు లే మటంచు
బ్రహ్మమానస పుత్తుని పలుకరించి;
ఆదిభట్ట నారాయణాఖ్యము మహస్సు
తిరుగు నిందందు స్వర్గమందిరములందు.

సంగీత సాహిత్య జగదంగణము ధగ

ద్దగిత మొనర్చు గంధర్వతార
వాసిఁ గాంచిన మహా వాగ్గేయ కారుడై
భారతి నర్చించు భక్తమౌళి

అమరుడౌ “ఉమరుఖయ్యాం” రుభాయతు లాంధ్ర

సంస్కృతమ్ముల కెత్తు సవ్యసాచి
హరికథారాజ్య మూర్ధాభిషిక్తుండయ్యా
స్వార్థం బెఱుంగని పార్థివుండు

వాలుమేలి మీసకట్టు, జుల్పాలజుట్టు,
నొసట కుంకుమబొట్టు. మేల్ పసిడిగట్టు,
విద్దెలకు పట్టు! నడయాడు వేల్పుచెట్టు!
హరికథా శిల్ప సమాట్టు! “ఆదిభట్టు”

శ్రీహరికథామృతమును తచించె సంస్కృతమున
గద్యపద్యప్రబంధముల గూర్చి
హరికథాపితామహుడని ఖ్యాతిగవివ
ఆదిభట్టగురుండు నారాయణుండు.

హరికథయంట యుక్తమగు నక్కఱ కయ్యది కృష్ణగాథయై
వరలుటజేసి-యీ తెలుగుబాస వినంబడునంతదాక గా
నరసనిబద్ధ సత్కథలు నాడుమొదల్ శివకేశ వేతిరే
తర విషయంబులున్ “హరికథల్” గద! పేరుబలం బదెట్టిదో!

హరిజనులన్న పేలట మహాత్ముడు దీనుల బిల్వ, శైవులన్
“హరిజను” లంచు బిల్వవలదా! యను సూచన వచ్చెనంట-యే
అరమరలేకయే హరిహరాద్వయ బుద్ధిఁ దెలుఁగు వారలీ
“హరికథ” నియ్యకొంట మహదాశయదర్శి గదా బుధాశికిన్.

వేదవేదాంత సంవేద్యాంశములు దెల్పి
విజ్ఞాన వాహినుల్ వెలువరించు
కృతికీర్తనముల సంగీతాభినయముల
భరతకాస్త్రామృత యురులు నించు
లోకానుభవ నవాలోక సుశ్లోకమై
నడతల సౌరంబు నెడద గూర్చు
చిత్తమ్ము ద్రవియింపజేయు భక్తిరసమ్ము
బానలకొలది జగాన బంచు

నచ్చటచ్చట నవరసాల్ వచ్చిపడగ
పావనోదంతముల పొందు పరచి యిచ్చు
హరికథయటన్న మేలి పంచామృతమ్ము
పానమొనరించి యిహపరాల్ వడయ రండు!

“హరికథకు” పేరు పెట్టెను

“హరికథ” నిర్మించి లోకమంతట నింపెన్

హరికథకుల సృజించెను

“హరికథకపితామహాఖ్య” అతనికె చెల్లున్.

— శ్రీ శిష్టా సత్యనారాయణ రాజశేఖరం

ప్రౌఢము నీదుశ్చై లి పరి-పక్వము తావకశాస్త్ర విజ్ఞతల్
ప్రౌఢము గాత్రపాటవము-ప్రౌఢము తత్కథనా విధానముల్
ప్రౌఢము నీదు కల్పనలు-ప్రౌఢము నీ లయతాళరాగముల్
ప్రౌఢము గాని వేవి తెలుపందరమా ద్రుహిణీ స్తనంధయా॥

వంచముఖి తాళగతినొక

సంచారక్రమము దెలియ-సాధించిన నీ

వంచిత ప్రాక్తన జన్మడ

వెంచెద తావకమనీష-నేపగు భక్తిన్॥

— శ్రీ పోకల ధనుంజయరావు

సీ॥ ఆటపాటల వీణమీటుమాటల నీటు

గోటుజూపెడు నలవాటు వాడు

కోరమీసముదువ్వి కోర్కెలూరగ నవ్వి

మెప్పుగా హరికథల్ జెప్పువాడు

యొడ్డుపొడవులగల్గి యొయ్యారు నడకల
శృంగార మొలికించి చెలగువాఁడు
ధాత్రిన్ హరికథా పితామహుండను భ్యాతి
నార్జించి విద్వాంసుడైనవాఁడు.

గీ॥ సప్తతాళంబులన్ బ్రజ్జ చాటువాఁడు
నృత్యనాట్యాభినయముల నెఱపువాఁడు-
అదిభట్టాబ్ధి చంద్రుడై యలరువాఁడు
అట్టిహరిదాస సద్గురు నభినుతింతు.

సీ॥ ధన్యత్వమొంద యధార్థ రామాయణం
బును యక్షగానంబుగను రచించి
జానకీ శపథంబు సావిత్రిచరితంబు
సత్యహరిశ్చంద్రు సచ్చరిత్ర
భక్తమార్కండేయ భక్తాంబరీష ప్ర
హ్లాద గజేంద్ర భీష్మాదులకథ
కమనీయ రుక్మిణీ కళ్యాణ హరికథ
రచియించి స్వరశబ్ద రాగతాళ

గీ॥ గతుల గ్రంథములందెల్ల భ్యాతిమీర
అడుచుంబాడ అన్న పేరన్న వీణ
హాయిగొలుపగ శిష్యులున్ స్థాయిగలుప
హరికథాగాన మొనరించు ననఘు గొలుతు.

సీ॥ వాజపేయాజి సంభవుడైన సుబ్బయ్య
నేతి లక్ష్మీకుఁడు విన్ను గొలిచి
ప్రియశిష్యుడై పెద్ద పేరొంద గల్గిరి
పరహాలుదాసు నీ వారసుడయి

వడ్లమాని నృసింహ భాగవతాఖ్యలు
 కీర్తిగాంచు కరూరు కృష్ణదాసు
 వేదనభొట్ల శ్రీ వేంకటరమణయ్య
 రహిని పిల్లలమఱి రామదాసు

గీ॥ మొదలుగాగల నీ శిష్యముఖ్యులు మరి
 పరిమి, పెద్దింటి, పాతూరి హరికథకులు
 విన్ను గురువుగ భావించి నెగడినారు
 “హరికథా పితామహ” గురువర నమోస్తు.

సీ॥ శంభోయనెడు మేటి శబ్దహంకారంబు
 యులుముచున్నట్లుండు మఱిపురాదు
 శ్రీ రుక్మిణీ బాల్య శృంగార భావంబు
 మాకండ్ల ఫలమద్ది మఱిపురాదు
 సంగీత సాహితీ స్వరరాగలయనృత్య
 మహనీయ గానంబు మరపురాదు
 ప్రక్కవాద్యంబుల లెక్కనేయక ప్రజ్ఞ
 గఱపెడు పాండితి మఱిపురాదు

గీ॥ అష్టభాషలలోక క్తి స్పష్టపరచి
 యాంధ్రమాతను నేవించి యలరినట్టి
 దాసునారాయణార్య నుద్దాము కథలు
 మఱిపురా వెన్నటికి మాకు మఱిపురావు

సంగీత సాహిత్యాల మాధుర్యాన్ని చవిచూపిన మహానీయ మూర్తులలో “అదిభట్టాదిభట్టే” అన్న శ్రీ చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారిక్రింది పద్యములు ఆయన ప్రత్యేకతను స్పష్టపరుస్తుంది.

అదిభట్టీతడయ్యో హరికథలకు
అదిభట్టీతడయ్యో గేయపు ఫణితికి
అదిభట్టీతడయ్యో నాట్యంపు గళకు
అదిభట్టీతడయ్యో లోకాదృశులకు.

అలనారాయణు డస్త్రకృష్ణుడయి గేయమ్మందునం తోషముం
గొలిపెంగాని కవిత్వమందు గొలుపన్ గొంతేనియున్ నోచు కో
డల కోపమ్మును దీర్చుకోదలచి కాదా యిట్టి రూపమ్ముతో
నిల నారాయణదాస నామమున నిట్లేపారె నాజెల్లదే.

గాయకమాత్రుడన్న నటుగా దీతడందమొలర్ప సత్కృతుల్
నేయగలాడు వాక్పటిమచే నుతికెక్కినవాడు భాష లేవో
అయిదారు నేర్చిన మహోదయు డక్కట పోయెనేమి నా
రాయణదాసు ముక్తుడతడిట్టిడు భూస్థలిపుట్టబోడికను.

— చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి

నీవు నూతమహర్షివై విఖిల హరిక
థా విశేషంబులుజెప్పి తనరు కతన
నైమికారణ్యమయ్యో నంద్రదేశ
మాంద్రదేశీయులును శౌనకాదులై రి
భాసకవిచంద్ర కడు ధన్యతముడ నీవు.

— శ్రీ భోగరాజు నారాయణమూర్తి

గానమ్మనకును సత్కావ్యనిర్మితికి చా
 రెంజిగా మీసముల్పెంచినాడు,
 వేదవేదాంత సద్విద్య చ్చిఖామణి
 స్థాయి గుర్తుగ శిఖన్ దాల్చినాడు.
 బహుశాస్త్రభాషా ప్రపంచజేతగ హేమ
 విజయకంకణుడౌచు వెలసినాడు,
 హరికథా దివ్య దివ్యత్ సృష్టికర్తగా
 మించి పెండెరమున్ ధరించినాడు,
 పలుకుపలుకున కచ్చపీలలిత మంద్ర
 మధుర గంభీర నాదమ్ము మహితరీతి
 ప్రస్ఫుటముగాగ పుంభావ వాణియౌచు
 వాసికెక్కె నారాయణదాసౌకందె.

— శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామి

(సుదీరతనపుఁదొడవు)

దెబ్బదవయేట ప్రోడల
 నుబ్బింపఁగఁదలఁపు తీవులారెడు నెలవ
 నబ్బురపుఁ దెలుఁగుఁ గబ్బము
 నిబ్బరముగఁ గూర్చితెంత నెఱకయిసరివో
 నుడుల బెడంగును; నడకల
 యొడికము, వడివడి తనల్లునుడి వోవని కూ
 ర్పడరించు నడుగు సొగసును
 గడివోవని తలఁపు నీదు కబ్బపుఁ దొడవుల్.

తెలుఁగునను వేల్పుమాటల
 నలబారసి రాచబాసయను నాలుగు మో
 ములకై తల నలరించుచు
 నలుగడ మెప్పొందు నీవు నలువపు కావే

అటల పాటల మాటల
 మేఁటివి నాపేరు నీకు మేకొనె, కన నీ
 బోఁటి వలఁతి చదువరులే
 నాటను నేనాటగలరు నాడెపుగడిమిన్

మీ యచ్చతెలుఁగు పలుకుల
 సోయగముంజూచి, తలఁపు చూడ్కులగని యో
 మీ యెఱుకను మది మెచ్చుచు
 నీయెడ మీ కొసఁగినాడ విదియూడుగరగన్

శ్రీ విదదనోలు వెంకటరావు

నీ గాన మాధుర్య నియతిలో నాడ న
 ద్రవ్యహానుభూతినిఁ బంచిపెట్టి,
 నీ కాలిగజ్జెల విస్తుల రవళిలో
 నాట్యవిన్యాసంపు నయముఁజూపి,
 నీ మహాకవనంపు నిగ్గుతో నమర సా
 హిత్య రహస్యముల్ హేలఁ దెలిపి.
 నీ మహాహరికథా నిపుణత్వరీతిలో
 భక్తిభావంబునుఁ బాదుఁగొల్పి

యన్నిటను సాటినీకు నీ వనెడు కీర్తి
 బడసి హితులను, బంధులఁబాసి యేల

యరిగినాడవో దాసుజీ! యమరపురికి
రమ్యగుణగణ ముఖ్య! నారాయణాఖ్య!

మ్రోళ్లుచిగుర్చు నీ విమల
మోహన గానము లేమిఁజేసి కొ
న్నాళ్లుగ నాంధ్ర భూతలము
ననే జనియించెను నీరసం బితె
న్నాల్లిటు చూచుచుండెదవు
నాకపురంద్రుల కేళికేమిలే
భక్తునఁ గ్రుమ్మరింపుము భ
వన్మధుగాన విశేష వర్షముల్.

శ్రీ కార్యంపూడి కృష్ణమూర్తి

కా॥ జ్ఞానాజ్ఞాన విచారసాగరమతిన్ సన్మార్గసంపత్తనున్
వీణావేణు మృదంగ కాహళ కళాభిజ్ఞున్ శివాత్మజ్ఞానిన్
గానోల్లాస విలాస విన్మత్య లలితాకా రాదిభట్టాన్వయ
శ్రీనారాయణ దాసవర్యు మది పంనేవితు నశ్రాంతమున్ ॥

కా॥ ఎ జ్ఞాడం దెలియంగరావి శివు డిం దెందెందు దాగుండెనో
అ జ్ఞాడం దెలియంగ భక్తికలితుండె యాదిభట్టాన్వయుం
డ జ్ఞాడం దిలకించినాననుచు దా నజ్ఞాడలో బుట్టి యీ
వజ్ఞాడన్ సకలై కపాండితివి శంభావ్యుండు నయ్యెన్ భువిన్

శ్రీ కల్పగ అంజనేయశాస్త్రి

కారణజన్ముడై విబుధకాండ
శిరఃప్రశిధాన యోగ్యుడై
పారములేని కావ్యవిభవంబుల
కెల్లరు పై దిగదైయె
భూరికళావిభూతికిని పుష్కల
మైన మనోజ్ఞపీఠమై
ఏరికి సాటిరాని పరమేశ్వరు
డితఁ డనంత శక్తిచేన్.

ఆయత పుణ్యకర్మముల నాంధ్ర
యొనర్చిన దానికిన్ ఫలం
బీ యనఘాత్ము డీభువి జనించుట;
తజ్జనిచేసి సత్కళా
శ్రీ యవతారమొందె గుణసింధువు
వీణదితంబులౌచు నా
రాయణదాసు నామము నిరంతర
మున్ భువి నిల్చిపోవఁగాన్.

శాస్త్రపునులుండవచ్చు, ప్రశస్తిగన్న
కవులు గాయకుల్ మఱి నటకజనముండ
వచ్చు, కాని, నర్వకశల పార మెఱిగి
జనుల యెద పుచ్చుకొన్న సజ్జనుఁడితండె !

నారాయణ పదాలాపే
 సోయం నారాయణః స్మృతః
 హరిదాస కథాలాపే
 శ్రీమాన్ దానఃస్మృతోమయా
 కథా కథనశాస్త్రస్య
 శాస్త్రాబోధాసపవహి
 యదోయంబోధమాశ్రిత్య
 సర్వైకథకథాంగతః

తథాయోగీతధాభోగీ
 తథాకథన కోవిదః
 తథారస స్తథాదాసో
 నదృష్టోనమయాస్మృతః
 శంభో, త్వదీయ సంబోధ
 ఆంధ్రీభువినిర్గతః
 కై లాసవాసి నాంతేషాం
 ప్రమథానాంశ్రవోరసః

నందినానందినా సూక్తం
 నాంద్యానందన హేతునా
 శంకరశృంకరస్సేవ్యో
 నారాయణ పరాయణః
 నారాదాస నదాలంబం
 కథా కథనకౌశలం
 దాసీభూతనరాలంబం
 కదా గౌరవమాప్నూయాత్

సీ॥ తంభ దాఁ జుంభావ రాజితయై వచ్చి
 లాన్యం బొనర్చు లీ - లలు వెలంగ
 తాతతి పుంభావ భాసురయై వచ్చి
 గానం బొనర్చు సం-గతులు వెలయ
 నారదుం ధతుల శృం - గారవేషత వచ్చి
 హరికీర్తనము చేయు - కరణి మెలయ
 ప్రహ్లాదుఁడిల విప్ర భావంబు గొనివచ్చి
 శ్రీహరిని భజించు - చిన్నెలలర
 జగతి కందఱ కమృతం బొ - నంగవచ్చు
 నల జగన్మోహినీ కలా - కలిత గతుల
 రమ్య తర వర హరికథా - రచనయందు
 నలరితి పెబాసు-నారాయ - ణాఖ్యదాసు.

—నత్యవోయ సోమసుందరకవి

కా॥ శ్రీనారాయణ పాదపంకజ సుధా - శీ! పూషవాడ్పూర్ణదా
 స్థానాచార్య పదప్రవృత్త సకలా - కావ్యాప్తసుశ్లోక రా
 శీ! నిష్పన్న చతుర్విధార్థ! మహిసూర్ - శ్రీశ్యామరాజేంద్ర స
 న్మానీ! ధీరశిరోమణీ! గుణధనీ! నారాయణార్యాగ్రణీ!

కా॥ నందిగ్రామ ధరామహేంద్రులు మహా-నందంబుతో స్వక్తివాక్
 సందోహంబులు మిన్నుముట్టఁ గడు నో - జన్ మంగళధ్వానముల్
 దిందిమ్రోయఁగ నీకు బ్రహ్మరథమున్ - దివ్యంబుగాఁబట్టు నా
 చందంబొప్ప నొనర్చి రా మునులు వి-శ్వశ్రీయ సందాతకున్.

మ॥ పరమాత్మాయపథ ప్రవక్తవని సం-భావించి యానాడు విన
 పరవేదండ వివిష్టఁజేసి మఱియున్ - బాబాజిజన్మితో

విరవొంద న్మును నూజవీటి నృపు లూ - రేంగిపరే! కీర్తి ను
స్థిరుడ యట్టులనే యొనర్చి రవుడా - శేషేలు సర్వజ్ఞునిన్.

మాలివి॥ విల సదుభయభాషా - విశ్వసాహిత్య భూషా
సలలిత కవితా శ - శ్వన్ననీషాత్మ తోషా
కలిత రుచిర ప్రావృ - ట్కంద గర్జాభ కంఠో
చ్చలిత విబుధకోటి - సార సంగీత ధాటి॥

కం॥ పరవీణా వాదన త

త్పర, శ్రీ మద్విశ్వనాథ-పదపంకజ బం
భర, విజయవాటి కాపుర
హిరణ్య దుర్గాప్రసాద - కృత సిద్ధార్థ !

—వసుమతి కృష్ణమూర్తికావ్రీ

చం॥ ప్రతిభయు నూతనత్వమును - పాండితి యౌచితి భావకల్పనా
చతురత తూగునుం గలిగి - సాహితి తత్పరులౌనసంగ గే
యత రస సరభృతంబులు న - నన్యములైన కృతుల్ రచించి ధ
న్యతఁ గవినాఁడు ధన్యతముఁ - డాంధ్రవచో విభవాభిరాముడై.

—డా॥ బుర్రా శేషగిరిరాః

గి॥ మణివిరాజిత కాంచన - మకుటమువలె
లలిత గాంధర్వ వైదుష్య - కలితమైన
సాహితీ పటిమ న్నిపు - సరస ఫణితి
కవితఁ గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచి మించి
వన్నె వెట్టుచు భవదీయ - వంశమునకుఁ

దెచ్చితివి పేరు నీవుండు - దేశమునకు
ధన్యమతివి నారాయణ - దాస సుకవి॥

—అడిడము రామరావు

ఉ॥ ఆయతకర్త దంతుర దిశాంతరుడై నిగమాంత సాహితీ
స్థాయదమేయ ధీవిభవ - సారయుతుండయి గీత సత్కళా
తోయజ సూక్తి పూతియయి - మృత్యుమతిందగు “వాదిభట్ట శా
రాయణదాస” సత్కవి చిరాయువుగల్గి సుఖించు గావుతన్.

—విశ్వవ్రాత కవిరాజు

ఉ॥ గాయక కోటి నిన్గొలువగా పురవీధుల నేగుదెంచి వా
హ్వయని పండిత ప్రవరులందరు నిన్గని సంతసిల్లగన్
బాయనికూర్మితోడ లలనామణు తారతులిచ్చిపాడ వా
రాయణదాసవర్య యశమందితివో భళి షష్టిపూర్తిచే॥

—ఆదిభట్ట వెంకటచయనులు

సీ॥ పాటలో నారడ శాటతో భరతుని

విశ్వమృతము శాటమూటలో శేషుని మీటవాణి

వెలయబోలినవాడు విజయనగరవాసి

ప్రఖ్యనెందును సార్వ వరచువాడు

నయిన శ్రీ ఆదిభట్టాన్వయ నారాయ

తాఖ్యనోటగథల నాలకించు

నట్టిరు నెవులతో నమ్మత మానెడు వారె

యౌదురు గొని యన్యంబుగొడు

పొట్టకై హరికథ కతబూని సభల
తకతకలనాడు వారిరీతి కనినట్టి
తరరె వారి వీరిపరకు నరయఁగలరు
నరకులందు మంచినరకు నెరుఁగగలరు

—దోమా వెంకటస్వామి గుప్త

సీ “పలుబాసలన్ ముద్దు - లొలుకు కై తలు నెప్పు
విన్నాణి”వని గంట వేసినారు
అచ్చపు లయకాఁడ - వని ‘గండపెండేర’
ముడుగక డాకాలఁ - దొడిగినారు
అడిపాడియు నుడి హాయిఁబెంప, హరిక
థా పితామహా’ విరు—దమిడినారు
అపర నరస్వతి వని యేనుమీఁద నె
క్కించి యుత్సవమొన - రించినారు

ధరణిపతులు; నారాయణదాస! నీకు
నింతవాఁడవు ననుఁబరీ - కించి నాకు
నలము “వాగ్గేయకారహ - ర్యక్ష” విరుద
మిచ్చితి వయాచితముగ వి - దే జోహారు

—కట్టా అప్పయ్యకవి

సీ॥ దెబ్బదేండ్లు పయిబడినగాని యెవ్వని
జొమ్ముపుష్టికిఁ జలనంబులేదు
శృతిరీనముగను బూరించుచో నెవని గా
త్రధ్వని క్రోసెడు దాక మ్రోయు

మూకగా నమరులు మూగి మెత్తు రెవని
 గండపెండెరమున్న కాలియాట
 ఇష్టదై వము పిల్చియిచ్చు కోర్కె రెవని
 భావాభినయ పటుత్వంబుగాంచి

ఎవఁడు సంగీతమునకు సాహిత్యమునకు
 మధురభాషకు భోధనా విధములకును
 పుట్టుగని హరిదాస సంపూజ్యుఁడెవ్వఁ
 డా సుచరితు నారాయణదాసుఁ గొల్తు

పాతూరి మధుసూదనరావు

శ్లో॥ షడ్భిర్ముఖైః ప్రథితశాస్త్ర విశేషషట్కం
 శర్వస్యపుత్ర మభివీక్ష్య పరఠ హసంతం
 ఏకేన వక్త్రేన సమస్త శాస్త్రాన్
 నారాయణాఖ్య హరిదాసగురుం నమామి

— రాళ్ళవల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి,

శ్లో॥ అనన్య సాధారణ శక్తి యుక్త
 స్వయంతు నారాయణదాస ఏకః
 అన్యేతు సాధారణశక్తియుక్తా
 స్మర్వేపి నారాయణ దాస దాసః.

— రాంభట్ల జగన్నాథశాస్త్రి

కం॥ శారద యీ జగతి తదా
 కారంబున నవతరించె నిల విద్యలతో
 నారూఢిగ నీవౌరా
 నారాయణదాస విన్ను నామది తలతున్.

— సామవేదుల సూర్యనారాయణశాస్త్రి

కం॥ నీ నడిప్రాయంబు గళరవ
 మే నోచగనై తి వినఁగ - యేర్పడమొన్నన్
 పూని యెలుగెత్తి బ్యాండున్
 మానిపి తయ్యప్పయింట - మహిమంబొప్పన్.

—వేదనభట్ల వెంకటరమణయ్యదాసు.

మ॥ పొడమండింతటి జాణ నేలనిటుపై - ముమ్మారు వాక్రుత్తు నీ
 తడె యీడితనికండు బల్బుదువరుల్ - తామెంతయు న్మెచ్చి యొ
 క్కడెతా గండర గండడై డ విణ మ్రోగన్ మోదుచువ్వించు నె
 వ్వఁడు నారాయణుబోలి పేర్కొనబడున్ బల్మాటలింకేటికిన్.

—కలువలపల్లి రంగనాథకామి

నీ॥ శ్రీహరికథల వ్రా - నె న్నేర్పుమీఱ యే
 కవులకు శక్యంబు - గాని ఫణితి
 కుడియెడముల్ గతు - ల్పడిపించె వేర్వేరు
 విధములవై ణికుల్ - బెగడు ఫక్కి
 సంచముఖీతాళ - పద్ధతి గల్పించె
 భయపడి గాయకుల్ - బారురీతి
 హావభావముల నృ - త్యమొనర్చెభరతకా
 మ్ర నిదుల్ జోహారుల - సలుపు తీవి

నట్టి మద్గురు నాదిభట్టాస్వయాబ్ధి
 చంద్రు నారాయణాఖ్యదా - సవరు హరిక
 థా పితామహా శిష్యవా - త్సల్య హృదయు
 నతుల గొల్చెద నేవేళ - నయముమీర.

హరిసోమయాజుల సుబ్రహ్మణ్యము

య శ శ్చ ం ద్రి క లు

—యస్మి జోగరావు

ఏకై క కళావిలసితుడైన మహేశ్వరకే సర్వజ్ఞ బిరుదము చెల్లుచుండ, బహుళకళాభారద్వాహుశను, నానాశాస్త్రనై కముఖ నై పుణ్య గణ్యుడను నాకేల చెల్లదన్నట్లుగా సారాయణదాస కోవిదలోక రాకాశకాంతుడు తన ప్రౌఢవ్యక్తిత్వమును ప్రదర్శించి రసజ్ఞ జగత్తున తన యశశ్చంద్రికలను ప్రగల్భింపజేసెను. కళాకమనీయమైన ఆ మహామహానిజీవిత మడుగడుగున రసవత్సన్నివేశపేశలమై ఆయన మనుగడ నాడే చారుచరిత్రమైపోయినది. ఆ చరిత్రమందలి యనేక సన్నివేశము లానా డనేక పత్రికల నలంకరించినవి. పరశ్శతములగు వావిలో నుపలబ్ధముల కతిపయముల నిట నుటంకింతును. వీనినుండి దాసుగారి విశ్వతోముఖమైన కళాకౌశలమును, పాండిత్య శౌండీర్యమును, అభిజ్ఞులుచేసిన ప్రశంసలను, సమర్పించిన బిరుదులను సామించిన సన్మానములను గురించి కొంతకు గొంత తెలిసికొననగును.

1. "విజయనగర గర్వకారణము"

మదరాసు హైకోర్టు న్యాయవాది శిరోమణి రాయ్ బహదూర్ శ్రీ పనప్పాకం ఆనందాచార్యులవారి నివాసములో దాసుగారు "అంబరీష చరిత్ర" హరికథాగానము చేసిరి. సత్కవి యనియు, బహుముఖప్రతిభాశాలి యనియు, అంగ్లభాషాభిజ్ఞుశనియు, గీర్వాణాంధ్ర గిరాంధురంధరుడనియు, గాయకజగద్ద్రామణి యనియు, విజయనగర వైభవ గర్వకారణమనియు, బహుధా శ్లాఘింపబడిరి. వారి కథాఖ్యాన కౌశలము అనుకరణ కళక్యమైనదని సంభావింపబడెను. అడుగడుగున సామాజికులు నిర్భర హర్షోత్కర్షముతో పరవశించిపోయిరి. దాసుగారి హరికథాఖ్యానమొక

సర్వకళాసమారాధనమనియు, ఆధ్యాత్మికానుభవ ఘంటాపథమనియు, ఆనందపువిందనియు, వారివృత్తి సముదాత్తము, చరితార్థమునై నదనియు ప్రశంసింపబడెను.

(హిందూ. 30-8-1894. పుట 5)

2. “ఉత్తర స్కారుల సంపద”

తేది 25-8-94 న బెంగళూరులో మైసూరు ప్రభుత్వోన్నతాధికారులయెదుట దాసుగారు సంగీత కాలక్షేపము చేసిరి. ఆ రాత్రి దాసుగారి గౌరవాత్మ మొక్క విందు నేర్పాటు చేసిరి. ఆ సందర్భమున ఉన్నత న్యాయాధిపతియైన శ్రీ రామచంద్ర ఆయ్యర్గారు దాసుగారిని “ఉత్తర స్కారుల సంపద” అని అభివర్ణించిరి.

(హిందూ. 29-8-1894. పుట 4)

3. “ఆంధ్ర దేశ భూషణము”

మదరాసు పురప్రముఖుల మహాసభలలో దాసుగారు స్వోపజ్ఞములైన ‘సీతాకల్యాణము’, ‘రుక్మిణీ కల్యాణము’, అను హరికథలను ఆఖ్యానించిరి. ఆ సాంతము సభవారు మంత్రముగ్ధులై యుండిరి. బహుముఖ ప్రజ్ఞాప్రదర్శనము, సముదాత్త భావవ్యక్తీకరణము, హాస్య చమత్కార సంపద, సంగీతమాధుర్యము, నృత్యకళాకౌశలము, భక్తిభావోద్రేకము అనునవి ఆ హరికథాకాలక్షేపముల స్వభావ జీవలక్షణములు. ఆ మహాకవి, ఆ నెఱజొణ గాణ, ఆ మహానటుడు, నాట్యకాస్త్ర విద్యావ్యాసంగ చంగుడు, నృత్యకళలో ప్రామాణిక పట్టభద్రుడై మెరసినవాడు తాళానుగుణముగ ప్రదర్శించిన పదవిన్యాస మహూర్వము. అరువది యైదేండ్ల ప్రాయమున ఆయన ప్రదర్శన మింత పకడ్బందుగా నున్నందుల కవశ్య మభినందనీయుడు. “ఆంధ్రదేశ భూషణము”గా వారిని సంభావించుటలో అత్యుక్తి యుండును.

(స్వరాజ్య. 17-1-1928)

4. “విజయనగర దిగ్గజము”

“విజయనగర ప్రభువైన ఆనందగజపతి ఆస్థానము నలంకరించిన పేరి కాశీనాథశాస్త్రి, వీణ వెంకటరమణదాసు, నారాయణదాసు, రామానుజాచార్య ప్రభృతులు ప్రాచీన హంపీవిజయనగర దిగ్గజములను తలపింతురు.” అని శ్రీ కోలవెన్ను రామకోటేశ్వరరావుగారి వక్కణ.

(త్రివేణి, జులై - సెప్టెంబరు వంచిక 1928)

5. “హరికథలకు ఆదిగురువు”

“విజయనగరము నుండి చెన్నపురికి వచ్చి ఆంధ్రుల ప్రజ్ఞాతిశయమును వెల్లడించి మెప్పుగాంచినవారిలో బ్రహ్మశ్రీ అజ్ఞాదాదిభట్ల నారాయణదాసుగారు మొదటివారు. వీరు ఆంధ్ర గీర్వాణభాషాకోవిదులు, సుప్రసిద్ధకవులు, హరికథలను చెప్పువారికాదిగురువులు. వీరిహరికథా కథన నైపుణ్యమును, సంగీతశాస్త్రపాండిత్యమును, అపారమగ్నతలయజ్ఞానమును ప్రశంసనీయములు ... .. నారాయణదాసుగారి ప్రశిష్యులగు శ్రీయుత పుచ్చల బవరదాసుగారు (శ్రీ వాజపేయయాజుల సుబ్బయ్యగారి శిష్యులు) గూడ నీమధ్య కొన్నిసార్లు చెన్నపురికివచ్చి హరికథల నొనరించి బాగుగా గౌరవింపబడిరి.”

(ఆంధ్రపత్రిక, 26-7-1928)

6. “హరికథా పితామహుడు”

విజయనగర మహారాజావారి అంతరంగిక కార్యదర్శి యగు ఆకెళ్ళ సత్యనారాయణరావుగారి యింట జరిగిన యొక వివాహసందర్భమున తేది 7-4-29న “హిందూదేశమందంతట విఖ్యాతిగాంచి శ్రీ మహా రాజావారి సంగీత కళాశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయులుగా నున్నట్టియు, మహాకవి, గాయకవైణిక నటశిరోమణియు, హరికథాపితామహుడునగు బ్రహ్మ

శ్రీమదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాసుగారు 'రుక్మిణీ కల్యాణము' హరికథా కాలక్షేప మొనరించి సభలో నున్నవారందరిని ఆనంద సముద్రమున నోల లాడించిరి." అత్యద్భుతముగా రుక్మిణీకల్యాణ కథకొక ఆధ్యాత్మిక పర మార్థమును నిరూపించిరి. సంస్కృతాంగ్లపాఠశీకాద్యనేక భాషలనుండి సూక్తులను లోకోక్తులను గుప్పించిరి. "వీరి హావభావములు నాట్యము సాటిలేనివై యొప్పును. లయజ్ఞానములో నద్భుతప్రజ్ఞ గల్గి నిరుపమానులై యున్నారు." వీరి హరికథనినుట కవకాశ మేర్పరచి నందుకు సత్యనారాయణరావుగారిని సభవారు శతధా అభినందించిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక. 18-4-1929)

7. "భారతమాత కూరిమి బిడ్డ"

తేది 16-2-30న బూరగం గ్రామమున దాసుగారి 'సీతాకల్యాణము' హరికథ జరిగినది పల్లాకిమిడి వగైరా ప్రాంతములనుండి సుమారు రెండువేల జనము వచ్చి పరమానందభరితులై "ఇట్టి మహనీయునిగన్న భారతమాత యొక్కయు భారతీయుల యొక్కయు అదృష్టము కొని యాడదగియున్నది" అని శ్లాఘించిరి. దాసుగారిని శ్రీప్రగడ చిరంజీవులు భుక్తగారు సత్కరించిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక. 20-2-1930)

8. గుడివాడ సత్కారము

తేది 11-10-30న గుడివాడ మారుతి సేనిమా హాలులో దాసుగారు 'సీతాకల్యాణము' హరికథ చెప్పి సరససామాజికుల హృదయములను తస్కరించిరి. వారు వీరిని సత్కరించిరి.

(హిందూ. 16-10-1930)

9. సంగీత కళాశాల వార్షికోత్సవము,

తేది 22-2-31న దాసుగారు అధ్యక్షులుగానున్న విజయనగర సం

గీత కళాశాల ద్వారా వార్షికోత్సవము అతివై భవోపేతముగా జరిగినది. దాసుగారి సంస్కృత శ్లోక పఠనము, వీణావాదనము సభనలరించినవి.

(హిందూ. 23-2-1931)

10. బహుభాషాకవిత్వము.

తేది 6-8-31న విజయనగరములో జరిగిన మహమ్మదు ప్రవక్త జన్మదినోత్సవ మహాసభలో—“సంగీత కళాశాల ప్రిన్సిపాలుగారగు శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాసుగారు సంస్కృత, ఇంగ్లీషు, తెలుగు పార్శీ, అరబిక్కు భాషలలో మహమ్మదువారి గుణగణములు వర్ణించుచు పద్యములు చదివిరి.”

(ఆంధ్రపత్రిక. 10-8-1931)

11. శ్రీనివాసయ్యంగారి ప్రశంస.

శ్రీ సి. ఆర్. శ్రీనివాస అయ్యంగారు దాసుగారి బహుముఖీనమైన సంగీతవైద్యుష్యమును, తథాపి సాంకేతిక రసావార్యకత్వమును, బహు భాషా పాండిత్య శౌండిర్యమును. కవితానైపుణిని, అనువాదవైదగ్ధ్యమును హెచ్చుగా మెచ్చుకొనిరి.

(హిందూ. 13-12-1931)

12. హరికథాభవన శంకుస్థాపన.

“జగదేక షట్చక్ర పండిత బ్రహ్మశ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు కొత్తపేటలో నేడు 11వ తేదీ మధ్యాహ్నము 12-20 గంటలకు హరికథా భవనము శంకుస్థాపన మొనర్చిరి.”

(ఆంధ్రపత్రిక. 12-2-1932)

ఈ విషయము 12-2-32, 4-6-32 తేదీలనాటి “హిందూ” లోను. 1-7-32 నాటి ఆంధ్రపత్రికలోను ప్రసక్తమైనది.

13. ఋగ్వేద సంగీతాధ్యాపనము.

తేది 12-9-32న విజయనగరము శ్రీ మహారాజావారి సంగీత కళాశాల వార్షికోత్సవము అత్యంత వైభవముతో జరిగినది, “ఈ కళాశాలలోని విద్యార్థులచేతను, విద్వాంసులచేతను, అన్ని రకముల గానము ప్రదర్శింపబడెను. గమనింపదగిన విషయము ఋగ్వేదము కంఠమునను, వీణపైనను స్వరయుక్తముగ శ్రీ నారాయణదాసుగారిచే నేర్పబడుచున్నది.

(ఆంధ్రపత్రిక. 22-2-1932)

(దాసుగారు ఋగ్వేదములోని కొన్ని ఋక్కులనెన్నికచేసి స్వర పరచి “మ్రొక్కుబడి” అను పేర నొక గ్రంథమును ప్రకటించిరి. సం)

14. “స్వరాక్షర” కృతిసప్త

మచిలీపట్టణము పురమందిరమున శ్రీ హరి నాగభూషణముగారి అధ్యక్షతను జరిగిన సంగీతసభలో ప్రసంగించుచు ఆచార్య పి. సాంబ మూర్తిగారు - మహావైద్యనాథయ్యరు, కులశేఖరాళ్వారు, ఘనం కృష్ణయ్యరులు సాదించిన “స్వరాక్షర” అనునొక విశిష్టకృతిరచనా మార్గములో ఆధునికులలో శ్రీ నారాయణదాసుగారు గొప్ప నిష్ణాతులని క్లామించిరి.

(హిందూ. 27-10-32)

(ఆచార్య సాంబమూర్తిగారు 15-9-32 న దాసుగారికి వ్రాసిన యొక లేఖవలన దాసుగారు 1927లో మదరాసులో జరిగిన అఖిల భారత సంగీత పరిషత్ప్రారంభోత్సవ సభలో కొన్ని లోకోత్తరములైన ‘స్వరాక్షర’ కృతులను గానము చేసినట్లు తెలియుచున్నది సం.)

15. ‘లయబ్రహ్మ’

నాట్యాచార్యుడు, నెల్లూరునుండి శ్రీ ఆర్. వి. కె. అప్పగారిట్లు వ్రాసిరి. “...ఈనాడు భరతనాట్యమున ప్రవీణులైనవారు, ఆ కళయొక్క

జీవకళను నిలవ నుత్పహించువారు అతిస్వల్పముగా నున్నారు. అట్టి కొలదిమందిలో విజయనగర సంగీత కళాశాలాధ్యక్షులైన శ్రీ శ్రీ నారాయణదాసుగారొకరు," ఆయన స్వశక్తిచే "లయబ్రహ్మ" బిరుదాంచితుడై వాసికెక్కెను. నృత్యకళ వైయాత్యమున గూడ ఆయన లబ్ధి ప్రతిష్ఠుడు. ఆ నేర్పును తన హరికథ లన్నిట చక్కగా వినియోగించుకొనును.

ఇటీవల నెల్లూరులో వారొక ప్రదర్శన మిచ్చిరి. ఆయన భారీ విగ్రహము నృత్యకరణమునకు ప్రతిబంధక మగునని యనుకొన్నవారు పొరబడిరి. ఆయన అభినయ ప్రజ్ఞావిశిష్ట మట్టిది. అక్షేపించుటకు వచ్చిన వారు స్తోత్రములు చేయుటకు వేచియుండిరి. .... ఈ అరువది తొమ్మిదేండ్ల వృద్ధ నిష్ఠాతుడు అడ్డంకుల కెదురొడ్డి యింకను నృత్యకళను ప్రదర్శన చేయుచున్నాడు. పలువురు శిష్యులకు గరపుచున్నాడు. ... నేటి నృత్య కళాకోవిదులందు దాసుగారొక బ్రహ్మిష్ఠో బ్రహ్మ

(స్వరాజ్య. 10-1-1933)

16. "శృంగార సర్వజ్ఞ" బిరుదు.

తేది 8-2-33న విశాఖసట్టణమున సూపరించెండింగు ఇంజనీరయిన శ్రీ నీలకంఠ ఆయ్యరుగారి నివాస భవనమున దాసుగారు తమ హరికథా కాలక్షేపముతో పురప్రముఖుల నుల్లాస వారాశి నుట్టుత లూచిరి. నాడు దాసుగారికి "శృంగారసర్వజ్ఞ" బిరుద ప్రధానము గావింపబడినది. ఆ సందర్భమున శ్రీ మహాదేవ ఆయ్యరు, ఐ. సి. యన్. (District Magistrate & Collector, Bengal) దాసుగారి కొక అభినందన పత్రము సమర్పించిరి.

అందులో వారి వక్కణ యొకటి. "Besides his mastery of music, what appealed to me most was his brilliant exposition of ideas expressed by great masters of poetry like Shakespeare. His translations of English and

Persian poetry were based on a born poet's instinctive understanding of the ideas of a fellow poet. The whole performance was indeed a feast of reason and flow of soul.”
(స్వరాజ్య 10-2-1933)

17. పంచముఖీ ప్రదర్శనము:

“19-2-33 సాయంకాలము శ్రీ మహారాజావారి సంగీత పాఠశాలలో 14వ వార్షికోత్సవము అత్యంత జయప్రదముగా జరిగెను. విద్యార్థులచే బుగ్వేదము స్వరతాళయుక్తముగ గానము చేయబడి వాటియర్థము ఆంధ్రగీర్వాణ భాషలలో చెప్పబడెను. ఇయ్యది నారాయణదాసుగారిచే నవీనముగ రచింపబడి ఆందరిచే మెప్పుబడసినది. వేదము సర్వతాళయుక్తముగ సంపుటించుటలో దాసుగారే ప్రథములు. దాసుగారు అద్భుతముగ తమ ప్రతిజ్ఞ ప్రకటించి సభ్యుల మిక్కిలి రంజింపజేసి మన్నన వడసిరి. వారు పంచముఖీశ్వర తాళము పదియారు స్వరములతో తానము, పల్లవి, శబ్దముక్తాయంపు గనబరచి చక్కగ పూర్తి చేసిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక. 1-3-1933)

18. “సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ” బిరుదు.

తేది 20-8-33న విశాఖలో శ్రీ ప్రభల లక్ష్మీనరసింహము పంతులుగారియింట నొక నివాహ సందర్భమున జయపుర ప్రభువులు శ్రీ రాజా విక్రమదేవవర్మగారి సమక్షమున శ్రీ దాసుగారికి హరికథాకాలక్షేపము చేసిరి. రాజావారు ఘనసన్మాన పురస్కారముగా దాసుగారికి “సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ” బిరుదప్రదానము గావించిరి. దాసుగారు సాటిలేని మేటి సహజ కవి యనియు సంగీతవిద్వాంసుడు సంస్కృత ప్రాకృతాద్యనేక భాషావైదుష్య విలసితుడు ననియు, వారి పేక్కియరు. కాళిదాసు, ఉమర్ యాము కృతుల యనుసాదము అద్భుతములనియు మెచ్చుకొనుచు పంతులుగారు దాసుగారికి తాము త్వరలో కనకాభిషేక సన్మానము తలపెట్టినట్లు నెలవిచ్చిరి.

(స్వరాజ్య. 22-8-1933)

19. బ్రహ్మరథము :

తేది 9-11-33 న పాథారణముగా మతాధిపతులకును, మహావిద్వాంసులకును జరుగునట్టి సర్వోత్కృష్టమైన “బ్రహ్మరథ” సన్మానము శ్రీ దాసుగారికి తుని పౌరులవలన జరిగినట్లు 13-11-33నాటి హిందూ పత్రిక తెలుపుచున్నది. ఆ తేదీనాటి ఆంధ్రపత్రిక ఆ మహోత్సవిట్టభిషర్చించినది.

“రైల్వేస్టేషను నుండి ముఖ్య పురజనులు శ్రీ దాసుగారిని వుష్ప మాలాలంకృతులనుగావించి శ్రీ తుని దివాణపు మేనాసవారిలో కూర్చుండ బెట్టి ముందు బ్యాండు వాయిద్యములు తరువాత గంధర్వాంగనా నృత్య గీతములు, పిమ్మట భాగవతోత్తముల నృత్య గీతవాద్యసహిత హరినామ కీర్తనలు, పాలకీ కిరువంకల భూసురోత్తముల స్వస్తి వాచనముల మిన్నుముట్ట, రాజమార్గంబున సకల పౌరాంగనలు వివాళు లిచ్చుచుండగా భక్తి సంతోషాతిశయములతో రాజచూడామణులను, రాజసతీ తిలకములును, నమస్కార పురస్కరంబుగ మంగళహారతులు. ఫలములును సమర్పించుచుండగా నా బ్రహ్మరథోత్సవము తుని ప్రభువుల యాదార్యమును, తుని పౌరుల యాదరమును, శ్రీ దాసుగారి గౌరవమును మిక్కిలి యపూర్వాద్భుతానంద విశేషాతిశయముల నాంధ్రదేశంబునకెల్ల వన్నె దెచ్చెను.”

తేది 10-11-33 న దాసుగారు తునిలో తమ యథార్థరామాయణములోని “హనుమత్సందేశము” హరికథాగాన మొనరించిరి. ఆ సందర్భమున తుని వర్తక సంఘమువారు దాసుగారికి వినతిపత్రమును సమర్పించినట్లు 15-11-33 ఆంధ్రపత్రికలో గలదు. ఆ పత్రమునందలి యొక వాక్యము.

“హరికథాయన నెట్టిదో యెరుగని సమయమునం దాంధ్రదేశమును నందనవనమునంను పారిజాతమువలె నవతరించి మీ యనమాన శేషముషీ విశేషంబులచే నాంధ్రులను భక్తవరులుగా నొనర్చుచు ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రతి పట్టణమునకు నొక్కొక్క శిష్య కుసుమంబును ప్రసా

దించుచు, హరికథలచే నాంధ్రులను బునీతులుగా నొనర్చుచున్న మీ జన్మము ధన్యము, ధన్యతరము ధన్యతమము."

(అతఃపూర్వమే-- "నందిగ్రామ ధరామరేంద్రులు మహానందం బుతో న్వస్తి వాక్సందోహంబులు మిన్నముట్ట గడు నోజన్ ఘంగళ ధ్యానములో దిందిం మ్రోయగ" శ్రీ దాసుగారికి బ్రహ్మరథము పట్టి యూరేగింపుటుత్సవము జరిగినట్లు చయనులుగారు వ్రాసిన దాసుగారి జీవిత చరిత్రమున 143 వ పుటలో గలదు)

20. యలమంచిలి హరికథ

తేది 2-12-33న యలమంచిలి లక్ష్మి నాటకశాలలో దాసుగారు 'రుక్మిణీ కల్యాణ' హరికథాగాన మొనర్పిరి. ముందు పురజనులపక్షమున శ్రీ చిట్టిల్ల సుబ్బారాయుడుగారిచే స్వాగత పంచరత్నములు సమర్పింప బడినవి. 'శ్రీ దాసుగారు వయోవృద్ధులైనను హరికథ యందలి అన్ని రకములను ప్రదర్శించి సభ్యులను ఆనందాబ్ధిలో ముంచివైచిరి.'

(ఆంధ్రపత్రిక 6-12-1933)

11. గానకళా పరిషత్సన్మానము.

తేది 14-10-34న రాజమహేంద్రవరము 'గానకళా పరిషత్తు' దసరా మహోత్సవములు దాసుగారి హరికథా కాలక్షేపముతో ప్రారంభ మైనవి. కాలక్షేపము నాలుగు గంటలు పట్టినది. దాసుగారి వివిధ కళావైదగ్ధ్యమునకు విశిష్ట గాన సృత్యకైలులకు బహుభాషా వైదుష్యమునకు మహాసభ పరమానందభరితమైనది. అంత పెద్దవయస్సు నందును ఆయన ప్రదర్శించినపాటవము చలాకీతనము అద్భుతావహములు.

(జస్టిస్, 16-10-1934)

22. సరస్వతీ గానసభావత్కరము.

కాకినాడ సరస్వతీ గాన మహాసభా మహోత్సవములలో దాసు గారిక హరికథా కాలక్షేపము చేసిరి. (హిందూ 19-10-1934)

(1904లో కాకినాడలో స. గా. సభ యేర్పడి నప్పటినుండి 1942 వరకు దాని ప్రతి వార్షికోత్సవమునకును దాసుగారి హరికథతోనే ప్రారంభము.)

23. “దేశోద్ధారకులు”

తేది 18-11-34న దాసుగారు గోదావరీమండలము నందలి పెనుగొండపురమునకు హరికథా కాలక్షేపము నిమిత్తము వెళ్ళిరి. అక్కడ నాడు శ్రీ గరికపర్తి సుబ్రహ్మణ్యదేవరగారి ఫిడేలు కచేరి శ్రీ జవ్వాది లక్ష్మయ్య నాయుడుగారి ఆధ్యక్షమున జరిగినది. దాసుగారు మహానందముపొంది దేవరగారికి ఆదరమేదురముగా నొక కరపత్రము నొసంగిరి.

పెనుగొండ వాస్తవ్యులు శ్రీ తెన్నేటి వేంకటదీక్షితులను నొక పండిత ప్రకాండుడు దాసుగారికి నన్మానపత్రము సమర్పించిరి. అందులో దాసుగారు పెనుగొండకు రెండవతూరి వెళ్ళినట్లు గలదు ఆ పత్రము నుండి రెండుముక్కలు : “తమరు లోకమతులు. ప్రయోజకత్వ విద్యా వాసనలిసుమంతయైన యెఱుగని యెందరి కుటుంబములో మృష్టాన్నము దినుచు తీవిగ జీవించుటకు మీరాధారులై తిరి ..... జన్మప్రభృతి విద్యాగంధమెఱుంగని యెందరకో అవలీలగ సర్వకథా రహస్యములు సమన్వయించు శక్తి నొసంగుటచేత దేశోద్ధారకులై తిరి”.

24. బిరుద ప్రదానము :

బ్రహ్మశ్రీ పేరి రామమూర్తి శాస్త్రిగారికి భారతీ తీర్థ సభ్యులు బారువ గ్రామమునందు సాహిత్య పరిషదధ్యక్షులగు బ్రహ్మశ్రీమద జ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాసుగారిచే ‘గాయక వైణిక శేఖర’ బిరుదు మిప్పించిరని డాక్టర్ బుర్రా శేషగిరిరావుగారు తెలుపుచున్నారు.

(ఆంధ్ర పత్రిక 23-1-1935)

25. వయోవృద్ధుడు - నృత్య నిత్య యౌవనుడు :

రాజమహేంద్రవరము Music Academy దనరా మహోత్సవములలో హరికథా గానముచేసిన దాసుగారిట్లు ప్రశంసించబడిరి :-

“It is remarkable that though Mr. Narayana Das is nearly 72 years old he kept the packed ball spell-bound and made the function a great success. In spite of the old age Mr. Das dance like a young man of 25”.

ఇండియన్ ఎక్స్ప్రెస్ 30-9-1935

26. సరస్వతీ గాన సభలో హరికథ :

కాకినాడ సరస్వతీ గానసభవారి కార్యక్రమమునందు- “ఈ సంవత్సరమునందు ప్రత్యేకముగా జెప్పవలసిన విషయ మొందుగలదు. అది శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణ దాసుగారి అనన్య సామాన్య హరిభజనము, ఆయన వయస్సు 72 సం॥లు. వృద్ధత్వము హెచ్చుకొంది గాత్రగాన పటుత్వము నృత్యపటుత్వమును మరింత హెచ్చుచు. దుట ఆయన పుణ్య విశేషమని చెప్పవలెను.... రుక్మిణీ కల్యాణము కల్యాణమును బుద్ధి పరమాత్మను లక్షించి లయమైపోవుటగా మార్చి రెండు గంటల కాలము ఆ వేదాంతమును భక్తిని ఉపదేశించెను.” ఆంధ్రపత్రిక, 17-10-1935

27. హైదరాబాదు ఆంధ్రమిత్రముండలి సన్మానము.

హైదరాబాదు :- “ఈ పురమందు ప్రస్తుతము జరుగుచున్న శ్రీ త్యాగరాజ మహోత్సవములకై యాహ్వానింపబడిన హరికథా పితామహ ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారు 29-2-36 తారీఖున ఇక్కడకు విచ్చేసిరి..... అనాటి రాత్రి సికింద్రాబాదులో సంగీత సభవారి పక్షమున ‘రుక్మిణీ కల్యాణము’ హరికథ జరుపబడినది పట్టణములోని సాహిత్యాభిమానులెల్లరు వచ్చి నారాయణ దాసుగారి పాండిత్యమును, నాటక కళా నైపుణ్యమును జూచి యానందమగ్నులైరి, 5-3-36

గురువారమునాడు ఆంధ్రమిత్ర మండలివారు తమ భక్తిని వెల్లడించుచు దాసుగారికి పన్నానపత్రమును సమర్పించిరి. అందు—

“తెనుగు సీమయందు పట్టణములలోను, పల్లెలలోను బాలబాలిక లకు తమ నామము ఉగ్గుపాలతో మారిపోసినదనుట వట్టి యతిశయోక్తి కానేరదు. ఆంధ్రావనిలో హరికథ తమతో బుట్టినది. అట్టి హరికథ 'నభూతో నభవిష్యతి' యని చెప్ప సాహసించుము” అని యుగ్గ డింపబడినది.

ఆ సందర్భమున ఆంధ్ర ప్రముఖులగు శ్రీయత సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారు పండితోత్తములగు దాసుగారి విద్వత్తును గూర్చి ప్రశంసించిరి. 9-3-36న తుల్జా భవనములో “హనుమత్సందేశము”ను హరి కథ చెప్పబడినది. ఆంధ్రదేశమందు నారాయణదాసుగారి పేరిదివరకే యెల్లరకును దెలిసియుండుటచే నాంధ్రులేమి యాంధ్రేతరులేమి సుమారు 5000 (అయిదువేలమంది) సమావేశమయిరి. . . . ఈ యుత్సాహమును బట్టి మఱింత యా వేశముకల్గి దాసుగారు ప్రదర్శించిన నృత్యము వర్ణనా తీతము. ఈ వృద్ధాప్యములో విట్టి శక్తి సామర్థ్యములు కలిగియుండుట యద్భుతము. . . కథముగిసినతరువాత శ్రీ దోమా వెంకటస్వామిగుప్తగారు దాసుగారిని శ్లాఘించుచు పద్యములను జదివిరి. నారాయణదాసుగారి రాక యిక్కడ నివసించుచున్న యాంధ్రులకుమితలేని సంతసమును గలిగించినది. . . .”

(ఆంధ్ర పత్రిక 16-3-1936)

ఈ హరికథా కాలక్షేపముల ప్రసక్తి 9-3-36 నాటి ఇండియన్ ఎక్స్ప్రెస్ నందును, 10-3-36 నాటి ఆంధ్రపత్రికయందును గలదు.

28. సవాల్

ఎవరో యొక సరసాగ్రేసర చక్రవర్తి చేసిన సవాల్ ఇట్లున్నది. “శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ల నారాయణదాసుగారి యెదుటనే యరవ పాటకుడు

కూర్చుండినమమైన సమాధానము చెప్పగలడూ! ఈ ప్రశ్నకు అరవ వారుగాని, అరవల పక్షపాతులుగాని జవాబునీయ వేడుచున్నాను.”

(కృష్ణాపత్రిక. 25-7-1986)

29. ఇల్లెందుపుర పండిత సన్మానము :

తేది 19-5-1987 లో సింగరేణి కాలియరీన్ కడ ఇల్లెందుపుర వాస్తవ్యులు దాసుగారికొక పండిత సన్మానము జరిపిరి. సన్మానపత్రికలో దాసుగారి హరికథా కథన దక్షతతోపాటు వారి సారస్వత ప్రతిభ నతి మాత్రముగా కొనియాడిరి. అందుక వాక్యము—

“ఉమర్ ఖయాము రుబాయీల భాషాంతరీకరణములోని సంస్కృత శ్లోకములందు భూతకాలమున లుజ్జాత్ర ప్రయోగమును. తెలుగు పద్యములు ఆభూతపూర్వ మనన్యసాధ్యమగు కేవల దేశ్యాంధ్ర పద ప్రయోగనియమముల బాటించి రచించిన మీనిరుపమాన పాండిత్యమును గొనియాడ నసాధ్యము.”

30. సంగీతవిద్వాంసులకు బహిరంగలేఖ.

శ్రీ దాసుగారికి ఇప్పుడు 78 సంవత్సరముల వయస్సు. జీవించి యున్న పేర్గొన్న సంగీత విద్వాంసులలో వీణ వెంకట రమణదాసుగారు తప్ప యీయనయె పెద్దవాడు, పై తరగతిలో చేరిన సంగీత సాహిత్య విద్వాంసులలో నొకరుగా పరిగణింపబడుచున్నారు. కొద్దివాడనయిన నా ఆభిప్రాయముతో బనిలేదు. మనదేశమున పేరుగల సంగీత విద్వాంసులలో మీలో ననేకులను నేను పరిచయము చేసికొంటిని, వారితో ప్రసంగించునపుడు శ్రీదాసుగారికిగల అసమాన సామర్థ్యమును వారు అంగీకరించినట్లే నుడువుచునచ్చిరి. అట్టివారి యభిప్రాయమును నేను విశ్వసింపకతప్పదు. మరియు శ్రీదాసుగారు ‘హరికథాపితామహ’ డనియును, ‘లయబ్రహ్మ’ యనియును మనదేశమందు వాడుకలోనుండగా,

అనేక సంవత్సరములనుండి నేను వినుచుంటిని. ఆయన హరికథలన్న వేలకొలది జనులు మూగుచుందురు, ఆయన నాయుంటియందు అనేకసార్లు విడిది చేసిరి. ఆయన కూర్చుండుచోట వందమందికి తక్కువగాని జనము చుట్టియుందురు. ఆయన దారిని నడుచుచుండగా వందమందికి తక్కువగాని జనము వెంటబడించుచుందురు. ఆయన వ్రాసినహరికథలను మనదేశములో ననేకులు హరికథకులు పఠించి ఆయన పోలికననుకరించి చెప్పుచుందురు. కొందరు సమర్థులయిన వారి కథకులు కథ ప్రారంభమున ఆయన పేరు స్మరించి నమస్కరించిన పిమ్మట కథను సాగింతును. ఆయన రచించిన కీర్తనలు, కృతులు నవీనమయినమట్లు గలిగి వినసొంపుగానుండును. ఒకడు త్రొక్కిన దారిని ఆయన త్రొక్కడు. ఆయన యందు సూక్ష్మబుద్ధితో చేరిన స్వయంవ్యక్తిత్వము అనగా “Original Genius” కలదని కొందరి పెద్దల యభిప్రాయము. ఆయన విగ్రహము మిగులదర్జాగలదియై మెదడుగల తీక్షణతను ప్రకటించుచుండును. సర్వవిధముల శ్రీదాసుగారికి గొప్పవ్యక్తిత్వమై “Personality” యున్నది. మహారాజుల సంస్థానములలోను, జమీందారీ మహళ్ళలోను, గొప్ప గృహస్థులమేడలలోను. ఆయన తన విద్యానైపుణ్యమునుచూపి కథాష్ అనిపించుకొన్నవాడు. తన వృత్తిలో విశేషించి ధనము నార్జించినాడు.

ఏకక్తిగాని సమర్థతగాని లేకనే శ్రీ దాసుగారు అట్లు నిర్వహింపగల్గిరా! లేక ఆయన వద్ద గారడీగాని మాయగాని యున్నదా! పైన వ్రాసిన అంశములు ఉత్త కల్గలేనా! పెద్దలు యోచించెదరుగాక!

సం. దాసు గోవిందరావు, బి. ఏ. (కృష్ణాపత్రిక, 26-3-1938)

31, హరికథా ప్రసంగ

హరికథ గూర్చి శ్రీ కె. వెంకటరత్నమునూరిగారిట్లు వ్రాసిరి,
“ప్రఖ్యాత గాయక శిరోమణి, సాహిత్య సార్వభౌముడు శ్రీ మదబ్బాదాది

భట్ట నారాయణదాసుగారు 'ఏతత్కళయందు విపులకృషి సలిపి క్రొత్త తళుకు, క్రొత్త మెరుగు, క్రొత్త రసములు, క్రొత్త భావములు దొలకరింప, కేవలము భగవద్భక్తులనే గాక లోకానురక్తులను నైతము నువ్వి ఘోరింపఱాలు పెక్కు యక్షగాన ప్రబంధములను సముత్కృష్ట శైలిని వివరించి, వివిపించి, నిరుపమాన కీర్తిచంద్రికల దెసల వెదజల్లిరి. అంతటనుండి, హరికథా కాలక్షేపకథ సర్వజన సమాదృతమై విలసిల్లి జొచ్చినది. తోడ్తోనే మామిడితోపాటు కారువేము నైతము పూవుదొడుగు మాడ్కి కూనిరాగములు తీయగల కుంటుకవులు పెక్కురు ఏతత్కళారంగముపై దాడివెడలి ఎచ్చటి కచ్చటనే తమ చింకిగుడారముల నాట జొచ్చిరి."

(ఆంధ్రపత్రిక 3-8-1938)

32. తిరువనంతపుర రాజ సత్కారము

"మహాకవి, 'హరికథాగాన పితామహ' అజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాసుగారు గత నెల 23-వ తేదీనాడు తిరువనంతపురములో రాజభవనమునందు శ్రీ తిరువాంకూరు మహారాజు, మహారాణి మొదలగు ప్రభువుల యెదుట ఒక గంట కాలము వీణాగానమును, నృత్యప్రదర్శనమును జరిపిరి, మహారాజుగారు ఆనందితులై దాసుగారిని ఉచితరీతిని సత్కరించిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక 3-8-1938)

33. నాగర్ కోయిల్ హరికథ

తేది 5-8-38 న నాగర్ కోయిల్ లో రావుబహదూర్ ఎమ్, సీలకంఠ అయ్యరుగారి నివాసమున దాసుగారు విశిష్ట శైలిలో నొక హరికథను, పదాభినయమును ప్రదర్శించిరి.

(మదరాసు మెయిల్, 8-8-38)

34. చెన్నపురి ఆంధ్ర మహాసభ సన్మానము

తేది 28-8-38 న దాసుగారిని చెన్నపురి ఆంధ్రమహాసభవారు

అనెంట్లీ అధ్యక్షులు శ్రీ బులుసు సాంబమూర్తిగారి సభాధ్యక్షతన సన్మానించిరి. “సీతాకల్యాణము” హరికథాగానముచేసి “శ్రీ నారాయణదాసు గారు” 75 సం॥లు నిండినీ సహజ గంభీర గాత్రంతో, చతురాభినయ రీతులతో, వివిధ భాషాపాండిత్య ప్రకర్షతో, అద్భుత హాస్యరసంతో సభ్యులందరినీ తనియ జేసిరి.” త్వరలో గోఖలే హాలులో దాసుగారికి మరియొక సన్మానము జరుగనున్నట్లు సభలో ప్రకటింపబడెను.

(ఆంధ్రపత్రిక 29-8-38)

“నిన్న మదరాసు ఆంధ్రమహాసభవారు హరికథా బ్రహ్మయైన ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారికి సన్మానముచేసిరి .... సాంబమూర్తిగారు సభకు అధ్యక్షత వహించుచు సంగీతములోకాని, హరికథ చెప్పుటలో కాని, కవిత్వములోగాని వారికి సాటియైనవారులేరనిరి... దాసుగారు తమ 75వ యేట బాలకురంగమువలె క్రేళ్ళురుకుచు నృత్య, నృత్య, నాట్యభేదములను జూపిరి. ఏ యంత్ర సాహాయ్యములేకయే భావయుక్తమైన సంగీత కల్పన రాగప్రస్తారముచేసి సభాసదుల నందరిని స్తంభీభూతుల జేసిరి.”

(జనవాణి 29-8-38)

35. త్రిలింగ విద్యాపీఠ సన్మానము

తిరుమల త్రిలింగ విద్యాపీఠమున (బెజవాడ) దాసుగారు శిష్యగణ సహితముగ సన్మానింపబడిరి. పీఠాధిపతులు శ్రీ దంటు సుబ్బావధానిగారు స్వాగత మొసగిరి. “విద్యత్క-వితిలక” శ్రీమతి కాంచనపల్లి కనకాంబ గారు ప్రశంసా పద్యములు చదివిరి సర్వశాస్త్రముల పరమప్రయోజనము గురించి, భక్తిగురించి దాసుగారుపన్యసించిరి. “పంచముఖీ పరమేశ్వర” బిరుదాంచితులైనవారు రెండు చేతులతోను, రెండుపాదముల విన్యాసములతోను, శిరశ్చాలనముతోను, ఏకసమయ సంఘటితముగా తాళపంచక సంచార ప్రజ్ఞను పరిధవించి పంచాయతన పూజగావించిరి. సర్వతోముఖ మగు వారి పాండిత్యమున కందరు విస్మయము నొందిరి. తమకు సమకా

లికులు, పూర్వులునగు సకల విద్వాంసులను స్మరించి దాసుగారు వారి గొప్పను బొగడిరి”.

(ఆంధ్రపత్రిక 5-9-1939)

36. ఆంధ్ర మహాసభా సన్మానము

తేది 10-9-38 న గోఖలే హాలులో చెన్నపురి ఆంధ్రమహాసభ వారు దాసుగారిని ఘనముగ సన్మానించిరి. దాసుగారు “హనుమత్పందే శము” హరికథాగానము నత్యద్భుతముగాచేసిరి. సర్ ఆల్లాడికృష్ణస్వామి అయ్యర్ గారు, శ్రీ బులుసు సాంబమూర్తిగారును దాసుగారిని మిక్కిలి శ్లాఘించిరి.

(జనవాణి 12-9-1938)

37. అనన్వయా లంకారము

ఇందు శ్రీ జొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తిగారు “కొందరు తెలుగు కవులు” అను వ్యాసమున దాసుగారి గురించి యిట్లు వక్కాణించిరి. “సంగీతమందును, సాహిత్యమందును నృత్యమందును వివిధభాషా పరిజ్ఞానమందును అతీతేతిన ప్రజ్ఞావంతులు ఆదిభట్లవారు భారతభూమిలో వీరికి సాటి వీరే.”

(భారతి సం. 1939. సంపుటము 16. సంచిక 2)

38. నభూతో న భవిష్యతి

తేది 10-4-39 న మదరాసులో శ్రీ మంత్రిప్రగడ నరసింహం పంతులుగారింట దాసుగారు ‘రుక్మిణీ కల్యాణ’ హరికథాగానము చేసిరి. శ్రీ బులుసు సాంబమూర్తి, సర్ ముత్తా వెంకటసుబ్బారావు, సర్ కూర్మా వెంకటరెడ్డినాయుడు, సర్ వేపా రామేశం, సర్ ఆల్లాడి, మదరాసు మేయరు కె. వెంకటస్వామినాయుడు ప్రభృతులు సభనలంకరించిరి. ఎల్లరును దాసుగారిని కొనియాడిరి. “సంగీత సాహిత్యముల యందిట్టి సామర్థ్యము గలి వారాంధ్రదేశమున నిదివరలో జనింపలేదికముందు జనింప

బోరు" అని శ్లాఘించి, పంతులుగారు దాసుగారిని సన్మానించిరి. దాసుగారు వారిని ఆశుపద్యములతో ప్రశంసించిరి.

(ఆంధ్రపత్రిక. 12-4-1939)

(ఈ విషయము 11-4-39 నాటి "హిందూ" లోను ప్రకటితమైనది.)

39. హరిదాస జగద్గురువు.

'ఆంధ్ర దేశానుబంధము'లో దాసుగారు హరికథకాగ్రేసరులుగాను, ఎందరో హరికథకులకు గురుపీఠముగను, కవిగా గాయకుడుగా, బహు భాషావేత్తగా బహుధా ప్రస్తుతింపబడిరి.

(ఇండియన్ ఎక్స్ పెస్ 23-9-1941)

40. దాసశబ్ద ప్రశంస:

దాసశబ్ద పాశ్చాత్యము గూర్చి కొంత చర్చజరిగినది. "నేడు హరి దాస శ్రేణికి దలమానికమై చెన్ననగర పరగణాయందఃతట విజయ భేరి మ్రోయించుచు, బిరుదందెవైచి విలసిల్లుచున్న శ్రీ శ్రీ శ్రీ అజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాసుగారి పేరితో బ్రకాశించుచున్న 'దాసు' శబ్దమును దమతమ నామములతో జేర్చుకొన నేహరిదాసును వెనుదీయజాలవని చెప్ప వచ్చును" అని యున్నది.

(ఆంధ్రపత్రిక. 23-2-1941)

41. కళాపరిషదధ్యక్షత.

తేది 7-5-43న విజయనగరములో ఆంధ్రకళాపరిషత్తు ప్రారంభోత్సవసభ దాసుగారి అధ్యక్షతను జరిగెను.

(ఆంధ్రపత్రిక. 12-5-1943)

అసలు వాణిజీవితమే ఒక కళాపరిషత్తు

ఛారి వ్యక్తిత్వమే ఒక రసజగత్తు.

నారాయణదాస జీవితరంగమున వెల్లివిరిసిన యశశ్చంద్రిక లవేక ముండ సత్రికల కందినవి కొన్ని మాత్రమే, అవియు పరశ్శతముగా నున్నవికాని కొలది మాత్రమే మా యందుబాటులోనికి వచ్చినవి. వాని సారమును ఉపరి నిరూపించితిని,

తేది 30-8-1924న వారి షష్టిపూర్తి మహోత్సవము విజయనగర మున అతిమాత్ర విభవోజ్జ్వలముగా జరిగినది. 1945లో వారి హరికథకు షష్టిపూర్తి మహోత్సవమును శిష్యులు, మిత్రులు, అభిమానులు భారీ యెత్తున జరుపుట కుత్సహించి వారొకవంక ప్రయత్నములు చేయుచుండగా దాసుగారు పరమపదించిరి. 30-8-1964న దాసుగారి శతజయంత్యుత్సవ సందర్భముగా ఆనాటి అంధ్రప్రభ ఆదివారం సంచికలో దాసుగారి గురించి సచిత్రమైన యొక ప్రత్యేక వ్యాసములో “ఒకటి రెండు విద్యలలో అసమానులుగా పాటించదగిన వారుండవచ్చు. కాని ఏక కాలంలో అనేక విద్యలలో, అనేక కళలలో ఆతేరి అన్నిటా సమధిక ప్రజ్ఞావంతుడుగా, సకల కళావిధిగా పరిగణించ దగిన వ్యక్తి అరుదుగా మాత్రమే ప్రభవిస్తాడు. శతజయంతి మహోత్సవ సందర్భంగా నేడు మనం సంస్కరిస్తున్న యశశ్శరీరుడు శ్రీమదజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు అపురూపమైన అట్టిమహావ్యక్తి అనడానికి సందేహంలేదు.... ఇట్టి సకల కళావికారదునకు, ఇట్టి వరప్రసాదునకు, ఇట్టి పుంభావ సరస్వతికి శతవార్షిక జయంతి సందర్భంగా యావదాంధ్ర జాతి జోహారు లర్పించడం సర్వ సమంజసం...”

చీరాల ‘సంస్కృతి సమితి’ వారు దాసుగారి శతజయంత్యుత్సవము నతివైభవముగా జరిపి, 1967 లో దాసుగారి స్మృత్యర్థ మొకపెద్ద సంచికను బలువురు పెద్దల వ్యాస సంపుటిగా రూపొందించి ప్రకటించిరి. 1945లో మధ్య శ్రీ కాశీ కృష్ణాచార్యులువారి అధ్యర్థవములో విజయవాడలో శ్రీ నారాయణదాస హరికథాగాన కళాపరిషత్తు స్థాపితమైనది. ప్రతి

వత్సరము దాసుగారి ఆరాధనోత్సవములు జరుగుచున్నవి. అంతేగాక దాసుగారి శిష్యులలో అగ్రగణ్యులు శ్రీ నేతి లక్ష్మి నారాయణ భాగవతుల పూనికపై విజయవాడ సత్యనారాయణ పురము శివాలయావరణములో 1953 లో దాసుగారి శిలావిగ్రహము వైదిక మంత్రోక్తముగా ప్రతిష్ఠితమై అనుదినము దానికి పూజాపురస్కారములు గూడ జరుగుచున్నవి. ఇంకను దేశమున విజయనగరము, రాజమహేంద్రవరము, పాలకొల్లు మున్నగు తావుల దాసుగారి ఆరాధనోత్సవములు జరుగుచున్నవి.

దా సభా ర తీ ప్ర చు రణ ప్రో త్సా హ కు లు

శ్రీ అయ్యగారి కామేశ్వరరావు	విజయనగరం
శ్రీ వి. ఎ, లక్ష్మి నరసయ్య	„
శ్రీ నేమాని శ్రీరామ చంద్రమూర్తి	„
M/s. N. V. సింగయ్య & Sons. Jewellers	„
ఉడతా సూర్య నారాయణమూర్తి & Sons gunny Merchants	„
శ్రీ బొత్సా ఆదినారాయణ Rice Meachant	„
M/s V. S. సత్యనారాయణ & Sons gunny Merchants	„
M/s బ్యాసన పైడిచెట్టి & Sons paints & hardware merchants	„
శ్రీ S. K. Jagannadha Rao Vizia Medical syndicate	„
శ్రీ మానాప్రగడ శేషశాయి, Principal Sanskrit College.	„
శ్రీ మాటూరి సూర్య ప్రకాశం. Merchant	„
శ్రీ కాండ్రేగుల సూర్య నారాయణ మూర్తి Advocate	„
శ్రీ కర్తా సూర్యనారాయణ Advocate	„
Dr. N. J. S. Yajulu	„
శ్రీ కె. యస్. దత్తు	విశాఖపట్నం
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వర శర్మగారు.	„
శ్రీ యన్. కె. రావత్	చిట్టవలస
శ్రీ జటా మల్లిఖార్జునరావు	పిఠాపురం
శ్రీ గుంటూరు కృష్ణమూర్తి	చీరాల
శ్రీ మద్ది వెంకటరత్నం	చిలకలూరిపేట
శ్రీ సి. వి. యన్. ధన్	గుంటూరు
శ్రీ సంకా వెంకట రత్నం	„
శ్రీ జి. శ్రీనివాసరావు	„
శ్రీ చెరువు సూర్యనారాయణ	„
శ్రీ యం, యల్ భువల్కా	„
శ్రీ P. Suryanarayana Bhanu	„
శ్రీ వావిలాల సోమయాజులు	„
శ్రీ ఓరుగంటి నీల కంఠశాస్త్రి గారు	„
పి. రామకృష్ణ మూర్తి మేనేజింగ్ డైరెక్టరు వెల్కం ప్రెస్ ప్రైవేట్ లిమిటెడ్	„

Dr. L. N. Ganti

Dr. M. Uma Maheswara Rao.

Bombay

Dehra Dun

మాండలిక పదార్థ ప్రదీపిక

(కతివయ శ్రీకాకుళ విశాఖ మాండలిక శబ్దముల కిట నర్థముటంకింపబడినది. నం)

అలవొద్దు/అలబొద్దు = మధ్యాహ్న సాయంసంధ్యల నడిమికాలమునచేయు
భోజనము.

అతా=స్వస్థాన పరిసరము.

ఇంటలిగట్టు=ఈమాట “In toll gate” అగునేమో!

ఉజ్జీ=ఉద్ది

ఉబ్బర=తేరగా, అప్రయత్నముగా

ఒంతర=అగాధము

ఒనులు=వదులు

కగ్గిపోవుట= పాలిపోవుట

కడితగులుట=వెంటడించుట (ఆటలో గెలిచినజట్టు ఓడినజట్టును)

కస్పీ=లంచము మొ॥ వానివలన రాబడి

కొరకంచు=అలాతము

కబ్బా (రూపాంతరము-కబ్బా)=పొట్టిచేతులు, జేబులుగల బనియను వంటి
యుడుపు.

గావంచా=ముణుకుడిగని వంచె

గుమ్మి=నీరునిలిచినగోయి

గురుజా=ప్రవీణుడు; ఒకరకమువక్షి

గేరా=అర్థముండిత మూర్ధము పశ్చిమార్థముననున్నజాతు, గిరజా.

గొణిబిళ్ళ=మూరెడు జానెడు కట్టముక్కలతోడిఆట.

గోరై=వల్లపుబాట

ఘర్మా=ఒకవియవై వ కట్టలము.

చిత్తుపక్కులు=బాల్క్రీడలలో వినియోక్త ములగు గవ్వలు మొ॥వావి ఉప
ర్యరోతలాక్కులు (బొమ్మ, బొరుసు వంటివి)

చిన్నగురుడు=నల్లమందు

చెడావులు=విలాస వేషదారుల చెప్పులు

జంతి=చిన్న నందు

జడ్డి=జడలక్షణము.

తాజు=దోపి

జరుగురు=అక్క-అ

బోళీలు=దమ్మిడిలో సగము

తలుపుసోర=తలుపు నందు

తాళహంగుజేయు=పైపెత్తనముచేయు

తై నాతు=సహచరుడై చేదోడువాదోడుగా నుండువాడు

ద్రావిడము=ద్రావిడజాతి వ్యాహారలక్షణమైన మొగమోడని మొండిదోరణి.

నాచురంగు=వేశ్యల నాట్యప్రదర్శనము.

విశీలు=లంచము లేక కట్నము,

నీళ్ళవల్లడి=పెరచోటి నీరువలని శైత్యపీఠ

పిడసలు=తాండ్రచెట్టుయొక్క కాయలోని గింజలు

పిక్కలు=పెద్దగింజలు

పెద్దగురుడు=బ్రాంది మొ॥

పొత్తములు=పొత్తరు (విశేషతిథులందు బ్రాహ్మణులకిచ్చు స్వయంపాకా
దికము)

బంద=ప్రకృతిసిద్ధముగ వల్లపుపొలములలో నేర్పడిన చెఱువు.

బాధువ=నీటివనరుల సమీపములోసాగుబడియగు పొలము

చుప్పట=నేర్పుట

మండ=పాణియొక్క వెనుకభాగము

ముణుకులు=మోచేతిచిప్పలు, మోకాలిచిప్పలు

మూడిక=వంకాయలోవగుకాయలకుండుతొడిమ

మొగదాళ్ళు=కనరత్తువిమిత్తముమోయుబరువులు.

మొలకార (రూ. మొలకారె) = కటీరస్థద్రవ్యసంచిక

యమచెఱ (వై రిపదము) = కఠోరమైన అప్యతంత్ర, నిస్సహాయస్థితి

యాచ = యాచ (Slang)

తువ్వ = బెత్తము

రుంజుకొను = గాననమయాదులందు ఆర్పాటము వేయు

బచ్చగొట్టె = హేళనచేసి

శహలు = అంగీ

షకాకు = శలాక

షోశంగిముచ్చు = శ్రీకాకుళము జిల్లాలోగల 'షోశంగి' గ్రామముకప్పుడు

గజదొంగలకు పెట్టినదీ పేరు-తాదృశులైనవ్యక్తులకు జాతీయముగా

వాడబడుమాటయిది

నదావర్తి = సత్రములయందాచారపరులకిచ్చెడు స్వయంపాకము

పాతాళించు = పొగచు, తలింపు పెట్టు లేక తిరగమోతవేయు

సునార్గత్తి = పిడిబాకు

సొండులు = అచ్చబోసిన ఆబోతులు

*

*

*

శుద్ధ పత్ర క

[ఇం దచ్చ తప్పులు చాల దొరలినందులకు మిగుల వగచితిమి.
అందు ముఖ్యములు కొన్నింటికి మాత్ర మిట సాధురూపమును జూపి
తిమి. సం.]

పుట	పంక్తి	
5	2	కన్యమౌ - కన్యమ్
5	11	శృతతన్యమౌ - శ్రుతంశ్రోతన్యమ్
7	18	ఘూణచక్షః - ఘూణచక్షు
19	21	సత్యనందుడు - సత్యనందుడు
21	8	ఫినిచ్చుట్టు - పిరిచ్చుట్టు
23	12	జగ్గవధావి - జగ్గవధావి
45	1	బై లి - బై లు
46	13	యొడుగు - వడుగు
46	15	వీధులో - పీఠిలో
46	15	మొడక - వడక
47	26	సోదర - (ఈమాట పరిహార్యము)
48	1	సోదరీలు - సోదరులు
52	10	పోయిచు - పోయుచు
55	3	షలి - పులి
58	17	పురము - పురము
58	25	జుటంత - జుట్టంత
59	13	అప్పావుదానులు - అప్పావదానులు
59	23	వది - వది
61	3	గడ్డలు - గడ్డలు

పుట	వంక్తి	
63	1	నోర్పు - నోర్పు
64	5	మనస్సంతుష్టి - మనస్సంతుష్టి
68	14	సొగుపైన - సొగపైన
78	1	సున్నను - సున్నను
78	10	కిచ్చ - కిచ్చి
78	16	యధెచ్చ - యధేచ్చ
82	3	బాలజాలను - బాడజాలను
82	23	వేత్తృథత్వము - వేత్తృత్వము
83	13	వెదికలి - వెలికిలి
83	25	గంటలు - గంటలి
84	14	గంజలి - గంటలి
84	20	పెద్దన్న - పెద్దన్న
85	5	మాన్దరు - మాన్దరు
86	4	హరిదాను - హరిదాను
87	1	వివ - వివ
90	16	కూరలిచుచు - కూరలిచ్చుచు
91	3	చేఱువు - చేఱువు
92	11	యమచర - యమచెఱి
92	18	పెకలింపు - పకిలింపు
92	19	గుట్టబులు - గుట్టబులు
93	5	జంతువు - జంతువు
94	1	నదీఘాన్ - నదీర్హ
94	20	జాటు - జాటు
96	4	పెండ్లి - పెండ్లి
97	7	ద్రువ - ద్రువ

పుట	సంక్తి	
97	10	చెప్ప - చెప్ప
100	12	యవాటు - యలవాటు
101	15	ద్రితయ - త్రితయ
101	16	సబ్ - సబ్
101	16	మేజిస్ట్రేట్ - మేజిస్ట్రేట్
102	10	వేపారి - వ్యాపారి
102	18	పుర - పుర
102	21	చెరు - చెరి
103	2	గోలుసు - గొలుసు
103	19	బయలి - బయలు
104	9	అలంకారము - అలంకారము
106	16	ముక్తా లులు - ముక్తాయిలు
106	18	విసనశత్ర - విసనకట్ట
107	13	పుటిక - పుత్రిక
108	14	ప్యాలైనదివి - ప్యాలైనదవి
110	12	విద్రపోనీకు - విద్రపోకు
111	13	మన్వి - మనవి
111	21	భౌరులు - పౌరులు
112	23	బుద్ధులు - బుద్ధులు
117	8	మిక్కికి - మిక్కిలి
119	1	నొద్ద - నొద్ద
120	25	కరటము - కెరటము
124	10	వైద్యున - వైద్యుని
125	17	రాజమండ్రీ - రాజమండ్రీ
127	7	చేద - పేద

పుట	పంక్తి	
127	10	వివాహ - వివాహ
128	20	నీరలు - నీరలు
128	26	యేడ్పు - యేడ్పు
130	6	సొగుసు - సొగసు
130	14	పైచు - వైచు
132	13	వృత్తి - వృత్తి
132	25	నాంగేండ్ల - నాంగేండ్ల
133	10	బెడ్లెందుకు - బెండ్లెందుకు
134	13	ళోధింప - శోధింప
137	12	వెలయాలి - వెలయాలి
138	9	నల్పిల్వగా - నల్పిల్వగా
138	15	నన్పెంచె - నన్పెంచె
138	17	నడుగుకుండ - నడుగకుంట
140	4	విద్వాంసులు - విద్వాంసులు
142	1	అసూయతతో - అసూయతో
142	9	పది - పది
143	8	శ్రోత్ప - శ్రోత్ప
144	10	పై రము - వై రము
148	8	చెప్పెద - చెప్పెద
151	8	దేరెను - దేరెను
153	9	పంతగ్రాహి - పంతాగ్రాహి
155	9	జయంతి - జయంతి
155	16	వెలయాలి - వెలయాలి
155	21	జావికి - జావకి
155	22	బతు - బతు

పుట	పంక్తి	
156	4	ఇవుగో - ఇవిగో
156	11	యోసనీ - యోగినీ
159	8	హాన్యములు - హాన్యములు
161	17	వెలమ - కమ్మ
162	8	సైరు - సైరు
162	19	అశ్రేణరుడు - అశ్రేణరుడు
167	1	బానిసెరికము - బానిసటికము
167	6	మ్యిన్సిపాలిటీ - మున్సిపాలిటీ
168	7	దేశము - దేశము
168	12	చుండుడు - చుండురు
169	8	ఉన్చా - ఉన్నా
169	21	వీరలకెవరు - వీరలనెవరు
170	22	పూలదొట - పూలదోట
172	22	బోధించు - బోధించు
174	15	బొటమనవ్రేలి - బొటకనవ్రేలి
175	8	చెఱుట - బెదుట
178	7	మెద్రాను - మెద్రాను
178	10	అద్భుత - అద్భుత
178	19	భూతములవలె - భూతములవలె
179	9	సన్నద్ధ - సన్నద్ధ
179	16	సంఘము - సంఘము
180	5	నౌరవించి - గౌరవించి
180	21	పిదప - పిదప
181	7	గురురువి - గురువి
181	9	భేదము - భేదము

పుట	పంక్తి	
181	11	మూడుడై - మూడుడై
182	18	ధ్వని - ధ్వని
182	23	సిభార్పు - సిఫార్పు
183	10	నొన - నొక
185	8	యనేక - యనె
186	19	మిగిలిన - మిగిలిన
188	9	ఒకమార్చైవ - ఒకమార్చైవ
188	24	విజయనగర - విజయనగర
188	25	జేత్రరాహుల - జేత్రరాహుల
189	8	స్థావీ - స్థావీ
190	25	సొససైన - సొగసైన
191	10	ఉత్తరాది - ఉత్తరాది
192	10	మన్వి - మనవి
194	18	రవ్రాక్షి - రక్తాక్షి
195	4	తెలిసి - తెలిసి
195	14	సినుట - వినుట
197	3	జెప్పి - జెప్పి
198	17	పరుడైన - పరుడైన
199	2	వరమ - వరమ
200	2	యెట్లు - మెట్లు
200	2	త్రైస్తువులు - త్రైస్తువులు
200	21	సంగీత - సంగీత
207	19	పాపు - పాపు
207	21	ఒక - ఒక
208	3	చెప్పి - చెప్పి

పుట	పంక్తి	
208	7	ప్రతీభావంతుడు - ప్రతిభావంతుడు
210	9	అనుమానము - అనుమానము
212	3	స్నేహ - స్నేహ
212	13	భైరవి - భైరవి
214	3	వెంటచే - వెంటనే
214	24	మానైపు - మానైపు
216	3	నెకండు - నెకండు
216	4	నా యొదుట - నాయెదుట
217	8	చెప్పినాడ - చెప్పినాడ
218	23	బెనర్తీ - బెనర్తీ
221	11	పారు - వారు
226	13	ఎక్కవు - ఎక్కువ
229	24	అడుసవ - అడుగున
231	2	నంస్కృత - వంస్కృత
231	10	కవిత్వము - కవిత్వము
233	5	ప్రభువారు - ప్రభువారు
233	7	పైటిల్వచ్చి - పైటిల్వచ్చి

అనుబంధము ౧

దాసుగారి సూక్తులు

అధికుడు-అల్పుడు

అలతివానికి బలువుని చెలిమి మొదల
దొడ్డగానున్నఁ దుదకది చెడ్డసేయు॥
గొప్పవారు పోరునప్పుడు తక్కువ
వారు చెంతనుండి బాగుపడరు॥

—నూలుగంటి

అపకారము

ప్రాజగొడ్డం బెద్ది వచ్చిన న్సుంతయు
జనముల కపకృతి నల్పరాదు.

— యథార్థ రామాయణము

మారొసర్పకు మే యపకారికై న.

— జానకీ శవధము

అప్రయోజకులు

మఱి కొఱమాలిన మానిసికన్న
వేవేల రెట్టులు వెఱబొమ్మమేలు.

— వేల్పుమాట

అల్పత్వము

అలఁతివాని కెక్కువగు ప్రాపు గల్గిన
దిమ్మువట్టి యొరులఁ దిట్టుచుండు.

— నూలుగంటి

అనంతృప్తి

కోరినట్టులు చేసుకొన వీలుకాదు
ఉండకతీర దేదో వెల్లి తుదకు.

— వేల్పుమాట

అనూయ

ఒరుల గొప్పఁ జూచి యోర్వలేకుండిన
వారు తన్నకుండ కీడుకొందు.

— అంబరీష చరిత్ర

అశ

పొందఁజాలని కోర్కెను బొందఁ గోరు
నట్టివాఁ డుండునది చెడగొట్టుకొనును ॥
తనకుఁగల కొలందిఁ దనియ కొరుని దాని
కాన చేయువాడు మోసబోవు ॥

— నూలుగంటి

కలిమిలేములు

దుడ్డు గల్గి గొప్పవారి - దోనము లెక్కింప రెవరు
గుడ్డ లేని పేదవాని - కులమెంచఁగ పెద్దలంత.

—జానకి శవధము

కాలయాపన

చేయ లేక పోదునా యని జాగును
నేయువాఁడు పనిని చేయలేడు.

—నూలుగంటి

కిడు

కొత్త నేస్తకావిఁ గుఱైఱుంగక నమ్మి
యిరవు విచ్చువారు చెఱిపుఁ గొండ్రుః
పాటుపడెడు మంచివానితో నెగనక్కె
మాడువాఁడు తుదకుఁ గీడుఁబొందుః
అంతరు వెఱింగికొనియుఁ దనంతఁ బోక
గోటు చూపెడు వాఁడు దాఁ జేటుబొందు.

—నూలుగంటి

క్రి

బ్రతుకునందు గడింపవలసిన దెల్ల
మావిసి కెంతయు న్మంచిపే రొకటె.

—వేల్పుమాట

కొండెము కొండెగాడు

జట్టుదారు లొరుని చాడీలు వివి విడఁ
నిధిస వారికెల్ల విరుమవచ్చుః

ఓర్వలేమికోడ నొరులపైఁ గొండెంబు
చెప్పి చెఱుచువాడు ముప్పుఁబొందు. —నూలుగంటి

అంత స్సముద్రే భూమిధ్రాః తస్థ ర్నొకాపకారిణః
సజ్జనోపద్రవ కరా రాడ్వాన ఇవ సూచకాః ॥ —తారకమ్

క్రూరకర్ముడు

క్రూరకర్ములకుం దయ దూరముకద. —సావిత్రి చరిత్ర

గృహస్థ ధర్మము

తనవారి మరియుదఁ దప్పని గేస్తు
కాన కేగిన జోగికంటె నయంబు. —వేల్పుమాట

జ్ఞాని

ఎఱుకువ గలవార లేది యెఱ్ఱెనఁ
దల్లడిల్లరు విగి దప్ప రుల్లముల. —వేల్పుమాట

దుర్జనపద్ధతి

తనకుఁ దొరికినట్టి దాని మే లెఱుఁగక
పనికిరాని దనుచుఁ బలుకు చెనటి ॥
లేని నేరముఁ దా బన్ని యైనఁ జెడ్డ
వాఁడు లోఁకువ వానికి కీడు పేయు ॥ —నూలుగంటి

తన సుక మొక్కచే తలపోయు కూళ
సోమరియై యుబుసుం బుచ్చు తులువ ॥ —వేల్పుమాట

తనకుఁ గల్గినట్టి తప్పులే యొరువకుఁ
గలుగఁ జూచి చెనఁటి యలుగుచుండు॥
ఒరులు తన్నుఁ దెలియకున్నప్పు పట్టఁ బ
గ్గాలు లేక చెనఁటి వ్రేలుచుండు ॥
చెడ్డవాండ్ర నడుమఁ జేరునప్పుడు దొడ్డ
వాఁడు కూడ వారికోడఁ జెడును. —నూలుగంటి

దేహము - ఆత్మ

నీవు మారవు గాని నీ నీడ మారు
నీవు నిక్కంబు నీ నీడ హాళికి.

— వేల్పుమాట

నీతి

నీతి గల్గిన పర్యభూతహితం బగు
పరువుమాలిన పని బ్రహ్మ చెప్పినఁగాని
నీతిమంతుఁడు సేయ నెట్టుకొనునె :

— వీష్ణు చరిత్ర

పరాధీనత

ఒరుని మాట వేరు నరయక నమ్మిన
వాఁడు మోసపోయి కీడుఁబొందు॥
తనకుఁ జేతనైన తన పని యొరులపై
మోపువాఁడు తుదకు మోసపోవు॥

— నూలుగంటి

పరోపకారము

ఒరుల మంచికిఁ దన యొడ లప్పగించు
నతనికే విజము తనంతట న్నోచు॥

— వేల్పుమాట

పెద్దలు

చెనఁటి తను నెకనక్కెంబఁ చేయఁ దగిన
పెద్ద యలుగఁక వానికి బుద్ధివెప్పు॥

— నూలుగంటి

పెద్దల మాటల పెడచెవిఁ బెట్టకు.

— జానకి

పూర్ణతంబట్టి పిన్న గాఁబోలు పెద్ద.

— సారంగధర

పెద్దలు నీకుఁ జెప్పిన జాడఁ బొమ్ము.

నిఘూర్చిఁ గనువాఁడు నీకన్నఁ బెద్ద.

— వేల్పుమాట

ప్రయత్నము

తనదు లావుకొలది పని సేయకుండిన
వాని మొట్ట నెవ్వరైన వివరు.

—నూలుగంటి

బంధము

తగులు చెందినవాడు తగవెన్న వేడు.

—వేల్పుమాట

బుద్ధిమంతులు

వెనుక ముందు చూచుకొని తొందఱవడక
తెలివిగలుగు వారు తిరుగు చుండు॥
కలిగినంతలోనఁ గడపు గొనుంగాని
తెలివి గలుగువాఁడు కొలువఁ బోడు॥

—నూలుగంటి

బ్రతుకు

తనదు బ్రతుకున తీపి లేదనెడు వాఁడు
బావు చేరంగ వచ్చినఁ జావలేడు.

—నూలుగంటి

మంచిచెడ్డలు

చెడ్డ పోగొట్టి మంచి న్నెంచవలయు
మంచికి మించిన మనుగడలేదు
నిజముగ చెడ్డ కంటెం జావులేదు.

—వేల్పుమాట

పిన్నవారికైన పెద్దలకైనను
మంచి చెడ్డఁ దెలుప మనసె సాక్షి.

—శీర్ష చరిత్ర

మర్యాద

మరియాద కలవాని మది సొమ్ము తనివి;
తనవారి మర్యాదఁ దప్పిన వాఁడు
మనుటకంటె నిట్లుకూమరుట నయము;
జగమునకు న్మేలు సలిపెడు కోఱ్ఱెఁ
తెలఁగుట తగు మానిసికి మరియాద.

—వేల్పుమాట

మానవుడు

ఒరుల గొప్పం జూచి యోర్వలేకుంట
 ఆకసంబున మిద్దె లల్లుకొంచుంట
 తప్పవి ముప్పుకై తలడిల్లుచుంట
 ఉన్నదాన నన్ని నొందకయుంట
 అరమరతోడుత నల్లాడుచుంట
 ఎల్లవారలకు కీడె యెంచుచుంట
 తగవరిపలెఁ బైకి తలఁద్రిప్పుచుంట
 కయ్యమునకు ముందు కాల్చువ్వుచుంట
 తెలిసినట్లెల్లయు నైగ నీలుచుంట
 ఎల్లరికన్న దా నెక్కువనొక్కంట
 తన మేటి నేర మెంతయుఁ గొంచెమునుట
 బరుల తప్పొక్కొంతయు నైచకుంట
 తన సుకమునకునై తంటాయపడుట
 పుట్టుతెప్పళ్ళివెప్పుడు మానిసులకు.

—వేల్పుమాట

మోహము

అక్కటా మోహ మన్నిటి కక్కఱంబు
 తేల్విదివ్వె చూపి తెలిపినఁ గానరు
 మోహతిమిరమందు మునుగువారు.

—సారంగధర

విదగ్గులు

చూచునంతలోన జాట్టరికముఁ జూపు
 వాని నెఱుఁగు నేరుపైన వాఁడు ॥
 దారి కడ్డమైన దానిని నేర్పరి
 మిగులఁ దొలఁగద్రోసిఁ పొగడఁబడును ॥
 నేర్పుఁ గలుగువాఁడు నెఱవేఱు నందాకఁ
 బనికిఁ జొచ్చి కోర్కెఁ బడయుచుండు ॥

ఈడు కానివానితోడ నే స్తమునకు
నేరుపు గలవాడు చేరఁబోడు ॥
తనకుఁ జెఱుపు పేయు చెనఁటికి నేర్పిన
వాఁడు మాఱుచేసి కీడు దాట ॥

—మాఱుగంటి

వినయము

నిర్మల వివీరికిం బ్రాపు నెవరు చేపు.

—జానకి

అడఁకువ గలవాని కగవడు నిజము.

—వేల్పుమాట

వేషము

రంగులు మాఱు మాఱుడు పేనగాఁడు
మైతాల్పు మాఱుడు మై మాఱుఁగావి.

—వేల్పుమాట

నజ్జనుడు

మంచి మానిసికన్న మరి వేర్పెవండు :
మెక్కఁ దొరుల సొమ్ము మేల్తైనవాఁడు,
తగువాఁడు బిచ్చమెత్తం దెన్నఁదైన,
తగినమానిసియె పెద్దల పర్యు నిల్పు
తగవు నడ్పుట నవి తగిన మానిసికి,
మరియాద నడిపించు మంచిమానిసికిఁ
దనయంతఁ గోరిన తన్వి చేకూరు,
మంచివాఁ దొరులకై మరి పాటునడును.

—వేల్పుమాట

నతీధర్మము

ముదిసి సంతానవతి యగు ముదితయైన
పతియెడ న్గనుపించు లోపముల పైచు;

కన్నవారి కత్తింటికి న్వన్నెఁ దెచ్చి
మగనితో న్వర్గ మేగెడు మగువ మగువ.

—యశార్థ రామాయణము

ప్రాణ మిడియైన భ ర్తకు మానరక్ష
భార్య యొనరించుటయె సుమ్ము వరమనీతి. —హరిశ్చంద్ర

నత్పవ ర్తనము

వినయంబున పెద్దల గాంచు, గవికరమున దీనులఁ బెంచు
ననయంబు నిగర్విత మించు, నన్యకాంతఁ దల్లిగ నెంచు.

—ప్రహ్లాద చరిత్ర

అన్యోన్య మైత్రికి హేతువైన

ధర్మవ ర్తన మెపుడైనఁ దప్పఁ జనదు. —భీష్మ చరిత్ర

నత్యము

సువ్రతంబుల ముఖ్యంబు సూన్యతంబు
దుష్టనంపర్కమునఁ దురదృష్టమునను
కల్ల విందను బొంది యిక్కట్లు వడియు
నత్యవంతులు తుదకు వ్రళ స్తకీర్తిఁ
బరగుదురు. —జానకీ శపథము

[నేకరణ : దాసుగారి దోహతుడు కీ. శే. ఉపాధ్యాయుల సూర్యనారాయణరావు]

అనుబంధము-౨

శ్రీ నారాయణ దాస

జీవిత పంచాంగము

- 91-8-1864 జననము (రక్తాక్షి క్రావణ బహుళ చతుర్దశి).
- 1869 శివరాత్రి - స్వప్రజ్ఞయా భాగవత బహుమాన గ్రహణము.
- 1874 సంగీతాధ్యయనార్థము వాసా సాంబయ్యగారితో బొబ్బిలి ప్రయాణము.
- 1875 తలిదండ్రులతో కాలినడకను జగన్నాథ యాత్ర.
- 1877 సింహాచలయాత్ర - పితృవియోగము.
- 1880 విజయనగరములో అంగ్ల పాఠశాలా ప్రవేశము.
- 1883 హరికథకావళారము - విజయనగరము వేణుగోపాలస్వామి ఆలయములో ప్రథమ కథాగానము - 'ద్రువచరిత్ర' రచనము.
- 1884-85 ఉత్కళదేశమున హరికథా యాత్ర - చిత్రపురమున ఒక్కరాత్రిలో 'అంబరీషచరిత్ర' హరికథారచన, మరునా డుదయమే ప్రదర్శన-లోకనాథము గ్రామమున మొట్టమొదటి సంగీత సాహిత్యాష్టావధానము.
- 1886 మెట్రిక్యులేషను పరీక్షలో ఉత్తీర్ణత - విశాఖపట్టణమున రెండు నెలలలో పండ్రెండు హరికథలు - విజయనగరములో విక్టోరియారాణి జూబిలీకి ప్రభుత్వాహ్వానముపై హరికథాగానము - 'గజేంద్రమోక్షణ' రచన - వివాహము - వీణా వాదనాభ్యాస ప్రారంభము.
- 1888-88 విశాఖపట్టణమున F. A. చదువు - ఖాసింకోట జమీందారుగారిచి రెండు హరికథలు చేసి మెప్పించి స్కాలరుషిప్పు సంపాదించుట - విశాఖలో 80 హరికథలు - అల్లిపురము జమీందారు హవేలీలో అనేకావధానములు - పితాపుర రాజ వన్యాసము.
- 1888-89 బాటసారి కావ్యరచన - కాకినాడ వాణిజ్య సమాజము వారికి కాళిదాస 'విక్రమోర్వశీయ' రూపక ప్రదర్శన శిక్షణ - రాజసాత్రధారణ - బందరులో టెక్స్టు పెట్టి సంగీత సాహిత్యాష్టావధానము - కొంధరు సంగీత విద్వాంసులకు శృంగభంగము చేయుట.

- 1890 దంభపుర ప్రహసన రచన - సారంగధర నాటక రచన - గంజాము మండల పర్యటన - ఉర్లాము యకులాము లిందు హరికథాగానము.
- 1891 మార్కండేయ చరిత్ర రచన.
- 1894 స్వీయ చరిత్ర రచన-మదరాసులో రాయ్ బహదూర్ పనస్పాకం ఆనందాచార్యులవారి నివాసనమున హరికథా గానము - 25-8-94 న బెంగుళూరులో మైసూరు ప్రభువు ముందు సంగీత కాలక్షేపము, హరికథాగానము-తథాపి సత్కారము.
- 1895 మైసూరు ప్రభువుచే దనరా దర్బారులో మన నన్నానము - ఆనంద గజపతిగారి ఆదరణ-నత్యవ్రతి, సూర్యనారాయణ శతకముల రచన- ఖాసింకోట కోటలో హరికథాగానము, తిరుపతి వెంకట కవుల శ్లామ.
- 1898 ప్రస్తావనచరిత్ర రచన. (అప్పటికి రుక్మిణీకల్యాణ, హరిశ్చంద్ర చరిత్రలు, శ్రీకృష్ణజననము సంస్కృత హరికథ విరచితములు).
- 1900-1901 ఉర్దూ పార్సీ అరబ్బీ భాషల అభ్యాసము.
- 1902 దీప్తిచరిత్ర, సావిత్రి చరిత్రముల రచన.
- 1903 ఏకైకపుత్రిక సావిత్రిమ్మ జననము.
- 1904 ప్రత్యేకాహ్వానముపై బెంగుళూరు దక్షిణాత్య గాయక మహాసభలో రుక్మిణీకల్యాణ హరికథాగానము - అందు దక్షిణామూర్తి పిల్లె అను మార్దంగికునకు గుణపాఠము - కాకినాడ నరస్వతి గానసభా స్థాపనము. (నాటినుండి 1942 వరకు ప్రతియేట తత్పథా ప్రారంభోత్సవము దాసుగారి కథాగానముతోనే ప్రారంభమగుట ఆచారము).
- 1905 మాతృ వియోగము.
- 1908 భంగు వ్యసన త్యాగము - ముకుంద, శివ శతక మృత్యుంజయాష్టక రచన.
- 1910 'తారకమ్' అను సంస్కృత ప్రబంధరచన - జర్మన్ ప్రొఫెసర్ గిల్నిరు కృత శ్లామ.
- 1911-12 రాజమహేంద్రవరమున వీరేశలింగము పంతులుగారిచే పవరత్న భుజ కీర్తి ప్రదాన సన్మానము.
- 1912-13 విజయనగరమున రీవా నర్కార్చే సన్మానము.

- 1913 కాశీయాత్ర - అలహాబాదులో జానకీబాయి మెప్పు - కలకత్తాలో శ్రీకృష్ణజననము హరికథ - విశ్వకవి రవీంద్రుని ప్రశంస.
- 1914 బందరులో వీణావాదన ప్రజ్ఞకు చల్లపల్లి ప్రభువులచే గండపెండేర సన్మానము - కాశీ శతక రచన - (1908-1914 సం॥ల వదులు దేశమున పలుకావుల హరికథా కాలక్షేపములు, మన సన్మానములు. నూజివీడులో గజారోహణ, నందిగామలో బ్రహ్మరథ సన్మానములు. పంచతాళప్రజ్ఞ పరిధించి సుబ్రహ్మణ్యయ్యరు వీరమంటా వలయమును విప్పించి, పంచముఖీ పరమేశ్వరు డను బిరు దందుట.
- 1915 భార్యా వియోగము - యథార్థ రామాయణ రచన.
- 1919 విజయరామగజపతి సంగీతకళాశాల ప్రిన్సిపాలు పదవి నధిష్ఠించుట.
- 1921 రామచంద్ర శతక రచన.
- 1922 పసుమర్తి కృష్ణమూర్తిగారి పార్వతీకల్యాణ యక్షగానము కృతి పతిత్వము - 'నవరస తరంగిణి' ప్రకటన.
- 1923 కాకినాడ కాంగ్రెసు మహాసభలో హరికథా కాలక్షేపము - సరోజినీ దేవి ప్రశంస లందుట - ఇంగ్లండులోని Empire Exhibition కు భారత సంగీత ప్రతినిధిగా ఆహ్వానము (కాని వెళ్లలేదు).
- 30-8-1924 విజయనగరములో శష్టిపూర్తి మహోత్సవము.
- 1927 కి ముందు 'వెన్నుని వేయిపేర్ల వినకరి' (విష్ణు నహస్ర నామ సంకీర్తనము) రచన.
- 1927 మదరాసు ఆఖరి భారత సంగీత పరిషత్సారంభోత్సవములో స్వవిరచితములైన 'స్వరాక్షర' కృతులను పాడి ఆచార్య పి. సాంబమూర్తి ప్రభృతుల ప్రశంస లందుట.
- 1928 మదరాసు పుర ప్రముఖుల మహాసభలలో హరికథలు చేసి "ఆంధ్ర దేశ భూషణము"గా ప్రశస్తి లగుట.
- 1929 'అచ్చ తెలుగు పలుకుబడి' వేల్పుమాట, 'మొక్కుబడి' రచన - విజయనగరములో నవగ్రహాలయ ప్రతిష్ఠ.
- 1930 'వేల్పువంద', 'హరికథామృతమ్' ప్రచురణ. 'గౌరవ పెండ్లి' రచన.

- 1931 గుంటూరులో జరిగిన వస్త్రము అఖిలాండ్ర గాయక మహాసభ కార్యక్షత - అలక నారాయణ గజవతి ప్రభువుతో నీలగిరి ప్రయాణము - అక్కడ వివిధ సంస్థానాధీశుల గానముచే మెప్పించుట.
- 1932 తేది 11-2-32 న కొత్తపేటలో హరికథా భవనమునకు శంకు స్థాపనము - ఉమరుకైయాము రచన, ప్రచురణ.
- 1933 విశాఖపట్టణమున ప్రభల లక్ష్మీనరసింహముగారిచే సన్మానము - రాజా విక్రమదేవవర్మగారిచే "పంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ", 'భారతీతీర్థ' సంస్థచే "ఆటపాటలమేటి" విరుద ప్రదానము.
- తేది 8-2-33 న విశాఖపట్టణమున జరిగిన యొక సభలో "శృంగార సర్వజ్ఞ" విరుద ప్రతిగ్రహము.
- తేది 9-11-33 న తునిలో బ్రహ్మరథ సన్మానము.
- 1936 సంగీత కళాశాలాధ్యక్ష పదవీ విరమణము - హైదరాబాదులో ఆండ్ర మిత్రమండలి సన్మానము.
- 19-5-1937 ఇల్లెందు పుర వాస్తవ్యులచే పండిత సన్మానము.
- 1938 సశిష్యముగా రామేశ్వర యాత్ర-పుడుక్కోట తిరువాన్కూరు దర్బారు సన్మానములు-కన్యాకుమారి దర్శనము-"దశవిధరరాగనవతి కుసుమ మంజరి" రచనము-చెన్నపురి ఆండ్ర మహాసభా సన్మానము.
- 2-2-39 బార్డ్స్ వెల్ దొర 'నోబెలు' బహుమతి లబ్ధికై ప్రోత్సహించుట (కాని దానుగారా ప్రయత్నము చేయలేదు).
- 10-4-39 మదరాసులో మరియుక సన్మానము.
- 1939-43 "సీమపల్కవహి" అను దేశ్యాండ్రనిమంటు నిర్మాణము: ఆయు ర్వేద పరిశోధనము-"మన్నిమిన్కు" రచనము; "జగజ్జ్యోతి"-రచన.
- 7-5-43 విజయనగరములో ఆండ్ర కళాపరిషత్పూరంబోత్సవ సభాధ్యక్షత.
- 1943-45 'తల్లి విమ్మి' రచన. (లలితాసహస్రనామమునకు దేశ్యాండ్రవివృతి).
- 2-1-1945 పరమపదప్రాప్తి (మనుమనికి మళూచి రాగా భగవంతుని ప్రార్థించి బానిని తా నాకర్పించుకొని మనుమని బ్రతికించిరని ప్రతీతి).

[పరికల్పన : ఆచార్య యస్వీ జోగరావు]

అ ను బంధము-3

నారాయణదాస గంధావళి

హరికథలు

1. అంబరీషచరిత్రము : 1884 లో ఛత్రపురములో నొక పెండ్లి పెద్దతో పాతము వచ్చి రాత్రికి రాత్రి రవించి దారణచేసి మరునాడుదయమే పెండ్లి పండిట్లో దాసుగారు గావము చేసిన కథ.
2. గజేంద్రమోక్షణము : దాసుగారు 1884 లో మైసూరు మహారాజావారి సమక్షమున తత స్తతముగా సాంగ్లానువాదముగా చెప్పి రాజసన్మానము నందిరి. రచన-1886.
3. గోపర్థనోద్ధారము : ఒకపరి చేబ్రోలులో దాసుగారు రుక్మిణీకల్యాణము చెప్పుటకు సిద్ధముగా నుండగా నటలో ఎవరో కొంచెగా "హరికథ కాదు గిరికథ చెప్పు" డనగా అప్పటికప్పు దాకుగ వ్రయోగమును మించిన అకుకవిలా పాటవముతో గద్య పద్య గేయము లల్లి అలవోకగా చెప్పిన కథ. ఇది నే డుసలర్ది ముకాదు గాని అంబరీష చరిత్రమున ఒక అవాంతర కథగా విది ప్రసక్తమైనది.
4. గౌరప్ప పెండ్లి : అచ్చ తెలుగుపై దాసుగారి కమిత మమకారము. పలిత ముగా విది యవతరించినది 1931 లో. 1940 లో శిష్యుడు శుచ్చల దవరదాసు దీని నచ్చొత్తించెను. ఆ గురువుగారును, ఆయన శిష్యుడు శ్రీ కందిమళ్ళ రంగయ్యదాసు మాత్రమే కొలది పర్యాయము లేతక్కఱగానము చేసిరి. అచ్చ తెలుగున పూర్వులు చూపని క్రొత్త మెలకువలు కొన్ని చూపినారు దాసుగారు.
5. జానకీశపథము : నవర్ణదీర్ఘ పంకలితముగ గూడ సార్థకమైన రచన. ఇందు మేళకర్త రాగముల మేలిమి పరిమళించుచున్నది. ఒకరిద్దరు శిష్యు లేపాటియో చెప్పగలిగినను సిద్ధపురుషుడు దాసుగారికి మాత్రమే అనాయాస సాధ్యమైనది.
6. ద్రువచరిత్ర : హరికథక వ్రపంచమున ద్రువకథలైన నీరి హరికథా వాఙ్మయచరిత్రము 'ద్రువచరిత్ర' రచనతో ప్రారంభమై యుండు విశేషము.

అదీ వారి 19 వ యేట (1883) లో. అవలీలగా ఒక్కరోజులో ధారణ చేసి అతి హేలగా విజయనగరమున వేంచేసియున్న గానలోలుడు వేణుగోపాల స్వామి సన్నిధానమున గానము చేసిరి. ఆ కథనే పలుకావుల గానము చేసి మనవన్మానము లందిరి. కాని గ్రంథ మలభ్యము.

7. ప్రహ్లాదచరిత్రము : ఒకపరి విశాఖపట్టణమున ప్రథల లక్ష్మీనరసింహం పంతులుగారి యింట దాసుగారు బసచేసియుండిరి. ఎవరో వచ్చి పంతులుగారికి “భక్త ప్రహ్లాద” నాటకపు కాంప్లిమెంటరీ టికెట్టు నిచ్చినారట. “ప్రహ్లాదుడే నా యింట బసచేసి యుండగా నా కెందు కీ నాటకము ?” అని పంతులుగారు దానిని తిరస్కరించిరట. ఆ దాసుగారు పలు తడవలు గానముచేసి పరవశించి పోయిన కథ యిది. రచన 1898. సంగీత విషయమున నొక వైశిష్ట్యము గలది.

8. భీష్మచరిత్రము : కావనలో పోకన పోకడ, రచనలో తిక్కన చిక్కనయు గల కృతి. రచన 1902.

9. మార్కండేయ చరిత్ర : విజయనగరమున నొకప్పు డనావృష్టి యేర్పడి కప్పుడు ముందుగా ప్రతిజ్ఞచేసి “మూడు కోవెళ్ళు”లో దాసుగారి కథచెప్పి మూడు దుక్కులు వాని కురిపించిరట. వారి పవిత్రవాక్కున హరికథయు హరికథయై ప్రత్యక్షముగా శివంకరమై ఫలించినది. రచన 1891.

10. యథార్థరామాయణము : 1915 లో దాసుగా రొక విశిష్ట ప్రణాళికపై షట్కథా* సంపుటిగా రూపొందించిరి. అనేక ప్రక్షిప్తములతో గూడిన నేటి వాల్మీకి రామాయణమున ఆ ఆతిలోక ధీరోదాత్త నాయకునకు, ఆర్షకవి హృదయమునకు తగినట్లు యథార్థ కథ యెట్లుండవలెనో విరూపించిరి. ఇది వాటినుండి నేటిదనుక యావదాంధ్రమునను అనేక హరిదాసులకు మాన గ్రాసమై ఉపాది కల్పించుచు, జనావీకమున భక్తి సద్భావ సంపదను, కళారాసి క్యమును పెంపొందించుచున్నది.

* శ్రీరామ జననము, సీతాకల్యాణము, సాదుకా పట్టాభిషేకము, రామ సుగ్రీవ మైత్రి, హనుమత్సందేశము, సామ్రాజ్యసిద్ధి.

విజయనగరమున నొకప్పు డనావృష్టి యేర్పడి కప్పుడు ముందుగా ప్రతిజ్ఞచేసి “మూడు కోవెళ్ళు”లో దాసుగారి కథచెప్పి మూడు దుక్కులు వాని కురిపించిరట. వారి పవిత్రవాక్కున హరికథయు హరికథయై ప్రత్యక్షముగా శివంకరమై ఫలించినది. రచన 1891.

11. రుక్మిణీకల్యాణము: ప్రకృతి పరమాత్మల సమైక్యము అంతరమైన పర మార్థముగా రూపొందిన కథ. 1898 కి పూర్వపు రచన. మిక్కిలి వాసికెక్కిన కృతి.
12. సావిత్రిచరిత్రము : సంతానార్థము దాసుగారు మాతృశ్రీ ఆదేశము సారము 1902 లో రచించిరి. 1903 లో పుత్రికను బడసి యామె కా పేరిడిరి. అనేక జన్మరాగముల విషయమునను, కీర్తనలందు ముద్రాణంకార విషయమునను ఒక విశిష్టత గలది.
13. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము : 1898 కి ముందటి రచన. 1912 లో విజయనగరమున రీవా నర్కార్ రాణీ అప్పల కొండయాంబిగారు దాసుగారి ఏకతక్కుదాగానము విన్నప్పుడు శోక వివశయై అంత కరుణరస పరిస్థితిగల ఆ కథ వింతెప్పుడు చెప్పవద్దని కోరిరి.
14. శ్రీహరి కథామృతము : మూడు సంస్కృత హరికథల సంపుటి. (దీని గురించి “సంస్కృత కృతులు” క్రింద చూడదగును.)

గమనిక : ఉపరికృతులలో గోవర్ధనోద్ధారము, ద్రువచరిత్రము ఉపరిబిములుగావు. గౌరప్పపెండ్లి యొక్కతూరి ముద్రితము. యథార్థరామాయణము, సావిత్రిచరి త్రము రాజమహేంద్రవరము కొండపల్లి వీరవేంకయ్య అండు నన్ను వారి చేతను, కడమవన్నియు విజయవాడ వరస్వతి బుక్ డిపో వారిచేతను బహువార ములు ముద్రితములైనవి. (దాసుగారి యితర కృతులును అనేకము వీరియొద్ద లభించును.) ఈ హరికథ లన్నిటికిని సుపరిష్కృత ప్రతులు వెలియించుట మిక్కిలి అవసరము. ఒక్క మార్కండేయ చరిత్రకు మాత్రము అట్టి ప్రతి “నాట్యకళ” - 1886 ఏప్రిలవరి సంచికలో వచ్చినది.

అచ్చ తెలుగు కృతులు

1. అచ్చ తెలుగు పలుకుబడి : ఇది మంజరీ ద్వీపదలో బడి పదై
ముగా వ్రాయబడిన లఘుకృతి. అచ్చ తెలుగు ప్రాశస్త్యమును దానిపై
దాసుగారి మమకారమును అభివర్ణించునట్టిది. ముద్రణ : సుజనరంజనీ
ముద్రాశాల, కాకినాడ - 1929.

2. ఉమరు కైయాము రుబాయతు : పార్సీ రుబాయతులకు, పిట్ట
గెరార్డు ఆంగ్ల పద్యములకును అనువాదము.

(వివరణకు 'అనువాద' శీర్షిక క్రింద జూచునది).

3. గౌరప్ప పెండ్లి : హరికథ - ఉపరి ప్రసక్తము.

4. తల్లివిన్ని : లలితా సహస్రనామమునకు ప్రతి నామానువాదముతోడి వివృతి.
పద్య గేయాత్మకము. రచన 1943-45.

ముద్రణ : దాసభారతి ప్రచురణలు, గుంటూరు-1974.

5. నవరస తరంగిణి : ఇందు కాళిదాస శ్లోకములకు దేశ్యాండ్రానువాదము
గలదు. (చూ. అనువాద శీర్షిక)

6. నూలుగంటి : ఈనపు నీతికథల నొక నూటి నేర్పి కూర్చిన కృతి.
బాలావబోధమునకై సద్యః ప్రసన్నమగు భాషలో గద్య ఘటిత మైనట్టిది.
ప్రతి కథాంతమందును ఒక చిన్న పద్యమున కథాంశ పురస్కృతముగ నీతి
ప్రవచనము విపుణముగ చేయబడినది. ప్రతిపద్యము సద్యోహృద్య మగు నొక
సురుచిర సూక్తి. దాసుగారి నూటింటివి నూలు జ్ఞానచక్కువులుగా సంభావించిరి.

ముద్రణ : శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము. రెండవ కూర్పు - 1980

7. మన్ని మిన్ను : ఇది ఆయుర్వేదమునకు సంబంధించిన పరమాద్భుత
మైన పరిశోధన గ్రంథము. అధర్వనంహిత, కృష్ణ యజుర్వేద తైత్తిరీయా
రణ్యకము, ఋగ్వేదీయ తైత్తిరీయారణ్యకము, ఐతరేయ బ్రాహ్మణము
ఛాందోగ్యాద్యనేకము ఐవనిషత్తులు దాసుగారి పరిశోధనకు విహారభూము
లైనవి. వారి కాస్త్రజ్ఞతకు, దేశ్యాండ్ర భాషాభిజ్ఞతకును కాఠోపల మిక్కుతి. వారి

ప్రామాణీ దృష్టియు, నమన్వయ ప్రజ్ఞయు కడు శ్లాఘ్యములు. శాస్త్రీయము లగు సంస్కృత పారిభాషిక పద జాలమునకు వారి తెలుగుపేత అత్యంతా శృర్యకరము. ఇది గద్య ఘటితము. పరిశోధన : 1939-43.

ముద్రణ : శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము - 1981.

8. మొక్కుబడి : దాసుగారు వివిధ ఋగ్వేద సూక్తములందు తనుకు నచ్చినవానిని 311 ఋక్కుల నెన్నికచేసి వానిని వీణావాదనమున కనువగు వట్లు స్వరపరిచి అచ్చ తెలుగు పద్యములం దనువాదముగూడ వెలయించిరి. ఆయన విజయనగర సంగీత కళాశాలార్యక్షులుగా నుండిన కాలమున శిష్యుల కీ ఋగ్వీణావాదనమున శిక్షణ విచ్చుచుండెడివారు. ఈ కృతికే 'ఋక్సంగ్రహ' మని మరియొక పేరు. రచన : 1929.

ముద్రణ : శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము - 1929.

(దాసుగారి జాతక వివరము లిందు గలవు)

9. వెన్నుని వెయిపేర్ల వినకరి : 'విష్ణు నహస్రనామ' సంకీర్తన మిది. ఆ నామముల కచ్చ తెనుగున కించి ద్వివరణాత్మకమైన అనువాదము. పద్య ఘటితము. వివిధ పద్యముల ప్రసిద్ధములైన సంస్కృత నామముల కిచ్చ వచ్చిన మచ్చున తెలుగు పేర్లు పెట్టిరి. తెలుగు లాక్షణికులు చెప్పుటయే తప్ప తెలుగు కవు లెవ్వరును ప్రయోగించని అర్థ నమవృత్తముల నుపయోగించిరి.

ముద్రణ : సిటీ ప్రిమియర్ ప్రెస్, విజయనగరము. మొదటి కూర్పు-1927.

(ఇందును దాసుగారి జాతక వివరములు గలవు.)

10. వేల్పుమాట : భగవద్గీత యవి దీనికి నామాంతర మున్నది కాని దాని కిది అనువాదముకాదు, మానన పుత్రిక మాత్రము. దాసుగారికి దత్తపుత్రిక. గ్రంథ మంతయు 'బడి' యను పేర మంజరియం దున్నది. చక్కని రచన. అతిగహనమైన తత్త్వముగూడ సుతిమెత్తని తేట తెలుగు పలుకుబడిలో వాటముగా అభివ్యక్తమైనది. దీని పీఠిక చివర దాసుగారి వ్రాయన మిట్లున్నది:- "ఇరువదేడంకెలలో నెద్దియైన నొక యంకెను దలంచుకొని యీ వేల్పుమాట పొత్తములో నెద్దియైన నొక పెడ తెలుచి మీదినుండి క్రింది వఱకు లెక్కింపఁబడిన యిరువదేడు బంతులలోఁ దాఁ దలంచిన యంకెగల బంతి చదువుకొన్నప్పుడు తాననుకొన్న నది యేమగునో తప్పక తెలియ

గలదు" అని. వాసుదేవుడు తమ హృదయమునే గాక వాక్కునుగూడ ఆవేశించి యున్నాడని కాబోలు దాసుగారి విశ్వాసము. ఆ సంఖ్యానిర్దేశము గూడ సాభిప్రాయముగ నున్నట్లున్నది. రచన : 1929.

ముద్రణ : శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము - 1929.

(ఇందును దాసుగారి జాతక వివరములు గలవు.)

11. వేల్పువంద : "రెంటు త్రాగుడు తిండి మెట్టంటు వేల్పు!" అను మకుటము గల సీసపద్య శతకము. ఆ మకుటమున కర్తము సింహాచలస్వామి. నారాయణ దాస స్వానుభవ మహాభాష్య మిది. వారి భక్తి భావ భండారమున కెత్తిన బావుటా. లోకజ్ఞతకు పట్టిన యద్దము. రచన : 1930.

ముద్రణ : శ్రీ విద్యా ప్రెస్, విజయనగరము తొలికూర్పు - 1935.

12. వ్యాస పీఠము : ఇందు పూర్వ భాగమున ముద్రితముద్రితము లం దువ లబ్ధములైన దాసుగారి వ్యాసములు 18 కలవు. అం దెక్కువ భాగము స్వగ్రంథ పీఠికలు. అంతర్దృష్టయు, అలోచనాశీలియు, ఊహకాలియు నగు దాసుగారి వైమర్శికదృక్పథ వైశిష్ట్యమును వారిండు చేవిన వివిధ జీవిత బాషాసారస్వత విషయసమీక్షణమున దర్శింప గలము. ఉత్తరభాగమున వారి హరికథ లన్నిట గల ఉత్తమ వచన రచన లేర్పి కూర్చితిమి. ఇందొక గొప్ప సారస్వత సౌరభము గుబాళించుచున్నది. విమర్శాత్మకమైన పూర్వభాగమున 12 వ్యాసములును, సృజనాత్మకమైన ఉత్తరభాగమున కొద్ది పాఠులు దేశ్యాంధ్రమహితములు. నా సంపాదకత్వమున ఈ గ్రంథము జూలై, 1974 లో వెలువడినది.)

13. సీమపలుకువహి : ఇది యొక అపూర్వ విమంటువు - అచ్చ తెలుగు విమంటువు. ఇతః పూర్వ మే విమంటువుల కెక్కవి వదలాల మెంతో యిందు ఎక్కడి కక్కడ లెక్కదేలిన పర్యాయ వాచకము లన్నిటితోసహా యున్నది. మాతృభాషయం దింత మమకారము, ఇంత ప్రభుత్వము, ఇన్ని మనసు కాన్పులును గల సారస్వతస్రష్టను మరి చూడబోము. ఈ గ్రంథమునకు గల విపులపీఠిక మిగుల విలువైనది. విషయ గౌరవమునందేగాక పరిశోధన పాట వమునను దాసుగారికి తోడా వైచునట్టిది. ఇందు తెలుగుభాష యొక్క స్వభావము, సంస్కృతముతో దానికి గల భేద సాదృశ్యములు, సంస్కృత శబ్దములవలె గవ్వట్లు తెలుగు నుడువులు, తద్భవములుగా భ్రమింపబడిన

తెలుగు పలుకులు, తెలుగులుగా భ్రమింపబడిన అన్యదేశ్యములు, నాట తెలుగువునని కాదని వాడు కగ్గమైన మాటలు-ఇత్యాది విషయము లెన్నియో బహుదాహరణములతో చక్కగా విరూపింపబడినవి. ప్రకృతము 'అ'-నుండి-'కందు' వరకు గల యొక భాగము మాత్రమే ఆ. నా. దాస - అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము, విజయనగరము వారిచే 1987 లో ముద్రితమైనది. కడమ భాగము విజయనగరమున గలదని వివికిడి. (ఈ నిర్మాణకృషి : 1989-43).

*

*

*

ప్రబంధములు

1. బాటసారి : ఒక తరము క్రిందట విశేష ప్రచారమునం దుండిన కావ్య రాజము. బహువారములు విశ్వవిద్యాలయ పట్ట పరీక్షలకు పఠనీయగ్రంథము. అవిద్యావరణములో అవతరించిన మానవజీవితము ప్రజ్ఞానసిద్ధిపడసి సార్థక మగుట యందలి వస్తుతత్వము. ఇది యొక గూఢ వస్తుమయకావ్యము (allengorical poem) వేదాంతపరమైన ఒక మహార్థ వివేచన మిందు చతురస్రముగా సాగినది. ప్రసాదగుణ ప్రవణమైన మనోజ్ఞ రచన. దీని రచనాకాలమునాటికి దాసుగారికి 24 సం॥లు. (క్రీ. శ. 1888). పిన్నవయసు నందే హృదయ పరిపాకముగల పెద్దరచన చేసిరి. వారి జీవితకాలమునందే పలు తదవలు ముద్రితమైనది.
2. మేలుబంతి : ఇది యొక పెద్ద చాటు ప్రబంధము. వివిధవిషయములపై తత్తద్వేళావిశేషముగా ప్రసరించిన దాసుగారి మనసునుండి బాహిర్లైన భావములు - దేవతలు, ప్రభువులు, మహావ్యక్తులు, విద్యద్వితంసులు, దేశము - నగరములు, సంగీతసాహిత్యములు, వర్ణనలు, హితోపదేశము, అనువాదములు, ఆశాసనములు, స్వవిషయములు మున్నగువాని గురించి తెలుగున పద్యములు, సంస్కృతమున శ్లోకములు, అందువిందు కీర్తనలు - ఇట్లు బహుభంగులుగా వేసిన వారికము లిందు కాననగును. దాసుగారి హృదయమునకును నాటి తెలుగు దేశమునకును దర్పణారోపము వంటి దీ కృతి. ఇందును అచ్చ తెలుగు పద్యము లనేకము గలవు. ఎచ్చట పట్టిచూచినను దాసుగారి అచ్చ తెలుగు వైశిష్ట్యవాసితము, ఆ కూర్పు కౌశల పేళలము. ఒక లఘుకృతిగా ఇది

1929 కి ముందే ప్రకటితము. కాని తత్ప్రతులు లభించుటలేదు. అది గాత తదుపరి పదునారు వత్సరముల జీవితచరిత్ర మున్నది దాసుగారికి. ఆ కాలమున వా రలవోక గావించిన యనిబద్ధ రచన అనేకమున్నవి. ఆ యన్నిటిని కలిపి యొక బృహద్గ్రంథముగా రూపొందించితిని. ఇది 1974 జనవరిలో ప్రచురింపబడినది.

3. : తారకమ్ అపురూపమైన సంస్కృత కావ్యము. “సంస్కృత కృతులు” శీర్షిక క్రింద దీని గురించి చూడదగును.

*

*

*

శ త క ము లు

1. కాశీశతకమ్ : సంస్కృత శతకము. (చూ. ‘సంస్కృత కృతులు’)
2. ముకుందశతకము : “కందళితానంద మూలకంద ముకుందా!” అను మకుటము గల ప్రతిపదసుందర, భావబంధురమైన రచన. ఇందు మహాభక్త కవియైన దాసుగారి మధుర హృదయస్పందము అనేకము విందుము. 1929 కి ముందే ముద్రితము. ప్రతులు దుర్లభము. రచన : 1908.
3. మృత్యుంజయ శివ శతకము : దాసుగారికి, వారి హరికథలలో పాట కచ్చేరీలలో సహకారగానము చేయుచు అనేక సభలలో సేవాషవిషించుకొన్న గాంధర్వధూర్వహుడు, సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడైన దాసుగారిని కంటికి రెప్ప వలె సాకిన సహోదరుడు నైన పేరన్నగారు మృత్యు ముఖద్వారమున నున్నప్పుడా చెంగట గ్రుక్కిళ్లు మ్రింగుచున్న దాసుగారి యెడద యేడ్చిన యేడ్పు ఈ శతకము. ఆ సహోదర పౌహర్ద మెట్లు నాన్యతోదర్శనీయమో ఈ శతక మందలి కడుష్ట వేదనాశ్రుతి అ త్లనిర్వచనీయమైనది. రచన యే ముద్రణ : 1908.
4. రామచంద్ర శతకమ్ : చూ. “సంస్కృత కృతులు”.
5. సత్యవ్రతి శతకము : విద్యావినోది యగు ఆనందగజపతి ప్రభువునకును స్థంభావ సరస్వతి యగు దాసుగారికిని గల హార్దమైన అనుబంధము దొడ్డది.

ఆ రసజ్ఞ ప్రభువున కంకితముగా - “సతతము సంతన మెనంగు సత్యవ్రతి కిన్” అను మకుటముతో వెలసిన దిది. దాసుగారి వీతి నిపుణతకును, లోక జ్ఞతకును వికషోపల మీకృతి. ఎప్పుడో దెబ్బదేండ్ల క్రిందటనే ముద్రితమైనది.

6. సూర్యనారాయణ శతకము : దాసుగారి నామకరణ మనలు ‘సూర్య నారాయణ’ అని. ఆయన సూర్యదేవుని ఇలవేల్పుగా, ఇచ్చవేల్పుగా మపా సించిరి. యావజ్జీవితము జీవితమునను సాహిత్యమునను పలు తావుల ఆ మాట నుద్ఘాటించుచు వచ్చిరి. ముగురయ్యల మూలపు టయ్యగా భావించి ఆ దేవరపై నొక శతకమునే వన్నిరి. “సూర్యనారాయణా” యని దాని మకుటము. శార్దూల మ త్రేభములు గృహీత వృత్తములు. ఒక మహాత్మాత్విక దృక్పథము దాని ప్రాణసారము. దాసుగారిది శ్రుతానుస్మృత సుకుమార శుకానువాదప్రాయ మైన మెట్టవేదాంతము కాదు. మరి, లోకమును లోగొన్న జీవితరహస్యమును జీర్ణించుకొన్న భావకూలంకషమైన ఓంటబట్టిన వేదాంతము. అదే యిం దడు గడుగున ప్రత్యక్షమగును. భక్తి భవ్యమైన ఆ సముదాత్తభావసరణింబడి నహృదయ పాఠకు డెక్కడికో పోడు, ఎద లోతులకు డిగిపోవును లేదా నద్యోహృద్య సమున్నతానుభవసీమల కెగిరిపోవును. ఇక నిందలి కవిత్వ మందమా నందర్ప సుందరోపమలు, సద్యః పేయ పీయూషమువంటి భాష, వాగర్థయోగజాతకమగు శైలీలాలిత్యము మొదలగు కవితా సామగ్రి యంద చందముల కాలవాలము. ముద్రణ : వైజయంతీ ప్రెస్, మదరాసు, 1903.

7. వేల్పువంద : చూ. అచ్చ తెలుగు కృతులు.

*

*

*

రూ ప క ము లు

1. దంభపుర ప్రహసనము : న్వభావోక్తి సుభగములైన పద్యములతో హాస్యసారస్యములతో నొప్పు రచన. ఇందలి పాత్ర లానాటి కలిషయ విజయ నగర పురప్రముఖులకు ప్రతీకలట. ముద్రితము-1921. రచన : 1890.
2. సారంగధర నాటకము : ప్రాక్రృతీచీన రూపకశైలి మేళనము గల రచన. శాంతరస ప్రధానమయ్య హాస్య కరుణాధ్యంగరస పరితోషణ సామ

ర్యమునను సజీవ పాత్రవిర్మాణ చాకచక్యమునను బిందుర భావసంపద వలనను, సరళరచనా రామజీయకమునను, కవిభాకళకు కేశాకుశులైన పద్యములతోడను, సంగీత శంగీతరంగితములగు పాటలతోడను పాఠ్యేనాప్యేచ మధురముగ రాజించు నాటకరాజము. రచన : 1890.

ముద్రణ : శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము-1921.

*

*

*

గద్య కృతులు

1. జగజ్జ్యోతి : 'అష్టాదశ విద్యా ప్రకాశిక' యని దీని నామాంతరము. ఇది నారాయణదాస విజ్ఞాన భండాగారము. దోరవయసునందే దొడ్డ హృదయము గల దాసుగారు వయః పరిపాకముతోపాటు మరింత పరిసక్వమైన హృదయముతోను, అనమాన పాండిత్య శౌండీర్యముతోను రచించిన ఆధ్యాత్మిక విజ్ఞాన వ్యాస సంపుటి. దాసుగారి సారస్వతమును, చరిత్రమును అందును ఈ గ్రంథమును పరిశీలించినచో ఒక జన్మకాలమున నొక మానవ మాత్రున కిన్ని విద్య లింత యలవడునా యని అక్కజము మిక్కటము గాకమానదు. అందును ఈయన హరిదాస జగద్గురువే కాని యీయన కొక్క విద్య యందును నొక గురువనుచు లేడాయె. లౌకిక గురువుల నాశ్రయించినవా రొండు రెండు విద్యలం దొజ్జు లగుటయే అపూర్వము కాని జగజ్జగదీశులనే పరమ గురువులుగా పరిగణించిన వీరి కీ విద్య లలవడుట యేమి అపూర్వము? దాసుగారు గ్రంథాదిని ఇష్టదైవత ప్రార్థనమున 'ద్వాదశాత్మా! జగజ్జ్యోతి! ప్రభాకరా! అని సంబోధించిరి. సంవిత్తుకు ప్రకాశము సంకేతము. దానిని దాసుగా రే సవిత్పదేవతాక మంత్రోపాసన వలననో సముపార్జించి లోక సంగ్రహార్థము ఆ వెలుగు నీ గ్రంథరూపమున వెలయించి చరితార్థులైరి. మిశ్ర భాషలో చతురస్రము, అనవద్యము నైన గద్య రచన. ఇందు దాసు గారి సాదుమేదా సహస్రారధార కించిదూవన సహస్ర పుట సంపుటముగా బాహిరిల్లినది. రచన : 1939-43.

ప్రచురణ : ఆ. నా. దాస అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము,

విజయనగరము - సంపుటము I - 1959, II - 1960.

2. నా యెఱుక : దాసుగారి స్వీయచరిత్ర. సంగీత నృత్య సాహిత్య త్రికళా కుశల త్రిదళులైన వారి పూర్ణ పురుషాయుష జీవితమున చిత్రముగా విడి మొదటి ముప్పదేండ్లకే పరిమితము. “స్వయముగ చెప్పవలసిన అగత్య మున్నంతటి తన జీవితకథను మాత్రమే స్వీయ చరిత్రకారుడు వస్తువుగా స్వీకరింపవలయును; అన్యయైన జీవితకథను ప్రదర్శించు పని జీవిత చరిత్రకారునిది” అను నభిప్రాయము గల ఆ దేశద్రిమ్మరి సరస్వతీ ప్రచారకుని శేషజీవితము స్వయముగను వార్తాపత్రికల మూలమునను దేశమంతయు నెరిగినదే. మొదటి ముప్పదేండ్ల జీవిత నన్నివేళములే వారికి దప్ప లోకమునకు దెలియవివి. అందుకే ఆ నామకరణ మన్వర్థ మగుచున్నది. తెలుగులో ‘స్వీయచరిత్ర’ ప్రకటనమునకు వీరేశలింగముగారే అద్యు రైనను తద్రచన కాద్యు లీ అది భట్టే యని పెద్ద లనగా విన్నాడను. అ. నా. దాస జీవిత చరిత్ర 237వ పుట యం దట్లే యున్నది. ఈ గ్రంథమున బాలదాసుయొక్క పాండిత్య పరాక్రమము, తద్విజృంభ లబ్ధ విజయములతోపాటు ఆయన లోటుపాట్లను గూడ స్పష్టముగ గుర్తింపగలము. ఆయన వానిని బాహాటముగ చాటుకొనుటకు జంకలేదు, కొంకలేదు. కొన్ని కొన్ని నన్నివేళములు రసవత్తరములుగ నున్నవి. కథారక్తియేగాదు, అపురూపములైన ఉపమాద్యలంకారములతోడి కల్పనలు, వర్ణనలు నడుమ నడుమ కవితా కల్యాణికి నేనలు వెట్టినవి, చందన చర్పలు చేసినవి. ఆ నడుమ పత్రికలలో పరంపరగా విందలి కొన్ని పుట్టములు ప్రకటితములైనవి కాని గ్రంథము నేటిదనుక అచ్చమొగము చూడకుండుట అబ్బురము. త్వరలో ఇది శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారి “దాస భారతి ప్రచురణ” (గుంటూరు) గా వెలియనున్నది. సంపాదకుడు : యస్వీ.

3. నూలుగంటి : చూ. అచ్చ తెలుగు కృతులు.

4. వ్యాసపీఠము : దీని విషయము పూర్వోక్తము. (చూ. ‘అచ్చ తెలుగు కృతులు’ - సం. 13). ఇందు పూర్వభాగమున నొక సువిశిష్ట వైమర్శిక దృక్పథముగల ఒక మహాద్రష్టను, ఉత్తరభాగమున నురుచిర కవితా దృక్పథము గల ఒక మహాస్రష్టను దాసుగారియందు మనము దర్శింపగలము. ఎప్పట్నును అనవద్యమైనది వారి గద్యకై లి. అది అచ్చబాస యైనను అంటు బాస యైనను వైశద్యము దాని జీవగణ్ణ.

అనువాద గ్రంథములు

1. ఉమర్ ఖైయాము రుబాయత్ : శ్రీ దాసుగారు పారశీకమున కందలు తిరిగిన పండితుడు. తన కనేక విషయముల నదృశుడు, నమానధర్ముడు, తనవలె కవియు కళాప్రమాత రసికప్రవరుండు మహాప్రవక్త బక్తవరుడు శాస్త్రవేత్త బహుధానవభావుడు యదృవిమ్యుడు అయిన ఉమర్ ఖైయాము మహాభాగుని అంతరంగ సంగీతమైన 'రుబాయతు' అసవ్యాఖ్యానములకు గురియగుచున్నదని గుర్తించి మహాభాధవడి మధన పడి అందుకోసమన్నట్లు పట్టుబట్టి పారశీకము నేర్చి మూల గ్రంథ లీలా మలిమ్ముచుండె. కవి హృదయము నాచికొని దోచుకొని తత్పరమార్థమును మన కందిచ్చినారు. వారి గ్రంథము సమగ్ర సుందరముగా (అచ్చాంధ్ర పారశీక పదటిప్పణులతో సహా) 1982 లో బొంబాయిలో బ్రిటిషిండియా ప్రెస్సులో ముద్రితమైనది. అందు 110 రుబాయతులు వరుసగా పారశీక, రోమను లిపులలో వ్రాసి అవియు ఫిట్ట్ గెర్లాల్డగారి ఆంగ్లానువాద పద్యము లొకవైపుగను సంస్కృతాంధ్రానువాద పద్య గీతము లొక వైపుగను ముద్రితములై నవి. ఇందలి తెలుగు విద్యపు టచ్చతెలుగు. ఇట్లు రుబాయతునకు సంస్కృత, దేశ్యాంధ్రము లందనువాదములు వెలయించుటకు దాసుగారే ప్రథములు. వీరు ఫిట్ట్ గెర్లాల్డ ప్రతిపద్యమునకును ఒక సంస్కృత శ్లోకము ఒక తెలుగు పద్యము చొప్పున వ్రాసిరి. అనలు రుబాయతుయొక్క అపాత మధుర గీతిధర్మమునకు దగినట్లు సంస్కృతమున నొకగీతి, తెనుగున నొక పాట చొప్పున వ్రాసిరి. (తెనుగు పద్యములన్నియు కందములు. దానిని 'స్కంద' శబ్దభవముగా భావించి నాట తెలుగున దానికి "మూపు" అని నామకరణము చేసిరి. కొద్దిచోట్ల మాత్రము తెలుగుపాట తేటగీతి యాట వెలదు లందు పడినది కాని పలుకావుల "చెందు" అను పేర మంజరియే ప్రయుక్తమైనది.) సంస్కృతాంధ్రములందు మూలభావము నూచముట్టుగా సంగ్రహించుచు అనువాదమున స్వతంత్రకృతి యందు కవి యొక్క భావ వ్యక్తీకరణ శక్తి ప్రదర్శిత మగుటకు గల వెసులుబాటు వశ్రమముగ అల నోకగ ప్రకటించుట భాషాపరశేషభోగి యగు దాసుగారికే చెల్లివది.

2. నవరస తరంగిణి : కవితలో విశ్వమును, విశ్వములో కవితను దర్శించి తమ కావ్య నాటకములం దొక రసజగత్తును ప్రగల్భింప జేసిన లోకైక మహా కవులు పేక్స్పియరు కాళిదాసు లెట్లా యా నవరసములను పోషించిరో వై నము వారిగా పటిష్ఠ ప్రణాళికముగా నిరూపింపబడిన బృహద్గ్రంథము. ఇందా మహా కవుల సర్వ కావ్య నాటకములందలి ప్రముఖ పద్యములు, ప్రసిద్ధ పంక్తు లన్నియు వచ్చినవి. ఆ మూల పంక్తులన్నియు వివిధ రస శీర్షికల క్రింద వింగడింపబడి యెదురుగా తదనువాద మెక్కువగా పద్యములలోను ఎడనెడ వచనములోను చూపబడినది. అంగ్లమున కనువాదము మిశ్రభాషయందును, సంస్కృత ప్రాకృతముల కనువాదము అచ్చ తెలుగు నందును సాగినది. ఒక భాష ననువదించు వట్టున ఆ భాషయొక్క పద మొక్కతైన అందు పడగూడ దని దాసుగారి నియమము. అనువాద మెప్పుడును - "అహో మూలచ్చేదీ తవ పాండిత్యశామను నట్లుండరాదు. మూలపంక్తి పరమార్థమును కరబదర మొనర్పవలెగాని దావిని మించిన కఠిన పాకమున బడరాదు. కాతకు దగ్గులు నేర్పవలెనా : దాసుగారికి తెలియపడి కావీ నులువులు. వివిధ మూలపంక్తుల ఆకర సూచనలు, వందర్ప వివరణము, మూల గ్రంథముల ఇతివృత్త సంగ్రహము, అనువాదము నందలి కఠినశబ్దముల కర్థములును గలవు. వీవి యన్నిటికిని మకుటాయమానముగ విపులమైన పీఠిక గలదు. అం దితఃపూర్వ మెవ్వరును గుర్తించని ఆ మహాకవుల లోటుపాటులను విమర్శించుటకు వెనుకాడలేదు సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడైన దాసుగారు. ఆంధ్రసాహిత్య సరస్వతి కొక అమూల్యాభరణ మీ గ్రంథము. ఇది యొక ఖోదక్షమమైన పరిశ్రమ ఫలితము. విజయనగర ప్రభువు శ్రీ అలకనారాయణ గణపతుల కంకితము.

ముద్రణ : విజయరామ విలాస (రాజప్రాసాద) ముద్రణాలయము - విజయ నగరము - 1922 (దీనికి యొక్కటే ముద్రణ మిప్పటికి వచ్చినది. ఆ ప్రతులు 600 మాత్రమే. నేడు ప్రతి మిక్కిలి దుర్లభము. అవశ్యము పున ర్ముద్రణ చేయవలసిన గ్రంథము.)

- *3. తల్లివిన్ని : (లలితా సహస్రనామ వివృతి).
- *4. నూటుగంటి : (ఈనపు వీతి కథలు).
- *5. మొక్కుబడి : (ఋక్సంగ్రహము).
- *6. వెన్నుని వెయిప్పేర్ల వినకరి : (విష్ణు సహస్రనామ సంకీర్తనము).
- *7. వేల్పుమాట : (భగవద్గీత).

* ఇందు కొన్ని అనువాదములు, అనువాద ప్రాయములు. కొన్ని అనుసరణలు. ఈ అయిదింటి గురించియు "అచ్చ తెలుగు కృతులు" అను శీర్షిక క్రింద చూడ దగును.

* * *

సంస్కృత కృతులు

1. ఉమర్ ఖైయామ్ రుబాయత్ : "అనువాద గ్రంథ" శీర్షిక క్రింద దీని స్వరూపము విరూపింపబడినది. ఇందు పిట్ట గెర్దాల్దగారి ఆంగ్లపద్యముల కును, పారసీక మూలమునకును సంస్కృతమున క్రమముగా నొక్కొక శ్లోకము నొక్కొక గీతము చొప్పున అనువాదము సాగినది. అవి ప్రాచీన కవి కృత శ్లోకములవలె ప్రౌఢముగా నున్నవి. కొన్ని కాళిదాసాదుల శ్లోక ములవలె కమ్మగా నున్నవి. మరికొన్నిట వైయాకరణైకపేద్యము లైన ప్రౌఢప్రయోగములు గలవు. రుబాయత్ సంస్కృతీకరింపబడుట కిదే మొదలై యుండును. తద్గీతిధర్మమునకు తగినట్లది గీతి యందే అనూదితమగుట క్లాప్యము. చిపి దేవనాగరి. ఈ గ్రంథము విజయనగర ప్రభువులు శ్రీ విజయ రామరాజుగారికిని రాణి శ్రీ లలితకుమారీదేవిగారికిని కృతి. (ఇందు సంస్కృతాంధ్రాంగ్లములందు దాసుగారి పీఠికలు గలవు.)

2. కాశీ శతకమ్ : దాసుగారు 1913-14 లో సతీసమేతముగా కాశీపురిని దర్శించిరి. వారి తత్పుర దృశ్య పరిశీలనము, స్వానుభవము విందు మేల్తరముగ శ్లోకవింపబడినవి. అతి యతి అనుష్టుప్లలో ఆపాదమధురమైన

తై లిలో అలంకార చమత్కారచారువుగా సాగినది రచన 1914లో. ముద్రణ: 1921 ప్రాంతమున ప్రథమ ప్రచురణ జరిగినది. ద్వితీయము ఆ. నా. దాస అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము వారిది. కృష్ణా పవర్ ప్రెస్ ముద్రణ, విజయనగరము-1980. రిపి తెలుగు.

3. చాతుర్వర్గ్య సాధనమ్ : దీనికే “పురుషార్థ సాధనమ్” అని మారుపేరనుకొందును. 1930 లో విజయనగరము శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్ లో అచ్చయిన దాసుగారి హరికథామృతము వెనుకతట్టు అట్టమీద ఇది సంస్కృత కృతియనియు, అప్పటికే అచ్చయిన ట్లుటంకింపబడినది. కాని చిత్రము ఒక్క ప్రతియు నాబోటివానికి లభించినదికాదు. (298 శ్లోకములు గల తారకమ్ వెల 6 అణాలు. దీని వెల 6 అణాలు. కాబట్టి ఇది మరికొంత పెద్దగ్రంథమై యుండును).
4. తారకమ్ : ఇది దాసుగారి గీర్వాణము తారస్థాయి వందుకొన్న అపూర్వ ప్రౌఢప్రయోగ వై చిత్రితో భట్టికావ్యమువలె గండుమీరిన పండితుల గుండెలు తడవిచూచిన ప్రౌఢ ప్రబంధము. కావ్య ప్రారంభములో— “పాణినీయ సూత్రాణా మవై దికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్” అని దాసుగారి ప్రతిజ్ఞ. అది నిర్వహించినది వారి ప్రజ్ఞ. అయిదు సర్గాలు, సుమారు 300 శ్లోకాలు. కథ చిన్నది, కల్పితము. కావ్యమున నున్న చమత్కార మంతయు కవితలోనే యున్నది గాని కథా సంవిధానమున లేదు. వారు హరికథలలో మారుమూల రాగము లనేకము వాడినట్లే యిందలి చతుర్థ సర్గలో అన్యకవి ప్రయుక్తములు కాని విశేషవృత్తము లనేక మువయోగించిరి. చందస్సు మీద వారికి గల ప్రభుత్వమున కిది యొక గుర్తు. వట్టి శాబ్దికమైన సాముగరిడీలే గాక లోకోత్తర వర్ణనలు కల్పనలు నున్నవి. అన్యూపదేశ విన్యాసము, సారవత్సం దేశమును గలవు. “ఉపమా ఆదిభట్టస్య” అనదగిన ఉపమలెన్నో వారి సారస్వత సర్వాంగీణముగా నున్నట్లే యిందు చున్నవి. ప్రతి కృతియందు ప్రతి పరించినట్లుగనే వారి అపూర్వ వ్యక్తిత్వ మిందును పలుకావుల ప్రతిపలించి వది. రచన : 1908-10 సం॥ల నడుమ. ముద్రణ : నిర్ణయసాగర ముద్రణాలయము, బొంబాయి-1910. (జర్మనీలో మార్ బర్గ్ విశ్వవిద్యాలయ సంస్కృత శాఖాధ్యక్షుడు ప్రొఫెసర్ కె. గెర్ల్నర్ తారకకావ్యమును జూచి దాసుగారి కవితకు కథ గొవియారుచు ప్రళంసాశ్లోకములు రచించి పంపెను.)

5. దశవిధరాగ నవతి కుసుమమంజరి : ఇది సంగీత ప్రసంపమున హనుమంతుని సముద్ర లంఘనము వంటిది. ఒక ఆపూర్వ కౌశల ప్రదర్శనము. 1938 లో దాసుగారు కన్యాకుమారి యందు అమ్మవారిని దర్శించుకొని ఆ పరమానుభూతితో పది వివిధ జాతులలో తొమ్మిదేసి పంక్తులకు తొమ్మిదేసి రాగముల చొప్పున అసాగా మొత్తము 90 రాగములలో అమ్మవారి పరముగ అన్వర్థమగునట్లు రాగనామ నిర్దేశము చేయుచు సర్వకళాత్మక పంచ జాత్యేక కాళముతో సస్వరముగా విరచించిన దేవీస్తవము. ఆరోహణ క్రమమున సాగిన ఆ తొంటిది పంక్తులు చక్కని సంస్కృత రచన. అనంతరము అవరోహణక్రమమున సస్వరముగ సాగిన తొంటిది పంక్తులు మిత్ర భాషాత్మకములు. ఇందలి సంగీత ప్రక్రియను పరికించిన వలువురు తద్భాష విద్వాంసులా గడిదేరిన కైవాడమునకు ఆశ్చర్యచకితులైరి కాని అది యింత వరకు అచ్చుకాకపోవుట అస్మదాదుల కచ్చెరువు గొల్పుచున్నది. త్వరలో 'దాసభారతి ప్రచురణము'గా వెలయగలదు.
6. మృత్యుంజయూష్టకమ్ : రచన 1908. అతిబ్రహ్మ. రచన పకిర్బండగా నున్నదనియు, వ్యాధిగ్రస్తులైన మిత్రులు తరచు దాసుగారిచే దీనిని చదివించు కొనెడివా రనియు తెలియుచున్నది.
7. రామచంద్ర శతకము : ఇది 'రామచంద్ర' మకుటము గల భుజంగ ప్రయాత శతకము. తక్కి జ్ఞాన వైరాగ్య ప్రబోధాత్మకమైనది. దాసుగారి అద్వైత బేదాంత జ్ఞానమునకు నికషదృశత్తుగ నున్నది. విషయము మహాగహనమైన తత్త్వమగుటచే భాషయందును బంధమునందును సారళ్యమునే కోరి ప్రదర్శించినారు దాసుగారు. ఇది 1921 నాటికే రచితపూర్వమైనను ఆ. నా. అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణ సంఘము వారిచే 1960 లో ప్రచురించబడినది. ముద్రణ : శ్రీకృష్ణా పబ్లికేషన్స్, విజయనగరము.
8. శ్రీహరి కథామృతము : ఇది శ్రీకృష్ణ జననము, పితృబంధ విమోచనము, ధర్మసంస్థాపనము అను మూడు హరికథల సంపుటి. 1918 లో కలకత్తాలో ప్రథమ కథాగానము చేసి విశ్వకవి రవీంద్రుని క్లామాగిరఃకంపమునకు పాత్రులైరి దాసుగారు. వారి అభీష్ట సిద్ధాంతములకు, వైదికవ్య మణిభాషామునకు, తక్కి భాషాత్మకము, బోధాత్మకము కావలమైన కృతి. పీఠయోక్త్యులులలో వారి

కిది మిక్కిలి ప్రతిపాత్రమైనదిగ తోచును. వాడు దీనిని దేవభాషలో వ్రాయుట, తొలుత 1931 లో విజయనగర శ్రీ వేదవ్యాస ప్రెస్సులో తెలుగు లిపిలో ముద్రించినను, పిదప 1939 లో మదరాసు వావిళ్ళ ప్రెస్సున నాగరిలిపిలో వేయించుట చూడ సర్వదేశస్థులును దీనిని చదివి కృతార్థులు కావలెనని వారి యాశయ మవిపించును. అనుపద హృదయంగమ మైన రచన. సంస్కృత భాషకును, చందస్సందర్బాది కావ్య మర్యాదలకును కొంత చక్కని తెలుగు వారికము పై చిరి. (1921 లో విజయనగరము S. V. V. Press లో అచ్చయిన దాసుగారి సారంగధర నాటకము చివరిదైన 124 వ పుటలో “ముద్రితము లగుచున్న మద్విరచిత గ్రంథములు” అను శీర్షిక క్రిందనున్న పట్టికలో తొలుదొల్ల కాళీయమర్దనము, కంసవధ, పారిజాతాపహరణము అను మూడును సంస్కృత హరికథ లని ఉటంకింపబడియున్నది. ఆ పేరిటి కృతులు వేరే లభింపకపోవుటవలన వరుసగా నీ మూడే హరికథామృత సంపుటిలోని కథ లగునేమో యని అనుమానించవలసి వచ్చుచున్నది. కాని ఆ ‘సారంగధర’ వెనుకటి యట్టపై “మద్విరచిత ముద్రిత గ్రంథముల” పట్టికలో సంస్కృత శ్రీకృష్ణజననము పేర్కొనబడియుండుటచే మీది యాహ యెంతవట్టు సత్య సన్నిహిత మగునో చెప్పలేము)

*

*

*

అముద్రితములు : అలబ్ధములు

1. గోవర్ధనోద్ధారము : అలబ్ధము. (చూ. 'హరికథలు' శీర్షిక)
2. తర్కసంగ్రహము : అముద్రితము.
3. ధ్రువచరిత్రము : అలబ్ధము.
4. పురుషార్థ సాధనము : అముద్రితము. ఇది దాసుగారి "చాతుర్వర్ణ్య సారసమ్" అను సంస్కృత కృతికి నామాంతరమో లేక ఆంధ్ర భాషా కృతియో!
5. బాలరామాయణ కీర్తన : రెండు చరణములు మాత్రమే దొరకినవి. ఆరెండును 'దాసభారతి' వారి పేలుబంతి యందు ప్రకటితములు
6. మృత్యుంజయాష్టకమ్ : అలబ్ధము. ఇదియు, మీది కీర్తనయు విజయ నగరమున నెవరైన పెద్దల యొద్ద దొరకవచ్చును.
7. వ్యాకరణసంగ్రహము : అముద్రితము.
8. సీమపల్కువహి : (ద్వితీయ భాగము) అముద్రితము.

గమనిక : 1960 లో ఆ. నా. దాస అముద్రిత గ్రంథ ప్రచురణసంఘము, విజయ నగరము వారు ప్రకటించిన దాసుగారి కాశీశతకమున తత్కార్యదర్శి చేసిన విజ్ఞప్తియందు వారు పైపట్టిక యందలి 2, 4, 7, 8 సంఖ్యల గ్రంథములను తాము ప్రకటింప నున్నట్లు వ్రాసిరి. కాని నేటిదనుక అవి ముద్రితములు కాలేదు. వాని ప్రతులు వారి కడనే యుండియుండవలెను. మొన్న మొన్నటి దాసుగారి వంటివారి కృతులు కొన్ని యింకను అముద్రితములుగ నుండి పోవుటయు, కొన్ని అసలే అలబ్ధము లగుటయు, కొన్ని ముద్రిత పూర్వములయ్యు అతిదుర్లభము లగుటయు మిగుల శోచనీయము.

అకారాది గ్రంథ సూచిక

1. అంబరీష చరిత్రము-హ. 2. అచ్చ తెలుగు పలుకుబడి-అ. తె. 3. ఉమరు కై యామురు బాయతు-అను. 4. కచ్చపీఠులు (కవితా సంకలనము) 5. కాశీశతకమ్-నం. 6. గజేంద్ర మోక్షణము-హ. - 7. గోవర్ధనోద్ధారము-హ. 8. గౌరప్ప పెండ్లి-అ. తె. హ. 9. చాతుర్వర్ణ్య సాధనమ్-నం. 10. జగజ్జ్యోతి (అష్టాదశ విద్యా ప్రకాశిక-గ.). 11. జానకీ శతకము-హ. x 12. తర్క సంగ్రహము 13. తల్లివిమ్మి (లలితా సహస్ర నామము. అ. తె.) 14. తారకమ్-నం. 15. దశవిధరాగనవతి కుసుమ మంజరి-నం. & తె. 16. దంభపుర ప్రహసనము - 17. ద్రువచరిత్ర-హ. 18. నవరసతరంగిణి-అను. 19. నా యోగిక (స్వీయచరిత్ర) గ. 20. మాణుగంటి-అ. తె. x 21. పురుషార్థసాధనము-గ. 22. ప్రహ్లాదచరిత్ర-హ. 23. బాటసారి (కావ్యము) - 24. బాలరామాయణ కీర్తన	25. భీష్మ చరిత్ర-హ. 26. మన్కిమిస్తు (అయ్యర్వేదసారము) 27. మార్కండేయచరిత్ర-హ. 28. ముకుందశతకము 29. మృత్యుంజయ శతకము 30. మృత్యుంజయష్టకమ్-నం. 31. మేలుబంతి (చాటుప్రబంధము) 32. మొక్కుబడి (ఋక్సంగ్రహము) అను. 33. యశార్థరామాయణము-హ. 34. రామచంద్ర శతకమ్ 35. రుక్మిణీ కల్యాణము-హ. 36. వెన్నువి వెయిపేర్ల వినకరి-అ. తె., అను. (విష్ణు సహస్రనామ సంకీర్తనము) 37. వేల్పుమాట (భగవద్గీత) 38. వేల్పువంద-అ. తె. x 39. వ్యాకరణ సంగ్రహము 40. వ్యాసపీఠము-గ. 41. సంగీత తరంగిణి 42. సత్యవ్రతి శతకము 43. సారంగధర నాటకము 44. సావిత్రి చరిత్రము-హ. 45. సీమపల్కావహా- అ. తె. నిఘంటువు. 46. సూర్యనారాయణ శతకము 47. హరికథామృతమ్-నం. హ. 48. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము-హ.

సంకేతములు : అ. తె.=అచ్చ తెలుగు.   అను.=అనువాదము.

గ=గద్యము.

హ=హరికథ

x = అనుద్రితము.

- = అల్పము.

దాసభారతి ప్రచురణములు

1. మేలుబంతి : చాటు ప్రబంధము. (అనేక పటములతో)
పుటలు 284. వెల 12 రూ॥ సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
2. కచ్చపీఠములు : చానుగారి సర్వకావ్యములనుండి యేర్పికూర్చిన పలు చక్కవి పద్యముల సంకలనము.
పుటలు 160. వెల 8 రూ॥ సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు
3. వ్యాసపీఠము : కాషా సాహిత్యజీవిత నందిందులగు అనేక విషయములపై విమర్శనాత్మకములు, సృజనాత్మకములు నగు వ్యాసముల సంపుటి.
పుటలు 300. వెల 15 రూ॥ సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు
4. తల్లివిన్ని : లలితా నహాప్రనామముల పరమార్థ ప్రకాశిక—అచ్చ తెలుగు పద్యములందు వివృతి. (అచ్చులో నున్నది)
పుటలు సుమారు 280. వెల 12 రూ॥
సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి
5. నా యెటుక : చానుగారి స్వీయచరిత్ర. (అచ్చులో నున్నది)
పుటలు సుమారు 300. వెల 15 రూ॥
సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు
6. సంగీతతరంగిణి : పాటకచ్చేరీల కనువగునట్లు ఏర్పి కూర్చి, స్వరపరిచిన అపురూపములైన చానుగారి కృతులు, కీర్తనలు. 'దశవిధరాగ నవతి కుసుమ మంజరి, పంచముఖీకాళ స్వరూప వివరణాత్మక పట్టికయు చేర్చబడినవి. (త్వరలో). సంపాదకుడు : శ్రీ నూకల చిననక్కనారాయణ.
7. The Light of the Worlds : An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Peri Suryanarayana, M. A., L. T. (dealing with the eighteen disciplines of the ancient Indian Wisdom.)—(Shortly)

ప్రకాశకులు :

శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావు

B. Com. (Hons), B. L., F. C. A.

Manager, Leaf Stocks & Supply,

I. L. T. D. & Co., Guntur.

